

کشف الباری عَمَّا فِي صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ

تصنيف
حضرة مولانا سليم الله خان
عالم فاضل في الحديث والعلوم الشرعية

مترجم

مولانا شاه قیصر علی قاضی اسکاتہ آباد
و حاضری علیہ السلام

کتاب
مکتبہ اسلامیہ

کشف الباری

علامہ مدنی رحمہ اللہ کے علوم کا پاسبان
دینی و علمی کتابوں کا حکیم مرکز ٹیلیگرام چینل

حنفی کتب خانہ محمد معاذ خان

درس افغانی کیلئے ایک مفید ترین
ٹیلیگرام چینل

عمافی

صحیح البخاری

کتاب العلم (دوم)

تالیف: صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان مدظلہ العالی

شہزادہ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

ترتیب و تحقیق: مولانا نور البشر صاحب استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی

ترجمہ: مولانا شامہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۴

① دا حدیثو تخریج

② د تعلیقات بخاری تخریج کول

③ د اسماء الرجال مختصر تعارف

④ د گرائو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل

⑤ ماقبل باب سرہ د ربط پہ بارہ کنہی پورہ تحقیق

⑥ د شرحی د ہر خبری پہ حاشیہ کنہی حوالہ ورکول

⑦ د ترجمہ الباب مقصد پہ بیانولو کنہی پورہ تحقیق

⑧ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان او بیا د مذہب حنفی ترجیح

⑨ د حدیث اطراف بیانول چہ پہ بخاری کنہی دا حدیث پہ کوم کوم خانی کنہی دے

فیصل گتہ خانہ محلہ جنگی پینور

خوروئگی

۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

موبائل:-

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم کشف الباری عماني صميم البغاري

جلد: کتاب العلم (ووم)

شرح: صدر وفاق المدارس شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدق له العاني

ترتيب و تحقيق: مولانا نور البشر صاحب بارك الله على عمره

پښتو مترجم: مولانا شاه فيصل فاضل امداد العلوم و وفاق المدارس

ايم اے اسلاميات و عربي پيښور يونيورسټي

د کشف الباري د پښتو اور فارسي د ترجمې د حقوقو په حق له وصايت

دا خبره دي په ذهن کښي وي چې فيصل کتب خانه د صدر وفاق المدارس العربيه مهتمم جمع فروفیه شيخ الحديث مولانا سليم الله خان مدظله العالی خفه د کشف الباري پښتو او فارسي ژبو کښي د ترجمو حقوق تر لاسه کړل او د حقوقو معوضه يې ورته ورکړه ده دي خفه روسته هېڅ څه د کشف الباري پښتو او فارسي د ترجمه کوونو او چېدپ کوونو اجازت نشته او د هر يو جلد رجسټر شوي دي هم د حکومت پاکستان سره شوي دي

د ملاوېدو پټي د فيصل کتب خانه پيسور خفه علاوه

- رشيديه کتب خانه اکوړه خټک
- علميه کتب خانه اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشيديه کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه يوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمريه تاج مير روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلاميه تاج مير روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مکتبه حقانيه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبه رحمانيه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبدالحی قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۳۴
- اسد الله کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۶۲۷
- مکتبه غفاريه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبه رشيديه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبه حبيبيه قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبه القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانه کابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبد المجيد کتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهين کتب خانه خوست افغانستان
- بلال کتب خانه خوست افغانستان
- اسلامي کتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

عرض د مرتب

۲۷

باب: عظة الامام النساء وتعليمهن

د ترجمه الباب مقصد

۲۹

رجال الحديث

۳۰

① سليمان بن حرب

۳۰

② شعبه

۳۰

③ ايوب

۳۰

④ عطاء

۳۰

⑤ ابن عباس

۳۲

قوله: قال اشهد على النبي ﷺ اوقال عطاء: اشهد على ابن عباس:

۳۲

قوله: ان رسول الله ﷺ خرج ومعه بلال فظن انه لم يسمع النساء:

۳۳

قوله: فوعظهن وامرهن بالصدقة:

۳۳

قوله: فجلمت المرأة تلقى القرط والخاتم وبلال ياخذ في طرف ثوبه:

۳۴

آيا بنسخه د خاوند د اجازت نه بغير په خپل مال كښي تصرف كولي شي؟

۳۴

قوله: وقال اسماعيل عن ايوب عن عطاء قال عن ابن عباس: اشهد على النبي ﷺ:

۳۶

د مذكوره تعليق تخريج:

۳۶

د مذكوره تعليق مقصد:

۳۶

تنبيه

۳۶

۳۳- باب: الحرص على الحديث

اولی باب سره مناسبت

۳۶

مقصد د ترجمه الباب

۳۶

د حديث لغوی، عرفی او اصطلاحی معنی

۳۷

رجال الحديث

۳۷

① عبد العزيز بن عبد الله

۳۷

تنبيه

۳۸

② سليمان

۳۹

③ عمرو بن ابي عمرو

۳۹

④ سعيد بن ابي سعيد المقبري

۴۲

⑤ حضرت ابو هريره رضى الله عنه

۴۲

شماره	مضمون	صفحه
۴۲	قوله انه قال: قيل: يا رسول الله:	۴۲
۴۳	قوله من اسعد الناس بشفاعتك يوم القيامة؟	۴۳
۴۳	د شفاعت باره کسبی د اهل سنت والجماعة او معتزلو اختلاف	۴۳
۴۳	د شفاعت قسمونه	۴۳
۴۴	قوله قال رسول الله ﷺ: لقد ظننت يا ابا هريره، ان لا يسألني عن هذا الحديث احد اول منت؟	۴۴
۴۴	لم ارايت من حرصك على الحديث:	۴۴
۴۴	قوله اسعد الناس بشافعتي يوم القيامة من قال: لا اله الا الله، خالصا من قلبه ونفسه	۴۴
۴۴	يو اشكال او د هغې جواب	۴۴
۴۵	تنبيه	۴۵
۴۵	نکته	۴۵

۳۴- باب: كَيْفَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ

۴۶	د اول باب سره مناسبت	۴۶
۴۶	مقصد د ترجمة الباب	۴۶
۴۷	حضرت عمر بن عبد العزيز	۴۷
۵۱	ابوبکر بن حزم	۵۱
۵۱	تنبيه	۵۱
۵۲	قوله: انظر ما كان من حديث رسول الله ﷺ فاكتبه فاني خفت دروس العلم وذهاب العلماء:	۵۲
۵۲	د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د مذکورہ اثر تخریج:	۵۲
۵۳	د تدوین ابتداء او د یوې شبهې ازاله	۵۳
۵۵	قوله: ولا تقبل الا حديث النبي ﷺ ولتفشوا العلم ولتجلسوا حتى يعلم من لا يعلم فان العلم لا يهلك	۵۵
۵۵	حتى يكون سرا:	۵۵
۵۶	د امام بخاری د ذکر شوي قول مقصد	۵۶
۵۶	قوله: فان العلم لا يهلك حتى يكون سرا:	۵۶
۵۶	رجال الحديث	۵۶
۵۶	العلاء بن عبد الجبار	۵۶
۵۷	① عبد العزيز بن مسلم	۵۷
۵۹	② عبد الله بن دينار	۵۹
۵۹	رجال الحديث	۵۹
۵۹	① اسماعيل بن ابي اويس	۵۹
۵۹	② مالك	۵۹
۵۹	③ هشام بن عروه	۵۹

شـمـيرـه	مـضـمـون	صـفـحـه
٥٩	عروة	٥٩
٦٠	عبد الله بن عمر بن العاص <small>رضي الله عنه</small>	٦٠
٦٠	فائدة	٦٠
٦١	قوله سمعت رسول الله <small>ﷺ</small> يقول: ان الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء:	٦١
٦١	د علم د اوچتولو به خه صورت وي؟	٦١
٦١	قوله حتى اذا المريق عالما اتخذ الناس رؤوساً جهالا، فافتوا بغير علم فضلوا واضلوا:	٦١
٦٢	رجال الحديث	٦٢
٦٢	١ فربري	٦٢
٦٢	٢ عباس	٦٢
٦٣	٣ قتيبه	٦٣
٦٣	٤ جرير	٦٣
٦٣	٥ هشام	٦٣

٣٥ باب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حِدَةٍ فِي الْعِلْمِ

٦٣	قوله: "على حدة" اي على انفراد:	٦٣
٦٤	مخكبي باب سره مناسبت:	٦٤
٦٤	مقصد د ترجمة الباب:	٦٤
٦٤	د هل سره ترجمه منعقد كولو وجه:	٦٤
٦٥	رجال الحديث	٦٥
٦٥	١ آدم	٦٥
٦٥	٢ شعبه	٦٥
٦٥	٣ ابن الاصبهاني	٦٥
٦٦	٤ ابو صالح ذكوان	٦٦
٦٦	٥ حضرت ابوسعيد خدرى <small>رضي الله عنه</small>	٦٦
٦٦	قوله: قالت النساء للنبي <small>ﷺ</small> : غلبنا عليك الرجال فاجعل لنا يوماً من نفسك، فوعدهن يوماً لقين فيه فوعظهن اوامرهن:	٦٦
٦٦	قوله فكان فيما قالهن: ما منكن امرأة تقدم ثلاثة من ولدها الا كان لها حجاب من النار:	٦٦
٦٦	قوله فقالت امرأة: واثنين؟ فقال: واثنين:	٦٦
٦٧	دلته د امرأة نه خوك مراد ده؟	٦٧
٦٨	فائدة	٦٨
٦٨	د حجاب جوړلو دپاره يو شرط عدم بلوغت دي	٦٨

شمیره	مضمون	صفحہ
تنبيه		٢٩
د حجاب د جوړیدلو دویم شرط		٢٩
رجال الحديث		٧٠
① محمد بن بشار		٧٠
② غندر		٧٠
③ شعبه		٧٠
④ عبد الرحمن بن الاصبهانی		٧٠
⑤ ذکوان		٧٠
⑥ حضرت ابوسعید خدری <small>رضی اللہ عنہ</small>		٧٠
④ ابو حازم		٧٠
فائده		٧١
⑥ حضرت ابوهريره <small>رضی اللہ عنہ</small>		٧١
د مذکورہ دواړو طرقو د ذکر کولو مقصد		٧١
تنبيه		٧١
٣٦- باب: مَنْ سَمِعَ شَيْئًا فَرَجَعَهُ حَتَّى يَعْرِفَهُ		
وړاندې باب سره مناسبت		٧٢
مقصد د ترجمه الباب		٧٢
رجال الحديث		٧٣
① سعيد بن أبي مریم		٧٣
② نافع بن عمر		٧٤
③ ابن أبي مليكه		٧٥
④ عائشه <small>رضی اللہ عنہا</small>		٧٥
قوله: ان عائشة زوج النبي <small>ﷺ</small> كانت لاتسمه شيئاً لاتعرفه الا رجعت فيه حتى تعرفه:		٧٥
قوله: وان النبي <small>ﷺ</small> قال: من حوسب عذب، قالت عائشة: فقلت: اوليس يقول الله (فسوف يحاسب حساباً يسيراً)؟ قالت: فقال: انما ذلك العرض، ولكن من نوقش الحساب يهلك:.		٧٦
٣٧- باب: لِيُبَيِّنَ الْعِلْمَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ		
دما قبل باب سره مناسبت		٧٦
د ترجمه الباب مقصد		٧٦
رجال الحديث		٧٧
① عبد الله بن يوسف		٧٧
② الليث		٧٩

شماره	مضمون	صفحه
③ سعید		۷۹
④ ابو شریح <small>رضی اللہ عنہ</small>		۷۹
	قوله انه قال لعمر بن سعید وهو یبعث البعوث الی مکه:	۸۰
	د حضرت ابو شریح د نفسیحت تاریخی پس منظر	۸۰
	قوله. اذن لی ایها الامیر احدثک قولاً قام به النبی <small>ﷺ</small> الغد من یوم الفتح سمعته اذ نای ووعده	
	قلبی وابصرته عینای حین تکلم به:	۸۳
	قوله: حمد الله، واثنی علیه، ثم قال:	۸۴
	قوله: فلا یحمل الامر یؤمن بالله والیوم الآخر ان یفک بهادما:	۸۴
	کفار د فروع مخاطب دی او که نه؟	۸۴
	د شوافع په نزد درې اقوال دی	۸۵
	آیا حدیث الباب د کفارو په مخاطب بالفروع نه کیدو باندې دلیل کیدی شی؟	۸۶
	فانده	۸۶
	قوله: ان یفک بهادما:	۸۶
	په حرم مکه کښي د قتال حکم	۸۶
	په حرم مکه کښي د قتل او د قصاص حکم	۸۷
	یواشکال او دهغې جواب:	۹۰
	قوله: ولا یعضد بها شجرة:	۹۰
	د حرم مکه د وونو بوټو کټ کولو حکم	۹۰
	قوله: فان احد ترخص لقتال رسول الله <small>ﷺ</small> فیها فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله.....:	۹۱
	مکه مکرمه عنوة فتح شوې ده یا صلحاً؟	۹۱
	قوله: وانما اذن لی فیها ساعة من نهار:	۹۲
	قوله: ثم عادت حرمتها الیوم کحرمتها بالامس:	۹۲
	قوله: ولیبلغ الشاهد الغائب:	۹۲
	قوله: فقیل لابی شریح: ما قال عمرو؟	۹۲
	قوله: قال: انا اعلم منك یا ابا شریح:	۹۲
	قوله: لا یعیذ عاصیا ولا فاراً بدم، ولا فاراً بخربة:	۹۲
	رجال الحديث	۹۴
	① عبد الله بن عبد الوهاب	۹۴
	② حماد	۹۵
	③ ایوب	۹۵
	④ محمد	۹۵

صفحة	مضمون	شميره
٩٥	٥ ابن ابي بكرة	
٩٥	٦ حضرت ابو بكرة <small>رضي الله عنه</small>	
٩٥	د حديث د سند متعلق يو تنبيه	
٩٦	قوله: ذكر النبي <small>ﷺ</small> قال:	
٩٦	قوله: الالبيله الشاهد منكم الغائب:	
٩٦	قوله: وكان محمد يقول: صدق رسول الله <small>ﷺ</small> ، كان ذلك:	
٩٦	د محمد بن سيرين <small>رضي الله عنه</small> د قول مختلف توجيهات	
٩٨	قوله: الاهل بلغت؟ مرتين:	
٩٩	نوب	
	٢٨- باب: اثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم	
٩٩	د باب سابق سره مناسبت:	
٩٩	مقصد د ترجمه الباب	
٩٩	رجال الحديث	
٩٩	١ علي بن الجعد:	
٩٩	٢ شعبه:	
٩٩	٣ منصور:	
١٠٠	٤ ربعي بن حراش:	
١٠٢	٥ حضرت علي بن ابي طالب <small>رضي الله عنه</small> :	
١٠٥	قوله: قال النبي <small>ﷺ</small> : لا تكذبوا علي، فانه من كذب علي فليج النار:	
١٠٦	آيا د شريعت د بنائيد د پاره د حديث وضع جائز ده؟	
١٠٨	قوله: فليج النار:	
١٠٩	رجال الحديث	
١٠٩	١ ابو الوليد:	
١١٠	٢ شعبه:	
١١٠	٣ جامع بن شداد:	
١١١	٤ عامر بن عبد الله بن الزبير:	
١١٢	٥ عبد الله بن الزبير <small>رضي الله عنه</small> :	
١١٥	٥ حضرت زبير بن العوام <small>رضي الله عنه</small> :	
١١٩	اسنادي لطائف:	
١١٩	قوله: قال: قلت للزبير: اني لا اسمعك تحدث عن رسول الله <small>ﷺ</small> كما يحدث فلان وفلان:	
١١٩	قوله: قال: اما اني لم افارقه:	

شماره	مضمون	صفحه
	قوله: ولكن سمعته يقول: من كذب على فليتبوا مقعده من النار:	۱۲۰
	آيا د كذب په تعريف كښي د عمد قيد ملحوظ دي؟	۱۲۱
	قوله: فليتبوا مقعده من النار:	۱۲۱
	رجال الحديث	۱۲۲
	① ابو معمر	۱۲۲
	② عبد الوارث	۱۲۲
	③ عبد العزيز	۱۲۲
	④ حضرت انس <small>رضي الله عنه</small>	۱۲۲
	قوله: انه ليمعنى ان احديثكم حديثا كثيرا ان النبي <small>ﷺ</small> قال: من تعد على كذبا... الخ:	۱۲۲
	يو اشكال او دهغي جواب:	۱۲۳
	رجال الحديث	۱۲۴
	① مكى بن ابراهيم	۱۲۴
	② يزيد بن ابي عبيد:	۱۲۴
	③ حضرت سلمه بن الاكوع <small>رضي الله عنه</small>	۱۲۵
	فائده:	۱۲۶
	قوله: قال: سمعت النبي <small>ﷺ</small> يقول: من يقل على ما لم اقل فليتبوا مقعده من النار:	۱۲۸
	آيا روايت بالمعنى صحيح دي؟	۱۲۸
	رجال الحديث	۱۲۹
	① موسى:	۱۲۹
	② ابو عوانه:	۱۲۹
	③ ابو حصين:	۱۲۹
	④ ابو صالح:	۱۳۱
	⑤ حضرت ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> :	۱۳۱
	قوله: عن النبي <small>ﷺ</small> قال: تهوباسمى ولا تكتنوا بكنيتي:	۱۳۱
	د باب در روايت شان ورود:	۱۳۱
	د حضواكرم <small>ﷺ</small> په نوم مبارك باندې نوم او د هغوى كښت باندې كښت ايښودل	۱۳۱
	قوله: ومن رآنى فى المنام فقد رآنى، فان الشيطان لا يتمثل فى صورتى:	۱۳۳
	د خوب حقيقت:	۱۳۳
	د خوب قسمونه:	۱۳۳
	آيا د مذكوره حديث مصداق جوړيدو دپاره حضورياك <small>ﷺ</small> په خپل اصلى شكل كې ليدل	۱۳۵
	ضرورى دي؟	

شمیره	مضمون	صفحه
۱۳۶	د خوب په حالت کښې د حضور ﷺ ارشاد حجت شرعیه دې که نه؟	۱۳۶
۱۳۸	آیا په خوب کښې د حضور اکرم ﷺ زیارت کولو والا به صحابی وی؟	۱۳۸
۱۳۸	د حضور اکرم ﷺ په حالت بیداری کښې زیارت ممکن دې که نه؟	۱۳۸
۱۴۰	آیا شیطان په خوب کښې د الله تعالی په صورت کښې متشکل کیدو سره راتلې شی؟	۱۴۰
۱۴۰	قوله: من کذب علی متعمدا فلیتبوا مقعده من النار:	۱۴۰
۱۴۱	د... من کذب علی متعمدا... تواتر	۱۴۱
۱۴۵	د واضع حدیث حکم	۱۴۵
۱۴۶	د حضور اکرم ﷺ په احادیثو کښې دروغ ونیلو والا توبه به قبوله وی که نه؟	۱۴۶
۱۴۶	فائده	۱۴۶
۱۴۷	فائده	۱۴۷

۳۹ باب: کتابه العلم

۱۴۷	د سابقه باب سره مناسبت	۱۴۷
۱۴۸	مقصد ترجمه الباب	۱۴۸
۱۴۸	د حدیثو کتابت	۱۴۸
۱۴۹	رجال الحديث	۱۴۹
۱۴۹	① محمد بن سلام	۱۴۹
۱۴۹	② وکیع	۱۴۹
۱۵۴	③ سفیان	۱۵۴
۱۵۵	④ مطرف	۱۵۵
۱۵۶	⑤ الشعبی	۱۵۶
۱۵۸	⑥ ابو جحیفه	۱۵۸
۱۵۸	⑦ حضرت علی رضی	۱۵۸
۱۵۸	قوله: هل عندکم کتاب؟	۱۵۸
۱۵۹	قوله: قال: لا الا کتاب الله او فهم اعطيه رجل مسلم او مافی هذه الصحيفة:	۱۵۹
۱۵۹	آیا د فهم نه مراد څه لیکونکې څیز دې؟	۱۵۹
۱۶۰	قوله: او مافی هذه الصحيفة:	۱۶۰
۱۶۰	قوله: قال قلت فمافی هذه الصحيفة؟	۱۶۰
۱۶۰	قوله: قال العقل:	۱۶۰
۱۶۰	قوله: وفکاک الاسیر:	۱۶۰
۱۶۰	قوله: ولا یقتل مسلم بکافر:	۱۶۰
۱۶۰	آیا یو مسلمان به د کافر بدله کښې قصاصاً قتل کولې شی که نه؟	۱۶۰

شماره	مضمون	صفحه
	د انمه ثلاثه دليل	۱۶۱
	د انمه ثلاثه د دليل جواب	۱۶۱
	مذكوره جواب باندې اشكال او دهغې جواب	۱۶۴
	د احنافو دلائل	۱۶۵
	خه اشکالات او دهغې جوابونه	۱۷۲
	رجال الحديث	۱۷۸
	① ابونعيم الفضل بن دكين	۱۷۸
	② شيبان	۱۷۸
	فانده	۱۸۰
	③ يحيى	۱۸۰
	④ ابوسلمة	۱۸۲
	⑤ حضرت ابوهريره <small>رضي الله عنه</small>	۱۸۳
	قوله: ان خزاعة قتلوا رجلا من بني ليث عام فتح مكة بقتيل منه قتلوه:	۱۸۳
	د قبيله خزاعه په لاسو نو د قتل شوي سړي د نوم تحقيق	۱۸۴
	د مقتول تعلق د بنو ليث سره وو او که بنو هذيل سره؟	۱۸۴
	د تعارض لري کولو راجح صورت	۱۸۵
	قوله: فاخبر بذلك النبي صلى الله عليه وسلم، فركب راحلته فخطب:	۱۸۵
	قوله: فقال: ان الله حبس عن مكة القتلى والفيل، شك ابو عبد الله:	۱۸۵
	د فيل د حبس واقع:	۱۸۶
	که چرې د رواياتو په لفظ کښې غلطۍ راشي نو دهغې تصحيح کول پکار دی کنه؟	۱۸۷
	په دې مسئله کې د علماء دوه مذاهب دي:	۱۸۷
	که چرته په کتاب کښې غلطۍ واقع شي نو هغه په خپل حال باندې پريښودل پکار دی او کنه د هغه تصويب پکار دی؟	۱۸۸
	قوله: وسلط عليهم رسول الله والمؤمنين:	۱۸۹
	قوله: الا، وانما احلت لي ساعة من نهار، الا، وانها ساعتي هذه حرام:	۱۹۰
	قوله: لا يعضد:	۱۹۰
	د حرم مکې د نباتات او د اشجارو د قطع خه حکم دي؟	۱۹۰
	قوله: ولا تلتقط ساقطها الا لمنشد:	۱۹۰
	د حرم د لقطې حکم	۱۹۰
	د لقطه الحاج په باره کښې يو وضاحت	۱۹۳
	قوله: فَمَنْ قَتَلَ فَبُؤِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ اِمَّا اَنْ يُعْقَلَ، وَاَمَّا اَنْ يُقَادَ اَهْلُ الْقَتِيلِ:	۱۹۴

صفحة	مضمون	شميره
١٩٥	قوله: إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ:	
١٩٥	د قتل عمد موجب الامرين دي يا صرف قصاص؟	
١٩٩	د شوافعو دلائل اودهغي جائزه	
٢٠٢	قوله: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ:	
٢٠٢	قوله: فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «اَكْتُبُوا لِي فُلَانٌ»:	
٢٠٢	قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا الْإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا:	
٢٠٣	قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِلَّا الْإِذْخِرَ:	
٢٠٣	آيا حضور اكرم <small>عليه السلام</small> ته په احكامو كښې داجتهاد حق حاصل وو؟	
٢٠٤	د مانعينو دلائل	
٢٠٤	د مجوزينو دلائل	
٢٠٧	د حضور اكرم <small>عليه السلام</small> ته په اجتهاد كښې اودامت په اجتهاد كښې فرق	
٢٠٨	د مانعينو د دلائلو جوابونه	
٢٠٩	قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَيُّ شَيْءٍ كُتِبَ لَهُ قَالَ كُتِبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةُ:	
٢٠٩	تنبيه	
٢٠٩	رجال الحديث	
٢٠٩	① على بن عبد الله	
٢٠٩	② سفيان	
٢١٠	③ عمرو	
٢١٢	تنبيه	
٢١٣	④ وهب بن منبه	
٢١٥	⑤ اخيه	
٢١٢	صحيفه همام بن منبه	
٢١٢	⑥ حضرت ابوهريره <small>رضي الله عنه</small>	
٢١٢	قوله: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو:	
٢١٢	قوله: فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ:	
٢١٢	اشكال اودهغي جواب	
٢١٧	يوبل اشكال اودهغي جواب	
٢١٨	قوله: تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ:	

شمیره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	۲۱۸
①	معمر	۲۱۸
②	همام	۲۲۱
③	حضرت ابوهریره <small>رضی اللہ عنہ</small>	۲۲۱
	مذکورہ متابعت تخریج	۲۲۱
	مذکورہ متابعت لره د ذکر کولو مقصد	۲۲۱
	د حدیث شریف د ترجمه الباب سره مطابقت	۲۲۱
	رجال الحديث	۲۲۲
①	یحیی بن سلیمان	۲۲۲
②	ابن وهب	۲۲۳
③	یونس	۲۲۳
④	ابن شهاب	۲۲۴
⑤	عبید الله بن عبد الله	۲۲۴
⑥	ابن عباس	۲۲۴
	قوله: قَالَ لَمَّا اسْتَدَّ بِالنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَجَعَهُ قَالَ:	۲۲۴
	قوله: «اَتُونِي بِكِتَابِ اَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ»:	۲۲۴
	حضور اکرم <small>صلی اللہ علیہ وسلم</small> خه لیکل غوستل	۲۲۵
	حضرت عمر <small>رضی اللہ عنہ</small> مخالفت ولې او کړو؟	۲۲۶
	واقعه قرطاس:	۲۲۸
	استحقاق خلاف سیدنا حضرت ابوبکر صریق <small>رضی اللہ عنہ</small> :	۲۲۸
	سقیفه بنو ساعده کښې د ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> په لاس باندې د خلافت بیعت:	۲۴۳
	بیعت عامه:	۲۴۹
	د حضرت علی او حضرت زبیر <small>رضی اللہ عنہما</small> بیعت:	۲۵۰
	آیا حضرت علی <small>رضی اللہ عنہ</small> شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې؟	۲۵۳
	د حضرت سعد بن عبادہ <small>رضی اللہ عنہ</small> بیعت:	۲۵۵
	د خلافت مسئله باندې د اهل سنت او د اهل تشیع منشاء د اختلاف:	۲۵۷
	د ترجمه الباب سره مناسبت:	۲۵۹
	فائده	۲۵۹
	۴۰. باب: الْعِلْمُ وَالْعِظَةُ بِاللَّيْلِ	
	تیر شوې باب سره مناسبت:	۲۶۰
	د ترجمه الباب مقصد	۲۶۰

شـمـيرـه	مـضـمـون	صـفـحـه
رجال الحديث		٢٢١
① صدقه		٢٢١
② ابن عيينه		٢٢٢
③ معمر		٢٢٢
④ عمرو		٢٢٢
⑤ يحيى بن سعيد		٢٢٢
تنبيه		٢٢٢
⑥ الزهري		٢٢٣
⑦ هند		٢٢٣
تنبيه		٢٢٣
⑧ أم سلمه <small>رضي الله عنها</small>		٢٢٥
قوله: حدثنا صدقة اخبرنا ابن عيينه، عن معمر، عن الزهري،.....:		٢٢٧
قوله: وعمرو ويحيى بن سعيد:		٢٢٧
قوله: استيقظ النبي <small>ﷺ</small> ذات ليلة: ..		٢٢٧
قوله: فقال: سبحان الله!.....:		٢٢٧
قوله: ماذا انزل الليلة من الفتن وماذا فتح من الخزان؟:		٢٢٧
قوله: ايقظوا صاحب الحجر:		٢٢٨
فانده		٢٢٩
قوله: قرب كاسية في الدنيا عارية في الآخرة:		٢٢٩
دلفظ كاسية تحقيق		٢٧٠
د حديث شريف مفهوم		٢٧٠
د حديث شريف نه اخستلي شوي خه فاندې		٢٧٠
٤١. باب: السَّمَرُ فِي الْعِلْمِ		
دلفظ سمر تحقيق		٢٧١
تير شوي باب سره مناسبت		٢٧١
د ترجمة الباب مقصد		٢٧١
رجال الحديث		٢٧٢
① سعيد بن عفير		٢٧٢
② الليث		٢٧٢
③ عبد الرحمن بن خالد		٢٧٢

شماره	مضمون	صفحه
① ابن شهاب		۲۷۳
⑤ سالم		۲۷۳
⑥ ابوبکر بن سلیمان بن ابی حشمه		۲۷۴
⑥ عبداللہ بن عمر <small>رضی اللہ عنہما</small>		۲۷۴
قوله: صلى بنا رسول الله ﷺ العشاء في آخر حياته:		۲۷۴
قوله: فلما سلم قام، فقال:		۲۷۵
قوله: فان رأس مائة سنة منها لا يبقى من هو على ظهر الارض احد:		۲۷۵
د حديث شريف مفهوم او مقصد		۲۷۵
تنبيه		۲۷۶
د ذكر شوي پيشن گويي تحقيق		۲۷۶
حيات خضر		۲۷۶
د حديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت		۲۷۷
رجال الحديث		۲۷۸
① آدم		۲۷۸
② شعبه		۲۷۸
③ الحكم		۲۷۸
زورنه		۲۸۰
④ سعيد بن جبیر		۲۸۱
⑤ ابن عباس <small>رضی اللہ عنہما</small>		۲۸۲
ميمونه بنت الحارث <small>رضی اللہ عنہا</small>		۲۸۲
قوله: فصلی النبی ﷺ العشاء ثم جاء الى منزله فصلی اربع ركعات ثم نام.....:		۲۸۳
قوله: نام الغليم:		۲۸۴
تنبيه		۲۸۵
قوله: "ثم نام حتى سمعت غطيطة او خطيطة ثم خرج الى الصلاة:		۲۸۵
قوله: ثم خرج الى الصلاة:		۲۸۵
د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت		۲۸۵
د سمر متعلق څه روايات		۲۸۷
يو اشكال او دهغي حل		۲۸۸
۴۲. باب: حفظ العلم		
د تير شوي باب سره مناسبت		۲۸۹
د ترجمة الباب مقصد		۲۸۹

صفحة	مضمون	شميره
٢٩١	رجال الحديث	
٢٩١	١ عبد العزيز بن عبد الله	
٢٩١	٢ مالك	
٢٩١	٣ ابن شهاب	
٢٩١	٤ الاعرج	
٢٩١	٥ حضرت ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	
٢٩١	قوله: ان الناس يقولون: اكثر ابو هريره:	
٢٩٢	قوله: ولولا آيتان في كتاب الله ما حدثت حديثا:	
٢٩٢	قوله: ثم يتلون: ان الذين يكتفون ما انزلنا من البينات - الى قوله الرحيم:	
٢٩٢	قوله: ان اخواننا من المهاجرين كان يشغلهم الصفق	
٢٩٢	قوله: وان ابا هريره كان يلزم رسول الله صلى الله عليه وسلم يشبع بطنه ويحضر	
٢٩٣	قوله: وان ابا هريره كان يلزم رسول الله <small>صلى الله عليه وسلم</small> يشبع بطنه:	
٢٩٣	تنبيه	
٢٩٤	رجال الحديث	
٢٩٤	١ احمد بن ابي بكر ابو مصعب:	
٢٩٢	٢ محمد بن ابراهيم بن دينار:	
٢٩٢	٣ ابن ابي ذئب:	
٣٠٢	٤ سعيد المقبري:	
٣٠٢	٥ حضرت ابو هريره <small>رضي الله عنه</small> :	
٣٠٢	قوله: قلت يا رسول الله، اني اسمع منك حديثا كثيرا انساه:	
٣٠٢	قوله: قال: ابسط رداءك فبسطته:	
٣٠٢	قوله: قال فغرف بيديه، ثم قال: ضمه، فضمته:	
٣٠٢	قوله: فما نسيت شيئا بعده:	
٣٠٢	د حديث باب به مختلف طرق كني تعارض او دهغي حل	
٣٠٤	يو اشكال او دهغي جواب	
٣٠٢	يو بل اشكال او دهغي جواب	
٣٠٢	رجال الحديث	
٣٠٢	١ ابراهيم بن المنذر	
٣٠٢	٢ ابن ابي فديك	
٣٠٨	دي طريق لره دذكر كولو مقصد	

شماره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	۳۰۹
①	اسماعيل	۳۰۹
②	اخي	۳۰۹
③	ابن ابي ذنب	۳۱۱
④	سعيد المقبرى	۳۱۱
⑤	حضرت ابو هريره <small>رضي الله عنه</small>	۳۱۱
	قوله: حفظت من رسول الله صلى الله عليه وسلم وعاءين:	۳۱۱
	قوله: فاما احدهما فبثته:	۳۱۲
	قوله: واما الاخر فلو بثته قطع هذا البلعوم:	۳۱۲
	به دي نوع ثانى كنبى خه وو	۳۱۲
	قوله: قال ابو عبد الله: البلعوم مجرى الطعام:	۳۱۴
	دا حديث باب د ترجمه الباب سره مطابقت	۳۱۴
	۴۳. باب: الانصاف للعلماء	
	د تير شوى باب سره مناسبت	۳۱۵
	مقصد د ترجمه الباب ...	۳۱۵
	رجال الحديث	۳۱۶
①	حجاج	۳۱۶
②	شعبه	۳۱۶
③	على بن مدرک	۳۱۶
④	ابوزرعه	۳۱۷
⑤	جرير	۳۱۷
	قوله: أن النبي <small>ﷺ</small> قال له فى حجة الوداع:	۳۱۷
	قوله: استنصت الناس:	۳۱۸
	انصات واستماع كنبى فرق	۳۱۸
	قوله: فقال: لا ترجعوا بعدى كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض:	۳۱۹
	اهل السنة والجماعة ددي مختلف توجيهات كوى	۳۱۹
	قوله: يضرب بعضكم رقاب بعض:	۳۱۹
	يو اشكال او دهغي جواب	۳۱۹
	۴۴. باب: ما يستحب للعالم اذ شئ: اى الناس اعلم؟ فيكل العلم الى الله	
	د تير شوى باب سره مناسبت	۳۲۰

شماره	مضمون	صفحه
	مقصد د ترجمه الباب	۳۲۱
	رجال الحديث	۳۲۲
①	عبد الله بن محمد	۳۲۲
②	سفيان	۳۲۲
③	عمرو	۳۲۲
④	سعید بن جبیر	۳۲۲
⑤	حضرت ابن عباس <small>رضی اللہ عنہما</small>	۳۲۲
⑥	نوف بکالی	۳۲۳
⑦	ابی بن کعب <small>رضی اللہ عنہ</small>	۳۲۳
	قوله: قلت لابن عباس: ان نواف البکالی يزعم ان موسى ليس بموسى بنى اسرائيل، انما هو موسى اخر:	۳۲۳
	قوله: فقال كذب عدو الله:	۳۲۴
	قوله: حدثنا ابی بن کعب عن النبی صلی الله علیه وسلم: قام موسى النبی خطيباً.....:	۳۲۵
	دو روایتونو په مینځ کښې تعارض اودهغې ازاله:	۳۲۵
	آیا د حضرت موسی علیه السلام د .. اعلم نفی کول درست دی؟	۳۲۵
	فائده	۳۲۵
	قوله: فعتب الله عليه اذ لم يرد العلم اليه:	۳۲۶
	قوله: فآوحى الله اليه ان عبدا من عبادى مجمع البحرين هو اعلم منك:	۳۲۶
	قوله: قال: يا رب، وكيف به؟:	۳۲۷
	قوله: فقل له: احمِل حوتافى مکتل:	۳۲۷
	قوله: فاذا فقدته فهو ثم:	۳۲۷
	قوله: فانطلق وانطلق بفتاه يوشع بن نون وحمل حوتافى مکتل.....:	۳۲۷
	قوله: فانسل الحوت من المکتل:	۳۲۷
	قوله: فاتخذ سبيله فى البحر سربا وكان لموسى وفتاه عجبا:	۳۲۷
	قوله: فانطلقا بقية ليلتهما ويومهما:	۳۲۸
	قوله: فلما اصبح قال موسى لفتاه: آتنا غداءنا لقد لقينا من سفرنا هذا نصبا:	۳۲۸
	قوله: ولم يجد موسى ماسا من النصب حتى جاوز المكان الذى امر به:	۳۲۸
	قوله: فقال له فتاه: ارايت اذا وينا الى الصخرة فاني نسيت الحوت، قال موسى.....:	۳۲۹
	قوله: فارتداعلى آثارهما قصصا:	۳۲۹
	مجمع البحرين په کوم ځانې کښې واقع دي؟	۳۲۹

شـمـيرـه	مـضـمـون	صـفـحـه
٣٢٩	قوله: فلما انتهيا الى الصخرة اذارجل مسجى بثوب او قال: تسجى بثوبه:	٣٢٩
٣٢٩	قوله: فقال الخضر: وانى بارضك السلام؟	٣٢٩
	آيا داروايت وهم دي؟	
٣٣٠	قوله: فقال: انا موسى:	٣٣٠
٣٣٠	قوله: فقال: موسى بنى اسرائيل؟ قال: نعم:	٣٣٠
٣٣١	قوله: قال: هل اتبعك على ان تعلمنى مما علمت رشدا:	٣٣١
٣٣١	قوله: قال: انك لن تستطيع معى صبرا:	٣٣١
٣٣١	قوله: يا موسى: انى على علم من علم الله علمنيه لا تعلمه انت، وانت على علم علمكه لا اعلمه:	٣٣١
٣٣١	يو اشكال او دهغى جواب	٣٣١
٣٣٢	قوله: قال: ستجدنى ان شاء الله صابرا ولا اعصى لك امرا:	٣٣٢
٣٣٢	قوله: فانطلقا يمشيان على ساحل البحر، ليس لهما سفينة، فمرت بهما سفينة.....:	٣٣٢
٣٣٢	قوله: فجاء عصفور فوقه على حرف السفينة، فنقر نقرة ونقرتين فى البحر:	٣٣٢
٣٣٣	قوله: فقال الخضر: يا موسى، ما نقص علمى وعلمك من علم الله الا كنقرة هذا العصفور.....:	٣٣٣
٣٣٤	قوله: فعمد الخضر الى لوح من الواح السفينة فنزعه:	٣٣٤
٣٣٤	قوله: فقال موسى قوم حملونا بغير نول عمدت الى سفينتهم فخرقتها لتفرق اهلها:	٣٣٤
٣٣٤	قوله: قال: الم اقل لك انك لن تستطيع معى صبرا؟:	٣٣٤
٣٣٤	قوله: قال: لا تاخذنى بما نسيت:	٣٣٤
٣٣٤	قوله: فكانت الاولى من موسى نسيانا:	٣٣٤
٣٣٥	قوله: فانطلقا، فاذا غلام يلعب مع الغلمان، فاخذ الخضر براسه من اعلاه فاقتل راسه بيده:	٣٣٥
٣٣٦	يو اشكال او دهغى جواب	٣٣٦
٣٣٦	قوله: فقال موسى: اقتلت نفسا زكية بغير نفس؟:	٣٣٦
٣٣٦	قوله: قال: الم اقل لك انك لن تستطيع معى صبرا؟:	٣٣٦
٣٣٦	قوله: قال ابن عيينة: هذا لوكد:	٣٣٦
٣٣٦	قوله: فانطلقا، حتى ذااتيا اهل قرية استطعما اهلها فابوا ان يضيفوهما:	٣٣٦
٣٣٦	قوله: فوجدافيهما جدار يريدان ينقض فاقامه، قال الخضر بيده فاقامه:	٣٣٦
٣٣٧	قوله: قال: هذا فراق بينى وبينك:	٣٣٧
٣٣٧	قوله: قال النبى صلى الله عليه وسلم: يرحم الله موسى، لوددنا لو صير حتى يقص علينا...:	٣٣٧
٣٣٧	قوله: قال محمد بن يوسف: ثنا به على بن خشرم، قال: ثنا سفيان بن عيينة بطوله:.....:	٣٣٧
٣٣٧	آيا حضرت خضر عليه السلام د حضرت موسى عليه السلام نه افضل وو؟	٣٣٧

شُميره	مضمون	صفحه
	ايا احكام شريعت لره نظر انداز كولو گنجانش شته؟	٣٣٨
	دحضرت موسى او خضر عليهما السلام دقصي نه مستنبط خرفواند	٣٣٩
	٤٥- باب: مَنْ سَأَلَ وَهُوَ قَائِمٌ عَالِمًا جَائِسًا	
	دباب سابق سره مناسبت	٣٣٩
	دترجمة الباب مقصد	٣٣٩
	رجال الحديث	٣٤١
	① عثمان	٣٤١
	② جرير	٣٤١
	③ منصور	٣٤٢
	④ ابو وائل	٣٤٢
	⑤ حضرت ابو موسى اشعري (رض)	٣٤٢
	قوله: قال: جاء رجل الى النبي ﷺ:	٣٤٢
	رجل مبهم... نه خوك مراد دي؟	٣٤٢
	قوله: فقال: يا رسول الله، ما القتال في سبيل الله؟ فان احدا يقاتل غضباً.....	٣٤٣
	قوله: فرقم اليه راسه:	٣٤٣
	قوله: قال: وما رفرع راسه الا انه كان قائماً:	٣٤٣
	قوله: فقال: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله:	٣٤٣
	په قتال كنبې د اعلاء كلمه الله نه علاوه دڅه بل غرض نيت	٣٤٤
	دابوالوليد بن الشحنة حلبى حنفى يوه واقعه:	٣٤٤
	٤٦- باب السُّؤَالِ وَالْقُتْيَا عِنْدَ رَمَى الْجِمَارِ	
	د سابق باب سره مناسبت	٣٤٤
	دترجمة الباب نه مقصد	٣٤٤
	رجال الحديث	٣٤٦
	① ابو نعيم	٣٤٦
	② عبد العزيز بن ابى سلمه	٣٤٦
	د لفظ... ما جشون... تحقيق	٣٤٧
	③ الزهري	٣٤٨
	④ عيسى بن طلحه	٣٤٨
	⑤ عبد الله بن عمرو	٣٤٨
	قوله: قال: رايت النبي صلى الله عليه وسلم عند الجمرة وهو يسئل:	٣٤٨

شمیره	مضمون	صفحه
	په ترجمه الباب باندې اشکالات	۳۴۸
	د حدیث په ترجمه الباب باندې انطباق	۳۴۹
	(۴۷) باب: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا)	
	د سابق باب سره مناسبت	۳۴۹
	د ترجمه الباب مقصد	۳۴۹
	د مذکوره باب او د تیر شوی باب په مینځ کښې فرق	۳۵۰
	رجال الحديث	۳۵۱
	① قيس بن حفص	۳۵۱
	② عبد الواحد	۳۵۲
	③ الاعمش سليمان بن مهران	۳۵۲
	④ ابراهيم	۳۵۲
	⑤ علقمه	۳۵۲
	⑥ عبد الله	۳۵۲
	قوله: قال: بينا انا امشي مع النبي صلى الله عليه وسلم في خرب المدينة:	۳۵۲
	خرب:	۳۵۳
	قوله: وهيتوكا على عيب معه:	۳۵۳
	قوله: فمر بنفر من اليهود: ...	۳۵۳
	واقعه مذکوره په مدينه منوره کښې شوی وه او که په مکه مکرمه کښې؟	۳۵۴
	خلاصه د کلام:	۳۵۵
	د روح متعلق يو څو مباحث بحث اول ..	۳۵۶
	د حافظ ابن القيم رحمه الله راني	۳۵۷
	د حافظ ابن القيم رحمه الله په راني باندې تبصره	۳۵۷
	د ونم بحث نبی کریم ﷺ ته د روح حقيقت خودلې شوي وو که نه؟	۳۵۷
	د ریم بحث نبی کریم ﷺ په يهوديانو ته د سوال جواب ورکړې وو که نه؟	۳۵۸
	خلورم بحث: په خلق او ام کښې فرق	۳۵۹
	په دواړو کښې څه فرق دي؟	۳۶۰
	قوله: قال الاعمش: هكذا قراءتنا:	۳۶۲
	۳۸: باب: مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الْإِخْتِيَارِ خَافَةَ أَنْ يُقْصَرَ	
	فَهُمْ بَعْضُ النَّاسِ عَنْهُ فَيَقْعُو فِي أَشَدِّ مِنْهُ	
	وړاندې باب سره مناسبت	۳۶۲
	د ترجمه الباب مقصد	۳۶۳

شمیره	مضمون	صفحه
	د ترجمه الباب په مقصد باندې یو اشکال او د هغې جواب	۳۶۳
	رجال الحديث	۳۶۴
①	عبید الله بن موسی	۳۶۴
②	اسرائیل	۳۶۴
③	ابو اسحاق	۳۶۸
④	الاسود	۳۶۸
⑤	ابن الزبیر	۳۷۰
⑥	عائشه	۳۷۰
	د عبد الله بن زبیر <small>رضی اللہ عنہ</small> د کعبې تعمیر	
	د حجاج بن یوسف کعبه نړول او د عبد الملك بن مروان افسوس	
	د مهدی د نوي تعمیر اراده او د امام مالک حکیمانه مشوره	
۳۷۰	قوله: قال: قال لی ابن زبیر: كانت عائشة تسألك كثيرا فما حدثك في الكعبة؟	
۳۷۱	قوله: قلت: قالت لی: ..	
۳۷۲	قوله: قال النبي <small>ﷺ</small> : يا عائشة لولا قومك حديث عهدهم:	
۳۷۲	قوله: قال ابن الزبير يكفر: ..	
۳۷۲	آیا په دې روایت کښې ادراج دې؟	
۳۷۳	قوله: لنقضت الكعبة فجعلت لها بابين باب يدخل الناس وباب يخرجون ففعله ابن الزبير:	
۳۷۳	د حديث الباب د ترجمه الباب سره مطابقت	
	۴۹- باب: مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ كَرَاهِيَةً أَنْ لَا يَفْقَهُوا	
۳۷۴	مخکښې باب سره مناسبت:	
۳۷۴	مقصد د ترجمه الباب او مخکښې باب کښې او دې باب کښې فرق	
۳۷۶	د متن په سند باندې د مخکښې والي څه وجه ده؟	
	رجال الحديث	۳۷۷
①	عبید الله بن موسی	۳۷۷
②	معروف ابن خربوذ	۳۷۷
③	حضرت ابو الطفیل	۳۷۸
④	حضرت علی <small>رضی اللہ عنہ</small>	۳۸۰
	رجال الحديث	۳۸۰
①	اسحاق بن ابراهيم	۳۸۰
②	معاذ بن هشام	۳۸۰
③	ابی	۳۸۱

شـمـيرـه	مـضـمـون	صـفـحـه
٥٠ قتاده		٣٨١
٥١ انس بن مالك <small>رضي الله عنه</small>		٣٨١
قوله: ان النبي <small>صلى الله عليه وسلم</small> ومعاذ رديفه على الرجل قال: يا معاذ بن جبل:		٣٨٢
حضرت معاذ بن جبل <small>رضي الله عنه</small>		٣٨٣
قوله: قال: لبيك يا رسول الله وسعديك، قال: يا معاذ، قال: لبيك يا رسول الله وسعديك....		٣٨٥
قوله: قال: ما من احد يشهد ان لا اله الا الله وان محمداً رسول الله صدقاً من قلبه.....		٣٨٦
د حديث الباب نه د مرجئو استدلال او دهغي رد		٣٨٧
قوله: قال: يا رسول الله افلا اخبر به الناس فيستبشرو؟		٣٨٨
قوله: قال: اذا يتكلموا:.....		٣٨٨
قوله: واخبر بها معاذ عند موته تأثماً:		٣٨٩
د منع كولو باوجود حضرت معاذ <small>رضي الله عنه</small> دا حديث د خلقو مخكنبي ولي بيان كړو؟		٣٩٠
يو اعتراض او د هغي جواب:.....		٣٩١
رجال الحديث		٣٩٢
١ مسدد		٣٩٢
٢ معتمر		٣٩٣
٣ ابي		٣٩٥
٤ حضرت انس <small>رضي الله عنه</small>		٣٩٧
قوله: قَالَ ذِكْرِي أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِمُعَاذٍ:		٣٩٧
قوله: مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ:		٣٩٨
قوله: قَالَ أَلَا أَبَيِّرُ النَّاسَ:		٣٩٩
قوله: قَالَ: لَا،:		٣٩٩
قوله: إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَكَلَّمُوا:		٣٩٩
د حديث الباب د ترجمه الباب سره مناسبت		٣٩٩
٥٠ باب: الْحَيَاءُ فِي الْعِلْمِ		
باب سابق سره مناسبت		٣٩٩
مقصد د ترجمه الباب		٣٩٩
قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ مُسْتَحْيٍ وَلَا مُسْتَكْبِرٍ:		٤٠١
دامام مجاهد رحمه الله د دې اثر تخریج		٤٠٢
د مذكوره اثر مطلب		٤٠٢
قوله: وَقَالَتْ عَائِشَةُ نِعَمَ النِّسَاءِ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ لَمْ يَمْنَعْنِ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ:		٤٠٢

شمیړه	مضمون	صفحه
	د حضرت عائشه <small>رضی اللہ عنہا</small> د مذکورہ اثر تخریج	۴۰۲
	د مذکورہ آثارو د ترجمه الباب سره مطابقت	۴۰۳
	رجال الحديث	۴۰۴
①	محمد بن سلام	۴۰۴
②	ابو معاویه	۴۰۴
③	هشام	۴۰۷
④	ابیہ (عروہ بن الزبیر)	۴۰۷
⑤	زینب بنت ام سلمه	۴۰۷
⑥	ام سلمه <small>رضی اللہ عنہا</small>	۴۰۸
	قوله: قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سَلِيمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم:	۴۰۸
	حضرت ام سليم رض الله عنها	۴۰۸
	قوله: فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْتَحِي مِنَ الْحَقِّ:	۴۱۰
	قوله: قَبِلَ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلِ إِذَا احْتَلَمَتْ؟	۴۱۱
	قوله: قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِذَا رَأَتْ الْمَاءَ»:	۴۱۲
	آیا په بنځو کښي مني نه وي؟	۴۱۲
	آیا بنځو ته احتلام کيدشي؟	۴۱۲
	قوله: فَقَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ -تَغْنِي وَجْهَهَا:	۴۱۳
	قوله: وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ: نَعَمْ:	۴۱۳
	آیا ازواج مطهرات ته احتلام کيدلو که نه؟	۴۱۴
	قوله: تَرَبَّيْتُ يَمِينِكَ:	۴۱۵
	قوله: فِيمَ نَشِئَهَا وَلَدَهَا:	۴۱۵
	د ولد د مشابهت سبب او دده د تذکیر او تانیث سبب	۴۱۵
	د حافظ ابن حجر <small>رحمته اللہ علیہ</small> تسامح	۴۱۷
	د علامه قرطبي <small>رحمته اللہ علیہ</small> د تاویل مرجوحیت	۴۱۸
	د ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت	۴۱۹
	رجال الحديث	۴۲۰
①	اسماعيل	۴۲۰
②	مالك	۴۲۰
③	عبد الله بن عمر <small>رضی اللہ عنہما</small>	۴۲۰
	قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ:	۴۲۰
	د حدیث الباب د ترجمه الباب سره مطابقت	۴۲۱

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۵۱- باب مَن اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسَّوَالِ

- ۴۲۲ دباب سابق سره مناسبت
- ۴۲۲ د ترجمه الباب مقصد
- ۴۲۳ رجال الحديث
- ۴۲۳ ① مسدد
- ۴۲۳ ② عبدالله بن داود
- ۴۲۲ ③ الاعمش
- ۴۲۲ ④ منذر الثوري
- ۴۲۷ ⑤ محمد بن الحنفیه
- ۴۲۸ ⑥ حضرت علی عليه السلام
- ۴۲۸ قوله: قَالَ كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً:
- ۴۲۹ قوله: فَأَمَرْتُ الْيَقْدَادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ:
- ۴۲۹ د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نه دمذی په باره کښې سوال کولو والا څوک وو؟
- ۴۳۰ قوله: فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»:
- ۴۳۰ د خروج مذی په صورت کښې به جميع ذکر وینځلې کيږي يابه موضع اصابت وینځل کافي وی؟
- ۴۳۱ د جمهورو دلائل:
- ۴۳۲ د جمهورو د طرف نه مخالفینوته جواب:
- ۴۳۳ د خروج مذی په صورت کښې داوبو استعمال ضروری دي که استجمار بالاحجار کافي دي؟

۵۲- باب ذِكْرِ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ

- ۴۳۳ دباب سابق سره مناسبت
- ۴۳۴ د ترجمه الباب مقصد
- ۴۳۲ رجال الحديث
- ۴۳۲ ① قتيبة بن سعيد
- ۴۳۲ ② الليث بن سعد
- ۴۳۲ ③ نافع مولى عبد الله بن عمر
- ۴۳۸ ④ حضرت عبد الله بن عمر عليه السلام
- ۴۳۸ قوله: أَنَّ رَجُلًا قَامَ فِي الْمَسْجِدِ:
- ۴۳۸ قوله: فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهْلَ:
- ۴۳۸ قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَهْلُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحَلِيفَةِ، وَيَهْلُ أَهْلُ الشَّامِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيَهْلُ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ»:

شـمـيرـه	مـضـمـون	صـفـحـه
ذوالحليفه		٤٣٩
البحفه		٤٣٩
قرن		٤٣٩
قوله: وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَزَعْمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «وَيْهَلُ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ بَلَلَمَ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهُ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:		٤٣٩
يلعلم		٤٤٠
د مواقيت احرام تحديد		٤٤٠
داهل عراق ميقات		٤٤١
٥٣- باب: مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرِ مَسْأَلَةٍ		
دباب سابق سره مناسب		٤٤٢
دترجمة الباب مقصد		٤٤٢
يو اشكال اودهغي جواب		٤٤٤
رجال الحديث		٤٤٥
① آدم		٤٤٥
② ابن ابي ذئب		٤٤٥
③ نافع		٤٤٥
④ الزهري		٤٤٥
⑤ سالم		٤٤٥
⑥ حضرت عبد الله بن عمر <small>رضي الله عنهما</small>		٤٤٥
د حديث دسند وضاحت		٤٤٥
قوله: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ:		٤٤٦
قوله: مَا يَلْبَسُ الْمُحْرَمُ فَقَالَ «لَا يَلْبَسُ الْقَبِيصَ وَلَا الْعِمَامَةَ وَلَا السَّرَاوِيلَ.....:		٤٤٦
د حضور اکرم <small>صلی اللہ علیہ وسلم</small> فصیح او بلیغ جواب		٤٤٦
دروایت دترجمة الباب سره مطابقت		٤٤٧
دحديث الباب نه مستنبطه قاعده		٤٤٧
السراويل		٤٤٧
البرنس		٤٤٧
الورس		٤٤٨
براعت اختتام		٤٤٨

عرض د مرتب

اللهم لك الحمد لا احمى ثناء عليك، انت كما اثنيت على نفسك اللهم لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك و
عظيم سلطانك اللهم ما اصبح من نعمة او باحد من خلقك فبمنك وحدك لا شريك لك، اللهم لك الحمد ولك
الشكر اللهم صل وسلم وبارك على سيدنا وحبيبنا وولانا محمد النبي الامي وعلى آله وصحبه وتابعيهم و
من تبعهم اجمعين

اما بعد د الله رب العزت ډير زيات كرم او د هغه ډير احسان دې چې هغه محض په خپل فضل
سره توفيق راكړو چې نن مونږ ستاسو په لاسونو كښې د بخاري شريف د شرح "كشف
الباري"، څلورم جلد چې د "كتاب العلم"، د نصف اخر په وضاحت او تشرېح باندې مشتمل
دې د پيش كولو سعادت حاصلوو اهل علم حضراتو ته چې د دې جلد د انتظار كولو چې كوم
تكليف ملاو شو په هغې باندې مونږ معذرت خواه يو د دې په تاخير كښې چه كوم عذرونه
مخې ته وو دهغې اوږد ذكر كول بې فائدي دې اوپه دې كښې ددې احقر كه علمي او ناروغتيا
او ده مختلف بيمارو ډير دخل وو خو بيا هم كوشش كړئ شوى دې چې په مباحثو كښې څه
كمې پاتې نه شي او د تحقيق معيار د مخكښې جلدونو پشان بلكه د هغې نه هم ښه وي
حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم سره د بوداوالې مختلفو بيمارو، مصروفيتو
او مختلفو ذمه دارو سره سره د دې جلد په يو يو حرف باندې نظر اچولې دې كوم امور چې
قابل د اصلاح وو هغه ئې راته په ښه كړل د كوم مباحث چې نامكمل وو د هغې طرف ته ئې
ځمونږ توجه كړله او د كومو چې وضاحت پكار وو دهغې د وضاحت حكم ئې او كړو او
الحمد لله په دې ټولو حكمونو باندې عمل وكړې شو الله دې حضرت مدظلهم ته عافيت
تامه نصيب كړي او د حضرت دغه علمي كوشش دې هم دهغوى په مبارك ژوند كښې پورا
كړي وما ذلك على الله بعزيز

مونږ د هغې علماؤ شكر گزار يو چا چې د مخكښې جلدونو مباحث انداز ترتيب و تحقيق
تعريف وكړو او زمونږ حوصله افزانې يې او كړه دغه رنگ د هغه حضراتو شكر به هم ادا كوو
چا چې د مضامينو په سلسله كښې مونږ سره خط و كتابت وكړو الله دې ټولو ته بهترينې
بدلې وركړي -

.....
په تيرو شوو جلدونو كښې هم مونږ علماو ته درخواست كړې وو اوس هم دغه درخواست دې
چې دا يو خالص علمي كار دې چې په مختلفو فنونو كښې د مهارت او صلاحيت تقاضا
كوي د دې صلاحيتونو د نش والې د وجه نه ممكن ده چې د دې په ترتيب او تحقيق كښې په
غلطې سره څه كوتاهيانې راغلي وي د علماؤ په ذمه لارم ده چې د هغې نشاندهي او فرماني
ان شالله مونږ ته به دخپلو غلطيانو په اصلاح كښې خوشحالي محسوسېږي مونږ به ئې ډير
شكر گزار يو د دې جلد پروف ريډينگ او د زر نه زر منظر عام ته د راوستو سهره د عزيز

گرامی مولانا حبیب الله زکریا سلمه الله تعالی په سر ده که د هغوی مکمل توجه محنت او کوشش نه وو نو پته نشته چې نور به پدې کښې څومره تاخیر کیدو الله تعالی دې هغه ته بهترینې بدلې ورکړې د هغه په علم او عمل کښې دې برکت واچوی او د هغه علمی او عملی صلاحیتونو ته دې ترقی ورکړې د دې نه علاوه عزیزان گرامی مفتی سید زاهد حسین الحسینی سلمه (فاضل دارالعلوم کراچی) او مفتی عبدالغنی سلمه (فاضل جامعه فاروقیه و رفیق دارالتصنیف جامعه فاروقیه) هم شکرگذار یم چه دې دواړو حضراتو خصوصی طور باندې د پروف ریډنگ په سلسله کښې د دې احقر ډیر امداد وکړو جزاها الله تعالی محمد الجزاء و وقفها لیا یحه ویرضاه.

.....

په آخر کښې ټولو ویونکو په خدمت کښ درخواست دې چه حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم له پاره دی خصوصی دعا کوی چې الله تعالی دوی ته د صحت او عافیت سره لوی عمر ورکړي. حضرت شیخ الحدیث حفظهم الله تعالی و رعاهم د ژوند هر یو باب او خاص طور باندې د شیخوخیت د زمانې کارنامې چې په هغې کښې د درس او جامعه فاروقیه د اهتمام نه واخله تر وفاق المدارس العربیه، او اتحاد تنظیمات مدارس دینییه د ذمه داریانو سره سره په ملک کښې هر وخت د اسلام خلاف راوچتیدونکو چغو سورو په عزیمت او عاجزی سره مقابله هم شامله ده. چې دغه ټول کارونه د خوانانو له پاره د رشک قابل نمونې دي

الله تعالی د دې حضرت ته د ټولو ذمه داریانو په ښه طریقې سره د پوره کولو توفیق ورکړي.---

نیز احقر مرتب او دده معاونینو له پاره هم د خصوصی دعاگانو درخواست دې چې الله تعالی ورته دا کار آسان کړی، او د زر مکملولو توفیق ورکړی، او په خپل دربار کښې دې ورته د قبولیت شرف ورکړي

دا کار دې د احقر دپاره، د احقر د استاذانو مشائخ، مور پلار او متعلقینو له پاره د آخرت ذخیره جوړه کړي. آمین

و کتبه

نور الهدی محمد نور الحق

استاذ الحدیث و علومه بالجامعة الفاروقية

۱۲ ربیع الاول ۱۴۲۸ هـ مطابق د یکم اپریل ۲۰۰۷

...

۳۲- باب: عظة الامام النساء وتعليمهن

د مخکینې باب سره مناسبت مخکینې باب کښې د انسان د خپل کور والو ته علم ښودل ذکر وو او په دې باب کښې د امام عام زنانو ته تعلیم ورکول ذکر دی دغه رنگ په دواړو بابونو کښې مناسبت اوموندلې شو^(۱)

د ترجمة الباب مقصد: حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرماني چې زنانو سره خلوت او د هغوی سره اجتماع چونکه منع ده خکه د دې باب په قانمولو سره امام بخاري رحمته الله علیه وضاحت او کړو چې دا ممانعت په هغه صورت کښې دې چې د فتنه يره وی چې د فتنې ويره نه وی نو نصیحت ورته کيدې شی^(۲)

حضرت شيخ الهند رحمته الله علیه فرماني چې د دې باب مقصد د مخکینې دوه بابونو پشان د تعلیم ضرورت اود تعلیم عام والې دې^(۳)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چې امام بخاري رحمته الله علیه اول دا اوونیل چې انسان لره د خپلې بی بی او د وينځې د تعلیم اهتمام کول پکار دی اوس په ترقی سره دا خبره ذکر کوی چې امیر المؤمنین یا د هغه نائب ته پکار دی چې د عام زنانو لپاره د وعظ او نصیحت او د هغوی د تعلیم انتظام او اهتمام او کړی، خلاصه دا ده چې اوله ترجمه خاص وه چې د کور والو او وينځې د تعلیم متعلق وه او دا عام ده چې د عام زنانو متعلق ده د مخکې ترجمه تعلق د مالکانو او خاوندانو سره وو او د دې ترجمې تعلق د امام سره دې^(۴)

[۹۸] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَيُّوبَ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ^(۵) قَالَ أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - -- أَوْ قَالَ عَطَاءٌ أَشْهَدُ عَلَى

^(۱) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۲۲)

^(۲) لامع الدراری (ج ۲ ص ۳۳۲، ۳۳۱)

^(۳) الابواب و التراجم (ص ۵۳)

^(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۲)

^(۵) قوله: ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث اخرجه البخاري ايضاً في صحيحه (ج ۱ ص ۱۱۹) كتاب الأذان، باب وضوء الصبيان ومتى يجب عليهم الغسل والظهور؟ وحضورهم الجماعة والعيدين والجنائز. وصفوفهم، رقم (۸۶۳). و (ج ۱ ص ۱۳۱) كتاب العيدين، باب الخطبة بعد العيد، رقم (۹۶۲) و (۹۶۴). و باب خروج الصبيان الى المصلى، رقم (۹۷۵). و باب العلم الذي بالمصلى، رقم (۹۷۷) و باب موعظة الامام النساء يوم العيد، رقم (۹۷). (ج ۱ ص ۱۳۵) باب الصلاة قبل العيد وبعدها، رقم (۹۸۹) و (ج ۱ ص ۱۹۲) كتاب الزكاة، باب التحريض على الصدقة والشفاعة فيها، رقم (۱۴۳۱)، و (ج ۱ ص ۱۹۵) كتاب الزكاة، باب العرض في الزكاة، رقم (۱۴۴۹) و (ج ۲ ص ۷۲۷) كتاب التفسير، سورة المتحنة، باب (اذا جاءك المؤمنات يبائعنك) رقم (۴۸۹۵)، و (ج ۲ ص ۷۸۹) كتاب النكاح، باب: (والذين لم يبلغوا الحلم) رقم (۵۲۴۹)، و (ج ۲ ص ۸۷۴) كتاب اللباس، باب الخاتم للنساء، رقم (۵۸۸۰) و باب القلائد والسخاب للنساء، رقم (۵۸۸۱) و (ج ۲ ص ۸۷۴) كتاب اللباس، باب القروط، رقم (۵۸۸۳) و (ج ۲ ص ۱۰۸۹) ... [بقية حاشيه په راروانه صفحه...]

ابن عباس - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خَرَجَ وَمَعَهُ بِلَالٌ، فَقَطَّنَ أَنَّهُ لَمْ يُسَمِّعِ
النِّسَاءَ فَوَعَّظَهُنَّ، وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ، فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُرْطَ وَالْخَاتَمَ، وَبِلَالٌ يَأْخُذُ فِي طَرَفِ
ثَوْبِهِ. وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَطَاءٍ وَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ -
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - [٨٢٥]، [٩٢١]، [٩٣٢]، [٩٣٦]، [٩٤٥]، [١٣٦٤]، [١٣٨١]، [٤٦١٣].

[٤٩٥١]، [٥٥٤١]، [٥٥٤٢]، [٥٥٤٣]، [٦٨٩٢]

رجال الحديث

① سليمان بن حوب: دا ابو ايوب سليمان بن حرب بن بجيل ازدي بصری رحمته الله دي، ددوی
حالات په کتاب الايمان "باب من کره ان يعومل الکفر کما یکره ان یلقی فی النار من الايمان"، کښې تیر
شوی دی (۱)

② شعبه: دا امير المومنين فی الحديث امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله دي دده
حالات هم په کتاب الايمان "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده"، کښې تیر شوی دی (۲)

③ ايوب: دا ايوب بن ابی تميمه کيسان سختيانی بصری رحمته الله دي دده حالات هم په کتاب
الايمان "باب حلاوة الايمان"، کښې تیر شوی دی (۳)

④ عطاء: دا ابو محمد عطاء بن ابی رباح مکی قرشي رحمته الله دي دده پلار ابو رباح نوم اسلمه ووو
دد علي موالی سره ووو (۴)

د حضرت عثمان رضي الله عنه خلافت په دوئم کال د يمن په علاقه "جند"، کښې پيدا شوې وو. او
په مکه مکرمه کښې نې پرورش شوې دي (۵) دي د حضرت عائشه. حضرت ام سلمه.
حضرت ام هاني. حضرت ابوهريره. حضرت ابن عباس. حضرت حکيم بن حزام. حضرت رافع
بن خديج. حضرت زيد بن ارقم. حضرت زيد بن خالد الجهيني. حضرت صفوان بن

بقیه حاشیه د تیرمخ] کتاب الاعتصام بالكتاب والسنة. باب ما ذکر النبي (ص) وحض علی اتفاق اهل
العلم..... رقم (٧٣٢٥) واخرجه مسلم فی صحيحه. فی فاتحة کتاب صلاة العیدین. رقم (٢٠٤٤ - ٢٠٤٦).
وباب ترک الصلاة قبل العید وبعدها فی المصلی. رقم (٢٠٥٧، ٢٠٥٨) والنسائی فی سننه فی کتاب صلاة
العیدین. باب الخطبة فی العیدین بعد الصلاة. رقم (١٥٧٠) وباب موعظة الامام النساء بعد الفراغ من
الخطبة. رقم (١٥٨٧ و ١٥٨٨) وأبو داؤد فی سننه. فی کتاب الصلاة. باب الخطبة يوم العید. رقم (١١٤٢) -
(١١٤٤) وباب ترک الأذان فی العید. رقم (١١٤٦ و ١١٤٧) وابن ماجه فی سننه. فی کتاب اقامة الصلاة.
باب ما جاء فی صلاة العیدین. رقم (١٢٧٣)

(۱) کشف الباری (ج ۲ ص ۱۰۵)

(۲) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸)

(۳) کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶)

(۴) تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۶۹۰)

(۵) تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۷۰)

امیه، حضرت عبدالله بن زبیر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت جابر، حضرت معاویه، او د حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نه روایت ذکر کوی.

د ده نه روایت کونکو کښې امام مجاهد، ابو اسحاق سبيعي، ابو زبیر، عمرو بن دينار، زهري، قتاده، عمرو بن شعيب، ايوب سختياني، منصور بن المعتمر، او امام ابو حنيفه رحمته اللہ علیہ او دغه رنگ نور حضرات شامل دي،^(۱) ابن سعد رحمته اللہ علیہ فرماني: "وكان ثقة فقيها عالما كثيرا الحديث"^(۲) امام ابو جعفر الباقر رحمته اللہ علیہ فرماني: "عليكم بعطاء هو والله خير مني"،^(۳) نیز دا هم فرماني: "خذوا من عطاء ما استطعتم"،^(۴)

ابن حبان رحمته اللہ علیہ فرماني: "و كان سودا، اهورا، اشل، اعرج، ثم هي في آخر عمره، و كان من سادات التابعين، فقيها، وعلما، وورعا، وفضلا"،^(۵)

امام ابو حنيفه رحمته اللہ علیہ فرماني: "ما رأت فيمن لقيت افضل من عطاء بن ابي رباح"،^(۶)

امام عجلي رحمته اللہ علیہ فرماني: "تابع ثقة"،^(۷)

امام ابو زرعه رحمته اللہ علیہ فرماني: "ثقة"،^(۸)

د عطاء بن ابي رباح رحمته اللہ علیہ په باره کښې مونږ دلته يو څو اقوال ذکر کړل خو اصحاب سير و رجال د دوی ذکر په تفصيل سره ليکلی دي. د دوی په لوی شان او امامت او تفقه باندې د علماء اتفاق دي.

البته امام علي بن المديني رحمته اللہ علیہ فرمانيلى دي چې: "كان عطاء مختلط بأخرة، تركه ابن جريج وقيس بن سعد"،^(۹)

خو حافظ ذهبی رحمته اللہ علیہ فرمائي: چه دلته د "ترک"، نه اصطلاحی "ترک"، مراد نه دي چې گني دي "متروک الحديث"، گنرلي شوي دي بلکه د دي مطلب دا دي چې دي دواړو حضراتو اول د ده نه ډيره استفاده حاصله کړي وه. او د ده سره نې په فقه کښې مهارت حاصل کړې وو، خو هر کله چې د ده عمر زيات شونو د ده په حواسو کښې کمزوري راغله نو دوی د ده نه

(۱) دده د شيوخو او شاگردانو د تفصيل معلومولو له پاره وگورئ تهذيب الكمال (ج ۲ ص ۷۰..... ۷۵)

سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۷۹، ۸۰)

(۲) الطبقات لابن سعد (ج ۵ ص ۴۶۸)

(۳) تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۷۷) و سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۸۱)

(۴) هم دغه پورتنی حوالا جات

(۵) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۹۸، ۱۹۹)

(۶) تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۷۹، ۸۰) و سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۸۳)

(۷) تعليقات تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۸۵)

(۸) تعليقات تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۸۶) نقلا عن الجرح و التعديل (۶) رقم (۱۸۳۹)

(۹) سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۸۶، ۸۷) و ميزان الاعتدال (ج ۳ ص ۷۰)

لیکل پریخودل د دوی الفاظ دی "لم یعن علی بقوله" ترکه هذان "الترك العربی، ولکنه کبر وضعفت حواسه، وکانا قد تکفیانیه و تفقها و اکثرعنه، فبطلا، لهذا مراده بقوله: ترکا،" (۱)

نیز هغه فرماني "لم یعن الترك الاصطلاحی، بل عن انها بطلا الکتابه عنه، والا فعطاء ثبت رضی،" (۲) دغه رنگ امام ابو داود رحمه الله فرماني "ان ابن عون ترک عطاء و طاوسا من اجل فتیاهم فی الصرف... (۳) یعنی "ابن طاعون عطاء او طاوس د هغوی په عقد صرف کښی د فتوی د وجه نه پریخودل... خو دده جرح هم مضر نه ده ځکه چی دلته د پریخودو سبب یو اجتهادی امر دی. او په دې کښی د اختلاف د وجه نه کلام شونې دي (۴) -

دلته دا خبره دي واضح وی چی عطاء بن ابی رباح په کثرت سره مرسلأ روایت کوی او علماؤ تصریح کړي ده چی دی د هر قسم راویانو نه ارسال کوی دي وجه نه د ده مراسیل به ضعیف گنړلې شی (۵)

د عطاء بن ابی رباح انتقال ۱۱۴ هـ یا ۱۱۵ هـ کښی شونې دي (۶) رحمه الله تعالى رحمة واسعة
 ⑤ ابن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه حالات د بدء الوحی په څلورم حدیث او کتاب الایمان "باب کفران العشاء و کفر بعد کفر... کښی تیر شوی دی (۷)

قوله: قال اشهد علی النبی صلی الله علیه و آله او قال عطاء: اشهد علی ابن عباس: حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرماني چه زه په نبی صلی الله علیه و آله باندی گواهی ورکوم یا عطاء وانی چه زه په ابن عباس باندی گواهی ورکوم.

حاصل دا دي چی د اشهد باره کښی تردد دي چې دا د ابن عباس قول دي که د عطاء، په دغه سلسله کښی د شعبه د شاگردانو اختلاف دي
 سلیمان بن حرب په تردد سره نقل کوی کما فی حدیث الباب. ابو داود طیالسی دغه روایت د "شعبه عن ایوب... په طریقه نقل کړي دي او هغه یقینی طور باندې دي ته د عطاء قول ونیلې دي (۸) او د شعبه په شاگردانو کښی محمد بن جعفر غندر د بغیر د شک نه جزما د

(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۸۷)

(۲) میزان الاعتدال (ج ۳ ص ۷۰)

(۳) تعلیقات الکاشف (ج ۲ ص ۲۲) نقل عن سوالات الاجری (۲۵۷)

(۴) تعلیقات الکاشف (ج ۲ ص ۲۲)

(۵) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۸۳)

(۶) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۸۵)

(۷) کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۵) و (ج ۲ ص ۲۰۵)

(۸) حدثنا ابو داود قال حدثنا شعبه عن ایوب: قال سمعت عطاء یقول اشهد علی ابن عباس انه قال خرج رسول الله صلی الله علیه و آله... مسند ابی داود طیالسی (ص ۳۴۶) احادیث عطاء بن ابی رباح... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

دواړو د قول په طرز ذکر کړې دي^(۱)

بیا د شعبه په رفقاً یعنی ایوب سختیانی په شاگردانو کښی لږ اختلاف دي. اسماعیل بن علیه^(۲) سفیان^(۳) او وهیب^(۴) دي درې واپړو دي ته د ابن عباس قول وانیلی دي لیکن حماد بن زید د ایوب نه نقل کولو په وخت کښی تردد نقل کوی^(۵)، امام بخاری^(۶) د روایت باب په آخر کښی د اسماعیل بن علیه تعلیق راوړو سره غالباً خپل رجحان ظاهر کړو چی دا د حضرت ابن عباس قول دي -

خو مناسبه معلومیرې چې یو ته د ترجیح ورکولو په ځانې دا اوویلې شی چې دا قول د دواړو نه ثابت دي. چې د هغې دلیل د محمد بن جعفر روایت دي. بیا بعضو راویانو دي لږه د تردد سره نقل کړو او بعضو د ابن عباس^(۷) قول او ګرځولو او بعضو د عطء، والله اعلم

قوله: ان رسول الله ﷺ خرج ومعه بلال فظن انه لم يسمع النساء: حضور ﷺ بهر تشریف راوړلو هغوی سره حضرت بلال هم وو. هغوی دا گمان او کړو چې حضور پاک ﷺ ښځو ته خطبه واؤ نه روله.

حضور پاک ﷺ ته دا خیال راغلو چې زنانو ته د دوی آواز اونه رسیدلو ځکه نې هغوی طرف ته تشریف یوړلو او هغوی ته نې نصیحت او کړو

قوله: فوعظهن وامرهن بالصدقة: حضور پاک ﷺ هغوی ته نصیحت او فرمانیلو او هغوی ته نې د صدقې ورکولو حکم او کړو.

ترجمة الباب ددې نه ثابتیرې چې د وعظهن نه عظة الامام او امرهن بالصدقة نه تعلیم په پوهه کښی راځی^(۸)

هغوی نصیحت او فرمانیلو چې انی رأیتکُن اکثر النار، لانکُن تکثُرُ اللعْن وتکفرُ العَشیرُ او د صدقه

بقیه حاشیه د تیر مخ [عن ابن عباس، رقم (۲۶۵۵)]

تنبیه: د ابوداود طیالسی د دې روایت نه واضحه ده چی د اشهد قول د عطاء دي نه د ابن عباس خو حافظ ابن حجر^(۱) فرمائی "و اراد بهذا التعليق انه جزم عن ايوب بان لفظ اشهد من كلام ابن عباس فقط و كذا جزم به ابو داود الطيالسي في مسنده عن شعبه.... فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۳) ده د حافظ^(۲) تسامح ده -

(۱) مسند احمد (ج ۱ ص ۲۲۰)

(۲) اخرجه البخاری طریقه تعلیقا تحت حدیث الباب، و اخرجه موصولا فی صحیحہ (ج ۱ ص ۱۹۵) فی کتاب الزکاة، باب العرض فی الزکاة، رقم (۱۴۴۹) و اخرجه احمد فی مسنده (ج ۱ ص ۲۲۶)

(۳) اخرج حدیثه احمد فی مسنده (ج ۱ ص ۲۲۰)

(۴) اخرج حدیثه احمد فی مسنده (ج ۱ ص ۲۲۰)

(۵) اخرجه ابو نعیم فی المستخرج، کذا فی الفتح (ج ۱ ص ۱۹۳)

(۶) فتح الباری (۱/۱۹۳) -

حکمه نی ورکړلو. او تعلیم نی ورکړو چې د دوی د گناهونو کفاره به د صدقاتو په ذریعه کیري. ^۱ والله اعلم

قوله: فجعلت المرأة تلقى القرط والخاتم وبلال يأخذ في طرف ثوبه: بنحو والی او گوتی کینودلې او حضرت بلال هغه د خپلې کپړې په یو گوټ باندې راجمعه کولې ایا ښځه د خاوند د اجازت نه بغیر په خپل مال کښې تصرف کولې شی؟ په دې خبره کښې اختلاف دې چې ایا ښځه د خاوند د اجازت نه بغیر په خپل مال کښې تصرف کولې شی یا نا؟ د جمهورو علماؤ مسلک دادې چې دې ته په خپل مال کښې د پورا تصرف کولو اختیار دې او امام مالک رحمته الله علیه فرمائی، چې هغې ته صرف د ثلث مال پورې د تصرف اجازت دې. ددې نه د زیات اجازت نشته

د امام احمد رحمته الله علیه هم یو روایت دادې. او د هغوی دویم روایت د جمهورو مطابق دې ^۲. د امام مالک رحمته الله علیه استدلال د سنن نسائی، سنن ابی داود او سنن ابن ماجه د عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه د مرفوع روایت نه دې: **لا يجوز لامرأة امرئ مالها اذا ملك زوجها عتھا** ^۳ یعنی ښځې ته په خپله خپل مال کښې اختیار نشته هر کله چې خاوند د هغې د عزت مالک جوړ شی. په دویم طریق کښې دې **لا تجوز لامرأة عطية الا باذن زوجها** ^۴

دغه شان د هغوی استدلال په سنن ابن ماجه کښې د کعب ابن مالک رضی الله عنه د روایت نه دې چې د هغوی بی بی خیره د حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم په خدمت کښې خپل کالی راوړل او صدقه کول نی او غښتل. حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم او فرمائیل **لا يجوز للمرأة في مالها الا باذن زوجها فهل استاذنت كعباً؟** یعنی د ښځې د پاره په خپل مال کښې د تصرف اجازت نشته خو دا چې کله خاوند هغې ته اجازت ورکړی، نو آیا تا کعب نه اجازت اخستې دې؟ هغوی او فرمائیل **نعم نیا** حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم د تصدیق د پاره کعب رضی الله عنه ته پیغام اولیرلو، چې کله هغوی تصدیق او کړو نو هغوی صلی الله علیه و آله وسلم د هغې صدقه قبوله کړه ^۵.

امام مالک سره په ثلث مال کښې د تصرف اختیار باره کښې څه واضحه دلیل نشته، البته هغوی فرمائی چې څنگه د یو مریض په مال کښې د وارثانو حق متعلق کیري دغه شان د ښځې په مال کښې د خاوند حق متعلق کیري ځکه چې حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم فرمائی **تنكح المرأة**

^۱ (حواله بالا).

^۲ (المغنی لابن قدامة (۴/ ۳۰۰، ۲۹۹) کتاب الحجر رقم المسألة (۳۴۷۴) -

^۳ (سنن ابی داود کتاب البيوع باب فی عطية المرأة بغیر اذن زوجها رقم (۳۵۴۶) وسنن ابن ماجه کتاب الهبات باب عطية المرأة بغیر اذن زوجها رقم (۲۳۸۸) -

^۴ (سنن ابی داود کتاب البيوع باب عطية المرأة بغیر اذن زوجها رقم (۳۵۴۷) وسنن النسائی کتاب الزكاة باب عطية المرأة بغیر اذن زوجها رقم (۲۵۴۱) -

^۵ (سنن ابن ماجه کتاب الهبات باب عطية المرأة بغیر اذن زوجها رقم (۲۳۸۹) -

لاربعة: لمالها، ولحبها، ولدينها؛^(۱)

د دې نه دا معلومه شوه چې د بنځې په مال کښې د خاوند حق وی، او دغه وجه ده چې بنځه مالداره وی نو خاوند د هغې د مال نه فائده اخستلو د پاره په مهر کښې اضافه کولو سره د هغې د حاصلیدو کوشش کوی.^(۲)

لهذا د مريض په شان بنځې ته هم په ثلث مال کښې د تصرف حق ورکولې شی، مريض چې څنگه په ثلث مال کښې وصیت کولې شی دغه شان بنځه هم په ثلث مال کښې تصرف کولې شی ددې په مقابله کښې د جمهورو دلائل دادی

① د الله تعالی ارشاد دې «فان انستم منهم رشدا فادفعوا اليهم اموالهم»^(۳)

یعنی چې تاسو په دوی کښې عقل او هدایت اومونی، نو هغوی ته د هغوی مال ورکړنی د دې آیت نه دا خبره واضح کیږی چې په دوی باندې پابندی نشته او بله دا چې هغه په تصرف کښې آزاده ده.

② حدیث باب، په کوم کښې چې حضور پاک ﷺ هغوی ته د صدقې حکم اوکړو، هغوی صدقه ورکړه او حضور پاک ﷺ قبوله کړه او هغوی د چا نه هم د خاوند د اجازت په باره کښې تپوس او نه کړو.^(۴)

③...د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه مرفوع حدیث دې یا معشر النساء تصدقن^(۵)

دلته هم د صدقې حکم مطلق دې د څه قسم اجازت ذکر نشته

ترڅو چې د امام مالک رحمه الله د دلائلو تعلق دې نو په هغې کښې د حضرت کعب والا حدیث ضعیف دې ځکه چې په هغې کښې یحییٰ الانصاری مجهول دې.^(۶)

باقی دواړه روایتونه د عمرو عن ابيه عن جده په طریق سره مروی دی او محدثینو په دې سند باندې کلام کړې دې.^(۷)

او که بالفرض دا سند قابل د احتجاج وی بیا هم اولاً د جمهورو د صحیح احادیثو مقابله نشی کولې.

ثانیاً داسې ډیرو احادیثو په باره کښې امام بغوی فرمائی چې دا غیر رشیده باندې محمول دی.^(۸)

^(۱) صحیح البخاری (۷۶۱/۲) کتاب النکاح باب الاکفاء فی الدین رقم (۵۰۹۰) -

^(۲) المغنی (۳۰۰/۴) -

^(۳) النساء/۶ -

^(۴) المغنی (۳۰۰/۴) وعمدة القاری (۱۲۴/۲) -

^(۵) صحیح البخاری (۴۴/۱) کتاب الحيض باب ترک العائض الصوم رقم (۳۰۴) -

^(۶) تقریب التهذیب (۵۹۹) رقم (۷۶۸۱) وخلاصة الغزرجی (ص ۴۳۰) -

^(۷) تعلیقات الکاشف (۷۹/۲ و ۸۰) -

^(۸) شرح الکرمانی (۹۲/۲) -

بعضی علماء فرمائی چې دا حکم په بناء د حسن معاشرت او د آدابو د قبیلې نه دی. یعنی دا مناسبه نه ده چې ښځه او سړې په یو خانې کښې اوسېږي او ښځه د خاوند د خوښې معلومولو نه بغیر خپل مال خرچ کړي او د خاوند نه تپوس اونه کړي^۱، والله اعلم

قوله: وقال اسماعيل عن ايوب عن عطاء وقال عن ابن عباس: اشهد

على النبي ﷺ: د اسماعيل نه مراد اسماعيل بن عليه ؓ دی^۲، د دوی حالات کتاب

الایمان باب حب الرسول من الايمان دلاندې تیر شوي دي^۳ =
د مذکوره تعلیق تخریج د مذکوره تعلیق په خپله امام بخاری ؓ په کتاب الزکوة کښې موصولا تخریج کړې دي^۴

د مذکوره تعلیق مقصد دې تعلیق ذکر کولو نه امام بخاری دا وئیل غواړي چې د اسماعيل بن عليه په دې طریق کښې جزم سره د اشهد جملې نسبت ابن عباس ؓ طرف ته شوي دي^۵

دا جمله د چا ده؟ د دې تفصیل مونږ وروستو ذکر کړې دي
تنبيه: علامه کرمانی ؓ اولاً دا خبره ذکر کړې ده، بیا ئې یو احتمال دا هم بیان فرمائيلې دي

چې د قال اسماعيل عطف په حدثنا شعبه باندې وي. داسې شوه چې سلیمان بن حرب څنگه د شعبه شاگرد دې دغه شان د اسماعيل بن عليه نه هم روایت کوي. دغه شان به دا تعلیق پاتې نه شي^۶

خو دا احتمال صحیح نه دی ځکه چې اسماعيل بن عليه نه سلیمان بن حرب څه روایت نه کوي^۷، والله سبحانه وتعالى اعلم.

۳۳- باب: الحرص على الحديث

اولنی باب سره مناسبت: علامه عینی ؓ فرمائی چې په مخکښې باب کښې څنگه چې د خاص تعلیم ذکر دي. د دغې خاص تعلیم ذکر په دې باب کښې هم دي چې د ابوهریره ؓ په سوال کولو باندې هم هغه ته په خاص خطاب سره حضور پاک ﷺ جواب ورکړو. چې دا هم تعلیم دي^۸

مقصد د ترجمة الباب: حضرت شيخ الهند ؓ فرمائی چې د دې باب نه د حرص على الحديث

^۱ عمدة القاری (۱۲۴/۲) -

^۲ فتح الباری (۱۹۳/۱) -

^۳ کشف الباری (۱۲/۲) -

^۴ صحيح البخاری (۱۹۵/۱) کتاب الزکوة باب زکوة العرض رقم (۱۴۴۹) -

^۵ فتح الباری (۱۹۳/۱) وعمدة القاری (۱۲۵/۲) -

^۶ شرح الکرماني (۹۲/۲) -

^۷ فتح الباری (۱۹۳/۱) وعمدة القاری (۱۲۵/۲) -

^۸ عمدة القاری (۱۲۵/۲) -

فضیلت او تحسین بیانول مقصود دی او د حدیث نه حدیث رسول الله ﷺ مراد دی، په مخکښې ابوابو کښې او تیر شوې احادیثو کښې د مطلق علم ذکر وو، اوس د حدیث تصریح او تخصیص مقصود معلومېږي،^(۱) والله اعلم.

مطلب دادې چې امام بخاری رحمه الله د علم فضیلت، ددې د حاصلولو طریقې، ددې آداب او تعلیم و تبلیغ مطلق اوسه پورې ډیر تراجم ایښودې دی، اوس خاص طور سره د ترجمې متعلق ترجمه منعقد کوی او دا خبردارې ورکوی چې د ټولو نه اهم فن حدیث دی چې د هغې د حاصلولو د پاره طالب علم لره حریص کیدل پکار دی.

د حدیث لغوی، عرفی او اصطلاحی معنی حدیث په لغت کښې جدید ته ونیلې شی، په عرف کښې دا لفظ د کلام د پاره استعمالېږي.^(۲)

د اهل شریعت په نیز حدیث ونیلې شی هر هغه څیز ته چې نبی کریم ﷺ ته منسوب وي، اگرچې هغه اقوال وی یا افعال، تقاریر وی یا احوال، د بیدارۍ سره تعلق لری یا د خوب سره، د حدیث د وجه تسمیه په باره کښې مونږ تفصیلا په مقدمه کښې ذکر کړې دي.^(۳)

[۱۹۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ:

قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوْلَ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ أَوْ نَفْسِهِ.» [۱۶۲۰۱]

رجال الحديث

① عبدالعزیز بن عبدالله: دا عبدالعزیز بن عبدالله بن یحیی بن عمرو بن اویس بن سعد بن ابی سرح قرشی عامری اویسی مدنی رحمه الله دی، ددوی کنیت ابوالقاسم دی،^(۴) دوی د ابراهیم بن سعد زهري، سلیمان بن هلال، عبدالرحمن بن ابی الزناد، عبدالرحمن بن ابی الموال، عبدالعزیز بن ابی حازم، عبدالعزیز بن ابی سلمه الماجشون، لیث بن سعد، مالک بن انس او محمد بن جعفر بن ابی کثیر رحمه الله نه روایت کوی دده نه روایت کوونکو کښې امام بخاری، هارون الحمال، محمد بن یحیی، ذهلی، ابوذرعه، ابو حاتم، عبدالله بن شعیب او محمد بن اسماعیل ترمذی رحمه الله وغیره دی،^(۵)

(۱) الابواب والتراجم (ص ۵۳) -

(۲) عمدة القاری (۲/ ۱۲۵) -

(۳) حواله بالا

(۴) کشف الباری (۱/ ۸۰۹) -

(۵) تهذیب الکمال (۱۸/ ۱۶۱، ۱۶۰) وسیر اعلام النبلاء (۱۰/ ۳۸۹) -

(۶) تهذیب الکمال (۱۸/ ۱۶۲، ۱۶۱) وسیر اعلام النبلاء (۱۰/ ۳۸۹) -

امام ابو حاتم رحمته الله فرمائی: صدوق (۱)

يعقوب بن شيبه سدوسي رحمته الله فرمائی: ثقة (۲)

امام دار قطنی رحمته الله فرمائی: حجة (۳)

امام خليلی رحمته الله فرمائی: ثقة متفق عليه (۴)

امام ابوداود رحمته الله فرمائی: ثقة (۵)

حافظ ذهبی فرمائی: ثقة مكثر (۶)

بیا فرمائی: الامام الحجة... من نلاء الرجال (۷)

دغه شان هغوی فرمائی: ثقة جلیل (۸)

ابن حبان رحمته الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی (۹)

تنبيه: ددوی باره کښې د امام ابوداود توثيق مونږ نقل کړې دې خو هم د امام ابوداود نه حافظ ذهبی او حافظ بن حجر رحمهما الله ددوی تضعيف نقل کړې دې (۱۰)

حافظ ابن حجر رحمته الله په هدی الساری: کښې د جرح نه انکار کولو سره ليکلي دي

وقتی سؤالات ابن عبيد الجری عن ابی داود قال: عهد العزیز الاویسی ضعيف، فان كان عنی هذا فیه نظر لانه ثقة في موضع آخر، وروی عن هارون الحمال عنه ولعله ضعف رواية معينة له وهم فيها، او ضعف آخر اتفق معه في اسم، وفي الجملة فهو جرح مردود (۱۱)

مطلب دادې چې په "سؤالات عبيد الأجرى" کښې دی چې امام ابوداود رحمته الله دې ضعيف گرځولي وو. که چرې د امام ابوداود مراد هم دغه عبد العزيز اویسی وی نو قابل د کتلو ده، ځکه چې په بل ځانې کښې هغه په خپله په دې توثيق کړې دې. او د هارون الحمال په واسطې سره دده نه

(۱) تهذيب الكمال (۱۸/۱۶۳) -

(۲) حواله بالا

(۳) تهذيب التهذيب (۶/۳۴۶) -

(۴) حواله بالا

(۵) تهذيب الكمال (۱۸/۱۶۲) وسير اعلام النبلاء (۱۰/۳۸۹) وحاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (۱/۶۵۶) - رقم (۳۳۹۷) -

(۶) الكاشف (۱/۶۵۶) رقم (۳۳۹۷) -

(۷) سير اعلام النبلاء (۱۰/۳۸۹) -

(۸) ميزان الاعتدال (۲/۶۳۰) -

(۹) كتاب الثقات لابن حبان (۸/۳۹۶) -

(۱۰) اوگورنی ميزان الاعتدال (ج ۲ ص ۶۳۰) و تهذيب التهذيب (ج ۶ ص ۳۴۶) -

(۱۱) هدى السارى (۲۰/۴۲۰) -

نہی روایتونہ ہم کمری دی، ممکنہ ده چہی ددی تضعیف وجہ خہ معین روایت وی چہی پہ ہفتی کنبی ہفتہ تہ وہم شوی وی یا ددی نہ یو بل عبدالعزیز مراد وی، چہی د نوم د اشتراک د وجہی اشتباہ اوشوہ، بہر حال دا جرح مردود ده، قابل قبول نہ ده^۱

دده د وفات کال معلوم نہ دی غالباً ۲۲۰ ہجری پوری ژوندی وو^۱، رحمة الله تعالى رحمة واسعة
 ② سلیمان دا ابو محمد سلیمان ابن بلال تیمی قرشی مدنی رحمۃ اللہ علیہ دی، ددوی حالات د کتاب الایمان باب امور الایمان د لاندی مختصراً او کتاب العلم باب طرق الامام المسألة علی اصحابہ لیختبر ما عندهم من العلم د لاندی تفصیلاً تیر شوی دی^۲،

③ عمرو بن ابی عمرو دا عمرو بن ابی عمرو میسرہ مولی المطلب بن عبد الله بن حنطب قرشی مخزومی مدنی رحمۃ اللہ علیہ دی ابو عثمان ددوی کنیت دی^۳،
 دوی د خپل مولی مطلب بن عبد الله بن حنطب، حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ، سعید بن جبیر، سعید بن ابی سعید المقبری، عاصم بن عمر بن قتادہ، عبد الرحمن بن هرمز الاعرج او عکرمہ مولی ابن عباس رضی اللہ عنہ وغیرہ نہ روایت کوی

دده نہ روایت کوونکو کنبی ابراہیم بن سوید، اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیر، سلیمان بن بلال، عبد الرحمن بن ابی الزناد، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، یزید بن عبد الله بن الہد او یعقوب بن عبد الرحمن اسکندرانی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ دی^۴،

امام احمد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی لیس بہ پاس^۵،

امام ابو زرعد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ثقة^۶،

امام ابو حاتم رحمۃ اللہ علیہ فرمائی لا پاس بہ^۷،

ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ دوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کوی دی، او لیکلې، نہی دی رہا اخطا، یعتبر حدیثہ من رواية الثقات عنه^۸،

امام عجل رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ثقة ینکر علیہ حدیث البھیمة^۹،

① سیر اعلام النبلاء (۳۸۹/۱۰)

② کشف الباری (۶۵۸/۱) و (۱۱۷/۳) -

③ تہذیب الکمال (۱۶۸/۲۲) -

④ تہذیب الکمال (۱۶۸، ۱۶۹/۲۲) -

⑤ تہذیب الکمال (۱۶۹/۲۲) -

⑥ تہذیب الکمال (۱۷۰/۲۲) -

⑦ حوالہ بالا

⑧ الثقات لابن حبان (۱۷۵/۵) -

⑨ تہذیب التہذیب (۸۳/۸) -

ساجی ﷺ فرمائی صدوق الا انه یهم (۱)
 حافظ ابن حجر فرمائی ثقة رہا وہم (۲)
 ددی توثیقاتو پہ مقابلہ کنبی ددوی بارہ کنبی د جرح اوتعدیل عالمانو نہ جرح ہم منقولہ دہ
 چنانچہ امام یحییٰ بن معین فرمائی لا یحتج بحديثه (۳)
 بیا فرمائی کان مالک یروی عن عمرو بن ابی عمرو وکان یتضعفه (۴)
 دغہ شان ہغوی فرمائی عمرو بن ابی عمرو الذی یروی عن عکرمہ: لیس بالقوی (۵)
 دغہ شان د ہنوی نہ نقل دی عمرو بن ابی عمرو لیس بحجة (۶)
 جوزجانی ﷺ فرمائی مضطرب الحديث (۷)
 امام نسائی ﷺ فرمائی عمرو بن ابی عمرو لیس بالقوی فی الحديث وان کان قد روی عنه مالک (۸)
 امام ابوداؤد ﷺ فرمائی لیس ہو ہذاک (۹)
 خو حقیقت دادی چہ پہ عمرو بن ابی عمرو باندی دا تنقید دہغہ د عامو احادیثو د وجہ نہ
 دی بلکہ ہغوی د عکرمہ نہ یو حدیث نقل کرے دی، د ہغی تردید د لاندی محدثینو پہ دہ
 باندی کلام کرے دی
 چنانچہ د امام یحییٰ بن معین نہ ابن ابی مریم نقل کوی عمرو بن ابی عمرو ثقة ینکر علیہ حدیث
 عکرمہ عن ابن عباس ان النبی ﷺ قال: اقتتلوا الفاعل والمفعول بہ (۱۰)
 دغہ شان امام عجلۃ ﷺ فرمائی لکن ینکر علیہ حدیث البھیمة (۱۱)
 امام نسائی چہ خہ فرمانیلی دی چہ لیس بالقوی فی الحديث نو دا دی مطلق تضعیف نشی
 گنولے۔ امام نسائی ﷺ دا قسم جملی د ہغہ کس پہ بارہ کنبی فرمائی چہ حافظ نہ وی۔

(۱) حوالہ بالا

(۲) تقریب التہذیب (ص ۴۲۵) رقم (۵۰۸۳)۔

(۳) الضعفاء الکبیر للعقيلي (۲۸۹/۳) رقم (۱۲۸۹)۔

(۴) حوالہ بالا

(۵) حوالہ بالا

(۶) الکامل لابن عدی (۱۱۶۹/۵)۔

(۷) الکامل (۱۱۶/۵) ومیزان الاعتدال (۲۸۲/۳) رقم (۶۴۱۴)۔

(۸) السنن الصغری کتاب المناسک الحج باب اذا اشار المحرم الى الصيد فقتله الحلال رقم (۲۸۶۹)۔

(۹) تہذیب الکمال (۲۲/۱۷۰)۔

(۱۰) الکامل لابن عدی (۱۱۶/۵)۔

(۱۱) تہذیب التہذیب (۸۳/۸)۔

مطلقاً ضعیف گنرل مقصود نه دی^(۱)

دغه شان د امام ابوداود رحمته الله علیه تنقید هم ددی حدیث البهیمة په بنا باندې دی. چنانچه هغوی چې چرته "لیس هو بذاک" او فرمائیل نو هلته ئې دهغې نه پس د علت په طور ددی خبرې وضاحت او کړوړوی عن حکمة عن ابن عباس من ان البهیمة فاقتلوه^(۲)

دغه شان امام بخاری رحمته الله علیه هم فرمائی: روى عن حکمة فی قصة البهیمة فلا درى سمع امر لا^(۳) دغه وجه ده چې امام ابن عدی رحمته الله علیه په دې کښې اکثر اقوال په خپل سند سره نقل کولو نه پس او فرمائیل:

"عمرو بن ابی عمرو له احادیث عن انس غیر ما ذکره وروی عنه مالک وهو عنده لایاس به لان مالک لایروی الا عن ثقة او صدوق^(۴)"

یعنی: د عمرو بن ابی عمرو د حضرت انس رضی الله عنه نه د مذکوره حدیث نه غلاوه نور هم روایات دی، د هغوی نه امام مالک رحمته الله علیه هم روایت کړې دي، هغه ځما په نیز "لا یاس به" دی ځکه چې امام مالک د ثقه نه یا د صدوق نه روایت کوی.

بیا حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چې علماء ته اصل کلام دده د عکرمه نه روایت باندې دی. او امام بخاری رحمته الله علیه دده د عکرمه په طریق سره یو روایت هم نه دي اخستې، بلکه په صحیح بخاری کښې دده صرف شپږ احادیث نقل دي. څلور د حضرت انس رضی الله عنه په واسطې سره، یو حدیث د سعید بن جبیر عن ابن عباس په طریق سره او یو د سعید بن ابی سعید مقبری عز ابو هریره رضی الله عنه په طریق سره. او د عکرمه عن ابن عباس په طریق سره امام بخاری یو حدیث هم اخستې نه دي.^(۵)

حافظ ذهبی ټول احوال مخکښې راوستلو سره ددوی باره کښې فیصله کړې ده چې حدیث صالح حسن منقط من الدرجة العليا من الصحيح^(۶) یعنی: دده احادیث حسن دی، خو بیا هم صحیح د اوچتې درجې نه کم دی.

اگرچه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چې حق دا دي چې "علیا" لفظ حذف کول پکار دی^(۷)

^(۱) عن امام نسائی ينقل هكذا ای (لیس بذاک القوی) فی حق احمد بن بشیر الکوفی. وفي هذا قال الحافظ "فاما تضعیف النسائی له فمشعر بانه غیر حافظ" هدی الساری (ص ۳۸۶) -

^(۲) تهذیب الکمال (۱۷۰/۲۲) -

^(۳) تهذیب التهذیب (۸۳/۸) -

^(۴) الکامل لابن عدی (۱۱۷/۵) -

^(۵) هدی الساری (ص ۴۳۲) -

^(۶) میزان الاعتدال (۲۸۲/۳) -

^(۷) تهذیب، التهذیب (۸۳/۸) -

دغه شان ابن القطان رحمته الله او فرمائیل الرجل مستضعف واحادیثه تدل علی حاله ^(۱) یعنی ددې سړی تضعیف شوې دې دده حدیثونه دده په حال باندې دلالت کوی نو حافظ ذهبی رحمته الله فرمائی ما هو بـستضعف ولا بضعیف نعم ولا هو فی الثقة کالزهری وذو به ^(۲)

یعنی نه خو دده تضعیف شوې دې او نه په واقع کښې ضعیف دې البته هغه د امام زهری او د هغوی د طبقې د راویانو په شان نه دې.

گویا د هغه په باره کښې انصاف والارائی داده چې دوی زیات قوی خو نه دی خو ددوی احادیث د رد قابل هم نه دی، بلکه د احتجاج اود استشهاد قابل دی، دغه رنگې د اصول سته ټولو مصنفینو ددوی روایات اخستې دي. ^(۳) والله اعلم

د ابوجعفر منصور د خلافت په شروع کښې ددوی وفات شوې وو ^(۴) رحمه الله تعالی رحمة واسعة ^(۵) سعید بن ابی سعید المقبری: دا ابوسعید بن ابی سعید کیسان مقبری مدنی رحمته الله دې، ددوی حالات د کتاب الایمان باب الدین یسر: دلاندې تیر شوې دي ^(۶)

^(۵) حضرت ابوهریره رضی الله عنه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات د کتاب الایمان باب امور الایمان: د لاندې تیر شوې دي ^(۷)

قوله: انه قال: قیل: یا رسول الله: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې ټپوس او کړې شو چې یا رسول الله...

د ابوذر او کریمه په نسخو کښې قیل: دې، او په نورو نسخو کښې قیل نشته، او دا صحیح ده چې دلته قیل: پکار نه دې، غالباً چې قلت: وو نو د یو راوی یا د کوم کاتب د تصرف نه قیل شو ^(۸)

ځکه چې په خپله امام بخاری دا روایت مخکښې کتاب الرقاق کښې ذکر کړې دې، په هغې کښې دی انه قال: قلت: یا رسول الله... دغه شان سنن نسائی کبری کښې هم قلت: دې ^(۹)

^(۱) میزان الاعتدال (۲۸۲/۳) -

^(۲) حواله بالا

^(۳) تهذیب الکمال (۱۷۱/۲۲) وهدی الساری (ص ۴۳۲) -

^(۴) تهذیب الکمال (۱۷۱/۲۲) وتفصیله فی (التدبیل علی کتاب تهذیب التهذیب (ص ۳۰۵-۳۰۷) -

^(۵) کشف الباری (۳۳۶/۲) -

^(۶) کشف الباری (۱۶۵۹) -

^(۷) فتح الباری (۱۹۳/۱) -

^(۸) صحیح البخاری (۹۷۲/۲) کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار، رقم (۶۵۷۰) -

^(۹) السنن الکبری للنسائی (۴۶۲/۳) کتاب العلم باب العرص علی العلم رقم (۸۵۴۲) -

د اسماعیلی په روایت کښې دی: اله سال...^(۱)

د ابونعیم په روایت کښې دی: انا ابا هريرة قال: يا رسول الله...^(۲)

لهذا دا خبره آخری ده چې قیل: تصحیف دي، والله اعلم

قوله: من اسعد الناس بشفا عتك يوم القيامة؟: د قیامت په ورځ ستا د شفاعت د

ټولو نه زیات حقدار سعادت مند به څوک وی؟

د شفاعت باره کښې د اهل سنت والجماعة او معتزلو اختلاف: ددې حدیث نه دا معلومه شوه

چې حضور پاک ﷺ به د قیامت په ورځ د ډیرو خلقو شفاعت کوی، او دا د اهل سنة والجماعة

مذهب دي، خوارج او بعضې معتزله د شفاعت نه انکار کوی^(۳)

خوارج او معتزله د قرآن کریم آیتونو (فما تنفعهم شفاعة الشافعين^(۴)) او (ما للظلمين من حميم

ولا شفيع يطاع^(۵)) نه استدلال کوی او د حدیث باب او ددې پشان د نورو د شفاعت د حدیثونو

تاویل کوی چې ددې نه مراد د درجاتو او چتوالې او زیاتوالې د ثواب دي^(۶)

خو اول خو ددوی د آیت نه استدلال صحیح نه دي ځکه چې په دې کښې د کفارو د شفاعت

نفی ده، او اهل سنة د مذنبینو او د گناهگارو د شفاعت قائل دي^(۷)

او بیا احادیث د شفاعت صریح سره سره متواتر هم دي^(۸)، لهذا نه خو د هغې بې خایه تاویل

کیدې شی او نه د هغې نه انکار کیدې شی.

د شفاعت قسمونه: قاضی عیاض رحمته الله فرمائی چې د شفاعت پنځه قسمونه دي:

①. د ټولونه اول شفاعت شفاعت عظمی: دې چې حضور پاک ﷺ به د خلقو د محشر د ویرې

نه د بچ کولو د پاره او د حساب کتاب شروع کولو د پاره کوی.

②. دویم شفاعت به د هغوی د څه خلقو جنت ته بغیر حساب داخلیدو د پاره وی.

③. دریم شفاعت به د هغه خلقو باره کښې وی چې د خپلو اعمالو په وجه به د اور قابل جوړ

شوی وی، نو د شفاعت نه پس به هغوی بغیر د شفاعت نه جنت ته داخل کړې شی.

④. څلورم شفاعت به د هغه گناهگارو په باره کښې وی چې جهنم ته به داخل کړې شوي وی

او د سفارش نه پس به د هغه ځانې نه راویستلې شی.

^(۱) فتح الباری (۱/۱۹۳) -

^(۲) حواله بالا

^(۳) شرح العقائد النسفية مع شرحه النبراس (۲۳۸ و ۲۳۹) وعمدة القاری (۲/۱۲۷) -

^(۴) المدثر (۴۸) -

^(۵) سورة غافر (۱۸) -

^(۶) عمدة القاری (۲/۱۲۷) -

^(۷) حواله بالا

^(۸) حواله بالا -

⑤ پنجم سفارش به د جنتیانو په جنت کښې د درجو د اوچتولو د پاره وی. ددې معتزله انکار نه کوی.

په دې کښې صرف رومبې او دویم شفاعت حضور پاک ﷺ سره خاص دي. قاضی عیاض رحمته الله علیه د شپږم شفاعت هم استدراک کړې دي، او هغه د ابوطالب په عذاب کښې د تخفیف دي.

علامه قرطبی رحمته الله علیه د یو اووم شفاعت هم اضافه کړې ده، چې حضور پاک ﷺ به د خپل امت د پاره سفارش کوی چې د ټولو خلقو نه دې مخکښې جنت ته داخل کړې شی. حافظ رحمته الله علیه فرمانی چې په کوشش سره ماته یو اتم سفارش هم میلاو شو، هغه دا چې د کومو خلقو نیکی او گناهونه برابر شوې وی، د هغوی د جنت ته د داخلیدو سفارش به کولې شی. دغه شان به یو بل سفارش د هغه خلقو باره کښې وی چا سره چې د لاله الا الله نه سوا بله نیکی نه وي ^(۱)، والله اعلم.

قوله: قال رسول الله ﷺ: لقد ظننت يا ابا هريرة، ان لا يسألني عن هذا الحديث احد اول منك؟ لما رأيت من حرصك على الحديث: حضور پاک ﷺ
او فرمائیل چې څما خیال دغه وو چې ددې څیز په باره کښې به ستا نه بغیر بل څوک دا تپوس نه کوی، ځکه چې څه ستا د حدیثو شوق گورم.

اول: رفع او نصب دواړه وئیلې شی، رفع د احد صفت یا ددې بدل گرځولو سره، او نصب خو یا به د ظننت مفعول ثاني گرځولو سره یا د احد نه حال گرځولو سره وی، احد: اگرچه نکره ده خو د نفی راتلو سره کیدلو د وجه دي لره ذوالحال جوړول صحیح دی، ځکه چې وئیلې شی: ماکان احد مثلك: دغه شان اول: د ظرفیت د وجه منصوب گرځولې شی ^(۲). والله تعالى اعلم.

قوله: اسعد الناس بشأفتي يوم القيامة من قال: لا اله الا الله، خالصا من قلبه او نفسه: څما د سفارش به د قیامت په ورځ هغه کس زیات مستحق وی چا چې په اخلاص د زړه نه لاله الا الله وئیلې وی.

په قلبه او نفسه کښې او: د شک د پاره دي، خو مراد او مطلب د دواړو یو دي ^(۳).

یو اشکال او د هغې جواب: دلته یو اشکال دا کیږي چې اسعد اسم تفضیل دي، چې ددې خبرې تقاضا کوی چې مفضل او مفضل علیه په نفس فضیلت کښې شریک وی، لهذا دلته به دا معنی راوځي چې څوک د لاله الا الله منونکې وی هغه به مطلقا د هغوی رحمته الله علیه د شفاعت قابل

^(۱) شرح النووی لصحیح مسلم (۱۰۴/۱) کتاب الايمان باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار وفتح الملهم (۳۶۱/۱) وعمدة القاری (۱۲۷/۲، ۱۲۸) -

^(۲) عمدة القاری (۱۲۶/۲) وفتح الباری (۱۹۳/۱)

^(۳) فتح الباری (۱۹۳/۱) -

وی، او څوک چې د زړه د اخلاص نه منونکې وی هغه به زیات حقدار وی. حالانکه چې څوک نې د زړه د اخلاص نه نه وائی، صرف په ژبه سره اووایی او د هغه په زړه کې دا خبره نه وی نو هغه به چرې هم د هغوی څخه د سفارش قابل نه وی. ځکه چې هغه منافق دي

ددې جواب دادې چې دلته "اسعد" د "سعید" په معنی باندې دې څنگه چې وئیلې شی ناقص والا شج اعدلا بنی مروان ای عاد لا بنی مروان ناقص د یزید بن ولید بن عبدالملک لقب دي، او اشج حضرت عمر بن عبدالعزیز ته وئیلې شی. دلته "اعدلا" د "عادلا" په معنی کې دي، ګڼی باقی بنو مروان خو به ټولو ظلم کولو^(۱)

دویم جواب دادې چې په اصل کې لا اله الا الله په اخلاص سره وئیلو والاد پاره مختلف درجې به وی، یو د خلوص ابتدائی درجه ده چې د کومې نه د نفاق نفی کیږي. هغه خو د خلاصې موندلو د پاره د هر چا په حق کې شرط ده، که چرې هغه نه وی نو سړې خو بالکل مومن نه دي؛ ددې نه پس د خلوص مختلفې درجې دي. د بعضو خلوص د اولې درجې نه اوچت وی. او د بعضو د دویمې درجې نه اوچت وی وهکذا. اوس چې د کوم سړي خلوص په لا اله الا الله کې اوچتې درجې والا وی هغه به د ټولو نه زیات حقدار وی. او که د چا کم وی نو د دې نه پس به د هغې نمبر راځي^(۲)

په حدیث باب "من قال لا اله الا الله خالصا من قلبه" کې د خلوص نسبت چې قلبه طرف ته شوې دي، نو ددې نه هم دغه مبالغه په خیال کې راځي، علامه زمخشری لیکلی دی چې د کوم اندام نه یو کار اوشي، نو که ددې کار نسبت دې اندام طرف ته اوشي نو دا به د مبالغې د پاره مفید وی څنگه چې وئیلې شی "هذا ما ابصرته عینی ومباسعته اذنی ومبا عرفة قلبی"^(۳) دلته هم د خلوص اضافت قلب طرف ته شوې دي په دې کې به هم مبالغه وی او مبالغه زیادت فعل ته مستلزم ده. والله اعلم

تنبیه: په حدیث باب کې اگر چې صرف لا اله الا الله ذکر دي خو دا د ټولې کلمې د پاره عنوان او شعار جوړ شوې دي، لهذا من قال لا اله الا الله سره محمد رسول الله هم لګیدلې دي، والله اعلم نکته: په دې حدیث کې من قال لا اله الا الله قید سره د مشرک نه احتراز راغلو، او "خالصا من قلبه" نه منافق یقیني طور سره بهر شو^(۴)، والله سبحانه وتعالی اعلم وعلیه اتم واحکم

^(۱) عمدة القاری (۱۲۷/۲) -

^(۲) فتح الباری (۱۹۴/۱) -

^(۳) الکاشف عن حقائق غوامض التنزیل وعیون الاقوال فی وجوه التاویل (۳۲۹/۱) تحت تفسیر قوله

تعالی: فانه اثم قلبه (البقرة/۲۸۳) -

^(۴) حواله بالا

۳۴- باب: کَيْفَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ

دا دویم باب دې چې کوم لره امام بخاری اصالة د کيف نه شروع کړې دې امام بخاری ددې ترجمه الباب د لاندې چې کوم روایات او آثار ذکر کړي دی د هغې نه معلومیږي چې د علم د اوچتولو صورت به دا وی چې عالمان به اوچت کړي شی او د هغوی علم به هغوی سره سره اوچت شی ځکه چې د هغوی نائبین به نه پیدا کیږي (۱)

د اول باب سره مناسبت: او مخکښې باب کښې د حرص حدیث ذکر دې او مذکوره باب کښې د رفع حدیث ذکر دې، په دواړو کښې د ضدیت نسبت دې وبښد هاتتین الاشياء. نو دې باب لره د مخکښې باب نه پس په دې خبره باندې د زور راوړلو د پاره راوړلې شو چې د علم د حاصلولو اهتمام دې او کړې شی، ځکه چې علم به اوچت کړې شی لهذا ددې د اوچتولو نه مخکښې دې دا حاصلول او ددې نه فائده اخستل پکار دی. (۲)

مقصد د ترجمه الباب: د امام بخاری مقصد د تعلیم او تذکیر په اهتمام باندې خبرداري ورکول دی، گویا دا وئیل نې مقصود دی چې خلقو له د علماؤ نه د علم حاصلولو اهتمام کول پکار دی، ځکه چې د علم اوچتیدل د قیامت د قائم کیدلو سبب دې، او قیامت به قائمیږي د الله د ناراضگۍ په وخت کښې، هر کله چې گناهونه زیات شی، لهذا د گمراهۍ د سبب اختیارولو نه بچ کیدل ضروري دی.

گویا چې امام بخاری صورة دا فرمائیلې دی چې د علم د ضائع کیدلو صورت به څه وی، نو روایت نه ئې اوبښودل چې عالمان به ختم شی، او دې سره سره به د هغوی علم هم اوچت شی، خو په حقیقت کښې امام بخاری دا فرمائیل غواړي، چې علم حاصلول پکار دی او علما، له د تعلیم او تبلیغ اهتمام کول پکار دی، ځکه چې کله د علم ختمیدل د عالمانو ختمیدل دی نو اوس خلقو له پکار دی چې د عالمانو د اوچتولو نه پس د هغوی نه علم حاصل کړي او علما له دا پکار دی چې خپل علمونه نورو ته اورسوي.

حضرت شیخ الهمد رحمته الله هم دا خبره ارشاد فرمائیلې ده، چنانچه هغوی فرماني:

مولف رحمته الله د علم د اوچتولو حالت ښودل غواړي، نو په حدیث کښې صفا موجود دی لا یقبض التواعا ولكن یقبض یقبض العلماء چې د هغې نه په ښکاره معلومه شوه، چې د عالم نه د علم د تلو منشاء تبلیغ او اشاعت نه کول دی، که سلسله د تعلیم او اشاعت شروع وی نو دا حالت به څنگه راشي؟ کما مرقي باب رفع العلم. بالجمله د مولف غرض بلکه د حدیث منشاء د اشاعت علم تاکید او تعمیم دې، د عمر بن عبدالعزیز د ارشاد نه ددې ترجمې غرض صفا ښکاره کیږي. او د مخکښې ترجمې تشریح هم اوشوه. د اول باب پورا والې په دویم باب کښې د مؤلف عادت دې او د ذکر شوې ارشاد نه دا هم ښکاره شوه چې د علم خورولو د پاره د

(۱) الكنز المتواری (۲/۳۳۳) -

(۲) عمدة القاری (۲/۱۲۸) -

عالمانو په ذمه علانيه علمي مجلسونه قائمول ضروري دي، په دې کښې د متعلقينو د پاره آساتيا ده او د هغوی د پاره ډير ترغيث او تحريص دي، ددې مقابله کښې چې د يو مجلس خاصوالي اوشي او بل څه قسم قيد اولگولې شي نو په دې صورت کښې صحيح طريقې سره استفاده او افاده نشي کيدلې، او دا د علم هلاکت دي فالعذر الحذر (د)

وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَزْمٍ انْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَكْتُبْهُ، فَإِنِّي خِفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ وَذَهَابَ الْعُلَمَاءِ، وَلَا تَقْبَلُ إِلَّا حَدِيثَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، وَلْتَفْشُوا الْعِلْمَ، وَلْتَجْلِسُوا حَتَّى يُعْلَمَ مَنْ لَا يَعْلَمُ، فَإِنَّ الْعِلْمَ لَا يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ بَيْرًا.

حضرت عمر بن عبدالعزيز: دوی امام العادل الحافظ العلامة المجتهد الزاهد امير المومنين عمر بن عبدالعزيز بن مروان بن الحكم بن ابی العاص بن امية بن عبد الشمس بن عبد مناف بن قصي بن كلاب عليه السلام دي (د)

دوی د عبد الله بن جعفر بن ابی طالب، سائب بن يزيد، سهل بن سعد رضي الله عنه نه روايت کوي، حضرت انس رضي الله عنه د دوی شاته مونځ اوکړو او او وئې فرمائيل ما رايت احدا شبه صلاة برسول الله ﷺ من هذا الفتي (د)

يعني په مونځ کښې ددې ځوان نه زيات د حضور ﷺ مشابهت اختيارولو والا ما څوک ليدلې نه دي

ددې نه علاوه د سعيد بن المسيب، ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف، ابوبکر بن عبد الرحمن، عامر بن سعد، يوسف بن عبد الله بن سلام (رحمهم الله) نه روايت کوي

دده نه ابوسلمه (وهو شيخه ايضا) ابوبکر بن حزم، رجا بن حيوة، امام زهري، ايوب سختياني، حميد الطويل او يحيى بن سعد الانتصاري رضي الله عنه وغيره ډير حضرات روايت نقل کوي (د)

حضرت عمر بن عبدالعزيز رضي الله عنه ۲۱ يا ۲۳ هجري کښې پيدا شو (د) ددوی د مور بي بي نوم بعضې حضراتو ام عاصم حفصه بنت عاصم بن عمر بن الخطاب بنودلې دي، او بعضې حضراتو ليلي بنت عاصم بن عمر بن الخطاب (د)

په ماشوم والي کښې يو ځل اصطبل ته لاړو، هلته يو اس ورته لته ورکړه، چې د هغې نه ئې په تندي باندې زخه راغلو، د هغه وخت نه د اشج لقب پې کيښودې شو، چنانچه هغوی ته

(۱) انوار و النراج (ع ۵۳، ۵۴) -

(۲) تهذيب الكمال (۲۱/ ۴۳۲، ۴۳۳) وسير اعلام النبلاء (۵/ ۴۶۶) -

(۳) تهذيب الكمال (۲۱/ ۴۳۴) - وسير اعلام النبلاء (۵/ ۴۶۶) -

(۴) تهذيب الكمال (۲۱/ ۴۳۴-۴۳۶) وسير اعلام النبلاء (۵/ ۱۱۴، ۱۱۵) -

(۵) تهذيب الكمال (۲۱/ ۴۳۶) -

(۶) تهذيب الكمال (۲۱/ ۴۳۳) -

اشج بنی امیه هم ونیلې شی^(۱)

نقل دی چې حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل ان من ولدی رجلاً بوجهه شتر^(۲) یبلاً الارض عدلاً^(۳) څخه په اولاد کښې به یو کس داسې وی چې د هغه په مخ به زخم وی هغه به زمکه د انصاف نه ډکه کړی دې اوس لا وړوکې وو چې قرآن نې یاد کړو، یو ځل په ماشوم والی کښې په جړا شو، مور ترې نه تپوس او کړو نو ونې ونیل چې ماته مرگ راياد شوې وو، ځکه مې اوژل^(۴) دده پلار ته چې کله د مصر ولایت میلان شو نو دې لا بالغ نه وو، دوی چې کله د هغه خانې نه د خپل کور والاسره روان شو، نو دوی او فرمائیل چې تاسو ما مدینې ته اولیرنئ څه به هلته د علماؤ فقهاؤ په خدمت کښې اوسېږم، د هغوی آداب به زده کوم، چنانچه هغوی هلته کښې اولیرلې شو، هلته مدینه منوره کښې نې علم حاصلولو، او د ماشوم والی نه په دوی کښې علمی استعداد او د پوښوالی نښې پیدا شوې^(۵)

داود بن ابی هند فرمائی یو ورځ چې کله عمر بن عبدالعزیز د مسجد نبوی په یو دروازه باندې داخل شو نو یو سړی اونیل چې اوگوره فاسق (عبدالعزیز بن مروان، خپل خوې مونږ ته راولیرلو، چې فرائض او سنن زده کړی، او هغه دا گنړی چې د هغه نه پس به دې خلیفه جوړیږی، او د عمر بن الخطاب په سیرت باندې به چلیږی، داود بن ابی هند فرمائی چې په الله قسم چې دا ټولې خبرې د مرگ نه مخکښې مونږ اولیدلې^(۶)

د پلار د وفات نه پس عبدالملک بن مروان حضرت عمر بن عبدالعزیز راوغښتلو او د خپل اولاد پشان نې اوساتلو، او بیا د خپلې لور فاطمه بنت عبدالملک سره ورله نې نکاح اوکړه، چې د هغې په باره کښې یو شاعر ونیلې دی:

بنت الخلیفة، والخلیفة جدھا: : اخت الخلائف، والخلیفة زوجھا^(۷)

حافظ ابن کثیر رحمته الله نقل کوی چې څوک زنانه ددې صفتونو مالکه وی او څوک نه وی^(۸) د ولید بن عبدالملک په زمانه کښې ۸۲ نه ۹۳ هجری پورې د مدینې منورې گورنر وو، په دې دوران کښې د هغه خانې د علماؤ او فقهاء: سلیمان بن یسار، قاسم، سالم، خارجه رضی الله عنه وغیره په رانې او مشورې سره کار کولو^(۹)

^(۱) تهذيب الكمال (۴۳۷/۲۱) وسیر اعلام النبلاء (۵/۱۱۶، ۱۱۵) -

^(۲) شتر (س) شترا (شلیلد) القاموس الوحید (ص ۸۴۱) -

^(۳) سیر اعلام النبلاء (۵/۱۱۶) -

^(۴) تهذيب الكمال (۴۳۷/۲۱) وسیر اعلام النبلاء (۱۱۶) -

^(۵) سیر اعلام النبلاء (۵/۱۱۷) -

^(۶) تهذيب الكمال (۴۳۸/۲۱) وسیر اعلام النبلاء (۵/۱۱۶) -

^(۷) البداية والنهاية (۳۳۲/۶) وسیر اعلام النبلاء (۵/۱۱۷) -

^(۸) البداية والنهاية (۳۳۲/۶) -

^(۹) سیر اعلام النبلاء (۵/۱۱۷، ۱۱۸) و تهذيب الكمال (۴۳۹/۲۱) -

د ولید بن عبد الملک نه پس سلیمان بن عبد الملک خلیفه جوړ شو، نو حضرت عمر بن عبد العزیز هغوی خپل خصوصی مقرب او وزیر جوړ کړو، چنانچه هم د هغوی د مشورې مطابق د حجاج بن یوسف مقرر شوې کارګنان نې معزول کړل، د مونځ وختونه زوستو کړې شوي وو هغې لړه نې په خپل وخت باندې د کولو پابندی اوکړې شوه. (۱)

چې کله سلیمان په مرض الموت کښې مبتلا شو او آخر وخت ته اورسیدلو نو دا غم ورته راغلو چې څوک خلیفه جوړ کړې شی، دهغه یو خوښ د قسطنطنیه په مهم کښې تلې وو، دویم خوښ نې وړوکې وو، په دغه وخت کښې الله تعالی د عالم اسلام لوني محسن عالم رباني رجاء بن حیوة رضی الله عنه په ذریعه سره کار واخستلو، هغوی ډیر هوښیار تیا سره د حضرت عمر بن العزیز نوم پیش کړو او هغه خلیفه مقرر شو. (۲)

دغه شان یو ځل بیا خلافت راشده قائم شو. د خلیفه جوړیدلو نه پس هغوی د خاندان ټول مال په بیت المال کښې جمع کړو. (۳) او بیا نې هغه د ملک تدبیر او کړو چې په حقیقت کښې ازمری او چیلی د یو ګودر نه اوبه څکل شروع کړل. (۴)

په حدیث او علم کښې د هغوی مرتبه څه وه؟ ددې اندازه د عالمانو ددې قول نه کیږي:

ابن سعد رضی الله عنه فرمائی: **وَكَانَ ثِقَّةً مَّامُونًا لَهُ فِقْهٌ وَعِلْمٌ وَوَرَعٌ**، وروی حدیثا کثیرا وکان اماماً عدلاً رضی الله عنه (۵)

امام مجاهد رضی الله عنه فرمائی: **أَتَيْنَاهُ نَعْلُهُ فَمَا بِرَحْنٍ أَحَقَّ تَعْلِمًا مِنْهُ** (۶)

ایوب رضی الله عنه فرمائی: **لَا نَعْلَمُ أَحَدًا مِنْ أَدْرَكْنَاكَانَ أَخَذَ عَنْ نَبِيِّ ﷺ يَعْنِي عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ** (۷)

یعنی مونږ چې څومره عالمان لیدلې دی په هغې کښې د حضرت عمر بن العزیز نه زیات مو څوک طالب حدیث لیدلې نه دي.

عمرو بن میمون رضی الله عنه فرمائی: **مَا كَانَتْ الْعُلَمَاءُ عِنْدَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَّا تِلَامِذَةً** (۸)

میمون بن مهران رضی الله عنه فرمائی: **أَتَيْنَا عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ وَنَحْنُ نَرِي أَنَّهُ يَحْتَاجُ إِلَيْنَا فَمَا كُنَّا مَعَهُ إِلَّا تِلَامِذَةً** (۹)

حافظ ذهبی رضی الله عنه ددوی په ژوند باندې یو جامع تبصره کړې ده. هغوی فرمائی:

قَدْ كَانَ هَذَا الرَّجُلُ حَسَنَ الْخُلُقِ وَالْخُلُقِ كَامِلَ الْعَقْلِ حَسَنَ السَّيْتِ، جَيِّدَ السِّيَاسَةِ، حَرِيصًا عَلَى الْعَدْلِ بِكُلِّ

(۱) سیر اعلام النبلاء (۵/۱۲۵) -

(۲) سیر اعلام النبلاء (۵/۱۲۳، ۱۲۶) -

(۳) سیر اعلام النبلاء (۵/۱۲۹) -

(۴) البداية والنهاية (۶/۳۴۲) -

(۵) تهذيب الكمال (۲۱/۴۳۶) -

(۶) تهذيب الكمال (۲۱/۴۴۰) -

(۷) تهذيب الكمال (۶/۱۷۵) رقم الترجمة (۲۰۷۹) -

(۸) تهذيب الكمال (۲۱/۴۴۰) وسیر اعلام النبلاء (۵/۱۲۰) -

(۹) سیر اعلام النبلاء (۵/۱۲۰) -

ممکن، وافر العلم فقیه النفس، ظاهر الذکاء والفهم، او اها منیبا، قاتلا لله، حنیفا، زاهدا مع الخلافة، ناطقا بالحق مع قلة المعین وکثرة الامراء الظلمة الذین ملو، وکرها محافقتهم وبقصه اعطياتهم واخذة كثيرا مما فی ایدیهم مما اخذوه بغير حق فما زالوا به حتى سقوه السم فحصلت له الشهادة والسعادة وعدا عند اهل

العلم من الخلفاء الراشدين والعلماء العاملين (۱)

یعنی دا سرې د صورت او سیرت په لحاظ سره ښه، په عقل کښې پورا، په آدابو کښې بهتر، د سیاست په اعتبار سره جید، د هر ممکن عدل او انصاف حریص، په علم کښې اکثره حصه لرونکې، فقیه النفس، په سوچ او عقل کښې ممتاز، جړیدونکې او الله ته رجوع کولو والا، د الله تابعدار، د هر قسم بې دینۍ نه بیزاره، د خلافت باوجود د دنیا نه بې شوقه وو، باوجود د مددگارانو د کمۍ او د ظالمانو د زیاتۍ نه، رښتیا ویونکې وو، دا ظالمان بادشاهان د هغه نه تنگ شوې وو، دوی سره به ئې تعاون نه کولو، هغوی ددوی په وظیفو کښې کمی او کړو، او څه چې ئې په زور د خلقونه اخستلې وو هغه ئې ترې واپس واغښتل، ځکه خلق دده نه تنگ راغلل تر دې چې هغوی ته ئې زهر ورکړل، دغه شان هغوی ته شهادت او سعادت حاصل شو، د اهل علمو په نیز دده شمیر په خلفائې راشدین او باعمل عالمانو کښې اوشو،

د علماؤ یو جماعت چې په هغې کښې امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه هم دې وائې چې حضرت عمر بن عبدالعزیز هغه مجددین د دین نه وو (۲) چې د هغوی باره کښې حضور ﷺ او فرمائیل چې ان الله یبعث لهذه الامة علی راس کل مائة سنة من یجد لها دینها (۳) یعنی الله تعالی به په دې امت کښې د هر سل کالو نه پس یو داسې سرې رالپړې چې هغه به د هغه دین تازه کوی ددوی د خلافت وخت تقریبا دوه نیم کاله وو (۴)

ددوی وفات په د نسل په مرض سره اوشو، او دا هم وئیلې شوې دی چې حاسدینو د دوی غلام ته زر دیناره ورکړل او ددې په ذریعه سره ئې هغه ته زهر ورکړل، چې د هغې نه دوی بیمار شول، او هر کله چې ورته اوئیلې شوو چې دوی ته خو زهر ورکړې شوې دی، نو وئې فرمائیل چې په کومه ورځ زهر راکړې شوې وو ماته هغه ورځ پته لیکیدلې وه، دې نه پس چې هغوی ترې تپوس او کړو چې تا داسې ولې اوکړل؟ نو هغه صفا صفا اووئیل چې ماته زر دیناره میلاؤ شوې دی، وئې فرمائیل چې هغه دینار راوړه، د هغه نه ئې دینار واخستل او بیت المال کښې جمع کړل، او ورته ئې او فرمائیل چې ته یو داسې ځانې ته لار شه چې هلته او نه نیولې شې (۵)

د حضرت عمر بن عبدالعزیز په تجدیدی کارنامو کښې یو لویا کارنامه د حدیث د حفاظت

(۱) سیر اعلام النبلا (۵/۱۲۰) -

(۲) البداية والنهاية (۶/۳۴۷) -

(۳) سنن ابی داود فاتحة کتاب الملاحم، باب ما یذكر فی قرن المائة رقم (۴۶۹۱) -

(۴) تهذيب الكمال (۲۱/۴۴۱) -

(۵) البداية والنهاية (۶/۴۳۹) -

انتظام او اهتمام ده، چنانچه د حدیث د جمع کولو او د حدیث د لیکلو باقاعده او منظم اهتمام ددوی په حکم او مشرئی کښې اوښود^(۱)

۱۰۱ یا ۱۰۲ هجری کښې د خلیفه راشد حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله تعالی عنه انتقال اوښو^(۲)

رحمه الله تعالی ورضی عنه واجزل مثوبه واکرمه فی دار الکرامه والرضوان.

ابوبکر بن حزم: دا ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری خزرچی نجاری مدنی رحمته الله دی، ابوبکر ددوی نوم دی، بعضې حضراتو ددوی کنیت ابومحمد ذکر کړې دي^(۳)

دوی د خپل پلار نه علاوه د عباد بن تمیم، سلمان الاغر، عبدالله بن قیس بن مخرمه، عمرو بن سلیم زرقی، ابوجه بدری رضی الله عنه او د خپلې خاله عمره رضی الله عنها نه روایت کړې دي.

دده نه روایت کوونکو کښې د ده د دوه ځامنو عبدالله او محمد نه علاوه امام اوزاعی، یحیی بن سعید الانصاری او اسامه بن زید لیشی رضی الله عنهم وغیره دي^(۴)

امام یحیی بن سعید رحمته الله او عبدالرحمن بن یوسف بن خراش وغیره فرماني ثقة دي^(۵)

ابن حبان دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي^(۶)

امام نووی فرماني: وهوانصاری مدنی من تابعی التابعین وثقات المسلمین واثبتهم^(۷)

واقدي رحمته الله فرماني: وکان ثقة کثیر الحدیث^(۸)

ابوبکر بن حزم رحمته الله سلیمان بن عبدالملک او حضرت عمر بن عبدالعزیز په زمانه کښې د مدینه منوره امیر هم پاتې شو، او قاضی هم، دغه شان هغوی د موسم حج امیر هم پاتې شوې دي^(۹) د ده د وفات په کال کښې ډیر اقوال دي^(۱۰) حافظ ذهبی رحمته الله ۱۲۰ هجری ته ترجیح ورکړې ده^(۱۱)

تنبیه: مونږ پرې ذکر کړې دي چې دده نوم ابوبکر دي او کنیت ئې ابومحمد دي، حافظ ابن حجر رحمته الله دده کنیت ابو عبدالملک نقل کړې دي^(۱۲) چې سبقت قلمی ده، ابو عبدالملک دده د

^(۱) کشف الباری (۲۸/۱) -

^(۲) تهذیب الکمال (۴۴۶/۲۱) و تاریخ الاسلام للذهبی (۱۸۷/۷، ۲۰۶) -

^(۳) تهذیب الکمال (۱۳۷/۳۳) -

^(۴) تهذیب الکمال (۱۳۸، ۱۳۷/۳۳) -

^(۵) تهذیب الکمال (۱۳۹/۳۳) -

^(۶) کتاب الثقات لابن حبان (۵۶۱/۵) -

^(۷) تهذیب الاسماء واللغات (۱۹۶/۲) -

^(۸) تهذیب الکمال (۱۴۲/۳۳) -

^(۹) تهذیب الکمال (۱۳۷/۳۳) -

^(۱۰) تهذیب الکمال (۱۴۳، ۱۴۲/۳۳) -

^(۱۱) الکاشف (۴۱۲/۲) رقم (۶۵۳۷) -

^(۱۲) فتح الباری (۱۹۴/۱) -

پلار کنیت دې نه چې د ابوبکر^(۱) رحمه الله تعالى رحمة واسعة
قوله: انظر ما كان من حديث رسول الله ﷺ فاكته فاني خفت دروس

العلم وذهاب العلماء: اوگوره چې د حضور پاک ﷺ نه چې کوم حدیثونه تاته میلاو شوي
 دی هغه اولیکه څکه چې ماته ویره ده چې د دین علم به ختم شی او عالمان به لار شی
 د حضرت عمر رضی الله عنه د مذكوره اثر تخریج: امام بخاری د حضرت عمر بن عبدالعزیز دا اثر دلته
 معلق اخستلی دې او مخکښې ئې ددې سند ذکر کړې دې، دغه شان ئې دا موصول کړو،
 دا اثر امام محمد رضی الله عنه په موطا کښې ذکر کړې دې: اخبرنا مالك اخبرنا يحيى بن سعيد ان عمر بن
 عبدالعزیز کتب الی ابی بکر بن عمرو بن حزم ان: انظر ما كان من حديث رسول الله ﷺ او سنته او حدیث عمرو
 نحوهذا فاكته فاني خفت دروس العلم وذهاب العلماء^(۲)

یعنی حضرت عمر بن عبدالعزیز حضرت ابوبکر بن عمرو بن حزم ته اولیکل چې د حضور ﷺ
 احادیث، د هغوی سنت یا د حضرت عمر رضی الله عنه سنتونه تلاش کړه، او هغه ماته راوړه. څکه چې
 ماته د علم د ختمیدلو او د علماء د اوچتولو ویره ده.
 دغه شان امام دارمی رحمه الله په خپل سنن کښې دا موصول نقل کړې دې، د هغې الفاظ دادی:
 کتب عمر بن عبدالعزیز الی ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم ان: اکتب الی بما ثبت عندك من الحديث عن
 رسول الله ﷺ وبحديث عمر، فاني قد خشيت درس العلم وذهابه^(۳)
 دغه شان د دارمی په روایت کښې دا الفاظ دی:

کتب عمر بن عبدالعزیز الی اهل المدينة ان: انظروا حديث رسول الله ﷺ فاكته فاني خفت دروس العلم
 وذهاب اهله^(۴)
 رامهرمزی رحمه الله هم په خپل سند سره نقل کړې دې:

کتب عمر بن عبدالعزیز الی اهل المدينة: انظروا ما كان من حديث رسول الله ﷺ فاكته فاني خفت دروس
 العلم وذهاب العلماء^(۵)

علامه هروی رحمه الله په ذم الکلام کښې د عبداللہ بن دینار رحمه الله نه نقل کړې دی:
 لم يكن الصحابة ولا التابعون يكتبون الحديث انما كانوا يؤدونها لفظا ويأخذونها حفظا الا كتاب الصدقات
 والشئ اليسير الذي يقف عليه الباحث بعد الاستقصاء حتى يخيف عليه الدروس واسرع في العلماء الموت فامر

^(۱) تقریب التهذيب (۴۹۹) رقم (۶۱۸۲) ترجمة محمد بن حزم الانصاري نبه على هذه المسامحة الشيخ محمد
 عوامة في تعليقاته على الكاشف (۴۱۲/۲) رقم (۶۵۳۷) -

^(۲) الموطا للإمام محمد (ص ۳۹۱) ابواب السير باب اکتتاب العلم رقم (۹۳۴) -

^(۳) سنن الدارمی (۱۳۷/۱) المقدمة باب من رخص فی کتابة العلم رقم (۴۸۷) -

^(۴) حواله بالا رقم (۴۷۷) -

^(۵) المحدث الفاضل بين الراوى والواعى (ص ۳۷۳، ۳۷۴) -

اول جامع الحديث والاثر :: ابن شهاب أمر له عمر^(۱)

صاحب نیل الامانی رحمہ اللہ فرمائی لعل ابن شهاب اول من جمع على الاطلاق وتبعه هؤلاء^(۲)
البتہ پہ دے خانی کنبی د حافظ ابن حجر رحمہ اللہ د کلام نہ معلوم میری چہ اول مدون ابوبکر بن
حزم دے^(۳)

ہم دا خبرہ علامہ قسطلانی پہ مقدمہ ارشاد الساری کنبی ہم لیکلے دے^(۴)
خو دے دوارو حضراتو مخکنی ہاب کتاب العلم کنبی اعتراف او وضاحت کرے دے چہ د
تولو نہ پرمبی د حدیثو جمع کونکے او ترتیب ور کونکے ہم زہری دے
چنانچہ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی

اول من دون الحديث شهاب الزهري على راس المائة بامر عمر ابن عبدالعزيز ثم كثر التدوين ثم
التصنيف، وحصل بذلك خيرا كثيرا، فله الحمد^(۵)

یعنی د اولی صدئی پہ آخرہ کنبی د تولو نہ مخکنی حدیث د عمر بن عبدالعزیز پہ حکم
سرہ مدون کولو والا ابن شهاب زہری دے، بیا تدوین او تصنیف دیر شو۔ او دے نہ الحمد للہ
دیر خیر خور شو

بالکل ہم داسی عبارت قسطلانی ہم نقل کرے دے^(۶)

علامہ حازمی پہ خیلہ د امام زہری رحمہ اللہ نہ نقل کرے دی لم يدون هذا العلم احد قبل تدويني^(۷)
تر خو چہ د ابوبکر بن حزم تعلق دے نو پہ دے کہی خہ شک نشہ چہ حضرت عمر بن
عبدالعزیز دوی تہ د تدوین حدیث حکم کرے وو، بلکہ صرف دہ تہ نا، پہ ہفہ دور کنبی اہل
مدینہ او اہل آفاق تہ نی ہم لیکلے وو چہ د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم احادیث لہ ترتیب ور کرئی، خنگہ
چہ دانصوص روستو مونہ د حضرت عمر بن عبدالعزیز پہ اثر کنبی د تخریج پہ ضمن کنبی
ذکر کرے دی، دے حکم پہ نتیجہ کنبی ابن شهاب ہم حدیثونہ جمع کرل او او ابوبکر
ہم، البتہ د ابن شهاب احادیث حضرت عمر بن عبدالعزیز تہ راورسیدلو، او د ابن حزم
حدیثونہ راونہ رسیدل، چنانچہ امام ابن عبدالبر رحمہ اللہ لیکلے دی فتوى عمرو قد كتب ابن حزم قبل
ان يعث بها اليه^(۸)

(۱) الفيه الحديث للسيوطي (ص ۷)۔

(۲) مقدمة اوجز المسالك (۱/۱۶)۔

(۳) الفاظه "يستفاد منه ابتداء تدوين الحديث النبوي" فتح الباری (۱/۱۹۴)۔

(۴) مقدمة ارشاد الساری للقسطلانی (ص ۷)۔

(۵) فتح الباری (۱/۲۰۸) کتاب العلم، باب کتاب العلم۔

(۶) ارشاد الساری (۱/۲۰۷) کتاب العلم، باب کتاب العلم۔

(۷) الاعتبار فی النسخ والنسخ من الآثار (ص ۴۵)۔

(۸) التمهيد لابن عبدالبر (۱/۸۱)۔

ددې ټول تقرير نه دا خبره ښه واضحه شوه چې ابن شهاب رضي الله عنه على الاطلاق رومي مدون دي، او په دغه دور کښې تدوين کولو والو کښې ابوبکر بن حزم هم دي. والله اعلم بالصواب

قوله: ولا تقبل الا حديث النبي ﷺ ولتفشوا العلم ولتجلسوا حتى يعلم من لا يعلم

فان العلم لا يهلك حتى يكون سرا: سوا د حضور پاک ﷺ د حديث نه بل څه مه قبلوئې. او علم خور کړنې او تعليم د پاره کښې، دا چې څوک نه پوهيږي هغه ته دي او ښودلې شي ځکه چې د هغه وخت پورې به علم ضائع کيږي نا تر څو چې هغه پټ نه کړې شي.

د يو روايت مطابق "لا تقبل" تاء مثناه مفتوحه سره د نهی واحد حاضر معروف صيغه ده. دغه شان "لتفشوا" افشاء: نه امر حاضر معروف صيغه ده، چې په هغې باندې "لام" داخل دي، او "لتجلسوا" هم د "جلوس" نه د امر حاضر معروف صيغه ده، په دې باندې هم لام راغلې دي. دا درې واړو افعال لا يقبل، ليفشوا، او ليجلسوا، ونيلي شوې دي (۱).

دا عبارت د حضرت عمر بن عبدالعزيز رضي الله عنه د اثر جزء دي يا د امام بخاري خپل کلام دي؟ د ابن بطلال د کلام نه معلوميږي چې دا حصه هم د عمر بن عبدالعزيز کلام دي. ځکه چې هغوی فرمائي:

في امر عمر بن عبدالعزيز بكتاب حديث النبي ﷺ خاصة وان لا يقبل على اتباع السنن وضبطها (۲)

يعني خاص طور سره د حضرت عمر بن عبدالعزيز د حضور پاک ﷺ د احاديثو د ليکلو حکم ورکولو، او ددې نه علاوه د نه قبلولو حکم کښې د سنتو اتباع او او ضبط کولو طرف ته زور نه ده.

خو صحيح داده چې دا د امام بخاري خپل قول دي ددې دليل دا دي چې په خپله امام بخاري ددې نه مخکښې چې کوم سند ذکر کړې دي په هغې کښې ښکاره دي چې د عمر بن عبدالعزيز قول صرف د "ذهاب العلماء" پورې دي.

ددې نه علاوه روستو مونږ دي اثر لره مختلفو حوالو سره نقل کړې دي، په هغې کښې چا هم دي کلام لره ذکر کړې نه دي.

بيا حافظ ابن حجر رحمه الله د مستخرج ابن نعيم په حوالې سره وضاحت کړې دي، چې دا د عمر بن عبدالعزيز کلام نه دي، د هغوی کلام "ذهاب العلماء" باندې ختم شو (۳).

د امام بخاري د ذکر شوې قول مقصد: امام بخاري فرمائي چې صرف د حضور پاک ﷺ احاديث دي واخستلې شي، باقي د صحابه کرامو وغيره آثار دي واخستلې شي، دامطلب خو يا خو په دي خبره باندې مېنې دي چې د امام بخاري په نظر کښې د عمر بن

(۱) فتح الباري (۱/۱۹۵) وارشاد الساري (۱/۱۹۶) -

(۲) شرح صحيح البخاري (۱/۱۹۵) -

(۳) فتح الباري (۱/۱۹۵) -

عبدالعزیز مختصر اثر دې چې په هغې کښې ذکر دی: انظروا ما کان من حدیث رسول الله ﷺ فاکتوه فان غفت دروس العلم وذهاب العلماء چې په هغې کښې صرف ددوی د احادیثو ذکر دې، ددې وجه امام بخاری لا یقبل الاحادیث النبویة ﷺ او فرمایلو، گنې د عمر بن عبدالعزیز دې اثر لره بعضی حضراتو نور هم تفصیل سره ذکر کړې دې، چې د هغې په بعضې طرق کښې د حضرت عمر رضی الله عنه روایاتو د جمع کولو حکم هم ورکړې دې، او بعضو کښې د عمره بنت عبدالرحمن (چې د ابوبکر بن حزم ترور وه او د حضرت عائشه رضی الله عنها خادمه) د روایاتو د جمع کولو حکم هم موجود دې. که چرې امام بخاری تفصیلی روایات مخکښې ایښودی وو نو بیا به نې ولا یقبل الاحادیث النبویة ﷺ نه فرمائیل.

دا د امام بخاری رحمه الله مقصد دې چې د استدلال او احتجاج په ځانې کښې دې صرف مرفوع احادیث واخستلې شی، تر څو چې د نورو آثار صحابه او تابعینو تعلق دې نو هغه به د استشهاد او د استیناس په ځانې کښې اخستلې کیږي، نه چې د استدلال او احتجاج په طور سره، دا توجیه ډیره ښه ده ځکه چې امام بخاری خپله په سوونو د صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو رضی الله عنهم آثار نقل کړې دي، والله اعلم

قوله: فان العلم لا یهلك حتی یکون سرأ: علم چې کله راز جوړ کړې شی او د خاندانی تحتو باندې اولیکلې شی، او ددې عاموالې نه کیږي نو ضائع شی. دغه شان علماء له پکار دی چې علمی او گرانې مسئلې دې پتې نه کړي، بلکه عام طور سره دې خورې کړي، ځکه په داسې ځانې کښې دې کینی کوم ځانې ته چې خلق راځي، لکه مسجدونه او مدرسې وغیره (۱)

حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ بِذَلِكَ، يَعْنِي حَدِيثَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى قَوْلِهِ ذَهَابَ الْعُلَمَاءُ.

رجال الحديث

العلاء بن عبد الجبار: دا ابو الحسن العلاء بن عبد الجبار عطار بصری رحمه الله دې، ولأه انصاری گنړلې شی. په مکه مکرمه کښې هم پاتې شوې وو (۲)

دوی د جریر بن حازم، حماد بن سلمه، حماد بن زید، عبدالله بن جعفر مخزومی، عبدالعزیز بن مسلم او ابوعوانه رحمه الله نه روایت کوي.

دده نه امام بخاری، ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، ابوخیثمه زهیر بن حرب، عبدالله بن الزبیر الحمیدی، دده خوښي عبد الجبار بن العلاء او ابن سعد رحمه الله روایت کوي، (۳)

(۱) ارشاد الساری (۱/۱۹۶) والکنز المتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری (۲/۳۳۴) -

(۲) تهذیب الکمال (۲۲/۵۱۷) -

(۳) تهذیب الکمال (۲۲/۵۱۷، ۵۱۸) وتهذیب التهذیب (۸/۱۸۵، ۱۸۶) -

امام بخاری رحمته الله ددوی نه صرف دوه احادیث اخستی دي^(۱)، او په صحیح بخاری کښې صرف په دې ځانې کښې دده په واسطې سره ئې موقوف اثر مروی دي بل ځانې کښې دده تذکره نشته^(۲).

امام عجلې رحمته الله فرماني ثقه^(۳):

امام ابو حاتم رحمته الله فرماني صالح الحديث^(۴):

امام نسائي رحمته الله فرماني ليس به پاس^(۵):

ابن سعد رحمته الله فرماني وكان كثير الحديث^(۶):

حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني ثقه^(۷):

امام يحيى بن معين فرماني ليس به پاس^(۸):

ابن حبان دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي^(۹).

په ۲۱۲ هجري کښې ددوی وفات وشو^(۱۰)، رحمه الله تعالى رحمة واسعة

② عبدالعزیز بن مسلم: دا ابو زید عبدالعزیز بن مسلم قسملي^(۱۱)، مروزی رحمته الله دي^(۱۲).

دوی د حصین بن عبدالرحمن، امام اعمش، سهیل بن ابی صالح، عبدالله بن دینار، یحیی بن سعید انصاری او ابوهارون عبدی رحمته الله وغیره نه روایت حدیث کوي.

ددوی نه روایت کوونکو کښې حرمی بن حفص، شیبان بن فروخ، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالصمد بن عبدالوارث، العلاء بن عبدالجبار، یونس بن محمد المؤدب او ابو عامر عقدی رحمته الله وغیره حضرات دي^(۱۳).

^(۱) وفي الزهرة "روى عنه البخارى حديثين تهذيب التهذيب (۱۸۶/۸) -

^(۲) تهذيب الكمال (۱۸۵/۸) وعمدة القارى (۱۳۰/۲) -

^(۳) تهذيب الكمال (۵۱۹/۲۲) -

^(۴) تهذيب الكمال -

^(۵) تهذيب الكمال -

^(۶) الطبقات الكبرى لابن سعد (۵۰۱/۵) -

^(۷) تقريب التهذيب (ص ۴۳۵) رقم (۵۲۴۶) -

^(۸) تعليقات تهذيب الكمال (۵۱۹/۲۲) -

^(۹) الثقات لابن حبان (۵۰۳/۸) -

^(۱۰) خلاصة الخرجي - ص ۳۰۰ -

^(۱۱) ضبطه بعض العلماء بفتح القاف وسكون السين وفتح الميم بعدها لام وقال بعض العلماء بكسر القاف.

انظر تعليقات الكاشف (۳۱۷/۱) ترجمة حرمي بن حفص القسملي رقم (۹۷۹) -

^(۱۲) تهذيب الكمال (۲۰۲/۱۸) -

^(۱۳) تهذيب الكمال (تهذيب الكمال) (۲۰۳، ۲۰۲/۱۸) -

امام یحییٰ بن معین رحمہ اللہ فرمائی ثقہ: (۱)
 امام ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی صالح الحدیث ثقہ: (۲)
 امام عجل رحمہ اللہ فرمائی بصری ثقہ: (۳)
 امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی لیس بہ پاس: (۴)
 ابن نمیر رحمہ اللہ فرمائی ثقہ: (۵)
 ابن خراش فرمائی صدوق: (۶)
 حافظ ذہبی رحمہ اللہ فرمائی ثقہ عابدی بعد من الابدال: (۷)
 ابو عامر عقدی رحمہ اللہ فرمائی وکان من العابدین: (۸)
 یحییٰ بن اسحاق رحمہ اللہ فرمائی وکان من الابدال: (۹)
 ابن حبان دوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کری دی: (۱۰)
 ددی تولو توثیقات نہ باوجود امام عقیلی رحمہ اللہ ددوی بارہ کنبی لیکی فی حدیثہ بعض الوهم: (۱۱)
 خو حافظ ذہبی رحمہ اللہ دی جرح لہ رد کری دہ، او فرمائی ہذا الکلمۃ صادقة الوقوع علی مثل مالک
 وشعبہ: (۱۲)
 امام عقیلی د وہم ثابتولو د پارہ ددوی یو حدیث ہم نقل کری دی، چہ پہ ہغہ کنبی نورو
 حضراتو ددہ مخالفت کری دی: (۱۳) خو حافظ ذہبی رحمہ اللہ فرمائی ثم ساق العقیل لہ حدیثا واحدا
 محفوظا قد خالفہ فیہ من ہودونہ فی الحفظ: (۱۴)

(۱) تہذیب الکمال (۲۰۴/۱۸) وتاریخ الدارمی (ص ۱۸۵) رقم (۶۶۶) و (۶۶۷)۔

(۲) تہذیب الکمال (۲۰۴/۱۸)۔

(۳) تعلیقات تہذیب الکمال (۲۰۴/۱۸) وتہذیب التہذیب (۳۵۷/۶)۔

(۴) تہذیب التہذیب (۳۵۷/۶)۔

(۵) حوالہ بالا

(۶) حوالہ بالا

(۷) الکاشف (۶۵۸/۱) رقم (۳۴۱۰)۔

(۸) تہذیب الکمال (۲۰۴/۱۸)۔

(۹) تہذیب الکمال۔

(۱۰) الثقات لابن حبان (۱۱۶/۷)۔

(۱۱) الضعفاء للعقیلی (۱۷/۳) رقم (۹۷۳)۔

(۱۲) میزان الاعتدال (۶۳۵/۲) رقم (۵۱۳۰)۔

(۱۳) الضعفاء للعقیلی (۱۸/۳)۔

(۱۴) میزان الاعتدال (۶۳۵/۲) رقم (۵۱۳۰)۔

یعنی بیا عقلی ددوی یو محفوظ حدیث نقل کړې دې، چې په هغې کښې دده نه کمې حافظې والا کس دده مخالفت کړې دې. لهذا دوی په اتفاق سره ثقه دي، او کله نا کله چې وېهم کيږي نو ددې د وجه ددوی په ثقافت او ضبط کښې څه اثر نه غورزیږي.

۱۶۷ هجری کښې ددوی انتقال اوشود^(۱) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑤ عبدالله بن دینار: دا مشهور محدث ابو عبد الرحمن عبدالله بن دینار قرشي عدوی مدنی رحمته دې. ددوی حالات د کتاب الايمان باب امور الايمان د لاندې مختصراً^(۲)، او کتاب العلم باب قول البحدث: حدثنا واخبرنا وانبانا د لاندې تفصیلاً تیر شوې دي^(۳).

[۱۰۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا، يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمَّ يَبْقُ عَالِمًا، اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَالًا فَسَلُّوا، فَأُفْتُوا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا».

رجال الحديث

① اسماعيل بن ابي اويس: دا ابو عبدالله اسماعيل بن ابي اويس عبدالله بن اويس بن مالک بن ابي عامر اصبحی مدنی رحمته دې، ددوی حالات د کتاب الايمان باب تفاضل اهل الايمان فی الاعمال د لاندې تیر شوې دي^(۴).

② مالک: د امام مالک رحمته حالات هم کتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن د لاندې تیر شوې دي^(۵).

③ هشام بن عروه: دا هشام بن عروة بن الزبير بن العوام رحمته دې، ددوی حالات د نداء الوحي د دویم حدیث لاندې مختصراً^(۶)، او کتاب الايمان باب احب الدين الی الله ادومه د لاندې تفصیلاً راغلي دي^(۷).

④ عروه: د حضرت عروه بن الزبير بن العوام رحمته حالات هم د نداء الوحي د دویم حدیث لاندې

^(۱) تهذيب الكمال (۲۰۴/۱۸) -

^(۲) كشف الباری (۶۵۸/۱) -

^(۳) كشف الباری (۱۰۶/۳) -

^(۴) كشف الباری (۱۱۳/۲) -

^(۵) كشف الباری (۸۰/۲) -

^(۶) كشف الباری (۲۹۱/۱) -

^(۷) كشف الباری (۴۳۲/۲) -

مختصراً^(۱)، او کتاب الایمان باب احب الدین الی الله ادمه د لاندې تفصیلاً راغلی دی^(۲)

⑤ عبدالله بن عمر بن العاص رضی اللہ عنہ د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ حالات د کتاب

الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده د لاندې تیر شوې دی^(۳)

فائده: حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چې دا حدیث د هشام بن عروہ په طریق سره ډیر مشهور دی تر دې چې د اويا نه زیات کسانو دده نه دا حدیث واوریدلو^(۴)

او دې حدیث کښې د عروہ نه روایت کولو کښې د هشام موافقت ابو الاسود مدنی کړې دي، چې د هغوی د روایت تخریج په صحیحینو کښې شوې دي^(۵) دغه شان امام زهري هم د عروہ نه روایت کولو سره د هشام موافقت کړې دي، او ددوی د دې روایت امام نسائی تخریج کړې دي^(۶) دغه شان یحیی بن ابی کثیر هم د هشام موافقت کولو سره دې حدیث لږه د عروہ نه نقل کړې دي، ددوی دا روایت په صحیح ابی عوانه کښې دي^(۷)

بیا دا روایت چې څنگه عبدالله بن عمرو نه عروہ نقل کوي، دغه شان عمر بن الحکم بن ثوبان هم نقل کوي، ددوی دا روایت په صحیح مسلم کښې دي^(۸)

قوله: سمعت رسول الله ﷺ يقول: ان الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من

العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء: ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل، هغوی فرمائیل چې الله تعالی به علم داسې د خلقو د سینو نه وانخلي بلکه د علماء په اوچتولو سره علم به اوچت کړي.

حضور پاک ﷺ دا خبرې د حجة الوداع په موقع کښې فرمائیلې وې. چنانچه امام احمد او امام طبرانی رحمهما الله روایت نقل کړې دي:

عن ابی امامة الباهلي قال: لما كان في حجة الوداع قام رسول الله ﷺ وهو يومئذ منذمردف الفضل بن عباس على جبل آدم، فقال: يا ايها الناس خذوا من العلم قبل ان يقبض العلم وقبل ان يرفع العلم... قال: فاتينا اعرابيا.. قال: ثم قلنا له: سل النبي ﷺ قال: فقال له: يا نبي الله ﷺ كيف يرفع العلم منا وبين اظهرا المصاحف وقد تعلمنا ما فيها وعلماها نساءنا وذرايينا وخدمنا؟ فرفع النبي ﷺ راسه وقد علت وجهه

^(۱) كشف الباری (۱/۲۹۱) -

^(۲) كشف الباری (۲/۴۳۲) -

^(۳) كشف الباری (۱/۶۷۹) -

^(۴) فتح الباری (۱/۱۹۵) -

^(۵) صحيح البخاری (۲/۱۰۸۶) كتاب الاعتصام باب ما يذكر من ذم الراي وتكلف القياس رقم (۷۳۰۷)

وصحيح المسلم كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل والفتن في آخر الزمان رقم (۶۷۹۹) -

^(۶) سنن النسائي الكبرى (۳/۴۵۶) كتاب العلم باب كيف يرفع العلم؟ رقم (۵۹۰۸) -

^(۷) فتح الباری (۱/۱۹۵) وعمدة القاری (۲/۱۳۰) -

^(۸) صحيح المسلم كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل والفتن في آخر الزمان رقم (۶۷۹۸) -

حبره من الغضب قال: فقال: ای شکلتک امک، هذه اليهود والنصارى بين اظهراهم المصاحف لم يصحوا يتعلقوا بحرف ما جاءتهم به انبياءهم الا وان ذهاب العلم ان يذهب حيلته، ثلاث مرار (اللفظ لاحد) '،
يعنى حضرت ابوامامه عليه السلام فرمائی چې د حجة الوداع په موقع کښې حضور پاک ﷺ په خپل غنم رنگې اوښ باندې سور وو، او خطبه ئې ورکړه، دهغوی شاته په دغه ورځ فضل بن عباس ناست وو، حضور پاک ﷺ او فرمائیل ای خلکو! علم د اوچتولو نه مخکښې دا حاصل کړنې، مونږ یو اعرابی طرف ته راغلو، مونږ هغه ته اونې چې د حضور ﷺ نه معلوم کړه، هغه عرض اوکړو چې ای د الله نبي! علم به څنگه اوچت کړې شی مونږ سره خو د قرآن نسخې دی، په قرآن کښې چې څه دی هغه مونږ زده کړې دی، خپلو زنانو، ماشومانو او خادمانو ته هم ورزده کړې دی! حضور پاک ﷺ خپل سر مبارک اوچت اوکړو، دهغوی په مخ مبارک باندې د غصې سور والې ښکاره کیدلو، هغوی او فرمائیل ای ته د مور نه روک شې! دا یهود او عیسایان دی، دوی سره کتاب هم دې، دهغوی پیغمبرانو چې کوم تعلیمات راوړي وو، دا یهود او عیسایان په یو حرف باندې هم عمل کولو والا نه دی، واورئ! د علم د اوچتول د علم د حاملینو اوچتول دی، دا هغوی ﷺ درې ځل او فرمائیل:

د علم د اوچتولو به څه صورت وی؟ بیا د رفع علم صورت چې کوم په حدیث باب کښې بیان کړې شوې دې، هغه ښکاره دې چې علما به اوچت کړې شی، او ددوی ختمیدلو سره سره به علم هم اوچتولې شی.

او د بعضې روایاتو نه معلومېږي چې علم او قرآن به د خلقو د سینو نه وران کړې شی، روستو

ناب رفع العلم وظهور الجهل د لاندې هم مونږ داسې روایات په تفصیل سره ذکر کړې دی ددې دواړو قسمو احادیث په مینځ کښې تعارض لرې کولو د پاره یا خو د ترجیح طریقه دې اختیاره شی او دا دې اووئیلې شی چې د صحیحینو روایت راجح دې، او د نورو کتابونو روایات مرجوح، یا دې داسې اووئیلې شی چې دواړه صورتونه به وی، اول به علما اوچت کړې شی او دوی سره سره به علم هم اوچت شی، او بیا په آخره کښې به یو دم د خلقو د سینو نه علم ختم کړې شی. والله اعلم بالصواب

قوله: حتی اذا لم یبق عالما اتخذ الناس رؤوسا جهالا، فافتوا بغير علم فضلوا

واضلوا: تر دې چې کله الله تعالی یو عالم باقی پاتې نه کړی نو خلق به جاهلانو لره سرداران جوړ کړي او هغوی به بغيرد علم نه فتوی ورکوي، په خپله هم گمراه وي او نوره هم گمراه کوي،
لم یبق عالما: د ابقاء نه دې، د اصیلی نه سوا باقی نورو نسخو کښې لم یبق عالم: د مجرد نه راغلي دي.

دغه شان دلته رؤوسا: (د راس جمع) مروی دې، او د ابوذر په نسخه کښې رؤسازد رئیس

(المسند لاحمد) (۲۶۶/۵) مسند ابی امامة الباهلی عليه السلام وانظر مجمع الزوائد (۱/۱۹۹۱، ۲۰۰) خاتمه کتاب

جمع، منقوله ده^(۱)

قَالَ الْفَرَبْرِيُّ حَدَّثَنَا عَبَّاسٌ قَالَ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ هِشَامِ مَخْوَةَ [۲۸۷۷]

فربري فرماني چي مونږ ته عباس رضي الله عنه حديث واورولو هغه فرماني چي مونږ ته قتيبه بيان كړې دي، هغه فرماني مونږ ته جرير حديث واورولو، هغه د هشام نه دا شان روايت كوي. دا د علامه فربري راوي د صحيح بخاري اضافه ده او دا بنودل مقصود دي چي د حديث ماته د امام بخاري نه علاوه د عباس نه هم ميلاؤ شوې دي، هغه د قتيبه بن سعد نه روايت كوي، هغه د جرير نه او جرير د هشام نه روايت كوي.

رجال الحديث

① فربري: دا راوي د صحيح بخاري محمد بن يوسف بن مطر الفربري رضي الله عنه دي، ددوي حالات په مقدمة الكتاب كښي تير شوې دي،

② عباس: د عباس نه مراد څوك دي؟

په عمدة القاري كښي د "عباس" په ترجمه كښي بياض دي، ناشرينو د حافظ بن حجر رحمته الله عليه يو عبارت نقل كړې دي چي كوم هغوي په تقريب التهذيب كښي ليكلي دي^(۲)

ددې عبارت په اعتبار سره دا عباس بن الفضل بن زكريا هروي بصرى دي، د ثقه او مشهور راويانو نه دي، د دولسمې يا د دولسمې نه پس طبقې سره ددوي تعلق دي، صاحب الكمال

اسماء الرجال ته وهم شوې دي چي هغوي دا اوليكل چي ابن ماجه دده نه روايت اخستلي دي، ځكه چي د هغوي پيدائش د ابن ماجه د وفات نه پس شوې دي^(۳) د ابن ماجه انتقال په ۲۷۳ هجري كښي اوشو^(۴) او د عباس بن الفضل پيدائش دي نه پس اوشو او وفات ئې په ۳۷۲ هجري كښي شوې دي^(۵)

خو د غور قابله خبره داده چي آيا هم دغه عباس دلته مراد دي؟

په ظاهره دلته د فربري شيخ عباس بن الفضل نه دي ځكه چي فربري دده نه په عمر كښي زيات دي او د فربري پيدائش په ۲۳۱ هجري كښي اوشو او وفات ئې په ۳۲۰ هجري كښي^(۶) او عباس بن ماجه بن الفضل ۲۷۳ هجري نه بعد پيدا شوې وو او د دوي انتقال ۳۷۲ هجري كښي اوشو، گويا چي عباس د فربري نه څلوېښت كاله بلكه ددې نه هم زيات كښو. اكر چي رواية الاكابر عن الاصاغر ناممكن نه دي خو دلته ددې څه وضاحت يا قرينه

① فتح الباري (۱/۱۹۵) -

② عمدة القاري (۲/۱۳۲) -

③ تقريب التهذيب (ص ۲۹۴) رقم (۳۱۸۴) -

④ تقريب التهذيب (ص ۵۱۴) رقم (۶۴۰۹) -

⑤ تقريب (ص ۲۹۴) رقم (۳۱۸۴) -

⑥ الانساب للسمعاني (۴/۳۵۹) الفربري -

موجود نه ده.

دویمه خبره داده چې دلته د عباس اوستاذ قتیبه مراد دې، د قتیبه وفات ۲۴۰ هجری کښې شوې وړ، او د عباس پیدائش د ۲۷۳ نه روستو دې، لهذا دلته د عباس نه عباس بن الفضل بن زکریا مراد نه دې.

راجح دا معلومېږي چې دلته د عباس نه عباس بن عباس بن عبد العظیم عنبري مراد دې، چې د اصولي سته د اصحابو استاذ دې،^(۱) امام بخاري ددوی روایت تعلیقا نقل کړې دې،^(۲) دې د قتیبه د شاگردانو نه دې،^(۳) او ددوی د وفات تاریخ د راجح قول مطابق ۲۴۶ هجری ده،^(۴) والله اعلم بالصواب.

④ قتیبه: دا امام قتیبه بن سعید رحمته الله دې، ددوی حالات د کتاب الایمان باب افشاء السلام من الاسلام دلاندې تیر شوې دی.^(۵)

⑤ جریر: دا جریر بن عبد الحمید ضبی رحمته الله دې، ددوی حالات د کتاب العلم باب من جعل لاهل العلم ایاما معلومة دلاندې تیر شوې دی.

⑥ هشام: د هشام بن عروه بن الزبیر رحمته الله حالات د بدء الوحی د دویم حدیث او کتاب الایمان باب احب الدین الی الله ادومه دلاندې تیر شوې دی.^(۶)

د امام قتیبه دا روایت امام مسلم رحمته الله په خپل صحیح کښې تخریج کړې دې.^(۷)

۳۵.. باب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حَدِّهِ فِي الْعِلْمِ

د کریمه او اصیلی په نسخو کښې د یجعل صیغه مجهول ده، او یوم مرفوع نائب فاعل دې، او په باقي نسخو کښې یجعل د معروف صیغه ده او ددې فاعل الامام دې او یوما منصوب دې.^(۸)

قوله: "على حدة" ای علی انفراد: حدة د جاء کسرې سره او د دال مفتوحه مخففه سره دې، په اصل کښې وحد دې او څنگه چې د وعد نه عدة جوړ شو دغه شان د وحد نه

^(۱) تقریب التهذیب (ص ۴۵۴) رقم (۵۵۲۲) -

^(۲) الکاشف (۵۳۵/۱) رقم (۲۶۰۱) -

^(۳) انظر صحیح البخاری (۹۴۹/۲) فاتحة کتاب الرقاق باب ما جاء فی الرقاق وان لا عیش الا عیش الاخرة رقم (۶۴۱۲) -

^(۴) تهذیب الکمال (۵۲۷/۲۳) ترجمه قتیبه بن سعید رقم (۴۸۵۲) -

^(۵) تهذیب الکمال (۲۲۵/۱۴) ترجمه عباس بن عبد العظیم العنبري، رقم (۳۱۲۸) -

^(۶) کشف الباری (۱۸۹/۲) -

^(۷) کشف الباری (۲۹۱/۱) و (۴۳۲/۲) -

^(۸) صحیح مسلم، کتاب العلم باب رفع العلم وقبضه، رقم (۶۷۹۶) -

^(۹) عمدة المقاری (۱۳۲/۲) وفتح الباری (۱۹۶/۱) -

حدهٔ جور شو^(۱)

مخکښې باب سره مناسبت: تیر شوې باب کښې د علم د اخستلو بیان وو او د هغې فائده دا وه چې دې سره خلقو ته د علم د حاصلولو ترغیب ورکړې شوې وو، ددې باب په فوائدو کښې دا هم ده چې په دې کښې د علم د حفظ کولو ترغیب دې ځکه چې کله ښځو حضور پاک ﷺ ته شکایت او کړو، چې سړی هر وخت تاسو نه گیر چاپیره ناست وی، هغوی ته هر وخت د فاندې اخستلو موقع میلاوېږي، ځمونږ د پاره هم یو ورځ خاص کړنې، نو هغوی وعده او فرمائیلو او هغه مخصوص وخت کښې هغوی ﷺ تشریف راوړو او هغوی ته نې نصیحت او کړو^(۲)

مقصد د ترجمه الباب: حضرت شیخ الہند رحمہ اللہ فرماني چې امام بخاری رحمہ اللہ مقصد د ذکر شوی ترجمې نه دادې چې کوم سړی د عام علمی مجلسونو کښې د شریکیدلو نه معذور وی لکه ښځې، نو د هغوی د تعلیم او تبلیغ دې هم خیال اوساتلې شی، د هغوی د حالت مطابق په خاص وختونو کښې علمی خبرې هغوی ته اورسولې شی، د تعلیم عاموالې چونکه ضروري کار دې، عام او خاص، تعلیم یافته او بې تعلیمه، ښځه او سړو ټولو ته حصه رسول پکار

دی^(۳)، والله اعلم

د 'هل' سره ترجمه منعقد کولو وجه: دلته سوال دا پیدا کیږي چې د روایت نه د ښځو مخصوص مجلس جائز دې نو امام بخاری د 'هل' په ذریعې سره ولې باب منعقد کړو؟ چې په تردد باندې دال دې؟

ددې جواب دادې چې په اصل کښې دا یو جزئی واقعہ ده کیدې شی چې دا او نیلې شی چې دا واقعہ خو د یو وخت خبره ده، ددې نه څه عمومي قاعده اخستلې نه شی، ځکه امام بخاری په 'هل' سره باب قائم او فرمائیلو^(۴)

یا به داسې او نیلې شی چې امام بخاری لفظ د هل ذکر کولو سره تفصیل ته اشاره کړې ده که چرې واقعی د ښځو د پاره د مستقل ورځ مقرر کولو ضرورت وی او مقرر کولو سره د څه فتنې ویره نه وی نو بیا څه بده خبره نه ده، او که ضرورت نه وی یا د څه فتنې خطر نه وی نو بیا ځان ساتل پکار دی، حضور پاک ﷺ د ښځو په درخواست سره بطور ضرورت یو ورځ مقرر کړې وه نو دا څه د همیشگیر کار نه وو، او بیا خو د هغوی په حق کښې د څه خطرې لرې لرې پورې ویره نه وه، والله سبحانه وتعالی اعلم

۱۱۰۱ | ۱۱۰۲ حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ ذَكَوَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ. قَالَتِ الْيَسَاءُ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - غَلَبْنَا عَلَيْكَ الرِّجَالُ، فَأَجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ. فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيَهُنَّ فِيهِ، فَوَعَّظَهُنَّ

(۱) حواله بالا

(۲) عمدة القاری (۲/۱۳۲) -

(۳) الابواب والتراجم (ص ۵۴) -

(۴) الكنز المتواری (۲/۳۳۵) -

وَأَمْرُهُنَّ، فَكَانَ فِيمَا قَالَهُنَّ «مَا مِنْكُمْ مِنْ امْرَأَةٍ تُقَدِّمُ ثَلَاثَةَ مِنْ وَلَدِهَا إِلَّا كَانَ لَهَا جَبَابٌ مِنَ النَّارِ». فَقَالَتِ امْرَأَةٌ وَالثَّانِي فَقَالَ «وَالثَّانِي».

رجال الحديث

- ① آدم: دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عبد الرحمن العسقلانی رحمته الله ددوی حالات د کتاب الا بیان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده د لاندې تیر شوي دي ^(۱)
- ② شعبه: دا امیر المومنین فی الحديث امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله دي. ددوی حالات هم د ذکر شوي کتاب او او باب لاندې راغلي دي ^(۲)
- ③ ابن الاصبهانی: دا عبد الرحمن بن عبد الله بن الاصبهانی کوفی جهنی رحمته الله دي ددوی اقامت په کوفه کښې وو او اصبهان ته یې د تجارت په غرض تل راتلل وو ^(۳)
- بعضې حضراتو ویلي دي چې دې په اصل کښې د اصبهان وو چې ابو موسی اشعری دا کله فتح کړو هغه وخت دا خلق د هغه ځانې نه وتلي وو ^(۴)
- دوی د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه علاوه ذکوان ابو صالح السمان، زید بن وهب جهنی، سعید بن جبیر، ابو حازم سلمان الاشجعی، عامر شعبی، عبد الله بن معقل، عکرمه مولى ابن عباس او ابو سلمه بن عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه وغیره نه روایت کوي.
- دده نه روایت کوونکو کښې اسماعیل بن ابی خالد، زکریا بن ابی زائده، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، شعبه بن الحجاج، ابو عوانه او ابو حمزه سکری رضی الله عنه وغیره دي ^(۵)
- امام یحیی بن معین، ابو زرعه، او نسائی رضی الله عنه فرمائی ثقة ^(۶)
- امام ابو حاتم رحمته الله فرمائی لا یاس به صالح الحديث ^(۷)
- امام عجلې رحمته الله فرمائی ثقة ^(۸)
- حافظ ذهبی رحمته الله فرمائی ثبت ^(۹)
- حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی ثقة ^(۱۰)

^(۱) کشف الباری (۶۷۸/۱) -

^(۲) حواله بالا

^(۳) تهذیب الکمال (۲۳۲/۱۷) -

^(۴) عمدة القاری (۱۳۳/۲) -

^(۵) تهذیب الکمال (۲۳۲.۲۴۳/۱۷) -

^(۶) تهذیب الکمال (۲۴۳/۱۷) -

^(۷) تهذیب الکمال -

^(۸) تهذیب الکمال (۲۱۷/۶) -

^(۹) الکاشف (۲۳۴/۱) رقم (۳۲۴۶) -

^(۱۰) تقریب التهذیب (ص ۳۴۵) رقم (۳۹۲۶) -

ابن حبان رحمه الله دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي^(۱)

اصحاب اصول سته دده نه روایتونه اخستې دي^(۲)، رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑤ ابوصالح ذکوان: دا ابوصالح ذکوان السمان رحمه الله دي ددوی حالات کتاب الايمان نهاب امور الايمان د لاندې تیر شوې دي^(۳)

⑥ حضرت ابوسعید خدری رحمه الله: حضرت ابوسعید خدری رحمه الله حالات د کتاب الايمان نهاب من الدين الفرار من الفتن د لاندې تیر شوې دي^(۴)

قوله: قالت النساء للنبي ﷺ: غلبنا عليك الرجال فاجعل لنا يوماً من

نفسك، فوعدهن يوماً لقيهن فيه فوعظهن. وامرهن: بنسوخ حضورياك رحمه الله ته عرض اوکړو، چې سړی تاسو ته راتلو کښې په مونږ باندې غالب دی، تاسو د خپل طرف نه زمونږ د پاره یو ورځ مقرر کړئ، حضور رحمه الله هغوی سره د یو ورځ میلاویدلو اراده او فرمائیله، په هغه ورځ هغوی دوی ته نصیحت اوکړو او د شریعت حکم ئې ورته اوکړو. مطلب دا دي چې سړی خو هر وخت تاسو سره اوسېږي او مونږ تاسو ته نشو در رسیدلې، لهذا د خپل طرف نه زمونږ د پاره یو مستقل ورځ مقرر کړئ.

قوله: فكان فيما قال هن: ما منكن امرأة تقدم ثلاثة من ولدها الا كان لها

حجاباً من النار: هغوی چې دوی سره کومې خبرې اوکړې په هغې کښې دا خبره وه چې په تاسو کښې څوک بنځه درې بچی مخکښې اولیرې نو هغه به ددې د پاره د دوزخ د پاره دیوال جوړ شی.

کان لها حجاباً من النار: کښې د کان اسم التقديم دي، یعنی الاکان التقديم لها حجاباً من النار: مخکښې جنائز کښې دا روایت راروان دی، په هغې کښې د کن لفظ دي، چې د هغې ضمیر به انفس طرف ته راجع کیږي، او کتاب الاعتصام کښې کانوا دي، ضمیر جمع اولاد طرف ته به راجع وی^(۵)

قوله: فقالت امرأة: واثنين؟ فقال: واثنين: یو بنځې تپوس اوکړو او چې د چا دوه بچی مخکښې اولیرلې شی نو هغې ته به هم د فضیلت حاصل وی: هغوی رحمه الله او فرمائیل چې او، په دوو باندې به هم دا فضیلت حاصل وی.

^(۱) الثقات لابن حبان (۶۷/۷) -

^(۲) تهذيب الكمال (۲۴۳/۱۷) -

^(۳) كشف الباری (۶۵۸/۱) -

^(۴) كشف الباری (۸۲/۲) -

^(۵) فتح الباری (۱۹۶/۱) وعمدة القاری (۱۳۴/۲)

دلته د امرأه نه شوک مراد ده؟ بعضي رواياتو نه پته لگي چې دا ام سليم ده. بعضي روايتونو نه دا معلومېږي چې دا ام مبشر انصاريه وه، او بعضي رواياتو کښې سائله نوم ام ايمن ده بعضي کښې د عائشه نوم راغلې دې او بعضي رواياتو کښې د ام هاني نوم راغلې دې^(۱)

واثنین کښې واو عطف د پاره دې، او دا عطف تلقيني دې، گویا چې هغه ښځې حضور پاک ﷺ ته تلقين اوکړو چې يا رسول الله: ثلاثة سره اثنين هم او فرمايې: نو حضور پاک ﷺ او فرمائيل واثنین^(۲)

د جامع ترمذي په بعضي رواياتو کښې د يو هم ذکر راغلې دې^(۳)، گویا چې حضور پاک ﷺ يو ځل د دريو ذکر اوکړو او بيا يې د دوو، بيا د يو، په دې کښې څه تعارض نشته، ځکه چې مفهوم د عدد په حديث کښې معتبر نه دې، يو عدد ذکر کولو سره د دويم عدد نفی نه رازي^(۴)

بله خبره دا ده چې حضور پاک ﷺ ته ورځ په ورځ نور علم حاصلیدو، د الله تعالی په هغوی باندې مسلسل احسان زیاتیدلو، لهنده ډیره ممکنه ده چې مخکښې خو دا زیرې د دريو بچو په وفات کیدلو باندې صبر کول د اور نه د بچ کیدو سبب دې، او دا ماشومان به د اور نه پرده جوړ شي، بيا الله تعالی نور احسان هم اوکړو، يو عدد نې کم کړو، او دوه نې کافی او ګرځول، او بيا نې نور احسان اوکړو او يو نې کافی او ګرځولو

خلاصه دا شوه چې نبی کریم ﷺ اول درې او فرمائيل، د ښځې په وینه سره په هغوی ﷺ باندې وحی راغله، نو هغوی ته د دوو متعلق علم اوشو، او بيا څه وخت ورته د يو علم اوشو، نو کوم کوم وخت چې د وحی په ذریعه به څه معلومیدل نو هغوی ﷺ به هغه بیان فرمائيلو^(۵) لهنذا په دې کښې څه تعارض نشته.

دا هم کیدلې شي چې دا اختلاف د مختلفو ښځو په اعتبار سره وي، اصل کښې حجاب من النار د پاره د صبر يو مخصوص درجه شرط دې، ددې يو خاص مقدار پکار دې، نو اوس څه ښځې داسې دي چې د هغوی ته په يو بچي باندې هغه مقدار حاصل شي، داسې غم وي چې د

^(۱) فتح الباری (۱۲۱/۳، ۱۲۲) کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب -

^(۲) عمدة القاری (۱۳۴/۲) وشرح الکرماني (۹۹/۲) -

^(۳) عن عبدالله بن مسعود قال: قال رسول الله ﷺ من قدم ثلاثة لم يلبغوا الحنث كانوا له حصان حصينا من النار قال ابو ذر: قدمت اثنين؟ قال: ابي بن كعب سيد القراء: قدمت واحدا؟ قال: واحدا، ولكن انما ذاك عند الصدمة الاولى

عن ابن عباس انه سمع رسول الله ﷺ يقول: من كان له فرطان من امتي ادخله الله بهما الجنة فقالت له عائشة: فمن كان له فرط من امتك؟ ومن كان له فرط يا موفقة، قالت: فمن لمن يكن فرط من امتك؟ قال: فانا فرط امتي لن يصابوا بمثلي "جامع الترمذي كتاب الجنائز باب ما جاء في ثواب من قدم ولدا، رقم (۱۰۶۱ و ۱۰۶۲) -

^(۴) فتح الباری (۱۲۲/۳) کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب -

^(۵) حواله بالا

هغې څه انتها نشته، او بعضې ښځو ته په دوو باندې صبر کول دې مقدار ته اړسوي، او بعضې د پاره په درېو باندې صبر کولو سره، والعلم عندالله سبحانه وتعالى. فائده ښکاره دې وی چې وفات شوې ماشومانو سره د مونث یا مذکر قید لگول ملحوظ نه دي، بلکه دا فضیلت هر ماشوم باندې حاصلیږي، که مذکر وی یا مونث^(۱) بیا حدیث باب کې اگرچې ښځو ته خطاب کولو سره د افضیلت بیان کړې شوې دي، خو دا صرف دوی سره خاص نه دي، بلکه سړو ته هم د افضیلت به حاصل وی، ځکه چې کتاب الجنائز کې د حضرت انس رضی الله عنه روایت راوړان دي: مامن الناس یتولی له ثلاث لم یبلغوا الحنث الا ادخله الله الجنة بفضل رحمته اياهم^(۲)، یعنی چې د کوم مسلمان درې بچي وفات شي نو الله تعالی په دې بچو باندې رحم کولو سره هغه جنت ته داخل کړي. د حجاب جوړولو د پاره یو شرط عدم بلوغت دي: ددې نه پس زده کړنې چې د دوزخ د اور نه حجاب جوړیدلو د پاره دوه شرطونه ضروري دي:

یو شرط مخکښې روایت کېنې ذکر دي: لم یبلغوا الحنث: د حنث زمانې ته رسیدلې نه وی، د حنث نه مراد بلوغت دي، په اصل کېنې د حنث معنی "گناه" ده، او د بلوغ نه مخکښې گناه نه کیږي، نو گویا چې د بلوغ زمانه د گناه شوه، ځکه گناه ونیلو سره د بلوغ مراد اخستلې شي^(۳) بعضې حضرات وائي چې د بلوغ حنث نه مراد دا دي چې داسې زمانې ته اړسی چې په کېنې د قسم د ماتولو او حنث کیدلو باندې نیول وی، او ښکاره ده چې دا د بلوغت نه پس وی^(۴) خو ملا علی قاری رحمه الله فرمائي چې دلته د حنث معنی هم د "گناه" ده، او مطلب دادې چې چا یو گناه اونه کړه او هغه وفات شي، او د هغه په وفات باندې مور پلار صبر او کړي. نو هغوی ته اجر او ثواب میلاویږي، د ملا علی قاری دا رائي ده چې دا قید احترازی نه دي بلکه اکملی دي، چونکه د ماشوم مرگ ډیر د صبر تقاضه کوي، او د هغوی د شفاعت هم زیات امید دي، ځکه دا قید لگولې شوې دي، گنې د غټو په وفات باندې هم دا فضیلت به حاصلیږي، چنانچه چې څنگه په ماشومانو بچو باندې صبر کول جنت ته د رسولو او د اور نه پرده ده، دغه شان په غټو بچو باندې صبر کول به هم پرده وی^(۵) خو ظاهره ده چې دا قید اکملی نه دي بلکه احترازی دي، ځکه چې حاجب خو به هغه کس کیږي چې په خان باندې مطمئن وی، او بالغ ته خو به خپل فکر وی هغه به د نورو د پاره څه

^(۱) شرح الکرمانی (۹۹/۲) -

^(۲) صحیح البخاری (۱۶۷/۱) کتاب الجنائز باب من مات له ولد فاحتسب رقم (۱۲۴۸) -

^(۳) قال ابن الاثير "الحنث الذنب والاثم المعنى: انهم لم يبلغوا حتى تكتب عليهم الذنوب التي يعملونها جامع الاصول (۵۸۹/۹) - کتاب الفضائل فضل المرض والنواب والموت الفصل الثاني فی موت الاولاد، رقم الحديث (۷۳۵۹) -

^(۴) فتح الباری (۱۲۰/۳) کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولدا فاحتسب -

^(۵) مرقاة المفاتیح شرح الکرمانی المصابیح (۹۲/۴) کتاب الجنائز باب البکا علی الميت آخر الفصل الاول -

حاجب جوہر شی؟

تنبيه: ابن قرقول د علامه داودی رحمہ اللہ نہ نقل کړې دی چې دا لفظ خبث بفتح الخاء المعجمة والهاء الموحدة هم ونیلې شوې دې، ددې مطلب هغوی لم یبلغوا ان یعملوا المعاصی بنودلې دې، ابن قرقول فرمائی چې دا ضبط داودی نه علاوه بل چا ذکر کړې نه دې، بهر حال محفوظ خبث بالحاء المهملة والنون دې، نه چې خبث ^(۱)، والله اعلم

د حجاب د جوړیدلو دویم شرط: د حجاب د جوړیدلو د پاره دویم شرط چې دلته ذکر دې هغه احتساب دې، دا شرط په نورو احادیثو کښې راغلې دې چې هغه به احتساب کوی، یعنی په قضا باندې به راضی وی، او په خپل صبر باندې د ثواب امید ساتی، بغیر د احتساب نه اجر او ثواب نه میلاوېږی.

چنانچه حضرت جابر رضی اللہ عنہ روایت دې سمعت رسول الله ﷺ يقول: من مات له ثلاثة من الولد فاحتسبهم دخل الجنة ^(۲)

یعنی د چا چې درې بچی وفات شی او هغه د ثواب امید ساتی نو هغه به جنت ته داخلېږی. دغه شان د ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دې ان رسول الله ﷺ قال لنسوة من الانصار: لا يموت لاحداكن ثلاثة من الولد فتحتسبه الادخلت الجنة ^(۳)

یعنی حضور ﷺ د انصارو ښځو ته او فرمائیل چې په تاسو کښې که د یوې درې بچی وفات شی او دا په هغوی باندې د ثواب امید ساتی، نو جنت به داخلېږی.

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چې د احتساب شرط ځکه هم ضروری دی ځکه چې د شریعت دا عام قاعده ده چې بغیر د نیت نه ثواب نه میلاوېږی، لهذا په حدیث کښې د راغلې فضیلت حاصلولو د پاره د احتساب شرط دې چنانچه هغه احادیث چې په هغې کښې دا شرط نشته هغه به هم په مقید احادیثو سره ګڼلې شی ^(۴)، والله اعلم

[۱۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنْ ذَكْوَانَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِهَذَا. وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ «ثَلَاثَةٌ لَمْ يَلْغُوا الْجَنَّةَ». [۱۱۹۲، ۶۸۸۰ وانظر: ۱۱۹۳]

^(۱) فتح الباری (۱۲۰/۳) کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب -

^(۲) رواه احمد ورجاله ثقات قاله الهیثمی فی مجمع الزوائد (ش ۷/۳) کتاب الجنائز باب فیمن مات له ابنان -

^(۳) صحیح المسلم، کتاب البر والصلة باب فضل من يموت له ولدا فيحتسبه رقم (۹۸/۶۶) -

^(۴) وقد عرف من القواعد الشرعية ان الثواب لا يترتب الا على النية فلا بد من قيد الاحتساب والاحادیث المطلقة محمولة على العقيدة "فتح الباری (۱۱۹/۳) کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب -

رجال الحديث

- ① محمد بن بشار دا مشهور محدث محمد بن بشار بن دارم رحمته الله دی. د دوی حالات په کتاب العلم کښې د باب ما کان النبی صلی الله علیه و آله یتخولهم بالمحطة والعلم کیلا یفروا د لاندې تیر شوي دي ^(۱)
- ② غندر دا مشهور محدث ابو عبدالله محمد بن جعفر هذلي رحمته الله دی. چې د غندر په لقب سره مشهور دي. د دوی حالات هم د کتاب الايمان باب قلم دون الظلم د لاندې تیر شوي دي ^(۲)
- ③ شعبه د امام شعبه بن الحجاج حالات د کتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده د لاندې تیر شوي دي ^(۳)
- ④ عبدالرحمن بن الاصبهانی د دوی حالت تیر شوي حديث لاندې تیر شوي دي
- ⑤ ذکوان د ابوصالح ذکوان السمان حالات د کتاب الايمان باب امور الايمان د لاندې تیر شوي دي ^(۴)
- ⑥ حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه حالات د کتاب الايمان باب من الدین القرار من الفتن د لاندې تیر شوي دي ^(۵)
- ⑦ ابو حازم دا سلمان الشجعی الکوفی مولى عزة الشجعية رحمته الله دي ^(۶)
- دوی د حضرت ابوهريره. عبدالله بن عمر. حضرت عبدالله بن الزبير. حضرت سعيد بن العاص. حضرت حسن او حضرت حسين رضی الله عنهما نه روایت کوي
- د دوی نه روایت کوونکو کښې ابومالک سعد بن طارق اشجعی. سليمان الاعمش. سيار ابوالحکم. طلحه بن مصرف. عبدالرحمن بن الاصبهانی. عدي بن ثابت الانصاري. منصور بن المعتمر او يزيد بن کيسان رضی الله عنهم وغيره دي. ^(۷)
- امام احمد. امام يحيى بن معين او امام داود رحمته الله فرمانی ثقة ^(۸)
- امام ابن سعد رحمته الله فرمانی وکان ثقة وله احاديث سالحة ^(۹)
- امام عجلي رحمته الله فرمانی ثقة ^(۱۰)

^(۱) کشف الباری (۳/ ۲۲۱) -^(۲) کشف الباری (۲/ ۲۵۰) -^(۳) کشف الباری (۱/ ۶۷۸) -^(۴) کشف الباری (۱/ ۶۵۸) -^(۵) کشف الباری (۲/ ۸۲) -^(۶) تهذيب الكمال (۱۱/ ۲۵۹) -^(۷) تهذيب الكمال (۱۱/ ۲۵۹. ۲۶۰) -^(۸) تهذيب الكمال (۱۱/ ۲۶۰) -^(۹) الطبقات لابن سعد (۶/ ۲۹۴) -^(۱۰) تهذيب التهذيب (۴/ ۱۴۰) -

ابن عبد البر رحمته الله فرماني: اجمعوا على انه ثقة: ^(۱)
 ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی. ^(۲)
 د ابو حازم انتقال د حضرت عمر بن عبدالعزیز په دور خلافت کښې اوشو. ^(۳)
 فائده د ابوسلمه یو بل راوی سلمة بن دينار الاعرج دی، په دې دواړو راویانو کښې اشتباه
 کېږي. ځکه چې په کښتونو کښې یوشان والې دي، دواړه تابعی دي، دواړه د صحابه کرامو نه
 روایت کوي، او دواړه ثقة هم دي.
 البته په دواړو کښې فرق دادې چې د ابو حازم سلمان الاشجعي انتقال د اولي صدنی په آخره
 کښې یعنی د حضرت عمر بن عبدالعزیز په دور خلافت کښې اوشو، او ابو حازم سلمة بن
 دينار انتقال په ۱۳۵ هجری کښې اوشو.
 دویم فرق دادې چې د ابو حازم سلمان الاشجعي روایتونه په صحیحینو کښې صرف د
 ابوهریره رضی الله عنه نه دي، او ابو حازم سلمة بن دينار سوا د سهل بن سعد نه د بل صحابی نه روایت
 اخستې نه دي. ^(۴) والله اعلم

⑥ حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات د کتاب الايمان باب امور الايمان د لاندې
 تیر شوې دي. ^(۵)

د مذکوره دواړو طرقو د ذکر کولو مقصد امام بخاري رحمته الله ذکر شوې حديث په دوو طرقو سره
 راوړلو نه دوه اهمو فائدو طرف ته اشاره کړې ده، یو دا چې د باب په اولنی حديث کښې ابن
 الصبهاني مبهم وو، امام بخاري رحمته الله دلفظ شيخ د حفاظت په غرض دغه شان برقرار ساتلې وو،
 په دې دویمې طریقې کښې د ابن الصبهاني د نوم وضاحت راغلو چې هغه عبد الرحمن دي
 دویمه فائده د حضرت ابوهریره رضی الله عنه والا روایت کښې لم یبلغوا الخنث قید دي، چې په رومبی
 حديث کښې نشته. ^(۶)

تنبيه علامه کرمانی رحمته الله فرماني: وهذا تعليق من البخاري عن عبد الرحمن يعني امام بخاري په
 آخره کښې: وعن عبد الرحمن بن الصبهاني قال: سمعت ابا حازم عن ابن هريرة: په سند سره چې کوم
 روایت نقل کړې دي هغه تعليق دي. ^(۷)

د علامه کرمانی رحمته الله دا روایت تهېک نه دي بلکه دا موصول روایت دي او د: وعن عبد الرحمن:

(۱) حواله بالا

(۲) حواله بالا

(۳) سیر اعلام النبلاء (۸/۵) -

(۴) عمدة القاری (۱۳۵/۲) -

(۵) کشف الباری (۶۵۹/۱) -

(۶) عمدة القاری (۱۳۵/۲) وفتح الباری (۱۹۶/۱) -

(۷) شرح الکرماني (۹۸/۲) -

عطف ددی نه مخکنی روایت کنی چي کوم راغلی دې په هغې کنی په عهد الرحمن باندې دې. یعنی امام شعبه دې لره د عبدالرحمن بن الاصبهانی په واسطې سره په دوو طرقو سره نقل کوی. یو طریق شعبه من عهد الرحمن بن الاصبهانی من ذکوان من ابی سعید الخدری دې. او دویم طریق شعبه من عهد الرحمن بن الاصبهانی قال: سمعت ابا حازم عن ابی هريره دې.^(۱) په مسلم شریف کنی دا روایت د محمد بن بشار عن غندر په طریق سره موصولا روایت شوي دي.^(۲)

بیا امام بخاری دا حدیثونه په دوه طرقو سره نقل کوی، په یو کنی د ده او د شعبه په مینځ کنی یو واسطه ده، یعنی آدم بن ایاس، او په دویمې واسطه کنی دوه واسطې دي. یو محمد بن بشار بن دار او بل محمد بن جعفر غندر. رومې طریق چونکه عالی ده، ځکه نې دا اول راوړه. والله اعلم.

۳۶- باب: مَنْ سَمِعَ شَيْئًا فَرَجَعَ حَتَّى يَعْرِفَهُ

وړاندې باب سره مناسبت په مخکنی باب کنی د بنخود وعظ او د هغوی د تعلیم ذکر وو، چونکه د هغوی په پوهه کنی کموالی وی ځکه د مراجعت عالم ضرورت راتلې شو. په دې باب کنی د عدم فهم د وجه مراجعت ذکر دي. نودغه شان په دواړو بابونو کنی مناسبت ښکاره شو.^(۳) مقصد د ترجمة الباب: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته فرماني چي ځما په نیز ددې باب غرض هغه دې چي کوم ابن المنیر د 'باب من اعاد الحديث ثلاثاً' په طور بیان کړې دې. چي که چرې د طالب علم په پوهه کنی د استاذ سبق رانشی او طالب علم د دوباره وئیلو درخواست او کړی نو دا څه د بې ادبی او کم عقلتوب خبره نه ده. د امام بخاری غرض ددې خلقو ترديد دې چي د احادیث دوباره وئیل نه خوښوی. او دا بلاد او کم پوهی گنړی.^(۴) حضرت شیخ الهند رحمته فرماني چي ددې باب نه د پوهې په غرض چي کوم مراجعت دې د هغې فضیلت بیانول منظور دی. یا دا مطلب دې چي په مراجعت کنی د عالم د بې ادبی او د شاگرد سپکاوي نه وی. ځکه نه عالم لره خفگان پکار دي او نه شاگرد لره حیا کول مناسب دي.^(۵) والله اعلم.

(۱) عمدة القاری (۲/۱۳۵) وفتح الباری (۱/۱۹۶) -

(۲) حدثنا محمد بن المثنی وابن بشار قال: حدثنا محمد بن جعفر وحدثنا عبيد الله بن معاذ. حدثنا ابی قال: حدثنا شعبه عن عبدالرحمن بن الاصبهانی فی هذا الاسناد بمثل معناه. وزادا جميعا عن شعبه عن عبدالرحمن بن الاصبهانی قال: سمعت ابا حازم يحدث عن ابی هريره قال: ثلاثة لم يبلغوا الحنث "صحيح المسلم كتاب البر والصلة باب فضل من يموت له ولد فيحسنه رقم (۶۷۰۰) -

(۳) عمدة القاری (۲/۱۳۶) -

(۴) الكنز المتواری (۲/۳۳۶) -

(۵) الابواب والتراجم (ص ۵۴) -

خود ترجمه الباب واضح مقصد چې کوم په عقل کښې راځي هغه دادي که چې طالب علم د استاد په يو خبره پوه نه شي يا خو پوه شو خو څه اشکال ورته راغلو، نو د دغه خبرې زده کولو او د خپل اشکال د لرې کولو په غرض مراجعت کولې شي. او بلکه مراجعت پکار هم دې، چې سرې په دې اشکال کې انځېستې پاتې نه شي، او گوره نبي کریم ﷺ چې کله ارشاد او فرمائيلو 'من حوسب عذب' نو حضرت عائشه رضی الله عنها فوراً تپوس او کړو اوليس يقول الله تعالى: 'من حوسب عذب' حساب حسابا يسوزا) مطلب دادي چې يا رسول الله! چې تاسو خو 'علی الاطلاق' من حوسب عذب فرماني، چې د هغې نه معلومېږي چې حساب يسير والا به مفلحین او فائزین وي حضور پاک ﷺ ددې جواب دا ورکړې وو، چې په آيت کښې د حساب نه مراد بل دې او ځما په کلام کښې بل، په آيت کښې د حساب نه مراد 'پيشی' ده، اعمال نامه به کولو کړی او پانې به واپولې شي، او هغه به پرېښودلې شي. او ما چې کوم حوسب عذب ونيلې دې نو دلته د 'حساب' نه مراد 'مناقشه' ده، يعنی د هرې هرې خبرې متعلق به سوال کېږي، چې دا ولې اوشو؟ او داسې ولې اوشو؟ والله اعلم

[۱۰۳] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَتْ لَا تَتَمَّمُ شَيْئًا لَا تَعْرِفُهُ إِلَّا رَاجَعَتْ فِيهِ حَتَّى تَعْرِفَهُ، وَأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَنْ حَوَسِبَ عَذِبَ» قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ أَوْ لَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (فَوَفَّ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا) قَالَتْ فَقَالَ «إِنَّمَا ذَلِكَ الْغَرَضُ، وَلَكِنْ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكُ» [۴۶۵۵، ۴۶۷۱، ۶۱۷۲]

رجال الحديث

① سعيد بن ابی مریم: دا سعيد بن الحکم بن محمد بن سالم جمحي مصري رحمه الله دې. دده کنيت ابو محمد دې او د سعيد بن ابی مریم په نوم سره مشهور دې. دوی د عبدالله بن عمر عمری، اسماعیل بن ابراهیم بن عقبه، سلیمان بن بلال، ابراهیم بن سويد، امام مالک، لیث بن سعد، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، عبدالعزیز بن ابی حازم، ابو غسان محمد بن مطرف، مغیره بن عبدالرحمن حزامی او سفیان بن عیینه رحمه الله وغیره نه روایت کوی. دده نه روایت کوونکو کښې امام بخاری، ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، ابو حاتم، ابو عبید القاسم بن السلام، عثمان بن سعید الدارمی، اسحاق بن منصور الکوسج، محمد بن یحیی ذهلی او یحیی بن معین رحمه الله وغیره حضرات دي.

(تهذيب الكمال (۳۹۱/۱۰) -)

(تهذيب الكمال (۳۹۲/۱۰-۳۹۴) و تهذيب التهذيب (۱۸/۱۷/۴) -)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی: سعید بن عفیر صالح و سعید بن الحكم لا بأس به و هو احب الی من ابن عفیر: ^(۱)

امام ابوداؤد رحمہ اللہ فرمائی: ابن ابی مریم عندی حجة: ^(۲)

امام عجلئ رحمہ اللہ فرمائی: ثقة: ^(۳) امام ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی: ثقة: ^(۴)

ابن معین رحمہ اللہ فرمائی: ثقة من الثقات: ^(۵)

د اصول ستہ مصنفینو ددوی روایات قبول کرے دی: ^(۶)

۲۳۳ ہجری کنبی ددوی انتقال اوشو: ^(۷) رحمہ اللہ تعالیٰ رحمة واسعة

② نافع بن عمر: دا نافع بن عمر بن عبد اللہ جمحی قرشی مکی رحمہ اللہ دی: ^(۸)

دوی د عبد اللہ ابی ملیکہ، امیہ بن صفوان جمحی، بشر بن عاصم ثقفی، عبد الملک بن ابی محذوره، عمر بن دینار، سعید بن حسان او سعید بن ابی ہند رحمہ اللہ وغیرہ نہ روایت د حدیث کوی ددہ نہ روایت کوونکو کنبی عبد اللہ بن المبارک، یحیی القطان، ابواسامہ حماد بن اسامہ، عبد الرحمن بن مہدی، امام وکیع، یزید بن ہارون، عبد اللہ بن مسلمہ القعنبی، سعید بن ابی مریم، محمد بن یوسف فریابی او ابوسلمہ تبوڈکی رحمہ اللہ وغیرہ حضرات دی: ^(۹)

عبد الرحمن بن مہدی رحمہ اللہ فرمائی: کان من اثبت الناس: ^(۱۰)

امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمائی: ثبت ثبت صحیح الحديث: ^(۱۱)

دغہ شان ہغوی فرمائی: نافع بن عمر احب الی من عبد الجہار بن الورد و هو اصح حدیثا و هو فی الثقات

ثقة: ^(۱۲) امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی: ثقة: ^(۱۳)

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی: ثقة: ^(۱۴)

^(۱) تہذیب التہذیب (۱۸/۳) -

^(۲) تہذیب الکمال (۳۹۴/۱۰) -

^(۳) حوالہ بالا

^(۴) حوالہ بالا

^(۵) تہذیب التہذیب (۱۸/۴) -

^(۶) تہذیب الکمال (۳۹۵/۱۰) -

^(۷) حوالہ بالا

^(۸) تہذیب الکمال (۲۸۷/۲۹) -

^(۹) تہذیب الکمال (۲۸۷/۲۹، ۲۸۸) و سیر اعلام النبلاء (۴۳۳/۷) -

^(۱۰) تہذیب الکمال (۲۸۹/۲۹) -

^(۱۱) حوالہ بالا

^(۱۲) حوالہ بالا

^(۱۳) حوالہ بالا

^(۱۴) حوالہ بالا

ابن ابی حاتم رحمہ اللہ فرمائی سئل ابن عنہ فقال: ثقة وسالت ابن عنہ: یحتج بحديثه؟ قال نعم: ^(۱)
 حافظ ذہبی رحمہ اللہ ددہ تذکرہ کولو سرہ فرمائی الامام الحافظ الثبت: ^(۲)
 ابن حبان دوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کری دی: ^(۳)
 البتہ ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی کان ثقة قليل الحديث فيه شیء: ^(۴)
 خو حافظ ذہبی رحمہ اللہ دا رد کولو سرہ فرمائی هذا نوع من العنت والرجل فکما قال الامام احمد، وکما
 قال ابن مہدی فيه: کان من اثبت الناس وقال ابن معین والنسائي وابو حاتم: ثقة: ^(۵)
 یعنی داسی ثقہ سری پہ بارہ کنبی فیه شیء ونیل سرہ تضعیف کول یو قسم سختی دی، دا
 چي د هغه ټولو ائمہ توثیق کری دی
 دغه شان حافظ ابن حجر رحمہ اللہ د ابن سعد کلام رد کولو سرہ لیکي احتجاج به الائمة وقد قدمنا ان
 تضعیف ابن سعد فيه نظرا، لاعتمادا على الواقدي: ^(۶)
 یعنی دی ټولو ائمہ احتجاج کری دی، مونږ ونيلي دی چي د ابن سعد به دي تضعیف کنبي
 نظر دي ځکه چي هغه په واقدي باندې اعتماد کری دی
 لهذا د ابن سعد د کلام هيڅ اعتبار نشته، نافع بن عمر ثقہ، ثبت او حجت دي
 د نافع ابن عمر رحمہ اللہ انتقال ۱۲۹ هجري کنبي اوشو: ^(۷)
 ③ ابن ابی مليکه: دا عبدالله بن عبيد الله بن ابی مليکه تيمی قرشي رحمہ اللہ دي ددوی حالات
 د کتاب الايمان باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر د لاندې تير شوي دي: ^(۸)
 ④ عائشه رضي الله عنها: حضرت عائشه رضي الله عنها حالات د نهد الوحي: ددويم حديث لاندې تير شوي دي: ^(۹)
قوله: ان عائشة زوج النبي ﷺ كانت لا تسمع شيئا لا تعرفه الا راجعت فيه حتى
تعرفه: حضرت عائشه رضي الله عنها حضور پاک ﷺ بي بي چي به کله يو داسي خبره واوريدله چي د
 څه په باره کنبي به هغوی ته علم نه وو نو د هغې په باره کنبي به نې تپوس کولو، چي هغه نبي
 طريقي سره زده کری

^(۱) حواله بالا والجرح والتعديل لابن ابن حاتم (۵۲۰/۸) رقم (۱۵۳۹۵-۲۰۸۸)۔

^(۲) سير اعلام النبلاء (۴۳۳/۷)۔

^(۳) الثقات لابن حبان (۵۳۳/۷)۔

^(۴) الطبقات لابن سعد (۴۹۴/۵)۔

^(۵) ميزان الاعتدال (۲۴۱/۴) رقم (۸۹۹۴)۔

^(۶) هدى السارى (ص ۴۴۷)۔

^(۷) الكاشف (۳۱۵/۲) رقم (۵۷۸۵)۔

^(۸) كشف الباري (۵۴۸/۲)۔

^(۹) كشف الباري (۲۹۱/۱)۔

قوله: وان النبي ﷺ قال: من حوسب عذاب، قالت عائشة: فقلت: اوليس يقول الله (فسوف يحاسب حسابا يسيرا)؟ قالت: فقال: انما ذلك العرض،

ولكن من نوقش الحساب يهلك. حضور پاک ﷺ او فرماييل چي چاسره حساب او کړې شی نو هغه ته عذاب ورکولې شی. حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني چي ما عرض او کړو چي الله تعالی دا نه وائی؟ چي دې خلقو سره به اسان حساب کيږي؟ حضرت عائشه فرماني چي هغوی ﷺ او فرماييل چي هغه خو صرف پيشی وی. البته چاسره چي مناقشه او کړې شی هغه به هلاک شی

مطلب دادې چي يو ورځ دا قصه اوشوه چي حضور پاک ﷺ من حوسب عذاب او فرماييل. يعنی د چاسره چي حساب او کړې شی هغه ته به عذاب وی

حضرت عائشه رضی الله عنها ته اشکال راغلو چي يو طرف ته خو تاسو فرماني چي چاسره هم حساب اوشی هغه ته به عذاب ورکيږي. بل طرف ته الله د هغې خوش نصيبو تذکره کړې ده چاته چي په نبي لاس باندې عمل نامه ورکړې کيږي. هغه به کامياب خلق وی. د هغوی باره کښې راغلي دي چي هغوی سره به هم محاسبه کيږي اگرچي هغه به آسانه وی.

(فاما من اولی کتابه یبیننه، فسوف یحاسب حسابا یسیرا، وینقلب الی اهلہ مسرورا) (۱) گویا چي په دوی باندې به څه عذاب نه وی.

حضور پاک ﷺ ددې اشکال دا جواب ورکړو چي په آیت کښې د حساب نه مراد عرض او مخامخ کیدل دی، او څما په کلام کښې د حساب نه مراد مناقشه بحث، دې. چي داسې د ولې او کړل؟ او داسې ولې اوشول؟ داسې د ولې اونکړل؟ وغیره. والله اعلم بالصواب

۳۷_ باب: لِيُبْلِغَ الْعِلْمَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ

دما قبل باب سره مناسبت. ماقبل باب کښې د دې ذکر وو چه کله د عالم نه څه خبره واورى نو متکلم يا سامع مراجعت کولې شی. ددې په نتیجه کښي به عالم. سامع او متعلم پوهوى او دا تبليغ دې. گویا چه مراجعت کونکې غائب وو. په دې وجه اوریدې يي نشو او اوس په مراجعت سره واورى او زده کړه کوی. په دې باب کښي هم دحاضر سړي غائب ته رسول اوپوهول دی. په دې طریقې سره دواړو ابوابو کښي مناسبت شو (۲)

د ترجمه الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرماني چونکه حديث شريف کښي راځي بلغوا عني ولو آية (۲)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرماني چه په دې کښي د علم تبليغ صريح تاکيد او تعميم دې، څوک چه دعلم مجلس کښي حاضر وی هغه ته پکار دی چه څومره احکام واورى هغه دې غائبينو

(۱) الانشاق (۷-۹)-

(۲) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۳۸)-

(۳) صحيح البخاری (ج ۱ ص ۴۹۱) کتاب احاديث الانبياء. باب ما ذکر عن بنی اسرائيل. رقم (۳۴۶۱)-

ته اور سوي. په اهل علمو باندې تبليغ کول بالاستقلال لازم دي. چه په دې کښي دسانل سوال

ياد حاجت مند ضرورت نشته او کم يا زيات چي څومره علم وي هم دهغي دتبليغ ذمه دار دي (۱)
دامام بخاري رحمه الله غرض ددې باب نه دا هم کيدې شي چه که ديو مسئلې د بيانولو ضرورت
راپېښ شي او حاضر خلقوته معلوم نه وي نو د سوال انتظار دي نه کوي. بلکه مسئله دي بيان
کړي. او گوري حضرت ابو شريح خزاعي رحمه الله ته چه معلوم شوه چه عمرو بن سعيد په مکې
مکرمې باندې حمله کول غواړي. هغه د حضرت ابو شريح نه څه سوال نه وو کړي. ځکه چه هغه
ته حديث معلوم وو. پس هر کله چه هغه ته حديث معلوم وو نو هغوی د سوال انتظار اونه کړل

اولاړو او هغي ته يي حديث واوړولو والله اعلم
امام بخاري رحمه الله چه کومه ترجمه دلته قائمه کړې ده هغه حديث پاک دي. ددې حواله هغوی
تعليقا قاله ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم سره ورکړې ده

پخپله امام بخاري رحمه الله د حديث په کتاب الحج کښي موصولا ذکر کړې دي (۲)
خو ددې روايت په يو طريق کښي هم د العلم لفظ موجود نه دي. حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني
چونکه مقصود او مراد هم د دې (علم) تبليغ دي. په دې وجه دا قيد يي زيات کړو (۳)
[۱۰۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي شُرَيْبٍ
أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرٍو بْنِ سَعِيدٍ وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ أَتَذُنُّ لِي أَيْهَا الْأَمِيرُ أُحَدِّثُكَ قَوْلًا قَامَ بِهِ
النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْقَدَمِينَ يَوْمَ الْفَتْحِ، سَمِعْتُهُ أَذْنًا يَ وَوَعَاةَ قَلْبِي، وَأَبْصَرْتُهُ عَيْنَايَ،
حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ، حَمْدَ اللَّهِ وَأَنْتَنِي عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ «إِنَّ مَكَّةَ حَرَمًا لِلَّهِ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَلَا
يَحِلُّ لِمَرءٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلَا يَعْصِدَ بِهَا شَجَرَةً، فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَصَ
لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِيهَا فَقُولُوا إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لِرَسُولِهِ، وَلَمْ يَأْذُنْ
لَكُمْ. وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالْأَمْسِ،
وَلْيُبَيِّنِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ». فَقِيلَ لِأَبِي شُرَيْبٍ مَا قَالَا عَمْرٍو قَالَ أَنَا أَعْلَمُ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْبٍ، لَا يُعْبَدُ
عَاصِيًا، وَلَا فَارًّا بِدَمٍ، وَلَا فَارًّا بِخَرْبَةٍ. [۱۷۳۵]. ۴۰۴۴

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف (۴) دا مشهور امام ومحدث ابو محمد عبدالله بن يونس كلاعي

(۱) الابواب والتراجم (ص ۵۵۴)

(۲) اوگوري صحيح البخاري (ج ۱ ص ۲۳۴) كتاب الحج. باب الخطبة ايام منى. رقمه (۱۷۳۹)

(۳) فتح البادي (ج ۱ ص ۱۹۸)

(۴) ددوی مختصر حالات په کتاب بدو الوحی کښي د دويم حديث په ذيل کښي ذکر شوی دی.

اوگورني کشف الباری (ج ۱ ص ۲۸۹)

دمشقی رحمۃ اللہ علیہ دی ^(۱)

دوی د سعید بن عبد العزیز، سعید بن بشیر، امام مالک، امام لیث بن سعد، صدقہ بن خالد او
د بکر بن مضر رحمۃ اللہ علیہ نه روایت کوی

ددوی نه روایت کونکو کښي امام بخاری، امام یحیٰ بن معین، امام محمد بن یحیٰ ذہلی، ابو
اسحاق جوزجانی، ربیع بن سلیمان رحمۃ اللہ علیہ مرادی وغیره ډیر لونی محدثین دی ^(۲)
امام عجلې رحمۃ اللہ علیہ فرماني ثقه ^(۳)

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ فرماني کان من اثبت الشاميين ^(۴)

ابو مسهر رحمۃ اللہ علیہ فرماني عهد الله بن يوسف الثقة المقنع ^(۵)

امام یحیٰ بن معین رحمۃ اللہ علیہ فرماني ما بقى على اديم الارض احدا وثق في الموطن من عهد الله بن يوسف التميمي
^(۶) يعني په مخ د زمکې دموطا په روایت کښي د عبدالله بن يوسف تميمي رحمۃ اللہ علیہ نه زیات
مضبوط څوک نه دي پاتې شوي

امام ابو حاتم رحمۃ اللہ علیہ فرماني هو اتقن من مردان الطاطري، وهو ثقة ^(۷)

ابن یونس رحمۃ اللہ علیہ فرماني وكان ثقة حسن الحديث ^(۸)

امام خلیلی رحمۃ اللہ علیہ فرماني ثقة متفق عليه ^(۹)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرماني ثقة متقن من اثبت الناس في الموطن ^(۱۰)

ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښي کړې دي ^(۱۱)

ددې ټولو توثیقاتو په مقابلې کښي ابن عدی رحمۃ اللہ علیہ دهغوی تذکره دضعفاء دپاره لیکلې شوي
مخصوص کتاب (الکامل) کښي کړې ده ^(۱۲) ددې وجه داده چه یحي بن بکیر رحمۃ اللہ علیہ دهغوی په

^(۱) تهذيب الكمال (ج ۱۶ ص ۳۳۳) _

^(۲) د شیوخواو تلامذو تفصیل د پاره اوگوری تهذيب الكمال (ج ۱۶ ص ۳۳۳ و ۳۳۴). وسیر اعلام

النبلاء (ج ۱۰ ص ۳۵۷ و ۳۵۸) _

^(۳) تهذيب الكمال (ج ۱۶ ص ۳۳۵) _

^(۴) حواله بالا _

^(۵) حواله بالا _

^(۶) حواله بالا _

^(۷) حواله بالا _

^(۸) تهذيب التهذيب (ج ۶ ص ۸۷) _

^(۹) حوالا بالا _

^(۱۰) تقريب التهذيب (ص ۳۳۰). رقم (۳۷۲۱) _

^(۱۱) الثقات لابن حبان (ج ۸ ص ۳۴۹) _

^(۱۲) الكامل لابن عدی (ج ۴ ص ۲۰۵) _

بارہ کنبی وانی متی سمع من مالک؟ ومن رآه عند مالک؟ (۱)
 لیکن پخپله ابن عدی چه کله دا واقعہ نقل کره نو ورسره یی دمحمد بن عبدالله بن
 عبدالحکم دا واقعہ هم ذکر کره چه هغوی دابو مسهر سره ملاقات اوکړو نو هغوی اوونیل چه
 عبدالله بن یوسف ماسره موطا په ۱۶۶ هجری کنبی دامام مالک نه واوریده، محمد بن عبدالله
 بن عبدالحکم وانی چه ما دا خبره ابن بکیر ته ذکر کره، دې نه پس هغوی خه اونه ونیل (۲)
 حافظ ذهبی رحمته الله فرماني اسلام ابن عدی پدکره فی الکامل (۳)

نیز هغوی وانی ابن یوسف اثبت فی البوطا من ابن بکیر واثبت بکثیر وناهیک ان یسی بن معین
 قال: ما بقی علی اذیم الارض واثبت من ابن یوسف فی البوطا (۴)
 یعنی ابن یوسف په موطا کنبی دابن بکیر په مقابله کنبی اثبت او ډیر زیات ثقه دې، دا خبره
 کافی ده چه ابن معین وانی چه د زمکنبی په مخ باندې دابن یوسف نه زیات ثقه کس
 دموطا په باره کنبی باقی نه دې پاتې شوی

پخپله ابن عدی رحمته الله فرماني وعبدالله بن یوسف، هو صدوق لا یاس به، والبخاری مع شدة استقصائه
 اعتمد علیه فی مالک وغیره، ومنه سمع البوطا، وله احادیث صالحة، وهو خیر فاضل (۵) یعنی عبدالله بن
 یوسف صدوق لا یاس به دې امام بخاری باوجود د شدید استقصاء نه دامام مالک په روایتونو
 کنبی هغوی باندې اعتماد کوی. هم د هغوی نه دوی دموطا سماع اوکړه. دهغوی ډیر
 احادیث دی، هغوی صاحب خیر او فاضل دی
 د عبدالله بن یوسف تنیسی انتقال ۲۱۸ هجری کنبی اوشو (۶)

② اللیث: دامشهور امام لیث بن سعد بن عبد الرحمن فهمی مصری رحمته الله دې. دهغوی حالات د
 بدء الوحی د دریم حدیث دلاندي تیر شوی (۷)

③ سعید دا ابوسعید سعید بن ابی سعید مقبری مدنی رحمته الله دې. ددوی حالات کتاب الایمان،
 باب الدین یسم، دلاندي تیر شوی (۸)

④ ابوشریح رحمته الله دا حضرت ابوشریح خزاعی عدوی کعبی رحمته الله دی (۹)

(۱) حوالا بالا. او اوگوری میزان الاعتدال (ج ۲ ص ۵۲۸). رقم (۳۷۱۲)۔

(۲) الکامل (ج ۴ ص ۲۰۵)۔

(۳) میزان الاعتدال (ج ۲ ص ۵۲۸). رقم (۴۷۱۲)۔

(۴) حوالا بالا)۔

(۵) الکامل (ج ۴ ص ۲۰۵)۔

(۶) الکاشف (ج ۱ ص ۶۱۰). رقم (۳۰۶۹)

(۷) کشف الباری (۱ ص ۳۲۴)۔

(۸) کشف الباری (ج ۲ ص ۳۳۶)۔

(۹) نهذیب الکمال (ج ۳ ص ۴۰۰)۔

ددوی په نوم کښي ډیر اختلاف دي. خويلد بن عمرو، عبد الرحمن بن عمرو، عمرو بن خويلد وغيره يوڅو نومونه راغلي دي. ليکن مشهور خويلد بن عمرو دي (۱) -
دوی دفتح مکه نه وړاندې مسلمان شوی وو. دفتح مکه په موقع باندې دبنی کعب دزيو جهنډو کښي يوه جهنډه ددوی په لاس کښي وه (۲)، دوی دبنی ځيټ نه علاوه دحضرت عبدالله بن مسعود ځيټ نه هم روايت کوي ددوی نه روايت کونکو کښي ابوسعید مقبری، سعيد بن ابی سعيد مقبری سفيان بن ابی العوجاء، ونافع بن جبیر بن مطعم ځيټ دي (۳)، امام واقدی ځيټ فرماني کان ابو شريح الخزاعي من عقلاء اهل المدينة (۴)، دحضرت ابو شريح نه تقريباً شل روايات نقل دي چه په هغي کښي دوه روايتونه متفق عليه دي او يو حديث کښي امام بخاری متفرد دي (۵)، دحضرت ابو شريح ځيټ انتقال په مدينه منوره کښي په ۶۸ هجري کښي اوشو (۶)، رضي الله تعالى عنه وارضاه

قوله: انه قال لعمر بن سعيد وهو يبعث البعوث الى مكة: حضرت ابو شريح ځيټ عمرو بن سعيد ته او فرمائيل په هغه وخت کې کله چه هغه مکې مکرمي ته فوج ليرلو دحضرت ابو شريح د نصيحت تاريخي پس منظر: دحضرت معاويه ځيټ وفات په ۵ رجب ۶۰ هجري کښي اوشو، هغوی دخپل ژوند په آخر کښي يزيد بن معاويه خپل ولي عهد جوړ کړو او ټولو خلقو نه دهغي دپاره بيعت واخستلو.
حضرت معاويه ځيټ انتقال په وخت ضحاک بن قيس او مسلم بن عقبه خپل وصی جوړ کړل. هغه وخت يزيد د ښکار دپاره تلې وو، هغوی ته يي اوونيل چه کله يزيد راشي نو هغه ته زم سلام اوواني او داهم ورته اوواني چه د اهل حجاز او د اهل شام خيال ساته. دابن عمر نه څه ويره نشته. البته دحسين او د عبدالله بن الزبير د بيعت اهتمام او کړه.
کله چه يزيد راغلو نو هغه ته دا پيغام اورسولې شو. يزيد دمديني منورې امير وليد بن عتب بن ابی سفيان ته خط وليکلو. هغه حضرت حسين او حضرت عبدالله بن زبير ځيټ راوغوښتل حضرت عبدالله بن زبير ځيټ فوراً دا خبره اخوا ديخوا کړله. او حضرت حسين ځيټ خادمانو يوجماعت سره هلته اورسيدو. هغوی ئي باهر کينول او وې فرمائيل که دخطري څه خبره واورئ نو دتنه راشي او پخپله ئي دتنه تشریف يورلو

(۱) اوگوري تهذيب الكمال (ج ۳۳ ص ۴۰۰) والاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۱ ص ۴۴۱ و ۴۴۲) حرف الغاء (ج ۴ ص ۱۰۱ و ۱۰۲) الكنى. والاصابة (ج ۴ ص ۱۰۱ و ۱۰۲)

(۲) اوگوري طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۲۹۵) ومراجع مذکوره بالا.

(۳) دشيخو او دتلامذو تفصيل دپاره اوگوري تهذيب الكمال (ج ۳۳ ص ۴۰۱).

(۴) الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۱۰۲).

(۵) اوگوري عمدة القارى (ج ۲ ص ۱۳۹). خلاصة الخرجى (ص ۴۵۲) کښي دي له عشرون حديثاً. اتفاقاً على

حديثين وانفرد (خ م) بحديث. دي کښي د م، رمز بظا هر صحيح نه دي. اوگوري تحفة الاشراف (ج ۹ ص ۲۲۳ و ۲۲۶).

(۶) اوگوري الكاشف (ج ۲ ص ۴۳۴) رقم (۶۶۷۴).

حضرت حسین علیه السلام ته ولید د یزید پیغام واورولو، حضرت حسین علیه السلام او فرمائیل زما په رنگ کس نه بیعت او داسې په تنهائې کښې مانه په مجمع عام کښې بیعت واخله، ولید امن پسند سرې وو، هغې اوونیل ډیره ښه هلته مروان هم ناست وو، هغه اوونیل دوی نه سمدستی هم بیعت واخله، که بیعت نه کوی نو دا قتل کړه، اوس که دوی دې ځانې نه لارل نوستا او د هغوی په مینځ کښې به ډیر لونی جنگ اوشی، حضرت حسین علیه السلام دهغه ځانې نه راپاسیدو او وې فرمائیل: این الزرقاء انت تقتلنی امر هو؟ کذبت والله ولومت، دې نه پس هغوی واپس خپل کور ته راغلل.

دهغوی د تلونه پس مروان ولید ته اوونیل چه تاز ما خبره اونه منله، اوس به ټول ژوند ته دهغوی مخ نیوې نشې کولې، ولید اوونیل چه:

ريح غيوك يا مروان، والله ما احب ان لي ما طلعت عليه الشمس وغربت عنه من مال الدنيا وملكها، وان قتلت

حسينا ان قال: لا اطيع، والله اني لا ظن ان امر اياحاسب بدم الحسين لخيف البيزان عند الله يوم القيامة.

يعني اې مروان افسوس دې په ځداني قسم که ماسره د دنیا اموالو کښې هر څه وی چه په هغه باندې نمر راخیژي او غورزیږي، ماته دا خوښ نه دې چه ددې په مقابلې کښې د حسین د بیعت نه دانکار په وجه حسین قتل کړم، په ځداني قسم زه دا پوهیږم چه د کوم کس نه د حسین قتلولو حساب واخستلې شو هغه به د الله په نزد قیامت کښې ډیر سپک وزن والاوی مروان هم په ظاهره د ولید تائید او کړو.

حضرت ابن الزبیر رضی الله عنه د حالاتو نه خبریدو، هغوی پسې ولید خپل کسان برابر لیږل، لیکن هغوی موقع موندلو سره په پټه مکې مکر مې ته لارل.

بل طرف ته حضرت حسین علیه السلام هم خپلو احبابو سره مشوره او کړه او مکې مکر مې ته اوتل ولید حضرت ابن عمر رضی الله عنه ته پیغام اولیږلو، هغوی جواب ورکړو چه کله ټول خلق بیعت او کړی نوزه به هم او کړم، ارباب اقتدار ته دهغوی د طرف نه څه خاص خطر هم نه وه دیور وایت مطابق هغوی بیعت کړې وو.

یزید ته چه کله ددې ټولو خبرو علم اوشو، نو هغه پوهه شو چه د ولید نه څه کوتاهی شوې ده، پس هغه یې معزول کړو او دمکې گورنر عمرو بن سعید یې د مدینې گورنر جوړ کړو عمرو بن سعید رمضان ۶۰ هجری کښې مدینې طیبې ته اورسیدو او د ذوالقعدة ۶۰ هجری نه نې د امارت امور سنبهال کړل.

بل طرف ته دا او شو چه حضرت حسین علیه السلام ته د کوفې خلقو خط اولیکلو او خپل طرف ته یې راوبللو حضرت ابن عباس رضی الله عنه او نورو ملگرو دوی منع هم کړو، لیکن چونکه مقدر غالب وو، کوفې ته یې تشریف یوړلو، اوبیا هلته په ۱۰ محرم ۶۱ هجری کښې دهغوی د شهادت واقعې فاجعه پېښه شوه.

بل طرف ته حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه ددې واقعې په بنیاد خلقو ته دشام والوظلم اوستم ښودلو سره براگیښته کړل، ډیرو خلقو دهغوی په لاس بیعت او کړو عمرو بن سعید د حضرت عبدالله بن الزبیر د مقابلې او محاصرې دپاره یو لښکر تیار کړو، کله

چه مروان ته ددي اطلاع اوشوه نو هغه راغلو او وي ونيل گوره مکې باندې دحملي دپاره لښکر مه ليرې. عمر بن سعيد په دې خبره پوه شو، او هغه منع شو، خو عمرو بن الزبير چه د عبدالله بن الزبير دپلار دطرف نه ورور وو، هغه د عبدالله بن الزبير ددشمن وو، او هغه د عمرو بن سعيد شرطيانو سردار وو، هغه او ونيل والله لنگرونه في جوف الكعبة على رخم انف من رخم. يعني خوک چه خومره هم سوزی، مونږه خو ضرور بالضرور که دکعبې شريفې دننه هم دجنگ نوبت راشی نو جنگيگوبه

حضرت ابو شريح خزاعي رضي الله عنه ته چه کله ددي لښکر دمقصد علم اوشو نو هغوی تشریف راوړلو، دهغوی نه اجازت يې او غوښتلو اودنبی کریم صلی الله علیه و آله هغه حديث يې واورولو کوم چه مخکښي راوان دي، عمرو بن سعيد ته يزید تا کيدی حکم اوليرلو، لهذا دالښکر مکې مکرمي ته روان شو

هله مکې والوهم تياری او کړلو، حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه د عبدالله بن صفوان په ماتحتی کښي فوج دمقابلې دپاره اوليرلو، ددواړو لښکرونو مقابله اوشوه د عمرو بن الزبير فوج ته شکست اوشو، دهغه خوي قتل شو او پخپله گرفتار شو، دگرفتاری نه پس ني دکوروسزا ورکړه، او هم په هغې کښي مړ شو

هم په دغه کال ۶۱ هجري کښي يزید عمرو بن سعيد معزول کړو اودوباره يې وليد بن عتبه گورنر مقرر کړو، هغه د حضرت عبدالله بن الزبير قابو کولو ډير کوشش او کړو، خو کامياب نه شو، بل طرف ته ابن الزبير رضي الله عنه يو تدبير او کړو او يزید ته يې خط اولیکلو چه دا وليد يو احمق کس دي، چه يو ښه خبرې اوریدو ته نه تيار يږی، ده په ځاني که يونرم اخلاقو والا کس وي نومشکلات لرې کيدی شو، لهذا يزید وليد بن عتبه معزول کړو او سفيان بن محمد بن ابی سفيان يې گورنر جوړ کړو، دا يوناتجربه کار ځوان وو، هغه دمدېنې منورې نه يزید ته د اشرافو يو وفد اوليرلو، يزید دهغې وفد ډير اکرام او کړو، ليکن دا وفد چه کله واپس راغلو نو خلکو ته يې اوونيل چه يزید خو ډير شرابی کبابی سړې دي، مونږ نه کوی، نو خلکو دهغه بيعت مات کړو، دې سره نور خلق هم متأثر شول او هغوی هم دشام خلکو سره تعلق ختم کړو، عثمان بن محمد يې لري کړو او عبدالله بن حنظله په لاس يې بيعت او کړو، دا واقع د ۶۲ هجري ده

يزید ته چه کله داهل مدینه د بيعت ختمول معلوم شونو ډير غصه شواو ډير دغصې اظهار يې او کړو، هغه دخپل خواصو سره مشوره او کړه، حضرت معاويه رضي الله عنه هم مخکښي دا وصيت کړې وو چه داهل مدینه په باره کښي که ضرورت راپيښ شی نو مسلم بن عقبه المری استعمال کړه لهذا دافيصله اوشوه چه مسلم بن عقبه په ماتحتی کښي مدينې منورې ته لښکر اوليرلې شی، دا کس بوډا او بیمار وو، يزید هدايت او کړو چه که دامرشی نوددي په ځاني دي حصين بن نمير امير جوړ کړې شی اودا يې اوونيل چه مدينې والو ته ددرې ورځې مهلت ورکړی، که هغوی او منل نوبها ونعمت گنی مدینه طيبه نعوذ بالله مباح ده

دالښکر مدينې ته اورسيدو، مدينې والو ته ددرې ورځې مهلت ورکړې شو، هغوی اونه منله، بيا په طرفينو کښي جنگ اوشو، اهل مدینه ډير نرتوب سره مقابله او کړه، ليکن دا اوشو چه بنو حارثه شاميانو ته په مدینه کښي د داخلیدو موقع ورکړه، کله چه دښار دمينځ نه دتکبير

آواز اوچت شونواهل مدینه ډیر بدحواسه شول، او هغوی مسکینان مجبور شول، بیا خوشام والو ډیر خونریزی اوکړه، تقریبا اوو سوه مهاجرین او انصار شهیدان شول او تقریبا لس زره غلامان شول، داهم ونیلې شی چه شامیانو دزنا اود فجور بازار هم گرم کړو تر دې چه یو زرباکره بنځې حامله شولې والله اعلم بالصواب.

دې نه پس هغه په دې شرط د مدینې والونه بیعت واخستو چه هغوی به دیزید غلامان وی، که آزاد وی، او که خرڅوی، او بیا مکې ته روان شو، دا واقعه د ۶۳ هجری ده

تراوسه هغه په لاره کښي ووچه مقام (مثل) یا (ثنية هرش) ته اور سیدو او مړ شو، د مرگ په وخت هغه حسین بن نمیر سګونی راوبللو او ورته یې اوونیل که دامعامله زمانه اختیار کښي وي نومابه کله هم ته خپل جانشین نه جوړولې، خو چونکه دیزید حکم دې، خکه تاخپل جانشین جوړوم، دې نه پس یې ورته څه وصیتونه او کړل او مړ شو

دهغه د مرگ نه پس خصین بن نمیر په ۶۴ هجری د محرم د میاشت په آخر کښي مکې ته اور سیدو، د حضرت عبداللہ بن الزبیر او د هغوی د ملګرو محاصره یې اوکړه، مقابلہ شروع شوه، حتی چه د ربیع الاول شروع کیدوسره په بیت الله باندې د منجیق په ذریعه کاږي او ورولې شو او دې سره هغوی په بیت الله شریف باندې اور هم او ورولو، او دې سره د کعبې غلاف اوسوزیدو، تردې چه په ربیع الاول کښي دیزید مرگ هم واقع شو، په ربیع الثانی کښي دا خبر د شامیانو نه وړاندې حضرت عبداللہ بن الزبیر ته اور سیدو، هغوی شامیانو ته اوونیل چه تاسو ولې جنگ کوی ستاسو طاغیه خو مړ شو، ابتدا هغوی دا خبره اونه منله، خوبیا یې یقین اوشو، دغه شان د البکر واپس شو.

اوس حضرت عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ته دخپل دعوت چلولو موقع ملا وشو او ډیر وخلقو د هغوی سره بیعت او کړلو، لیکن دلته په شام کښي اول د معاویه بن یزید بن معاویه بیعت اوشو، څو میاشتو کښي دهغه انتقال اوشو، دې نه پس مروان بن الحکم خلیفه شو، د مروان نه پس عبدالملک خلیفه شو، دا ډیر اعتماد والا کس وو، هغه ورو ورو د دارالاسلام ټولې علاقې قبضه کړې او په ۷۳ هجری کښي یې دخپل سپه سالار حجاج بن یوسف ثقفی په ذریعه حضرت عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ قتل کړو (۱)

دا ټوله واقعه د دې دپاره ذکر کړې شوه چه دا ټوله دیوبل سره مربوط ده، ګنی مقصود خو ابتدائی قصه وه، چه پکښي د عمرو بن سعید په مکې باندې د البکر لیرلو قصه وه

قوله: ائذن لی ایها الامیر احدثک قولاً قام به النبی ﷺ الغد من یوم

الفتح، سمعته اذناي و وعاه قلبي و ابصرته عینای حین تکلم به: ای امیر تاسوماته
دیوې خبرې اورولو اجازت را کړی، چه په هغې باندې نبی ﷺ د فتح مکې په بله ورځ په ولاړه

(۱) د ټولو تفصیلاتو دپاره اوګوری الکامل لابن الاثیر (ج ۳ ص ۲۵۹ و ۳۵۰ و مابعدھا)، والاصابة (ج ۳ ص ۴۹۳ و ۴۹۴) القسم الثالث، ترجمه مسلم بن عقبه، رقم (۸۴۱۴)، ووفیات الاعیان لابن خلکان (ج ۶ ص ۲۷۶) ترجمه یزید بن القعقاع القاری)۔

خطبه ورکړې وه، زموږ دواړو غوږونو هغه خبره واوریده، زما زړه هغه خبره محفوظه کړه، او کله چې نبي ﷺ هغه خبره ارشاد او فرمائیلې نو زما سترگو هغوی ته کتل. حضرت ابو شریح رضی الله عنه مروین سعید د متاثره کولو د پاره د تلفت لاره اختیاره کړه او وې فرمائیل: ائذن لی ایها الامیر....

احدثک د جواب امر په وجه مجزوم دې.

د قام په النبی ﷺ مطلب دې قام په عطیها.

د سمته اذنای و دعا قلبی و ابرته عینای و نیلو او په دې سره حدیث او رولو مقصد د اباور کول دی چې ماته څه قسم ذهول نه دې شوي او نه په اوریدو کښي مانه څه غلط فهمی شوي ده.

قوله: حمد الله، واثني عليه، ثم قال: نبي کریم ﷺ د الله تعالی حمد و ثنایان او فرمائیلې

اوبیایي او فرمائیل، ان مکة حرمها الله ولم يحرمها الناس.

بې شکه الله مکة حرام گرځولې ده، خلقو حرام نه ده گرځولې.

مخکښي د حضرت عبدالله بن زید رضی الله عنه حدیث راروان دې، هم دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه

حدیث هم راروان دې، او په هغې کښي تصریح دې ان ابراهیم حرم مکة او په هغه روایت کښي ان

مكة حرمها الله ولم يحرمها الناس راغلې دې، په ظاهره باندې په دواړو روایتونو کښي تعارض دې.

په دواړو روایتونو کښي د تطبیق صورت دادې چې اصل تحریم د الله تعالی په حکم سره اوشو.

حضرت ابراهیم علیه السلام په خپل اجتهاد نه، نود ان ابراهیم حرم مکة مطلب داشو ان ابراهیم حرم مکة

پام الله تعالی لا باجتهاده.

یا دا مطلب دې چې حضرت ابراهیم علیه السلام د طوفان نوح نه پس چې کله دمکې تحریم پټ شوي وو

نوبیا یې دمکې د تحریم اعلان او کړو.

یادي داسې او وانیلې شی چې ان الله قضی يوم خلق السموات والارض ان ابراهیم سیحرم مکة.

یا دامطلب دې ان ابراهیم اول من اظهر تحريمها بين الناس وكانت قبل ذلك عند الله حراماً. (۲)

قوله: فلا يحل لامرء يؤمن بالله واليوم الآخر ان يسفك بها دماً: پس یوسری د پاره

هم چې په الله او په ورځ داخرت باندې ایمان ساتی حلال نه دې چې هله وینه اوبهیوی.

دلته دایمان قید اولگولې شو. دې نه په دې مسئله باندې استدلال کړې شوي دې چې کفار

د فروع مخاطب نه دی.

کفار د فروع مخاطب دی او که نه؟ دامسئله مختلف فیها ده، د احنافو په دي کښي یوڅو

(۱) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۲۸۶). کتاب البیوع. باب برکة صاع النبی ﷺ ومدهم. رقم (۲۱۲۹). و (ج ۱ ص ۴۷۷) کتاب احادیث الانبیاء. باب (بدون ترجمة. بعد باب: یزفون النسلان فی المشی). رقم (۳۳۶۷).
(۲) اوگوزی فتح الباری (ج ۴ ص ۴۳) کتاب جزاء الصيد. باب لا یعضد شجر الحرم.

اقوال دی ابن نجیم رحمہ اللہ په شرح المنار کښي ليکلی دی چه کفار دایمان مخاطب خودی، هم دغه شان دحد شرب نه علاوه دباقي عقوباتوهم مخاطب دی، هم دغه شان دمعاملاتوهم مخاطب دی

البته دعباداتو مخاطب دی که نه؟ علماء سمرقند وائي چه کفار دعباداتو نه اعتقادا مخاطب دی اونه د اداء مخاطب دی

علماء بخارا وائي چه هغوی اعتقادا خو مخاطب دی، البته اداء مخاطب نه دی اوفقهاء عراق وائي چه هغوی دعباداتو اعتقادا هم مخاطب دی او اداء هم، لهذا په آخرت کښي به د دواړو سوال کيږي، دمشايخ بخارا په نزد صرف په ترك ايمان باندې خويه مواخذه وی، باقي دعباداتو په ترك باندې به څه مواخذه نه وی، نه په ترك اعتقاد باندې اونه په ترك اداء باندې. (۱)

البته حضرت کشمیری رحمہ اللہ فرمائي چه کفار ولره چه مونږ په معاملاتو کښي مکلف گر خود دي مطلب که داوی چه په آخرت کښي به په دي باندې ثواب او عقاب مرتب کيږي نوددي په صحيح والي کښي څه شک نشته، او که دامطلب وی چه په دنيوی احکامو کښي به دصحت او فساد حکم لگی، يعني څنگه چه دیو مسلمان دمعاملاتو په باره کښي مونږ دصحت وفساد حکم لگوو هم دغه رنگ د کفارو په معاملاتو باندې به هم په دنیا کښي دصحت وفساد حکم لگی نوددي کښي دا عموم صحيح نه دي، ولې چه په هدایه کښي دي چه که یو کافر بغیر دگواهانو نه یا دبل کافر د معتده سره نکاح او کړی او داسې کول دهغوی په مذهب کښي جائز وو، بیادادواړه مسلمانان شی نو دا امام ابو حنیفه رحمہ اللہ په نزد هغوی به هم په دغه نکاح برقرار ساتلې شی، ددي وجه صاحب هدایه دا بیانوی چه دلته بطور شرع حرمت ثابتول ممکن نه دی، ولې چه کفار دحقوق شرع مخاطب نه وی، اونه بطور حق زوج عدت واجب کيدي شی، ولې چه زوج ددي معتقد نه دي.

هم دغه شان ابن الهمام رحمہ اللہ تصریح کړې ده چه که یو مسلمان حربی ته مردار، خنزیر یا منگکوري خرخوی اوددي په مقابله کښي مال گټی نو دا امام ابو حنیفه او امام محمد رحمهما الله په نزد حلال دي، که کفار دمعاملاتو دصحت وفساد په بنیاد باندې مکلف وي نواول صورت کښي به نکاح نه صحيح کيدي او په دویم صورت کښي به مال نه حلاليدي، ددي نور نظائر هم شته چه په تتبع او تلاش سره ملاويدي شی، لهذا څنگه چه د عقوباتو نه دحد شرب استثناء اوشوه هم دغه شان په معاملاتو کښي دي هم داسې قید اولگولې شی، چه دهغې نه په کتب فقه کښي صراحة وارد شوې فروعو استثناء کيدي شی (۲) والله اعلم.

دشوافع په نزد درې اقوال دي: دیو قول مطابق کفار د منہیاتو مخاطب دی، دما موراتونه دی.

(۱) اوگوري ردالمحتار (ج ۳ ص ۲۴۴) کتاب الجهاد، مطلب فی ان الکفار مخاطبون، او اوگوري کشف الاسرار شرح المنار (ج ۱ ص ۹۵ و ۹۶)، وکشف الاسرار علی اصول البزدوي (ج ۴ ص ۲۴۲ و ۲۴۴) بیان مایجب علی الکافر و مال یجب.

(۲) اوگوري فتح الملهم (ج ۱ ص ۵۴۱ و ۵۴۲) کتاب الايمان، باب الدعاء الی الشهادتين وشرائع الايمان.

دویم قول دادې چه دیوڅیز هم مخاطب نه دی
دریم قول چه دمحققینو دې او اکثر حضرات هم ددې قائل دی چه د ماموراتو او د منهیاتو د ټولو
مخاطب دی (۱)

امام نووی رحمۃ اللہ علیہ آخری دواړو اقوالو کښي تطبیق ورکړې دې چه کفار په دنیا کښي مخاطب نه
دی ځکه چه ددوی نه په حالت د کفر کښي د مونځ روژې وغیره مطالبه نشي کیدې او که
هغوی مسلمانان شي نو په هغوی باندې قضا واجب نه ده او په آخرت کښي مخاطب دی. یعنی
په ترک باندې به په آخرت کښي مطالبه کیږي (۲)

دامام احمد رحمۃ اللہ علیہ نه هم دوه روایتونه منقول دی. یو داچه هغوی مخاطب دی. دویم داچه هغوی
مخاطب نه دی (۳)

ایا حدیث الباب د کفارو په مخاطب بالفروع نه کیدو باندې دلیل کیدې شي؟ لیکن حدیث الباب
د کفارو غیر مخاطب کیدو باندې دلیل نه دي. ولې چه دلته دایمان قید ممکن دي ځکه یي
لگولې وی چه هم اهل ایمان احکام د شریعت مني. یا داسې دي او نیلې شي چه د اقیید
برانگیخته کولو دپاره دي او د اېښودلو دپاره دي چه ایمان ددې خبرې تقاضا کوی چه ددې
د حلال کیدو دي اعتقاد د اونکړې شي.

فائده: یومن بالله والیوم الآخر کښي صرف دمبدا او دمعاد تذکره او کړه. دایمان بآلله نه یي مبدا
طرف ته اشاره او فرمائیله او دایمان بالیوم الآخر نه یي معاد طرف ته. ددې په ضمن کښي
باقی ټول ایمانیات پخپله داخل شول.

قوله: ان یسفک بها دما: چه هلته د وینه او بهیولې شي.

یسفک دباب ضرب نه دي. دا معروف هم و نیلې شوې دي او مجهول هم (۴)
په حرم مکه کښي دقتال حکم: مکې مکرمني باندې حمله کول، هلته اوسیدونکو سره جنگ او
قتال کول جائز دي او که نه؟

علامه ماوردی شافعی رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه دمکې مکرمني د خصوصیاتو نه دا خبره ده چه په اهل
مکه باندې دي حمله اونکړې شي. هغوی سره دي قتال اونکړې شي. که اهل مکه بغاوت
اوکړي او بغیر دقتال نه هغوی په لاره راوستل ممکن وی نو قتال صحیح نه دي.
او که بغیر دقتال نه هغوی د بغاوت نه نه منع کیږي نو جمهور علماء وائي چه هغوی سره دي
قتال اوکړې شي. ولې چه اهل بغی سره قتال د حقوق الله نه دي. چه تلف کول یي صحیح نه دي.
نور علماء فرماني چه په دي صورت کښي هم دهغوی سره قتال صحیح نه دي، البته هغوی

(۱) اوگوری شرح النووی علی صحیح المسلم (ج ۱ ص ۳۷) کتاب الايمان باب الدعاء الى الشهادتين وشرائع الاسلام

(۲) حواله بالا.

(۳) واختلف اهل العلم فی خطابه بفروع الاسلام فی حال كفره مع اجماعهم علی انه لا يلزمه قضاءها بعد
اسلامه. حکي عن احمد فی هذا روايتان المعنى لابن قدامة (ج ۱ ص ۲۳۹).

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۸).

باندې دي داسې تنگی او کړې شی چې هغوی اطاعت طرف ته واپس شی اود بغاوت نه منع شی^(۱)، امام نووی رحمته الله علیه فرماني چې دامام شافعی رحمته الله علیه قول د جمهورو مطابق دي^(۲)، دامام شافعی رحمته الله علیه یو قول د تحریم القتال فی مکه هم دي. چې هغه قفال رحمته الله علیه اختیار کړې دي اوبعض علماء شافعيه اومالکيه هم دغه اختیار کړې دي. پس دابن المنیر، ابن دقیق العید، امام طبري او ابن العربي رحمته الله علیه هم دغه راني ده^(۳)، په احنافو کښي علامه سندھی رحمته الله علیه هم دغه اختیار کړې دي^(۴)، دامام بخاری رحمته الله علیه په نزد هم دغه مختار دي^(۵).

جمهور علماء چه د قتال د جواز قائل دي، هغوی د حضرت ابو شریح رضی الله عنه دي حدیث کښي تاویل کوی او واني چه هلته د قتال د حرامیدونه مراد د قتال مخصوص کیفیت دي. مثلاً منجنیق وغيره نصب کولوسره دي قتال اونکړې شی، چه دهغې نقصان عام وی. اود قتال د حرمت قائلین واني چه حدیث مطلق دي. په دې کښي څه قسم تخصیص نشته. اوبیا چه نبی صلی الله علیه و آله ته دکوم قتال اجازت ملاو شوې ووهغه دمطلق قتال اجازت وو دمخصوص قتال اجازت نه وو. لهدامذکوره تاویل نشی چلیدی. ددې نه علاوه د حدیث سیاق دلالت کوی چه حرمت د قتال ددغه زمکي د حرمت د اظهار د پاره دي چه په هغې کښي مطلقاً سفک دما حرام ده. اود اظهار ده چه سفک دما عام ده. دې لره د عمومی ضرر رسونکو والا آلتوسره مخصوص کول څه معنی نه لری^(۶).

په حرم مکه کښي د قتل اود قصاص حکم دلته یو مسئله داده چه که یوکس جنایت اوکړی نوآیا په حرم کښي د هغې نه قصاص اخستې شی؟ دې سلسله کښي دا تفصیل دي چه که یوکس څه جنایت اوکړی او حرم کښي پناه واخلی نو که ددې جنایت مادون النفس وی نوبالاتفاق ددې قصاص به حرم کښي اخستې شی او که جنایت د قتل وی نو کتلې به شی چه هغه د اجنایت په کوم ځاني کښي کړې دي؟ که جنایت د قتل په حرم کښي کړې وی نو ددې په باره کښي هم اتفاق دي چه دهغه نه هم په حرم کښي قصاص اخستې شی او که د قتل د جنایت ارتکاب یې د حرم نه باهر کړې وی اوبیا په حرم کښي یې پناه واخستله نو دهغه په باره کښي اختلاف دي شوافع اومالکيه دهغه په باره کښي هم داستیفاء قصاص قائل دی

(۱) اوگوری فتح الباری (ج ۴ ص ۴۸) کتاب جزاء الصيد، باب لایحل القتال بمکه. واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۵۳۲و ۵۳۳). کتاب السیر، باب لایجوز قتل من لجأ الی الحرم مسلماً کان اذمیا او حربیا، واحکام القرآن للعلامة ظفر احمد العثماني (ج ۱ ص ۷۰) _

(۲) فتح الباری (ج ۴ ص ۴۸) _

(۳) حواله بالا _

(۴) حاشیة السندهی علی صحیح البخاری (ج ۱ ص ۲۳۴) کتاب جزاء الصيد، باب لایحل القتال بمکه) _

(۵) حواله بالا _

(۶) اوگوری فتح الباری (ج ۴ ص ۴۸). واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۵۳۲و ۵۳۳). وحاشیة السندی علی البخاری (ج ۱ ص ۲۳۴) _

او حنفيه او حنابله واني چه دهغه نه به په حدود د حرم کښي قصاص نه اخستلې کيږي، بلکه د هغه خوراک ځکاک به بند کړې شی، تردې چه هغه د حدود حرم نه پخپله باهر لاړشی، بیا به هغه نه قصاص اخستې شی (۱)

شافعيه او مالکيه اولاد دې خبرې نه استدلال کوي چه زانی ته کورې لگول، دغل لاس کتکول، او هم دغه شان دقاتل نه قصاص اخستو حکم دې، په دې امورو کښي ديو مکان تخصیص نشته هم دغه رنگ دهغوی استدلال د الحرم لا یعیذ عاصیا ولا فارا یدم ولا فارا یریه نه هم دې نبي کریم ﷺ دابن خطل دقتلولو حکم ورکړو، په دې حال چه هغه د کعبې غلاف سره لگیدلې وو (۲)

بله دا چه هغوی واني چه داسرې چه جنایت یې او کړواو حرم ته او تختیدو، چه دهغه قتلول دمعصیت د وجې نه مباح شوې دې، هغه د کلب عقور په شان دې، لکه څنگه چه کلب عقور په حرم کښي هم وژلې شی، هم دغه شان دې سړی ته به هم په حرم کښي پناه نه ملاوېږي (۳)

دحنفيه او دحنابله استدلال دقرآنی آیت ومن دخله کان امناً (۴) نه دې، دا اگر که خبر دې خو مراد ترې نه امر دې (۵)

هم دغه شان دحدیث الباب نه هم استدلال کوي

ان مكة حرمها الله ولم يحرمها الناس، فلا يحل لامرئ يؤمن بالله واليوم الآخر ان يسفك بها دماً، ولا يعصد بها شجرة، فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله ولم ياذن لكم، وانما اذن لي فيها ساعة من نهار، ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها بالامس، وليبدع الشاهد الغائب.

دنبی کریم ﷺ ارشاد هذا بلد حرمه الله يوم خلق السموات والارض..... (۶) نه هم حنفيه او حنابله استدلال کوي

ترڅو پورې چه دشوافع و مالکيه داستدلال تعلق دې چه زانی ته کورې لگول، دغل لاس کتکول او دقاتل نه قصاص اغستو حکم دې او ددوی دپاره دمکان څه تخصیص نشته پس دا خبره خو مسلمه ده چه په دې امورو داجراء دپاره دامکنه وازمنه عموم دې، هریو ځاني او هریو زمانه کښي د دوي اجراء کیدي شی، ددې دپاره غیر متعین طور باندې هریو مکان کافی دې، لهذا ددې اجراء په غیر حرم کښي کیدي شی

(۱) اوگوری المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۹۰... ۹۲)، واوز المسالك (ج ۸ ص ۱۷۶) کتاب الحج، باب جامع الحج، واحكام القرآن للعلامة ظفر احمد العثماني (ج ۱ ص ۶۹) وبدائع الصنائع (ج ۷ ص ۱۱۴)، واعلاء السنن (ج ۱۲ ص ۵۳۲... ۵۳۵)، کتاب السير، باب لا يجوز قتل من لجأ الى الحرم.....

(۲) اوگوری موطا امام مالک (مع اوز المسالك ج ۸ ص ۱۷۲) کتاب الحج، باب جامع الحج.

(۳) دتفصیل دپاره اوگوری المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۹۰ و ۹۱).

(۴) آل عمران (۹۷).

(۵) المغنی (ج ۹ ص ۹۱).

(۶) صحيح البخاری (ج ۱ ص ۲۴۷) کتاب الصيد، باب لا يحل القتال بمكة، رقم (۱۸۳۴).

بیا که عموم امکانه اخستوسره په حدود حرم کنبی داجراء قصاص جواز ثابت کړی، نوییاهم مونږه مذکوره روایاتونه به په دې کنبی تخصیص ضروری وی، خاص طور باندې چه پخپله دا حضرات حامله او هغه مریض چه دچاد صحت امیدوی، دهغوی سزاموخر کوی، حالانکه د عموم تقاضا خو داده چه بغیر دتاخیر نه سزاجاری کړې شی، چه هغوی ددې تخصیص کولې شی نو د دلائلویه رنراکنبی مونږه دمذکوره صورت تخصیص هم کولې شو.

دشافعيه الحرم لايعيد عاصيا..... الخ نه استدلال کول هم صحيح نه دې ولې چه دا حدیث نه دې، بلکه داخو دعمر وبن سعید قول دې

او ترڅو پورې چه دابن خطل دقتل تعلق دې، نو هغه په دې رخصت کنبی داخل دې چه دکوم ذکر په حدیث باب کنبی راغلې دې، وانا اذن ل فیها ساعة من نهار، ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها امس. شافعيه په دې باندې وائی چه نبی کریم ﷺ مکې مکرمې ته په داخلیدوسره مکمل قبضه کړې وه او ټول مطیع شوی وو، هغه وخت یعنې یو ساعت، دحرمت نه مستثنی وو، دې نه پس بیا حرمت راغلې وو چه وروستو دابن خطل دقتل حکم ورکړې شو، معلومه شوه چه نبی ﷺ په حرم کنبی داقامت حد حکم ورکړې وو. (۱)

ددې جواب دادې چه نبی کریم ﷺ ته چه دیو ساعت، پورې دقتال اجازت ملاو شوې وو، دهغې نه مراد اصطلاحی گهنټه نه وه، بلکه دسحر نه واخله ترمازیگرپورې وخت وو، دې وخت کنبی دننه دننه ابن خطل قتل کړې شو، دعمر وبن شعیب عن ابيه عن جده دطریق نه امام احمد روایت نقل کړې دې چه دا اجازت ترمازیگرپورې وو. (۲)

بیایه کلب عقور باندې قیاس هم صحیح نه دې، ولې چه دکلب عقور په طبیعت کنبی ایذا رسانی ده، ددې وجې نه حرم دهغه دایذارسانی نه بچکیدلو دپاره هغه ته پناه نه ده ورکړې، او په انسان کنبی اصل حرمت دې اودهغه حرمت هم ډیر عظیم دې لهذا داقیاس مع الفارق دې، بیا سړی جنایت باهر کړې دې اوهغه په حرم کنبی دننه څه قسم انتهاک نه دې کړې، بلکه دحرم دحرمت لحاظ یې اوساتلو اودهغې پناه نی واخستله. (۳)

باقی پاتې شوی په حدود حرم کنبی قتل یا د موجب حد گناه دار تکاب تعلق، پس مونږه مخکښی بیان کړی دی چه دتمام علماء په نزد بالاتفاق دده نه به هم هغه ځاني کنبی قصاص اخستې شی او په ده باندې به حد جاری کولې شی

وجه داده چه څنکه دحل والوته دجرائم نه ایسارولو ضرورت وی، هم دغه شان حرم والوته هم د زاجر ضرورت دې، که دهغوی په حق کنبی حدود زنا نافذ نشی نو دالله تعالی حقوق به معطل شی، دې نه علاوه دا وجه هم ده چه هغې دجنایت ارتکاب کولو سره دحرم حرمت انتهاک او کړو، لهذا حرم ددې صیانت ذمه دار نه دې، په خلاف دهغه صورت چه هغې دقتل ارتکاب دحدود

(۱) اوگوری شرح النووی علی صحیح مسلم (ج ۱ ص ۴۳۹)، کتاب الحج، باب جواز دخول مکه بغیر احرام)۔

(۲) اوگوری مسند احمد (ج ۲ ص ۱۷۹)، وفتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۸)، وارجز المسالك (ج ۸ ص ۱۷۵ و ۱۷۶)،

کتاب الحج، باب جامع الحج)۔

(۳) دتفصیل دپاره اوگوری المغنی لابن قدامة (ج ۹ ص ۹۱)، وزاد المعاد (ج ۳ ص ۴۴۲.... ۴۴۹)۔

حرم نه باهر کړې وی اوبیایي په حرم کښي پناه اخستې وی نوچونکه دحرم دحرمت انتهاک نه دې شوې، ځکه حرم به دې پخپل پناه کښي واخلي (۱)
اوڅومره پورې چه دمادون النفس جنایاتو تعلق دې نوددې سزابه هلته نافذیږي، اگرکه جنایت په غیر حرم کښي شوې وی، ولې چه دښي کریم ﷺ نه هلته دقتل نهی خو ثابت ده، فرمانیلی دی فلا یحل لامرئ یومن بالله والیوم الآخر ان یسفک بها دما سفک دم دقتل نه کنایه دې، ظاهره ده چه دمادون النفس مرتبه دنفس نه بهر حال کمه ده (۲)
بیامادون النفس او داطرافو معامله اموالوپه شان ده، څنگه د مالی معامللا توصفیه هلته کیدې شی دمادون النفس تصفیه هم هلته کیدې شی والله اعلم

یواشکال او دهغې جواب بعضي حضرات دحنفیه دلیل ان یسفک بها دما چه مطلق دخونریزی په حرمت دال دې، ددې دتاویل کوشش کړې دې چه ددې نه ناجائز خونریزی مراد ده، لهذا کوم کس چه دقتل جنایت اوکړی او حرم کښي داخل شی دهغه قتلول ناجائز نه دی، لهادهغه نه هلته قصاص اخستې شی

لیکن ددې جواب دا دې چه دې کښي دحرم څه تخصیص دې: ناجائز خونریزی خوچه چرته هم وی جائز نه ده، نیز ښي کریم ﷺ مخکښي فرمائي فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فیها..... دې نه معلومه شوه چه ښي کریم ﷺ هلته قتال اوسفک دم کړې دې، ظاهره ده چه هغوی ﷺ ناجائز خونریزی نه ده کړې، مخکښي هم ددې جائزقتال تخصیص بیان کړې شوې دې ققولوا: ان الله قد اذن لرسوله ولم یاذن لکم نوچه جائزقتال او جائزسفک دم دهغوی ﷺ سره خاص شو نو مخکښي دبل دپاره دجواز څه صورت پاتې کیږي (۳)، والله سبحانه وتعالی اعلم

قوله: ولا یعضد بها شجرة: او هلته به ونې نه کتکولې کیږي

عضد یعضد باب ضرب نه دې، ددې معنی ده کتکول معضد کتکولو آله (۴)
دحرم مکه دوونو بوټو کتکولو حکم: دحرم مکه اشجار ونباتات په درې قسمونه دی
دونو بوټو هغه قسم چه یوکس په خپل محنت سره کرلې وی، دهغوی کتکول یادویخ نه راویستل بالاتفاق جائز دې
دویم هغه چه چا کرلې خونه وی لیکن هغه هم دهغې نباتاتو دجنس نه وی، کوم چه خلق عام طور سره کړی

ددې دویم قسم نباتاتو کتکول او دویخ نه راویستل هم جائز دی
دریم قسم دخودرو ونې اود گیاو غیره دې، په دې قسم کښي صرف داذخر گیا کتکول او د

(۱) حواله جات بالا)۔

(۲) حواله جات بالا)۔

(۳) اوگوری المغنی (ج ۹ ص ۹۱)۔

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۸)۔

ویخ نه راویستل جائز دی، باقی دیوخیزه هم کتکول او دویخ نه راویستل جائز نه دی. البته دخودرو گیا یا د ونو نه که کومه ونه وغیره مراوې شوي وی، یا سوزیدلي وی، یا مات شوي وی نودهغې کتکول هم جائز دی

حاصل داچه ولایعضدها شجرة کنبې دشجره نه مرادهغه گیا او ونې وغیره دی چه پخپله راختلې وی. هغه نه خود ما انتبه الناس دجنس نه وی، نه ماتې شوې وی، نه سوزیدلې وی اونه دمراوې شوې وی، نیزاذخر هم نه وی، دداسې ونو او گیاگانو وغیره کتکول جائز نه دی اودکتکولو په صورت کنبې به جزاء واجبیږي (۱)، والله اعلم.

قوله: فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها فقولوا: ان الله قد اذن

لرسوله، ولم ياذن لكم: که یوکس د رسول الله ﷺ په مکه مکرمه کنبې دقتال دوجې نه د رخصت حاصلولو کوشش کوي نو تاسو او وائي چه الله تعالی خپل رسول لره اجازت ورکړې دي، تاسوته ئي اجازت نه دي درکړي

یعنی که څوک د رسول الله ﷺ په مکه مکرمه باندې دحملې کولو نه استدلال اوکړي او دا او وائي چه نبی ﷺ حمله کړې ده لهذا مونږه هم حمله کوو، مونږ دپاره هم جائز دي نو تاسو دا او وائي چه الله تعالی نبی کریم ﷺ ته اجازت ورکړې وو، تاته ئي اجازت نه دي درکړې. لهذا ته حمله نشي کولې.

ددې نه معلوم شوه چه په مکه باندې حمله کول او هلته قتال کول په یو حال کنبې هم جائز نه دي، هم دغه د امام بخاری رحمه الله مسلك دي، کما سبق تفصیله.

مکه مکرمه عنوة فتح شوې ده یا صلحا؟ بیا دا روایت په دې خبره صراحة دلالت کوي چه مکه مکرمه عنوة فتح شوې وه، هم دغه دجمهور علماو رائي ده، ددې په مقابله کنبې امام شافعی رحمه الله فرمائي چه مکه مکرمه صلحا فتح شوې وه. د امام احمد رحمه الله په دې سلسله کنبې دوه قوله دي. یوقول د امام شافعی مطابق دي او یوقول دجمهورو موافق.

امام غزالي رحمه الله دمکې صلحا فتح کیدو قول مدلل گنرلوسره خپل کتاب وسيط کنبې د امام شافعی دا قول نقل کړې دي چه مکه مکرمه عنوة فتح شوې ده او وي فرمائيل چه هم دا دهغوی مذهب دي (۲).

(۱) تفصیل دپاره اوگورئ فتح القدیر (ج ۳ ص ۳۳)، کتاب الحج، فصل فی جزاء الصيد..... وبدائع الصنائع (ج ۲ ص ۲۱۰)، کتاب الحج، فصل: واما الذي يرجع الى النبات..... دنورو مذاهبوتفصیل دپاره اوگورئ المغنی لابن قدامة (ج ۳ ص ۱۶۸-۱۷۱)، کتاب الحج، تحریم قطع شجر الحرم ونباته الا الاذخر، والمجموع شرح المذهب (ج ۷ ص ۴۴۷-۴۵۳)، وزاد المعاد فی هدی خیر العباد (ج ۳ ص ۴۴۹-۴۵۵۲)، والحاوی الکبیر للماوردی (ج ۵ ص ۴۱۲-۴۱۷)، کتاب الحج، باب جزاء الصيد)۔

(۲) دبحث تفصیل دپاره اوگورئ زاد المعاد فی هدی خیر العباد (ج ۳ ص ۴۲۹-۴۳۴) فصل فی الاشارة الى ما في الغزوة من الفقه واللطائف)۔

قوله: وانما اذن لي فيها ساعة من نهار: مادپاره خوځلته صرف د ورځې یو ساعت پورې د قتال اجازت وو

اذن معروف هم او ونيلې شو ای اذن الله او مجهول هم مروی دې ^(۱)
ساعت دوخت یو مقدار ته ونيلې شی. دې نه مراد یوم الفتح ده ^(۲)
په یوم الفتح کښې د سحر طلوع شمس نه واخله تر مازيگر پورې وخت مستثنی وو. چه پکښې
نبی کریم ﷺ ته د قتال اجازت ورکړې شوې وو ^(۳)

قوله: ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها بالامس: بیا نن ددې حرمت هم هغه شان واپس راغلو څنگه حرمت چه پرون وو

یعنی څنگه حرمت چه دنن نه مخکښې وو هم هغه شان ددې حرمت بیا راغلو

قوله: وليببلغ الشاهد الغائب: او پکار دې چه حاضر غائب ته اورسوی هم دغه مقصود بالترجمه دې

قوله: ف قيل لاي شريح: ما قال عمرو؟: د ابو شريح رضي الله عنه نه پوښتنه او کړې شوه چه عمرو څه او ونيل؟

مطلب دا دې چه چا د حضرت ابو شريح رضي الله عنه نه پوښتنه او کړه چه دا حديث اورولونه پس عمرو بن سعيد څه جواب ورکړلو؟

قوله: قال: انا اعلم منك يا ابا شريح: هغه او ونيل چه اي ابو شريح څه ستانه زيات پوهيرم

قوله: لا يعيد عاصياً ولا فارقاً ابدماً ولا فارقاً بخربة: حرم يو عاصی ته پناه نه ورکوی، اونه هغه کس له چه قتل او کړی او او تښتی او نه هغه کس له چه غلا او کړی او او تښتی
عاص: د عصيان نه دې. خروج عن الطاعة ته عصيان وائی، گویا چه د عاصی نه مراد باغی دې
د فاربالدم نه مراد د قتل کولو نه پس تښتيدو والا ^(۴)

خرېه خاء معجمه او د را مهمله په فتحې سره دې، دې نه پس باء موحده ده ^(۵)

ابن الاثير رحمه الله فرمائی خړېه اصل کښې عيب ته وائی، دلته د خړېه مفهوم دادې چه یوسړې یو څيز داسې ځان دپاره مختص کول او په هغې باندې غالب کيدل غواړی چه شريعت دهغې

^(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۸)۔

^(۲) حواله بالا۔

^(۳) حواله بالا. مسند احمد (ج ۲ ص ۱۷۹) کښې دې عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده قال: لما فتحت مكة على رسول الله ﷺ قال: كفوا السلاح الا خراعة عن بني بكر. فاذن لهم حتى صلى العصر. ثم قال: كفوا السلاح

^(۴) فتح الباری (ج ۴ ص ۴۴ و ۴۵) کتاب جزاء الصيد، باب: لا يعضد شجر الحرم۔

^(۵) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۰)، وفتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۸)۔

اجازت نه ورکوی (۱)

هم دغه شان د خربه معنی سره هم ده، په خاص طور د اوبیانو په غلا نه د خربه اطلاق کیدلو، بیا توسعا په عام غلا باندې هم ددې اطلاق اوکړې شو (۲)، امام ترمذی رحمه الله ددې تفسیر په جنایت سره کړې دې (۳)

بعض حضرات دې نه خربه (بفتح الخاء المعجمة وسكون الراء المهملة وبعدها ياء موحدة) ښودلې دې (۴)، ابن بطلال رحمه الله فرماني چه ددې معنی د فساد ده (۵)، په صحيح بخاری کښې يو خانې کښې ددې معنی هليه مذکور ده (۶)

امام ترمذی رحمه الله فرماني ويروي: ولا فارابخرية (۷)، يعنى دا لفظ په خاء معجمه مکسوره او زاي معجمه ساکنه او ددې نه پس ياء مثناة سره هم روايت کړې شوې دې، چه معنی يې رسوا کيدل او د باعث عار امر دې (۸)

علامه کرمانی رحمه الله دالفظ په جيم او زاي سره جزيه هم نقل کړې دې (۹)، ليکن دا روايه ثابت نه دې (۱۰)، والله اعلم

ابن بطلال رحمه الله فرماني چه حضرت ابو شريح رحمه الله حديث د عموم نه استدلال کړې دې، ليکن عمرو بن سعيد انکار اوکړو او دا يې اوونيل چه ته دا حديث عام گنړې، حالانکه دا حديث خاص دې، مجرم او عاصی چه جرم اوکړی اوبيا په حرم کښې پناه واخلی نو هغه ته به پناه نه ملاويږي (۱۱)

علامه طيبي رحمه الله فرماني چه دعمر و بن سعيد کلام د قول بالموجب د قبيل نه دې، گويا چه هغه دا وائي چه خه دا تسليموم چه تاسو دا حديث اوريدلې دې او تاسو ته ياد دې، ليکن خه چه خه وایم هغه ددې خلاف نه دې، د حديث تعلق په مکه باندې عنوة د فتح په نيت حمله کولو سره دې، او دا خما مقصود نه دې، بلکه خما مقصود دهغه سړی خلاف جنگ کول دی چه باغی او

(۱) جامع الاصول (ج ۹ ص ۲۸۷) _

(۲) جامع الاصول (ج ۹ ص ۲۸۸) _

(۳) جامع الترمذی، فائحة ابواب الحج، باب ما جاء فی حرمة مكة _

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۸) _

(۵) شرح صحيح البخاری لابن بطلال (ج ۱ ص ۱۸۲) _

(۶) صحيح البخاری (ج ۱ ص ۲۴۷)، کتاب جزاء الصيد، باب لا يعضد شجر الحرم، رقم (۱۸۳۲) _

(۷) جامع الترمذی، فائحة ابواب الحج، باب ما جاء فی حرمة مكة، رقم (۸۰۹) _

(۸) جامع الاصول (ج ۹ ص ۲۸۸) _

(۹) شرح الكرمانی (ج ۲ ص ۱۰۵) _

(۱۰) فتح الباری (ج ۴ ص ۴۵) _

(۱۱) اوگوری شرح صحيح البخاری لابن بطلال (ج ۱ ص ۱۸۰) _

خطاکار دې او حرم عاصی او خطاکار ته پناه نه ورکوي (۱).
لیکن د عمرو بن سعید دا جواب غلط دې. ولې چه حضرت عبدالله بن الزبیر نه خوباغي
وو. نه عاصی وو اونه هغوی دچا قتل کړې وو

ابن بطلال رحمه الله فرماني و اېن الزبیر عند علمه اهل السنة اول بالخلافة من یزید وعهد الملك، لانه یوم لایه
الزبیر قتل هولاء، وهو من اصحاب رسول الله ﷺ. (۲) والله سبحانه اعلم
یعنی د علماء اهل سنت په نزد عبدالله بن زبیر د یزید او د عبدالملك په مقابله کښې دخلافت
زیات حقدار وو. ولې چه ددې خلقونه مخکښې دهغوی په لاس بیعت شوې وو. او بیا هغوی
دنبی کریم ﷺ د صحابه نه هم وو

۱۰۵ | حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ
أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ذِكْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ « فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ
وَأَمْوَالَكُمْ - قَالَ مُحَمَّدٌ وَأَخْبَهُ قَالَ وَأَعْرَاضُكُمْ - عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي
شَهْرِكُمْ هَذَا، أَلَا يَلَيْلِي الشَّاهِدُ مِنْكُمْ الْغَائِبُ ». وَكَانَ مُحَمَّدٌ يَقُولُ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ -
صلى الله عليه وسلم - كَانَ ذَلِكَ « الْأَهْلُ بَلَّغْتُ » مَرَّتَيْنِ ار ۱۶۷

رجال الحديث

① عبدالله بن عبدالوهاب دابو محمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی بصری رحمه الله دې (۳).
دوی د بشر بن المفضل. حماد بن زید. حاتم بن اسماعیل. عبدالعزیز بن ابی حازم. عبدالعزیز
بن محمد درآوردی. امام مالک او ابو عوانه رحمه الله نه روایت کوي
ددوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری. یعقوب بن شیبه. امام محمد بن یحی ذهلی. علی
بن عبدالعزیز بغوی او عمرو بن منصور نسائي رحمه الله وغیره حضرات دی (۴).
امام یحی بن معین رحمه الله فرماني ثقه. (۵).

امام ابو حاتم رحمه الله فرماني ثقه صدوق. (۶).
ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې (۷).

(۱) الکاتف عن حقائق السنن (ج ۵ ص ۳۶۲). کتاب المناسک. باب حرم مکه حرسها الله تعالى)۔

(۲) شرح صحيح البخاری لابن بطلال (ج ۱ ص ۱۸۰)۔

(۳) تهذيب الكمال (ج ۱۵ ص ۲۴۶)۔

(۴) د شیوخو او تلامذود تفصیل دپاره اوگوری تهذيب الكمال (ج ۱۵ ص ۲۴۶، ۲۴۸). وتهذيب

التهذيب (ج ۵ ص ۳۰۴ و ۳۰۵)۔

(۵) تهذيب الكمال (ج ۱۵ ص ۲۴۷ و ۲۴۸)۔

(۶) حواله بالا. وتهذيب التهذيب (ج ۵ ص ۳۰۵)۔

(۷) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۳۵۳)۔

حافظ ابن حجر رحمته فرماني ثقة.^(۱)

حافظ ذهبی رحمته فرماني ثبت.^(۲)

په ۲۲۸ هجری کنبی دهغوی وفات او شو ^(۳)، رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④ حماد دوی حماد بن زید بن درهم بصری رحمته دی. ددوی حالات کتاب الایمان، باب: وان طائفتان من المومنین اقتتلوا فاصلحو ايديهما دلاندي تیر شوی دی ^(۴).

⑤ ایوب دوی ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی بصری رحمته دی. ددوی حالات هم د کتاب الایمان، باب حلاوة الایمان، دلاندي تیر شوی دی ^(۵).

⑥ محمد دوی امام محمد بن سیرین بصری رحمته دی. ددوی حالات هم د کتاب الایمان، باب اتهام الجنائز من الایمان، دلاندي تیر شوی دی ^(۶).

⑦ ابن ابی بکره: دوی عبد الرحمن بن ابی بکره رحمته دی. ددوی حالات په کتاب العلم کنبی باب قول النبی صلی الله علیه و آله: رب مبلغ اوعى من سامع، دلاندي تیر شوی دی ^(۷).

⑧ حضرت ابو بکره رضی الله عنه: د حضرت ابو بکره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، باب: (وان طائفتان من المومنین اقتتلوا فاصلحو ايديهما) دلاندي تیر شوی دی ^(۸).

د حدیث د سند متعلق یو تنبیه: دلته د دې حدیث په سند کنبی دمستملی او کشمهبینی په نسخو کنبی دمحمد نه پس د ابن ابی بکره واسطه ده. بعینه هم دغه سند په کتاب التفسیر. سورة براءة کنبی هم وارد شوې دي ^(۹). او په کتاب العلم کنبی د عبد الرحمن بن ابی بکره تصریح موجود ده ^(۱۰). په باقی نسخو کنبی ابن ابی بکره ساقط دي. په دې صورت کنبی به دا سند منقطع شی. ولې چه محمد بن سیرین ته د حضرت ابو بکره رضی الله عنه نه سماع حاصل نه ده

^(۱) تقریب التهذیب (ص ۳۱۲)، رقم (۳۴۴۹)۔

^(۲) الکاشف (ج ۱ ص ۵۷۰)، رقم (۲۸۳۴)۔

^(۳) حواله بالا۔

^(۴) کشف الباری (ج ۲ ص ۲۱۹)۔

^(۵) کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶)۔

^(۶) کشف الباری (ج ۲ ص ۵۲۴)۔

^(۷) کشف الباری (ج ۳ ص ۱۹۴)۔

^(۸) کشف الباری (ج ۲ ص ۲۲۵)۔

^(۹) صحیح البخاری (ج ۲ ص ۷۶۲)، کتاب التفسیر، سورة براءة، باب (ان عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا.....)، رقم (۴۶۶۲)۔

^(۱۰) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۶)، کتاب العلم، باب قول النبی صلی الله علیه و آله رب مبلغ اوعى من سامع، رقم (۶۷)۔

په بعضې نسخو کښې عن محمد بن ابی بکره عن ابی بکره لفظ راغلي دي. چه غلط دي. په دي نسخه کښې د محمد نه پس د عن لفظ ساقط شوي دي (۱).
حاصل دا چه محمد بن ابی بکره غلط دي. عن محمد بن ابن ابی بکره عن ابی بکره صحيح دي. او د کتاب العلم په طريق کښې د دي (ابن ابی بکره) تعيين هم کړې شوي دي چه هغه عبد الرحمن بن ابی بکره دي والله اعلم.

قوله: ذکر النبي ﷺ قال: د نبی کریم ﷺ ذکر او کړې شو. نبی ﷺ او فرمانیل یعنی حضرت ابوبکره رضی الله عنه د نبی کریم ﷺ تذکره او کړه چه نبی ﷺ خپل اوښ باندې کیناستو او یوگس رسی او نیوله او نبی ﷺ خطبه ورکړله. په هغې کښې او فرمانیل فان د ماله کم و اموالکم _ قال محمد: واحسبه قال: واعراضکم _ علیکم حرام کحرمة یومکم هذا فی شهرک هذا.... بیشکه ستاسو خانونه اوستاسو اموال _ محمد بن سیرین وائی چه خماگمان دا دي چه هغوی د آبرو لفظ هم فرمانیلې وو. په تاسو باندې حرام دي. ستاسو ددې ورځې او ددې میاشتې د حرمت پشان

مطلب دا دي چه محمد بن سیرین ته شک دي چه ابن ابی بکره خپل روایت کښې فان د ماله کم و اموالکم نه پس واعراضکم هم فرمانیلې وو او که نه (۲).

لیکن وړاندې باب قول النبي ﷺ: رب مبلغ اوعی من سامع په ذیل کښې حدیث تیر شو. په هغه کښې جزم سره بغیر د شک نه واعراضکم هم مذکور دي (۳).

قوله: الا لیبلغ الشاهد منکم الغائب: واورئ په تاسو کښې چه څوک حاضر دی هغوی دي غائب ته اورسوی.

ابن جریر طبری رحمه الله فرمائی چه ددې نه معلومه شوه چه دخبر واحد قبلول جائز دي ولې چه نبی کریم ﷺ هر کس ته د تبلیغ کولو حکم ورکړې وو، که دهر یو کس خبره بیله بیله معتبره وي نو د نبی ﷺ هر سړی لره د تبلیغ مکلف گرځولوبه څه فائده وه؟ (۴).

قوله: وکان محمد یقول: صدق رسول الله ﷺ، کان ذلك: محمد بن سیرین رحمه الله به فرمانیل. رسول الله ﷺ رښتیا او فرمانیل او دا واقع شوي دي د محمد بن سیرین رحمه الله د قول مختلف توجیهات محمد بن سیرین رحمه الله د څه څیز تصدیق کوی؟ په خاص طور دا سوال ځکه هم پیدا کړی چه دلته لیبلغ د امر صیغه ده او تصدیق یا تکذیب

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۹). و عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۵) _

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۹) _

(۳) صحيح البخاری (ج ۱ ص ۱۶). کتاب العلم. باب قول النبي ﷺ: رب مبلغ اوعی من سامع. رقم (۶۷)

(۴) فتح الباری (ج ۴ ص ۴۴) کتاب جزاء الصيد. باب: لا یعضد شجر الحرم _

د خبر کولې شی، امر، نهی، وغیره چه د انشاء د قبیل نه دی دهغې تصدیق یا تکذیب نه کیږي. بله دا چه په کان ذلك کښې فلک اشاره کوم څیز طرف ته ده؟ علامه کرمانی رحمته الله علیه په دې سلسله کښې مختلف احتمالات ذکر کړي دي. هرا احتمال گویا چه مستقل یو قول دي

① یو احتمال دا دي چه دلته ممکن ده چه روایت د امر د صیغې سره نه وی. بلکه لیدلږ په شروع کښې لام مفتوح وی. گویا نبی کریم صلی الله علیه و آله خبر ورکوي لیدلږ الشاهد منکم الغائب په تاسو کښې چه څوک حاضر دي هغه به غائب ته رسوي محمد بن سیرین رحمته الله علیه ددې خبرې تصدیق کوي او وانی نبی کریم صلی الله علیه و آله چه دا خبر ورکړې دي صحیح خبرني ورکړې دي کان ذلك واقعی تبلیغ شوې دي

② دویم احتمال دا دي چه دلته لیدلږ د امر صیغه ده. لیکن دا بمعنی الخبر دي. گویا نبی صلی الله علیه و آله فرماني (سیقم التہلیل بعد) امام ابن سیرین رحمته الله علیه هم ددې خبرې تصدیق او ددې د وقوع خبر ورکوي.

③ دریم احتمال دا دي چه ددې نه پس چه کوم (الا هل بلغت) راغلې دي. دهغې په ضمن کښې چه کوم د تبلیغ مفهوم دي دهغې طرف ته اشاره مقصود ده. اوس به د ابن سیرین رحمته الله علیه د قول مطلب داشی چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د طرف نه امت ته تبلیغ شوې دي

④ څلورم احتمال دا دي چه د ذلك اشاره تتمه حدیث طرف ته وی. ولې چه ددې حدیث په آخر کښې دا جمله هم شته فان الشاهد عن ان یبلغ من هو اوعی له منه ۱، گویا ابن سیرین رحمته الله علیه دا فرماني چه نبی کریم صلی الله علیه و آله دا او فرمانيل چه شاهد ته مخکښې نورو ته د علم خبره رسول پکار دي، ولې چه عین ممکن ده چه چا ته اورسولې شی هغه ددې د علم خبرې د رسونکې په نسبت زیات حفاظت او کړی، دا خبره نبی صلی الله علیه و آله بالکل صحیح فرمانيلې ده. بیا چه د شاهدینو د طرف نه راتلونکې خلقو ته تبلیغ اوشو نوپه هغوی کښې ډیر حضرات اوعی او احفظ اوختل ۲.

علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چه اول احتمال وجیه دي، لیکن دا په هغه صورت کښې معتبر دي چه کله د محمد بن سیرین نه د لام د فتحه روایت ثابت شی. اوترڅو پورې چه د بل احتمال تعلق دي، نود امر په معنی د الخبر کیدو کښې څه قرینه پکار دي. او هغه دلته نشته ۳.

بله دا چه هغوی فرماني چه دا عین ممکن ده چه د ذلك اشاره هغه تہلیل طرف ته وی چه د

① صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۶) کتاب العلم، باب قول النبی صلی الله علیه و آله: رب مبلغ اوعی من سامع، رقم (۶۷)

② اوگوری شرح الکرماني (ج ۲ ص ۱۰۸)۔

③ عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۶)۔

ایہدیغ پہ ضمن کنبی مفہومیری. اوس د کان ذلک مطلب بہ داشی وقع ذلک التہلیل المامورہ من الشاہد الی الغائب. (۱)

حضرت شاہ ولی اللہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ د صدق مطلب دی وقع ما امورہ یعنی نبی ﷺ چہ کوم حکم ورکری وو دہغی تعمیل اوشو او اہل عرب پہ داسی موقعو باندی صدق استعمالوی. خما پہ نزد ظاہر دادہ چہ دا د تتمہ حدیث رب مہدی اوعی من سامع طرف تہ اشارہ دہ (۲) شیخ الاسلام رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ دا د نبی کریم ﷺ د ارشاد مطلقاً تصدیق دی. نورو شارحینو چہ کومہ خبرہ کری دہ چہ دا د جزء اخیر (الاہل بلغت) سرہ متعلق دی. یا د تتمہ محذوف (فان الشاہد عی ان یہدیغ من ہواوعی لہ منہ) سرہ متعلق دی، ددی پہ مقابلہ کنبی دا توجیہ زیاتہ بہترہ دہ (۳)

حضرت کنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی. صدق رسول اللہ ﷺ ای فیماکان یخاف علی قومہ وامتہ من وقعہ سیولہم فیہم ویو کد حرمت د مائتہم واعراضہم فکان کما الخبر. (۴)

گویا ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ د صدق ونیلو سرہ چہ کوم تصدیق کری دی. دہغی تعلق دہغہ قتل و نہب او دسفک دماء سرہ دی چہ دہغی ویرہ نبی کریم ﷺ تہ وہ او چہ دہغی دحرمت تاکید نبی ﷺ کری وو، (کان ذلک نبی) ﷺ چہ خنگہ تاکید کری وو، او نبی ﷺ تہ چہ دخہ ویرہ لگیدلی وو آخر ہغہ اوشو. نبی کریم ﷺ اگرچہ پہ حدیث باب کنبی د سفک دماء صراحتہ خبرنہ دی ورکری لیکن د (قتل و سفک) پہ باب کنبی د نبی ﷺ د تاکیداتو نہ معلومیری چہ دہغہ خیز د وقوع ویرہ دہ. ولی چہ پہ یوہ معاملہ کنبی تاکید ہغہ وخت کولی شی کلہ چہ دہغی دعدم تعمیل ویرہ وی. ہم دغہ شان دیو خیزنہ پہ تاکید سرہ ہغہ وخت منع کولی شی چہ دہغی دار تکاب کولو ویرہ وی (۵) واللہ اعلم.

قوله: الاہل بلغت؟ مرتین: واوری آیا ما اور سولو: نبی ﷺ د وہ خلہ او فرمانیل

دا ہم د حدیث جزء دی او د نبی کریم ﷺ فرمان دی او د (وکان محمد یقول) نہ واخلہ تر د (کان ذلک) پوری د حدیث پہ مینخ کنبی د ابن سیرین قول جملہ معترضہ دہ (۶) واللہ اعلم بالصواب

(۱) حوالہ بالا۔

(۲) شرح تراجم ابواب البخاری (مطبوعہ مع صحیح بخاری ج ۱ ص ۱۵)۔

(۳) شرح شیخ الاسلام فارسی (مطبوعہ بر حاشیہ تیسیر القاری ج ۱ ص ۱۶۷)۔

(۴) لامع الدراری مع الكنز المتواری (ج ۲ ص ۳۴۱ و ۳۴۲)۔

(۵) اوگوری لامع الدراری (ج ۱ ص ۱۹۹)۔

(۶) فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۹)۔

نوټ دا حدیث په باب قول النبی ﷺ : (درب مهلم اوعی من سامع) دلاندي تیر شوي دي، د تفصیلی تشریح دپاره دمذکوره باب ته مراجعت او کړي

۳۸_ باب: اِثْمٌ مِّنْ كَذَبِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

د باب سابق سره مناسبت تیر شوي باب کښې دا ذکر شوي ووجه څوک نه پوهيږي هغه پوهول او هغه ته علم رسول پکار دی او دې باب کښې د کذب فی التبلیغ نه تحذیر دې چه په هغه علم رسولو کښې د دروغو نه مکمل احتراز او کړې شی، دې سره دواړو ابوابو کښې مناسبت ظاهر شو (۱)

مقصد د ترجمه الباب حضرت شیخ الهند رحمته الله علیه فرماني چه د ابواب سابقه متعدده نه تبلیغ او تعلیم و تعمیم و تکثیر معلوم شواو په دې کښې د کذب خطره ضرور شته. بالا زاده وی یا بلا اراده. ځکه دا ترجمه الباب بیانولو سره نبي تنبيه او کړه چه په تعلیم او تبلیغ کښې نهایت احتیاط و اهتمام لازم دي د تخمین اود مجازفت نه دې کار وانخستلې شی (۲)، والله تعالی اعلم حاصل دا دې چه د نبي کریم ﷺ طرف ته څه غلطه خبره منسوبول بالاتفاق حرام او گناه کبیره ده. امام بخاری رحمته الله علیه د تعلیم و تبلیغ د ترغیب دپاره متعدد ابواب منعقد کړي وې. اوس امام بخاری رحمته الله علیه دا ښائي چه د تعلیم و تبلیغ اگر چه اهتمام پکار دي. لیکن احتیاط هم ضروري دي، ځکه چه که نبي کریم ﷺ طرف ته چا څه غلطه خبره منسوب کړه او داسې بې احتیاطي یې اوکړه نو هغه به د (من کذب) وعید دلاندي داخل شی. ځکه د دروغو نه بچ کیدل ډیر ضروري دي.

[۱۰۶] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ قَالَ سَمِعْتُ رِيعِي بْنَ جِرَاشٍ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مِنْ كَذَبِ عَلَى فَلْيَلِجِ النَّارَ»

رجال الحديث

- ① علي بن الجعد: دوی ابو الحسن علی بن الجعد بن عبید جوهری بغدادی رحمته الله علیه دی. د دوی حالات په کتاب الايمان، باب اداء الخمس من الايمان د لاندي تیر شوي دي (۳)
- ② شعبه: دوی امیر المومنین شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمته الله علیه دی. د دوی حالات په کتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده دلاندي تیر شوي دي (۴)
- ③ منصور: دوی مشهور محدث منصور بن المعتمر السلمي الکوفی رحمته الله علیه دی. د دوی حالات

(۱) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۷) -

(۲) الابواب والتراجم (ص ۵۵) -

(۳) اوگوردي کشف الباری (ج ۲ ص ۶۹۷) -

(۴) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

په هم کتاب العلم کښې باب من جعل زمل العلم اياما معلومة دلاندي تير شوي دي
 ⑤ ربيع بن حراش. راء مهمله مکسوره، باء ساکن، عين مهمله مکسوره، دي نه پس ياء،
 مشدده ده (۱)

هم دغه شان حراش حاء مهمله مکسوره او راء مهمله سره دي (۲)
 دوی مشهور تابعی بزرگ ربيع بن حراش بن جحش بن عمرو غطفانی عیسی کوفی رضی الله عنه
 دی (۳)

ابو الربیع ددوی کنیت دي، ربیع بن حراش او مسعود بن حراش ددوی وروڼه دی (۴)
 دوی د حضرت حذیفه، حضرت ابو موسی اشعری، حضرت عبداللہ بن مسعود، حضرت ابو
 مسعود بدري، حضرت علی، حضرت عمر بن الخطاب، حضرت عمران بن حصین او د حضرت
 ابوبکره رضی الله عنه وغیره نه روایت کوی.

د دوی نه ابراهیم بن مهاجر، سعد بن طارق اشجعی، عامر شعبی، ابو النضر کثیر بن ابی کثیر،
 منصور بن المعتمر او نعیم بن ابی هند رضی الله عنه وغیره روایت کوی (۵)

امام عجلې رضی الله عنه فرمائی تابعی ثقة من خيار الناس، لم یکنذب کذبة قط (۶)

امام ابن سعد رضی الله عنه فرمائی وکان ثقة له احادیث صالحة (۷)

لالکائي رضی الله عنه فرمائی مجتهد على ثقته (۸)

حافظ ذهبی رضی الله عنه فرمائی: حجة قانت لله لم یکنذب قط (۹)

حافظ ذهبی یو ځاني کښې لیکي الامام القدوة الطی الحافظ الحجة (۱۰)

حافظ ابن حجر رضی الله عنه فرمائی ثقة عاهد مخضرم (۱۱)

ابن حبان رضی الله عنه دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دي (۱۲)

(۱) المغنی (ص ۳۲) _

(۲) المغنی (ص ۲۰) _

(۳) تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۵۵و۵۴) _

(۴) حواله بالا _

(۵) د شیوخو او تلامذو تفصیل دپاره او گوري تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۵۵و۵۶) _

(۶) تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۵۶) _

(۷) الطبقات الكبرى لابن سعد (ج ۶ ص ۱۲۷) _

(۸) تهذيب التهذيب (ج ۳ ص ۲۳۷) _

(۹) الکاشف (ج ۱ ص ۳۹۰). رقم (۱۵۲۱) _

(۱۰) سير اعلام النبلاء (ج ۴ ص ۳۵۹) _

(۱۱) تقريب التهذيب (ص ۲۰۵). رقم (۱۸۷۹) _

(۱۲) الثقات لابن حبان (ج ۴ ص ۲۴۰ و ۲۴۱) _

درېمی بن حراش په باره کښې دهغوی سوانح لیکونکو دا لیکلی دی چه هغوی کله هم دروغ نه دي ونيلي، هغوی باندې ډیر آزمائشونه راغلل، لیکن درشتیا په وجه الله تعالی هغوی کامیاب کړل

دهغوی یو واقعه لیکلې ده چه دهغوی دوه خامن دحجاج بن یوسف معتوب وو او حجاج دهغوی سزا پسې ډیر بې چین وو او هغوی په لاس نه راتلل، حجاج چا پوهه کړو چه دهغوی والد کله هم دروغ نه وائی، دهغوی نه تپوس او کړه چه دهغوی خامن چرته دي؟ حجاج دهغوی نه پوښتنه او کړه نو هغوی بلا تامل او ونيل هبائی البیت، والله المستعان حجاج بن یوسف حیران پاتې شو او دپلار د عظیم صداقت دوجې نه خامن یې معاف کړل (۱)

الله تعالی هغوی ته د آخرت د فکر عظیم دولت ورکړې وو، کله یې نه وو خاندلي، حتی چه هغوی قسم اوخوړو چه کله پورې زه دا معلومه نه کړم چه زما انجام به څه وی تر هغه وخت پورې به نه خاند، بیا په پوره ژوند کښې ئې اونه خندل، حتی چه کله دهغوی انتقال اوشو نو هغوی ته غسل ورکونکو او ونيل چه هغوی به مسلسل تبسم کولو، تر دې چه مونږ د غسل نه فارغ شول (۲)

د ربیع بن حراش یو ورور ربیع بن حراش وو، ونيلې شی چه دهغوی انتقال اوشو، هغوی سیده او خملولې شول او د بره نه پرې څادر واچولې شو، لږ ساعت پس هغوی دخپل مخ نه څادر لرې کړو او سلام یې اوکړو، خلقو د سلام جواب ورکړو او تپوس یې اوکړ چه دمرگ نه پس هم خبرې کیدې شی؟ هغوی جواب ورکړو:

ان لقیتم ربی بعدکم، فتلقتانی یرور وریحان، ورب غیر غضبان، وکسانی اثوابا خضرا من سندس واستبرق، ووجدت الامر ایسا، مباحی انفسکم، ولا تغتوا، فانی استاذنت ربی لایبشاکم، فاحملونی الی رسول الله ﷺ، فانه وحدثنی ان لایسبقنی حق ادرکه.

تاسو نه پس چه کله ما دخپل رب سره ملاقات اوکړو نو زما استقبال په خوشیو او رحمتونو سره اوکړو او ما ته داسې رب ملاو شو چه ناراضه نه وو، ما ته یې د نرې او ډیر رښمو جامې واغوستولي او ما ته معلومه شوه چه معامله ته چه ته څومره خپل زړه کښې مشکل گنړي د هغې نه ډیر اسانه ده، البته ته په دهوکه کښې مه اوسه، ما دخپل رب نه ستاسو د زیرې ورکولو دپاره اجازت اخستې وو، اوس ما د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې یوسی ولې چه هغوی ﷺ ماسره وعده کړې ده چه ما نه بغیر به مخکښې نه زی

دا ونيلو نه پس بیا خاموش شو (۳)، والله اعلم بالصواب

(۱) اوگوری سیر اعلام النبلاء (ج ۴ ص ۳۶۰ و ۳۶۱). و تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۵۶)۔

(۲) حواله جات بالا۔

(۳) اوگوری طبقات لابن سعد (ج ۶ ص ۱۵۰)، و سیر اعلام النبلاء (ج ۴ ص ۳۶۱)، و الثقات لابن حبان (ج ۴ ص ۲۲۷)۔ واضحه دی وی چه د تکلم بعد الموت دا واقعه په تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۵۶) او عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۷) کښې د مسعود بن حراش طرف ته منسوب کړې شوې ده

دربعی بن حراش رحمته وفات ۱۰۰ هجری یا ۱۰۱ هجری یا ۱۰۴ هجری کنبی اوشو ^(۱) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑤ حضرت علی بن ابی طالب رضی الله عنه دوی امیر المومنین سیدنا علی بن ابی طالب بن هاشم بن عبدمناف هاشمی مکی مدنی رضی الله عنه دی. ابو الحسن نبی کنیت دی ^(۲) نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم دابو تراب په کنیت سره رابللي وو ^(۳)

د نبی صلی الله علیه و آله و سلم د تره خوې وو. د نبی صلی الله علیه و آله و سلم زوم، یعنی د حضرت فاطمه الزهراء رضی الله عنها خاوند وو. د ډیرو اهل علمو په نزد د ټولو نه اول اسلام راوړنکې هم دوی دی. هغه وخت دهغوی عمر اته کالو نه د پنځلسو کالو په مینځ کنبی وو. د مختلف حضراتو نه مختلف اقوال مروی دی ^(۴). د حضرت علی رضی الله عنه مناقب بې شماره دی. امام احمد بن حنبل رحمته فرمائی چې څومره مناقب د حضرت علی رضی الله عنه په باره کنبی منقول دی د چا په باره کنبی هم منقول نه دی. د دې وجه دا ده چې د بنو امیه خلقوبه د حضرت علی رضی الله عنه سره د بغض اظهار کولو، په دې وجه چا سره چې کوم روایت هم وو هغه یې نقل کړو، نو چې څومره قدرې دهغوی فضائل ختمولو کوشش او کړې شو هم هغه قدر دهغوی مناقب او فضائل خورې او منتشر شو ^(۵).

اگر چې روافضو د حضرت علی رضی الله عنه په مناقب کنبی ډیر خرافات او بې سند خبرې ذکر کړي دي. لیکن دهغوی چې کوم حقیقی فضائل دی هغه کم نه دي. امام نسائی رحمته د خصائص علی په نوم یو کتاب لکلي دي، چې دهغې اکثر روایات جید دي ^(۶). حضرت علی رضی الله عنه ته چې الله تعالی څنگه نسبی شرافت او نبوی قرابت عطا کړې وو، دغه شان هغوی په علم و عرفان او شجاعت او بهادري کنبی هم بې مثال وو.

عبدالله بن عیاش رحمته فرمائی: ان علیا کان له ما شئت من خرس قاطع فی العلم، وکان له السطة ^(۷) فی العشرة، والقدم فی الاسلام، والصهر برسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، والفقہ فی السنة، والنجدة فی الحرب، والجد فی الماعون ^(۸).

یعنی حضرت علی رضی الله عنه ته انتهای مضبوط علم حاصل وو، هغوی ته د حسب نسب اعتبار سره ډیر اوچته مرتبه حاصل وه، په اسلام کنبی هغوی ته ډیر اوچت مقام حاصل شو، د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم د زوم جوړیدلو شرف ورته حاصل شو، د فقه حدیث لویه حصه ورته حاصله

^(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۴ ص ۳۶۲)۔

^(۲) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۷۲)۔

^(۳) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۶۳)، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد، رقم (۴۴۱)۔

^(۴) اوگوری الاصابة فی تمییز الصحابة (ج ۲ ص ۵۰۷)، و تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۸۰.... ۴۸۲)۔

^(۵) الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۷ و ۵۰۸)۔

^(۶) حواله بالا)۔

^(۷) التوسط فی العشرة حسباً ونسباً، تعليقات تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۸۷)۔

^(۸) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۸۷)۔

شوه، هغوی په حالت جنگ کښې دشجاعت وېسالت او خلقو ته د ضروریات څیزونه ورکولو کښې د سخاوت سره متصف وو.

حضرت علی عليه السلام د بنو هاشم اول خلیفه وو، هغوی ته د احد العشرة المبشرة بالجنة، احد الستة اصحاب الشورى، احد الخلفاء الراشدين، احد العلماء الربانيين، احد الشجعان المشهورين او احد السابقين الى الاسلام کيدلو شرف حاصل دي ^(۱).

د نبی کریم صلی الله علیه و آله سره ټولو غزواتو او مشاهد کښې شریک وو، البته په غزوه تبوک کښې نبی کریم صلی الله علیه و آله هغوی په مدینه منوره کښې خپل نائب جوړ کړې وو، ځکه نې په دې کښې عملاً شرکت اونکړو ^(۲).

د حضرت عثمان ذوالنورین رضی الله عنه د شهادت نه پس امت دهغوی په لاس بیعت اوکړو او هغوی خلیفه منتخب کړې شول، دې نه فوراً پس حضرت طلحه، حضرت زبیر او حضرت عائشه رضی الله عنهن د حضرت عثمان رضی الله عنه د قصاص مطالبه اوکړه، ددې په نتیجه کښې واقعه د جمل اوشوه، بیا حضرت معاویه رضی الله عنه د اهل شام راوستلو سره هم دغه مطالبه اوکړه، چه دهغې په نتیجه کښې واقعه صفین اوشوه.

د حضرت علی عليه السلام دا رائي وه چه هغه ټولو حضراتو ته پکار وو چه اول نې بیعت کړې وې او په طاعت کښې داخل شوې وې، بیا د حضرت عثمان رضی الله عنه اولیا، د قصاص مطالبه کړې وې نو بیا په حکم د شریعت باندې عمل کیدې شو، او دهغوی دمخالفینو دا وین وه چه اول دي د قاتلینو نه قصاص واخستې شی. د حضرت علی عليه السلام دا موقف وو چه قصاص بغیر د دعوي او بغیر د اقامت بینه نه صحیح نه دي هر یو فریق په دې سلسله کښې مجتهد وو، بعض حضرات صحابه د دواړو فریقونو نه جدا وو، د حضرت عمار رضی الله عنه د شهادت نه ظاهره شو چه حضرت علی عليه السلام په حق وو، نو په ابتداء کښې دا اختلاف نه پس د اهل السنة والجماعة په دې اتفاق اوکړو ^(۳).

د حضرت علی عليه السلام په خصائص کښې یودا هم دی چه نبی صلی الله علیه و آله د خیبر په موقع اوفرمانیل لادفعن الراية غدا الى رجل يحب الله ورسوله، ويحبه الله ورسوله، يفتح الله على يديه.

یعنی صبا سحر به زه داسې کس له جهنمه ورکوم چه دالله او دهغې رسول سره محبت لري. او الله او دهغې رسول هغه سره محبت کونکې دی، او هم ددې په لاس به فتح کیري. کله چه صبا شو نو ډیر حضرات په دې امید وو چه ممکنه ده جهنم به زما لاس ته راشي، لیکن نبی صلی الله علیه و آله تپوس اوکړو علی بن ابی طالب چرته دي: خلقو اووئیل چه دهغوی په سترگو کښې تکلیف دي، هغوی راغلل، نبی کریم صلی الله علیه و آله دهغوی په سترگو کښې خپلي لارې اولگولي او دعایي اوکړه. هغوی تیک شو، او هغوی ته نبی صلی الله علیه و آله جهنمه ورکړه ^(۴).

(۱) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۷) -

(۲) تهذيب الكمال (ج ۲۰ ص ۴۸۳) -

(۳) اوگوری الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸) -

(۴) الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸)، نیز اوگورني صحيح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۵)، کتاب فضائل اصحاب النبی

صلی الله علیه و آله باب مناقب علی بن ابی طالب -

یعنی ما دنبی ﷺ د اصحابو علم په شپږ حضراتو باندې ختم او موندنه، یعنې علی، عبدالله، عمر، زید بن ثابت، ابوالدرداء، او ابی بن کعب ﷺ، بیا دهغې شپږو علوم په دوه حضراتو کښې راغونډ شول، یو حضرت علی او دویم حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ. حضرت عمر بن حضرت علی ﷺ د نبی کریم ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمر بن الخطاب، حضرت مقداد بن الاسود او د خپلې بی بی حضرت فاطمة الزهراء ﷺ نه روایت حدیث کړې دي.

د هغوی نه د بعض صحابه کرامو نه علاوه ډیرو تابعینو روایت کړې دي، په صحابه کرامو کښې د هغوی د صاحبزادگانو حضرت حسن او حضرت حسین ﷺ نه علاوه حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت ابو موسی اشعری، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت ابو رافع، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابوسعید خدری، حضرت صهیب رومی، حضرت زید بن ارقم، حضرت جریر بن عبدالله بجلي، حضرت ابو امامه، حضرت ابو جحیفه، حضرت براء بن عازب او حضرت ابو الطفیل ﷺ روایت کوي.

په تابعین مخضرمین یا چا ته چه دنبی کریم ﷺ روایت حاصل دي، په هغوی کښې عبدالله بن شداد بن الهاد، طارق بن شهاب، عبدالرحمن بن الحارث بن هشام، عبدالله بن الحارث بن نوفل، مسعود بن الحکم او مروان بن الحکم وغیره د حضرت علی ﷺ نه روایت کوي، دي نه علاوه د تابعینو یو جم غفیر د هغوی نه روایت کوي (۱).

د حضرت علی ﷺ نه تقریبا پنځه سوه شپږ اتیا حدیثونه مروی دي، په دي کښې متفق علیه شل احادیث دي، بله دا چه امام بخاری په نهه احادیثو کښې او امام مسلم په پنځلس احادیثو کښې متفرد دي (۲).

رمضان ۴۰ هجري کښې یو شقی القلب کس عبدالرحمن بن ملجم مرادی په هغوی باندې حمله او کړه او په دي واقعه کښې هغوی شهید شول (۳).

هغوی خلافت درې نیمې میاشتې کم پنځه کاله وو (۴)، رضی الله تعالی عنه وارضاه.

قوله: قال النبی ﷺ: لا تکذبوا علی، فانه من کذب علی فلیجل النار: نبی کریم ﷺ او فرمائیل چه په ما باندې دروغ مه وایی، ولې چه څوک په ما باندې دروغ وانی هغه به جهنم ته داخلېږي.

مطلب دا دي چه ما طرف ته دڅه قسم دروغو نسبت مه کونی، ځکه چه کوم سړي ما طرف ته داسې خبره منسوب کړي چه ما نه وی ونیلي، نو هغه به جهنم ته ځي، دنبی کریم ﷺ طرف ته یوه غلطه خبره منسوب کول حرام دي، که د دین په تائید کښې وی یا په تردید کښې.

(۱) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوگوری الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸)، وتهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۷۳..... ۴۷۹) -

(۲) اوگوری عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۷)، وخلاصة الخرزجی (ص ۲۷۴) -

(۳) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۸) -

(۴) الاصابة (ج ۲ ص ۵۱۰) -

په دې روایت کښې چه فرمایلي دي لا تګډهوا علي په دې کښې د علي مفهوم مخالف مقصود او معتبر نه دي. ولې چه د (کذب له) څه تصور دلته نشته، ځکه دا نهی دمطلق کذب ده ایا د شریعت د تائید د پاره د حدیث وضع جائز ده؟ بعضي جاهل صوفیه وانی چه نبی کریم ﷺ د کذب علی النبی ﷺ نه منع فرمایلي ده. د کذب للنبي ﷺ نه ني منع نه ده فرمایلي. لهذا که څوک د دین د تائید د پاره احادیث وضع کړي نو دا جائز ده (۱).
هم دغه شان کرامیه هم دا وانی چه په قرآن اوسنت کښې چه څه وارد شوي دي دهغي ثابتولو د پاره که د ترغیب و ترهیب په باب کښې دروغ او وینلي شي او نبی کریم ﷺ طرف ته منسوب کړي شي نو جائز دي. ولې چه دا (کذب له) دي (کذب عليه) نه دي (۲).

لیکن دا دلیل صحیح نه دي. ولې چه کذب علی النبی او کذب للنبي کښې هیڅ فرق نشته. ولې چه کذب خلاف واقع خبرې ته وانی. بیا که یو سړي د بل طرف ته څه خبره منسوب کوي او منسوب الیه هغه خبره نه وي کړې نو که دهغه په تائید کښې وي یا په تردید کښې وي هلته کذب علیه وینلي شي (۳). او د تائید په صورت کښې د (کذب له) استعمال په لغت کښې چرته نشته. لهذا (کذب للنبي) وینلوسره دي ته سند جواز ورکولو کوشش بهي اصل او بهي فائدي دي. دا فرق ددې مدعیو پخپله جوړ کړي دي. دلغت نه ددې څه تائید نه کیږي حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه دا ددي خلقو د جهالت دلیل دي. ولې چه هغوی په ترغیب و ترهیب کښې چه کوم حدیثونه وضع کړي دي او دهغي نه ني کوم نذب ثابت کړي دي نو هغه مندوب هم چونکه دا احکامونه دي. ځکه هغه په وضع دا احکامو کښې گویا الله تعالی طرف ته غلطه خبره منسوب کړه، هم دغه شان په دې حکم کښې هغه تمام اخبار او روایات داخل دي چه په هغوي کښې د الله تعالی طرف ته په مخصوص عمل باندې د مخصوص ثواب وعده نقل کړي شوي ده. او په حقیقت کښې هغه ثابت نه دي (۴).
ددې جاهلانو یو استدلال دیو روایت نه هم دي، چه هغي کښې دي من کذب علی متعمدا یفضل به الناس فلیتھوا مقعداً من النار (۵).

په دې روایت کښې کذب متعمدا ته گناه او باعث عذاب په هغه صورت کښې وینلي شوي دي چه د خلقو د گمراه کولو په نیت دروغ او وینلي شي، دې نه معلومه شوه چه که د خلقو د

(۱) اوگوري فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۹). و فتح المغیث (ج ۱ ص ۳۰۶)۔

(۲) حواله جات بالا)۔

(۳) اوگوري المعجم الوسيط (ج ۲ ص ۷۸۰). والقاموس الوحید (ص ۱۳۹۴)۔

(۴) اوگوري النکت علی کتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۴و ۸۵۵)۔

(۵) کشف الاستار عن زوائد البزار (ج ۱ ص ۱۱۴). کتاب العلم. باب التحذیر من الکذب علی رسول الله ﷺ. رقم (۲۰۹). و شرح مشکل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۱). باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ من قوله: من کذب الخ)۔

گمراه کولو نیت نه وی نو دروغ و ثیلې شی نو دا خلق وانی چه کوم روایات ددې قیدنه مطلق دی هغه به هم دې مقید روایت باندې محمول کولې شی (۱)

ددې جواب دا دې چه ائمه حدیث په دې باندې متفق دی چه دا زیادتۍ ضعیف دې. ددې ټولو نه قوی ترین طریق هغه دې کوم چه امام حاکم رحمته الله علیه په المدخل کښې نقل کړې دې او بیاني ددې تضعیف کړې دې، هغه طریق دا دې یونس بن یکر عن الاصح عن طلحة بن مصرف عن عمرو بن

شرحبیل عن ابن مسعود هم په دې طریق سره امام بزار رحمته الله علیه هم نقل کړې دې امام حاکم فرماني چه دلته دیونس بن بکیرنه په دوه خایونو کښې غلطې شوی ده یوه غلطی دا اوشوه چه هغوی د طلحة بن مصرف او د عمرو بن شرحبیل په مینځ کښې د ابوعمار واسطه ساقط کړه

دویمه غلطی دا اوشوه چه د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نوم اخستوسره ښي دا موصول او ګرځولی. حالاتکه دا مرسل دې (۲)

او که دا زیادت ثابت هم شی بیا هم ددې نه استدلال صحیح نه دې. ولې چه لام به د تعلیل په خای د عاقبت دپاره او ګنرلې شی. لکه څنگه چه دالله تعالی ارشاد (فالتقطه آل فرعون لیکونهم

عدوا وحرنا) (۳) کښې د لیکون لام عاقبت دې. ولې چه د لام تعلیل په صورت کښې ددې معنی به وی چه آل فرعون د حضرت موسی عليه السلام التقاط ځکه کړې وو چه هغه ددوی دیر دشمن او د پریشانی باعث جوړشی. ظاهره ده چه دې غرض لره هغوی ددوی انتفاضه نه وو کړې، ځکه به لام د عاقبت دپاره وی او دآیت مطلب به دا وی چه آل فرعون چه د حضرت موسی عليه السلام التقاط او کړو نو ددې انجام او مال داشو چه هغوی دپاره دشمن نور هم باعث د پریشانی ثابت شو.

هم دغه شان په من کذب علی متعدد ایضاً به الناس کښې هم لام د عاقبت دپاره دې او مطلب دا دې چه چا په ما باندې دروغ او وئیل. چه دهغې انجام او مال دا دې چه په خنقو کښې به گمراهی خورېږی، نو داسې کس دي جهنم کښې خپله تهکانه جوړه کړی

د لیضل به الناس دویمه معنی دا کیدې شی چه داجمله دلته د تاکید په طور راوړلې شوې ده، چه ددې نه مفهوم مخالف مقصود دې اونه معتبر او دا هم داسې دې چه څنگه دالله تعالی په ارشاد (فمن اقلم ممن افتري علی الله کذباً لیضل الناس به فاعلم) (۴) کښې لیضل د تاکید دپاره دې. که ددې مفهوم مخالف معتبر او مقصود وي نو مطلب به دا وو چه افتراء علی الله کولو

(۱) النکت علی کتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۵)۔

(۲) او ګوری النکت علی کتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۵ و ۸۵۶). نیز او ګوری شرح مشکل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۱ و ۳۷۲). باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه و آله من قوله: من کذب علی متعمداً۔

(۳) القصص (۸)۔

(۴) الانعام (۱۴۴)۔

والا ظالم نه دي. حالته که افتراء الکذب علی الله بهر صورت حرام دي. که په دي کښې اضلال مقصود وي او که نه وي والله اعلم^(۱)

ددې توجیه د وضاحت په طور خان پوهه کړنې چه جاهلان د حدیث وضع کولو جواز په لیصل به الناس کښې دمفهوم مخالف راویستلو سره کوی چه که دگمراه کولو په نیت حدیث وضع کړې شی نو گناه ده لیکن که نیت ښه وي او مقصود په دین باندې عمل کولو دپاره آماده کول وي نو بیا حدیث وضع کول گناه نه ده. دثواب حدیثونه دي وضع کړې شی. چه دعمل خیر تحریک اوشی او دعذاب حدیثونه دي وضع کړې شی چه دگناهونو نه خان اوساتلې شی نو په دي کذب علی النبی کښې گناه نشته

مونږه وایو چه دلته مفهوم مخالف نه مقصود دي او نه معتبر. کذب علی النبی بهر صورت حرام او گناه ده. د لیصل به الناس جمله کذب علی النبی قباحت او دبدني د تاکید دپاره ارشاد فرمائیلې شوي دي. دا بالکل هم دغه شان دي څنگه چه په قرآن مجید کښې (فمن اظلم ممن افتری علی الله کذبا لیضل الناس بغیر علم) فرمائیلې شوي دي. په آیت کښې د (لیضل الناس بغیر علم) مفهوم مخالف هرگز مقصود او معتبر نه دي. که دمفهوم مخالف اعتبار او کړې شی نو مطلب به دا وي چه دخیر غرض دپاره (دنیک کارد ترغیب او دگناه نه دنفرت دپاره) که دافتراء علی الله ارتکاب او کړې شی نو افتراء کولو والا ظالم نه دي. حالته که افتراء علی الله بهر صورت ظلم دي او حرام دي. ځکه به په آیت کښې (لیضل الناس بغیر علم) د تاکید دپاره او گنرلې شی. گویا چه ددې جملې نه دافتراء علی الله شناعت او قباحت موکد او مضبوط کول مقصود دي. هم دغه شان په حدیث کښې هم لیصل به الناس په تاکید باندې محمول دي. ددې مفهوم مخالف نه مقصود دي نه معتبر والله تعالی اعلم وعلیه احکم

قوله: فلیدلج النار: دا د ولوج نه د امر غائب صیغه ده.

دا امر یا خوپه معنی د دعا دي. گویا نبی کریم ﷺ هغه کس دپاره کوم چه د کذب علی النبی ﷺ ارتکاب کوی بد دعا فرمائی چه هغه دي په جهنم کښې واچولې شی یا دا امر په معنی د خبر دي. لکه څنگه چه دمسلم شریف په روایت کښې من یکذب علی یدلج النار راغلي دي^(۲) او د ابن ماجه په روایت کښې دا الکذب علی یولج النار^(۳) الفاظ دی^(۴).

(۱) النکت علی کتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۶) وتوضیح الافکار (ج ۲ ص ۶۳). وفتح المغیث (ج ۲ ص ۳۰۷). وشرح مشکل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۲).

(۲) صحیح مسلم. المقدمة. باب تغلیظ الکذب علی رسول الله ﷺ. رقم (۲).

(۳) سنن ابن ماجه. المقدمة. باب التغلیظ فی تعدد الکذب علی رسول الله ﷺ. رقم (۳۱).

(۴) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰).

١٠٧١ حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قُلْتُ لِلزُّبَيْرِ (١) إِنِّي لَا أَسْمَعُكَ تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَمَا يُحَدِّثُ فَلَانٌ وَفَلَانٌ . قَالَ أَمَا إِنِّي لَمْ أَفَارِقْهُ وَلَكِنْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ « مَنْ كَذَبَ عَلَى فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ »

رجال الحديث

① أبو الوليد : دوى مشهور محدث امام أبو الوليد هشام بن عبد الملك باهلى طيالسى بصرى رحمته الله دى (٢)

دوى د ابراهيم بن سعد ، اسحاق بن سعيد قرشى ، عكرمه بن عمار ، جرير بن حازم ، مهدي بن ميمون ، امام شعبه ، امام مالك ، امام ليث بن سعد ، سفيان بن عيينه ، هشام الدستوانى او د زائده بن قدامه رحمته الله وغيره نه روايت كوى .

د دوى نه روايت كونكو كنبى امام بخارى ، امام ابوداود ، ابراهيم بن يعقوب الجوزجاني ، اسحاق بن راهويه ، ابو حاتم رازى او محمد بن يحيى ذهلى رحمته الله دى (٣) امام احمد بن حنبل رحمته الله فرمائى ابو الوليد متقن (٤)

نيز هغوى فرمائى و ابو الوليد اليوم شيخ الاسلام ، ما اقدم عليه اليوم احدا من المحدثين (٥) ابن واره رحمته الله فرمائى حدثني ابو الوليد وما اراني ادركت مثله (٦)

امام عجلي رحمته الله فرمائى ابو الوليد بصرى ، ثقة ثبت فى الحديث ، وكان يروى عن سبعين امراة (٧) احمد بن سنان رحمته الله فرمائى حدثنا ابو الوليد امير المحدثين (٨)

امام ابو زرعه رحمته الله فرمائى ادرك نصف الاسلام ، وكان اماما فى زمانه ، جليلا عند الناس (٩)

امام ابو حاتم رحمته الله فرمائى ابو الوليد امام ، فقيه ، عاقل ، ثقة ، حافظ ، ما رايت فى يده كتابا قط (١٠)

(١) قوله : قلت للزبير : الحديث . اخرجه ابوداود فى سننه . فى كتاب العلم . باب التشديد فى الكذب على رسول الله ﷺ رقم (٣٦٥١) . وابن ماجه فى سننه . فى المقدمة . باب التغليظ فى تعدد الكذب على رسول الله ﷺ رقم (٣٦) _

(٢) تهذيب الكمال (ج ٣٠ ص ٢٢٦) _

(٣) دشيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره او گورى تهذيب الكمال (ج ٣٠ ص ٢٢٧ _ ٢٢٩) _

(٤) تهذيب الكمال (ج ٣٠ ص ٢٢٩) _

(٥) حواله بالا _

(٦) تهذيب الكمال (ج ٣٠ ص ٢٣٠) _

(٧) حواله بالا _

(٨) حواله بالا _

(٩) حواله بالا _

(١٠) حواله بالا _

معاویه بن عبد الکریم زیادی رحمته فرمائی: اور کت البصره، والناس یقولون: ما بالبصره اعقل من ابی الولید، وبعده ابو بکر بن خلاد.^(۱)

یعنی ما بصره پہ داسی حال کنبی او موندله چه خلقو به ونیل چه په بصره کنبی د ابو الولید نه زیات خوگ عقمند نشته، او دهغوی نه پس ابو بکر بن خلاد دی
ابن سعد رحمته فرمائی کان ثقة حجة ثبتا.^(۲)

ابن حبان رحمته دهغوی ذکر په کتاب الثقات کنبی کړې دې او فرمانیلې نی دې وکان من عقلاء الناس.^(۳) ابن قانع رحمته فرمائی ثقة مامون ثبت.^(۴)

په ۲۲۷ هجری کنبی دهغوی انتقال او شو.^(۵) رحمه الله رحمة واسعة.

② شعبه دوی امیر المومنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بسطامی رحمته دی. ددوی

حالات کتاب الایمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده په ذیل کنبی تیر شوي دي.^(۶)

③ جامع بن شداد: دوی ابو صخره جامع بن شداد محاربی کوفی رحمته دی.^(۷)

دوی د صفوان محرز، طارق بن عبد الله محاربی، عبد الرحمن بن یزید نخعی، ابو بردة بن ابی موسی او د عامر بن عبد الله بن الزبیر رحمته وغیره نه روایت کوی

ددوی نه روایت کونکو کنبی امام اعمش، مسعر بن کدام، شعبه، سفیان ثوری، عبد الرحمن بن عبد الله المسعودی او عمر بن ابی زائده رحمته وغیره دی.^(۸)

امام یحی بن معین، امام ابو حاتم او امام نسائی رحمته فرمائی ثقة.^(۹)

يعقوب بن سفیان رحمته فرمائی ثقة متقن.^(۱۰)

امام عجل رحمته فرمائی وهو شیخ عال ثقة.... من قدماء شیوخ سفیان، وکان شیخا عال ثقة ثبتا کوفیا.^(۱۱)

(۱) تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۲۳۱)۔

(۲) الطبقات الکبری لابن سعد (ج ۷ ص ۳۰۰)۔

(۳) الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۵۷۱)۔

(۴) تهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۴۷)۔

(۵) حواله بالا)۔

(۶) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸)۔

(۷) تهذیب الکمال (ج ۴ ص ۴۸۶)۔

(۸) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره او گورئ تهذیب الکمال (ج ۴ ص ۴۸۶ و ۴۸۷)، و تهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۶)۔

(۹) تهذیب الکمال (ج ۴ ص ۴۸۷)۔

(۱۰) تهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۶)۔

(۱۱) تهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۶)، و تعلیقات تهذیب الکمال (ج ۴ ص ۴۸۷)۔

ابن جبان رحمہ اللہ دھغوی ذکر پہ کتاب الثقات کنبی کرے دی ^(۱)

حافظ ذہبی رحمہ اللہ دھغوی تذکرہ کولو کنبی لیکے الامام، الحجة، ابو صخرۃ المحاربی، احد علماء الکوفة ^(۲)

ددوی سن وفات بعض حضرات ۱۱۸ ہج. بعض حضرات ۱۲۷ ہج. او بعض حضرات ۱۲۸ ہجری بیانوی ^(۳) رحمہ اللہ تعالیٰ رحمة واسعة.

⑤ عامر بن عبد اللہ بن الزبیر: دوی عامر بن عبد اللہ بن الزبیر بن العوام قرشی اسدی مدنی رحمہ اللہ دی ابو الحارث ددوی کنیت دی ^(۴)

دوی دخیل پلار حضرت عبد اللہ بن الزبیر رحمہ اللہ علاوہ حضرت انس. حضرت صالح بن خوات بن جبیر، عمرو بن سلیم زرقی، عوف بن الحارث بن الطفیل او دخیل ماما ابوبکر بن عبد الرحمن بن الحارث بن الہشام نہ روایت کوی

ددوی نہ روایت کونکو کنبی جامع بن شداد محاربی، دھغوی ورور عمر بن عبد اللہ بن الزبیر، عمرو بن دینار، مالک بن انس، محمد بن عجلان، مصعب بن ثابت بن عبد اللہ بن الزبیر او یحی بن سعید انصاری رحمہ اللہ وغیرہ حضرات دی ^(۵)

امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمائی ثقة من اوثق الناس ^(۶)

امام یحی بن معین او امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی ثقة ^(۷)

امام ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی ثقة صالح ^(۸)

امام عجل رحمہ اللہ فرمائی مدنی تابعی ثقة ^(۹)

حضرت ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی کان عاہدا فاضلا، وکان ثقة مامونا، وله احادیث یسيرة ^(۱۰)

خلیلی رحمہ اللہ فرمائی احادیثہ کلہا یحتج بہا ^(۱۱)

^(۱) تہذیب التہذیب (ج ۲ ص ۵۷)۔

^(۲) سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۰۵)۔

^(۳) اوگوری سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۰۶)، و تہذیب التہذیب (ج ۲ ص ۵۶ و ۵۷)، و تہذیب الکمال (ج ۴ ص ۴۸۷ و ۴۸۸)۔

^(۴) تہذیب الکمال (ج ۱۴ ص ۵۷)۔

^(۵) دشیوخ اوتلامذہ دتفصیل دپارہ اوگوری تہذیب الکمال (ج ۱۴ ص ۵۷ و ۵۸)، و تہذیب التہذیب (ج ۵ ص ۷۴)۔

^(۶) تہذیب الکمال (ج ۱۴ ص ۵۸)۔

^(۷) حوالہ بالا۔

^(۸) تہذیب التہذیب (ج ۵ ص ۷۴)۔

^(۹) حوالہ بالا۔

^(۱۰) حوالہ بالا۔

^(۱۱) حوالہ بالا۔

امام نووی رحمته فرمائی: «وكان عابداً فاضلاً مجبوعاً على توثيقه وجلالته»^(۱)

ابن حبان رحمته دھغوی ذکر یہ کتاب الثقات کنبی کړې دې اولیکلې نې دې کان عالماً فاضلاً^(۲)

حافظ ذهبی رحمته فرمائی: «مجتمع على ثقتهم»^(۳)

حافظ ذهبی رحمته دھغوی دوفات قابل رشک واقعہ لیکلې ده چه عین د وفات په وخت د مابنام اذان آواز واوریدې شونو هغوی اوونیل چه ما دلاس نه اونیسې او اوچت می کړی او جمات ته می بوخنی ویسی. خلقو اوونیل چه تاسو خوبیمار یی وې فرمانیل اسمع داعی الله

فلا احييه؟ چه زه دالله تعالی طرف ته رابلونکې اواز واورم او لیکک اونه وایم؟ نو خلقو هغوی ته سهارا ورکړه او د مابنام په جماعت کنبی شریک شو. لایو رکعت یی ادا کړې وو چه روح نې د قفس عنصری نه پرواز اوکړو^(۴)

دعبادت او د دعا داسې شوق وو چه هوش به یی نه پاتې کیدل او بعض وختونه دماسختن نه واخله تر سحر پورې به دعا کنبی مشغول وو^(۵)

په ۱۲۱ هجری کنبی دھغوی انتقال او شو^(۶) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

⑤ عبدالله بن الزبير رحمته: دوی مشهور صحابی. امير المؤمنين عبدالله بن الزبير بن العوام بن خويلد بن اسد القرشي الاسدي المدني رحمته دی. ابوبکر دھغوی کنیت دې او بعض حضراتو کنیت ابو خبيب خولي دې^(۷)

حضرت عبدالله بن الزبير ته الله تعالی ډیر خصوصیات او فضائل ورکړې وو. دھغوی پلار حضرت زبير بن العوام دی، چه په د عشره مبشره کنبی وواو ورسره د نبی کریم صلی الله علیه و آله دحواری په نوم معروف وو، دھغوی والده حضرت اسماء رضی الله عنها ذات النطاقین بنت ابی بکر الصديق رضی الله عنه ده، دھغوی نیا حضرت صفیه بنت عبدالمطلب رضی الله عنها ده، چه دنبی کریم صلی الله علیه و آله حقیقی ترور وه، حضرت خدیجه رضی الله عنها دھغوی دپلار ترور وه، دھغوی ترور ام المومنین حضرت عائشه رضی الله عنها ده^(۸) دحضرت عبدالله بن الزبير رضی الله عنه ولادت دهجرت نه پس او شو. بعضو په ۲ هجری کنبی ولادت خودلې دې، او حافظ ابن حجر رحمته ۱ هجری ته ترجیح ورکړې ده^(۹)

هغوی ته د اول مولودنی الاسلام بعد الهجرة کیدو شرف حاصل دې، دھغوی ولادت اهل اسلام

^(۱) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۵۶) -

^(۲) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۸۶) -

^(۳) سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۲۰) -

^(۴) حواله بالا) -

^(۵) حواله بالا) -

^(۶) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۸۷) -

^(۷) تهذيب الكمال (ج ۱۴ ص ۵۰۸ و ۵۰۹) -

^(۸) اوگوزی تهذيب الاسماء واللغات للنووي (ج ۱ ص ۲۶۶) -

^(۹) اوگوزی تهذيب التهذيب (ج ۵ ص ۲۱۳ و ۲۱۴)، والاصابة (ج ۲ ص ۳۰۹) -

دپاره د ډیر خوشالی سبب او گرځیدو، ددې وجه دا وه چه یهودو دا مشهوره کړې وه چه مونږه دې مهاجرینو باندې جادو کړې دې، ځکه ددوی په کورونو کښې به ولادت نه کیږي، نوچه کله دوی پیدا شول نو د یهودو په تردید او ذلت باندې مسلمانان طبعاً خوشاله شول (۱)
کله چه دوی پیدا شول نو د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې راوړلې شول، نبی ﷺ کهجوره اوچوپله او ددې کهجوری نه یې تحنیک اوکړو، نو دتولو نه اول څیز چه دهغوی په خپته کښې لاړو هغه د نبی کریم ﷺ لعاب مبارک وو (۲)
د نبی کریم ﷺ د وصال په وخت دهغوی عمر اته یا نهه کاله وو، کله چه دوی د اوه کاله عمرته اورسیدل نو دخپل پلار په اشاره باندې د نبی کریم ﷺ په لاس بیعت دپاره حاضر شول، نبی ﷺ چه هغوی په راتلو او کتل نو مسکې شو او بیا یې بیعت او فرمانيه (۳)
الله (ج) څنگه چه هغوی ته نسبی شرافت ورکړې ووهم داسې ذاتی قابلیت او صلاحیت یې هم ورکړې وو، ډیر بهادر وو، دلسو کالو په عمر کښې خپل پلار سره دیرموک په جنگ کښې شریک شو او داس سورلی یې اوکړه (۴)

یو ځله حضرت عبدالله بن الزبیر د نبی کریم ﷺ خدمت ته لاړو، نبی کریم ﷺ هغه وخت حجامت لگولو، د فراغت نه پس نبی ﷺ او فرمائیل اې عبدالله دا وینه یوسه او داسې خاني کښې واچوه چه تا څوک اونه وینی، کله چه دوی هلته نه روان شول نو هغه وینه یې اوڅکله، په واپسې باندې نبی ﷺ پوښتنه اوکړه چه وینې سره دې څه اوکړو؟ عرض یې اوکړو چه ماته ډیر پټ خاني معلوم وو، هلته مې پټه کړه، نبی ﷺ او فرمائیل شاید چه تا هغه وینه اوڅکله؟ عرض یې اوکړو چه او نبی ﷺ او فرمائیل ولم شهت الدم؟ ویل للناس منك، دویل لك من الناس. تا دا وینه ولي اوڅکله؟ اوس به ستا دطرفه خلقو ته تکلیف رسی او دخلقو دطرف نه به تاته تکلیف رسی

موسی تبوډکی راوی حدیث نقل کوی چه ما دا حدیث ابو عاصم ته واورولونو هغوی او فرمائیل چه دخلقو خیال دادې چه په هغوی کښې کوم ډیر زیات قوت وو هغه هم ددې وینې د وجې نه وو (۵)

د حضرت عبدالله بن سعد بن ابی سرح رضی الله عنه په ماتحتی کښې دافریقې جهاد کښې شریک شول، په یو موقع کښې دمسلمانانو شل زره لښکر مقابله د یو لکه شل زره کافرانوسره وو، حضرت عبدالله بن الزبیر په دې موقع باندې د بې مثال بهادری او د نهایت هوښیاری نه کار واخستو، او ددشمن په فوج بالکل په مینځ کښې یې حمله اوکړه او په لږ وخت کښې د کفارو د سردار سر پخپل نیزې باندې واپس راوړلو، نورو مسلمانانو په دې موقع ډیره سخته او په

(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۵)، والاصابة (ج ۲ ص ۳۰۹)۔

(۲) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۶)۔

(۳) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۴ و ۳۶۵)۔

(۴) صحيح البخاری (ج ۲ ص ۵۶۶) کتاب المغازی، باب قتل ابی جهل، رقم (۳۹۷۵)۔

(۵) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۶)، والاصابة (ج ۲ ص ۳۱۰)۔

يو خلی حمله او کړه نو د کفارو لښکر ایساریاتي نه شو او او تختیدو (۱)
 د واقعہ جمل په موقع باندې د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا سره شریک شول او داسې بهادری سره یې
 جنگ او کړو چه د خلویښت نه زیات زخمونه پري راغلل (۲)
 حضرت عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ عنہ د عبادت خاص ذوق لرلو، حضرت عمرو بن دینار رضی اللہ عنہ به فرمائیل
 مارایت مصلیا قاط احسن صلاۃ من عبد اللہ بن الزبیر (۳)

ابن ابی ملیکہ رضی اللہ عنہ فرمائی چه ماته حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی اللہ عنہ او فرمائیل ان فی قلبک من
 ابن الزبیر نو ما ددې خدشې دازالې په طور اوونیل لورایتہ مارایت مناہیا ولا مصلیا مثله (۴)
 یعنی که تا هغوی لیدلې وې - یوہه شوي به وې چه دهغوی نه زیات څوک مناجات کونکې
 او مونځ کونکې نشته.

حضرت ابن الزبیر رضی اللہ عنہ به اوه اوه ورځې صوم وصال کولو، بیا هم دتولو نه مضبوط وو (۵)
 امام مجاہد رضی اللہ عنہ فرمائی چه کله به حضرت عبداللہ بن الزبیر مونځ ته اودریدو نو داسې به
 ښکاریدو گویا چه هغوی یولرگي دې (۶)

حضرت عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ عنہ خپلې شپې داسې تقسیم کړې وې چه یوه شپه تر سحر پورې به
 ئي صرف د قیام په حالت کښې عبادت کولو، یوه شپه صرف درکوع په حالت کښې او یوه
 شپه به صرف د سجدي په حالت کښې به عبادت کښې مصروف وو (۷)

وراندې د باب لیلم العلم الشاهد الغائب دلاندي حضرت ابو شریح رضی اللہ عنہ عمرو بن سعید ته چه
 کوم نصیحت کړې وو دهغې په ذیل کښې د حضرت عبداللہ بن الزبیر بعض حالات راغلل،
 هغه هم ملاظه او کړې شی.

حضرت عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ عنہ دیزید دخلافت په اوانل کښې د مدینې منورې نه مکې مکرمې
 طرف ته راغلی وو، هم دلته دهغوی سره د جنگونو سلسله جاری وه، تردې چه په ۲۴ هجري
 کښې د یزید انتقال اوشو اوس د حضرت عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ عنہ په لاس خلقو بیعت اوکړو،
 نودشام لږې علاقې نه بغیر باقی تولو ملکونو کښې د حضرت عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ عنہ خلافت
 قائم شو

دتولو نه مخکښې مروان بن الحکم بغاوت اوکړو او دشام په علاقہ باندې ئي قبضه اوکړه
 اوبیا په مصر باندې قابض شو، دې نه پس دمروان انتقال اوشو او عبدالملک بن مروان مشر

(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۷۱). ونهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۶)۔

(۲) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۷۱)۔

(۳) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۷)۔

(۴) حواله بالا۔

(۵) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۸)۔

(۶) حواله بالا۔

(۷) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۹)۔

شو اوپیش قدمی یی اوکړه. حتی چه حجاج بن یوسف دمکې مکرمې شدید محاصره اوکړه. په بیت الله شریف باندې ئې دمنجنيق په ذریعه حمله اوکړه. په دغه موقع باندې حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه په ډیره بې جگرۍ سره او جنگیدو. حتی چه په ۱۷ جمادی الاولی ۷۳ هجری کښې شهید شو ^(۱)، والحديث فوشجون.

حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه دښی کریم صلی الله علیه و آله نه علاوه دخپل پلار حضرت زبیر بن العوام. سفیان بن ابی زهیر. حضرت عثمان بن عفان. حضرت علی بن ابی طالب. حضرت عمر بن الخطاب. دخپل نیکه حضرت ابوبکر الصديق اودخپلي ترور حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت کوی ددوی نه روایت کونکو کښې ثابت بنانی. ابوالشعثاء جابر بن زید. ابو ذبیان خلیفه بن کعب تمیمی. عامر بن عبدالله بن الزبیر. عباد بن عبدالله بن الزبیر. عامر بن شراحیل شعبی. عروة بن الزبیر. عمرو بن دینار. ابوالزبیر مکي. ابواسحاق سبيعی. هشام بن عروة او فاطمة بنت المنذر بن الزبیر رضی الله عنه وغیره ډیر حضرات دی. ^(۲)

دحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه نه تقریبا درې دیرش حدیثونه مروی دی. په دي کښې متفق علیه صرف یو حدیث دي. بله دا چه امام بخاری رحمته الله په شپږ حدیثونو کښې او امام مسلم رحمته الله په دوه حدیثونو کښې متفرد دی ^(۳).

حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه په عبادله اربه کښې یو دي. د عبادله اربه تفصیل مونږ د بده الوحي دخلورم حدیث دلاندي دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه په حالاتو کښې ذکر کړی دی. ^(۴) رضی الله تعالی عنه وارضاه

⑤ حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه: دوی حواری رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت زبیر بن العوام بن خویلد بن اسد بن عبد العزی بن قصی قرشی اسدی مدنی رضی الله عنه دی. ابو عبدالله ددوی کنیت دي. ^(۵) حضرت زبیر رضی الله عنه دښی کریم صلی الله علیه و آله دترور حضرت صفیه رضی الله عنها خوی دي. ^(۶) دحضرت خدیجه رضی الله عنها وراره دي. ^(۷) حضرت زبیر رضی الله عنه بالکل دابتداء نه مشرف باسلام شوي وو. بلکه هغوی خلورم یا پنځم کس وو ^(۸).

(۱) د تفصیل دپاره اوگوری کامل لابن الاثیر (ج ۳ ص ۲۵۹.....۳۵۰). وتهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۷). والاصابة (ج ۲ ص ۳۱۱) -

(۲) دشیوخ اوتلامذه دتفصیل دپاره اوگوری تهذيب الکمال (ج ۱۴ ص ۵۰۹و ۵۱۰). وسیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۶۴) -

(۳) اوگوری سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۳). وخلاصة الخرجی (ص ۱۹۷) -

(۴) اوگوری کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۶) -

(۵) تهذيب الکمال (ج ۹ ص ۳۱۹و ۳۲۰) -

(۶) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹۴) -

(۷) زوجته خدیجة بنت خویلد عمتی قاله الزبیر رضی الله عنه. انظر تهذيب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۵) -

(۸) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹۴) -

دنبی کریم ﷺ د دفاع دپاره دټولو نه اول توره راویستونکې هم دوی وو، یو ځل دا افواه اوچته شوه چه نبی کریم ﷺ دشمنانو گرفتار کړو، حضرت زبیر رضی الله عنه فوراً توره راوویستله اوهم په دې حال کښې اووتواوپه تلاش تلاش کښې نبی کریم ﷺ ته اورسیدو، نبی کریم ﷺ چه کله دوی په دې حال کښې اولیدل نود وجې یې تپوس اوکړو، هغوی ټول صورتحال بیان کړو، نبی کریم ﷺ د هغوی اودهغوی دتورې دپاره دعااوفرمانیلله، هغه وخت ددوی عمر صرف دولس کاله وو (۱)

حضرت زبیر رضی الله عنه ته اسلام راوړلونه پس ډیر تکالیف اورسیدل، دهغوی تره به دهغوی نه پور راتاو کړو اوراژورند به یې کړو اوبیا د لاتدې نه به یې اور بل کړو او دهغې لوگي به ورکولو، لیکن حضرت زبیر رضی الله عنه چه د عزم نه پوخ وو، دا به یې ونیل لا اکتفا اېدا (۲)

هم داشان حضرت زبیر رضی الله عنه هغه دشپږو اصحاب شوری نه وو چه دهغوی نه یوکس حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت دپاره منتخب کړې وو او فرمائیلي وو چه داهغه حضرات دی چه دچا نه نبی کریم ﷺ تر آخر وخت پورې راضی وو (۳)

حضرت زبیر رضی الله عنه د حبشې طرف ته دواړه هجرتونه کړی دی، لیکن هلته ډیر وخت ایسار نشو، بیا مدینې طرف ته یې هجرت اوکړو (۴)

په مکه مکرمه کښې نبی کریم ﷺ دوی او حضرت ابن مسعود رضی الله عنه پخپل مینځ کښې ورونړه جوړ کړې وو (۵) او چه کله مدینې منورې ته هجرت یې اوکړو نو هلته دحضرت سلمه بن سلامه رضی الله عنه سره یې د مواخات رشته قائمه کړه (۶)

دحضرت زبیر رضی الله عنه فدائی کارونو کتلوپه وجه نبی کریم ﷺ فرمائیلي وو فداک لې اوامی (۷) نبی کریم ﷺ هم دغه شان دحضرت سعد بن وقاص رضی الله عنه په حق کښې هم ارشاد فرمائیلي وو (۸)

نبی کریم ﷺ دبنی قریظه خبر راوړلو په سلسله کښې تپوس کړې وو من یاتینا به خبر القوم؟ نبی کریم ﷺ هم دا شان درې ځله تپوس اوکړو، درې واړه ځله حضرت زبیر رضی الله عنه خپل نوم پیش کړو، نبی کریم ﷺ خوشاله شو او وي فرمائیل ان لکل بی حواریا وحواری الزبیر (۹)

(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۴۱) _

(۲) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۱) _

(۳) تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹۴) _

(۴) الطبقات الکبری لابن سعد (ج ۳ ص ۱۰۲) _

(۵) انظر الطبقات (ج ۳ ص ۱۰۲)، وقیل: آخی بینہ و بین طلحة، كما فی الطبقات _

(۶) تهذیب الاسماء (ج ۱ ص ۱۹۴)، وقیل: آخی بینہ و بین کعب بن مالک، انظر الطبقات (ج ۳ ص ۱۰۲) _

(۷) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب مناقب الزبیر بن العوام رضی الله عنه، رقم (۳۷۲۰) _

(۸) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب مناقب سعد بن ابی وقاص الزهري رضی الله عنه، رقم (۳۷۲۵) _

(۹) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب فضائل اصحاب رسول الله ﷺ، فضل الزبیر رضی الله عنه، رقم (۱۲۲) _

حضرت عثمان رضی الله عنه ته خلقو عرض اوکړو چه تاسو حضرت زبیر خپل خلیفه جوړ کړئ نو حضرت عثمان رضی الله عنه او فرمائیل اما والذی نفس یداه، انه لخیبرهم ماعلمت، وان کان لاحبهم الی رسول الله ﷺ.^(۱) یعنی په هغه ذات قسم : چه دچا په قبضه کښې زما خان دې، زما دعلم مطابق هغه د دې ټولو نه افضل دې او هغه دالله د رسول ﷺ په نزد دټولو نه محبوب وو. حضرت زبیر رضی الله عنه د بدر او احد سره سره د نبی کریم ﷺ ټولو غزواتو کښې شریک وو، په غزواتو کښې به داسې بهادری سره جنگیدو چه دهغوی دجسم یو حصه هم د زخم نه خالی نه وه.^(۲) حضرت حسان رضی الله عنه د حضرت زبیر رضی الله عنه په تعریف کښې فرمائی:

فکم کره ذب الزبیر بسیفه عن المصطفی والله یعطی فیجزل

فما مثله فیهم ولا کان قبله ولیس یكون الدهر مادام یدهل

ثناؤک خیر من فعال معاشر وفعلک یا ابن الهاشیمه افضل.^(۳)

(خومره اذیتونه دی چه زبیر دخپلي تورې په ذریعه د نبی کریم ﷺ نه لرې کړل، الله تعالی به ددې صله ورکړی او ښه به ورکوی، ددوی په شان نه په دي خلقو کښې شته اونه دهغوی په وړاندې خلقو کښې وو او دا زمانه به تیرېږي لیکن څوک به دهغوی په شان نه وی، ددیرو خلقو دعملی کارونو په مقابله کښې ستا دژبې تعریف بهتر دې او ای ابن الهاشیمه ستاسو عملی کار خو دټولو نه افضل دې).

دحضرت زبیر رضی الله عنه نه باوجود د طول صحبت نه زیات حدیثونه مروی نه دی. دحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه نه چه کله ددې متعلق ټپوس او کړې شو نو وې فرمائیل:

یا بنی، کانت مندی امک، وعند رسول الله ﷺ حالتک عائشة، ویفی ویینه من القرابة والرحم ما قد علمت، وعقی امر حبیبه بنت اسد جدته، وعمته امی، وامه آمنة بنت وهب بن عبد مناف، وجدتی هالة بنت اهیب بن عبد مناف، وزوجته خدیجة بنت خویلد عقی، ولقد نلت من صحابته افضل ما نال احد، ولکنی سعته یقول: من قال علی ما لم اقل تهوا مقعدة من النار فلا احب ان احدث عنه.^(۴)

یعنی هغوی او فرمائیل چه ای زما خویه ما سره ستا مور وه، او دنبی کریم ﷺ سره ستا ترور عائشه وه او ماته د نبی ﷺ سره چه کومه قرابت او رشته داری ده هغه تاته معلومه ده، زما ترور ام حبیبه بنت اسد دهغوی نیا ده، دهغوی ترور زما مور ده، دهغوی مور آمنه بنت وهب بن عبد مناف ده او زما نیا هاله بنت اهیب بن عبد مناف ده، دهغوی بی بی خدیجه بنت خویلد زما ترور ده، دهغوی په اصحابو کښې چا چه دهغوی نه څه حاصل کړل ما دټولو نه

(۱) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷). کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ. باب مناقب الزبیر بن العوام رضی الله عنه. رقم (۳۷۱۷).

(۲) سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۵۲). وتهذیب الاسماء (ج ۱ ص ۱۹۴).

(۳) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۲).

(۴) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۵ و ۳۲۶).

بهرتر حاصل کړل، لیکن ما د نبي کریم ﷺ نه اوریدلې دې فرمانی د کوم کس چه په ما باندې داسې خبره جوړه کړې چه ما نوی ونیلې نو هغه دي خپل تهکانه جهنم کښي جوړ کړي ځکه زه دا نه غواړم چه ده نبي کریم ﷺ نه زیات حدیثونه بیان کړم د حضرت زبیر رضی الله عنه نه تقریبا اته دیرش حدیثونه مروی دی، په هغې کښې متفق علیه دوه دی. او اوه احادیثو کښې امام بخاری رحمه الله متفرد دی (۱)

حضرت زبیر رضی الله عنه د جمل په واقعه کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها د طرفه شریک شوې وو، لیکن حضرت علی رضی الله عنه هغوی ته یو حدیث یاد کړو، چه په دې باندې هغوی هلته واپس شول (۲) په لاره کښې عمرو بن جرموز نومې بدبخت او دهغې ملگرو حضرت زبیر رضی الله عنه شهید کړل (۳) د سن ۳۶ هجری واقعه ده. (۴)

د قتل نه پس ابن جرموز په دې خیال حضرت علی رضی الله عنه ته راغلو چه هغوی به د دې کارنامې نه خوشاله شی، لیکن حضرت علی رضی الله عنه او فرمائیل لیدل قاتل الزبیر النار (۵)

ددې نه پس ابن جرموز ته سکون ملاؤ نه شو، تردې چه د حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه په دور خلافت کښې دې دهغوی گورنر مصعب بن الزبیر ته راغلو او دخپل خان گرفتاری یې پیش کړل او وې ونیل چه ما نه قصاص واخلم، مصعب حضرت عبدالله بن الزبیر ته اولیکل، هغوی خواب ورکړو چه زه د بنو تمیم یو اعرابی نه د زبیر قصاص څنگه واخلم؟ هرگز نه بلکه د هغوی دخپلو د تسمو برابرهم هغه نه گنړم، دا فوراً پریگده. (۶)

نو دې پریخودې شو، دې د هلته نه یو اوچت محل ته لاړو او خودکشی یې اوکړه ونیلې شی چه هغه په دې قتل باندې ډیر پریشان وو، ولې چه هغه ته به ویرونکې خوبونه راتلل (۷)

حضرت زبیر د نبي کریم ﷺ نه روایت کوی، او دهغوی نه روایت کونکو کښې حضرت عبدالله بن الزبیر، مالک بن اوس بن الحدثان، عبدالله بن عامر، حضرت حسن بصری، مسلم بن جندب، میمون بن مهران، نافع بن حبر بن مطعم، ابو حرو المازنی رحمهم الله وغیره دی (۸)

(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۷) وخلاصة الخرزجی (ص ۱۲۱)۔

(۲) عن ابی جبروالمازنی قال: شهدت علیا والزبیر حین توافقا، فقال له علی: یا زبیر، انشک الله اسمعت رسول الله ﷺ یقول: انک تقاتل علیا وانت ظالم له؟ قال: نعم، ولم اذکر ذلک الا فی موقفی هذا، ثم انصرف. رواه ابو یعلی، انظر المطالب العالیة (ج ۴ ص ۳۰۳)، بقیة کتاب الفتن، باب وقعة الجمل، رقم (۴۴۷۶)

(۳) اوگوری سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۱۶۰)، وتهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۶ و ۳۲۷)۔

(۴) سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۴)۔

(۵) تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۸)۔

(۶) سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۴)۔

(۷) حواله بالا، وتهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۸ و ۳۲۹)۔

(۸) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۰)۔

حضرت زبیر رضی اللہ عنہ په جمادی الاولی یا په رجب ۳۶ هجری کنبی شهید شول (۱)

رضی الله تعالی عنه وارضاه

اسنادی لطائف په دې سند کنبی دوه لطائف دی

یو دا چه په دې سند کنبی دوه تابعی دی، جامع بن شداد محاربى او عامر بن عبدالله الزبیر او دوه صحابیان دی حضرت عبدالله بن الزبیر او حضرت زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ دا سند اگرچه سداسی دې، یعنی تر نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پورې شپک واسطې دی لیکن معنی رباعی دې، ولې چه دوه تابعی هم دیوې طبقې کیدلوپه وجه گویا یو واسطه ده، هم دغه شان دوه صحابه دیوې طبقې کیدلو په وجه یو واسطه ده، والله اعلم.

دویمه لطیفه دا ده چه په دې کنبی د روایة الابهاء عن الابهاء بخصوص روایة الاب من الجد خصوصیت دې (۲)

قوله: قال: قلت للزبير: انى لا اسمعك تحدث عن رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم كما يحدث

فلان وفلان: حضرت عبدالله بن الزبیر رضی اللہ عنہ فرمانی چه ما خپل پلار حضرت زبیر ته عرض اوکړو چه زه تاسو ته دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کونکې نه اوورم، څنگه چه فلان فلان صحابی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه کثرت سره روایت کوی د سنن ابن ماجه او مسند احمد په روایت کنبی د حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ نوم تصریح هم موجود ده (۳) یعنی څنگه چه حضرت ابن مسعود او فلان فلان حضرات روایت کوی داسې تاسو هم کثرت سره روایت ولې نه کوی؟

قوله: قال: اما انى لم افارقه: وې فرمائیل، واؤره زه دنبی صلی اللہ علیہ وسلم نه جدا نه وم مطلب دا دې چه د روایت نه بیانولو منشا دا نه ده چه ما ته دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په صحبت کنبی کثرت سره اوسیدلو موقع ملاو نشو، ما د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه حدیثونه نه دی اوریدلی، بلکه زه خود نبی صلی اللہ علیہ وسلم دیو ارشاد دخوف د وجې نه احتیاطا حدیث نه بیانوم او هغه دنبی صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد دې من کذب علی فلیتبعوا مقعداً من النار.

معلومه شوه چه حضرت زبیر رضی اللہ عنہ او دهغوی په شان نور صحابه د احتیاط د وجې نه به حدیث نه بیانول، هغوی ته دا خیال وو چه چرته په نقل کنبی کمې بیشې اونه شی او کومو حضراتو صحابه کرامو چه حدیثونه بیان کړی دی یا خو هغوی ته په خپل خان باندې وثوق او یقین وو چه څه هم هغوی بیانی پورا پورا بغیر دڅه کمې زیاتنې نه بیانی او یا یې

(۱) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۹)، وسیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۴)۔

(۲) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)۔

(۳) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، رقم (۳۶)، ومسند احمد (ج ۱ ص ۱۶۵) مسند الزبیر بن العوام رضی اللہ عنہ۔

ځکه بیانولو چه دهغوی عمرو نه طویل شول، دهغوی نه سوالات او کړې شول او هغوی ته مجبوراً د جواب نوبت راغی (۱) والله اعلم.

بیا چه حضرت زبیر رضی الله عنه دلته او فرمائیل اما ان لم افارقه د ابن ماجه او مسند احمد په روایت کښې ددې نه پس مندا سلیت هم مذکور دې (۲) ددې ظاهري مطلب خو دا جوړېږي چه کله نه ما اسلام راوړې دې دهغې وخت نه کله هم د نبی صلی الله علیه و آله نه جدا شوې نه یم، لیکن دا ظاهري مطلب مقصود نه دې، ولې چه حضرت زبیر رضی الله عنه د حبشي طرف ته هجرتونه کړي وو، هم دغه شان کله چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د مکې مکرمې نه هجرت او کړو او مدینې منورې ته تشریف و یوو نو هغه وخت هم حضرت زبیر رضی الله عنه نبی صلی الله علیه و آله سره نه وو لهدا ددې واضح مطلب دا دې چه ما ته په عام احوالو کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله صحبت نصیب شوې دې، زه د نبی صلی الله علیه و آله نه جدانه یم پاتې شوې (۳)

قوله: ولكن سمعته يقول: من كذب علي فليتبوا مقعده من النار: البته ما د نبی صلی الله علیه و آله نه اوریدلی دی، نبی صلی الله علیه و آله فرمائیلی دی چه کوم سړې په ما باندې دروغ وائي هغه ته پکار دې چه په جهنم کښې خپله تېهکانه جوړه کړي.

د بخاری شریف دا روایت د ابوالولید عن شعبة د طریق نه مروی دې، چه په دې کښې د من کذب علی سره د متعمدا قید نه دې، هم دا شان دا روایت اسماعیلی د غندر عن شعبة د طریق نه هم نقل کړې دې، چه په هغې کښې دا قید نه دې (۴).

نیز زبیر بن بکار په خپل (کتاب النسب) کښې خپل طریق سره چه کوم روایت نقل کړې دې په هغې کښې هم دا قید موجود نه دې (۵) هم دا شان امام دارمی رحمته الله هم یو دوه طریقو سره دا روایت نقل کړې دې، چه دهغې الفاظ دا دی من حدث عني كذبا په دې کښې هم د تعدد قید موجود نه دې (۶).

هر کله چې ددې روایاتو په مقابل کښې ابن ماجه د غندر عن شعبة د طریق نه روایت نقل کړې دې، چه په هغې کښې د متعمدا اضافه هم شته (۷) نیز اسماعیلی د معاذ عن شعبة د طریق نه حدیث ذکر کړې دې، په هغې کښې هم دا قید موجود دې (۸).

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)۔

(۲) مسند احمد (ج ۱ ص ۱۶۵)، وسن ابن ماجه، المقدمة، باب التغليظ في تعدد الكذب على رسول الله صلی الله علیه و آله رقم (۳۶)۔

(۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)، وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۱)۔

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)۔

(۵) حواله بالا۔

(۶) سنن الدارمی (ج ۱ ص ۸۸) المقدمة، باب انتفاء الحديث عن النبي صلی الله علیه و آله والتثبت فيه، رقم (۲۳۳)۔

(۷) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغليظ في تعدد الكذب على رسول الله صلی الله علیه و آله رقم (۳۶)۔

(۸) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)۔

حاصل دا دې چه په اکثر طرق او روایاتو کښې د تعمد قید نشته. او په بعضې طرق کښې دا قید موجود دې

ایا د کذب په تعریف کښې د عمد قید ملحوظ دې؟ په دې خبره کښې اختلاف شوې دې چه په کذب کښې د عمدا قید لازمی دې، یا دا چه کذب عام دې که عمدا وی یا عمدا نه وی؟

صحيح او مختار قول د اهل سنت دې چه کذب: الاظهار بالشیء علی خلاف ما هو علیه سواء کان عمدا او عطاته وانی. او د حضرت زبیر رضی الله عنه ددې روایت په اکثر طرق کښې د عمدا اضافه نشته (۱) د حدیث شریف اطلاق خو عامد او خاطی او ساهی او ناسی ټولته شامل دې. البته په دې باندې اجماع ده چه د عامد نه علاوه باقی خلقو باندې گناه نشته (۲)

دلته سوال پیدا کیږي چه که د خطا او نسیان په حالت کښې گناه نه وی نو بیا حضرت زبیر رضی الله عنه ته د مذکوره وعید خوف ولې وو؟

ددې جواب دا دې چه اصل کښې هغوی ته د اکثاری الروایة نه خوف محسوسیدو چه چرته هغوی لاشعوری توگه باندې په غلطی کښې واقع نشی. اگر چه مخطی: گناه گار نه وی لیکن چونکه اکثار مظنه خطا ده. ځکه به هغې د اکثار د وجې نه گناه گار کیدې شی او کله چه یو ثقه کس خطا غلط روایت بیان کی نودهغې په نقل باندې د وثوق دوجې نه به خلق همیشه همیشه د پاره به په هغې باندې به عمل کوی. نوهغه ثقه کس د داسې عمل سبب به او گرځی کوم چه د شارع نه ثابت نوی.

لهذا کوم سړی ته چه د اکثار د وجې نه د وقوع فی الخطا اندیشه وی نو په داسې کس باندې د تعمد اکثاریه صورت کښې اطمینان نشی کیدې، هم دغه وجې نه حضرت زبیر رضی الله عنه او بعضې نورو حضراتو صحابه کرامو رضی الله عنهم د اکثار نه احتراز او کړو (۳) والله تعالی اعلم

قوله: فلیتوبوا مقعدة من النار: نو هغه ته پکار دی چه خپله تهکانه دې په جهنم کښې جوړه کړی.

دا صیغه اگر چه د امر ده خو ددې معنی د خبر ده، گویا نبی کریم صلی الله علیه و آله دا فرمائی چه کوم کس ما طرف ته دروغه خبره منسوب کړی الله تعالی به دهغه تهکانه جهنم راگرځوی هم دغه شان ددې معنی امکان هم شته چه څنگه دې بالقصد د کذب ارتکاب کړې دې نو ددې نتیجه دا دې چه بالقصد خپل ځان دپاره تهکانه هم تلاش کړی نیز په معنی د دعا هم مراد کیدې شی، گویا نبی کریم صلی الله علیه و آله ددې دپاره بدد عافرمائی چه چا د کذب علی النبی صلی الله علیه و آله دفعل شنیع ارتکاب او کړو نو الله تعالی به هغه ته په جهنم کښې تهکانه ورکوی (۴)

(۱) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)۔

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱). وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۲)۔

(۳) حواله جات بالا)۔

(۴) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱). وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۱)۔

۱۰۸۱ حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ أَنَسٌ (۱) إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ « مَنْ تَعَمَّدَ عَلَى كَذِبًا فَلْيَتَّبِعْهُ أَمَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ »

رجال الحديث

① ابو معمر دوی ابو معمر عبد الله بن عمرو بن ابی الحجاج منقری بصری دی، ددوی حالات په هم کتاب العلم کښې د باب قول النبي ﷺ: اللهم علمه الكتاب لاندې تیر شول (۱)
 ② عبدالوارث: دوی ابو عبیده عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی عنبری تنوری بصری دی، ددوی حالات هم په کتاب العلم کښې د باب قول النبي ﷺ: اللهم علمه الكتاب لاندې تیر شول (۲)

③ عبدالعزيز: دوی عبد العزيز بن صهيب بناني بصری دی، ددوی مختصر حالات په کتاب الايمان، باب حب الرسول ﷺ من الايمان لاندې تیر شول (۳)
 ④ حضرت انس رضی الله عنه: د حضرت انس رضی الله عنه حالات د کتاب الايمان، باب من الايمان ان يحب لاجيه ما يحب لنفسه لاندې تیر شول (۴)

قوله: انه ليمنعني ان احديثكم حديثا كثيرا ان النبي ﷺ قال: من تعمد

على كذبا فليتبوا مقعده من النار: زه چه تاسو ته ډیر حدیثونه نه بیانوم په دې سلسله کښې ما لره مانع دا دې چه نبی کریم ﷺ ارشاد او فرمائیل چه کوم کس ما باندې قصدا دروغ او وانی هغه د خپله تېهکانه په جهنم کښې جوړه کړي
 انه کښې ضمیر شان دي.

یتم دوه مفعوله غواړي، ددې يو مفعول خويه ليمنعني کښې ضمير متکلم دي او دويم مفعول ان احديثکم حديثا کثيرا دي. بيا (حديثا) چونکه جنس دي خکه ددې صفت (کثیرا) راوړل صحيح دي. اودا د (احديثکم) مفعول مطلق دي، مخکښې (ان النبي ﷺ قال.... الخ) د رمنع فاعل دي (۵)

(۱) قوله: قال انس رضی الله عنه: الحديث، اخرجه مسلم في صحيحه، في المقدمة، باب تغليظ الكذب على رسول الله ﷺ رقم (۳)، والترمذي في جامعه، في ابواب العلم، باب ما جاء في تعظيم الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۲۶۶۱)، وابن ماجه في سننه، في المقدمة، باب التغليظ في تعمد الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۳۲)

(۱) كشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۸) -

(۲) كشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۹) -

(۳) كشف الباری (ج ۲ ص ۱۲) -

(۴) كشف الباری (ج ۲ ص ۴) -

(۵) اوگوری عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۲) -

د حضرت انس رضی اللہ عنہ ارشاد مطلب واضح دې، هغه دا چه زه کثرت سره احادیث بیانولو نه ځکه اجتناب کوم چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم وعید ارشاد فرمائیلي دې، نو د کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم دو وعید د ویرې نه زه کثرت سره احادیث نه بیانوم.

دې نه معلومیږي چه کذب مطلقاً د خلاف واقع خبرې ته وانیلي شي، نیز دا خو یقیني خبره ده چه صحابه کرام د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم طرف ته څه غلطه خبره منسوبولې نشي، اوس چه هغوی د کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم نه ویریدل او دکوم ویرې د وجې نه به هغوی کثرت سره احادیث نه بیانول هغه صرف ددې وجې نه چه دهغوی په تړد کذب خلاف واقع خبرې ته وانی، که عمداً او کرې شي یا سهواً واللہ اعلم.

یو اشکال او دهغې جواب: دلته حضرت انس رضی اللہ عنہ فرماني چه زه زیات حدیثونه نه بیانوم ولي

چه ما ته دهغې وعید ویره ده، او د حضرت انس رضی اللہ عنہ شمار په مکثرینو صحابو کښې دې. (۱)
ددې جواب دا دې چه په حقیقت کښې حضرت انس رضی اللہ عنہ شروع کښې به زیات حدیثونه نه بیانول، لیکن هغوی له الله تعالی لوتې عمر ورکړې وو، خلقو دهغوی نه تپوسونه او کړل، ځکه هغوی لره د کتمان گنجائش نه وو، ځکه دې نه پس د سوالاتو مطابق هغوی حدیثونه بیان کړل. (۲)

داهم ممکن دې چه هغوی څه بیان کړل هغه د هغه احادیثو په مقابله کښې څه چه هغوی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلي وو ډیر قلیل وی، که د ټولو روایت به یې بیان کړې وې نو دهغوی د روایت کړی احادیثو تعداد د موجوده روایاتو په مقابله کښې ډیر زیات وو (۳) واللہ سبحانه وتعالی اعلم

[۱۰۹] حَدَّثَنَا مَكِّي بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ (۲) قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «مَنْ يَقُلْ عَلَى مَا لَمْ أَقُلْ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

(۱) د مکثرینو صحابه نه د علماء اصول حدیث په تړد هغه حضرات مراد دی چه دهغوی روایتونه د یوزر نه متجاوز وی، د هغوی ترتیب او حدیثونو تعداد درج ذیل دې (۱) حضرت ابوهریره [۵۳۷۴]
(۲) حضرت عبدالله بن عمر [۲۶۳۰] (۳) حضرت انس بن مالک [۱۲۸۶] (۴) حضرت عائشه صدیقه [۱۲۱۰] (۵) حضرت عبدالله بن عباس [۱۶۶۰] (۶) حضرت جابر بن عبدالله [۱۵۴۰] (۷) حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ [۱۱۷۰]، اوگوری فتح المغیث للعراقی (ص ۳۵۰)، وفتح المغیث للسغاوی (ج ۴ ص ۱۰۲)، وظفر الامانی (ص ۵۴۳)۔

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)۔

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)۔

(۳) قوله: عن سلمة هو ابن الاكوع، والحديث لم يخرج له احد من اصحاب الاصول الستة سوى البخاري رحمته الله

رجال الحديث

① مکی بن ابراهیم دوی مشهور امام حدیث مکی بن ابراهیم بن تمیمی حنظلی بلخی رحمہ اللہ دی، ددوی حالات ہم پہ کتاب العلم کنبی د باب من اجاب الفتيا باشارة اليد والراس لاتدي تیر شول (۱)

② یزید بن ابی عبید: دوی مشهور تابعی بزرگ د حضرت سلمہ بن الاکوع رحمہ اللہ مولى ابو خالد یزید بن ابی عبید اسلمی حجازی رحمہ اللہ دی (۲)
 دوی دخپل مولى حضرت سلمہ بن الاکوع رحمہ اللہ نه علاوه د حضرت عمیر مولى ابی اللحم رحمہ اللہ او د هشام بن عروہ رحمہ اللہ نه روایت کوی.
 ددوی نه روایت کونکو کنبی بکیر بن الاشج، يحيى بن سعيد القطان، حاتم بن اسماعيل، مغیره بن عبد الرحمن مخزومی، مکی بن ابراهیم او ابو عاصم النبیل رحمہم اللہ وغیره دی (۳)
 ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی (وكان ثقة كثير الحديث) (۴)

امام ابو داؤد رحمہ اللہ فرمائی (ثقة) (۵)

امام يحيى بن معين رحمہ اللہ فرمائی (ثقة) (۶)

امام عجلى رحمہ اللہ فرمائی (حجازى تابعى ثقة) (۷)

حافظ ذهبى رحمہ اللہ فرمائی (من بقايا التابعين الثقات) (۸)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی (ثقة) (۹)

حافظ ذهبى رحمہ اللہ فرمائی (وحديثه من عوالى البخارى الثلاثيات) (۱۰)

په ۱۴۷ هجرى کنبی دهغوی استقال او شو (۱۱) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

(۱) کشف الباری (ج ۳ ص ۴۱۶)۔

(۲) اوگوری تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)۔

(۳) دشیوخ او تلامذہ تفصیل دپاره اوگوری تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)، وتهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۳۴۹)۔

(۴) تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۳۴۹)۔

(۵) تهذيب الكمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)، و سير اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)۔

(۶) تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۳۴۹)۔

(۷) حواله بالا)۔

(۸) سير اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)۔

(۹) تقريب التهذيب (ص ۶۰۳ رقم ۷۷۵۴)۔

(۱۰) سير اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)۔

(۱۱) سير اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)۔

⑤ حضرت سلمه بن الاکوع رضی اللہ عنہ دوی مشهور صحابی حضرت سلمه بن الاکوع اسلمی مدنی رضی اللہ عنہ دی، ددوی د پلار په نوم کنبی نور هم ډیر اقوال دی، او ددوی نیکه داکوع نوم سنان بن عبدالله بن قشیر دی (۱)

حضرت سلمه رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه علاوه د حضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت عثمان او حضرت طلحه بن عبیدالله رضی اللہ عنہ نه روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکو کنبی ایاس بن سلمه بن الاکوع، بریده بن سفیان، الحسن بن محمد بن الحنفیه، زید بن اسلم، سفیان بن فروه، عبدالرحمن بن عبدالله بن کعب بن مالک، عطاء

مولی السائب بن یزید، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف او یزید بن ابی عبیده رضی اللہ عنہ وغیره دی (۲).
حضرت سلمه رضی اللہ عنہ په بیعت الرضوان (غزوه حدیبیه، کنبی شریک وو، هغه ورځ هغوی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په لاس مبارک باندې درې ځله بیعت علی الموت او کړو (۳)

هغوی ډیر زیات بهادر وو، په تیراندازی کنبی به نې زبردست مهارت لرل (۴). یو جماعت د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د اوسانو غلا کولو کوشش او کړو نو حضرت سلمه بن الاکوع رضی اللہ عنہ تنها دې ټول جماعت ته شکست ورکړو، حالانکه هغوی پیاده وو، په هغه موقع باندې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم

فرمانیلې وو (خپل درجالتاسلمه) (۵) زمونږه په پیادو کنبی سلمه د ټولو نه بهتر دی.
حضرت سلمه بن الاکوع رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه په کلي کنبی داوسیدو اجازت مخکنی نه اخستې وو (۶). چنانچه د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د شهادت نه پس فتنونه دېچکیدو په غرض هغوی د مدینې منورې نه په ربذه کنبی سکونت اختیار کړې وو، هم هلته هغوی نکاح او کړه، اولاد

یې اوشول او د انتقال نه څه موده مخکنی مدینې منورې ته واپس راغلل (۷).
د حضرت سلمه بن الاکوع رضی اللہ عنہ نه تقریبا اوه اويا (۷۷)، حدیثونه مروی دی، په هغوی کنبی متفق علیه شپاړلس دی، امام بخاری رحمته اللہ علیہ په پنځو حدیثونو کنبی او امام مسلم رحمته اللہ علیہ په نهه حدیثونو کنبی متفرد دی (۸).

(۱) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۱)، وتهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)۔

(۲) د شیوخ او تلامذو تفصیل دپاره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۲)۔

(۳) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۱)۔

(۴) کان شجاعا، رامیا، محسنا خیرا فاضلا. تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)۔

(۵) د واقعي تفصیل دپاره اوگوری صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب غزوة ذی فرد وغیرها، رقم (۴۶۷۸)

(۶) عن سلمه بن الاکوع انه دخل علی الحجاج، فقال: یا ابن الاکوع، ارتددت علی عقیبک، تعربت؟ قال: لا.

(۷) ولكن رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اذن لی فی البدو. صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۵۰) کتاب الفتن، باب التعرب فی الفتنه، رقم (۷۰۸۷)، وانظر صحیح مسلم، کتاب المغازی، باب تحریم رجوع المهاجر الی استیطان وطنه، رقم

(۸۲۵)، ومسند احمد (ج ۴ ص ۴۷ و ۵۴)۔

(۹) اوگوری صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۵۰)، کتاب الفتن، باب التعرب فی الفتنه، رقم (۷۰۸۷)۔

(۱۰) اوگوری تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)، وخلاصة الخرجی (ص ۱۴۸)۔

د حضرت سلمة بن الاکوع رضی اللہ عنہ انتقال پہ ۲۴ هجری یا پہ ۷۴ هجری کنبی اوشو. بعض حضرات د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دور خلافت پہ آخر کنبی د هغوی انتقال بنودلی دی (رضی اللہ عنہ وارضاه) فائده واضحه دی وی چه دا حدیث دامام بخاری رحمہ اللہ دتولو نه اول ثلاثی حدیث دی دثلاثیاتو بحث پہ مقدمه کنبی تیر شو. چه دهغی خلاصه دا ده چه دامام بخاری رحمہ اللہ تولونه عالی سند ثلاثی یعنی درې واسطوسره نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته رسیدلو والا حدیث دی په صحیح بخاری کنبی د ثلاثیاتو کل تعداد په لحاظ د سند سره دوه ویشته دی او په لحاظ د روایت سره اوولس دی. ولې چه پنځه روایات مکرر دی دې دوه ویشته کنبی یولس روایات دامام بخاری رحمہ اللہ عظیم شیخ مکی بن ابراهیم نه مروی دی (شېر حدیثونه دامام ابو عاصم ضحاک بن مخلد النبیل رحمہ اللہ نه مروی دی) او دا دواړه حضرات دامام ابو حنیفه رحمہ اللہ خصوصی شاگردان دی. (درې روایتونه دمحمد بن عبدالله انصاری رحمہ اللہ نه مروی دی)

(۱) اوگوری الاصابة (ج ۲ ص ۶۷)۔

(۲) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۲۱). کتاب العلم. باب اثم من کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم. رقم (۱۰۹). و (ج ۱ ص ۷۱) کتاب الصلاة. باب قدر کم ینفی ان یكون بین المصلی والستره؟ رقم (۴۹۹۷). و (ج ۱ ص ۷۲) کتاب الصلاة. باب الصلاة الی الاسطوانة. رقم (۵۰۲). و (ج ۱ ص ۷۹) کتاب مواقیة الصلاة. باب وقت المغرب. رقم (۵۶۱). و (ج ۱ ص ۲۶۸ و ۲۶۹) کتاب الصوم. باب صیام یوم عاشوراء. رقم (۲۰۰۷). و (ج ۱ ص ۳۰۵) کتاب الحوالات. باب ان احال دین المیت علی رجل جاز. رقم (۲۲۸۹). و (ج ۱ ص ۴۱۵) کتاب الجهاد والسير. باب البيعة فی الحرب ان لا ینفروا. وقال بعضهم: علی الموت. رقم (۲۹۶۰). و (ج ۱ ص ۴۲۷) کتاب الجهاد والسير. باب من رای العدو فنادی باعلی صوته: یا صباحاه حتی یسمع الناس. رقم (۳۰۴۱). و (ج ۲ ص ۶۰۵) کتاب المغازی. باب غزوة خیبر. رقم (۴۲۰۶). و (ج ۲ ص ۸۲۶) کتاب الذبائح والصيد. باب أنبة المجوس والمیة. رقم (۵۴۹۷). و (ج ۲ ص ۱۰۱۷ و ۱۰۱۸) کتاب الدیات. باب اذا قتل نفسه خطا فلا دية له. رقم (۶۸۹۱). واضح شی چه دا یولس واره روایتونه هم یوسند یعنی مکی بن ابراهیم عن یزید بن ابی عبید عن سلمة بن الاکوع دطریق نه مروی دی.۔

(۳) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۲۵۷). کتاب الصوم. باب اذا نوى بالنهار صوما. رقم (۱۹۲۴). و (ج ۱ ص ۳۰۶) کتاب الکفالة. باب من تکفل عن میت دینا فلیس له ان یرجع. رقم (۲۲۹۵). و (ج ۱ ص ۳۳۶) کتاب المظالم والغصب. باب هل تکر الدنان التي فیها الخمر.....؟ رقم (۲۴۷۷). و (ج ۲ ص ۶۱۲) کتاب المغازی. باب بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم اسامة بن زید الی الحرقات من جهينة. رقم (۴۲۷۲). و (ج ۲ ص ۸۳۵) کتاب الاضاحی. باب ما یؤکل من لحوم الاضاحی وما یتزود منها. رقم (۵۵۶۹). و (ج ۲ ص ۱۰۷) کتاب الاحکام. باب من بايع مرتین. رقم (۷۲۰۸). واضحه ده چه دا شېر واره روایتونه هم د یو سند یعنی ابو عاصم الضحاک بن مخلد عن یزید بن ابی عبید عن سلمة بن الاکوع دطریق نه مروی دی.۔

(۴) اوگوری مقدمة اعلاء البنین (ابو حنیفه واصحابه المحدثون ص ۹۰ و ۹۱)۔

(۵) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۳۷۲) کتاب الصلح باب الصلح فی الدیة رقم (۲۷۰۳). و (ج ۲ ص ۶۴۶) کتاب التفسیر. سورة البقرة. باب (یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم القصاص فی القتل الحر بالحر) الی قوله۔ عذاب الیم. رقم (۴۴۹۹). و (ج ۲ ص ۱۰۱۸) کتاب الدیات... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه...]

او دوی د امام زفر او امام ابویوسف شاگرد دی (۱) یو روایت د عصام بن خالد حمصی رحمته الله نه (۲) او یو روایت د خلاد بن یحیی کوفی رحمته الله نه مروی دی (۳).
 گویا دامام بخاری دوه ویش ثلاثی روایاتو کښې شل روایات دحنفی مشایخو نه مروی دی،
 او آخرنۍ دوه حضرات چا په حنفی علماء کښې نه دي شمار کړي
 دامام ابو حنیفه رحمته الله اکثر ویشتر روایات ثلاثی دي، او دهغوی کښې ثنائی روایات هم په
 کثرت سره شته، بلکه بعض وحدانیات هم شته (۴) هم دغه حیثیت نه بعضی حضراتو فقه حنفی
 وحدانی گرځولې دي.
 لیکن تحقیقی خبره دا ده چه امام ابو حنیفه رحمته الله رؤیه خو تابعی دی، په روایه تابعی کیدلو
 کښې اختلاف دي (۵) امام ابو معشر رحمته الله د امام ابو حنیفه رحمته الله چه کوم وحدانیات جمع کړي دي
 دهغوی اسانید معلول دي (۶).
 دامام بخاری ثلاثیاتو بعض حضراتو داسې اهتمام کړې دي چه دهغوی مستقلا شروح
 نې لیکلې دي، صاحب کشف الظنون فرماني چه ثلاثیات باندې محمد شاه بن الحاج حسن
 متوفی ۹۳۹ هجری یو لطیف شرح لیکلې دي (۷).
 هم دغه شان ملا علی قاری رحمته الله هم حاشیه لیکلې ده (۸).
 مولوی عبدالباسط قنوجی په فارسی کښې شرح لیکلې ده (۹).
 نواب صدیق حسن خان بهوپالی په اردو کښې شرح تحریر کړې ده (۱۰).

بقیه حاشیه د تیرمخ [باب: (السن بالسن)، رقم (۶۸۹۴)]. واضح شی چه دا درې واړه حدیثونه محمد بن
 عبدالله الاتصاري عن حمید عن انس د طریق نه مروی دي.
 (۱) اوگوری سیر اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۵۳۷).
 (۲) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۰۲) کتاب المناقب، باب صفة النبی صلی الله علیه و آله، رقم (۳۵۴۶) دا روایت
 عصام بن خالد عن حریر بن عثمان عن عبدالله بن بسر رضی الله عنه د طریق نه مروی دي.
 (۳) اوگوری صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۱۰۴) کتاب التوحید، باب (وکان عرشه علی الماء)، رقم (۷۴۲۱).
 دا روایت خلاد ابن یحیی عن عیسی بن طهمان عن انس بن مالک رضی الله عنه د طریق نه مروی دي.
 (۴) اوگوری مقدمة لامع الدراری (ج ۱ ص ۱۹۱) الفائدة الخامسة فی خصائص الكتاب غیر التراجم.
 (۵) اوگوری ترجمان السنة (ج ۱ ص ۲۲۵).
 (۶) اوگوری فتح المغیث (ج ۳ ص ۳۴۴). والرسالة المستطرفة (ص ۸۱).
 (۷) کشف الظنون (ج ۱ ص ۵۲۲).
 (۸) دهغې نوم تعلیقات القاری علی ثلاثیات البخاری دي، اوگوری البضاعة المزجاة (ص ۸۸)، ومقدمة
 لامع الدراری (ج ۱ ص ۲۶۰).
 (۹) مقدمة لامع الدراری (ج ۱ ص ۲۶۰).
 (۱۰) حواله بالا.

قوله: قال: سمعت النبي ﷺ يقول: من يقل على ما لم اقل فليتبوا مقعده

من النار: حضرت سلمة بن الاكوع رضي الله عنه فرمائی ہے ما نبی کریم ﷺ پہ دا فرمانیلو واؤریدو
چہ کوم کس پہ ما باندی ہفہ خبرہ اولگوی چہ ما نوی کرے ہفہ د خپلہ تہکاه پہ دوزخ کنبی
جوہرہ کرے

(من يقل) پہ اصل کنبی (من يقول) وو، شرطیت د وجہ نہ (يقل) شو (د)

(ما لم اقل) کنبی (ما) (شيئا) پہ معنی دی اود (لم اقل) نہ پس (شيئا) طرف تہ گرخیدو والا ضمیر
محذوف دی، گویا پورا جملہ بہ داسی وی (من يقل على شيئا لم اقله.....x)

دلته اگرچہ صرف د (قول) ذکر دی، دفعل ذکر نہ دی لیکن (فعل) ہم پہ (قول) کنبی داخل دی
ولہ چہ د ممانعت پہ علت کنبی دوانہ شریک دی، یعنی چہ د کوم علت پہ وجہ د قول نسبت
ممنوع او حرام دی، بعینہ ہم ہفہ علت دفعل د ممنوع کیدلو ہم دی، بیا وړاندی چہ د حضرت
زبیر اود حضرت انس رضی اللہ عنہما حدیثونہ تیرشول پہ ہغوی کنبی عموم دی، ولہ چہ پہ ہغوی کنبی
(من کذب على) یاد (من تعد على كذبها) الفاظ دی، چہ پہ ہغوی کنبی د قول سرہ فعل ہم داخل
دی، ہم دغہ شان د حدیث باب نہ پس د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ چہ کوم حدیث راروان دی پہ
ہغی کنبی ہم دغہ قسم عمومی الفاظ دی، لہذا کہ یو کار نبی کریم ﷺ نوی کرے نو دہغی
پہ بارہ کنبی (فعل رسول الله ﷺ) وئیل ہم داسی گناہ او مستوجب وعید دی څنگہ چہ ہفہ
خبرہ پہ بارہ کنبی (قال رسول الله ﷺ) وئیل چہ ہغوی ﷺ ارشاد نوی فرمانیلی (د)

ایا روایت بالمعنی صحیح دی؟ ددی حدیث د ظاہری الفاظو نہ بعضی حضراتو د روایت
بالمعنی ناجائز کیدو باندی استدلال کرے دی، څنگہ چہ ظاہر دی
او دمجازینو وینا دا دہ چہ ددی نہ د نبی کریم ﷺ پہ ارشاداتو کنبی داسی الفاظ راؤړلو
ممانعت دی چہ حکم بدلوی، او څومرہ پورے چہ د روایت بالفظ تعلق دی نو ددی پہ غورہ
کیدو کنبی دچا کلام نہ دی (د) والله اعلم

۱۱۰۱ حَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي
هُرَيْرَةَ (د) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «تَسْمَوُا بِأَسْمِي وَلَا تَكْتُبُوا بِكُنْيَتِي، وَمَنْ

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۲)۔

(۲) حوالہ بالا۔

(۳) حوالہ بالا۔

(۴) حوالہ بالا۔

(۵) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه البخاري أيضا في صحيحه (ج ۱ ص ۵۰۱) كتاب المناقب.
باب كنية النبي ﷺ. رقم (۳۵۳۹). و (ج ۲ ص ۹۱۴) كتاب الادب. باب قول النبي ﷺ: سموا باسمي ولا
نکتوا بکنیتی. رقم (۶۱۸۸). و (ج ۲ ص ۹۱۵) كتاب الادب. باب من سمی.... [بقیه حاشیہ پہ راروانہ صفحہ..]

رَأَى فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَى مُتَعَبِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» (۱۵۸۴۴)

رجال الحديث

① موسی دوی ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمته الله دی. ددوی مختصر حالات به (هدم الوی) کنبی خلورم حدیث د لاندی دی ^۱، او لپ تفصیل سره په کتاب العلم نه پ من اجاب الفتیا باشارة الید والرأس د لاندی تیر شوی دی ^۲.

② ابو عوانه دا ابو عوانه وضاح بن عبدالله دی. د دوی حالات د همد الوی د خلورم خبر حدیث لاندی تیر شوی دی ^۳.

③ ابو حصین دا ابو حصین بفتح الحاء المهملة وکسر الصاد المهملة عثمان بن عاصم بن حصین

بالتصغیر اسد کوفی رحمته الله دی. بعضی حضراتو د نیکه نوم یې د حصین په خانی زید ابن کثیر خود لې دی ^۴.

دوی په صحابه کرامو کنبی د حضرت جابر بن سمره. عبدالله بن زبیر. عبدالله بن عباس. حضرت انس. زید بن ارقم او د حضرت ابوسعید خدری رحمته الله نه روایت کوی ^۵، والله تعالی اعلم.

بقیه حاشیه د تیر مخ [باسماء الانبیاء. رقم (۶۱۹۷). و (ج ۲ ص ۱۰۳۵) کتاب التعبير. باب من رای النبی صلی الله علیه وسلم فی المنام. رقم (۶۹۹۳). و اخرجه مسلم فی المقدمة. باب تغلیظ الکذب علی رسول الله صلی الله علیه وسلم. رقم (۴). و فی کتاب الآداب. باب النهی عن التکنی بابی القاسم و بیان ما یستحب من الاسماء. رقم (۵۵۹۷). و ابوداؤد فی سننه. فی کتاب الادب. باب فی الرجل یتکنی بابی القاسم. رقم (۴۹۶۵). و ابن ماجه فی سننه. فی المقدمة. باب التغلیظ فی تعدد الکذب علی رسول الله صلی الله علیه وسلم. رقم (۳۴). و فی کتاب الادب. باب الجمع بین اسم النبی صلی الله علیه وسلم و کنیه. رقم (۳۷۳۵). و فی کتاب تعبیر الرؤیا. باب رؤیة النبی صلی الله علیه وسلم فی المنام. رقم (۳۹۰۱) -

(کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۳ و ۴۳۴)

(کشف الباری (۳ ۴۱۳) -

(کشف الباری (۱ ۴۳۴) -

(تهذیب الکمال (۱۹ ۴۰۱) -

(قال الحافظ رحمته الله فی تهذیب التهذیب (۸ ۱۲۸): و ذکره ابن حبان فی الثقات فی اتباع التابعین فروایتہ عن الصحابة عند ابن حبان مرسله. وهو الذي يظهر لي

قال الدكتور بشار عواد معروف رحمته الله فی تعلیقانه علی تهذیب الکمال (ج ۱۹ ص ۴۰۸) -

"بدا ذالك لابن حجر. لان ابن حبان ذكره في طبقة اتباع التابعين زعم ان ابن حبان لم يتكلم فيه بما يشير الى ذالك. و لم نقف على اي قول للمتقدمين ينفي روايته عن الصحابة الا قول يحيى ابن معين انه لم يلق ابن عباس. فالرجل ثقة ان شاء الله و روايته مقبولة. ولا يصح ان ينفي ملاقاته للصحابة لكون ابن حبان ذكره في طبقة اتباع التابعين.

البته امام یحیٰ ابن معین رحمته الله د دوی د حضرت عباس رضی الله عنه د سماع انکار کړې دي^(۱)
 د دې نه علاوه د اسود بن هلال، ابو عبد الرحمن سلمی، ابو وائل، سويد بن غفله، سعد بن
 عبیده، سعید بن جبیر، عامر شعبی، ابو الصالح السمان او د عمیر بن سعد رحمته الله نه هم روایت
 کوی. د دوی نه روایت کونکو کښي امام شعبه، سفیان ثوری، سفیان ابن عیینه، قیس بن
 ربیع، مالک بن مغول، مسعر بن کدام، ابو العوانه او ابو الاحوص رحمته الله شامل دي^(۲)
 عبد الرحمن بن مهدی رحمته الله فرماني لم یکن بالكوفة اثبت من اربع: منصور، ابو حصین، وسلمه بن
 کھیل، و عمرو بن مرة^(۳)

بل خاني فرماني لا ترى حافظا يختلف على ابي حصین^(۴)
 امام احمد بن حنبل رحمته الله نه چه کله د دوی باره کښي تپوس او کړې شو نو هغوی يې تعريف
 او کړو^(۵)
 امام عجلې رحمته الله فرماني ابو حصین کان شیخا عاليا وکان صاحب سنة^(۶)
 بل خاني فرماني ابو الحصین: کوفي ثقة وکان عثمانیا رجلا صالحا^(۷)
 دغه رنگي بل خاني د دوی ارشاد دې کان ثقة ثبتانی الحديث^(۸)
 یعقوب بن عثمان رحمته الله فرماني حدثنا ابو نعیم، قال حدثنا سفیان عن ابي حصین اسدي، شريف ثقة
 کوفي^(۹) امام ابن عبد البر رحمته الله فرماني اجمعوا على انه ثقة حافظ^(۱۰)
 حافظ ذهبي فرماني ثقة ثبت صاحب سنة^(۱۱)
 حافظ ابن حجر فرماني ثقة ثبت سفي وريها دلس^(۱۲)

^(۱) انظر تعليقات تهذيب الكمال (ج ۱۹ ص ۴۰۱) - نقلا عن تاريخ الدوري (۳۹۳/۲) -
^(۲) د شیوخو او تلامذه تفصیل دپاره اوگوری تهذيب الكمال (ج ۱۹ ص ۴۰۱، ۴۰۲) و تهذيب التهذيب
 (ج ۷ ص ۱۲۶)
^(۳) تهذيب الكمال (۴۰۳/۱۹)، وسیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۴۱۳) -
^(۴) تهذيب الكمال (۴۰۳/۱۹) -
^(۵) حواله بالا
^(۶) تهذيب الكمال (ج ۱۹ ص ۴۰۴) -
^(۷) حواله بالا
^(۸) حواله بالا
^(۹) تهذيب الكمال (ج ۱۹ ص ۴۰۵) -
^(۱۰) تهذيب الكمال (۱۲۸/۷) -
^(۱۱) الكاشف (ج ۸/ رقم ۳۷۰۸) -
^(۱۲) تقريب التهذيب (۳۸/۴) رقم (۴۴۸۴) قال شيخ محمد عوامة حفظ الله وقول الحافظ في التقریب
 (۴۴۸۴) ربما دلس "ماخوذ من كلام للاعش فيه وقد كان بينهما على امامتهما [بقية حاشیه په راروانه صفحه.

۱۲۷ یا ۱۲۸ کنبی د دوی انتقال اوشو^(۱)

① ابو صالح دا مشهور تابعی ابو صالح ذکوان السمان الزيات رحمه الله دې، د دوی مختصر حالات د کتاب الايمان، باب امور الايمان ولاندې تیر شوې دی^(۲)

⑤ حضرت ابو هريره رضي الله عنه د حضرت ابو هريره رضي الله عنه حالات د کتاب الايمان، باب امور الايمان ولاندې تیر شوې دی^(۳)

قوله: عن النبي ﷺ قال: تسمو باسمي ولا تكتنوا بكنيتي: حضرت ابو هريره رضي الله عنه د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی چې حضور پاک ﷺ او فرمائیل ﷺ خما په نوم باندې خپل نوم ايرېدی خو خما کنیت مه ېدی.

د باب دروایت شان وړود: د دې روایت شان وړود دا دې چې يو ځل حضور پاک ﷺ په بازار کنبی وو چې چا په يا ابا القاسم سره آواز او کړو چې حضور پاک ﷺ ورته متوجه شو نو هغې کس عرض او کړو چې ما تاسو ته نه، فلانکی کس ته آواز کولېه دې باندې حضور پاک ﷺ او فرمائیل ﷺ سوباسی ولا تکتوبکنیتی^(۴)

د حضور اکرم ﷺ په نوم مبارک باندې نوم او د هغوی کنیت باندې کنیت اېښودل دې مسئله کنبی د علماؤ مختلف مذاهب دی ① اول مذهب دامام شافعي او د اهل ظاهرو دې دا حضرات فرمائی چې هیچا دپاره د ابو القاسم کنیت اېښودل درست نه دی که د هغه نوم محمد یا احمد وی یا نه وی ددې حضراتو استدلال د حدیث پاک د ظاهر نه دې^(۵)

② دویم مذهب دامام مالک او جمهورو علماؤ دې دوی فرمائی چې د ابو القاسم کنیت اېښودل مطلقاً جائز دی که د چا نوم محمد او احمد وی یا نه، گویا چه دوی دا حدیث د حضور پاک ﷺ د ژوند سره خاص گرځوی او د وفات نه پس یې منسوخ بولي^(۶) ددې حضراتو وینا ده چې د زمانه اول نه تر ننه پورې خلق د ابو القاسم کنیت ايرېدی خو چاهم ددې نه منع نه ده فرمائلي^(۷)

بقیه حاشیه د تیر مخ] ما پکون بین المنعاصرین فلا ینبغی اعتمادہ ولم یدخل الحافظ نفسه فی رسالته "مراتب المدلسین" انظر تعلیقانه علی الکاشف (۸/۲) رقم (۳۷۰۸) -

① الکاشف (۷/۲) رقم (۳۷۰۸) - رحمة الله رحمة واسعة

② کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۸)

③ کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

④ صحیح البخاری (ج ۱۲ ص ۲۸۵) کتاب البیوع باب ما ذکر فی الاسواق رقم ۲۱۲۰، ۲۱۲۱ و (ج ۱ ص ۵۰۲) کتاب المناقب باب کنیه النبی ﷺ رقم (۳۵۳۷) -

⑤ شرح النووی لصحیح مسلم (۲/۲۰۶) کتاب الاداب باب النهی عن التکنی بای القاسم و بیان ما يستحب من الاسماء -

⑥ حواله باله

⑦ حواله بالا

ددې حضراتو دليل دحضرت علي عليه السلام روايت دې قال علي: قلت: يا رسول الله ان ولد لي من بعدك ولد اسيه باسك واكنيه بكنيتك: قال نعم || سنن ابی داود كتاب الادب باب في الرخصة في الجمع بينهما رقم (٤٩٦٨) وجامع الترمذي ابواب الادب باب ما جاء في كراهية الجمع بين اسم النبي ﷺ وكنيته رقم (٣٨٣٣).

③ دريم مذهب دابن جرير طبري عليه السلام دې دوی فرماني چې دا نهی خو منسوخ نه ده البته دا نهی تنزيهي او د ادب دپاره ده نه چې د حرمت دپاره ده.

امام ابن جرير عليه السلام فرماني چې د حضور پاک ﷺ حضرت علي عليه السلام ته اجازت ورکول او دحضرت علي عليه السلام خپل ځوی له ابوالقاسم کنيت اېښودل دې خبرې ته اشاره ده چې د نهی روايات په کراهة تنزيهي باندې محمول دي نه چې په حرمت باندې. او دا اهل علمو ته پته ده چې نهی تنزيهي د جواز يوه شعبه ده دې ته به زيات نه زيات خلاف اولی ونيلې شي خو بيا هم اهل علم مشران کله کله د عوامو نه تنگی لرې کولو دپاره په کراهة تنزيهي يا خلاف اولی باندې هم عمل کوی او دلته هم دغه رنگې ده.

هغوی دا فرماني چې د دې خبرې تائيد دې نه هم کيږي که چرې دانهی د تحريم دپاره وه نوصحابه کرامو به په دې ضرور منع فرمائيلې وه او دا به يې کنيت گرځولو نه. نو معلومه شوه چې صحابه کرامو دا په نهی تنزيهي محموله کړې ده. ②

④ څلورم مذهب د بعض سلفو دې چې د ابوالقاسم کنيت د هغه چا دپاره منع دې چې د چانوم محمد يا احمد وی او چې د چا نوم دې کښي يو هم نه وی دهغه دپاره دې کنيت کښي هيڅ گناه نشته. ③

ددې حضراتو استدلال دحضرت جابر عليه السلام مرفوع حديث دې من تسمي باسي فلا يکفي بکنيتي ومن اکتفى بکنيتي فلا يتسمي باسي: ④

⑤ پنځم مذهب دا دې چې ابوالقاسم کنيت بالکل ممنوع دې که نوم يې محمد وی يا نه وی دغه شان دچا قاسم نوم اېښودل هم منع دی ځکه چې دهغه پلار ته ابوالقاسم اونه ونيلې شي مروان بن حاکم خپل ځوی عبدالملک له اول نوم ابوالقاسم اېښودلې وو خو چې کله دا حديث هغوی ته اورسيدلو نو نوم ئې ورته بدل کړو او عبدالملک ئې ورته کښودو بعض انصار حضرات نه هم منقول دی چې هغوي هم دارنگې کار کړې وو. ⑤

① شرح النووی لصحيح مسلم (٢٠٦/٢) كتاب الادب باب النهی عن التكنی بابی القاسم وبيان ما يستحب من الاسماء -

② فتح الباری (٥٧٣/١٠) كتاب الادب باب قول النبي ﷺ: سموا باسي ولا تکنو بکنيتي -

③ شرح النووی لصحيح مسلم (٢٠٦/٢) -

④ (اللفظ لابی داود) كتاب الادب باب فيمن رأى ان لا يجمع بينهما رقم (٤٩٦٦) وجامع ترمذي ابواب الادب باب ما جاء في كراهية الجمع بين اسم النبي ﷺ وكنيته رقم (٢٨٤٢) -

⑤ شرح النووی (ج ٢ ص ٢٠٦) -

⑥ شپږم مذهب دا دې چې محمد نوم ایښودل بالکل منع دی دغه شان ابوالقاسم کنیت هم مطلقاً منع دی^(۱)، د حضرت عمر رضی الله عنه اثر دې لاتسموا احد باسم نبی^(۲)،

دغه رنگې د حضرت انس رضی الله عنه نه مرفوع روایت دې تسبونهم محمد ثم تلعونهم^(۳)،

امام نووي رحمه الله د امام مالک او د جمهورو علماؤ مذهب غوره گرځولوسره فرمانی واما اطباء

الناس حل فعله مع ان فی المتکثرین به والیکثرین الائمة الاعلام، واهل الحل والعقد والذین یقتدی بهم فی

مهمات الدین ففیه تقوية لهذا مذهب مالک فی جواز مطلقاً ویکونون قد فهمون النهی الاعتصام بحیاته رضی الله عنه^(۴)،

یعنی مطلقاً د ابوالقاسم کنیت ایښودل جائز دی، د ټولو خلقو په دې اتفاق دې بله دا چې ددې

کنیت ایښودو والانور لونی لونی امامان اهل حل او عقد دی او داسې خلق دی چې د دین په

اهم کارونو کښي د امامانو حیثیت لری، او دې سره د امام مالک مذهب ته تقویت ملایوگی

چه مطلقاً جائز دی، همدارنگې دا معلومه شوه چې دې ټولو حضراتو دا نهی صرف د

حضور پاک صلی الله علیه و آله ژوند پورې خاص گنرلې ده، والله اعلم

قوله: ومن رآنی فی المنام فقد رآنی، فان الشیطان لا یتمثل فی صورتی:

چا چې څه په خوب کښي اولیدم نو په حقیقت کښي یې هم زه اولیدم ځکه چې شیطان خما په

شکل سره، شکل نشی جوړولی

د خوب حقیقت: تفسیر مظهري کښي قاضي ثناء الله پاني پتی رحمه الله فرمانی چه د خوب حقیقت

دادې چې څه وخت د انسان نفس د خوب یا د بیهوشۍ دوجې دظاهری بدن نه فارغ شی نو ده

ته د خیالي قوت په لار کښي څه تصویرونه ښکاره شی، نو دغې ته خوب وئیلې شی^(۵)

د خوب قسمونه: د خوب درې قسمه دی دوه خو پکښي بالکل باطل دی چې دهغې څه حقیقت

او اصلیت نشته او بل دریم دخپل ذات او اعتبار سره صحیح او رشتونې دې خوبه دې صحیح

قسم کښي هم بعض څه عوارض شامل شي چې هغې سره دا فاسد او بې اعتباره کوی،

تفصیل ددې دادې چې انسان خوب کښي کوم مختلف صورتونه او واقعات گوري کله خو

داسې اوشی چه دبیدارۍ په وخت انسان کوم صورتونه گوري هم هغه په خوب کښي په شکل

په نظر راځی او کله داسې هم اوشی چې شیطان څه صورتونه او واقعات دده په ذهن کښي

ورواچوی کله د خوشالۍ او کله د ویرې، خو دا دواړه قسمونه باطل دی چه ددې نه څه حقیقت

(۱) شرح النووی (۲۰۶/۲) وفتح الباری (۵۷۲/۱۰) کتاب الادب باب قول النبی صلی الله علیه و آله تسوباسمی ولانکنوا بکنیتی

(۲) فتح الباری (۵۷۲/۱۰) -

(۳) المطالب العالیة بزوائد المسانید (۳۱/۰۳) کتاب البر والصلة باب اباحة التسمی باسماء الانبیاء وما جاء فی

کراهية ذالک رقم (۲۷۹۶) وکشف الاستار عن زوائد البزار (۴۱۲/۲) کتاب الادب باب کرامة اسم

النبي صلی الله علیه و آله رقم (۱۹۸۷) ومجمع الزوائد (۴۸/۸) کتاب الادب باب ما جاء فی اسم النبی صلی الله علیه و آله (وکنیته) -

(۴) کتاب الاذکار مع شرحه الفتوحات الربانية (۱۰۴/۶) کتاب الاسماء باب النهی عن الکنی بابی القاسم) -

(۵) تفسیر المظهري (۱۳۷/۵) -

شته او نه څه اصلیت او نه ددې څه تعبیر کیدې شی، دې کښې اول قسم ته حدیث النفس او دوئم قسم ته تسویل شیطانی ونیلې شی
دریم قسم چه صحیح او برحق دې هغه دالله دطرف نه یو قسم الهام دې چه د خپل بنده دخبردارۍ او د خوشخبری دپاره کولې شی، الله تعالی دخپل خزانه غیب نه بعض خیزونه دهغه په زړه او دماغ کښې واچوی
دطبرانی یو حدیث کښې رسول الله ﷺ فرمائی چې خوب یو کلام دې چې په هغې سره دې د خپل رب سره د خبرو کولو شرف حاصلوی^(۱)

ددې تحقیق د صوفیانو کرامو د بیان مطابق داسې دې چې په دنیا کښې څومره خیزونه په وجود کښې راتلو والادی ددې د وجود نه وړاندې یو خاص شکل په عالم مثال کښې موجود وی او په دغه عالم مثال کښې چه څنگه دجوهر او ثابت شوي حقیقتونو صورتونه او شکلونه وی دغه رنگې د معانی او اعراض پکښې هم خاص شکلونه وی، خوب کښې چه کله نفس انسان دظاهری بدن نه فارغ شی نو بعضې وخت ددې تعلق عالم مثال سره اوشی نو هلته کښې چې دکائنات کم شکلونه دی هغه ده ته په نظر راشی بیا دا صورتونه دعالم غیب نه ده ته ښکاره شی، خو بعضې وخت په دې کښې هم څه عوارض راشی چې هغې سره په اصل حقیقت کښې څه باطل خیالات هم شامل شی نو ځکه بیا تعبیر ویستونکی ته هم تعبیر ویستلو کښې مشکلات راځی اوبعضې وخت هغه د ټولو عوارضو نه خالی وی نو دا اصل حقیقت وی خو په دې کښې بعض خوبونه د تعبیر محتاجه وی ځکه چې په هغې کښې حقیقت واضح نه وی اوس که په داسې حالت کښې تعبیر غلط شی نو واقعه به مختلفه شی، ځکه به صرف هغه خوبونه الهام من الله او حقیقت ثابته وی چې کوم دالله د طرف نه وی او په هغې کښې څه عوارض هم شامل نه وی اوتعبیر یې هم صحیح ویستلې شوې وی
د انبیاء کرام خوبونه هم دارنگې وی ځکه دهغوی خوب د وحی درجه لری، دعامو مسلمانانو خوبونه کښې هر قسم احتمالات وی ځکه هغه د چا دپاره حجت او دلیل نشی کیدلې دې خوبونو کښې بعض وختونه طبعی او نفسانی خواهشاتو ملاوت وی او یا بعض وختونه دگناهونو نحوست او تیاره په صحیح خوب غالب راشی او ناقابل اعتماد یې کړی، بعض وخت تعبیر هم په عقل کښې نه راځی^(۲)

دخوب چې دا درې قسمونه ذکر شول دا د رسول اکرم ﷺ نه هم منقول دی، حضور پاک ﷺ اوفرمائیل چه دخوب درې قسمونه دی یو قسم شیطانی دې چې په هغې کښې د شیطان د

(۱) قال الحافظ فی الفتح (۳۵۴/۱۲) کتاب التعبير باب اول ما بدا به رسول الله ﷺ من الوحي: الروية الصالحة: ذكر ابن قيم حديثاً مرفوعاً غير مفرغ "ان روي المؤمن كلام يكلم به العبد ربه في المنام، ووجد الحديث المذكور في نوادر الاصول للترمذي من حديث عبادة بن الصامت اخرجه في اصل الثامن والسبعين وهو من روايته عن شيخه عمر بن ابي عمر وهو واه وفي سنده جنيد وانظر مجمع الزوائد كتاب التعبير باب الرؤيا الصالحة. قال الهيثمي روايت الطبراني وفيه من لم اعرفه وانظر التفسير المظهری (۱۳۷/۵) قال الفاني في معرفة رواء الطبراني بسند الصحيح والضياء^(۳)

(۲) تفسير مظهری (۱۳۷/۵-۱۴۱) ومعارف القرآن (۱۸/۵-۲۰)

طرف نه څه شکلونه په ذهن کښې راشي، او دویم هغه چه انسان دبیداری حالت کښې څه اویښي او بیا هغه صورتونه په خوب کښې راشي، او دریم هغه حالت دې چې بالکل صحیح او برحق دې هغه د نبوت په اجزاو کښې څلویښتم جزء دې یعنی دالله د طرف نه الهام دې (۱)
ایا د مذکور ه حدیث مصداق جوړیدو دپاره حضور پاک ﷺ په خپل اصلی شکل کې لیدل ضروری دی؟ حضور پاک ﷺ په خوب کښې لیدل د هغوی د وینا مطابق هم هغوی لیدل دی خو په دې کښې اختلاف دې چې په کوم حالت کښې هم کتونکو اولیدلو نوېس هم دغه به حضور پاک ﷺ وی یا په دې کښې څه تفصیل شته؟

امام بخاری په کتاب التعبير کښې د ابن سیرین رحمته الله علیه نقل کړی دی چې هغه به فرمائیل اذا راى صورته (۲) چه حضور پاک ﷺ یې په خپل شکل او صورت کښې لیدلې وی نوهم هغوی یې لیدلې دی

هم دغه رنگې چه ابن سیرین رحمته الله علیه ته به څوک راغلو او ورته به ئې اوئیل چه ما حضور پاک ﷺ په خوب کښې لیدلې دې نو هغوی به ترې دهغه حلیه تپوس کوله چې خوب کښې به یې لیدلې وو که خلاف معهود حلیه به یې اووئیله نو ورته به یې او فرمائیل چه تا حضور پاک ﷺ نه دې لیدلې (۳)

ددې خبرې تائید د ابن عباس رضی الله عنهما د اثر نه هم کیږی عاصم ابن کلیب فرمائی حدثني ابي قال: قلت لابن عباس: رأيت النبي ﷺ في المنام قال صفه لي قال ذكرت حسن ابن علي فشهدته به، قال قد رأيت: (۴)

یعنی ما ابن عباس ته اوئیل چې ما حضور پاک ﷺ په خوب کښې لیدلې دې هغوی او فرمائیل چې په کوم شکل کښې دې لیدلې دې هغه بیان کړه ماته حضرت حسن بن علی زیاد شو ما هغوی سره تشبیه ورکړه نووې فرمائیل چه او یقینا چه تا لیدلې دې،
حالاتکې امام نووی رحمته الله علیه او نور علماء فرمائی چه حضور پاک ﷺ یې کوم شکل کښې هم لیدلې وی هم حضور ﷺ به ئې لیدلې وی (۵)

البته که چرې هغوی ئې په هغه شکل کښې او کتلو کوم چې په احادیثو کښې راغلي دي نودهغوی ذات ئې او کتلو او که په بل شکل کښې ئې او کتلو نودابه شکل تمثیلی وی، که په ښه شکل کښې ئې او کتلو نود کتونکی دین ښه والی طرف ته اشاره ده ځکه چې نبی کریم

(۱) عن عوف بن مالك عن رسول الله ﷺ قال: ان الرؤيا ثلاث منها اهاويل من الشيطان ليحزن بها ابن آدم ومنها ما بهم به الرجل في يقظته فيراه في منامه ومنها جزء من ستة واربعين جزء من النبوة. سلف ابن ماجه كتاب تعبير الرؤيا باب الرؤيا ثلاث رقم (۳۹۰۷) -

(۲) صحيح البخاری (۱۰۳۵/۰۲) كتاب التعبير باب من رأى النبي ﷺ في المنام رقم (۶۹۹۳) -

(۳) فتح البخاری (۳۸۴/۱۲) كتاب التعبير باب من رأى النبي ﷺ في المنام -

(۴) حواله بالا -

(۵) اوگوری شرح النووی لصحيح مسلم (ج ۲ ص ۲۴۲ و ۲۴۳)، كتاب الرؤيا.

ﷺ ددین شیشه ده. دهغوی ﷺ په آینه کښې دین په نظر راځی اوکه په ناخوښه شکل صورت کښې نې اوکتلونو نودکتونکی دنقص علامت دې. حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ هم دې رای ته ترجیح ورکړې ده. (۱)

دخوب په حالت کښې دحضور ﷺ ارشاد حجت شرعیه دې که نه؟ یوه مسئله داده که چرې چا حضوراکرم ﷺ لره اوکتلوچې هغوی ﷺ دڅه څیزخبرورکوی. یا دڅه څیزنه منع فرمانی. یا دڅه څیزحکم کوی نوداسې منامیه (خوبونه) شرعی حجت دی که نه؟ دعلماؤپه دې باندې اتفاق دې چې په خوب کښې دنبی صلی اللہ علیہ وسلم ارشادات شرعی حجت نه دې. البته هغه ارشادکه چرې دیو حکم شرعی مصادم (مخالف) نه وی نودحضوراکرم ﷺ صورت ذاتیه یا صورت مثالیه سره ددب تقاضا دا ده چې په هغې باندې عمل اوکړې شی. نویه داسې حکم باندې عمل کول مستحسن دی. (۲)

په دې باندې اشکال راځی چې خوب لیدونکی هم حضوراکرم ﷺ اوکتلواودهغوی ﷺ کتل برحق هم دی نودهغوی ﷺ ارشادات مبارکه دې هم برحق اوحجت وی.

ددې جواب دادې چې کوم حضرات دحضوراکرم ﷺ درؤیت برحق کیدو دپاره حقیقی حلیه مبارکه سره لازمی گرځوی. نودهغوی په نیزخود خوب په حالت کښې دارشاداتوحجت نه کیدل ظاهر دی. ځکه چې دچادپاره داممکن نه دی چې جزما (یقینا) داخبره اوکړې چې ما حضوراکرم ﷺ لره په خپل اصل حلیه کښې لیدلې دې. کله چې دحضوراکرم ﷺ په کتلو کښې شبهه پیدا شوه نودخوب دحجت کیدوڅه سوال دې؟

اوچې کوم حضرات وانی چې هغوی لره په خپل اصل حلیه کښې لیدل ضروری نه دی. دهغوی په نیزدخوب عدم حجیت په دې بنیاد باندې دې چې حضوراکرم ﷺ په حدیث پاک کښې داخواوفرمائیل چې کوم سړی زه په خوب کښې اولیدم نوهغه واقعی هم زه اولیدم ځکه چې شیطان تصرف کولوسره زما شکل نه شی جوړولې. هغوی دانه دی فرمانیلې چې په خوب کښې زما ارشادبه هم برحق وی اودهغې نسبت زما طرف ته کیدې شی ظاهره ده چې درؤیا برحق کیدو نه دانه لازمیږي چې کوم څیزدې په خوب کښې ښکاره کړې شی یا اورولې شی نویه حقیقت کښې دې هم واقع وی. بلکه دومره خبره ثابتیږي چې داخوب په ۱۱.اضغاث، کښې نه دې. ددې څه تعبیر شته ددې تعبیردنسبت په وجه نه داخوب برحق دې. نه چې مرئی اودمسموع دنسبت په وجه. (۳)

بیادلته داخبره هم واضحه کیږي چې حضوراکرم ﷺ لره په خوب کښې لیدلوکښې دشیطان دتصرفاتو هروڅه دخل نشته. بیا هم دکتونکی دقوت متخیله په بعضې اوقاتوکښې اثر انداز کیږي. هم داوجه ده چې حضوراکرم ﷺ په خپل معروف هیئت نه بغیر په بل هیئت کښې هم

(۱) اوگوری الکوکب الدری (ج ۳ ص ۱۹۶) ابواب الرویا. باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: من رآنی فی المنام

(۲) اوگوری تکملة فتح الملهم (ج ۴ ص ۵۲). کتاب الرؤیا. باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: من رآنی فی المنام فقد رآنی.

(۳) اوگوری تکملة فتح الملهم (ج ۴ ص ۵۲).

بنکاره کبریٰ خکه عین ممکن دی چې د کتونکی په خیال کښې څه داسې کلام واقع شی چې دهغه تکلم هغوی علیهم السلام نه وی فرمائیلی. نیز د اهرم ممکن ده چې خوب لیدونکی په خوب کښې چې څه لیدلې وی هغه ترې نه هیر شوی وی، بیا دویځیدونه پس ده ته د داسې خبروخیال راغلو کوم چې په خوب کښې ده ته نه وي پېښې شوي.

لهذا ددې شبهاتو سره مونږ هغه احکام نه پرېږدو کوم چې مونږه د حضور اکرم صلی الله علیه و آله نه په حالت یقظه کښې حاصل کړې وی، نیز په دې کښې هم څه شک نشته چې په حالت رؤیا او حالت یقظه کښې که تعارض اوشی نو حالت یقظه لږه به ترجیح حاصلیږي. ^(۱) ځکه چې د اهرم معلوم دی چې دمغفل روایت معتبر نه وی. کله چې په بیدارې کښې د غفلت د وجې نه روایت نه قبلیږي نو د خوب غفلت خود بیدارې د غفلت نه بدرجها زیات دي. بیا ددغه نائم مغفل روایت څنگه قبول کړې شی؟!

علامه شاطبي رحمته الله علیه لیکلی دی چې ابن رشد رحمته الله علیه نه تپوس او کړې شو چې که د یو قاضی په وړاندې دوه عادلان او ثقه گواهان په کومه معامله کښې گواهی ورکړي. اویا چې کله قاضی اوده شونویه خوب کښې نې حضور اکرم صلی الله علیه و آله اولیدلو چې فرمائیل نې ددې شهادت مطابق فیصله مه کوه، داشهادت باطل دي. نوایا حاکم به درو یا مطابق فیصله کوی که دشهادت مطابق؟ ابن رشد رحمته الله علیه او فرمائیل قاضی لره درو یا مطابق فیصله کول صحیح نه دی. ددغه رؤیا د وجې په شهادت باندې عمل ترک کول به جائز نه وی، ځکه چې که داسې خوبونه حجت او گرزو نودې نه به ابطال شریعت لازم راځي اودا صحیح نه ده ددې وجې چې د انبیاء کرامو خوبونو ته د وحی حیثیت حاصل دي، او د دوی نه علاوه باقی د چا خوب وحی نه ده اود خوب په ذریعه د غیب علم نشي حاصلیدی. ^(۲)

شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمته الله علیه لیکلی دی چې مادشیرخ عبدالوهاب متقی رحمته الله علیه نه اوریدلې دی چې دمغرب دفقراء نه یو فقیر په خوب کښې حضور اکرم صلی الله علیه و آله اولیدلو چې هغوی علیهم السلام ده ته د شرابو د څکلو حکم کوی، هغه دخپل وخت علماء کرامونه تپوس او کړو. هریو کس ورته څه نه څه محمل او بنود لواوڅه نه څه تاویل نې ورته او کړو. دغه وخت په مدینه منوره کښې یو عالم محمد بن عراقی وو، کوم چې دیرزیات متبع سنت بزرگ وو. هغه په وړاندې چې کله دا وقعه بیان کړې شوه نو هغه او فرمائیل چې ددغه کس په قوت سامعه کښې څه خلل وو. نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمائیلې وو، لا تشرب الخمر، هغه لا تشرب، لره لا تشرب، او گنرلور، ^(۳) حضرت کشمیری رحمته الله علیه فرماني چې یو سړی حضور اکرم صلی الله علیه و آله په خوب کښې اولیدلو چې هغوی علیهم السلام انگریزی توپې په سر کړې ده، ددې وجې دغه سړی ته ویره اوشوه. هغه د حضرت گنگوهری رحمته الله علیه نه استفسار او کړو، حضرت ورته او فرمائیل چې دادهغه په دین باندې دنصرانیت غلبه طرف ته اشاره ده. ^(۴)

(۱) حواله سابقه

(۲) اوگوری الاعتصام للشاطبي (ج ۱ ص ۲۶۲ و ۲۶۳)، الباب الرابع فی ماخذ اهل البدع بالاستدلال _

(۳) اوگوری اشعة اللمعات (ج ۳ ص ۶۳۹)

(۴) اوگوری فیض الباری (ج ۱ ص ۲۰۳ و ۲۰۴) _

ایا په خوب کښې د حضور اکرم ﷺ زیارت کولو والا به صحابی وی ؟ که چاپه خوب کښې د حضور اکرم ﷺ زیارت او کړو نو آیا هغه به صحابی وی ؟

علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې هغه به صحابی نه وی، ځکه چې د صحابی تعریف دادې چې هغه صاحب ایمان سرې کوم چې حضور اکرم ﷺ لیدلې وی، د دغه کتلونه مراد معهود او معتاد رؤیت دې، منامی رؤیت معتادنه دی، داسې هم وئیلې شی چې د دغه رؤیت نه دهغوی ﷺ په دنیوی حیات کښې زیارت کول دي - (۱)

علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ هم دغه شان تصریح کړې ده - (۲)

د حضور اکرم ﷺ په حالت بیدارې کښې زیارت ممکن دې که نه؟ د دې نه پس په دې باندې خان پوهه کړې چې نبی ﷺ که چاپه خوب کښې اولیدلو نوبیاخوهم هغوی ﷺ نې اولیدل. لیکن که چرې یوکس دا اووانی چې ماحضور اکرم ﷺ په بیدارۍ کښې لیدلې دې نو آیا دهغه خبره به معتبره وی که نه؟ او هغوی ﷺ لره په بیدارۍ کښې لیدل ممکن دی که نه ؟

بعضې حضراتو د دې نفی کړې ده (۳) او وئیلې ئې دی چې د حضور اکرم ﷺ نه رؤیت منامی ثابت دی، بلکه د علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ په قول دامتواتر دې (۴) او درؤیت فی الیقظه باره کښې حضور اکرم ﷺ نه څه ثابت نه دی، البته د .. من رآنی فی المنام فسیرانی فی الیقظه، په احتمالاتو کښې دیو احتمال په توگه باندې اشاره ملاوېږي - (۵)

دغه شان د حضراتو صحابه کرامو او د تابعینو نه دچانه هم دامنقول نه دی چې هغوی د شدت تعلق نه باوجود هم حضور اکرم ﷺ لره دبیدارۍ په عالم کښې لیدلې وی. تردې پورې چې حضرت فاطمه رضی اللہ تعالیٰ عنہا ته د حضور اکرم ﷺ په فراق کښې چې کومه صدمه لاحق شوې وه. هغه صدمه دهغوی دپاره د مرگ سبب او گرځیدو او د حضور اکرم ﷺ دوصال نه صرف شپږ میاشتې پس دهغې وفات شوې وو. دهغوی کور دروضه مبارکې سره پیوست وو. بیا هم دهغې نه منقول نه دی چې په دغه پوره مده کښې هغې حضور اکرم ﷺ په عالم بیدارۍ کښې لیدلې وو - (۶)

د دې په مقابله کښې ډیرو محققینو د دې اثبات کړې دي. علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ خوددې د اثبات دپاره یوه مستقله رساله .. تنویر الحک فی امکان رؤیة النبی والملك، لیکلې ده (۷)، علامه بارزی رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب .. توثیق عمری الاسلام، کښې، علامه ابو محمد عبدالله بن ابی جمره رحمۃ اللہ علیہ په

(۱) اوگوری عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۶) -

(۲) تنویر الحک فی امکان رؤیة النبی والملك (ضمن الحاوی للفتاوی (ج ۲ ص ۲۶۵) -

(۳) اوگوری المواهب اللدنیة مع شرحه (ج ۷ ص ۲۹۲) الفصل الرابع، ماخص به صلى الله عليه وسلم من الفضائل والكرامات -

(۴) شرح المواهب اللدنیة للزرقانی (ج ۷ ص ۲۹۲) -

(۵) حواله بالا -

(۶) المواهب اللدنیة للقسطلانی وشرحها للزرقانی (ج ۷ ص ۲۹۲) -

(۷) کومه چې د `الحاوی للفتاوی` په ضمن کښې طبع شوې ده -

.. بهمة النفوس، کنبی عقیف یافعی علیه السلام په روضه الریاحین، کنبی اوشیخ صفی الدین بن ابی المنصور علیه السلام په خپلې .. رساله .. کنبی سلف صالحینونه د یرواقعات نقل کړی دی - (۱)
علامه ابن جمره رحمته الله فرمائی چې سلفو او دخلفویولونې جماعت نه منقول دی چې هغوی حضور اکرم صلی الله علیه و آله رومبې په خوب کنبی لیدلې وو، بیا په مصداق حدیث .. من رآنی فی المنام فسیرانی فی البقیعة، هغوی نبی صلی الله علیه و آله د بیداری په عالم کنبی هم اوکتل. د نبی صلی الله علیه و آله نه دغه حضراتو دخپلو بعضو مشکلاتواود مسانلو د حل په باره کنبی تپوس هم اوکړو. نبی صلی الله علیه و آله دهغې حل ورته اوښودلو - (۲)

ابن ابی جمره رحمته الله فرمائی چې ددې خبرې منکر یاخوبه د کرامات اولیاء منلووالاوی یابه نه وی - که هغه د کرامات اولیاء منکروى نوزمونې دهغوی سره بحث نشته. ځکه چې هغوی دداسې څیزنه انکار اوکړوکوم چې .. سنت، نه په واضح دلالتوسره ثابت دي -
اوکه کرامت اولیاء لره برحق گنړی نودلته دي هم هغه تسلیم کړی چې د حضور اکرم صلی الله علیه و آله رؤیت یقظه په توگه د کرامت دي - (۳)

صاحب روح المعانی علامه آلوسی رحمته الله فرمائی چې دحضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم حضور اکرم صلی الله علیه و آله لره دوصال نه پس د بیداری په حالت کنبی نه کتل اودروستونوپه کتلوکنبی دتوجیه ضرورت دي، چې پرې اطمینان اوشی، دا وئیل هم ممکن نه دی چې دکومو نیکانو حضراتو نه لیدل منقول دی دغه ټول دروغ اوبې اصل دی. ځکه چې ددې ناقلین هم دیرزیات دی اوددې دعوی کونکی هم لوڼې جلیل القدر الله والاخلاق دی. دغه شان داهم نشی وئیلې کیدی چې دغه حضراتو واقعی لیدلې خودې خودغه رؤیت یعنی لیدل منامی دی. د بیداری په عالم کنبی نه وو. ځکه چې په دې محمل باندې حمل کول یولرې ده، بله دا چې بعضې واقعاتولره په خوب باندې محمول کیدی نشی -

البته داوائیلې کیدی شی چې دا خوارق عادتونو د قبیل نه دی، لکه څنگه چې دحضراتو انبیاء علیهم الصلاة والسلام کرامات اوداولیاء کرامو کرامتونه دی -

کوم ځانې پورې چې په صدراول کنبی دنه کتلوتعلق دي. نوعلامه آلوسی رحمته الله فرمائی چې حضور اکرم صلی الله علیه و آله لره په حالت یقظه کنبی کتل دخارق عادت په توگه باندې دي اویه صدر اول کنبی یعنی دصحابه کرام په زمانه کنبی دخوارقوصدوره یرکم ظاهرشوي وو. اوددې وجه دا په پوهه کنبی راخی چې حضور اکرم صلی الله علیه و آله چې دآسمان رسالت نمردي. دهغوی صلی الله علیه و آله زمانه ډیره قریبه وه. ظاهره ده چې دنمرپه رنډه کنبی ستوری نه ښکاره کیږی. لهذا عین ممکن دی چې ددغه حضراتوپه دور کنبی بعضې حضراتوهغوی صلی الله علیه و آله لره په عالم بیداری کنبی لیدلې وی خو هغوی داخلاف مصلحت گنړلوسره نه وی ظاهر کړی - ددغه حضراتودنه لیدلوپوه وجه داهم

(۱) المواهب اللدنیة (ج ۷ ص ۲۹۳) -

(۲) حواله بالا -

(۳) المواهب اللدنیة (ج ۷ ص ۲۹۴) -

کیدې شی چې د حضور اکرم ﷺ فراق سره دهغوی ابتلاء او آزمایشت مقصود دی. داهم ممکن دی چې په دغه وخت کې چې که چا حضور اکرم لره په حالت بیدارۍ کې لیدلې وې نودنورودپاره به دفتنه اودآزمینت دروازه کھولاو شوې وه. یومصلحت داهم ممکن دې چې په دغه وخت کې ډیر خلق داسې ووکوم چې دحضور اکرم ﷺ بعینه عکس وو.

نوخکه چاهم هغوی ﷺ ديقظه په حالت کې نه دي لیدلې. نیزدې سره ددې هم قوی امکان دې چې هغوی لره بیاني بیدارۍ په حالت کې په کثرت سره لیدلو نو هغوی ﷺ به په دغه موقع کې براه راست استفاده کیدله. نو دې سره به په کتاب اوسنت کې داجتهاد دروازه نه کھولاویدله. اوس چونکه حضور اکرم ﷺ موجود نه دي اونه په عالم بیدارۍ کې څوک هغوی لره گوري. نوخکه داجتهاد دروازه کھلاوډه، داسې دامت دپاره آسانی پیدا شوه. (۱)
کوم خانی پورې چې دمنکرینوداویناده. چې حضور اکرم ﷺ دخوب دصحت ضمانت ورکړې دي. دبیدارۍ نه لهداپه بیدارۍ کې ممکنه ده چې جنات اوشیطانونان متمثل کیدوسره خپل خان ته نبی اکرم ﷺ اووایی اوکتونکی ته دھوکه ورکړي. نو ددې جواب دادې چې دبیدارۍ حالت دخوب دحالت نه اقوی دي. کله چې په حالت دخوب کې تمثیل شیطانی نشی کیدې نودبیدارۍ په حالت کې هم نشی کیدې.

ممکنه ده چې منکرین دا اووایی چی د .. فان الشيطان لايتثل بي. . تعلق دخوب سره دي. بیدارۍ سره نه.

ددې جواب دادې چې په دې کې هروڅه شک نشته چی د .. فان الشيطان لايتثل بي. . تعلق دخوب سره دي. بیا هم ددې په علت کې غوراو کړی چې دکوم علت په بناباندې هغوی ﷺ دافرمائیلې وو. هغه علت دادې چې هغوی ﷺ هدایت محض دی اوشيطان ضلال محض. ضلال محض دهدایت محض شکل نشی اختیارولې. لهدا څنگه چې داعلت په حالت خوب کې دي. بعینه هم داعلت دبیدارۍ په حالت کې هم دي. لهدا داممکنه نه ده چې په حالت بیدارۍ کې شيطان متمثل کیدوسره په دھوکه کې واچوی. والله اعلم

ایا شيطان په خوب کې دالله تعالی په صورت کې متشکل کیدوسره راتلې شی؟ آیاشيطان په خوب کې راتلوسره دا وئیلې شی چې زه .. الله .. یم؟

حضرت گنگوھی رحمته الله علیه فرمائی چې شيطان داسې وائیلې شی. ځکه چې الله تعالی څنگه مظهر هدایت دي دغه شان مظهر ضلالت هم دي. ارشاد باری تعالی دي (فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ) (۱) والله اعلم بالصواب (۲)

قوله: من كذب على متعمدا فليتبوا مقعده من النار: کوم سړې چې ښه په قصد

(۱) اوگوری روح المعانی (ج ۱۲ ص ۳۹) تحت تفسیر قوله تعالی: ما كان محمد ابا احد من رجالكم ولكن رسول الله وخاتم النبیین.

(۲) سورة ابراهيم ۴۱

(۳) اوگوری لامع الدراری وتعليقانه (ج ۱۰ ص ۲۴۰ و ۲۴۱) کتاب التعبير

سره په ماباندې دروغ او وانی هغه دې خپله ټکانه «د استوگنې خانې» په دوزخ کښې جوړه کړې دلته په حدیث باب کښې هم دا جزه اصالة او بالذات مقصود دې -

د.. من کذب علي متعمدا، تواتر حدیث .. من کذب علي متعمدا .. د ډیرو صحابه کرامونه منقول دې. په خپله امام بخاری رحمه الله په مختلفو الفاظو سره دا د حضرت زبیر رضی الله عنه (۱) حضرت علی (۲) حضرت انس (۳) اود حضرت ابوهریره (۴) نه نقل کړې دې. دغه شان هغوی د حضرت مغیره (۵) حضرت سلمه بن الأكوع (۶) حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص (۷) د حضرت واثله بن الاسقع رضی الله عنه (۸) نه روایت کړې دې - البته په دې کښې دو عید بالنا تر صریح موجود نه ده - (۹) امام مسلم رحمه الله هم د حضرت علی (۱۰) د حضرت انس (۱۱) د حضرت ابوهریره (۱۲) اود حضرت مغیره رضی الله عنه (۱۳) نه دا روایت نقل کړې دې. اود ابو سعید رضی الله عنه نه صرف هم دوی روایت کړې دې (۱۴) امام بخاری نه دې روایت کوی -
د صحیحینونه علاوه نور د حدیث په کتابونو کښې حضرت عثمان (۱۵) حضرت ابن مسعود (۱۶) حضرت ابن عمر (۱۷) حضرت ابو قتاده (۱۸)

(۱) اوگوزی صحیح البخاری (ج ۱ ص ۲۱) کتاب العلم. باب اثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم. رقم (۱۰۷) -

(۲) حواله بالا (۱۰۶)

(۳) حواله بالا (۲۰۸)

(۴) حواله بالا. رقم (۱۱۰) -

(۵) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۷۲) کتاب الجنائز. باب ما یکره من النیاحه علی المیت. رقم (۱۲۹۱) -

(۶) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۲۱) کتاب العلم. باب اثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم. رقم (۱۰۹)

(۷) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۴۹۱) کتاب احادیث الانبیاء. باب ما ذکر عن بنی اسرائیل. رقم (۳۴۶۱) -

(۸) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۴۹۸) کتاب المناقب. باب (بدون ترجمه. بعد باب نسبة الیمن الی اسماعیل). رقم (۳۵۰۹) -

(۹) الفاظ دا دی .. ان من اعظم الفری ان یدعی الرجل الی غیرابیه او یری عینه مالم تر. او یقول علی رسول الله صلی الله علیه وسلم مالم یقل.. -

(۱۰) صحیح مسلم المقدمة. باب تغلیظ الکذب علی رسول الله صلی الله علیه وسلم. رقم (۲) -

(۱۱) حواله بالا رقم (۳) -

(۱۲) حواله بالا. رقم (۴) -

(۱۳) حواله بالا. رقم (۱) و (۵) و (۶) -

(۱۴) صحیح مسلم. کتاب الزهد والرقائق. باب التثبیت فی الحدیث وحکم کتابه العلم. رقم (۷۵۱۰) -

(۱۵) مسند احمد (ج ۱ ص ۷۰) -

(۱۶) جامع الترمذی. ابواب العلم. باب ماجاء فی تعظیم الکذب علی رسول الله صلی الله علیه وسلم. رقم (۲۶۵۹)

(۱۷) مسند احمد (ج ۲ ص ۲۲). رقم (۴۷۴۲) و (ج ۲ ص ۱۰۳). رقم (۵۷۹۸) و (ج ۲ ص ۱۴۴) و رقم (۶۳۰۹).

وشرح مشکل الآثار (ج ۱ ص ۳۶۰) -

(۱۸) شتر ابن ماجه. المقدمة. باب التغلیظ فی تعدد الکذب علی رسول الله علیه وسلم. رقم (۳۵) -

حضرت جابر^۱، او حضرت زید بن ارقم^۲ نه هم دا حدیث مروی دی -
دغه شان په سند حسن سره حضرت طلحه بن عبیدالله، حضرت سعید بن زید، حضرت
ابو عبیده بن الجراح، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت معاذ بن جبل، حضرت عقبه بن
عامر، حضرت عمران بن حصین، حضرت ابن عباس، حضرت سلمان فارسی، حضرت
معاویه بن ابی سفیان، حضرت رافع بن خدیج، حضرت طارق الاشجعی، حضرت سائب بن
یزید، حضرت خالد بن عرفطه، حضرت ابوامامه، حضرت ابو موسی غافقی، حضرت عائشه
او حضرت ابو قرصافه^۳ نه هم مروی دي -^۴ دا ټول دریدیرش ۳۳ صحابه کرام دي -

ددوی نه علاوه تقریبا دشلو ۲۰ صحابه کرامونه مزید هم دا حدیث مروی دي. بیا هم دهغوی
سندونه ډیر ضعیف او ساقط الاعتبار دي -^۵

حافظ ابن حجر^۶ فرماني چې بعضي حفاظ محدثینو ددې حدیث طرق جمع کړي دي -
په دې سلسله کښې دټولونه رومي امام علي بن المديني^۷ صراحت کړې دي او دهغوی
اتباع امام یعقوب بن شيبه^۸ کړي ده، هغه فرماني چې دا حدیث حجازي يا غير حجازي
صحابه کرامونه په شلو طرقو سره مروی دي. بیا ابراهيم الحري او ابوبکر البزار رحمهما الله
فرماني چې تقریبا څلویښت صحابه کرامونه مروی دي -

په دغه زمانه کښې امام ابن صاعد^۹ دهغه شان دغه طرق جمع کړي دي کوم چې د مذکور
تعداد نه څه زیات دي -

امام ابوبکر الصیرفي^{۱۰} فرماني چې تقریبا شپيته صحابه کرامو دې لره روایت کړي دي.
ددې طرقو لره امام طبراني جمع کړل نويه دي کښې اضافه او شوه

امام ابوالقاسم بن منده^{۱۱} فرماني چې دې روایت لره اوواتیه ۸۷ صحابه کرامو نقل کړي
دي. بعضي نیشاپوري حضراتو ددې تخریج کړي دي. کوم سره چې نوره اضافه او شوه

دغه شان امام ابن الجوزي^{۱۲} دې طرقو لره جمع کړه نو هغه دنوی ۹۰ نه زیات راوتل ابن
دحيه^{۱۳} په دې باندې جزم کړي دي

امام ابو موسی المديني^{۱۴} فرماني چې دې لره تقریبا سل ۱۰۰ صحابه کرامو نقل کوي.
ددې نه پس حافظ یوسف بن خلیل او حافظ ابو علی بکري رحمهما الله ددې حدیث طرق لره جمع

کړه نو دواړو مجموعه تقریبا یوسل دوو ته اورسیده -^{۱۵}
حافظ عراقی^{۱۶} فرماني چې بعضي حفاظو ذکر کړي دي چې دې حدیث لره دوه سوو ۲۰۰

صحابه کرامو نقل کړي دي. خوزه ددې وقوع لره مستبعد گنرم -^{۱۷}

(۱) حواله بالا. رقم (۳۳) -

(۲) مسند احمد (ج ۴ ص ۳۶۷) -

(۳) ددې ټولو روایانو دپاره اوگوزي،، الموضوعات.. لابن الجوزي (ج ۱ ص ۵۵ - ۹۲). الباب الثاني في قوله عليه السلام: من كذب على متعمدا..... -

(۴) اوگوزي فتح الباري (ج ۱ ص ۲۰۳) -

(۵) اوگوزي فتح الباري (ج ۱ ص ۲۰۳)، وظفر الاماني (ص ۵۲ - ۵۴)، وفتح المغيب للعراقي (ص ۳۲۳) -

(۶) اوگوزي فتح المغيب للعراقي (ص ۳۲۳) -

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ہے غالباً ۱۰۰۰، دو، دسبقت قلمی دوجہ نہ .. مائتان، شول^۱، خودلته دے داخبرہ دنظر لاندی وی ہے سلو ۱۰۰۰ تہ نزدی صحابہ کرامونہ ہے کوم دا روایت مروی دے ہفہ تول طرق صحیح نہ دی۔ بلکہ خنگہ ہے رومبی بیان شو۔ پہ دے کنبی دصحيح نہ علاوہ بعضی حسن دی، بعضی ضعیف دی، اوبعضی بالکل ساقط الاعتبار دی، بیابہ دے کنبی بعضی روایتونہ دمطلق کذب پہ مذمت کنبی دی، پہ خاص کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ مفید نہ دی۔ (۱)

ددے حدیث تفصیلی تخریج دپارہ دابہ^۲ الجوزی رحمہ اللہ کتاب الموضوعات اود علامہ عبدالحی لکھنوی رحمہ اللہ کتاب^۳، الآثار المرفوعة فی الاغیار الموضوعة، اوگوری۔ (۲) حافظ ابن الصلاح رحمہ اللہ فرمائی ہے دا حدیث متواتر دے، ددے نہ علاوہ بل حدیث متواتر نشته (۳) اوابن حبان (۴) او حازمی (۵) رحمہما اللہ دحدیث متواتر مطلقا انکار کوی او وانی ہے دحدیث متواتر ہرو وجود نشته۔

دابن حبان او حازمی رحمہما اللہ دا دعویٰ خوبالکل باطلہ دہ، خکہ ہے اوس مخکنی تفصیل تیر شو ہے .. من کذب علی متعدد، والا حدیث دسلو نہ زیات صحابہ کرامو نقل کرے دے۔ نو ولے بیابہ ہم دا متواتر نہ وی ؟

کوم خانی پورے ہے دحافظ ابن الصلاح رحمہ اللہ ددعویٰ تعلق دے، نو علماؤ ددغہ تخصیص تردید کرے دے او ونیلے نی دی ہے د.. من کذب، والا حدیث نہ علاوہ .. من بنی لہ مجدا .. دمع علی الخفین والا حدیث، رفع یدین والا حدیث، دشفاعت والا حدیث، د .. حوض .. او د.. رؤیت باری تعالیٰ .. والا احادیث وغیرہ متواتر دی۔ (۶)

حافظ عراقی رحمہ اللہ د.. من کذب علی متعدد .. والا حدیث پہ بارہ کنبی لیکلے دی .. ولا یکن التواتر فی شیء من طرق هذا الحديث، لانه يتعذر وجود ذلك في الطرفين والوسط، بل بعض طرقه

(۱) فتح المغیث للسخاوی (ج ۴ ص ۱۹) الغریب والعزیز والمشہور، امثله التواتر۔

(۲) اوگوری ظفر الامانی (ص ۵۴) نقلا عن فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۳)۔

(۳) کتاب الموضوعات لابن الجوزی (ج ۱ ص ۹۲-۵۵)، الباب الثانی فی قوله عليه السلام : من کذب علی متعدد .. والا آثار المرفوعة (ص ۱۱-۱۸)، ضمن مجموعة سبع رسائل للکنوی رحمۃ اللہ تعالیٰ۔

(۴) قال ابن الصلاح رحمہ اللہ تعالیٰ : نعم : حدیث .. من کذب علی متعدد فلیتوباً مقعده من النار، نراه مثالا لذلك، فانه نقله من الصحابة رضى الله عنهم العدد الجم، وهو فی الصحيحین مروی عن جماعة منهم .. علوم الحدیث (ص ۲۶۹)، النوع الموفی ثلاثین : معرفة المشہور من الحدیث۔

(۵) قال ابن حبان فی مقدمة صحيحة : .. فاما الاخبار فانها كلها اخبار آحاد .. انظر الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۱ ص ۱۴۵)۔

(۶) قال الحازمی رحمۃ اللہ تعالیٰ : .. واثبات التواتر فی الاحادیث عسير جدا .. شروط الائمة الخمسة للحازمی (ص ۱۴۲) ثلاث رسائل فی علم مصطلح الحدیث۔

(۷) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۳)، وفتح المغیث للسخاوی (ج ۴ ص ۲۰ و ۲۱)۔

الصحيحة انما هي افراد من بعض روايتها، وقد زاد بعضهم في عدد هذا الحديث حتى جاوز المائة، ولكنه ليس هذا المتن، وانما هي احاديث في مطلق الكذب عليه صلى الله عليه وسلم، كحديث: «من حدث عني بحديث يرى انه كذب، فهو احد الكاذبين»، ونحو ذلك، (١)

وحافظ عراقي دقوله حاصل دا دي چي .. كه ددي حديث تول طرق هم ملاؤ كړي شي نوبياهم تواتر نه ثابتېږي. ځكه چې ابتداء او انتهاء اوبيا وسط كښې دتواتر شرط يعنى كثر رواه موندل ممكن نه دي. بلكه ددي حديث بعضې طرق د داسې رواونه مروى دي په كوم چې دآحادو اطلاق كيږي. بعضې حضراتو ددي حديث دطرقو تعداد دسلونه زيات ښودلې دي. خودا خبره صرف دي متن سره متعلقه نه ده. بلكه په حضور اكرم ﷺ باندې مطلقا دروغ تړلو سره متعلق دي. ځنگه چې حديث .. من حدث عني بحديث يرى انه كذب، فهو احد الكاذبين، وغيره دي..

حافظ ابن حجر ﷺ دحافظ عراقي ﷺ دي اشكال لره چې متواتر دپاره دطرفينو او په وسط كښې استواء في الكثرة ضروري دي او ددي حديث په هريو طريق كښې دا خبره نشته دي ذكر كولو سره ددي جواب وركړي دي چې دمتواتر كيدو مطلب دانه دي چې په هر هر طريق كښې دي دتواتر ضرورت وي. بلكه په هره زمانه كښې دابتداء نه ترانتهاء پوري يوجماعت دبل جماعت نه روايت كونكي موجود وي نو دا افاده دعلم دپاره كافي ده. (٢)

حافظ ﷺ فرمائي چې صرف دحضرت انس ﷺ طريق لره روايت كونكو تعداد كافي زيات دي او دهغوى نه دا په تواتر سره منقول دي. دحضرت علي ﷺ نه روايت كولو والا شپږ مشهور تابعين دي. دغه شان حضرت ابن مسعود، حضرت ابوهريره او حضرت عبدالله بن عمرو ﷺ داحاديثو داحال دي. كه چرې داسې اوونيلې شي چې دا حديث دكوم كوم صحابه كرامونه مروى دي دهغوى په طريق باندې دامتواتر دي نو دا خبره به صحيح وي. ځكه چې دتواتر دپاره څه عدد معين شرط نه دي بلكه د.. علم.. افاده كافي ده. (٣)

حوعلامه عبدالحى لكهنوى ﷺ دي خبرې لره نقل كولو سره چې دا حديث كوم چې دسلو (١٠٠) نه زيات صحابه كرامونه مروى دي. په دي كښې بعينه .. من كذب، والا الفاظو سره نشته. بلكه نژدې نژدې نورو الفاظو والا حديثونه هم شامل دي. فرمائي .. وبه ظهري كلام الحافظ ابن حجر..... فان العلم الذي لا بد منه في المتواتر هو العلم الضروري، لا مطلق العلم، وحصول العلم الضروري من طرق هذا الحديث ممنوع، (٤)

(١) التقييد والايضاح لما اطلق واغلق من كتاب ابن الصلاح (ص ٢٧٢). النوع الحادي والثلاثون : معرفة الغريب والعزيز من الحديث _

(٢) قال الحافظ : .. واجيب بان المراد باطلاق كونه متواترا رواية المجموع عن المجموع من ابتدائه الى انتهائه في كل عصر. وهذا في افادة العلم.. _ فتح الباري (ج ١ ص ٢٠٣) _

(٣) فتح الباري (ج ١ ص ٢٠٣) _

(٤) ظفر الاماني (ص ٥٦ و ٥٧). مبحث الخبر المتواتر _

یعنی .. ددې نه دحافظ ابن حجر په کلام کښې چې کوم خلل واقع دې هغه ظاهر شو څکه چې په متواتر کښې کوم علم ناگزیر دې هغه .. علم ضروری .. دې، نه چې مطلق علم، او علم ضروری ددې حدیث دطریق نه حاصل کیدل مسلم تسلیم شده، نه دې... حاصل داچې ابن حبان او حازمی رحمهما الله دمتواتر وجود نه انکار کړې دې (۱) او ابن الصلاح رحمته الله فرماني چې دمتواتر وجود ډیر قلیل دې. البته .. من کذب والا حدیث په باره کښې دعوی کیدې شی چې دامتواتر دې

حافظ عراقی رحمته الله فرماني چې ددې حدیث په باره کښې دا وینا ممکنه نه ده چې دالفاظهم متواتر دې. څکه چه بعینه هم دې الفاظو سره دومره طرق سره مروی نه دی، دکوم په وجه سره چې په دې باندې دمتواتر کیدو حکم لگولې کیدې شی لهدا دې اختلاف ختمولو دپاره داسې وئیلې شی چې کوم حضراتو د.. متواتر .. انکار کړې دې هغوی د تواتر لفظی انکار کوی او چې کومو حضراتو متواتر تسلیم کړې دې هغه تواتر

معنوی دې (۲) والله سبحانه وتعال اعلم دواضع حدیث حکم دښی کریم صلی الله علیه و آله طرف ته غلطه خبره منسوب کول په اتفاق سره گناه کبیره ده (۳) البته په دې کښې اختلاف دې چې واضع حدیث کوم چې په حضور اکرم صلی الله علیه و آله باندې دروغ او ترې هغه د دائره ایمان نه خارج کیږي که نه؟

جمهور علماء فرماني چې مفتري علی النبی صلی الله علیه و آله د دائره ایمان نه نه خارج کیږي - امام ابو محمد الجوينی رحمته الله فرماني چې په حضور اکرم صلی الله علیه و آله باندې دروغ ترونگې به کافر کیږي (۴)

علامه ابن المنیر مالکی رحمته الله دامام جوينی رحمته الله قول طرف ته خپل میلان ظاهر کړې دې او په دې سلسله کښې هغوی ددې خبرې نه استدلال کړې چې کوم سرې دښی اکرم صلی الله علیه و آله طرف ته څه غلط حدیث منسوب کوی، دمثال په توگه باندې که هغه دکوم حرام دتحلیل دپاره غلط حدیث بیان کوی نو هغه به یا دا حرام حلال گنړي، یا به په حلال گنړلو باندې نور خلق آماده کوی او استحلال حرام کفر دې، دغه شان په دې باندې آماده کول هم کفر دې - (۵) خود علامه موصوف دا دلیل ضعیف دې، څکه چې دلته گفتگو په استحلال حرام کښې نشته دې، بلکه گفتگو په دې خبره کښې کیږي چې که څوک صرف په هوانې نفسانی (خواهشاتو) په غرض باوجود دحرام گنړلو نه، حضور اکرم صلی الله علیه و آله طرف ته غلط خبره منسوب کړي نو هغه به

(۱) انظر فتح المغیث للسخاوی (ج ۴ ص ۱۹) الغریب، والعزیز، والشهور، وشرح شرح نخبة الفكر فی مصطلحات اهل الأثر (ص ۱۸۷) -

(۲) انظر تعلیقات الشیخ نور الدین عتر علی علوم الحدیث لابن الصلاح (ص ۲۶۸) -

(۳) اوگوری توضیح الافکار لمعانی تنقیح الانظار (ج ۲ ص ۶۶) -

(۴) اوگوری نزہة النظر شرح نخبة الفكر مع حاشیة لفظ الدر (ص ۸۵) وشرح شرح نخبة الفكر لعلی

القاری (ص ۴۵۲)، وفتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۲) -

(۵) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۲) -

کافروى که نه، نصوص په دې خبره باندې دلالت کوى چې کافر کيږي به نه. الله تعالى فرمانى (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونُ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ)^(۱)

د امام بخارى رحمته الله دې طرف ته دې، ځکه امام ترجمه کښې .. اثم من کذب، ارشاد فرمايلې دې، که چرته کذب على النبى ﷺ کفروې نو حضرت امام بخارى رحمته الله به په ترجمه کښې د .. اثم، په ځانې باندې د .. کفر، لفظ رولې وو - والله اعلم

د حضور اکرم ﷺ په احاديثو کښې دروغ ونيلو والا توبه به قبوله وي که نه؟ که چرته يو کس د حضور اکرم ﷺ طرف ته غلطه خبره منسوب کړه اوداسې هغه عمدا او کړه، نودومره خبره خوظاهره ده چې دا گناه کبیره ده، البته په دې کښې کلام دې چې دده توبه به قبوله وي که نه؟ امام احمد بن حنبل، امام حميدى، سفيان ثوري، عبدالله بن المبارك، رافع بن الاسمر، اوابونعيم رحمته الله د مذهب دې چې دده ټول روايت به مردود وي، که چرته هغه په صدق دل سره (د زړه نه) توبه اوباسى نوبيا هم دهغه روايات معتبره دي - (۱)

خوامام نووى رحمته الله فرمانى چې دا د قواعدو خلاف دې، مذهب مختار دادې چې دده توبه قبوله ده اودتوبه نه پس دده روايات هم معتبر دي، دکفر په شان جرم توبه سره معاف کيږي نودا خودهغه نه کمتر دې، دابه بدرجه اولى معاف کړې شى - (۲)

د جمهورو د طرف نه ددې جواب دادې چې بحث په دې خبره کښې نه دې چې فيما بينه وبين الله دده توبه به قبوله وي يا نه، بلکه بحث په دې کښې دې چې کاذب على النبى ﷺ روايات به متعبروي که نه؟

جمهور واني چې معتبر به نه وي (۳) اوددې وجه دا ده چې آئنده دپاره به سدباب شي او هيڅ څوک هم دنبى ﷺ طرف ته څه غلطه خبره نه منسوب کړي اونه به دمنسوب کولو جرأت کوى فائده: امام بخارى رحمته الله په دې باب کښې دټولونه پرمې دحضرت على رضي الله عنه حديث ذکر کړې دې، کوم چې اصل مقصود باب دې، ددې نه پس نې دحضرت زبير رضي الله عنه حديث نقل کړې دې کوم چې په دې خبرې باندې دال (دلالت کونکې) دې چې حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم به په حضور اکرم ﷺ باندې دروغ تر لونه ديزيات احتراز کول، دريم نمرباندې دحضرت انس رضي الله عنه حديث نې راوړلې دې، په کوم کښې چې ددې خبرې تصريح ده چې حضرات صحابه کرامو به دا کثار فى الرواية نه احتراز کولو، کوم چې به مفضى الى الخطا وو، مطلق تحديد نه به نې

(۱) النساء ۴۸

(۲) اوگورئ الكفاية (ص ۱۱۷ او ۱۱۸)، وشروط الانمة الخمسة للحازمى (ص ۱۴۶)، ضمن ثلاث رسائل فى علم مصطلح الحديث)، وعلوم الحديث لابن الصلاح (ص ۱۱۶)، والتقييد والايضاح (ص ۱۵۰، ۱۵۱)، وفتح المغيث للعراقي (ص ۱۶۴) وفتح المغيث للسخاوى (ج ۲ ص ۷۱-۷۶) -

(۳) اوگورئ تقريب النووى بشرحه تدريب الراوى (ج ۱ ص ۳۳۰)، وشرح النووى لصحيح مسلم (ج ۱ ص ۸) المقدمة، باب تغليظ الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم -

(۴) قال ابو عبد الرحمن عبيد الله بن احمد العلى: سألت أحمد بن حنبل عن محدث كذب فى حديث واحد، ثم تاب ورجع، قال: توبته فيما بينه وبين الله تعالى، ولا يكتب حديثه أبدا، الكفاية (ص ۱۱۷) -

احتراز نه کولو، ددې نه پس د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه حدیث نه راوړې دې، په کوم کښې چې... قول،، تصریح موجود ده،، اوددې نه رومې حدیثونه د قول او فعل دواړو نسبتونو ته عام دي

اوپه آخره کښې نه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث رپړو، چې پکښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې په حضور اکرم صلی الله علیه و آله باندې دورغ تړل په یو موقع باندې هم جائز نه دی، که دعوی دسمع په حالت د یقظه کښې وی او که په حالت دمنام کښې وی. (۱) والله اعلم وعلیه اتم واحکم

فائدة د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په دې حدیث کښې څلور اموردی ۱- تسواهاسی- ۲- ولا تکتوا بکثیق- ۳- ومن رانی فی المنام فقد رانی، فان الشیطان لایتشلی فی صریق ۴- ومن کذب علی متعمدا

فلیتوا مقعدة من النار- ددې امورو په مینځ کښې څه مناسبت دې؟

علامه عینی رحمته الله فرمائی چې رومې جمله اودویمه جمله په مینځ کښې مناسبت بالکل ظاهر دې چې په یو کښې تسمیه مذکوره ده اوپه بل کښې تکیه، ددواړو تعلق هم دیو قبیل سره دې، په آخری دوو جملو کښې مناسبت داسې دې چې څنگه دبیدارۍ په عالم کښې د حضور اکرم صلی الله علیه و آله طرف ته د دروغو خبره منسوب کول حرام اونا جائز دی دغه شان که چا حضور اکرم صلی الله علیه و آله په خوب کښې نه وی لیدلې اوددې نه باوجود هغه وائی چې ما حضور اکرم صلی الله علیه و آله په خوب کښې لیدلې دې نودې هم ددې وعیدلاتدې داخل دې البته ددواړو جملو تعلق آخری دوو جملو سره څنگه دې؟ علامه عینی رحمته الله په دې مقام کښې بیاض پریخودی دې ممکنه ده چې روستونې لیکل غوښتل اوډهول ترې نه شوي وی- بیا هم غور کولوسره خبره په پوهه کښې راځی هغه داچې دا درې مختلف احادیث دی، یو،، تسواهاسی ولا تکتوا بکثیق،، دویم حدیث دې،، من رانی.....،، دریم حدیث،، من کذب علی متعمدا..... حضرت ابوهریره رضی الله عنه به دا حدیثونه بیل بیل هم روایت کول اوپه بعضې وختونو کښې به نه تړل په یوځانې باندې روایت کول دلته هم دا صورت دې چې ټول احادیث نه په یوځل روایت کړی دی-

۳۹- باب: کتابه العلم

د سابقه باب سره مناسبت په مذکوره باب اوباب سابق کښې مناسبت دادې چې په سابق باب کښې د حضور اکرم صلی الله علیه و آله نه نقل کولو کښې دکذب نه احتراز کولوتاکیدو اوپه دې باب کښې ددې خبرې ترغیب دې چې د حضور اکرم صلی الله علیه و آله کلام دضائع کولونه احتراز اوکړې شی-

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله فرمائی چې په باب سابق کښې چونکه کذب علی النبی صلی الله علیه و آله نه احتراز کولو حکم وو، ځکه عین امکان ووچې دبعضې خلقو همتونو بالکل جواب

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۲ و ۲۰۳)، وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۷) -

(۲) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۸) -

ورکړې وو او هغوی د مطلق نقل حدیث نه احتراز کولو. ظاهره ده چې په دې کښې لونی نقصان وو او په تعلیم او تبلیغ کښې خلل پیدا کېدو. ځکه مصنف رحمته الله علیه ددې نه پس دا ترجمه قائمه کړه. چې پکښې نه هغه طریقه اوسودله. چې ورسره نقل حدیث هم جاری پاتې کېدې شي. اود غلطیو نه هم بچ پاتې کېدې شي. هغه طریقه د کتابت حدیث ده. چې اوریدلې شوی

احادیث او علم لره اولیکلې شي اوبیانې بیان کړي. ^(۱) والله اعلم
مقصد ترجمه الباب حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چې دامام بخاری رحمته الله علیه طرز په دې ابوابو کښې دفقهاء په مینځ کښې چې کوم مختلف فیه وی دا دې چې ترجمه علی سبیل الاحتمال ذکر کوی. په دې کښې یو جانب طرف، جزم سره نه ذکر کوی. دا ترجمه هم داسې ده. ځکه چې د سلفو په دې کښې اختلاف پاتې شوي دي. بعضې حضرات د کتابت قائل وی او بعضې حضرات د ترک. اگرچه روستویه کتابت حدیث باندې اجماع منعقد شوه. بلکه ددې په استحباب باندې اتفاق شوي دي. ددې نه زیات داسې ونیلي شي چې د چا په ذمه د علم تبلیغ لازم او متعین وی او ده ته د هیرېدلو ویره وی نو ده باندې کتابت علم واجب دي. ^(۲)
 امام شاه ولی الله فرماني چې د مصنف مطلب دا بیانول دی چې د حدیث د کتابت اصل په حدیث کښې موجود دي. اگرچې په زمانه د نبی صلی الله علیه و آله کښې ددې ویرې چې حدیث قرآن سره گډ نه شي یا خلق د حفظ حدیث اهتمام نه کوی او په کتابت بهر ورسره شروع کړی. نو د کتابت حدیث نه منع او کړې شوه خو بیا روستو د کتابت اجازت ملاؤ شو. د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه واقعات په دې باندې گواه دی. ^(۳)

حضرت شیخ الهند رحمته الله علیه فرماني

د علم د حفاظت، بقاء او تبلیغ و اشاعت د پاره کتابت ضروری آسان او فائده مند دي نو ځکه یې باب کتابت العلم اولگولو چې د کتابت علم استحسان او د علمی کارونو د بقاء او حفاظت په غرض کتابت د حضور پاک صلی الله علیه و آله د ارشاداتو نه ثابت کړی بلکه علماؤ ته په کتابت باندې د ترغیب ورکولو طرف ته اشاره هم معلومېږي. ^(۴)

د حدیثو کتابت د کتابت حدیث په باره کښې د سلفو نه اختلاف راوان دي. حضرت ابن مسعود. حضرت زید بن ثابت. حضرت ابو موسی. حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهم وغیره یو جماعت کتابت حدیث ناخوښه گنلې دي. دغه شان بل جماعت ددې قائل دي چې هغې کښې حضرت عمر. حضرت علی. حضرت حسن. حضرت جابر رضی الله عنهم وغیره شامل دی په دې سلسله کښې دریم مذهب دا دي چې کتابت دي او کړې شي خو د یادولو نه پس دي وران کړې شي

خو روستو دا ټول اختلاف ختم شواو اوس ددې په جواز او استحباب باندې د ټولو اتفاق

(۱) الكنز المنواری (۲ ص ۳۴۶) -

(۲) فتح الباری (۱/ ۲۰۴)

(۳) شرح تراجم ابواب البخاری (ص ۱۵)

(۴) الابواب و التراجم (ص ۵۵) -

اوشو^(۱) د حدیث د جمع کیدو او په دې باندې د منکرین حدیث د شبهاتو تردید په تفصیل سره مقدمه کښې تیر شوې دې فلینظرته

۱۱۱۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُطَرِّفٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ قَالَ قُلْتُ لِعَلِيٍّ هَلْ عِنْدَكُمْ كِتَابٌ قَالَ لَا، إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ، أَوْ قَوْمَهُ أُعْطِيَهُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، أَوْ مَا فِي هَذِهِ الضَّعِيفَةِ. قَالَ قُلْتُ فَمَا فِي هَذِهِ الضَّعِيفَةِ قَالَ الْعَقْلُ، وَكَانَ الْأَسِيرُ، وَلَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ (۲۸۸۲، ۶۵۰۷، ۱۶۵۱۷)

رجال الحديث

① محمد بن سلام دا عبدالله محمد بن سلام البیکندي رحمته الله دې. ددوی حالات کتاب الايمان باب قول النبي ﷺ انا اعلمکم بالله وان المعرفة فعل القلب لاندې تیر شوې دی.^(۲)

② وکیع دا مشهور امام وکیع ابن الجراح بن ملیح الرواسی الکوفی رحمته الله دې ابوسفیان ددوی کنیت دې.^(۳)

د اصبهان په یو کلی کښې پیدا شو.^(۴)

دې د خپل پلار جراح بن ملیح نه علاوه اسماعیل بن خالد، ایمن بن ناهل، عکرمه بن عمار، هشام بن عروه، امام اعمش، خالد بن دینار، ابن جریج، امام اوزاعی، امام مالک، اسامه بن زید، سفیان ثوری، امام شعبه، فضیل بن غزوان، مالک بن معول، هشام الدستوانی او مبارک بن فضاله رحمته الله وغیره نه هم روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې سفیان ثوری (دوهو من شیوخه) عبدالرحمن بن مهدی، ابوبکر بن ابی شیبه، عثمان بن ابی شیبه، ابو خثیمه زهیر بن حرب، عبدالله بن مسلمه القعنبي، عبدالله بن مبارک، ابوکریب محمد بن العلاء، علی بن خشرم، محمد بن سلام، نصر بن علی، یحیی بن یحیی نيسابوری او ابراهیم بن عبدالله العباسی رحمته الله دی.^(۵)

امام حماد بن زید رحمته الله فرمایي: لوسته قلت: هذا راجع من سفیان.^(۶)

امام احمد رحمته الله فرمائی: ما رایت اوعی للعلم من وکیع ولا احفظ منه.^(۷) یعنی: ما د وکیع نه زیات حافظ او یادولو والا لیدلې نه دې.

(۱) مقدمة اوجز المسالك (۱/۱۴) -

(۲) كشف البخاري (۲/۹۳) -

(۳) تهذيب الكمال (۳۰/۴۶۲) -

(۴) حواله بالا

(۵) تهذيب الكمال (۳۰/۴۶۳-۴۷۰) -

(۶) تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۰) و سير اعلام النبلاء (۹/۱۴۲) -

(۷) تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۱) و سير اعلام النبلاء (۹/۱۴۴) -

بیا دوی فرمائی: کان وکیع مطہوم الحفظ وکان وکیع حافظاً وکان احفظ من عبد الرحمن بن مہدی کثیراً کثیراً^(۱)، یعنی: د وکیع حافظہ فطری وہ ہفہ واقعی حافظ وو او د عبد الرحمن بن مہدی بہ مقابلہ کنبی د حفظ بہ اعتبار سرہ زیات قوی ہم وو،

دغہ شان امام احمد رحمہ اللہ فرمائی: ما رایت رجلاً قط مثل وکیع فی العلم والحفظ والاسناد والابواب مع خشوع وورع^(۲)، یعنی: ما بہ علم حدیث کنبی د حفظ، سند او فقہی ابوابو بہ اعتبار سرہ د وکیع پشان خوک لیدلہ نہ دی، ورسرہ ورسرہ ہفہ کنبی خشوع او تقوی ہم وہ،

بیا فرمائی: کان وکیع بن الجراح امام المسلمین فی وقته^(۳)،

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی: الثبت بالعراق وکیع^(۴)،

بل خانی فرمائی: وکیع عندنا ثبت^(۵)،

دغہ شان دا ہم فرمائی: ما رایت افضل من وکیع قیل لہ ولا ابن مبارک؟ قال: قد کان لابن مبارک فضل ولكن ما رایت افضل من وکیع کان يستقبل القبلة ويحفظ حديثه ويقوم الليل ويسجد الصوم ويفق بقول أبي حنيفة وکان قد سمع منه شيئاً کثیراً قال وکان یحیی بن سعید القطان یفق بقوله ایضاً^(۶)،

یعنی: ما د وکیع نہ افضل خوک لیدلہ نہ دی ہر کله چہ دوی تہ اوونیلہ شو چہ ابن مبارک ہم افضل دی نو وے فرمائیل چہ د ابن مبارک شرف او فضیلت بہ خپل خانی خو ما د وکیع نہ افضل خوک لیدلہ نہ دی ہفہ بہ قبلہ طرف تہ مخ کرو او حدیث بہ یی یادولو چہ د تغظیم حدیث دلیل دی او د امام ابوحنیفہ بہ قول باندہ نی فتوی ورکولہ ہغوی د امام صاحب نہ یر حدیثونہ اوریدلہ وو دغہ شان امام یحیی القطان بہ ہم د امام ابوحنیفہ بہ قول باندہ فتوی ورکولہ،

قبلہ تہ مخ کول او حدیث یادول، مطلب دادہ چہ د حدیث د عزت او احترام د پارہ بہ یی داسی کول او ظاہرہ دہ چہ دی سرہ تنہائی ہم حاصلیری،

ہغوی دا ہم فرمائی چہ: ما رایت احداً یحدث لہ غیر وکیع و ما رایت رجلاً قط احفظ من وکیع، ووکیع فی زمانہ کلا وراعی فی زمانہ^(۷)،

(۱) تہذیب الکمال (۴۷۱/۳۰)۔

(۲) تہذیب الکمال (۴۷۳/۳۰)۔

(۳) حوالہ بالا

(۴) تہذیب الکمال (۴۷۴/۳۰)۔

(۵) حوالہ بالا

(۶) تہذیب الکمال (۴۷۴/۳۰)۔

(۷) تہذیب الکمال (۴۷۵/۳۰)۔

یعنی ما د وکیع نه علاوه بل څوک اونه لیدل چې د الله د پاره حدیث بیانوی. او ما د وکیع نه اوجت بل حافظ نه دې لیدلې. د وکیع حیثیت په خپله زمانه کښې داسې دې لکه د امام اوزاعی رحمته الله علیه ته چې خپله زمانه کښې حاصل وو امام یحیی ابن معین رحمته الله علیه فرماني

رايت عند مروان بن معاوية لو حافيه اسماء شيوخ: فلان رافضی و فلان کذا و فلان کذا، و وکیع رافضی، قال یحیی: قتلته له: و وکیع عذر منك، قال: منی؟ قلت: نعم، قال: فما قال شیئا، ولو قال شیئا لوثب اصحاب الحديث علیه، قال: فهدم ذلك وکیعاً، فقال: یحیی صاحبنا: ^(۱)

یعنی ما مروان بن معاویه سره یو تختی اولیدله چې په هغې باندې د شیوخو نومونه کنده وو، اودا پې لیکلې وو چې فلانکې رافضی دې فلانکې داسې دې او فلانکې داسې دې او وکیع رافضی دې. یحیی فرماني چې ما ورته اوونیل چې وکیع ستا نه خه دې هغه اوونیل چې څما نه؟ ما ورته وې او ستا نه، بیانی ماته هیڅ اونه ونیلې او که ونیلې وې نو محدثینو به راگیر کړې وو، او ونیلې شوې دی چې هر کله دا خبره وکیع ته اورسیده نو ونې فرمایل چې یحیی څمونږه دوست دې.

ابن عمار فرماني: ما کان بالکوفة فی زمان وکیع اقله ولا اعلم بالحديث منه کان وکیع جهذا: ^(۲) یعنی کوفه کښې د وکیع نه لوڼې محدث او فقیه نه وو. وکیع ډیر ماهر عالم وو.

امام ابونعیم رحمته الله علیه فرماني: ما دام هذا الثبت یعنی وکیعاً حیا ما یفقد احد معه: ^(۳) یعنی تر څو چې دا ثقه او ثبت سړې موجود وی دده نه څوک مخکښې نشی تلې.

امام عبدالرزاق رحمته الله علیه فرماني: رايت الثوری وابن عیینة ومعمرا ومالکا، ورايت، فما رات عینای قط مثل وکیع: ^(۴) یعنی ما ثوری، ابن عیینة، معمر او مالک اولیدل او ما فلانکې فلانکې هم اولیدو خو څما سترگو د وکیع پشان اونه لیدلو.

امام محمد بن سعد فرماني: وکان ثقة مأمونا، عالما، رفيعا، کثیرا الحديث، حجة: ^(۵)

امام عجلې رحمته الله علیه فرماني: کفی، ثقة، عاهد، صالح، اديب من حفاظ الحديث وکان یفتی: ^(۶)

امام حبان رحمته الله علیه ددوی ذکر په خپل کتاب الثقات کښې کړې دې اولیکلې دی وکان حافظا متقنا: ^(۷)

^(۱) تهذيب الكمال (۴۷۶/۳۰) -

^(۲) تهذيب الكمال (۴۷۷/۳۰) -

^(۳) تهذيب الكمال (۴۷۸/۳۰) -

^(۴) تهذيب الكمال (۴۷۹/۳۰) -

^(۵) الطبقات الكبرى (۳۹۴/۶) -

^(۶) تهذيب الكمال (۴۸۲/۳۰) -

^(۷) الثقات لابن حبان (۵۶۲/۷) -

امام نووی فرمائی: اجمعوا علی جلالتہ و وفور علمہ و حفظہ و اتقانہ و ورعہ و صلاحہ و عبادتہ و توثیقہ و اعتمادہ؛^(۱) یعنی ددوی جلالت شان، کثرت علم، حفظ او پوخوائی، ویرہ، تقوی او نیکو کاری، عبادت گذاری او ثقاہت باندی د ټولو علماؤ اتفاق دی.

حافظ ذہبی فرمائی: کان من بحور العلم وائمة الحفظ؛^(۲) البته امام و کيع باندی څه کلام هم د محدثینو نه نقل شوی دی. امام ابن المدینی رحمہ اللہ فرمائی: کان و کيع يلحن؛^(۳) یعنی و کيع به بعضی وخت په روایت حدیث کنبی لفظی غلطی کوله. دغه شان فرمائی: کان فيه تشيع قليل؛^(۴)

د امام احمد رحمہ اللہ نه چې کله تپوس او کړې شو: اذا اختلف و کيع و عهد الرحمن بن مهدي بقول من ناخذ؛ نو هغوی جواب ورکړ: و عهد الرحمن يوافق اکثر وخاصة في سفيان و عهد الرحمن يسلم منه السلف و يجتنب شرب السكر و كان لا يرى ان تزعم ارض الفرات؛^(۵)

یعنی: د امام احمد رحمہ اللہ نه چې کله تپوس او کړې شو چې کله د و کيع او عبد الرحمن اختلاف پیدا شی نو د چا روایت به قبلېږي؟ نو امام احمد رحمہ اللہ او فرمایل چې د عبد الرحمن اکثر روایات موافقت کوی خاصکر چې کله د ابوسفیان نه روایت کوی. بل د عبد الرحمن نه سلف حضرات هم محفوظ او په امن دی هغوی به د نشه کونکي څیز نه څکلو او د فرات په زمکه کنبی د زراعت هم قائل نه دي.

تر څو چې د لحن فی الحدیث تعلق دی نو د لحن نه مراد نحوی غلطی ده؛^(۶) اگر چې د علم نحو اهمیت منلې شوې دي خو چونکه نحو یو داسې علم دی چې په دي کنبی انسان هغه وخت پورې ماهر کیدی نه شی تر څو چې ځان بالکل دي د پاره وقف نه کړی ځکه محدثینو به په قدر د ضرورت دا علم حاصلولو او په دي کنبی به ډیر مستغرق کیدل نه دي^(۷) و په وجه نه محدثین داسې غلطیانې عیب نه شمیری

(۱) تهذيب الاسماء واللغات (۲/ ۱۴۵) -

(۲) سير اعلام النبلاء (۹/ ۱۴۲) -

(۳) ميزان الاعتدال (۴/ ۳۳۶) -

(۴) حواله بالا

(۵) حواله بالا

(۶) قال السخاوي "فاللحن.. كما قال صاحب المقياس بسكون الحاء امالة الكلام عن جهته الصحيحة في العربية" فتح المغيث (۳/ ۱۶۶) التسميع بقراءة اللعان و المصحف -

(۷) "كذا نؤمر ان نتعلم القرآن ثم السنة ثم الفرائض ثم العربية: الحروف الثلاثة فسرّها بالجهر و الكسر والرفع والنصب وذاك التوغل فيه قد يعطل عليه ادراك هذا الفن الذي صرح انتمه بانه لا يعلق الا بمن قصر نفسه عليه و لم يضم غيره اليه و قد قال ابو احمد بن فارس في جزء ذم الغيبة "ان غاية علم النحو و علم ما يحتاج اليه ان يقرأ فلا يلحن و يكتب فلا يلحن فاما ما عدا ذلك فمشغلة عن العلم... [بقية حاشيه په راروانه صفحه..]

امام نسائی فرمائی: "انه لا يعاب اللحن وقد كان اسماعيل بن ابي خالد يلحن وسفيان ومالك بن انس ^{عليهم السلام} وغيرهم من المحدثين".^(۱)

یعنی محدثینو د باره لحن څه غیب نه دي ځکه به امام اسماعیل بن ابی خالد، سفيان او مالک بن انس په شان محدثینو به لحن کوو.

امام سلفی ^{عليه السلام} فرمائی: "وقد كان في الرواية على هذا الوضع قوم واحتج بروايتهم في الصحاح ولا يجوز تخطئتهم وتخطئة من اخذ عنه".^(۲) یعنی په راویانو کښې ډیر حضرات داسې دي چې هغوی نه لحن صادرېږي خو په صحاح کښې ددې روایاتو نه احتجاج او کړې شو لهذا اوس دي ته نه غلطی ونیلي شو او نه ورته خطا.

بله خبره چې دده په باره کښې بیان کړې شوې ده هغه داده چې ده کښې لږه قدرې تشیع وه. امام احمد ^{عليه السلام} هم "وعهد الرحمن يسلم منه السلف سره دي ته اشاره کړې ده. نو معلومه شوه چې د عبد الرحمن بن مهدی د طرف نه خو سلف محفوظ وو او امام وکیع نه سلف محفوظ نه وو خو روستو تاسو د امام یحیی بن معین په کلام کښې کتلی وو چې هغوی ددې تردید کړې دي. دغه شان د امام احمد ^{عليه السلام} توثیق و تعدیل کلمات روستو هم تیر شوې دي او کتب رجال کښې ددې په شان ډیر کلمات موجود دي.

خو دا خبره هم په نظر کښې ساتل پکار دي چې د متقدمینو په نیز د تشیع اطلاق په هغه څه کیږي چې کله څوک حضرت علی ^{عليه السلام} سره محبت شروع کړي او نورو صحابه کرامو باندې دوی ته اوچتوالې ورکړي که صرف په حضرت ابوبکر ^{عليه السلام} او حضرت عمر ^{عليه السلام} باندې هم فوقیت ورکړي نو بیا به هم غالی فی التشیع او رافضی گنړلې شي.^(۳) ددې نه دا معلومیږي چې ځان په تشیع قلیل د کومې درجه کلام دي.

دغه شان د امام احمد ^{عليه السلام} دا وینا چې امام عبد الرحمن به د نشې څیز نه ځکلو او د فرات د زراعت هم قائل نه وو، نو اشاره دېته ده چې امام وکیع د دواړو څیزونو قائل وو خو دا خبره هم واضحه نه ده اول دا چې ددې عیوبو باوجود امام احمد به دوی ثقه او معتبر گنړلو، دویمه خالص اجتهادی مسئله ده. امام وکیع د یو خاص قسم نبیز د حلت قائل وو او هغه به یې ځکلو چې هغه په مسکر باندې مشهور شو حالانکه هغه مسکر نه وو. صرف ددې

بقیه حاشیه د تیرمخ] وعن کل خبر و ناهیک بهذل من مثله"

وقد قال ابو العیناء لمحمد بن یحیی الصولی: النحو فی العلوم کالمح فی القدر اذا اکثر منه صار القدر زعاقا وعن الشافعی قال انما العلم علما علم للدين وعلم للدنيا فاللذي للدين الفقه والاخر الطب وعلى ذالک یحتمل حال من وصف من الانمة باللحن کاسماعیل بن ابی خالد الاحمسی وعوف بن ابی جمیلة وابی داود الطیالسی وهشیم والدراوردی "فتح المغیث للسخاوی (۱۶۲/۳) -

(۱) الکفایة (۱۸۷) باب ذکر الروایة عن کان لا یری تغییر اللحن فی الحدیث -

(۲) فتح المغیث للسخاوی (۱۶۳/۳) -

(۳) هدی الساری مقدمة الباری (ص ۵۹) فصل فی تمییز اسباب الطعن -

وجه چې هغه به لږ ساعت پس مسکر کیدلو نو د مسکر په نوم باندې مشهور شو، نو ظاهره ده چې دا د یو مجتهد اجتهاد وو چې د هغې په غلطۍ باندې هم یو نیکی ده، او دا خبره د فرات د زمکې د کر باره کښې هم ونیلې شې چې دا د امام مجتهد اجتهاد وو

هم دغه وجه ده چې امام نووی یو فیصله کن خبره او کړه اجموعه علی جلالته ووفور علیه وحفظه واتقانه ودرعه وصلاحه وعبادته وتوثيقه واعتقاده (۱)

د امام وکیع رحمه الله ولادت په ۱۲۸ هـ کښې شوې وو او وفات یې یوم عاشوره ۱۹۷ هـ کښې او شو رحمه الله تعالى واسعة

③ سفیان ددې نه سفیان ثوری رحمه الله مراد دې یا سفیان بن عیینه رحمه الله؟

علامه کرمانی رحمه الله فرماني چې دواړه کېدې شې ځکه چې امام وکیع ته هم د سفیان ثوری نه سماع حاصله شوې ده او هم د سفیان بن عیینه نه، دغه شان دا دواړه دمطرف نه روایت نقل کوی هغه فرماني چې دې خبره کښې د التباس څه بده خبره نه ده ځکه چې دواړه امامان او حافظان دی. ضابط عادلان او مشهور دی او د امام بخاری رحمه الله د رجالو نه دی چې د هغوی نه دوی په کثرت سره د حدیثو تخریج کړې دي.

خو امام ابو مسعود غسانی دمشقی رحمه الله په کتاب التقرید کښې لیکلې دی چې دا حدیث د ابن عیینه نه محفوظ دي اگر چې امام بخاری دا بیان نه کړو یزید عدنی رحمه الله دا روایت د سفیان ثوری نه نقل کړې دي (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چې دلته د سفیان نه سفیان ثوری مراد دې ځکه چې امام وکیع اگر چې د دواړو نه نقل کړې دي خو بیا هم هغه د ثوری نه روایت زیات کوی او د ابن عیینه نه کم او دا قاعده ده چې کله یو کس دوه متفق الاسم شیوخو نه نقل کوی د اجمال نسبت په صورت کښې به په هغې محمول کیږي چاته چې څه خصوصیت یعنی اکثار حاصل وی لهذا دلته سفیان ثوری متعین دي (۳)

علامه عینی د حافظ رحمه الله رد کړې دي او لیکلې دي چې دا خبره واضحه او ثابت شده ده چې وکیع ته دواړو نه سماع حاصله ده او بیا دواړو ته د مطرف نه سماع حاصله ده نو ځکه د حافظ ذکر کرده خبره راجح نشي کیدلې خاص کر امام مسعود خو صفا ونیلې دی محفوظ د ابن عیینه روایت دي (۴)

د سفیان ثوری رحمه الله حالات کتاب الايمان باب علامة المنافق کښې تیر شوې دي (۵)

(۱) نهذيب الاسماء واللغات (۱۴۵/۲) -

(۲) شرح الكرمانی (۱۱۸/۲) -

(۳) فتح الباری (۲۰۴/۱) -

(۴) عمدة القاری (۱۵۸/۲) -

(۵) کشف الباری (۳۷۸/۲) -

او د سفیان بن عیینہ رحمہ اللہ مختصرا حالات په بدء الوحی کښې تیر شوې دي^۱، او تفصیلا کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا واخبرنا واثابنا کښې تیر شوې دي^۲،

⑤ مطرف دا مطرف بضم المیم وفتح الطاء المهملة وتشديد الراء المكسورة وبعدها فاع^۳، بن طریف بروزن عظیم^۴، حارثی رحمہ اللہ دې بعضو ددوی نسبت خارفی لیکلې دې په دې دواړو کښې یو مصحف دې^۵،

ددوی کښت ابوبکر یا ابو عبدالرحمن دې^۶،

دوی د اشعث نقاش، امام شعبی، ابواسحاق بیهقی، عبدالرحمن بن ابی لیلہ، حبیب ابن ثابت، سلمة بن کھیل، الحکم ابن عتیبہ، امام اعمش او امام عاصم بن ابی النجود رحمہم اللہ نه روایت نقل کوی

ددوی نه روایت کونکو کښې سفیان ثوری، سفیان بن عیینہ، ابوجعفر رازی، ابو حمزه سکری، ابو عوانہ، محمد بن فضیل امام ابویوسف، هشیم بن بشیر او حریر بن عبدالحمید رحمہم اللہ وغیره دي^۷،

امام احمد بن حنبل او امام ابوحاتم رحمہما اللہ فرمائی ثقة^۸،

امام شافعی رحمہ اللہ فرمائی: ما کان ابن عیینة یأخذ اشد اعجابا منه بمطرف^۹، یعنی ابن عیینہ ته چې خومره مطرف خوښ وو داسې ورته بل څوک خوښ نه وو.

ذواد بن علی رحمہ اللہ فرمائی چې: ما اعراف عربیاء ولا عجبیا افضل من مطرف بن طریف^{۱۰}،

امام یحییٰ ابن معین فرمائی ثقة^{۱۱}،

امام عجلې رحمہ اللہ فرمائی: صالح فی الکتاب ثقة فی الحدیث ما ینکر عنه الا علی المذهب^{۱۲}،

امام یعقوب بن سفیان رحمہ اللہ فرمائی ثقة^{۱۳}،

^۱ (کشف الباری (۲/۲۳۸) -

^۲ (کشف الباری (۲/۸۶) -

^۳ (تقریب التہذیب (ص ۵۳۵) رقم (۶۷۰۵) -

^۴ (المغنی فی ضبط اسماء الرجال (ص ۴۹) -

^۵ (سیر اعلام النبلاء (۲/۱۲۷) و تہذیب الکمال (۲۸/۶۲) -

^۶ (حواله بالا

^۷ (تہذیب الکمال (۲۸/۶۲) -

^۸ (تہذیب الکمال (۲۸/۶۴) -

^۹ (تہذیب الکمال (۲۸/۶۵) وشیر اعلام النبلاء (۶/۱۲۷) -

^{۱۰} (تعلیقات الکمال (۲۸/۶۵) وسیر اعلام النبلاء (۶/۱۲۸) -

^{۱۱} (تعلیقات التہذیب (۲۸/۱۷۳) -

^{۱۲} (تہذیب التہذیب (۱۰/۱۷۳) -

^{۱۳} (تعلیقات تہذیب الکمال (۲۸/۶۷) نقلا عن المعرفة و التاريخ (۳/۹۴) -

امام یعقوب بن شیبہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: ثقہ ثبت: ^(۱)

حافظ ذہبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: الامام المحدث القدوة: ^(۲)

بیا فرمائی: ثقہ امام عابد: ^(۳)

حافظ ابن حجر فرمائی: ثقہ فاضل: ^(۴)

ابن حبان ددوی ذکر خیل کتاب الثقات: کنبی کړې دې: ^(۵)

ددوی وفات ۱۴۳ کنبی شوې وو: ^(۶) رحمہ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعة

⑤ الشعبی دا مشهور امام ابو عمرو عامر بن شراحیل الشعبی الکوفی رحمۃ اللہ علیہ دې ددوی مختصر

حالات په کتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تیر شوې دی: ^(۷)

دلته لږ په تفصیل سره ددوی حالات ذکر کړي

د امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ ولادت د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د وفات نه شپږ کاله پس شوې وو: ^(۸)

په اوچتو تابعینو کنبی ددوی شمیر کړې تقریبا پنځه سوه صحابه کرامو سره ددوی ملاقات شوې دې: ^(۹)

دوی د حضرت علی، حضرت سعد، حضرت سعید بن زید، زید بن ثابت، عبادہ بن الصامت،

ابو موسیٰ اشعری، ابو مسعود انصاری، ابوهریرہ، مغیرہ بن شعبہ، ابو جحیفہ، جابر بن

سمرہ، جابر بن عبد بن عبد اللہ، عبادہ اربعہ، ابو سعید خدری، انس رضی اللہ عنہ، عائشہ، ام سلمہ،

میمونہ بن الحارث او اسماء بنت عمیس رضی اللہ عنہ نه نقل کوی.

په تابعینو کنبی د حارث اعور، خارجه بن الصلت، زر بن حبیش، قاضی شریح، عبد الرحمن

بن ابی لیلی، عروہ بن مغیرہ، عمرو بن میمون، مسروق بن الاعدع او ابو بردہ بن ابی موسیٰ

اشعری رحمۃ اللہ علیہ نه روایت کوی.

او ددوی نه روایت کونکو کنبی ابو اسحاق، اسماعیل بن ابی خالد، بیان بن بشر، زکریا بن

ابی زائده، سلمه بن کھیل، سماک بن حرب، عاصم الاحول، قتاده، مطرف بن طریف، مغیرہ

بن مقسم، مکحول شامی، منصور بن المعتمر، امام ابوحنیفہ، او یونس بن ابی اسحاق

^(۱) تهذیب التهذیب (۱۷۳/۱۰) -

^(۲) سیر اعلام النبلاء (۱۲۷/۶) -

^(۳) الکاشف للذهبی (۲۶۹/۲) رقم (۵۴۷۷) -

^(۴) تقریب التهذیب (ص ۵۳۴) رقم (۶۷۰۵) -

^(۵) الثقات لابن حبان (۴۹۳/۷) -

^(۶) الکاشف للذهبی (۲۶۹/۲) رقم (۵۴۷۷) -

^(۷) کشف الباری (۶۷۹/۱) -

^(۸) تهذیب الکمال (۲۸/۱۴) -

^(۹) الکاشف للذهبی (۵۲۲/۱) رقم (۲۵۳۱) -

و غیره شامل دی^۱

ابو مجلز رحمته فرمائی: ما رايت فيهم اقله من الشعبي^۲

حضرت حسن بصری رحمته فرمائی: كان والله كبر العلم عظيم العلم قديم السلم من الاسلام مكان^۳

امام مکحول رحمته فرمائی: ما رايت اقله من الشعبي^۴

امام یحیی بن معین او امام ابو زرعه و غیره فرمائی: ثقة^۵

امام یحیی بن معین رحمته فرمائی: اذا حدث الشعبي عن رجل فسماء، فهو ثقة يحتج بحديثه^۶

امام عجل رحمته فرمائی: و مرسل الشعبي صحيح لا يكاد يرسل الا صحيحا^۷

امام سفیان بن عیینہ فرمائی: كانت الناس تقول بعد الصحابة: ابن عباس في زمانه والشعبي في زمانه^۸

ابو حصین رحمته فرمائی: ما رايت اعلم من الشعبي^۹

ابو اسحاق الحبال رحمته فرمائی: كان واحد زمانه في فنون العلم^{۱۰}

عاصم بن سلیمان فرمائی: ما رايت احدا يحدث اهل الكوفة و البصرة و الحجاز و الالفاق من الشعبي^{۱۱}، یعنی: ما د اهل کوفه، بصره، حجاز او د ٲولو اطرافو د احادیثو د شعبی نه غٲ بل عالم او نه لیدلو

امام شعبی رحمته عبدالرحمن بن الاشعث کندي رحمته سره میلاؤ شو او د حجاج بن یوسف خلاف یی خروج کرې وو خوبیا روستو معافی تلافی اوشوه او دغه شان دوی د حجاج د گرفتاری نه بچ شول^{۱۲}

^۱ تهذيب الكمال (۲۹/۱۴) و تهذيب التهذيب (۶۵/۵)

^۲ تهذيب الكمال (۳۴/۱۴) -

^۳ حواله بالا

^۴ تهذيب الكمال (۳۵/۱۴) -

^۵ حواله بالا

^۶ حواله بالا

^۷ تهذيب الكمال (۳۶ ۱۴) -

^۸ تهذيب التهذيب (۶۷ ۵)

^۹ تهذيب التهذيب (۶۹ ۵)

^{۱۰} حواله بالا

^{۱۱} سير اعلام النبلاء (۳۰۲۹ ۴)

^{۱۲} سير اعلام النبلاء (۳۰۴/۴) -

په طبیعت کښې د خنده ماده ډیره وه فرماني چې یو ځل ماته یو کس راغلو دغه وخت ماسره یوه زنانه ناسته وه دغه کس د راتلوسره تپوس او کړو ایکما الشعبي نو ما ورته اونیلې هڅه (۱) د امام شعبي وفات په ۱۰۳ هـ یا ۱۰۴ هـ کښې اوشو (۲)

⑥ ابو جحیفه: دا حضرت ابو جحیفه وهب بن عبدالله السواني ؓ دې ددوی شمیر په صفار صحابه کرامو کښې کیږي ځکه چې کله حضور پاک ﷺ وفات شو نو دوی دغه وخت بلوغت ته رسیدلي نه وو (۳)

دوی حضور پاک ﷺ نه علاوه د حضرت علی او حضرت براء بن عازب ؓ نه هم روایت کوي. ددوی نه روایت کونکو کښې ابواسحق سبيعي، سلمة بن کهیل، عامر شعبي، علی بن الاقمر، عون بن ابي جحیفه، زیاد بن زید، حکم بن عتیبه او اسماعیل بن ابي خالد ؓ شامل دي (۴)

حضرت علی ؓ سره ددوی خاص تعلق ووهغوی چې به کله خطبه ورکوله نو دوی به لاندې ولاړ وو (۵)

حضرت علی ؓ دوی ته د پولیس ذمه داری ورکړې وه. دوی د حضرت علی ؓ په ټولو مشاهداتو کښې شرکت کړې وو (۶)

حضرت علی ؓ دوی ته وهب الخیر لقب ورکړې وو (۷)

حضرت ابو جحیفه ؓ نه ټول پنځه څلویښت احادیث مروی دي په دې کښې متفق علیه دوه حدیثونه دي او امام بخاری په دوه احادیثو کښې او امام مسلم په دریو احادیثو کښې متفرد دي (۸) دصحیح قول په اعتبار سره د دوی وفات په ۷۴ هـ کښې شوې دي (۹) رضی الله عنه وارضاه

⑦ حضرت علی ؓ: د حضرت علی ؓ حالات روستنی باب: باب اثم من کذب علی النبی ﷺ کښې تیر شوی دی.

قوله: هل عندکم کتاب؟: آیا تاسره یو کتاب شته؟

حضرت ابو جحیفه ؓ فرماني چې ما د حضرت علی ؓ نه تپوس او کړ و چې آیا تاسره داسې څه شته چې حضور پاک ﷺ د وحی نه صرف تاته درکړې وی او ددې دلیل دادې چې امام

(۱) سیر اعلام النبلاء (۳۱۱/۴) -

(۲) الکاشف (۵۲۲/۱) رقم (۲۵۳۱) -

(۳) الاصابه (۶۴۲/۳) و تهذيب الكمال (۱۳۲/۳۱) -

(۴) تهذيب الكمال (۱۳۳/۳۱) -

(۵) سیر اعلام النبلاء (۲۰۳/۳) -

(۶) سیر اعلام النبلاء (۲۰۳/۳) وعمدة القاری (۱۵۹/۲) -

(۷) الاصابه (۶۴۲/۳) -

(۸) تهذيب الاسماء واللغات (۲۰۲/۲) وخلاصة الغزرجی (ص ۴۱۸) -

(۹) سیر اعلام النبلاء (۲۰۳/۳) -

بخاری په کتاب الجهاد کښې روایت نقل کړې دې هل هند کم شی من الوسی الامالی کتاب الله^(۱)

په مسند اسحاق بن راهویه کښې دی هل علت شیمان الوسی^(۲)

ددې سوال مطلب دادې چې د اهل بیتو او خاصکر د حضرت علی^(ع) د پاره خصوصی هدایات شوې دي چې د هغې نه نور څوک خبر شوې نه دي^(۳)

قوله: قال: لا الا کتاب الله او فهم اعطيه رجل مسلم او مافي هذه الصحيفة: وني
فرمائیل چې نا سوا د کتاب الله نه یا هغه چې یو مسلمان ته ورکړې کیږي یا څه چې دې صحیفه کښې دی

یعنی ما سره مخصوص وحی نشته سوا د کتاب الله یا هغه علم چې یو انسان په خپل قوت عاقله او فهم سره حاصلوی یا څه چې دې صحیفه کښې دی

علامه ابن قیم^(ع) فرمائی چې دې نه مراد علم لدنی دې چې د عبادت، تابعدارنۍ، په عمل کښې د اخلاص او د کتاب او سنت نه د علم حاصلولو نتیجه ده.

علامه ابن قیم د خبرې نه دا معلومیږي چې د علم لدنی د پاره درې شرطونه دي اول دا چې انسان عمل او کړي او بندگي او کړي دویم دا چې دې کښې اخلاص وی او دریم دا چې د کتاب او سنت مطابق او کړي شی او یو څلورم څیز دادې چې د حضور پاک^(ص) متابعت پکښې هم وی

بعضې وخت علم د کتاب و سنت مطابق وی خو متابعت پکښې نه وی او متابعت خو دا غواري چې نیت صحیح وی او افعالو کښې د امام پسې تگ وی اوس که څوک په ظاهره د امام مشابعت اختیار کړي خو په نیت او اراده کښې مخالفت کوي نو دا سرې تابعدار نه دي مثلاً حضور پاک^(ص) حدود قائم کړل قصاص یې واخستلو چې د معاشرې نه د جرائمو ختمیدنه اوشی، اوس که څوک قصاص اخلي او په زړه کښې یې ذاتي د انتقام جذبه وی نو دده ظاهري کار خو د سنت مطابق دي خو په باطن کښې مخالف دي، لهذا د کتاب او سنت نه

علم حاصلولو نه پس پکار دی چې د حضور پاک^(ص) په طریقه یې او کړي شی والله اعلم
ایا د فهم نه مراد څه لیکونکي څیز دي؟ دلته چې حضرت علی^(ع) د کوم فهم ذکر کړې دي یا دا څه لیکونکي څیز وو یا نا؟

علامه ابن منیر^(ع) فرمائی چې دا لیکلې شوې څیز وو^(۴)

علامه سندھی هم احتمالاً ددې ذکر کړې دي^(۵)، والله اعلم

(۱) صحیح البخاری (۱/۴۲۸) کتاب الجهاد والسير باب فکاک الاسیر (رقم ۳۰۴۸) -

(۲) فتح الباری (۱/۲۰۴) -

(۳) شرح الکرماني (۲/۱۱۹) -

(۴) فتح الباری (۱/۲۰۴۹) -

(۵) حاشية السندی علی صحیح البخاری (۱/۵۵) -

قوله: او مافی هذه الصحيفة: او یا څه چې دې صحیفه کښې دی دا یو صحیفه وه چې د تورې په میان کې پرته وه او دېکښې څه خاص مسائل وو چې د هغې ذکر روستوراروان دي.

ددې نه دا معلومېږي چې حضرت علي عليه السلام سره دې نه علاوه بل څه نه وو چې وحی سره یې تعلق ساتلو

د صحیح مسلم یو روایت کښې دی من زعم ان عندنا شیئا نقراه الا کتاب الله و هذه الصحيفة قال: وصحيفة معلقة في قراب سيفه - فقد کذب: ^(۱)

یعنی څوک چې دا دعوی کوي چې ما سره کتاب الله او دې صحیفې نه علاوه بل څه هم دی چې هغه مونږه وایو نو هغه دروغژن دي او فرمایلي شوې دي چې ددوی د تورې په نیام کښې یو صحیفه هم وه.

دغه شان صحیح بخاری کښې دی والله ما عندنا من کتاب یقرا الا کتاب الله و مافی هذه الصحيفة: ^(۲) قوله: قال قلت فمافی هذه الصحيفة؟: ابو جحیفه فرمائی چې ما ترې تپوس او کړو چې دې صحیفه کښې څه دی؟

قوله: قال العقل: حضرت علي عليه السلام او فرمایلي چې دېکښې عقل دي عقل دیت ته وئیلې شی: ^(۳)

اصل کښې به د دیت او ښان ولی الدم دروازې سره تړلې شول نو ځکه دې ته یې عقل اوونې او دې نه پس بیا هر دیت ته عقل اوونیلې شو: ^(۴)

قوله: وفكاك الاسير: او قیدیان پرېښودل

یعنی په دې کښې د قیدیانو د خلاصیدو احکام او د هغې ترغیب ورکول وو: ^(۵)

قوله: ولا يقتل مسلم بكافر: او دا چې یو مسلمان به د کافر په بدله کښې نه قتل کیږي

دا مسئله د کتاب الدیات ده خو بیا هم لږ تفصیل دلته بیانوو

ایا یو مسلمان به د کافر بدله کښې قصاصاً قتل کولې شی که نه؟ انمه ثلاثه او جمهور فرمائی چې مسلمان د کافر بدله کښې قصاصاً قتل کولې نه شی

(۱) صحیح المسلم کتاب الحج باب فضل المدينة رقم (۳۳۲۸) -

(۲) صحیح البخاری (۱۰۸۴/۲) کتاب الاعتصام بالکتاب و السنة باب ما یکره من العنق و التنازع فی العلم و العلو فی الدین و البدع (رقم ۷۳۰۰) -

(۳) معجم مقایس اللغة رقم (۷۰/۴) -

(۴) سمیت الدية عقلا لان الابل التي كانت تؤخذ في الدیات كانت تجمع فتعقل بفناء المقتول فسمیت الدية عقلا وان كانت دراهم و دنانیر. وقيل سمیت عقلا لانها تمسک الدم مجم مقایس اللغة (۷۰/۴) -

(۵) فتح الباری (۲۰۵/۱) -

امام ابوحنیفه، امام ابو یوسف، امام محمد، سعید بن المسیب او ابراهیم نخعی رحمہم اللہ فرمائی کہ یو مسلمان یو ذمی کس قتل کرو نو دې بدله کنبې به دا مسلمان قتل کولې شی البته د حربی کافر بدله کنبې به قتلولې نشی ^(۱)

د ائمه ثلاثه دلیل د ائمه ثلاثه دلیل د حضرت علی رضی اللہ عنہ حدیث باب دې چې په هغې کنبې ښکاره ده لایقتل مسلم بکافر.

د ائمه ثلاثه د دلیل جواب: احنافو ددې ډیر جوابونه ورکړي دي، یو جواب چې ډیر مشهور دې هغه دا چې دلته کافر نه مراد حربی کافر دې او ددې دلیل دا روایت دې الا لایقتل مومن بکافر ولا ذوهدی عهده (اللفظ لابن داود)

دا حدیث امام نسائی او امام ابوداود په خپل سنن او امام طحاوی په شرح معانی الآثار کنبې د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه روایت کړې دي ^(۲)

حافظ ابن عبدالهادی رحمہم اللہ فرمائی: سند صحیح ^(۳)

حافظ ابن حجر فرمائی: اسناد صحیح ^(۴)

دغه شان دا روایت امام احمد او امام ابوداود رحمہم اللہ عمرو بن شعيب عن ابيه عن جداه په طریقې سره نقل کړې دي ^(۵) ابن عبد الهادی رحمہم اللہ فرمائی: اسناد حسن ^(۶) دا حدیث دې طریقې سره د نورو حضراتو نه هم مروی دي ^(۷)

ددې حدیث نه استدلال داسې کیږي چې په دې کنبې ولا ذوهدی عهده په مومن باندې عطف دې اوس مطلب دا شو چې لایقتل مومن ولا ذوهدی عهده بکافر یعنی یو مومن یا ذوهده ذمی به د کافر بدله کنبې نشی قتلولې او ذمی چې د کوم کافر بدله کنبې قتل کولې نشی هغه کافر حربی دې او دا قاعده ده چې د معطوف او د معطوف علیه حکم یو وی هرکله چې ذمی د کافر ذمی بدله کنبې قتلولې شی او کافر حربی بدله کنبې نشی قتلولې نو هم دغه شان دا حکم د مسلمان هم دې ^(۸)

^(۱) عمدة القاری (۱۶۱/۲) -

^(۲) کتاب سنن النسائی باب سقوط القود من المسلم للكافر رقم (۴۷۴۹) وسنن ابی داود کتاب الدیات باب ایقاد المسلم من الکافر رقم (۴۵۳۰) وشرح معانی الآثار (۱۲۴/۲) -

^(۳) نصب الراية (۳۳۵/۴) کتاب الجنایات باب ما یوجب القصاص رقم (۷۷۳۱) -

^(۴) الدراية فی تخریج احادیث الهدایة (۲۶۲/۲) کتاب الجنایات رقم (۱۰۰۸) -

^(۵) مسند احمد (۱۸۰/۲) وسنن ابی داود کتاب الدیات باب ایقاد المسلم من الکافر رقم (۳۵۳۱) -

^(۶) نصب الراية (۳۳۵/۴) کتاب الجنایات باب ما یوجب القصاص رقم (۷۷۳۲) -

^(۷) رواه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الدیات باب لا یقتل مسلم بکافر رقم (۲۶۶۰) من حدیث عبدالله بن عباس رواه البخاری فی تاریخه الکبر من عائشه کما فی نصب الراية (۳۳۵/۴) -

^(۸) شرح معانی الآثار (۱۲۴/۲) -

امام شافعی رحمته الله فرمائی چې دې حدیث کښې دوه حکمونه جدا جدا بیان شوي دي اول حکم
لا یقتل مومن بکافر دې ددې تعلق قصاص سره دي او بل حکم لا ذوه عهده فی عهده چې ذمی تر
خو عهد ذمه کښې وی هغه به قتلولی نشي

امام طحاوی ددې ① جواب دا ورکړې دي چې دا دواړه خبرې جدا جدا کول صحیح نه دي.
ځکه چې ددې حدیث تعلق الدماء المسفوک بعضها بعض سره دي ځکه چې د حضور پاک صلی الله علیه و آله
ارشاد دي المسلمون ید علی من سواهم یتکافو دماؤهم و یسعی بذمتهم ادناهم دې نه پس یې
اوفر مانیل لا یقتل مومن بکافر ولا ذوه عهده فی عهده معلومه شوه چې ددې حدیث تعلق هغه ویني
سره دي چې قصاصا او بهیدلې شي د عهد ذمه د وجه نه، د حرمت دم متعلق نه ده ①

② دویم جواب دادې چې ددې حدیث تعلق زمانه جاهلیت سره دي یعنې دغه زمانه کښې که
یو کس یو کافر مړ کړي وو او بیا قاتل مسلمان شوی نو دغه مسلمان به د دغه کافر بدله کښې
قتل کولی نشي

ددې قرینه دا ده چې لا یقتل مومن بکافر دوه موقع باندې نازل شوي دي اول هغه موقع چې
حضور پاک صلی الله علیه و آله مدینه منوره ته تشریف راوړو او اهل ایمان او ددې ځانې اوسیدونکو سره دا
معاهده اوشوه کومه چې امام ابو عبید القاسم بن سلام رحمته الله په کتاب الاموال کښې ذکر کړې ده
چې د هغې سند دا دي حدثی یحیی بن عهده الله بن پکیر و عهده الله بن صالح قال: حدثنا الليث بن سعد
قال: حدثني عقيل بن خالد عن ابن شهاب انه قال: بلغني ان رسول الله صلی الله علیه و آله كتب بهذا الكتاب ②
مخکښې د اوږدې معاهدې الفاظ دي ③

چې په هغې کښې ذکر دي وان المومنین المتقين ایديهم علی کل من بغى و ایتنى منهم دسیعة ظلم او اثم
او حدوان او فساد بین المومنین وان ایديهم علیهم جمیعہ و لو کان ولد احدہم لا یقتل مومن فی کافر ولا ینصر
کافر اهل مومن ④

یعنې د ایمان او اهل تقوی لاس په هغه چا دي چې ظلم کوي اهل ایمان سره، پکار دي چې
ظلم، گناه او د اهل ایمان په مینځ کښې فساد ختم کړي او په یو ځانې د ظالم مخ نیوي
او کړي اگر چې ددوی د اولاد نه دا ظالم ولې نه وي یو مومن به بل مومن د کافر بدله کښې نه
قتلوي او نه به د مومن مقابله کښې د کافر مدد کوي

د علامه ظفر احمد عثمانی رحمته الله په نیز دا مرسل صحیح دي او په دې کښې شک نشته چې دي
نه مراد کافر حربی دي نه چې ذمی، د اهل عرب دا عادت وو چې د مقتول بدله به یې د قاتل

① شرح معانی الآثار (۲/۱۲۴) -

② کتاب الاموال لابی عبید (ص ۲۰۲) کتاب رسول الله بین المومنین و اهل یثرب و مواعفته یهودها مقدمة المدينة

③ کتاب الاموال (ص ۲۰۲) -

④ کتاب الاموال (۲۰۳) -

د اولاد نه اخستله ځکه حضور پاک ﷺ دې نه منع او فرمانيله او ارشاد يې اوکړو چې د يو مومن د پاره دا جائز نه دی چې بل مومن په دې بنياد قتل کړي چې ده د جاهليت زمانه کښې يو کافر قتل کړې وو^(۱)

امام ابو عبید رضي الله عنه دې حديث نقل کولو نه پس فرماني: واما كان هذا الكتاب فيما نرى حدثان مقدم رسول الله قبل ان يظهر الاسلام ويقوى وقبل ان يورث باخذ الجيرة من اهل الكتاب^(۲)، يعنى دا مکتوب څمونږ په راتې کښې د هغه وخت دې چې کله حضور پاک ﷺ نوې نوې راغلې وو اسلام ته لا غلبه او مضبوطيا حاصله نه وه او په دې قرينه داده چې په دې معاهده کښې عليه السلام د دينهم وللمؤمنين دينهم الفاظ موجود دي^(۳) چې په دې خبره دليل دې چې حضور پاک ﷺ مدينې ته راتلو سره دا معاهده کړې وه.

په بله موقع کښې چې دا او فرمائيل لا يقتل مومن بكافر نو دا د فتح مکه موقع وه چې حضور پاک ﷺ په خطبه کښې دا اعلان او فرمائيل، امام بيهقي د عطاء، طاوس مجاهد او حسن بصرى رضي الله عنه نه نقل کړې دی ان رسول الله ﷺ قال يوم الفتح لا يقتل مومن بكافر^(۴)

امام بيهقي رحمه الله فرماني قال الشافعي وهذا عند اهل المغازي ان رسول الله تكلم به في خطبته يوم الفتح وهو يروى عن النبي ﷺ مسندا من حديث عمرو بن شعيب وحديث عمران بن حصين^(۵) امام شافعي رحمه الله فرماني چې دا خبره اهل مغازي ته ښکاره ده چې حضور پاک ﷺ دا فتح مکه موقع کښې فرمايلي وه دا د عمرو بن شعيب او عمران بن حصين نه مسندا هم مروی ده. دې نه دا معلومه شوه چې حضور پاک ﷺ کوم اعلان فرمايلي وو چې الاكل مائرة او دم او مال يدي فهو تحت قدمي هاتين سيرة ابن هشام (۲/۴۷۳) و زاد الباعث (۳/۴۰۷) يعنى هر قسم انتقامي کارواني قصاص يا د مال دعوى کيږي هغه ټول ځما د خپو لاندې دي دلته د دم نه په جاهليت کښې توې شوې وينه مراد ده.

ددې وجه داده چې اهل مغازي او سير ذکر کړې دی چې دعهد ذمه ذکر د فتح مکه نه پس شروع شوې دي، دې نه مخکښې د دوی او د مشرکينو په مينځ کښې يو ټاکلې مودې پورې مصالحت شوې وو خو دا مطلب ئې نه وو چې کافر د اسلام په ذمه کښې داخل شو، نو د فتح مکه موقع کښې دا فرمائيل لا يقتل مومن بكافر د هغه کافرو باره کښې وو چاسره چې

(۱) اعلاء السنن (۱۰۲/۱۸) کتاب الجنایات باب قتل المسلم بکافر) -

(۲) کتاب الاموال (ص ۲۰۷)

(۳) کتاب الاموال (ص ۲۰۴) -

(۴) السنن الكبرى للبيهقي (۲۹/۸) کتاب الجنایات باب فيمن لا قصاص بينه باختلاف الدينين) -

(۵) حواله بالا

(۶) اعلاء السنن (۱۰۲/۱۸) -

مصالحت شوې وو ځکه چې هغه وخت د اهل ذمه وجود د سره وو نه، او په دې قرينه دا حدیث دې 'ولا ذوهدي عهده' او د الله تعالی ارشاد دې فاتوا الصيام اليهم عهدهم ال مدتهم (۱)

حاصله دا شوه چې دغه وخت د کفارو دوه قسمونه وو، یو هغه اهل حرب وو چا سره چې معاهده نه وه شوې او بله هغه چا سره چې یو نیتي مقرر پورې مصالحت شوې وو، ذمی څوک هم نه وو لهذا د 'لا یقتل مومن ېکافر' نه صرف دا دوه قسم مراد دی نو اوس به د قصاص نفی دا حکم د حربی معاهد باندې منحصر وی په دې کښې د ذمی د داخلیدو هیڅ تصور نشته (۲)

مذکوره جواب باندې اشکال او د هغې جواب په دې دا اشکال دې چې بیا خو دې حدیث کښې صرف د جاهلیت د زمانې ذکر دې د اسلام د زمانې حکم خو ذکر نه دې، ددې جواب دادې چې الله تعالی حضور پاک ﷺ ته جوامع الکلم ورکړې وو هغوی به په مختصر کلمه کښې ډیر مسائل بیان کول دلته هم اگر چې 'لا یقتل مسلم ېکافر' د جاهلیت په زمانه رنړا اچوی خو ورسره د اسلام د زمانې هم حکم بیانوی، او دا بله خبره ده چې د نورو دلائلو په رنړا کښې دلته د کافر نه حربی کافر مراد دې ذمی مراد نه دې، والله اعلم

③ علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی 'لا یقتل مسلم ېکافر' ولا ذوهدي عهده' په تشریح کښې د علماؤ اختلاف دې چې آیا دا دواړه خبرې د قصاص متعلق دی څنگه چې احناف فرمائی یا رومی: جمله 'لا یقتل مسلم ېکافر' د قصاص متعلق او دویمه 'ولا ذوهدي عهده' حرمت دم متعلق ده؟ څنگه چې جمهور فرمائی

اوس که مونږ د جمهور موافقت او کړو او اومو چې د 'ولا ذوهدي عهده' تعلق حرمت دم سره دې قصاص سره نه دې نو بیا هم د ذمی حکم دادې چې دده په قتل به مسلمان قتلولې شی ددې وجه داده چې د ذمی بدله کښې د مسلمان قتلولو مسئله د عقد ذمه نه ماخوذه، اهل ذمه خپل مالونه ځکه خرچ کړل چې ددوی جان او مال د مسلمانانو پشان محفوظ شی، نو که څوک د هغوی په جان باندې زیاتې کوی نو د هغه نه به بدله اخستلې شی څنگه چې د مسلمان د زیاتې بدل اخستلې کیږی

داسې اوگنډه چې د یو ذمی مال دارالاسلام کښې څوک پټ کړی نو غل که مسلمان وی او که کافر خو لاس به ترې کټکولې شی دغه شان که ذمی څوک قتل کړی نو قصاصا به قتلولې شی اگر چې مسلمان وی یا کافر یا ذمی، او حدیث 'لا یقتل مسلم ېکافر' کښې د کافر نه مراد کافر حربی دې ځکه چې ذمی د مسلمان په حکم کښې دې نو د حدیث مطلب دا شو 'ولا یقتل مسلم و ذمی ېکافر' یو مسلمان او ذمی به د کافر په بدله کښې نشی قتلولې ځکه چې ذمی په مال خرچ کولو سره د مسلمان په حکم کښې راغلې دې نو څنگه چې مسلمان د کافر بدله

کښې قتلولې نشي دغه شان به ذمی هم نه شی قتل کولې، معلومه شوه چې دلته عبارت پټ نه دې بلکه مطلب بیان کولې شی^(۱)

د احنافو دلائل د احنافو استدلال ددې باب د عام نصوص نه دې یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم القصص فی القتل^(۲) دې آیت نه معلومه شوه چې د هر هغه قاتل نه به قصاص اخستلې شی چا چې په تیره څیز سره په قصد سره قتل کړې وی البته که د تخصیص څه دلیل وی نو تخصیص به وی گنی نه به وی. اگرچې مقتول ذمی وی یا غلام، مذکر وی یا مونث ځکه چې د قتلې لفظ ټولو ته شامل دې^(۳)

دلته څه اشکال ندې پکار چې په آیت کښې خطاب اهل ایمان ته دې نو د قتلې تعلق به هم اهل ایمان سره وی، ددې وجه داده چې تر سو دلیل مخصوص نه وی راغلې هغې پورې په عموم لفظ باندې عمل په مونږ باندې لازم دی او دې آیت کښې داسې څیز نشته چې د بعضې د پاره موجب د قتل وی او د بعضې د پاره نه وی.

مخکښې فمن عقی له من اخیه شی نه هم اشکال ندې پکار چې دلته اخیه وئیلې شوې دې او دا ښکاره ده چې کافر دمسلمان رور نشي کیدې نو ځکه د آیت د راوړلو مراد دا شو چې دلته د قتلې نه قتلې المومنین مراد دې.

دا اشکال دلته صحیح نه دې ځکه چې کله په یو نص کښې عموم وی او روستو د خصوص الفاظو سره چې په دې باندې عطف وی نو په دې سره په عموم کښې تخصیص نه پیدا کیږي. څنگه چې دا ایت "والمطلقات یتربصن بانفسهن ثلاثة قرؤ"^(۴) دا مطلقه ثلاث ته هم شامل دې، مخکښې ارشاد دې واذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن فامسکوهن بمعروف او بمعرف^(۵) بل ځای ارشاد دې "ويعولتهن احق برهن فی ذالک"^(۶) ظاهر ده چې ددې دواړو آیتونو تعلق "مادون الثلاث" مطلقه سره دې ددې باوجود "والمطلقات یتربصن بانفسهن ثلاثة قرؤ" په عموم کښې څه تخصیص ندې شوی. دلته احتمال نسبی رورولئ دې نه چې د دیني رورولئ څنگه چې فرمانیلې دی والی عاد اعاهم هو^(۷)

(۱) فیض الباری (۱/۲۱۰) -

(۲) البقرة (۱۷۸) -

(۳) احکام القرآن للجصاص (۱/۱۳۳) -

(۴) البقرة (۲۲۸) -

(۵) البقرة (۲۳۱) -

(۶) البقرة (۲۲۸) -

(۷) الاعراف (۶۵) -

دویم آیت چې احنافو دهغې نه استدلال کړې دې هغه دادې وکتېنا عليهم فيها ان النفس بالنفس^(۱)، ددې عموم هم دا تقاضا کوی چې د کافر په بدله کښې دې مسلمان قتل کړې شی. دغه شان ارشاد باری تعالی دې ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لولیه سلطاناً^(۲)، نه دا هم معلومه شوه چې د مسلمان یا کافر تخصیص نشته ځکه چې د سلطان په مفهوم کښې "قود" یعنی قصاص شامل دې او په دې کښې تخصیص نشته^(۳).

علامه ظفر عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د قصاص باره کښې د امام ابوحنیفه کلی قاعده دا ده چې د کوم سړی وینا عصمت مقومه سره علی التابید معصوم وی او هغه په قصد سره قتل کړې شی او قصاص اخستل مشکل نه وی نو اخستل نی واجب دی په دې کښې یو قید یا شرط نه وی نو قصاص به نه وی^(۴).

دغه شان د امام صاحب په نیز یو قانون دادې چې کله یو نص د اصل کلی مقابل وی نو کتلې به شی چې نص د تاویل احتمال لری که نه؟ که لری نو په دې اصل کلی کښې به د نص د وجه تاویل کیږی ځکه چې په یو وخت په دواړو عمل نشی کیدلې.

او که په نص کښې د تاویل احتمال وی نو تاویل به کیږی چې دواړو دلیلونو باندې عمل اوکړې شی، ځکه چې په دواړو عمل کول په یو د عمل کولو نه بهتر دې^(۵).

علامه ظفر عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې څوک په امام صاحب باندې کلام کول غواړی نو اول دې

په دې اصول کلیه باندې کلام اوکړی یا په حدیث "لا یقتل مومن بکافر" کښې چې کوم تاویل شوې دې په هغې دې کلام اوکړی خو حقیقت دادې چې نه په دې اصول کلیه کلام کیدې شی ځکه چې د اصول پسند سړی په نیز دا بالکل صحیح دی، دغه شان په نص کښې چې کوم تاویل شوې دې په هغې کښې هم تاویل نشی کیدلې ځکه چې د ذمی دپاره قصاص اخستلې شی او د مسلمان نه قصاص اخستلې شی او قصاص اخستل متعذر هم نه دی نو د قصاص پرېښودلو هیڅ عذر پاتې نه شو، دغه شان دا لازمه شوه چې حدیث کښې د "کافر" نه مراد "کافر حری" واخلستلې شی او مطلب به وی چې یو مومن به د کافر حری بدله کښې قتل کولې نشی ځکه چې کافر حری غیر مستامن مطلقاً محقون الدم نه دې او که کافر مستامن وی نو هغه علی التابید مستامن نه دې دغه شان دا حدیث د اصل کلی موافق گوزی^(۶).

د احنافو اصل استدلال د دې ذکر شوې نصوصو نه دې او د دې په رنړا کښې امام صاحب دا اصول ذکر کړې دی خو بیا هم د احنافو په تائید کښې څه روایات هم شته چې هغه مونږ په

(۱) المائدة/ (۴۵) -

(۲) الاسراء/ (۳۳) -

(۳) احکام القرآن للجصاص (۱/ ۱۳۴) و احکام القرآن للعلامة ظفر احمد عثمانی (۱۱۴۸) -

(۴) اعلاء السنن (۱۸/ ۱۰۰) کتاب الجنایات باب قتل المسلم بکافر -

(۵) حواله بالا

(۶) حواله بالا

تفصیل سره ذکر کوو

① امام محمد رحمہ اللہ پہ کتاب الآثار کنبی نقل کړې دی ینہننا عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قتل مسلم بمعاهد وقال: انا حق من دلی ہذمتہ ^(۱)

یعنی مونږ ته دا خبره د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم نه رارسیدلې ده چې هغوی یو مسلمان د ذمی بدله کنبی قتل کړو او ونی فرمائیل چې زه د ذمی حق ادا کولو زیات حقدار یم دا روایت امام شافعی رحمہ اللہ خپل مسند کنبی مسندا ذکر کړې دې فرمائی:

أخبرنا محمد بن الحسن أخبرنا إبراهيم بن محمد بن المنكدر عن عبد الرحمن بن الیلیل: ان رجلا من المسلمين قتل رجلا من اهل الذمة فرأى ذلك الى رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فقال: انا حق ہذمتہ ثم امر به قتل ^(۲) یعنی یو مسلمان یو ذمی قتل کړو نو مقدمه حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم ته راغله نو هغوی او فرمائیل چې زه دده د ذمی د حق ادا کولو زیات حقدار یم هغې نه پس نی د مسلمان د قتل حکم او کړو نو هغه قتل کړې شو.

دې روایت باندې دا اعتراض اوشو چې دې کنبی ابراهیم بن محمد راوی متروک دې او علما، د جرح او تعدیل په دې باندې سخت تنقید کړې دې ^(۳) حقیقت دادې چې واقعی ابراهیم بن محمد باره کنبی علماؤ سخت الفاظ استعمال کړې دی خو بیا هم دا بالکل متروک کول صحیح نه دی،

ددې یو وجه دا ده چې اکثر حضراتو په ده باندې د عقائدو د وجه نه کلام کړې دې او دې نې معتزلی، قدری، جهمی او رافضی ګرځولې دې خو بیا هم ده ته چا عالیہ فی العقیدہ او داعیہ نه دی وئیلې لهذا د عقائد په بنیاد ده باندې کلام پکار نه دې.

دویمه وجه داده چې چا ده باندې کلام کړې دې هغوی هم د ده د وسیع علم ګواهی ورکوی، حافظ ذهبی رحمہ اللہ په تاریخ الاسلام کنبی په الفقیه المدنی احدا لاعلام پشان الفاظو سره دده ذکر کړې دې.

امام ابن حبان رحمہ اللہ په کتاب المجروحین کنبی نقل کړې دی چې رشدين بن سعد، ابراهیم بن ابی یحیی له په خادر کنبی څه کتابونه راوړل او ونې وئیل: هذه كتبك واحاديثك ادويها عنك؟ هغوی اجازت ورکړو او ونې وئیل چې نعم بیا رشدين او وئیل ینہننا عنک رجل سوفاتق الله وتب الیه ماته معلومه ده چې ته یو خراب سرې نې د الله نه ویریرې او توبه اوباسه ابراهیم ترې تپوس او کړو چې زه خراب سرې یم نو ځما نه حدیث ولې اخلي نو رشدين او وئیل الم یبلغک انه ینهب العلم ویالی منه فی اوعیه سوفات من الاوعیه السوء یعنی تا اوریدلې نه دی چې علم به اوچت

(۱) کتاب الآثار (ص ۱۴۲) باب الدیات باب المعاهد رقم (۵۹) -

(۲) انظر اعلاء السنن (۹۵/۱۸) کتاب الجنایات باب قتل المسلم بکافر -

(۳) میزان الاعتدال (۵۷/۱) رقم (۱۸۹) -

شی خو یو څو خرابو لوښو کښې به پاتې شی، ته هم هغه خرابو لوښو کښې یې

دې واقعې نه د هغه د زیات علم اندازه کیدلې شی

دریمه وجه داده چې دده تعلق امام مالک رحمته الله علیه سره تهیږي نه وو یو ځل ئې نا اشنا کس ته دیرش احادیث واورول او ورته ئې وویل: حَدَّثْتُكَ ثَلَاثِينَ حَدِيثًا وَلَوْ فَهِمْتَ إِلَى ذَلِكَ الْحِمَارَ لَفُحِدْتُكَ

په ثلاثه احادیث لفرحت بها یعنی مالکا.

یعنی ما تاته دیرش احادیث واورول او که دې څر نه درې احادیث واورې نو خوشحاله به شی، اشاره ئې امام مالک رحمته الله علیه ته وه.

څلورمه وجه دا وه چې دا د امام شافعی استاد وو هغه خپل استاد څه اولتولو او بیا ئې دهغه توثیق او کړو او صرف امام شافعی نا بلکه حمدان بن الاصبهانی هم دده توثیق کوی. دغه شان ابن عقد رحمته الله علیه فرمائی: نظرت فی حدیث ابراهیم بن یحیی کثیرا ولیس یمنکر الحدیث ابن عدی رحمته الله علیه د ابن عقده په مرسته کښې لیکي:

وهذا الذی قاله کما قال وقد نظرت انانی حدیثه الکثیر فلم اجد فیہ منکر الا عن شیوخ یحتملون وقد نظرت انانی فی احادیثه وتبعرتها وفتشت کل منها فلیس فیها حدیث منکر وانما یروی المنکر من قبل الراوی عنه او من قبل شیخه لا من قبله وهو فی جملة من یکتب حدیثه وقد وثقه الشافعی وابن الاصبهانی وغیرهما (۱)

یعنی خبره داده چې ابن عقد ئې کوی، ما دده په ډیرو احادیثو کښې غور او کړو نو یو حدیث منکر مپلاؤ نه شو البته بعضې شیوڅو نه څه داسې منکر روایات دی چې هغه قبلیدلې شی. ما د هغه احادیث کښې غور او کړلو تحقیق او لټونه مې او کړه خو یو حدیث پکښې هم منکر نشته که دې کښې څه خرابی وی نو دده نه روایت کونکې راوی طرف نه به وی یا د هغه د شیخ طرف نه به وی، پخپله به د ده طرف نه نه وی، ځکه چې خپله هغه راویانو نه دې د چا چې حدیث لیکلې شی امام شافعی او ابن الاصبهانی وغیره دده توثیق کړې دي.

که مونږ ابراهیم بن محمد متروک راوی او گنډو بیا هم دې روایت نه استدلال کیدې شی ځکه چې دا په ډیرو طرقو سره مروی دي او په بعضې طرقو کښې دده ذکر نشته امام طحاوی یو طریق سلیمان بن شعیب، عن یحیی بن سلام، عن محمد بن حنبل عن محمد بن المنکدر نقل کړې دي په هغې کښې د ابراهیم بن محمد واسطه نشته (۲)

دغه شان یو طریق سلیمان بن بلال عن ربیعة بن ابی عمار عن عبد الرحمن بن عبد الرحمن بن الیصلی عن یحیی بن یحیی (۳) په دې کښې هم دده واسطه نشته دي. ده باندې امام بیهقی رحمته الله علیه اعتراض کړې دي چې په دې کښې دده واسطه شته ځکه چې ابو عبیده نقل کړې دي بلهغې عن ابن ابی یحیی انه قال انانی

(۱) تهذیب الکمال و تعلیقانه (۱۸۶/۲) -

(۲) شرح معانی الآثار (۱۲۶/۲) کتاب الجنایات باب المومن یقتل الکافر متعمدا -

(۳) شرح معنی الآثار (۱۲۵/۲) -

حدیث ربیعہ پہ: (۱)

علامہ ابن الترمذی ددی جواب ورکری دې چې 'من یلم ایا عبید هذا؟' (۲)، مطلب دادې چې ابو عبیده د بلاغ په توګه څه نقل کړې دی د هغې سند څه دی؟ دا بې سند خبره ده

بیا امام ابوداود رحمته الله علیه په 'مراسیل' کښې 'عن ربیعہ عن عبدالرحمن بن البیلمانی' په طریق سره نقل کړې دې (۳) ددی د سند رجال ثقات دي (۴) دې نه معلومه شوه چې ابن ابی یحیی د حدیث مدار نه دې څنګه چې امام بیهقی د باور ورکولو کوشش کړې دي.

که مونږ دا تسلیم هم کړو چې ربیعہ دا حدیث د ابراهیم نه اخستلې دي بیا هم دا وئیل صحیح نه دی چې ددی حدیث مدار ابراهیم دي ځکه چې دې صورت کښې به سند څه دا

رنگې وی 'ربیعہ عن ابراهیم بن ابی یحیی عن محمد بن المنکدر عن عبدالرحمن بن البیلمانی' ابراهیم دي کښې متفرد نه دي روستو مونږ امام طحاوی حوالې سره ذکر کړې دي چې د ابراهیم متابعت محمد بن حمید کړې دي چې ابن المنکدر نه نقل کوی (۵)

بیا امام دارقطنی رحمته الله علیه دا روایت 'عمار بن مطر عن ابراهیم بن محمد عن ربیعہ بن ابی عبدالرحمن عن ابی البیلمانی عن ابن عمر' په طریقې سره مرفوعا او موصولا ذکر کړې دي (۶)

امام دارقطنی په دې سند یو د ابراهیم بن محمد د وجه نه کلام کړې دي فرمائی چې 'هو متوک الحدیث' (۷)

دې نه علاوه دې حدیث ته ئی مرسله صحیح وئیلې دی او فرمائی چې دې کښې د ابن عمر رضی الله عنهما واسطه نشته (۸)

دغه شان فرمائی 'وابن البیلمانی ضعیف لا تقوم به حجة اذا وصل الحدیث فکیف یأیرسله' (۹) یعنی ابن البیلمانی ضعیف دي که هغه حدیث موصولا نقل کړی هم حجت نه دي نو مرسله خو لري خبره ده

تر څو چې د ابراهیم بن محمد په باره کښې د کلام تعلق دي نو دهغه باره کښې مونږ په تحقیق سره واضحه کړې ده چې هغه ته بالکل متروک وئیل صحیح نه دی

(۱) السنن الکبری للبیهقی (۳۱/۸) کتاب الجنایات باب بیان ضعف الخبر الذی روی فی قتل المومن بالکافر) -

(۲) الجوهر النقی (۳۳/۸) -

(۳) المراسیل لابی داود (ص ۱۲) -

(۴) اعلاء السنن (۹۵/۱۸) -

(۵) اعلاء السنن (۹۶/۱۸) -

(۶) سنن الدارقطنی (۱۳۵/۳) کتاب الحدود والديات رقم (۱۶۵) -

(۷) حواله بالا

(۸) حواله بالا

(۹) حواله بالا

او خو چې د ابن البيلماني د ضعف تعلق دې نو هغه مونږ منو چې بعض محدثينو دې کمزوري گنرلې دې^(۱) خو ابن حبان نه صرف دې کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی بلکه ښکاره کړې هم ده چې که دده نه روایت کونکو کښې دده خوښی محمد وی نو د هغه د روایاتو هیڅ اعتبار نشته ځکه چې دده خوښی ده نه عجیبه عجیبه روایات نقل کوي^(۲) بیا د سنن اریعه مؤلفینو دده روایات قبول کړې هم دي^(۳)

بیا ابن البيلماني متابعت عبدالله بن عبدالعزيز بن صالح حضرمي کړې دې، امام ابوداود په مراسیل کښې د ابن وهب عن عبدالله بن يعقوب عن عبدالله بن محمد العزیز بن صالح الحضرمي په طریق سره نقل کړې دې قتل رسول الله ﷺ یوم حنین مسلما به کافر قتله خيلة وقال: انا اولی او الحق من اولی بذمتہ^(۴)

یعنی حضور پاک ﷺ د حنین په موقع یو مسلمان د کافر بدله کښې قتل کړو چې بې خبرنی کښې قتل شوې وو، نو حضور پاک ﷺ او فرمائیل چه څه د ذمی حق ادا کولو ټولو نه زیات حقدار یم

دې روایت کښې عبدالله بن يعقوب او عبدالله بن عبدالعزيز ته ابن قطان رحمته الله مجهول ونيلې دی ځکه دا فی الجمله ضعیف دې خو بیا هم د بل ضعیف د پاره د شاهد کیدلو صلاحیت لری نو دلته د ابن البيلماني دا روایت بالکل ساقط نه دې بلکه مرسل حسن لعینه یا لغيره دې^(۵) بیا امام بیهقي رحمته الله په دې روایت باندې د عمار بن عطر د وجه نه کلام کړې دې او ونيلې دی کان یقلب الاسانید ویسراق الاحادیث^(۶)

خو ښکاره دې وی چې بعضې حضراتو دده توثیق کړې او بعضو خو ده ته د حافظ صفت هم ورکړې دې، عبدالله بن سالم فرمائی حدثنا ابو عثمان بن مطر الرهاوی وکان حافظا للحديث^(۷)

دغه شان يوسف بن الحجاج فرمائی حدثنا محمد بن الفضل بن علی بالرقعة، حدثنا عمار بن مطر: ثقة لسان الميزان (۳/۲۷۱)۔

معلومه شوه چې عمار بن مطر یو مختلف فیه راوی دې دده حدیثونه قابل احتجاج دی کم از کم استشهاد خو دده نه ضرور کیدې شی^(۸)

^(۱) قال ابو العاتم: لين. تهذيب الكمال (۹/۱۸)۔

^(۲) الثقات لابن حبان (۹۱/۵)۔

^(۳) تهذيب الكمال (۱۰/۱۷)۔

^(۴) المراسيل لابي داود (ص ۱۲)۔

^(۵) اعلاء السنن (۹۶/۱۸)۔

^(۶) السنن الكبرى للبيهقي (۳۰/۸)۔

^(۷) ميزان الاعتدال (۱۶۹/۳) رقم (۶۰۴۹)۔

^(۸) اعلاء السنن (۱۰۱/۱۸)۔

بیا د ابن البیلمانی دا حدیث د امام ابوحنیفه، امام مالک او امام سفیان ثوری رحمهم الله نه هم راوی دي. دا درې واړه ربیعه الراي نه روایت کوي. وکلی بهولا الائمة قدوة روستو مونږ اوونیل چې د ابن المنکدر او عبدالله بن عبدالعزيز مرسل روایتونه بطور متابع موجود دي نو ځکه د ابن البیلمانی دا روایت حجت دي. اگرچې مرسل دي خو کله چې مرسل مختلف طریقو سره ثابت شي نو ددي نه احتجاج کولې شي.^(۱)

خاصکر دا حدیث حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعا هم مروی دي او کله چې مرسل موصولا ذکر شي نو اگرچې د موصول طریق ضعیف ولې نه وی خو بیا هم د ټولو په نیز خاصکر د امام شافعي رحمهم الله په نیز حجت دي.^(۲)

حاصل د خبرې دادې چې دا ابن البیلمانی په دي روایت باندې مخالفینو ډیر اعتراضات کړي دي. یو خو دا دي چې دا مرسل دي او ضعیف دي، نو ددي جواب خو مخکښي تیر شو.

دویم اعتراض دادې چې د ابن البیلمانی دا روایت لایقتل مومن پکافر سره منسوخ شوي دي ځکه چې دا حضور پاک صلی الله علیه و آله فتح مکه موقع باندې فرمائیلې وو.

ددې جواب دادې چې د ابن البیلمانی په دي روایت کښې داسې قرینه نشته چې هغې نه دا معلومه شي چې ددي تعلق فتح مکه نه مخکښي دي بلکه د عبدالله بن عبدالعزيز په روایت کښې ښکاره ده چې دا واقعه د عزوه حنین وه او عزوه حنین د فتح مکه نه پس وه.

دریم اعتراض دا اوشو خراش بن امیه د قبيله هذیل یو کس د فتح مکه په موقع کښې قتل کړې وو په دي موقع حضور پاک صلی الله علیه و آله او فرمائیل: لو کنت مومنا پکافر قتلته خراشاهل هذیل.^(۳)

د معترضینو دا وینا ده چې اگرچې ددي سند واهی دي خو بیا هم ابن البیلمانی په مقابله کښې بهر دي.

ددې جواب دا دي چې په دي روایت کښې او د ابن البیلمانی په روایت کښې تعارض نشته ځکه چې هذلی د اهل ذمه نه وه او د یو ښار فتح کولو سره او د قتل نه د بندیدلو د وجه نه دا لازم نه دي چې دغه خلق به ذمیان وي، او که ابن البیلمانی روایت تعلق هم د حنین واقع سره وي څنگه چې د حضرمي د روایت نه معلومیږي نو د ابن البیلمانی دا روایت د فتح مکه په واسطه سره ناسخ به جوړ شي.^(۴)

(۲) د احنافو تائید د حضرت عمر رضی الله عنه د فیصلې نه هم کیږي کومه چې امام محمد رحمهم الله په کتاب الآثار کښې نقل کړې ده:

محدث قال: اخبرنا ابوحنيفة عن حماد عن ابراهيم ان رجلا من يكرهين وائل قتل رجلا من اهل الحيرة فكتب

(۱) عقود الجواهر المنفية (۱۳۱/۲) بیان خبر الدال علی قتل المسلم بالذمی -

(۲) وقال الشافعي: یقبل ان اعتصد بمعینه من وجه آخر بیابن الطريق الاولى مسندا کان او مرسلا وسواء کان

الثانی صحیحا او حسنا او ضعیفا انظر شرح شرح نخبه الفکر فی مصطلحات اهل الاثر (ص ۴۰۷) -

(۳) السنن الکبری (۲۹/۸) کتاب الجنایات باب فیمن لا قصاص بینہ باختلاف الدینین -

(۴) اعلاء السنن (۹۸/۱۸) -

فیه عمر بن الخطاب ان یدفع الی اولیاء القتل فان شامو اکتلوا، وان شامو اصفو فدفن الرجل الی ولی المقتول الی رجل یقال له حنین من اهل الحیوة قتلته فکتب فیه عمر بعد ذلک ان کان الرجل لم یقتل فلا تکتلوا فراوا ان عمر اراد ان یرضیهم بالدية^(۱)

یعنی د بکر بن وائل یو سری د اهل حیره یو کس قتل کرو دهغه باره کنبی عمر فاروق دا فیصله اوکړه چې دې اولیائی مقتول ته حواله کړی که معاف کوی او که قتل کوی نی. ولی مقتول حنین نومی یو کس چې اهل حیره سره نی تعلق وو. هغه ته قاتل ورکړې شو نو هغه قتل کرو، بیا روستو حضرت عمر رضی اللہ عنہ د هغه باره کنبی اولیکل که چرې اوڅه پورې نی هغه قتل کړې نه وی نو اوس دې قتلوی نا، خلقو دا اوگنړله حضرت عمر رضی اللہ عنہ جوړ د مقتول اولیاء په دیت باندې راضی کول غواړی

په دې باندې دا اعتراض دې چې دا منقطع دې ځکه چې د ابراهیم نخعی او حضرت عمر رضی اللہ عنہ په مینځ کنبی انقطاع ده^(۲)

ددې جواب دادې چې دا مرسل دې او مرسل څمونږ په نیز حجت دې خصوصا د شافعی رحمہ اللہ مراسیل حجت دی^(۳)

علامه ابن الترمکمانی رحمہ اللہ فرمائی چې ددې روایت ډیر طرق دی والمنقطع اذا روی من وجه آخر منقطعاً کان حجة عند الشافعی^(۴)

یعنی منقطع که په بل منقطع طریق سره ذکر شی نو د امام شافعی رحمہ اللہ په نیز حجت دې دویم اعتراض دادې چې په دې کنبی ذکر دی چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د قتل د فیصلې نه بیا رجوع کړې وه او د مقتول اولیاء نی په دیت باندې د راضی کولو کوشش کړې وو^(۵)

ددې جواب دادې چې مونږ نه منو چې هغوی د جواز قتل مسلم بالذمی نه رجوع کړې وه بلکه هغوی امر بالقتل نه رجوع کړې وه ځکه چې هغه ته دویمه لار ښکاره شوه چې په دیت باندې ولی راضی کړې شی، که هغه دیت قبول کرو نو ښه ده گنی بیا به نی د قتل حکم ورکړې وو، او په دیت ورکولو سره راضی کول د وجوب قتل د پاره منافی نه دی ځکه چې وجوب قتل نه باوجود ولی ته د معاف کولو او دیت اخستلو اختیار شته^(۶)

امام شافعی رحمہ اللہ دا هم فرمایلي دي چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ صرف یروړې وو او دهمکي نی ورکړې وه د قتل اجازت نی مقصود نه وو^(۷)

^(۱) کتاب الآثار (ص ۱۴۱) کتاب الدیات باب دية المعاهد. رقم (۵۹۰) -

^(۲) السنن الكبرى (۳۲/۸) -

^(۳) اعلاء السنن (۹۸/۱۸) -

^(۴) الجواهر النقی (۳۳/۸) -

^(۵) السنن الكبرى (۳۱/۸) -

^(۶) عقود الجواهر المنفیة (۱۳۳/۲) واعلاء السنن (۹۸/۱۸) -

^(۷) السنن الكبرى (۳۲/۸) -

خودلته دا ممکنه ده ځکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه د ارشاد نه د وجوب قتل نه روستو کیدل مستفاد نه دی نو بیا به د حضرت عمر رضی الله عنه باره کښې څنگه دا تصور او کړې شی چې د قتل یا د معافی اختیار ورکولو سره د هغوی مقصد صرف ویروول وو او که فرض کړه هم دغه وی نو اولیاؤ ته به دا مراد څنگه معلوم کیدو؟ بلکه ددې اختیار د وجه خو هغوی اباحت د قتل او گنړلو او هغه کس نی قتل هم کړو^(۱) دلته د ابن جریر په روایت سره اشکال کیدې شی هغوی دا قصه نزال بن سبر رضی الله عنه نه نقل کړې ده چې د هغې الفاظ دادی:

ان رجلا من المسلمين قتل رجلا من اهل الحيرة نصرانيا عمدا فكتب يحيى بن سعيد في ذلك الى عمر فكتب ان القيد في فيه وكان يقال له اقله: فيقول حتى يعي الغيظ حتى يعي الغضب فيبيناهم كذلك اذ كتاب من عند عمران لا تقتلوه فانه لا يقتل مومن بكافر وليعط الدية^(۲)

یعنی یو مسلمان د حیره یو عیسائی عمدا قتل کړو دې باره کښې یحیی بن سعید حضرت عمر ته خبر ورکړو نو هغوی اوفرمائیل چې دوی ته قصاص ورکړنی چې ولې ته به اوونیلې شو چې دې قتل کړه نو وونیل به ئی صبر چې ماته غصه راشی، خلق په دې شش وینج کښې وو چې حضرت عمر رضی الله عنه نه خط رالو چې دې مه قتل کونی ځکه مومن د کافر بدله کښې نشی قتل کیدلې او صرف دیت دې ورکړې شی ددې نه دا معلومه شوه چې د حضرت عمر رضی الله عنه د قتل نه منع کول د جواز قتل مسلم د رجوع د وجه نه وو.

ددې جواب دادې چې دا قصه جصاص په خپل سند سره ذکر کړې ده^(۳)

او ابن شیبه هم^(۴) په دې کښې یو روایت کښې هم "انه لا يقتل مومن بكافر" موجود نه دې معلومېږي چې د ابن جریر دې روایت کښې یو راوی د خان نه تصرف کړې دې او دې بنیاد باندې دا تصرف کړې دې چې د نهی مبنی "لا يقتل مومن بكافر" ده.

ددې دا قرینه ده چې د ابراهیم نخعی روایت کښې دی "فراوان عمر اراد ان یرضیهم بالدية" یعنی د خلقو رائي دا ده حضرت عمر رضی الله عنه اولیاؤ لره په دیت سره راضی کول غوښتل، که حضرت عمر رضی الله عنه د علت تنصيص "لا يقتل مومن بكافر" سره کړې وی نو خلقو ته دا موقع څنگه مېلاؤ شوه چې دخپله خانه رائي قايمه کړی نولهذا دابن جریر ددې روایت هیڅ اعتبار نشی کیدلې^(۵) دا خبره یاد ساتی چې دې روایت سره د حضرت عمر رضی الله عنه ډیر واقعات او فیصلې تړلې دی

^(۱) عقود الجواهر المنيفة (۱۳۳/۲) واعلاء السنن (۱۰۱/۱۸) -

^(۲) اعلاء السنن (۹۸/۱۸) -

^(۳) احکام القرآن للجصاص (۱۴۱/۱) -

^(۴) المصنف لابن شيبه (۴۰۸/۵) كتاب باب من قال اذا قتل الذمي المسلم قتل به، رقم (۲۷۴۵۴) -

^(۵) اعلاء السنن (۹۸/۱۸) -

چې په هغې کښې څه اختلافات هم دی خو بیا هم په دې کښې روایه او درایه هغه روایت د ټولو نه بهر دې چې کوم د ابراهیم نخعی نه منقول دې ځکه امام ابوحنیفه رحمته الله علیه هم دا خوښ کړې دې^(۱)

⑤ د احنافو استدلال د حضرت عثمان رضی الله عنه د واقعې نه هم کیږي، امام شافعی رحمته الله علیه فرماني:
 "اعبرنا محمد بن الحسن اعبرنا محمد بن یزید اعبرنا سفیان بن حسین عن الزهري ان ابن شاس الجذامي قتل رجلا من اهل الشام فرقم الى عثمان رضی الله عنه فامر بقتله فكله الزبير رضی الله عنه عنه وداس من اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فنهوا من قتله قال: فجعل ديتة الف دينار^(۲)

يعني ابن شاس جذامي د شام په بېطيانو کښې يو کس قتل کړو نو حضرت عثمان رضی الله عنه ته مقدمه اورسيده نو هغوی د قتل حکم ورکړو حضرت زبير او نورو صحابه رضی الله عنهم ورسره دې باره کښې خبره او کړه نو هغوی د قتل نه منع او فرمانيله او زر دينار ئی ددې ديت مقرر کړو. په دې روایت کې د حضرت عثمان رضی الله عنه د قصاص حکم ددې خبره دليل دې چې اصل موجب هم دادې خوبيا هم يو مسلمان د کافر په بدله کښې د قتل کولو معامله وه ځکه صحابه کرامو ورسره خبره او کړه چې په څه طريقه د مقتول اولياء په ديت باندې راضي کړي او حضرت عثمان رضی الله عنه هم په دغه باندې راضي شو او مسلمان ئی د قتل نه بچ کړو، د قصاص نه ديت طرف ته رجوع کول دا په دې بنياد نه ده چې ولی مقتول ته د قاتل د رضامندئې نه بغير اختيار دې بلکه اصل موجب قصاص دې خوبيا هم چونکه د قاتل رضامندی موجود ده ځکه په ديت سره ئی د مقتول ولی راضي کړو.

ددې په سند کښې امام شافعی رحمته الله علیه دا اعتراض کوي چې په دې کښې مجهولين دي^(۳) خو دا اعتراض صحيح نه دې ځکه چې په دې کښې امام محمد، محمد بن يزيد او محمد بن يزيد کلاعی مولا خولان شامل دي دا ثقه ثبت او عابد راويان دي^(۴) دريم راوی سفیان بن حسين دې دا هم ستائيلې راوی دې امام بخاری ده نه په تاريخ کښې امام مسلم په مقدمه کښې او سنن اربعة مولفينو خپل کتابونو کښې دده نه روايات اخستي دي^(۵) په دې روایت کښې يو هم مجهول راوی نشته.

البتة د سفیان او زهري په مينځ کښې د انقطاع اعتراض کيدې شی خو اول خو انقطاع نقصانی نه ده او بل دا چې د نورو شواهدو په موجودگي کښې منقطع هم د احتجاج قابل شی^(۶)

^(۱) حواله بالا

^(۲) السنن الکبری (۳۳/۸) -

^(۳) حواله بالا

^(۴) قال العافظ فی التقریب "ثقة ثبت عابد" (ص ۵۱۴) رقم (۶۴۰۳) وقال الذهبي فی الکاشف "حجة بعد من الابدال (۲۳۱/۲) رقم (۵۲۲۴) -

^(۵) عقود الجواهر المنيفة (۱۳۴/۲) وتقریب التهذيب (ص ۲۴۴) والکاشف (۴۴۸/۱) حاشية سبط ابن العجی علی الکاشف للذهبي) -

^(۶) اعلاء السنن (۹۷/۱۸) -

⑤ د احنافو تائید د حضرت علی علیه السلام د فیصلې نه هم کیږي امام شافعی رحمته الله نقل کړې دي: انما محمد بن الحسن انما قيس بن الريم الاسدي من اهل بن تغلب من الحسن بن ميمون عن عبد الله بن عبد الله مولى بني هاشم من ابن الجنوب الاسدي قال: ان علي بن ابي طالب عليه السلام برجل من المسلمين قتل رجلا من اهل الذمة قال: فقامت عليه البيعة فامر بقتله فجاء اخوه فقال: ان قد غفوت قال: فلعلهم مذبذبون، وفرقوك وفرعوك؟ قال: لا ولكن قتله لا يرد على اخي وعوضي فريضت قال انت اعلم من كادت له ذمتنا فدما كدمنا وحيته كديتنا: (١)

يعني: د حضرت علي عليه السلام په خدمت كښې يو مسلمان حاضر كړې شو چې يو ذمي نى قتل كړې وو، د گواهانو نه قتل ثابت شو نو هغوى د قصاص حكم وركړو دې نه پس د مقتول رور راغلو او ونى ونييل چې ما معاف كړې دې نو حضرت علي عليه السلام ورته او فرمائيل چې معلومېږي چې تاته هغوى څه دهمكې دركړې وي هغه ونې نا، اصل خبره داده چې دده په قتل سره به ماته خپل رور ميلاؤ نه شي ده ماله عوض راكړې دې ځكه نى څه معاف كوم نو ونى فرمائيل چه ستا خوښه ده: د چا ذمه چې مونږ اخستې ده نو د هغه وینه څمونږ د ونې په شان ده او د هغه ديت څمونږ د ديت په شان دي.

په دې روايت امام دار القطنى اعتراض كړې دې چې ابو الجنوب ضعيف الحديث دي (٢) ددې دا جواب دې چې د ابو الجنوب ضعيف كيدل دلته نقصانى نه دي ځكه چې مونږ د هغه روايت نه مستقلا استدلال نه كوو بلكه په دې خبره تائيد حاصلوو چې د حضور پاك صلوات الله عليه ارشاد لا يقتل مومن بكافر كښې به د كافر نه مراد كافر حربي وي كله چې د مجتهد په اجتهاد سره د تاويل گنجائش شته نو په ضعيف اثارو كښې به ولې نه وي (٣)

⑤ د احنافو تائيد د حضرت علي او حضرت ابن مسعود رضي الله عنهما د روايت نه هم كېږي فرماني

من قتل يهوديا او نصرانيا قتل به: (٤)

ابن حزم فرماني دا مرسل دي (٥)

⑥ د حضرت عمر بن عبد العزيز د حكم نامې نه هم د احنافو تائيد كېدې شي عمرو بن ميمون فرماني: شهدت كتاب عمر بن عبد العزيز الى بعض امرائه في مسلم قتل ذميا، فامر ان يدفعه الى وليه فان شاء قتله وان شاء عفا عنه يقول الميمون قد دفع اليه لضرب عنقه وانا انظره: (٦)

(١) السنن الكبرى للبيهقي (٣٣/٨) -

(٢) سنن الدارقطني (٢٣١/١) باب الامر بتعليم الصلوات والضرب عليها وحد العورة التي يجب سترها رقم (٤)

(٣) اعلاء السنن (٩٧/١٨) -

(٤) المجلى لابن حزم (٢٢١/١٠) كتاب الدماء -

(٥) حواله بالا

(٦) حواله بالا

یعنی ما دحضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمان اوکتلو چې هغوی د یو مسلمان باره کښې خو امر او ته لیکلې وو هغې کښې دا حکم وو چې ولې دې مقتول ته حواله کړې شی که خوښه نې وی نو معاف دې کړی گنی قتل دې کړی. هغې نه پس قاتل حواله کړې شو او ما اولیدلو چې هغه قتل کړې شو.

⑥ دا حنفو د مذهب تائید د مدینه منوره فقیه ابان بن عثمان د فیصلې نه هم کیږی. ابن ابی شیبه په سند صحیح سره نقل کړې ده:

«ان رجلا من النهطی عدا علیه رجل من اهل المدينة فقتله قتل غيلة قال به ابان بن عثمان وهو اذا ذاك من المدينة فامر بالمسلم الذي قتل الذي ان يقتل»^(۱)

یعنی په یو نبطی سړی باندې یو کس حمله او کړه او مړ نې کړلو ابان ابن عثمان دغه وخت د مدینه گورنر وو ده ته راوستلې شو نو هغه ددې قاتل مسلمان د قتل حکم ورکړلو.

خه اشکالات او دهغې جوابونه یو اشکال د احنافو په مذهب کیږی چې الحدود و تدرأ بالشبهات یو منلې شوې قاعده ده، دلته ارشاد پاک دې «لا یقتل مومن ېکافر» دې حدیث سره شک پیدا شو ددې شک د وجه نه قتل مسلم ولې نه ساقط کیږی؟ ددې جواب دادې چې مونږ او وئیل چې دلته د کافر نه مراد کافر حربی دې نو اوس هیڅ شبه پاتې نه شوه.

که دا نهی شبه او گنرلې شی نو دا سوال دې چې که چرې ذمی یو ذمی قتل کړلو او بیا قاتل مسلمان شونو دا ذمی ولې قتلولې شی حالانکه «لا یقتل مومن ېکافر» خو دلته هم صادق راخی؟ بعضې حضراتو دا وئیلې دی چې دلته «مسلم» د صفت صیغه ده او حکم بیانولو موقع کښې صیغه د صفت ذکر کول ددې خبرې دلیل دې چې ددې ماخذ علت دې نو مطلب به دا شی چې دا حکم په دې بنیاد دې چې مسلمان ته د اسلام د وجه او چتوالې حاصل دې ځکه به دې د کافر بدله کښې قتلولې نشی.

ددې جواب دادې که چرې د «مسلم» مبدا د اشتقاق علت او گړخولې شی نو مطلب به دا شی «المسلم لکونه مسلما لا یقتل ېکافر لکونه کافرا» چې مونږ ددې خبرې منونکې نه یو مونږ خو دا وایو «المسلم لکونه قاتلا یقتل ېکافر لکونه محقون الدم علی التایید بعد الذمة» نو دا شبه هم رانغله یو اشکال دا هم کیږی چې مسلمان د ذمی مقابله کښې اشرف دې او ذمی اخس. نو به اشرف د اخس مقابله کښې څنگه قتل کولې شی؟

ددې جواب دادې چې د قصاص په باب کښې د «شرافت» معنی هدر ده. ددې اعتبار نشی کیدې. او گوره سړې د ښځې مقابله کښې اشرف دې ددې باوجود سړې د ښځې په بدل کښې قتل کولې شی.

(۱) المصنف لابن ابی شیبه (۴۰۸/۵) کتاب الدیات باب من قال اذا قتل الذمی المسلم قتل به رقم (۲۷۴۶۰)-

دا ونیلې شی چې مونږ د سړی او ښځې په مینځ کښې د شرف اعتبار د هدر حدیث د وجه کړې دې او ذمی او مسلم په مینځ کښې د شرف اعتبار لایقتل مومن پکافر د وجه دې. ددې جواب دادې چه کله شارع په یو ځانی کښې یعنی د سړی او ښځې په مینځ کښې د قصاص په معامله کښې شرف نی هدر او گنړلو او بل ځانی د شرف د اعتبار تصریح نی هم او نه کړه، ځکه چې دا احتمال موجود دې چې دا حکم د شرف په اعتبار مبنی نه وی بلکه په یو بل کار مثلاً د کافر په غیر محقون الدم باندې مبنی وی نو لهذا صرف رانې سره د شرف اعتبار به څنگه صحیح وی؟

حاصل داده چې مسلمان به د کافر بدله کښې قتلولې نشی که حربي وی او که ذمی او ددې دلیل د حضور پاک ﷺ دا حدیث دې لایقتل مومن پکافر په دې کښې کافر مطلق دې چې دواړه قسم ته شامل دې.

امام ابوحنیفه رحمته الله فرمائی که چرې یو مسلمان کوم یو ذمی قتل کړو نو دغه قاتل مسلمان به قتلولې شی او ددې اصل دلیل هغه عمومی نصوص دی چې هغې کښې د مسلمان او ذمی تخصیص نه دې شوې هغوی د خپل اجتهاد نه اصول وضع کړې دی چې کله د یو معصوم وینا طوې کړې شی او هغه علی التابید معصوم وی دا عمداً وی او د ولایت د وجه نه قصاص متعذر نه وی نو قصاص واجب دې گنی نا.

دغه شان هغوی دا اصل هم د نظر مخکښې کړو چې که نص د یو اصل کلی مقابل شی او په دې کښې څه تاویل نشو کیدې نو په اصل کلی کښې به د نص د وجه تخصیص کولې شی او که د تاویل احتمال وی نو په نص کښې به تاویل کیږی.

ددې اصولو کتلو سره د ذمی قصاص واجب دې د حربي نا، او لایقتل مومن پکافر نص به محتمل التاویل وی ځکه به په دې کښې د کافر حربي تاویل کولې شی. دې نه علاوه د امام ابوحنیفه رحمته الله موافق چې څومره آثار او روایات دی هغه ټول مؤید دی د هغې نه باقاعده استدلال او احتجاج نه کیږی که بالفرض په هغې کښې څه قدرې ضعف هم وی بیا هم د هغې تائید کیدې شی. والله اعلم

[۱۱۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ خُرَاعَةَ قَتَلُوا رَجُلًا مِنْ بَنِي لَيْثٍ عَامَ فَتْحِ مَكَّةَ بِقَتِيلٍ مِنْهُمْ قَتَلُوهُ فَأَخْبَرَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَرَكِبَ رَاحِلَتَهُ، فَخَطَبَ فَقَالَ «إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الْقَتْلَ - أَوِ الْفِيلَ شَكَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ - وَسَلَطَ عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالْمُؤْمِنِينَ، أَلَا وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي إِلَّا وَإِنَّهَا حَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، أَلَا وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لَا يُحْتَلَى شَوْكُهَا، وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلَّا لِمُسَيِّدٍ، فَمَنْ قَتَلَ فَبِهِ غَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ». فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «اكَتُبُوا لِي فُلَانٌ».

فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا إِذْخِرَ يَارَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِلَّا إِذْخِرَ، إِلَّا إِذْخِرَ». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَيُّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ قَالَ كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةُ - [۲۳۰۲، ۶۲۸۶]

رجال الحديث

- ① ابونعیم الفضل بن دکین: دا مشهور محدث ابونعیم الفضل بن دکین الملاحی الکوفی الاحول رحمته الله دی ددوی حالات کتاب الایمان باب فضل من استبدا بالدينه کنبی تیر شوې دی
- ② شیبان: دا ابومعاویه شیبان بن عبدالرحمن تميمی نحوی بصری مؤدب رحمته الله دی یو کال پورې کوفه کنبی اوسیدلو د هغه نه پس بغداد ته منتقل شو دوی د سلیمان بن داود هاشمی او د هغه د وریانو اتالیق پاتې شوې وو (۱)
- دوی د اسماعیل بن ابی خالد، اشعث بن ابی الشعثاء، حسن بصری، زیاد بن علاقه، امام اعمش، امام قتاده، لیث بن ابی سلیم، منصور بن المعتمر او یحیی بن ابی کثیر رحمته الله نه روایت کوی،
- دده نه روایت کونکو کنبی آدم بن ابی ایاس، زائده بن قدامه، ابوداود الطیالسی، عبدالرحمن بن مهدی، ابونعیم الفضل بن دکین، امام ابوحنیفه، ولید بن مسلم، یزید بن هارون او یونس مودب رحمته الله شامل دی (۲)
- امام احمد رحمته الله فرمائی: ما اقرب حدیثه (۳)
- بل خانی فرمائی: شیبان صاحب کتاب صحیح قد روی شیبان عن الناس فحدیثه صالح (۴)
- دغه شان فرمائی: شیبان ثبت فی کل البشایخ (۵)
- امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی: شیبان ثقة وهو صاحب الکتاب (۶)
- بیا فرمائی: ثقة فی کل شئ (۷)
- امام محمد بن سعد، امام عجلای او امام نسائی رحمته الله فرمائی: ثقة (۸)

① کشف الباری (۶۶۹/۲) -

② تهذیب الکمال (۵۹۳/۱۲) -

③ تهذیب الکمال (۵۴/۱۲) -

④ حواله بالا

⑤ تهذیب الکمال (۵۹۵/۱۲) -

⑥ حواله بالا

⑦ حواله بالا

⑧ طبقات ابن سعد (۳۷۷/۶) و (۳۲۲/۷) -

يعقوب بن شيبه رحمته فرماني كان صاحب حروف وقراءات، مشهور بذلك كان يحيى بن معين يوثقه: ^(١)
 امام ابو حاتم رحمته فرماني حسن الحديث صالح الحديث يكتب حديثه: ^(٢)
 عبد الرحمن بن يوسف فرماني كان صدوقاً: ^(٣)
 ابو القاسم بغوي رحمته فرماني شيبان اثبت لي يحيى بن ابي كثير من الاوزاعي: ^(٤)
 امام ترمذي رحمته فرماني شيبان ثقة عندهم صاحب كتاب: ^(٥)
 دغه شان فرماني شيبان صاحب كتاب وصحيح الحديث: ^(٦)
 امام ابوبكر البزار رحمته فرماني ثقة: ^(٧)
 عثمان بن ابي شيبه فرماني كان معلماً صدوقاً حسن الحديث: ^(٨)
 ابن شاهين رحمته فرماني ثقة وكان صاحب كتاب رجل صالح: ^(٩)
 امام عبد الرحمن بن مهدي دده نه روايت كولو باندې فخر كوي: ^(١٠)
 حافظ ذهبي دده په تذكره كنې ليكي الامام الحافظ الثقة: ^(١١)
 بيا فرماني صاحب حروف وقراءات حجة: ^(١٢) دغه شان دا هم فرماني ثقة مشهور: ^(١٣)
 ددې زبردست توثيقات او تعديل سره سره بعضې حضراتو په دوى باندې كلام هم كړې دې
 ساجي رحمته فرماني صدوق وعنده منا كبروا حديث عن الاعمش تفرد بها: ^(١٤)
 دغه شان ابو حاتم رحمته فرماني لا يحتج به: ^(١٥)

^(١) تهذيب الكمال (٥٩٦/١٢) -

^(٢) حواله بالا

^(٣) حواله بالا

^(٤) حواله بالا

^(٥) جامع الترمذي كتاب الزهد باب ما جاء في معيشة اصحاب النبي رحمته رقم (٢٣٧١) -

^(٦) جامع الترمذي كتاب الادب باب المستشار مؤتمن رقم (٢٨٢٣) -

^(٧) تهذيب التهذيب (٣٧٤/٤) -

^(٨) تهذيب التهذيب (٣٧٤/٤) -

^(٩) تعليقات تهذيب الكمال (٥٩٧/١٢) نقلاً عن كتاب الثقات لابن شاهين -

^(١٠) تهذيب التهذيب (٣٧٤/٤) -

^(١١) سبيل اعلام النبلاء (٤٠٦/٧) -

^(١٢) الكاشف (٤٩١/١) ورقم (٢٣١٦) -

^(١٣) ميزان الاعتدال (٢٨٥/٢) -

^(١٤) تهذيب التهذيب (٣٧٤/٤) -

^(١٥) ميزان الاعتدال (٢٨٥/٢) -

تر خو چي د امام ساجي د کلام خبره ده نو د مناکیر نه مراد تفردات هم دي او تفرد څه نقصاني خيز نه دي

بل ساجي کلام د امام احمد رحمته الله عليه مقابل دي هغوی فرماني **ثقة في كل المشايخ** (۱) امام يحيى بن معين رحمته الله عليه فرماني **ثقة في كل شيء** (۲)

بيا حافظ رحمة الله فرماني چي په بخاري کښي دده روايات د اعمش په طريق باندې بالکل نه دي بلکه د نورو شيوخو نه دي (۳)

دغه شان د ابوحاتم د کلام باره کښي د حافظ رحمته الله عليه اړخ دا دي چي بالکل ثابت نه دي فرماني **وهذه اللفظة ما رايت في كتاب ابن ابي حاتم في نظر ليس فيه الا يكتب حديثه فقط** (۴)

دغه شان د ابوحاتم کلام مزي او او باجي رحمته الله عليه هم نقل کړي ده خو په هغې کښي چا هم د **لا يحتج به** جمله ذکر کړي نه ده (۵)

او که دا هم اومنلې شي بيا هم د ذکر شوي تعديلاتو مقابله کښي د توجه قابل نه جوړېږي. امام حافظ ذهبي فرماني **قول ابي حاتم لا يحتج به ليس بحيد** (۶)

لهذا دا شيان بن عبد الرحمن متفقه طور حجت او ثقه دي د اصول سته اصحابو دده احاديث قبول کړي دي او دده نه ئي احتجاج کړي دي (۷)
ددوی وفات ۱۲۴ هـ کښي شوې دي (۸)

فائده: ددي په نسبت کښي چي کوم لفظ **نحوي** راغلې دي نو ددي نه علم نحو طرف ته نسبت مراد دي يا قبيله نحو طرف ته؟

ابن الاثير فرماني چي قبيله نحو طرف ته دي، او ابن ابي داود وغيره فرماني چي دا علم نحو طرف ته منسوب دي نه چي قبيلې ته (۹)

③ يحيى: دا مشهور امام يحيى بن ابي كثير طائي يمامي رحمته الله عليه دي دده د پلار په نوم ابو كثير کښي اختلاف دي صالح، يسار، نشيط او دينار دا مختلف اقوال دي په دي کښي (۱۰)
دوی د حضرت انس رضي الله عنه نه علاوه ابو سلمه بن عبد الرحمن بن عوف، هلال بن ابي ميمونه،

(۱) تهذيب الكمال (۵۹۵/۱۲)

(۲) تهذيب الكمال (۵۹۵/۱۲)

(۳) هدي الساري (ص ۴۱۰)

(۴) تهذيب التهذيب (۳۷۴/۴) وهدي الساري (ص ۴۱۰) كتاب الجرح والتعديل (۳۲۵/۴) رقم (۱۵۶۱)

(۵) هدي الساري (ص ۴۱۰) وتهذيب التهذيب (۳۷۴/۴)

(۶) سير اعلام النبلاء (۴۰۸/۷)

(۷) هدي الساري (۴۱۰)

(۸) تهذيب الكمال (۵۹۶/۱۲) والکاشف (۴۹۱/۱) رقم (۲۳۱۶۹)

(۹) جاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (۴۹۱/۱) رقم (۲۳۱۶)

(۱۰) تهذيب الكمال (۵۰/۳۱)

یعلی بن حکیم، ابو قلابه جرمی، ابونضرة العبدی، زید بن سلام، عقبه بن عبدالغافر او عکرمه رضی اللہ عنہ نہ روایت کوی.

دی نہ علاوہ د حضرت ابوامامہ، عروہ بن زبیر، الحکم بن مینا او ابوسلام حبشی رضی اللہ عنہ نہ مرسل روایت کوی.

دده نہ روایت کونکو کنبی دده خونی عبدالله، ایوب سختیانی، یحیی بن سعید انصاری، اوزاعی، حسین المعلم، معمر بن راشد، هشام دستوانی، هام، ایوب بن النجار، ابان العطار، حرب بن شداد، عکرمه بن عمار او عمران القطان رضی اللہ عنہ وغیرہ شامل دی.

ایوب سختیانی فرمائی: ما ہل علی وجه الارض مثل یحیی بن ابی کثیر؟^(۱)

امام شعبہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: یحیی بن ابی کثیر احسن حدیثا من الزہری.^(۲)

امام احمد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: یحیی ابن ابی کثیر من اثبت الناس اما یعدم مع الزہری ویحیی بن سعید فاذا علمتہ

الزہری فانقول قول یحیی ابن ابی کثیر.^(۳) امام عجللی فرمائی: ثقة کان یعدم من اصحاب الحدیث.^(۴)

امام ابو حاتم فرمائی: امام لا یحدث الا عن ثقة.^(۵)

حافظ ذہبی دده د ذکر کرے پہ شروع کنبی لیکی: الامام الحافظ احد الاعلام.^(۶)

دغہ شان فرمائی: وکان طلبة للعلم حجة.^(۷)

بیا فرمائی: کان من العباد العلماء الاثبات.^(۸)

ہغوی دا ہم او فرمائیل: احد الاعلام الاثبات.^(۹)

البتہ عقیلی دده بارہ کنبی ذکر کرے دی: ذکر بالتدلیس.^(۱۰)

دغہ شان حافظ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: ثقة ثبت لکنہ یدلس ویوسل.^(۱۱)

(۱) تہذیب الکمال (۵۰۵/۳۱)۔

(۲) تہذیب الکمال (۵۰۸۹/۳۱)۔

(۳) حوالہ بالا

(۴) حوالہ بالا

(۵) حوالہ بالا

(۶) تہذیب الکمال (۵۰۹/۳۱)۔

(۷) سیر اعلام النبلاء (۲۷/۶)۔

(۸) حوالہ بالا

(۹) الکاشف (۳۷۳/۲) رقم (۶۲۳۵)۔

(۱۰) میزان الاعتدال (۴۰۲/۴) رقم (۹۶۰۷)۔

(۱۱) الضعفاء الکبیر للعقیلی (۴۲۳/۴) رقم (۲۰۵۱)۔

(۱۲) تہذیب التہذیب (ص ۵۹۶) رقم (۷۶۳۲)۔

ترڅو چې دده د تدلیس تعلق دې نو هغه مضر نه دې ځکه چې دې د هغه مدلسینو نه دې چې د امامت په ځانې ولاړ دې او د نورو راویانو په نسبت ډیر کم تدلیس کوی او که تدلیس کوی هم نو د ثقاتو نه کوی لکه سفیان ثوری او سفیان بن عیینه شوو. دغه وجه ده چې دده تدلیس علماؤ قبول کړې دې او په خپلو صحیح کښې ئې دده روایات اخستې دی، حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی: **تعريف اهل التدليس بمراتب الموصوفين بالتدليس** کښې دوی په دویمه مرتبه کښې ذکر کړې دی (۱).

بیا دده د تدلیس نه غالب مراد دادې چې دې د صحابه کرامو نه مرسله ذکر کوی او دې ته تدلیس نوم ورکړې شوې دې (۲).

دې نه علاوه دې یحیی ابن کثیر اگرچې کثیر التدلیس او کثیر الارسال مشهور دې خو بیا هم حافظ رحمته الله فرمائی چې ده به تدلیس کم کوو، او ددې قرینه داده چې یحیی ابن کثیر د ابوسلمه نه ډیر زیات روایات نقل کوی ددې باوجود هغه یو حدیث عن محمد بن ابراهیم بن ابی سلمة عن عائشة مرفوعاً: **من ظلم قید شبر من الارض طوقه الی سبع ارضین** (۳) روایت کړې دې په دې هغه د ابوسلمه نه په مخامخ نقل کولو په ځانې د محمد بن ابراهیم په واسطه سره ذکر کړې دې معلومه شوه چې دې لږ تدلیس کونکې دې که کثیر التدلیس وو نو د محمد بن ابراهیم واسطه به یې حذف کړې وه (۴).

ابن حبان رحمته الله دوی به کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او لیکي: **دکان یحیی بن ابی کثیر من العباد اذا رای جنازة لم يتعش تلك الليلة ولا قدر احد من اهله ان یکلمه** (۵).

یعنی یحیی ابن کثیر د عبادت گذار خلقو نه وو کله به ئې جنازه اولیدله نو هغه شپه به ئې نه روتی خوړله او نه به ئې کورواله سره دخبرو همت وو.

د صحیح قول مطابق ددوی وفات ۱۲۹ هـ کښې شوې وو (۶)، رحمه الله تعالی رحمة واسعة (۷).
 ⑧ ابوسلمه: دې د حضرت عبدالرحمن بن عوف ځوئی او د مدینه فقهاؤ کښې یو اوچت فقیه او او مشهور تابعی دې.

(۱) طبقات المدلسین (تعريف اهل التدليس بمراتب الموصوفين بالتدليس) ص (۲۵) -

(۲) ارسل عن انس بن مالك وجابر بن عبدالله الانصاري والحكم بن مينا وعروة بن الزبير وابی امامة الباهلي وابی سلام الحبشي فروايته عن الصحابة منقطعة ولعل هذا هو مرادهم بالتدليس تحرير تقريب التهذيب للدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب الارنؤوط (۹۹/۴) رقم (۷۶۳۲) -

(۳) اخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب المظالم باب اثم من ظلم شیئا من الارض رقم (۲۴۵۲) -

(۴) قال الحافظ وفي هذا الاسناد ما يشعر بقله تدليس يحيى بن ابي كثير لانه سمع كثير من ابي سلمة وحدث عنه هنا بواسطة محمد بن ابراهيم: فتح الباری (۱۰۵/۵) کتاب المظالم باب اثم من ظلم شیئا من الارض -

(۵) الثقات لابن حبان (۵۹۱/۷) -

(۶) سير اعلام النبلاء [۲۸/۶] -

ددوی حالات کتاب الایمان باب سوم رمضان احتسابا من الایمان لاتدی تیر شوې دی^(۱)

⑤ حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حضرت ابوهریره حالات کتاب الایمان باب امور الایمان لاتدی تیر شوې دی^(۲)

قوله: ان خزاعة قتلوا رجلا من بني ليث عام فتح مكة بقتل منه قتلوه: قبيله
خزاعه د فتح مکه په موقع د بنوليث يو کس د خپل يو مقتول بدله کښې قتل کړو
د فتح مکه موقع کښې د قبيله خزاعه چې کوم کس قتل کړې وو د هغه نوم خراش بن اميه
خزاعی دې او څوک وائی چې قتل کړې وو د هغه نوم ابن الاثوع الهذلي وو جاهليت کښې ابن
الاثوع د خزاعه احمر نومې سړي قتل کړې وو نو د فتح مکه موقع کښې خراش بن اميه
خزاعی دده بدله واخستله او ابن اثوع الهذلي ئی قتل کړو
ددې تفصیلی واقعہ ابن هشام رحمته الله په خپل سيرت کښې د ابن اسحاق حواله سره ليکلي ده
چې حاصل ئی دا دې:

احمر نومې يو ډير بهادر سړې وو دهغه عادت وو چې کله به اوده کيدو نو په زور زور سره به
ئی خراتې کولې خلقو ته به معلومه شوه چې دې کوم ځانی دې؟ هر کله چې به دې خپله قبيله
کښې وو نو د ټولو نه به جدا اوده کيدلو که په قبيله به حمله اوشوه نو هغوی به ورته يا احمر
سره آواز ورکولو نو دې به لکه د شیر راپاسيدلو نو بيا دده مخکښې څوک اودريدلې نه شو
ونيلې کيرې چې د قبيله هذيل يو جنگيالي جماعت رالو او په قبيله خزاعه ئی د حمله اراده
اوکړه هرکله چې نزدې راغې نو ابن الاثوع هذلي وونيل چې تلوار مه کوه، څه گورمه چه دلته
احمر شته کنه، که چرې هغه موجود وي نو حمله گول به ممکن نه وي نو هغه د خراتو په آواز
پسې روان شو چه هغه ته ورسيدلو او د خوب په حالت کښې ئی قتل کړو، بيا ئی چه په قبيلې
واله باندې حمله وکړه نو هغوي يا احمر يا احمر وونيل ليکن دلته د احمر کار تمام شوې وو،
کله چه د فتح مکې ورځ راغله نو ابن الاثوع هذلي کوم چې تر اوسه پورې په حالت د شرک
کې وو، مکې مکرمې ته راغلو او د حالاتو معلومولو کوشش ئی کولو،
چه کله قبيله خزاعه ده وليدو نو وني پيژندو او د ده محاصره ئی وکړله، تپوس ئی ترې وکړو
چه ته د احمر قاتل ئی؟ ده ونييل چه او، هم څه د احمر قاتل یم، په ده کښې خراش بن اميه
راغلو او خلقو ته ئی آخوا کيدو اشاره وکړله، کله چه خلق آخوا شو نو د ابن الاثوع په خيټه
کښې ئی توره ورومنډله، او د ده خيټه ئی وشلوله او کولمې ئی بهر راووتې، هم دغه شان ئی
قتل کړو، په دې موقع حضور اکرم صلی الله عليه وسلم تشریف راوړو او د قتل و قتال نه ئی
منع وفرمائيله او د وينې قيمت ئی ورکړو،^(۳)

(۱) کشف الباری (۲/۳۲۳)-

(۲) کشف الباری (۱/۶۵۹)-

(۳) اوگوری السيرة النبوية لابن هشام، القسم الثاني (ص ۴۱۴) طبعة مصطفى البابي الحلبي، والسيرة النبوية
لابن هشام مع الروض الانف (ج ۲ ص ۲۷۵)-

د قبيله خزاعه په لاسو نو د قتل شوي سړي د نوم تحقيق د ابن اسحاق په ده روايت كښي د مقول نوم .. ابن الاثوع (بالشاء المثلثة) الهذلي راغلي دي، ابن هشام رحمه الله ونيلي دي .. ودهغي ان اول قتل ودا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح جنيد بن الاكوع، قتلته بنو كعب فوداه بها ناقة .. (۱) يعنى ماته د خبره رارسيدلي ده چه حضور اكرم رحمه الله د فتح مكې په ورځ د تولونه اول مقتول چه د هغه ديت وركړې شوې وو هغه جنيد بن الاكوع وو، دې بنو كعب قتل كړي وو، هغوى رحمه الله سل اوبنان په ديت كښي وركړل، په دې كښي اكوع .. د كاف سره دې نه د ثا مثلثي سره،

حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن اسحاق واقدى په حوالې سره نقل كړي دي چه د مقتول نوم، جنيد بن الادلع وو (۲) خو چه طبري د اسحاق نه دا قصه نقل كړي ده نو په ده كښي .. جنيد بن الادلع ذكر دي، (۳)

دغه شان ددې مقتول د نوم په باره كښي اختلاف شوې دي چه آيا د جنيد وو او كه جنيد بن، هم دغه شان دا ده د پلار په باره كښي اختلاف شوې دي چه آيا دده نوم اثوع وو او اكوع يا ادلع؟ ددې د تطبيق صورت دا دي ممكنه ده چه ده جنيد مكبرا هم ونيلى كيدو او جنيد مصغرا هم ونيلى كيدو،

او دغه شان دا ده د پلار په نوم كښي هم دا ونيلى شي چه دي په دريو وانرو نومونو بللي كيدو - البته دلته يو غټ اشكال دا دي چه اوس مونږ د ابن اسحاق په حوالې سره ورستو ذكر كړل چه، ابن الاثوع چه د احمر قاتل دي او اوس د فتح مكې په موقع هغه د خراش ابن اميه په لاسونو قتل شو، هغه په حالت د شرک كښي وو،

حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل كتاب، الاصابة، كښي په القسم الاول كښي جنيد او جنيد بن ذكر كړي دي او په قسم اول كښي دي د هغه حضراتو ذكر كوى چه د هغوى صحابيت ثابت شوى وي. (۴)

د دې اشكال په باره كښي داسې ونيلى شوى دى، چه د ابن اسحاق په نيز دي مشرك وو او مسلمان شوى نه وو، ليكن د حافظ ابن حجر د تحقيق په مطابق دي مسلمان شوي وو او ده ته د رسول الله رحمه الله د صحبت شرف هم حاصل شوې وو،

د مقتول تعلق د بنو ليث سره وو او كه بنو هذيل سره؟ بيا په حديث باب كښي، قتلوا رجلا من بني ليث، راغلي دي، خو د ابن اسحاق روايت چه مونږ په تفصيل سره ذكر كوؤ، په دې كښي بنو هذيل، ذكر دي، ولي چه ابن الاثوع هذلي وو ليثي نه وو، او دا دواړه جدا جدا قبيلې دي، ددې تعارض حل په دې طريقه كيدې شي چه د مقتول تعلق د دواړو قبيلو څر ورو

(۱) السيرة النبوية لابن هشام مع الروض الانف (ج ۲ ص ۲۷۶) -

(۲) وگوري الاصابة (ج ۱ ص ۲۴۷) -

(۳) حواله بالا -

(۴) اوگوري مقدمة الاصابة (ج ۱ ص ۵۰۴) -

د یوې سره خانداني تعلق وي او د بل سره د معاهدې تعلق وي، والله اعلم
 د تعارض لري کولو راجح صورت دلته د تعارض لري کولو صورت دا هم دي. کوم چه د
 تکلفاتو نه د خالي والي په وجه راجح هم دي چه صحيح بخاري که ذکر شوي واقعه مستقل
 وگرځولي شي، او په سيرت ابن هشام وغيره کښې راغلي واقعات مستقل شي، گويا چه دا
 مختلف روايات په مختلفو واقعاتو باندې محمول ده. د فتح مکې په موقع ډير واقعات
 مخې ته راغلي وو، ددې قرينه دا هم دا چه د ابن هشام عليه السلام الفاظ دي. هل في ان اول قتيل ودا
رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح جنيد بن، ددې نه معلومېږي چه مقتولين ډير وو. په ده که
 اوليت جنيد بن الاكوع ته حاصل وو.

هم دغه شان ابن اسحاق چه ابن الاثوع په حالت د شرک مقتول گرځولي دي هغه خان له خبره
 ده، او حافظ عليه السلام جنيد يا جنيد بن په صحابو کښې شمارلو سره مقتول گرځولي دي. دا بل
 شخصيت دي او دغه شان هر قسمه تعارض هم ختميدې شي او د تکلفاتو د ارتکاب
 ضرورت هم نه پېښېږي، کوم چه د مخکې تطبيق د پاره وشو، والله اعلم بالصواب

قوله: فا خبر بذلك النبي صلى الله عليه وسلم، فركب راحلته فخطب: د دې قتل د
 واقعي حضور اکرم عليه السلام ته خبر ورکړې شو، نو هغوی په خپله سورلي باندې سور شو او خطبه
 ئي وويله،

قوله: فقال: ان الله حس عن مكة القتل او الفيل، شك ابو عبد الله: هغوی
 وفرمائيل چه الله تعالى د مکې مکرمې نه قتل منع کړی دی، يا هغوی وفرمائيل چه هاتيان
 ئي منع کړی دی، ابو عبد الله ته شک دی.

دلته څلور نسخې دي: ① يو خو دا ده، شك ابو عبد الله، ② د دويمې نسخې عبارت دا دي.
قال محمد: وجعلوا على الشك، كذا قال ابو نعيم: واجعلوا على الشك: الفيل او القتل، ③ د
 دريمې نسخې عبارت دي، ان الله حس عن مكة القتل او الفيل، كذا قال ابو نعيم، واجعلوا على
الشك، الفيل او القتل، ④ د څلورمې نسخې عبارت دي، قال ابو عبد الله: كذا قال ابو نعيم،
اجعلوا على الشك، دلته، ابو عبد الله، او محمد، نه د امام بخاري عليه السلام مراد دي، په ده
 کښې د شک ظاهرا نسبت امام بخاري طرف ته شوی دی، ليکن حقيقت کښې دا مجمل دي
 او په باقي نسخو کښې تفصيل دي، دا اجمال په ذکر شوي تفصيل باندې محمول دي، يعنی
 اصلي شک امام بخاري ته نه دي، بلکه ابو نعيم يا بل راوی ته دي بيا په ده کښې د دويم
 عبارت مطلب دا دي چه امام بخاري عليه السلام فرمائي چه راويانو دا په شک سره روايت کړی دی،
 ابو نعيم عليه السلام چه دا د امام بخاري شيخ دی هغوی ده راويانو نه شک سره نقل کړی دی،

د دريمې نسخې د عبارت مطلب دا دي، اجعلوا..... مقوله د ابو نعيم ده، گويا چه هغه
 حاضرينو ته وائي چه دا شک سره وساتي،

د څلورمې نسخې په مطابق، اجعلوا..... مقوله د امام بخاري ده گويا چه هغه فرمائي چه دا

په شک سره وساتئ، ځکه چه زما شيخ ابو نعیم دا په شک سره روایت کړی دی،

وهم یعقول: الفیل، د ابو نعیم نه علاوه نور وراویانو بغیر د شک نه، الفیل، وائی

دلته د غیر نه مراد عبیدالله بن موسی دی ① کوم چه د ابو نعیم رفیق او د شیبان سره په روایت کولو کښې شریک دی، ② داسی حرب بن شداد هم مراد دي، کوم چه د یحي بن ابی کثیر نه روایت کوی، ③ او د شیبان دوست او ملگری دی،

د فیل د حبس واقعه: دلته، ان الله حس من مكة الفیل، نه مراد اصحاب فیل دی او په دی کښې د اصحاب فیلو مشهوری واقعي طرف ته اشاره ده.

د دي واقعي خلاصه دا ده،

د حضور اکرم ﷺ د پیدائش نه پنځوس او یا پنځ پنځوس ورځې مخکې دا واقعه راغلې وه. اوشوه داسی چه نجاشی د حبشې د حاکم د طرف نه د یمن حاکم ابرهه نومې سړي وو، کله چه ده وکتل چه د عربو ټول خلق د بیت الله حج دپاره مکې مکرمې ته ځي او د خانه کعبه طواف کوی، نو ده وغښتل چه د عیسایانو د مذهب په نوم یو عالی شان عمارت جوړ شي، چه ډیر زیات ښکلی وي، چه د عربو خلق هغه ساده کعبه پرېږدي او ددي مصنوعي او پرتکلف کعبې طواف شروع کړي، چنانچه د یمن په دارالسلطنت صنعاء کښې یوه ځانسته گرجا جوړه شوه، په عربو کښې چه کله د خبره مشهوره شوه، نو د یو روایت په مطابق د قبيله کنانه یو سړي هلته راغلو او غټ بول نی وکړل او وتختیدو، او دبل روایت په مطابق د عربو ځوانانو د دي په خوا وښاء کښې اوږ بل کړو، دا هوا په ذریعې سره په گرجا کښې اوږ بل شو، او گرجا اوسوزیده، ابرهه په غصه کښې قسم وخورلو چه د خانه کعبې نړولو سره به ساه اخلمه.

او په دي اراده نی مکې ته فوځ ورواستولو، په لاره که چه به د عربو کومي قبیلې مزاحمت کولو نو هغه به نی ختمولو، تردی چه مکي مکرمې ته راورسیدل، لښکر او هاتهیان هم ورسره وو، د مکې په طرفونو کښې د مکي واله څاروی خریدل، د ابرهه لښکر هغه څاروی ونیسل چه په هغې کښې دوه سوا اوبښان د حضور ﷺ د جد امجد عبدالمطلب وو،

په دغه وخت کښې دقریشو سردار او د خانه کعبې متولی عبدالمطلب وو، کله چه ده ته د ابرهه خبر وشو نو قریش نی جمع کړل او ورته نی وویل چه ویرېږي مه خانه کعبه خالی کړي، خانه کعبه څوک نړولی نشي، دا د الله کور دي او هغه به نی پخپله حفاظت کوی.

دي نه ورستو عبدالمطلب یو څو د قریشو سرداران خان سره کړل او ابرهه سره میلایدو ته لاړل، ابرهه د عبدالمطلب په لیدو سره په رعوب راغلو او ډیر په احترام او اکرام سره ورته راغلو. د خبرو په دوران کښې عبدالمطلب د اوبښانو د رهائی مطالبه وکړله، ابرهه متعجب شو او وویل ډیره د تعجب خبره ده، چه زما سره دي د خپلو اوبښانو په باره کښې خبره وکړه او خانه کعبه چه ستاسو د ابا، او اجداد دین او مذهب دی، ددي په باره کښې ته یو لفظ هم ونه

ونیلو، عبدالمطلب جواب ورکړو، انا رب الاهل، وللهيت رب سمنعه، څه د اوبښانو مالک یم ځکه ما د اوبښانو سوال وکړو، او د خانه کعبې خدا پخپله مالک دی، هغه به خپل کور بیچ کوي، ابرهه د څه خاموشی نه پس د عبدالمطلب اوبښان واپس کولو حکم وکړلو، عبدالمطلب

خپل اوبښان واخستل او واپس راغلو. او قريشو ته نې حکم وکړلو چه مکه خالی کړي. او ټول اوبښان نې د خانه کعبې نذر کړل. او د يو څو کسانو سره د خانه کعبې دروازی ته حاضر شو. چه ټول منت او زاری سره دعا وغواړي.

عبدالمطلب د دعا نه فارغ کيدو سره خپلو ملگرو سره غره ته وختو. او ابرهه خپل لښکر واغستلو او د خانه کعبې نړولو دپاره لارل. بس سمدستی د خدا په حکم د وړو وړو مرغو ډلې ډلې په نظر راغلې. د هرې يوې په مخوکه او په پنځو کښې وار وار کانړی وو. چه ناڅاپه په لښکر باندې باران شو. د خدای په قدرت سره هغه کانړو د گولې کار ورکولو. په سرباندې به پروتو او د لاندې د طرفه به ووتو. او چه په کوم کس به هغه کانړی پروتو نو هغه به ختميدو. غرض د چه په ده طريقه د ابرهه لښکر تباه او برباد شو. او په خپله د ابرهه په بدن باندې تنکې دانې راوختې. چه د هغې په ذريعه د هغه بدن سخا شو او د بدن نه نې ټو او وينه بهيدله. او يو بل پسې به نې يو يو اندام کټ کيدلو او غورځيدو به. آخر د هغه سينه وشليده. زړه نې بهر راوتو او مړ شو. چه کله ټول مړه شول. نو الله تعالی د سيلاب په ذريعه هغه ټول په درياب يورل. (۱) دلته حضور اکرم ﷺ ده واقعي طرف ته اشاره وکړله او د نې ونيل غوښتل چه الله تعالی د مکې مکرمې د حرمت دپاره اصحاب فيل د مکې والو نه منع کړل او په دوي

نې ابابيل مسلط کړل. لهذا د اسلام نه پس خود هغې خلقو حرمت نور هم زياتيږي. (۲)
که چرې د رواياتو په لفظ کښې غلطی راشي نو د هغې تصحيح کول پکار دی کنه؟ امام بخاری رحمه الله دلته چه څنگه د امام ابو نعیم رحمه الله نه اوريدلې دي هم هغه شان نې نقل کړې دي او تلامذه ته نې هم وونيل چه دا هم داسې پاتې شې او په صواب نې ورته تنبيه وکړله.
ددې نه معلومه شوه چه د امام بخاری رحمه الله په نزد که چرته د روايت په لفظ کښې غلطی راشي نو هم داسې روايت کول پکار دي.

په دې مسئله کې د علماء دوه مذاهب دي: ① نافع مولى ابن عمر، ابو معمر عبدالله بن سخره، محمد بن سيرين، قاسم بن محمد او د رجاء بن حيوة نه علاوه نور ډير حضرات دي چه څنگه نې اوريدلې دي هغه شان دي روايت کړي شې. (۲) ② اکثر محدثين مثلاً همام، ابن المبارک، ابن عيينه، النضر بن شميل، ابو عبيد، عفان، ابن المديني، ابن راهويه، حسن بن علي الحلواني، حسن بن محمد الزعفراني وغيره فرماني چه که چرته په روايت کښې غلطی واقع شې نو دا درست کولو سره علی الصواب نقل کول پکار دي. (۳)

(۱) وگورې سیرت الصطفی (ج ۱ ص ۴۶ - ۴۹) -

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۰۶ -

(۳) وگورې الکفایه (ص ۱۸۵ - ۱۸۸) باب ذکر الروایة عن کان لا یری تغییر اللحن فی الحديث والجامع لاختلاق الراوی وآداب السامع (ص ۲۴۲ و ۲۴۳) وعلوم الحديث لابن الصلاح (ص ۲۱۸) النوع السادس والعشرون فی صفة رواية الحديث وشرط ادائه وما يتعلق بذلك - وفتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۶۸) اصلاح الحن والخطا -

(۴) وگورې (المحدث الفاصل بین الراوی والواعی (ص ۵۲۴ - ۵۲۶) والکفایه (ص ۱۹۳ - ۱۹۸) وفتح المغیث للعراقی (ص ۲۶۶) وفتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۶۹) -

خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی ہے دی وهذا اجماع منهم ان اصلاح اللعن جائز^(۱) یعنی د حدیث د علماؤ اجماع ده چه د لحن اصلاح جائز ده، هم دغه شان فرمائی : والذي ذنب اليه رواية الحديث على الصواب، وترك اللعن فيه وان كان قد سمع ملحونا، لان من اللعن ما يحيل الاحكام ويعيد الحرام حلالا، والحلال حراما، فلا يلزم اتهام السماع فيها هذه سبيله، والذي ذهبنا اليه قول المحصلين والعلماء من المحدثين^(۲)، یعنی زمونږ مذهب دا دې چه حدیث درست روایت شي او په لحن باندې عمل اونکړی شي، اگر چه سماع د لحن سره شوې وي، ولي چه بعضی لحن داسې دې چه هغه په احکامو کښې تبدیل راولي او حرام حلالوي او حلال حراموي، لهذا کوم ځای کښې چه داسې صورت وي نو هلته د سماع اتباع ضروري نه ده، زمونږ دا مذهب هم د علماؤ او محدثينو مذهب دی،

حافظ ابن الصلاح او امام نووی رحمهما الله هم ده ته صحیح وئيلي دي^(۳)، دا خبرې خو په هغه لحن کښې ده چه کومې سره معنی نه بدلېږي او کوم ځای چه معنی بدلېږي نو هلته بغير د تردد نه ددې حضراتو په نزد علی الصواب روایت کول پکار دي^(۴)، البته د شیخ عزالدین عبدالسلام په باره کښې علامه ابن دقیق لیکلي دي، سمعت ابا محمد بن عهد السلام. وكان احد سلاطين العلماء. كان يروى في هذه المسألة ما لم اره لاحد، ان هذا اللفظ المحتمل لا يروى على الصواب ولا على الخطأ، اما على الصواب فانه لم يسمع من الشيخ كذلك، واما على الخطأ فلان سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يقله كذلك^(۵)، یعنی د شیخ عزالدین عبدالسلام په دې مسئله کښې یو رانی ده چه هغه د بل چا نه نقل شوې نه ده او هغه دا ده چه محتمل لفظ دې نه درستگي سره روایت شي او نه دې غلط پاتې کیدو سره نقل کړې شي، درست په دې وجه روایت کول نه دي پکار چه د ده د شیخ نه سماع نشته او غلط په دې وجه نقل کول نه دي پکار چه داسې د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه منقول نه دي، ددې حاصل دا دي که چرې په روایت کښې غلطی واقع وي نو نه ده درست روایت شي او نه خطا، ولي چه د درست سماع نشته او خطا د حضور اکرم صلى الله عليه وسلم نه صادر شوې نه ده.

که چرته په کتاب کښې غلطی واقع شي نو هغه په خپل حال باندې پوښودل پکار دي او کڼه د هغه تصویب پکار دي؟ دا خبرې خو د روایت په باره کښې وې اوس که چرته په کتاب کښې غلطی واقع شي نو د هغې اصلاح پکار ده او کڼه؟ حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائی دي چه

^(۱) الكفاية (ص ۱۹۸) -

^(۲) الجامع لاخلق الراوی وآداب السامع (ص ۲۴۳) القول فی رد الحديث إلى الصواب، اذا كان راويه قد خالف موجب الاعراب) -

^(۳) فتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۷۰) -

^(۴) وگورئ علوم الحديث لابن صلاح (ص ۲۱۸) وتقريب النواوی (ج ۲ ص ۱۰۷) -

^(۵) فتح المغیث للمراقبي (ص ۲۶۶) وانظر ايضا فتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۶۸ و ۱۶۹) -

صحیح خبره دا ده چه هغه په خپل حال باندې پریښودل پکار دی. په کتاب کښې تصحیح نه ده پکار البته په حاشیه کښې د غلطۍ نشاند هی پکار ده. (۱)

ددې وجه واضحه ده په اکثر وختونو کښې اهل علم یوه خبره غلطه گنړی. خوچه کله د هغې صحیح توجیه کیږي، خاص طور د عربي په لحاظ سره تخطئه کافی د احتیاط تقاضه کوي، ولی چه لغات د عربي مختلف دي. لهدا یو جهت او یا لغت غلط ثابتول معمولی خبره نه ده. (۲) چنانچه امام احمد بن حنبل رحمته الله عادت وو، که چرته به نې فحش غلطې وکتله نو د هغې تصحیح به نې کوله او که چرته معمولی غلطی به وه نو هغه به نې پریښودله. (۳)

حافظ ابن الصلاح رحمته الله نه نقل شوې دي چه یو محدث چا په خوب کښې ولیدلو چه دهغه په شونډو او یا ژبه کښې عیب دي، کله چه تری تپوس وکړې شو نو وویل چه ما د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم په حدیث مبارک کښې په یو لفظ کښې د خپلې رانی نه تبدل کړې وو. ددې وجې نه زما سره داسی وشوه. (۴) هم دغه شان قاضی عیاض رحمته الله هم فرمایلې دي. ان

الذی استمر علیه عمل اکثر الاشیاء ان يتقلوا الروایة كما وصلت الیه ولا یغیرونها فی کتبهم.....

(۵) حافظ ابن الصلاح رحمته الله فرمایلې دي چه بعضی علماؤ حضراتو په کتابو نو کښې د تبدیلیانو جسارت کړې دي، لکه علامه ابو الولید هشام بن احمد کنانی وقشی دي، دا چونکه انتهای ثاقب فهم، تیز ذهن، متفنن او کثیر المطالعه بزرگ وو. په دې وجه باندې هغه په کتابو نو کښې ډیر اصلاحات کړې دي. لیکن په ډېرو څیزونو کښې په خپله غلطیاني کړې دي، چا چه هم داسې قسما اصلاح کړي ده، نو هم د هغه سره داسی معامله شوې ده. (۶) په دې وجه په کتاب دتنه د اصلاح او تغیر باب بند کړې شې خاص طور چه کله په حاشیه کښې د هغې وضاحت کیږي، (۷) او بیا په دې کښې اختیار دي چه روایت اول علی الصواب نقل کړي، او د هغې نه ورستو چه کوم نې د استاذ نه اوریدلی وی هغه بیان کړی او که وغواړي چه څنگه نې اوریدلی دي اول هغه بیان کړي او بیا نې علی الصواب نقل کړي، په دې کښې اولنې قول بهتر دي، چه حضور اکرم صلی الله علیه وسلم طرف ته د غلطې نسبت بالکل ونکړې شې، (۸) والله اعلم،

قوله: وسلط علیهم رسول الله والمؤمنین: اوبه دوې باندې الله تعالی خپل رسول صلی الله علیه وسلم

(۱) علوم الحديث لابن الصلاح (ص ۲۱۹) -

(۲) وگورئ علوم الحديث لابن الصلاح (ص ۲۱) وفتح المغیث للسغاوی (ج ۳ ص ۱۷) -

(۳) علوم الحديث لابن الصلاح (ص ۲۱۹) -

(۴) (حواله باله) -

(۵) الالماع (ص ۱۳۱) باب اصلاح الخط وتقويم اللحن والاختلاف فی ذلك، وعلوم الحديث (ص ۲۱۹)

(۶) علوم الحديث لابن الصلاح (ص ۲۲۰) -

(۷) (حواله باله) -

(۸) علوم الحديث (ص ۲۲۰) -

او اهل ایمان غالب کړې دي. دلته،، سلط،، د معروف صیغه ده. او په دویمه نسخه کښې،،
والمؤمنون،، دي. په دې صورت کښې،، سلط،، د مجهول صیغه شوه،، رسول الله صلی الله علیه
وسلم والمؤمنون،، به نائب فاعل وي. (۱) مطلب دا دي چې ابرهه اود هغه لښکر ته خو ده
داخیلیدو موقع میناؤ نه شوه، بلکه دوی د کعبې نه بهر هلاک شو او دا الله تعالی رسول ﷺ
او مومنان الله تعالی غالب کړل. الا وانها لم تحل لاحد قبل ولم تحل لاحد بعدی،

په غور واورې دا نه زما نه مخکې د چا د پاره حلال وو او نه زما نه ورستو د چا د پاره حلال
دي، دا ده حدیث په بناء باندې د بعضې علماؤ مذهب دي. چه که اهل مکة په بغاوت راشي
او په باطل باندې یو ځای شي نو هم د دوی سره قتال درست نه دي. البته د جمهور علماؤ په
ترد که چرته بغیر د قتال نه سم نه شو نو د قتال اجازت شته دي. د فریقینو د مذاهبو تفصیل
او دلائل په تیر شوي، باب لیلم العلم الشاهد الغائب، کښې تیر شوي دي. هم دغه شان په ده
باب کښې حرم مکة کښې قتل وقصاص حکم هم په تفصیل سره بیان شوي دي.

قوله: الا، وانما حلت لي ساعة من نهار، الا، وانها ساعتی هذه حرام: واورې.

دا زما د پاره د ورځې په څه حصه کښې حلال شوي وو او اوس دا حرام دی، لایختلی شوکها ولا
يعضد شجرها: نه دي د دي غنی پریکړلی شي او نه دي د دي ونې کټ کړلې شي. لایختلی،
باب افتعال نه د مضارع مجهول صیغه ده، اختلا معنی د غني ده. (۲)
شوک: د شوكة جمع ده غني ته وئېلې کيږي (۳)

**قوله: لا يعضد: عضد يعضد (باب ضرب) نه مضارع مجهول صیغه ده، دا دي معنی هم د غني
ده، (۴)**

د حرم مکې د نباتات او د اشجار و د قطع څه حکم دي؟ په تفصیل سره ورستو، باب لیلم
العلم الشاهد الغائب، د لاندې تیر شوي دي

**قوله: ولا تلتقط ساقطها الا لمنشد: او نه دي د دي غورځیدلی څيز (يعنی لقطه) اوچته
کړې شي. مگر د معرف د پاره اجازت دي،**

د حرم د لقطې حکم: که چرې په حرم کښې څه څيز وغورځيږي نو آیا د دي حکم هم د عامې
لقطې په شان دی او یا که د دي حکم د نورو ځایونو د لقطو په مقابله که څه فرق شته دي،
امام شافعي رحمه الله فرماني چه د لقطې حل او حرم کښې فرق شته دي، د هغه په ترڅ د عامې

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۶) -

(۲) وگورئ النهاية لابن الاثير (ج ۲ ص ۷۵) والقاموس الوحيد (ص ۴۸۳) -

(۳) القاموس الوحيد (ص ۸۹۹) -

(۴) النهاية لابن الاثير (ج ۳ ص ۲۵۱) -

لفظی حکم د دې، چه التقاط د لفظي واجب او که مستحب دې، او د دې نه ورستو به د یو مدت پورې تعریف کوی، او که د تعریف نه پس هم مالک راغلو نو ملتقط هغه په خپل استعمال کښې راوستي شي، برابره خبره ده، که ملتقط غنی وی او که فقیر (۱)
او د حرم د لقطه په باره کښې هغه فرماني چې د دې التقاط صرف د حفاظت په غرض سره جائز دی، د تملک په نیت سره بالکل جائز نه دی، بیا به د دې همیشه تعریف کیږي، گویا چې د دې تملک به ممکن نه وی (۲).

جمهورائمه او دامام ابوحنیفه، دامام مالک مذهب او دامام احمد رحمهم الله مشهور قول دادې چې په لقطه دحل او دحرم کښې هیڅ فرق نشته، دامام شافعی رحمهم الله یو قول هم داسې دې (۳).
دامام شافعی رحمهم الله استدلال یو خو د حدیث باب نه دې دویم استدلال په صحیح مسلم اوسنن ابی داؤد کښې د حضرت عبدالرحمن بن عثمان تیمی رحمهم الله روایت، ان رسول الله صلی الله وسلم نهی عن لقطة الحرام، نه دې (۴) یعنی.. رسول الله صلی الله وسلم د حاجی د لقطه نه منع فرمایلي ده،..

امام شافعی رحمهم الله فرماني چې د عام لفظي په باره کښې رسول الله صلی الله وسلم، عرفها سنة، فرمایلي دي (۵)، او د لقطه حرم په باره کښې نې هډوڅه توقیت نه دې فرمایلي، نو معلومه شوه چې د دې دائما تعریف ضروري دې، تردې پورې چې مالک نې ملاوښی، گنی داشان د تخصیص هډوڅه وجه نشته دې، په دې کښې راز دا دې چې مکه مکرمه لره الله تعالی (.. مثابة للناس، جورکړې دې، د کوم خای نه چې خلق لارښی بیا واپس دوباره دوباره راځی، عین ممکنه ده، چې د دې مفقود څیز د وجې نه مالک واپس راشی، یا څوک را اولیږي نو دغه شان به دهغه مال محفوظ وی (۶).

د جمهورو استدلال د لفظي په باره کښې وارد دهغه عامو احادیثونو نه دې په کومو کښې چې د لقطه حل او حرم په مینځ کښې څه تفریق نه دې کړې شوې (۷).
بیا لقطه یو امانت دې، د عامو و د یعتونو پشان د دې په حکم کښې څه فرق نشته، که دحل امانت وی او که دحرم امانت (۸).

(۱) تکملة فتح المہم (ج ۲ ص ۶۲۲) نقلا عن مغنی المحتاج (ج ۲ ص ۴۱۷) -

(۲) تکملة فتح المہم (ج ۲ ص ۶۲۲)، نقلا عن مغنی المحتاج (ج ۲ ص ۴۱۷) -

(۳) اوگوری المغنی لابن قدامة (ج ۶ ص ۱۱) -

(۴) الصحیح لمسلم، کتاب اللقطة، باب فی لقطة الحاج، رقم (۴۵۰۹) والسنن لابی داود، کتاب اللقطة، باب التعریف باللقطة، رقم (۱۷۱۹) -

(۵) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۹)، کتاب العلم، باب الغضب فی الموعظة والتعليم اذا رای ما یکره، رقم (۹۱) -

(۶) اوگوری تکملة فتح المہم (ج ۲ ص ۶۲۳)، کتاب اللقطة، باب فی لقطة الحاج -

(۷) اوگوری المغنی لابن قدامة (ج ۶ ص ۱۱) -

(۸) حواله بالا -

دکوم څې پورې چې حدیث باب تعلق دې، نوددې په باره کښې علامه ابن قدامه رحمته الله علیه فرماني چې .. الا لمنشد، مطلب دې .. الا لمن هملها عامما، دې - مطلب دادې چې په مکه مکرمه کښې دلقطي اوچتولو اجازت هغه چا ته دې څوک چې دتعريف اراده لري، دتملک په نيت سره داوچتولو گنجائش نشته دې - (۱)

په دې باندې سوال کيږي چې کله دحل او حرم په لقطو کښې څه فرق نشته نو بيا په مخصوصه توگه باندې دلته .. لاتلتقط ساقطتها.....، ونيلوسره دمکې مکرمې دتخصيص څه وجه ده؟

ددې جواب دادې چې دادمکې مکرمې دخصوصيت دوجې نه دی چې داتعريف صرف هلته واجب وي، بلکه ددې تاکيد مقصود دې چې په مکه مکرمه کښې دتعريف زيات اهتمام اوکړې شي. په حرم کښې چونکه بې شميره حجاج راځي نوڅکه به هلته په تعريف کښې مبالغه کول پکاروي، په مساجدو کښې او په اسواقو بازارونو، اوپه محافلو او په مجامعو کښې به باريار اعلانونه کول پکاروي اودا داسې دی لکه چې نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم فرمانيلى دی ..

ضالة المسلم حرق النار، (۲) چې دمسلمان ورک شوې څيز دسوزلو باعث دې - ددې دا مطلب نه دې چې داحکم صرف دمسلمان دڅيز دپاره دې دذمی دپاره نه دې، بلکه دا حکم ددواړو دڅيزونو دپاره دې، البته دمسلمان دڅيز تاکيد مقصود دې - (۳)

صاحب دهدايه فرماني حدیث باب مطلب دادې چې ددې التقاط هم دتعريف دپاره جائز دې، او کوم ځانې پورې چې دحرم دتخصيص تعلق دې نو داددې خبرې دواضحه کولو دپاره دې چې چاته دا خيال راتلل نه دی پکار چې دلته چونکه په عام توگه باندې داجنبی خلقو ورود کيږي، معلومه نه ده چې اصل مالک به دکوم ځانې نه کوم ځانې ته رسيدلې وي نولهذا دتعريف هډوڅه فائده نشته دې - دااوگنړي اوتعريف اوعلان اونه کړي، ددې غلط فهمي لري کولودپاره حضوراکرم صلی الله علیه و آله وسلم اوفرمايل چې ددې حکم هم دنورو علاقويشان دې چې دلته هم تعريف ضروري دې، څنگه چې په نورو علاقو کښې تعريف ضروري دې - (۴)

بعضې حضرات وائي چې دلته چونکه ملتقط ته دا غلط فهمي کيدې شي چې بس صرف په .. موسم حج، کښې اعلان اوتعريف ضروري کافي دې، ځکه هغوی تاکيد اوفرمايلو چې دعام لقطي پشان پوره کال تعريف ضروري دې - (۵)

علامه ابن القيم رحمته الله علیه دبعضې حضراتونه نقل کړي دی چې دمکې مکرمې دتخصيص په دې

(۱) حواله سابقه -

(۲) جامع ترمذی، کتاب الاشربة، باب ماجاء فی النهی عن الشرب قانما، رقم (۱۸۸۱) - وسنن ابن ماجه، کتاب اللقطة، باب ضالة الابل والبقروالغنم، رقم (۲۵۰۲) - ومسند احمد (ج ۴ ص ۴۵) مسند مطرف بن عبدالله عن ابيه، رقم (۱۶۴۲۳) و(ج ۵ ص ۸۰) مسند الجارود العبدی، رقم (۲۱۰۳۴ - ۲۱۰۴۰) -

(۳) المغنی لابن قدامة (ج ۶ ص ۱۱) -

(۴) اوگوري الهدایة (ج ۴ ص ۳۷۴) کتاب اللقطة (طبعة: ادارة القرآن کراتشي) وفتح القدير (ج ۵ ص ۳۵۷) ثم تكلمة فتح الملهم (ج ۲ ص ۶۲۳) نقلا عن مغنی المحتاج (ج ۲ ص ۴۱۷) -

بنیاد باندې دې چې دمکې مکرمې نه خلق زروا پس ځی، ځکه دیو کال پورې تعریف په بعضې وختونو کښې مفیدنه وی، ځکه هغه ځانې کښې لقطه هم هغه سرې اوچتولوشی کوم چې دخلقو دتللو نه وړاندې وړاندې تعریف کولې شی، او په نورو ځایونو کښې چونکه دا وجه نه وی ځکه هلته تخصیص نه دې شوې - (۱)

او کوم ځای پورې چې حدیث .. **لَقَطَةُ الْحَالِمِ**، تعلق دې، نو دا نهی بالکل صریح ده او په ظاهره ددې حکم دنورو لقطو د حکم نه مختلف دې -

لیکن حقیقت دادې چې ددې نهی نتیجه هم دا راوځی چې .. **لَقَطَةُ الْحَالِمِ**، او .. **لَقَطَةُ الْهَيَّالِ الْحَالِمِ**، کښې څه فرق هم نشته دې -

وجه داده چې لقطه الحاج دالتقاط نه نهی په دې بنیاد باندې شوې ده چې حاجی دخپل خان سره هم ضروری ضروری څیزونه اوږی او کوم څیزونه چې هغه خان سره اوږی دهغې نه هغه عموما مستغنی نه وی، گویا ددغه څیزونو هغه ته سخت ضرورت وی، په داسې صورت کښې چې کله دهغه نه څه څیز اورک شی نو هغه به ئې خامخه لتوی او په عامه توگه باندې به هم هلته ئې لتوی کوم ځانې کښې چې هغه څیز اورک شوې وی، نولهذا که چا دغه څیز اوچت کړونو مالک به ئې په آسانې سره حاصل کړی، په خلاف دهغه صورت کښې چې څوک ئې اوچت کړی او تعریف ئې اوکړی نو دا عین ممکنه ده چې څیز په یو ځانې کښې اورک شوې وی او هغه سرې تعریف په بل ځانې کښې کوی، مثلاً څیز په مکه مکرمه کښې ورک شوې وی او هغه په منی کښې اعلان کوی - په داسې صورت کښې به دتعریف هیڅ فائده نه وی -

ددې نه دا خبره واضحه کیږی چې دلقطه الحاج حکم دنورو لقطو نه مختلف نه دې، ځکه چې اصل دادې چې التقاط لقطه نه وی، او که چرته دضائع کیدو اودتلف کیدو اندیښنه وی نو التقاط دې اوکړې شی، ځنګه چې لقطه الابل په باره کښې نهی وارد ده - بعینه دغه شان د لقطه الحاج نهی هم په دې بنیاد باندې ده - (۲)

د لقطه الحاج په باره کښې یو وضاحت: دلته دا خبره دې ملحوظ وی چې د حاجیانو د لقطې التقاط کوم ممنوع دې دا حکم معلول بالعله دې، په هغه صورت کښې به التقاط نه کړې کیږی کله چې دضیاع اودسرقه نه مامون وی - (۳)

علامه ابن الهمام رحمته الله فرمائی په صحیح مسلم کښې چې کوم .. **لَقَطَةُ الْحَالِمِ**، راغلي ده، ددې په باره کښې ابن وهب رحمته الله فرمائی چې ددې مطلب دادې چې دا په هغه ځانې کښې دې پریځودې شی، تردې پورې چې مالک ئې راشی اودا واخلی، لیکن زمونږ په زمانه کښې په دې باندې عمل ممکن نه دې، ځکه چې په مکه مکرمه کښې دبیت الله شریف نه خاوشا ډیره زیاتې غلاګانې کیږی، نو چې مالک نه وی نو لقطه به بالکل محفوظه نه وی (۴)، والله اعلم

(۱) اوګوری تهذیب السنن (ج ۲ ص ۲۷۳) -
(۲) اوګوری تکلمة فتح الملهم (ج ۲ ص ۶۲۴) -
(۳) حواله بالا -
(۴) فتح القدير (ج ۵ ص ۳۵۷) -

قوله: فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ:

نوچې کوم سړې قتل کړې شی نو هغه ته «يعني دهغه ولی ته» په دوو اختیاراتو کښې د بهر اختیار دي. یا خود هغه مقتول دیت دي ورکړې شی یا دمقتول اهل ته دي قصاص ورکړې شی دلته «مَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ» واقع دي اوبه ظاهره ددې معنی درسته نه ده ځکه «مَنْ قُتِلَ» نه مقتول مراد دي د.. هو، ضمير هم دهغه طرف ته راجع کیږي. حالانکه مقتول ته اختیار نه وی

علامه کرمانی رحمه الله فرماني چې دلته تقدیری عبارت .. من قتل فهو ای اهل به خير النظرين، دي یعنی مراد .. اهل، دي. اگرچه ددې په ځانې باندې .. هو.. یعنی دمقتول ضمير ايخودې شوې دي. ددې وجه هم داده چې هم مقتول ددې اختیار سبب جوړیږي - (۱) لیکن علامه عینی رحمه الله فرماني چې په دې کښې اضرار قبل الذکر لازمېږي. کوم چې درست نه دي. ځکه چې د .. اهل، اول ذکر نه دي شوې - (۲)

علامه خطابی او حافظ ابن حجر رحمهما الله فرماني دلته تقدیری عبارت .. من قتل له قتيل دي..... (۳)

علامه عینی رحمه الله په دې تقدیر باندې هم اعتراض کړې دي او ونیلي دي چې په دې صورت کښې حذف فاعل (یعنی نائب فاعل) لازمېږي - (۴) هغه فرماني چې دلته دي مبتداء محذوفه او منلې شی او تقدیری عبارت داسې پکار دي .. فمن اهل قتل فهو بخير النظرين، په دې کښې .. من، مبتداء ده... اهل قتل، په مبتداء او خبر باندې مشتمله جمله د.. من.. موصول دپاره صله ده.. فهو بخير النظرين، پوره جمله مبتداء اول دپاره خبر دي... قتل، کښې چې کوم ضمير دي هغه د.. اهل، مقدر طرف ته راجع دي او د.. فهو، ضمير.. من، طرف ته واپس کیږي.

اود.. بخير النظرين، متعلق محذوف دي .. فهو مرضي بخير النظرين، یا.. فهو حامل بخير النظرين، یا.. فهو مأمور بخير النظرين، تقدیر راویستلې کیدی شي - (۵)

دعلامه عینی رحمه الله دخطابی او دابن حجر رحمهما الله په تقدیر باندې اعتراض اگرچه په خپل ځانې باندې صحیح دي. بیا هم دا ونیلي کیږي چې په اصل کښې دلته عبارت وو.. من قتل له

(۱) شرح الکرماني (ج ۲ ص ۱۲۲) -

(۲) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۶۵) -

(۳) اوگوزی اعلام الحديث للخطابی (ج ۱ ص ۲۱۶). وفتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۶) -

(۴) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۶۵) -

(۵) حواله بالا -

قتیل، خکه چې په کتاب الذیات والا روایت کښې صریح توګه باندې .. من قتل له قتل وارد شوې دې - (۱)

بیا د علامه صنعانی رحمته الله علیه په نسخه کښې په خپله په دې مقام کښې د .. من قتل له قتل، پوره عبارت موجود دې. ددې نه معلومېږي چې په دې مقام کښې په بعضې نسخو کښې د غلطې نه .. له قتل، پاتې شوې دې - (۲) والله اعلم.

قوله: إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ «: یا خواهل مقتول ته دیت ورکړې شی یا دمقتول نه دې قصاص واخستلې شی -

د علامه کرمانی رحمته الله علیه کلام نه معلومېږي چې .. اهل القتل، د .. یعقل، نائب فاعل دې اود .. یقاد، نائب فاعل ضمیر دې. کوم چې دمقتول طرف راجع کیږي - (۳)

علامه قسطلانی رحمته الله علیه د دامینې په حواله سره نقل کړی دی چې کیدې شی .. یقاد، .. یکن من القود، په معنی کښې وی. اوس به مطلب داشي .. یکن اهل القتل من القود، دمقتول اولیاؤ ته به د قصاص اخستلو اختیار حاصل وی - (۴)

د قتل عمد موجب احد الامرين دې یا صرف قصاص؟ ددې حدیث نه معلومېږي چې دقتل عمد موجب په دیت او قصاص کښې یو دې. په دې کښې دیو اختیار و لوحق دمقتول ولی ته به وی - دامام شافعی او دامام احمد رحمهما الله هم دا مذهب دې -

اوامام ابوحنیفه، اوامام مالک او امام سفیان ثوری رحمته الله علیه فرماني چې دمقتول ولی ته د قصاص اخستلو حق حاصل دې، که قصاص نه اخلي نو معاف دې کړی - کوم حانې پورې چې د دیت د ایجاب تعلق دې، نو دا د قاتل درضا مندي باندې موقوف دې - (۵)

علامه ابوالقاسم سهیلی رحمته الله علیه فرماني چې دفریقین په مینځ کښې دا اختلاف منشا په آیت کریمه (فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَأَتِيََا بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَا إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ) (۶) کښې احتمال دې. په دې آیت کښې د .. اتباع .. حکم بالاتفاق ولی دم ته دې او .. اداء، حکم قاتل ته دې، لیکن فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ) کښې دننه دوه احتماله دی. یو خودا چې .. من، نه مراد ولی دم وی اود .. عفی له، معنی .. یسره له، وی اود .. من اخیه، نه مراد مقتول وی او .. شی، نه دیت مراد وی -

(۱) اوګوزی صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۱۶) کتاب الذیات، باب من قتل له قتل فهو بخیر النظرین. رقم (۶۸۸۰)

(۲) اوګوزی ارشاد الساری (ج ۱ ص ۲۰۵) -

(۳) شرح الکرمانی (ج ۲ ص ۱۲۲) -

(۴) ارشاد الساری (ج ۱ ص ۲۰۵) -

(۵) اوګوزی شرح صحیح البخاری لابن بطال (ج ۸ ص ۵۰۶-۵۰۷). کتاب الذیات، باب من قتل له قتل فهو بخیر النظرین

(۶) البقرة ۱۷۸ -

اوس به مطلب داوی ،، من یسره من احمیه المقتول شیء ای من الدیة،، یعنی که چرته د ولی دم دپاره دده درور دوجې نه دیت ورکړې شی نو (فَاتَّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاؤُاَلَيْهِ بِأَحْسَنِ) -

اودویم احتمال دادې چې د ،، من،، نه مراد قاتل وی او ،، عفی،، د حقونه ماخوځ وی، چې معنی یې دمعاف کوله ده او ،، احمیه ،، نه مراد ولی دم وی، مطلب به داشی چې که چرته قاتل ته د ولی دم دطرفنه دقتل معافی ورکړې شی نو دقاتل نه به قصاص ساقط شی اود قاتل په ذمه به دیت واجب شی، نواوس به د ولی دم په ذمه به په معقول توگه باندې دمال مطالبه به کیږي چې ده لره ډیر تنگ نه کړې شی او مدعا علیه یعنی دقاتل په ذمه به ښه طریقه سره اداء کول دی چې په مقدار کښې کمې اونه کړی اونه دې خواه مخواه تال متول کوی - (۱)

شوافع او حنابله په دې کښې ددې دویم احتمال په بنیاد باندې دا وائی چې قاتل لره به کلی توگه باندې یا په جزئی توگه باندې معاف کړې شی نو قصاص به ساقط کیدوسره ددیت دوجوب صورت جوړې دې شی، گنی نه - گویا چې قصاص معاف کولو سره ددیت واجب کولو اختیار به ولی دم ته وی قاتل ته نه -

اواحناف او مالکیه آیت لره اولنی احتمال باندې محمول کوی او دا وائی چې چونکه اصل حکم (کُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ) (۱) موجب قصاص دې، البته که چرې ولی دم قصاص وانخلي، بلکه په دیت اخستلو باندې راضی شی اوقاتل په دیت ورکولو باندې راضی شی نواوس ددې طریقه کار ښودلې کیږي چې ولی دم دې ،، اتباع بالمعروف،، اوکړی اوقاتل دې ،، اداء باحسان،، اوکړی -

ددې نه علاوه داحنافو دلائل لاتدې دی :

- ① - (کُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ) (۱) - (۲)
- ② - (وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ أَنْفُسَ بِالنَّفْسِ) (۳)
- ③ - (وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ) (۴)
- په دې آیت کښې بالاتفاق هم قصاص مراد دې - (۵)
- ④ - (وَأَنْ عَاقِبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوْقِبْتُمْ بِهِ) (۶)
- ⑤ - (فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ) (۷)

(۱) اوگوری الروض الانف (ج ۲ ص ۲۷۸)، ومعارف القرآن (ج ۱ ص ۴۳۴ و ۴۳۵) خلاصه تفسیر -

(۲) البقرة / ۱۷۸ -

(۳) المائدة / ۴۵ -

(۴) الاسراء / ۳۳ -

(۵) اعلاء السنن (ج ۱۸ ص ۷۸)، کتاب الجنایات، باب ثبوت الخيار لولی المقتول بین القصاص والدية بعد رضا القاتل بالدية -

(۶) النحل / ۱۲۶ -

(۷) البقرة / ۱۹۴ -

په دې آيت کښې هم د... مثل... نه... قود...، يعنې قصاص مراد دې - (۱)
ددې ټولو آياتونو تقاضا دا ده چې دقتل عمد موجب هم صرف قصاص دې. ددې نه علاوه
نور هيڅ نه دی -

دا آيات کريمه نه علاوه لاندې رواياتونه هم دا حنافو دليلونه دی -

① - په سنن نسائي کښې، اوسنن ابی داود اوسنن ابن ماجه کښې د حضرت عبدالله بن عباس
رضي الله عنه مرفوفا مروی دی

.. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من قتل لي ميا اور ميا تكون بينهم بحجر او سوط او حصا فعقله عقل
خطا، ومن قتل ميدا قود يدا، فمن حال بينه وبينه فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين، لا يقبل منه
مرف ولا عدل، _ (اللفظ للنسائي) - (۲)

يعنې.. کوم سړې چې په روڼد جنگ کې مړ شي يا ددوی په مينځ کښې سنگ باري (د کانوړو
بمباري، يا د کورو يا دلختو جنگ وی نودده ديت به دقتل خطا ديت وی او څوک چې عمدا
قتل کړي شي نودهغه نه به په لاس سره قصاص اخستلې شي. بيا که څوک دقاتل او دقصاص
په مينځ کښې حائل وی نوپه هغه باندې به دالله تعالی او دټولو فرښتو او دټولو خلقو لعنت
وی، دده نه به نه نفل قبول کړي شي اونه فرض... -

② - امام طرانی رحمه الله د... عهد الله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم عن ابيه عن جدّه، په طريق سره
مرفوعا نقل کړې دی.. العهد قود والخطا دية، _ (۳) يعنې.. دقتل عمد موجب قصاص او دقتل
خطا موجب به ديت وی... -

دلته.. جد...، نه مراد عمرو بن حزم دې، څنگه چې علامه ابن حزم رحمه الله ذکر کرده طريق نه
وضاحت کړې... (۴)

⑤ - دا حنافو او مالکيه يو دليل د حضرت وائل بن حجر رضي الله عنه حديث دې، چې په کښې مذکور
دی چې يوسړی بل سړی د حضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر کړ او عرض ئی اوکړو چې
ده زما روړ قتل کړې دې، نونبی ﷺ دقاتل نه پوښتنه اوکړه نوهغه اقرار اوکړو، نونبی ﷺ په
دې موقع باندې د ولی مقتول په خانې باندې دقاتل نه پوښتنه اوکړه.. هل لك من شي تؤديه من
نفسك؟، (يعنې ستا سره څه شته دې چې دخپل نفس په بدله کښې ورکړي؟) نوهغه سړی
اوونيل چې ماسره سوا زما دخادر او تبر نه علاوه بل هيڅ نشته دې، نونبی ﷺ بيا پوښتنه

(۱) اعلاء السنن (ج ۱۸ ص ۷۸) -

(۲) السنن للنسائي، کتاب القسامة والقود والديات، باب من قتل بحجر اوسوط، رقم (۴۷۹۳) و (۴۷۹۴).
والسنن لابی داود، باب من قتل في عميا بين قوم، رقم (۴۵۳۹) و (۴۵۴۰) - والسنن لابن ماجه، ابواب
الديات، باب من حال بين ولي المقتول وبين القود او الدية، رقم (۲۶۳۵) -

(۳) مجمع الزوائد (ج ۶ ص ۲۸۶) کتاب الديات، باب قتل الخطا والعمد -

(۴) اوگوري المحلى لابن حزم (ج ۱۰ ص ۲۴۲) -

او کړه چې ستا د قبیلې خلق به ستا مدد او کړی که نه؟ نو هغه اوونیل چې په قبیله کښې زما هیڅ حیثیت نشته دې، نونبی ﷺ دغه سرې دمقتول ولی ته حواله کړو. (۱)

په دې حدیث کښې هغوی ﷺ دمقتول دولی په خانې باندې دقاتل دولی نه تپوس کول چې تاسره د اداء کولو دپاره څه شته دې که نه ددې خبرې دلیل دې چې دمقتول ولی ته اختیار نشته دې. که چرې دې په اختیار کښې وې نونبی ﷺ به دمقتول دولی نه تپوس کړې وې چې آیا ته قصاص غواړې که دیت؟

⑤ ددې قسمه یو روایت په سنن نسائی کښې او په سنن ابن ماجه کښې د حضرت انس رضی الله عنه هم مروی دې. چې په هغې کښې دی:

«ان رجلا لى بقاتل ولیه رسول الله صلى الله علیه وسلم، فقال النبى صلى الله علیه وسلم: اعف عنه، فابى، فقال:خذ الدية، فابى، فقال اذهب فاقبله.....» (۲)

یعنی.. یو سرې رسول الله ﷺ ته دخپل ولی قاتل نیولې رواستو، نونبی کریم ﷺ ورته افرمائیل معاف ئې کړه. نو هغه انکار او کړو، نوبیا نبی کریم ﷺ افرمائیل دیت واخله، نو هغه انکار او کړو بیا نبی ﷺ افرمائیل لارښه دې قتل کړه.....

⑤ د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه یو روایت دې، چې په هغې کښې دی چې حضور اکرم ﷺ حضرت انس رضی الله عنه ته خطاب کولو سره افرمائیل، یا انس، کتاب الله القصاص..... (۳) یعنی ای انس! د کتاب حکم خوهم قصاص دې، په دې کښې د دیت ذکر نشته. که ولی مقتول ته په قصاص اود دیت په مینځ کښې اختیار وواو د دیت دپاره دقاتل رضامندی ضروری نه وه نو د دیت ذکر به ئې هم فرمائیلې وو.

⑥ د احنافو او مالکیه یو دلیل په مصنف عبدالرزاق کښې د حضور اکرم ﷺ تحریری دستاويز دې، چې په دې کښې دی: «اذا اصطالحوا فی العمد فهو علی ما اصطالحوا علیه»، (۴) یعنی.. دقتل عمد په صورت کښې که چرې صلح او کړی نو چې په کوم څیز باندې دهغوی صلح کړې نو هم هغه به واجب گنلې شی... ددې نه صراحتا دا خبره معلومېږي چې د مال واجب کیدلو دپاره، د صلح ضرورت دې، او.. صلح.. د فریقینو په رضامندی سره کيږي.

④ دغه شان په مصنف عبدالرزاق کښې د حضرت عمر رضی الله عنه روایت دې.. لا ینفع سلطان ولی الدمان یعفوان شاء اویا خذ العقل اذا اصطالحوا ولا ینعه ان یقتل ان لای الا القتل بعد ان یحق له القتل فی

(۱) صحیح مسلم، کتاب القسامة والقود والديات، باب القود، رقم (۴۷۲۷)، و باب ذکر اختلاف الناقلين لخبر علقمة بن وائل فیه، رقم (۴۷۲۸ - ۴۷۳۳) -

(۲) سنن النسائی، کتاب القسامة والقود والديات، باب القود، رقم (۴۷۳۴)، و سنن ابن ماجه، کتاب الدیات، باب العفوعن القاتل، رقم (۲۶۹۱) -

(۳) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۳۷۲) - کتاب الصلح، باب الصلح فی الدية، رقم (۲۷۰۳) -

(۴) المصنف لعبد الرزاق (ج ۹ ص ۲۸۳) کتاب العقول، باب شبه العمد، رقم (۱۷۲۱۶) -

العمد، (۱)

یعنی .. سلطان ته داحق حاصل نه دې چې ولی دم ایسار کړی، که خوښه نه وي نومعاف دې کړی او که خوښه نه وي نودیت دې واخلی، که په خپل مینځ کښې نه صلح او کړه، دغه شان که چرته دقتل عمد حکم ثابت شو او هغه هم قصاص اخستل غواړی نوددې څوک مانع نه شی جوړې دې...

ددې اثر نه معلومه شوه چې ولی مقتول ددیت مستحق به په هغه صورت کښې وی کله چې مصالحت وی -

د شوافعو دلائل اودهغې جائزه: دامام شافعی رحمته الله دلیل دحدیث باب نه دې، چې په کښې په واضحه توگه باندې مذکور دی .. فمن قتل فهو بغیر النظرین: اما ان یعقل واما ان یقتل اهل القتل، دې حدیث په ډاگه (ښکاره)، توگه باندې اوبنودله چې ولی دمقتول ته ددوو څیزونو اختیار دې چې په کښې نه کوم یو خوښ وی اختیار دې کړی، یادې دیت واخلی یا دې قصاص - لیکن حقیقت دادې چې دې نه استدلال تام نه دې، ځکه چې ددې روایت په الفاظو کښې اختلاف دې. حافظ ابوالقاسم سهیلی رحمته الله فرمائی چې په دې کښې اووه اته قسمه الفاظ وارد دی په بعضې روایت کښې دی .. اما ان یقتل واما ان یفادی، -

په بعضې روایت کښې دی .. یقتل او یفادی، -

په بعضې روایت کښې دی .. اما ان یفدی واما ان یقتل، -

په بعضې روایت کښې دی .. اما ان یعقل او یقادی، -

په بعضې روایت کښې دی .. اما ان تعطی الدية او یقادی اهل القتل، -

په بعضې روایت کښې دی .. اما ان یعفو او یقتل، -

په بعضې روایت کښې دی .. من قتل متعمدا دفعل اولیاء المقتول فان شاعوا قتلوا، وان شاعوا اعذوا

الدیه، -

په بعضې روایتونو کښې دی .. فمن قتل بعد مقامی هذا فاهله بغیر النظرین ان شاعوا اهدم قاتله، وان

شاعوا فعقله، (۲)

(۱) المصنف لعبد الرزاق (ج ۱۰ ص ۱۴) کتاب العقول. باب شبه العمد. رقم (۱۸۱۹۶) -

(۲) اوگورئ الروض الانف (ج ۲ ص ۲۷۸) - نیز اوگورئ صحیح مسلم. کتاب الحج. باب تحریم مکه رقم (۳۳۰۵) و (۳۳۰۶) و سنن النسائی. کتاب القسامة والقود والديات. باب هل یؤخذ من قاتل العمدة الدية اذا عفا ولی المقتول عن القود ؟ رقم (۴۷۸۹) و (۴۷۹۰)، و السنن لابی داود. کتاب الدیات. باب ولی العمدة یأخذ الدية. رقم (۴۵۰۵)، و الجامع للترمذی. کتاب الدیات. باب ماجاء فی حکم ولی القتل فی الفصاص والعفو. رقم (۱۴۰۵ او ۱۴۰۶)، و السنن لابن ماجه. کتاب الدیات. باب من قتل له قتيل فهو بالخيار بين احدي ثلاث. رقم (۲۶۲۳ و ۲۶۲۴) -

په دې کښې چې په کوم کوم روایاتو کښې .. مفاداً، یا د.. فدیة، دې هغه روایات داخانو اود مالکيه تانید کوی، ځکه چې په هغې کښې د دیت ذکر نشته دې الفاظ، .. مفاداً، ذکر دې، په مفاداً کښې مشارکت وی، په دې کښې د فریقینو درضامندی ضرورت وی، لهذا باقی روایات هم په دې باندې به محمول وی چې د قاتل په رضامندی سره دیت واخستلې شی - څنگه چې په قرآن کریم کښې ارشاد دې (قَامَا مَنَابَعْدُ وَاَمَّا فِدَاءٌ) (۱) دلته .. فدیة، برقی الاسیر، مراد دې، چونکه مخاطبینو ته علم دې چې بغیر درضامندی نه په اسیر باندې مال لزمیری نه ځکه دې لره په صراحت سره د ذکر کولو ضرورت اونه گنرلې شو، په دې طریقې سره چونکه دلته هم دا امر معلوم دې چې قاتل که د فدیة په ادائیگې باندې راضی وی نو په دې باندې لاگو کیدې شی گنی نه، ځکه صرف .. د دیت د ادائیگې ذکر او کړې شو، درضامندی د ذکر کولو ضرورت اونه گنرلې شو - (۲)

چنانچه امام مهلب رحمته الله علیه فرمائی چې د حضور اکرم صلی الله علیه و آله دارشاد .. فهو بخیر النظرین، نه معلومیری چې کله ولی ته مال ورکړې شی اودهغه نه د عفو سوال او کړې شی نوده ته اختیار دې که خوښه نې وی مال دې قبول کړی او معاف دې کړی او که خوښه نې وی نو قصاص دې واخلي، د ولی په ذمه .. اتباع اولی، ده، په دې جمله کښې دننه داسې څه خبره نشته دې چې قاتل لره په بذل دیت باندې مجبوره کیدې شی - (۳)

دغه شان د امام شافعی رحمته الله علیه استدلال د ابو شریح کعبی رضی الله عنه دروایت هم نه دې :

.. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : الا انکم یا معشر خزاعة، قتلتم هذا القاتل من هنیل، ولای عاقله، فمن قتل له بعد مقاتل هذه قاتل فاهله بین یموتین، بین ان یاخذوا العقل او یقتلوا، - (۴) یعنی .. ای قبیله خزاعه ! تاسو د بنو هذیل هغه سړي قتل کړې دې، زه دهغه دیت درکومه، زما د دې قول نه پس که د قتل واقعه راپیښه شوه نو دمقتول اولیاؤ ته دوه اختیاره به ملاویری یا دې دیت اخلي یا دې قتل کوی، -

امام شافعی رحمته الله علیه فرمائی چې دلته .. فاهله بین یموتین، جمله دلالت کوی چې د قتل عمد موجب احد الامرین دې، یعنی قصاص یا دیت، په دې کښې یولره د متعین کولو اختیار ولی دمقتول ته دې - (۵)

(۱) سورة محمد / ۴ -

(۲) اوگوری اعلاء السنن (ج ۱۸ ص ۷۹ و ۸۰) کتاب الجنایات، باب ثبوت الخيار لولی المقتول بین القصاص والدية -

(۳) اوگوری فتح الباری (ج ۱۲ ص ۲۰۹)، کتاب الدیات، باب من قتل له قاتل فهو بخیر النظرین - نیز اوگوری شرح البخاری لابن بطال (ج ۸ ص ۵۰۸ و ۵۰۹) -

(۴) السنن لابی داود، کتاب الدیات، باب ولی العمد یاخذ الدية، رقم (۴۵۰۴) -

(۵) اوگوری کتاب الام (ج ۶ ص ۱۰)، کتاب جراح العمد، باب الحكم فی قتل العمد -

مونږ وايو چې په دې کښې يو احتمال خو واقعې هم هغه دې کوم چې امام شافعي رحمه الله فرماني چونکه يو احتمال داهم دې چې ددې معنی وی .. فاهله بين عيبتين بعد ان يرضى القاتل بالدية، دې قيد لره نې پريخودو چې په عام توگه باندې دخلقو عادت دا دې چې دخپل خان دحفاظت دپاره په ديت باندې راضي کيږي -

په دې کښې دويم احتمال ځکه راجح دې، چې قصاص قضاء بالمثل دې اوديت قضاء بالقيمة، صاحب حق ته خو، دمثل اخستلو حق حاصل دې، دقميت اخستلو حق نه دې حاصل، البته که مثل اخستل متعذره شی، نو دفریقینو په رضامندي سره قيمت اخستلې شی - دا يو قانون کلی دې، بغير دنص صريح نه ددې خلاف دې اونه کړې شی، دا مذکوره دليل چونکه محتمل دې، نص صريح نه دې، لهاددې اصل صريح نه دې عدول اونه کړې شی اود حديث

مذکور نه دې هم دې احتمال ته ترجيح ورکړې شی کوم چې مونږ بيان کړو - (۱) والله اعلم امام شافعي رحمه الله دآيت کریمه «فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَأَتَىٰ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَّىٰ إِلَيْهِ بِأَحْسَنَ» تفسیر په سلسله کښې دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه نه وارد ديوروايت نه هم استدلال کړې دې، چنانچه هغه فرماني:

«كان في بني اسرائيل القصاص ولم تكن فيهم الدية، فقال الله تعالى لهذه الامة: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ وَالْحَرْبِ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ) فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ، فَاْلْعَفْوُ: ان يقبل الدية في العمد، (فَأَتَىٰ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَّىٰ إِلَيْهِ بِأَحْسَنَ) يتبع بالمعروف ويؤدي باحسان، (ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ) ما كتب على من كان قبلكم، (فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ) قتل بعد قبول الدية، - (۲)

يعنی، په بنی اسرائیل کښې دقصاص حکم جاری وو، ددیت حکم نه وو، الله تعالی دې امت ته اوفرمانیل په تاسو باندې دمقتولینو په سلسله کښې قصاص لازم کړې شوې دې، آزاد به دآزاد په بدله کښې، اوغلام به دغلام په بدله کښې، ښځه به دښځې په بدله کښې، بیا که چرې دده ته دده درور دطرفنه څه معافی ملاؤ شوه - معافی داده چې دقتل عمد په صورت کښې دیت قبول کړی - نوددستور مطابق په تقاضا اوخوش اسلوبې سره دې اداء کړې شی، یعنی ددستور مطابق مطالبه دې اوکړی اوپه ځيگړې سره دې دویمه اداء کړی، دا ستادرب دطرفنه تخفیف اورحمت دې دهغې خلقو په مقابلې کښې کوم چې ستاسونه مخکښې تیرشوی دی، نوچې کوم سړې ددې نه پس تجاوز اوکړی، یعنی ددیت قبلولونه پس قتل اوکړی نودهغه دپاره دردناک عذاب دې، -

دلته د «عفو» تفسیر په «قبول دیت»، سره نې کړې دې، گویا چې ولی دم ته په قصاص یا په قبول دیت کښې دیواختیار دې -

(۱) اعلاء السنن (ج ۱۸ ص ۷۷ و ۷۸) -
(۲) صحيح البخاری (ج ۲ ص ۶۴۶) كتاب التفسير باب (يا ايها الذين آمنوا كتب عليكم القصاص في القتلى) رقم (۴۴۹۸)، و (ج ۲ ص ۱۰۱۶) كتاب الديات، باب من قتل له قتيلا فهو بخير النظرين، رقم (۶۸۸۱) -

لیکن حقیقت دادې چې ددې روایت نه دامام شافعی رحمہ اللہ استدلال درست نه دې. او وجه نه داده چې حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دلته صرف دومره خبره بنودل غواړي چې په بنی اسرائیلو کښې هم قصاص مشروع وو. ددیت مشروعیت نه وو، دې آیت دولی دپاره دقبول دیت مشروعیت او اباحت اوبنودلواو په بنی اسرائیلو باندې چې کوم دقبول دیت ممانعت وو هغه نه منسوخ کړو. اگرکه تخیرین الامرین اثبات مقصود وونو. **فالعنوان یقبل الدیة**، به نه فرمائیلو. ځکه چې **قبول**، خو په هغه صورت کښې وانیلې کیږي کله چې نورو بذل کړي وی. ځکه چې بل سرې به نه په رضامندی سره ورکوي نو هغې لره به قبلولې کیږي ^(۱)، واللہ اعلم

قوله: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ: داهل یمن نه یو سرې راغللو. دا حضرت ابوشاه یمنی رضی اللہ عنہ دې. ځکه چې په کتاب اللقطه اود کتاب الدیات په روایاتو

کښې تصریح ده **تقام ابوشاه رجل من اهل اليمن** ^(۲). کښې بعضې حضرات وائی چې دده تعلق دبنو کلب سره وو. یو قول دا دې چې دې فارسی وو، ددوی تعلق دهغه **ابناء** ^(۳) سره ووکوم چې په یمن کښې دسیف بن ذی یزن دمدد دپاره راغلی وو.

ددوی په نوم کښې **شاه**، دهاء سره. دکوم معنی چې په فارسی کښې دباچا وی. بعضې حضرات **شاة**، **بالتاء المدورة** په معنی دچیلی وئیلی دی. لیکن دا تصحیف دې ^(۴).

قوله: فَقَالَ اَكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «اَكْتُبُوا لِيَ فُلَان»: هغه سرې عرض اوکړو چې یارسول الله! زما دپاره اولیکه (لیکل اوکړه) **نبی ﷺ** او فرمائیل دابوشاه دپاره اولیکي.

وراندې د ولید بن مسلم والاروایت کښې دی **قلت للاوزاعي: ما قوله: اكتبوا لي يا رسول الله، قال: هذه الخطبة التي سمعها من رسول الله صلى عليه وسلم**، ^(۵).

ددې حدیث باب دترجمة الباب سره مطابقت بلکل واضحه کیږي ^(۶).

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا إِذْ خِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا

^(۱) اوگوری اعلاء السنن (ج ۱۸ ص ۸۰) کتاب الجنایات، باب ثبوت الخيار لولی المقتول بین القصاص والدية.

^(۲) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۳۲۹) کتاب اللقطه، باب کیف تعرف اهل مكة ؟ رقم (۲۴۳۴) و (ج ۲ ص ۱۰۱۶) کتاب الدیات، باب من قتل له قتيل فهو بخير النظرين، رقم (۶۸۸۰) -

^(۳) الابناء هم قوم باليمن من ولد الفرس الذين جهزم كسرى مع سيف بن ذي يزن، الى ملك الحبشة، فغلبوا الحبشة، واقاموا باليمن، وقال ابو حاتم بن حبان: كل من ولد باليمن من اولاد الفرس، وليس من العرب يقال: ابناوى. وهم الابناويون - عمدة القارى (ج ۱ ص ۲۵۴) کتاب الايمان، باب حسن اسلام المرء -

^(۴) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۶)، والاصابة (ج ۴ ص ۱۰۰) -

^(۵) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۳۲۹) کتاب اللقطه، باب کیف تعرف اهل مكة ؟ رقم (۲۴۳۴)

^(۶) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۶) -

وَقُبُورَنَا: دقریشویوسری عرض اوکړو چې یارسول الله ﷺ د ۱۰۰۰ اخری... استثناء او فرماني، ځکه چې مونږ دا په کورونو (چتونو) کښې او په قبرونو کښې استعمالوو.
د اقریشی سرې حضرت عباس رضی الله عنه وو، ځنګه چې وړاندې په کتاب اللقطه والاروايت کښې..
قال العباس، تصریح موجود ده - (۱)

د ابن ابی شیبې رحمه الله په یوروايت کښې.. فقال رجل من قريش يقال له: شاه، راغلي دي، کوم چې غلط دي - (۲)

قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِلَّا الْإِذْخِرَ: حضور اکرم ﷺ او فرمانيل چې اذخر مستثنی دی -

ایا حضور اکرم ﷺ ته په احکامو کښې داجتهاد حق حاصل وو؟ حضور اکرم ﷺ دلته د، اذخر، چې کومه استثناء او فرمانيله ددې نه معلومېږي چې نبی ﷺ ته په احکامو کښې داجتهاد حق حاصل وو -

په دې مسئله کښې اختلاف دي -

اشاعره او اکثر معتزله او متکلمین وائي چې حضور اکرم ﷺ ته داجتهاد حق حاصل نه وو -
بیا په دې کښې ابوعلی جبائی اودهغه خوښ ابو هاشم ددې خبرې قائل دی چې حضور اکرم ﷺ دپاره د عقلا اجتهاد گنجائش نشته -

اونور حضرات وائي چې عقلا خو گنجائش شته دي، بیا هم شرعا اجتهاد کولوسره ددې مطابق عمل کول صحیح نه دی -

ددوی په مقابله کښې اهل اصول وائي چې حضور اکرم ﷺ دپاره ځنګه چې دوحی په ذریعه سره معلوم شوي احکامو باندې عمل جائز دي دغه شان په رای او اجتهاد سره چې کوم احکام مستنبط کېږي په هغې باندې هم عمل جائز دي -

هم دغه په احنافو کښې دامام ابویوسف نه منقول دی، امام مالک، امام شافعی او اکثر اصحاب حدیث منین هم دامذهب دي -

اکثر حنفیه وائي چې حضور اکرم ﷺ لره په هره معامله کښې دتولونه وړاندې دوحی د نازلیدو مکلف جوړکړې شوې دي که چېرې دانتظار نه پس وحی نازله نشي نو دا داجتهاد کولو داجازت دلیل دي -

بیابده څومره مده پورې انتظار کوي، بعضي حضرات وائي چې درې ورځوپورې اوبعضي حضرات وائي چې دمقصد اودغرض فوت کیدو ویرې پورې متعلق دي، کوم چې ښکاره ده چې مختلف کیدي شي - بیاددي ټولو حضراتو په دې خبره باندې اتفاق دي چې په رای او اجتهاد باندې عمل په حروب او په اموردنیا کښې جائز دي - (۳)

(۱) صحيح البخاری (ج ۱ ص ۳۲۹ و ۳۲۷) کتاب اللقطه باب کیف تعرف اهل مكة ؟ رقم (۲۴۳۴)

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۶) -

(۳) اوگوری کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۵ و ۲۰۶) -

و مانعینو دلائل : مانعین په دې سلسله کښې آیت قرآني (وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) نه استدلال کوی او وانی چې دې آیت په واضحه توگه باندې اوبښودله چې هغوی ﷺ کله هم نطق فرمائی نوهم دوحی لاندې نطق فرمائی، داجتهاد په ذریعه چې هغوی ﷺ نطق فرمائی نو هغه ظاهره ده چې وحی به نه وی، لهذا دآیت په ذریعه داجتهاد نفی او کړې شوه^(۱) دغه شان داحضرات عقلی دلیل دا پیش کوی چې حضوراکرم ﷺ داقامت شرع دپاره مبعوث شوي دي،،، اجتهد،،، د رای کیدو دوحی یو داسې دلیل دي چې په کښې دخطا احتمال شته دي، لهذا ددې څیز په ذریعه چې پکښې دغلطې اودخطا امکان وی اقامت شرع ممکن نه دي، چونکه اقامت شرع حق الله دي، لهذا دا حق هیڅ یو بنده ته نه شی سپارلې کیدی، دچاپه عمل کښې چې دغلطې احتمال وی۔

دکوم ځانې پورې چې د معاملاتو دنیویو یا د امور حرب تعلق دي، نوچونکه دا حقوق العباد سره متعلق دي، دې کښې دننه یاخود دفع مضرت ده یا جلب منفعت، بندگان ددې محتاجه دي نوځکه بندگانو ته په امور حرب کښې اوبه معاملاتو د دنیا کښې داجتهاد حق حاصل دي، اوالله تعالی چونکه حاجتمند یا عاجزنه دي، ځکه دحقوق الله داثبات دپاره دلیل متحمل للخطا کافی نه دي، بلکه ددې دپاره داسې دلیل پکار دي کوم چې موجب داذعان اوبیقین وی۔^(۲)

د مجوزینو دلائل : مجوزینو د کتاب، سنت او دعقلی دلیلونونه دا ثابت کړي دي۔

ارشاد باری تعالی (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ) ^(۳) دلته د،،بصر،، نه،، بصیرت،، مراد دي. گویا چې الله تعالی ټولو اهل بصیرت ته د،،اعتبار،، دعوت ورکړې دي او،، اولو البصائر،، کیدل د،،اعتبار،، علت دي گویا چې دا ئې اوفرمائیل چې اې اهل بصیرت ! چونکه تاسو بصیرت والائی، ځکه،، اعتبار اوکړئ اودقیاس اوداجتهاد نه کار واخلي او حضوراکرم ﷺ دټولونه لوی صاحب بصیرت، پاک نفس، بهتر اجتهاد کولو والادي، لهذا په وصف بصیرت کښې حضوراکرم ﷺ چونکه ډیر اعلی مقام باندې فائز دي نو د،،اعتبروا،، امرهم دهغوی ﷺ طرف ته په طریقه اولی سره به متوجه کیږی۔^(۴)

دغه شان په قرآن کریم کښې دحضرت داؤد اودحضرت سلیمان علیهما السلام قصه مذکوره ده (وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَخْتَكِمْنَ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ عَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ۖ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ).....^(۵)

^(۱) النجم / ۳و۴۔

^(۲) کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۶)۔

^(۳) کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۶)۔

^(۴) العشر / ۲۔

^(۵) کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۶)۔

^(۶) الانبياء / ۷۷و۷۸۔

یعنی .. او داود او سلیمان علیهما السلام تذکره او کړی کله چې دواړو د یو پتی (فصل) په باره کښې فیصله کوله. کله چې دغه خلقو چیلن د شپې په وخت کښې ورداخلې شوي او مونږ دغه فیصله چې د خلقو په مینځ کښې شوې وه کتله مو. نوموړې ددغه فیصلې پوهه سلیمان ته ورکړه...

دلته چې حضرت داود عليه السلام کومه فیصله فرمائیلې وه هغه دوحی په بنیاد باندې نه وه، ګڼی حضرت سلیمان عليه السلام ته په دې کښې د مخالفت ګنجائش نه وو، ګویا چې حضرت داود عليه السلام داجتهاد په بنیاد باندې فیصله کړې وه، ددې نه پس حضرت سلیمان عليه السلام هم اجتهاد کولوسره دویمه فیصله اوکړه، کومه چې حضرت داود عليه السلام قبلولوسره نافذه کړه. معلومه شوه چې حضرات انبیاء کرامو ته په احکامو کښې داجتهاد حق وو. (۱)

امام ابویوسف رحمته الله د ارشاد باری تعالی (۱) اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا اَرْسَلَكَ اللهُ (۲) «بیشکه مونږه نازل کړو ستا طرف ته رشتونې کتاب چې ته انصاف اوکړې د خلقو په مینځ کښې څه چې تاته الله تعالی پوهه درکړی، نه هم استدلال کړې دې چې په دې کښې (بِمَا اَرْسَلَكَ اللهُ) کښې دننه عموم دې کوم چې حکم بالنص او استنباط من النص دواړو ته شامل دې» (۳) حضراتو مجوزینو ددې حدیث نه هم استدلال کړې دې چې په کښې .. د دین الله .. لره په .. دین العباد .. باندې قیاس کولوسره نې جواب ورکړې دې :

«عن عهد الله بن الزبير قال : جاء رجل من عشيم الى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال ان ابني شيخ كبير لا يستطيع الركوب وادر كته فريضة الله في الحج، فهل يجوز ان احج عنه؟ قال : انت اكبر ولدا؟ قال : نعم، قال : ارايت لو كان عليه دين اكنت تقضيه؟ قال نعم، قال : فحج عنه»، (۴)

یعنی .. یوسړې د قبیلې خشم نه د حضور اکرم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو او عرض نې اوکړو چې زما پلار بوډه (شیخ کبیر) دې، هغه په سورلۍ باندې نه شی سوري دې اوپه هغه باندې فريضة حج هم لازمه ده، آیا دهغه د طرفنه زه حج کولې شم؟ هغوی عليهم السلام او فرمائیل چې آیاته دهغه په اولاد کښې د ټولونه مشر یی؟ عرض نې اوکړو چې آو! هغوی او فرمائیل دا راته اوایه که چرې په هغه باندې قرض وونو تابه اداء کولوکه نه؟ عرض نې اوکړه چې ولې نه مابه اداء کولو. هغوی او فرمائیل نوبیا دهغه د طرفنه حج اداء کړه...

داشان روایت دا حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم مروی دې - (۵) دغه شان دمجوزینو استدلال د حضرت عمر رضی الله عنه د واقعه نه هم دې :

«من جاهر بن عهد الله قال : قال عمر بن الخطاب : هشتت، فقلت وانا صائم، فقلت : يا رسول الله صنعت

(۱) کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۶ و ۲۰۷) -

(۲) النساء / ۱۰۵ -

(۳) کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۷) -

(۴) سنن النسائي، کتاب مناسک الحج، باب تشبيه قضاء الحج بقضاء الدين، رقم (۲۶۳۹) -

(۵) حواله بالا، رقم (۲۶۴۰) -

اليوم امرا عظيما: قبلت وانا صائم، قال: ارايت لومضضت من الماء وانت صائم؟ قال عيسى بن حمار: حديثه: قلت: لا باس به، ثم اتفقا، قال: فيه،^(۱)

يعني.. حضرت عمر رضي الله عنه فرماني چي ما خوشحالي محسوسه كره. ما په حالت دروزه كښي تقبيل او كړو. ما عرض او كړو يا رسول الله! نن ما ډير لوی كار او كړو. ما په حالت د روژې كښي تقبيل او كړو. هغوی او فرماييل او ايه! كه تا په حالت دروژې كښي خوله كنځاله كړې نوڅه به كيږي؟ ما عرض او كړو چي څه حرج هم نشته. نو هغوی او فرماييل چي بيا په تقبيل كښي څه داسې خبره ده؟...

په دې حديث كښي حضور اكرم ﷺ.. قبله الصائم، لره په مضمضه باندې قياس كولو سره حكم بيان كړې دي.

حضرات مجوزينو يو استدلال دهغه حديث نه هم دې په كوم كښي چي حضور اكرم ﷺ فرماييلي دي: «... في بضع احدكم صدقة، قالوا: يا رسول الله، اياك احدا شهوته ويكون له فيها اجر؟ قال: ارايتم لو وضعها في حرام اكان عليه فيها وزر؟ فكذلك اذا وضعها في الحلال كان له اجر»،^(۲)

يعني.. تاسوته به دخپلې بي بي سره په صحبت باندې هم د صدقه ثواب ملاؤيږي. صحابه كرام عرض او كړو يا رسول الله! ايا كه په مونږ كښي څوك خپل شهوت پوره كوي نو هغه ته به هم اجر ملاؤيږي؟ هغوی او فرماييل دا او ابي: كه چرته په حرامو باندې نې خپل شهوت پوره كولو نو په دې باندې به گناه وه كه نه؟ دغه شان په حلال ځانې باندې شهوت پوره كولو باندې به اجر ملاؤيږي...

دلته حضور اكرم ﷺ اجتهاد كولو سره جواب ور كړو. ظاهره ده چي دا دهغوی په باره كښي د اجتهاد د مشروع كيدلو دليل دي.

عقلا هم دا خبره په پوهه كښي راځي چي د حضور اكرم ﷺ دپاره اجتهاد درست دي، ددې وجه دا ده چي.. اجتهاد.. په دې خبره باندې مبني دي چي مجتهد د نصوصو د معانيو او د عللو عالم وي. ظاهره ده چي حضور اكرم ﷺ په علم او ددې د معانيو او عللو په پوهه كښي د ټولو مخلوقاتو نه اكمل دي. حتی چي د اصولينو د تصريح مطابق.. د متشابهاتو علم هم الله تعالى هغوی ﷺ ته ور كړې دي. كله چي د يو څيز علم هم وي. ددې د ټولو معانيو او عللو او د طريقه استعمال نه هم ښه واقف وي نو بيا د اجتهاد ممانعت به ولې وي؟^(۳)

په دې باندې داسې هم پوهه كيدلې شي چي.. اجتهاد.. كوم چي د بنديگانو د نسبت نه د عبادت اعلى ترينه درجې حيثيت لري. بيا په دې كښي د صواب او سداد اړخ د عدم صواب په مقابل كښي ډيرزيات دي. ځكه چي.. اجتهاد.. كښي د مشقت تحمل كيږي. لهذا ددې عبادت استحقاق به حضور اكرم ﷺ ته د ټولو نه زيات وي. خاص توگه باندې په دې وجه سره

(۱) السنن لایي داود. كتاب الصيام. باب القبلة للصائم. رقم (۲۳۸۵).

(۲) صحيح مسلم. كتاب الزكاة. باب بيان ان اسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف. رقم (۲۳۲۹).

(۳) اوگوزي: كشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۸).

هم چي دي امت دپاره جائزه کيږي. که حضور اکرم ﷺ ته د..اجتهاد.. داجازت نه وي نوامت ته به په دي خبره کښې په هغوي باندې فضيلت لزميږي. کوم چي ناممکن دي - (۱)
په دي باندې که څوک دا اوواني چي حضور اکرم ﷺ لره که د..اجتهاد.. نه دي دپاره ايسار کړې شي چي هغوي ته ددي نه هم وړاندې استدراک دحکم بالوحي اعلي درجه حاصله ده -
نوددي جواب دادي چي په دي کښې هيڅ شک نشته دي چي دوحی علم داجتهاد نه اعلي دي. بياهم په دي کښې هغه تحمل دمشقت نشته کوم چي په اجتهاد کښې دي. په دي کښې د ذهانت او لياقت اظهار نه وي. چونکه د..اجتهاد.. کښې دا يومنفرد اومتيازي شان اوفضيلت دي. ځکه دا نه شي ونيلي کيدي چي حضور اکرم ﷺ ته په دي فضيلت کښې څه هم نه دي حاصل (۲)

د حضور اکرم ﷺ په اجتهاد کښې اودامت په اجتهاد کښې فرق دلته چاته دا اشکال کيدي شي چي کله مونږ دحضور اکرم دپاره د..اجتهاد دجواز قائل یونو يقينا دا اجتهاد به دنص په مقابل کښې ادون وي. لهذا څنگه چي دامت اجتهاد ظني وي دغه شان دهغوي ﷺ اجتهاد به هم ظني وي او دبل اجتهاد سره به ددي معارضه هم کيدي شي -

ددې جواب دادي چي دامت په اجتهاد کښې اودهغوي ﷺ په اجتهاد کښې فرق دي. اوهغه دا چي دعام امت په اجتهاد کښې دخطا احتمال هم وي او مجتهد په دي باندې برقرار هم پاتي کيږي. اودهغوي ﷺ په اجتهاد کښې دډيرو علماؤ په نيز باندې دخطا احتمال هم نشته دي. ځکه چي مونږ ته په احکامو کښې دهغوي ﷺ داتباع حکم شوي دي. لکه چي ارشاد باري تعالي دي (فَلَا وَدَّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) (۳) (نوقسم دي ستادرب : هغه مؤمنان نه دي تردې پورې چي هم تالره منصف اوگنډي په هغه جهگړه کښې کومه چي دهغوي په مينځ کښې راپيده شي. بيا به نه مومي په خپل مينځ کښې تنگي ستا په فيصله کښې اوقبوله ئې کړي په خوشحالي سره -)
که چرې دهغوي په اجتهاد کښې دخطا احتمال وي نومونږ ته به دخطا داتباع حکم راکول لازم شي. کوم چي صحيح نه دي - (۴)

که چرې دحضور اکرم ﷺ په اجتهاد کښې دخطا احتمال وي. څنگه چي اکثرو احنافوراې دا ده. نوارشادباري تعالي (عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِلَّتْ لَهَا) (۵) (الله تعالي تاته معافي فرماني تاسودوي ته ولې اجازت ورکړو؟) ددي نه هم دي طرف ته اشاره کيږي بياهم په دي کښې د قرارعلي الخطا احتمال نه وي. کله چي الله تعالي تاسولره په اجتهاد باندې برقرار اوساتلو نوهم هغه صواب دي. ددي نه نص پشان علم اليقين حاصليږي او مخالفت به ئې حرام وي.

(۱) حواله بالا

(۲) حواله بالا

(۳) النساء ۶۵

(۴) کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۹)

(۵) التوبة ۴۳

ددې نصیر الهام دې چې د حضور اکرم ﷺ الهام حجت قاطعه دې، ددې مخالفت په یو صورت کښې هم جائزه دې، اودنورو الهام حجت قاطعه نه دې - (۱) والله اعلم
 دمانعینو د دلائلو جوابونه: مانعینود (وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) نه استدلال کړې وو، چې کله رسول الله ﷺ څه فرماني هغه ټول (وحی من الله، وی، نوددې نه لارمیرې چې هغوی به دخپل رای او اجتهاد نه څه هم نه فرمائیل -

ددې جواب دادې چې ددې آیت مفهوم دادې چې رسول الله ﷺ دخپل خان دطرفه خبرې جوړولو سره دالله تعالی طرفته دمنسوب کولو قطعې څه امکان نشته، بلکه هغوی ﷺ چې څه فرماني هغه ټول دالله تعالی دطرفه وحی کړې شوی وی، دوحی ډیر اقسام دی، په دې کښې یو قسم هغه دې دکوم الفاظ اومعنی چې ټول دالله تعالی دطرفه نازل شوې وی، چې دهغې نوم قرآن دې، دویم هغه چې صرف معنی دالله تعالی دطرفه نازلېږي او، حضور اکرم ﷺ دغه معنی لره په خپلو الفاظو کښې اداء کوی، ددې نوم، حدیث،،،، اوسنت،، دې -

بیا په حدیث کښې چې کوم مضمون دحق تعالی دطرفه راځي، کله هغه دیوې معاملې ښکاره او واضحه فیصله اوحکم وی، کله څه قاعده کلیه ښودلې کیږي، چې دهغې نه رسول الله ﷺ په خپل اجتهاد سره احکام راوباسي اوبیانوي، په دې اجتهاد کښې امکان وی چې څه غلطی پکښې اوشي، خودرسول الله ﷺ اودټولو انبیاء خصوصیت دې چې کوم احکام هغه دخپل اجتهاد سره بیان فرماني په هغې کښې که څه غلطی اوشي نو دالله تعالی دطرفه په ذریعه دوحی سره دهغې اصلاح اوکړې شی، هغوی په خپل غلط اجتهاد باندې قائم نه پاتې کیږي، په خلاف دنورو علماؤ مجتهدینو، چې په هغوی کښې دچانه په اجتهاد کښې خطا اوشي نوبه هغې باندې قائم پاتې کیدې شی -

خلاصه داچې وحی په بعضواوقاتو کښې دیوې قاعدې کلیې په شکل کښې راځي، کومې سره چې داحکاموپه استخراج کولو کښې پیغمبرته دخپلې رای سره داجتهاد کولو ضرورت پیدا کیږي، چونکه دا قاعده کلیه دالله تعالی دطرفه راغلی وی نوځکه دې ټولو احکامو ته هم وحی من جانب الله ونیلې شوې دی - (۲) والله اعلم

اودکوم ځانې پورې چې دمانعینود دلیل عقلی تعلق دې چې حضور اکرم ﷺ داقامت شرع دپاره مبعوث شوې وواواجتهاد محتمل للخطا دلیل کیدوپه حیثیت سره په دې کښې داقامت شرع صلاحیت نشته، لهذا هغوی ﷺ په حق کښې داجتهادهم څه گنجائش نشته -
 نوددې جواب زمونږ دتقریرنه واضحه کیږي، چې حاصل ئې دادې چې دعام امت اجتهاد دلیل محتمل للخطا دې، دحضور اکرم ﷺ اجتهاد محتمل للخطا نه دې، څنگه چې ډیر علماء فرماني، یا که په دې کښې احتمال دخطای بیاهم هغوی په خطا باندې قائم نه شی پریخودې، ځکه دهغوی په،، اجتهاد،، سره په اقامت شرع کښې دڅه قسمه حرج نشته دې (۳) والله اعلم

(۱) کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۰۹) -

(۲) اوگوری معارف القرآن (ج ۸ ص ۱۹۴ و ۱۹۵) تفسیر سورة النجم -

(۳) اوگوری کشف الاسرار (ج ۳ ص ۲۱۱) -

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَيُّ شَيْءٍ كُتِبَ

لَهُ قَالَ كُتِبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةُ: ابو عبدالله یعنی امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی .. یقاد، د.. قاف .. سرہ ونیلے کیری۔ ابو عبدالله یعنی امام بخاری رحمہ اللہ نہ تپوس اوکری شوچی نبی صلی اللہ علیہ وسلم دابوشاہ رحمہ اللہ دپارہ خہ اولیکل، نواو فرمانیل نی چی دا خطبہ نی اولیکلہ۔

پہ دی عبارت کسے درومبی جملے مقصد دادی چی پہ دی مقام کسے .. یقاد، دقاف سرہ د.. قود .. نہ مشتق دی .. فام، نہ دہ کوم چی د.. مفادالہ، یا .. فدیة، نہ مشتق دی۔

اود دویمہ جملے نہ حضرت ابوشاہ رحمہ اللہ چی کوم .. اکتب لی یا رسول اللہ، عرض نی کرے وو اوددی پہ جواب کسے هغوی رحمہ اللہ .. اکتبوا لابن فلان، فرمانیلی وو، پہ دی کسے دامذکورنہ دی چی دخہ خیز کتابت مقصود دی، امام بخاری رحمہ اللہ تصریح او فرمانیلہ چی دخطبہ کتابت مراد دی۔

تنبيه: واضحہ دی وی چی .. قال ابو عبدالله نہ تر آخرہ پوری دا عبارت صرف پہ یونسخہ کسے دی، اود ابوذر، اصیلی، ابو الوقت اودابن عساکر پہ یوی نسخہ کسے ہم دا عبارت موجود نہ دی۔ (۱)

[۱۱۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنْبِهٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ (۲): مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

رجال الحديث

- ① علی بن عبدالله: دا امام علی بن عبدالله بن جعفر بن نجیح سعدی بصری المعروف بابن المدینی رحمہ اللہ دی، ددہ حالات پہ کتاب العلم، باب الفہم فی العلم، لاتدی تیرشوی دی۔ (۲)
- ② سفیان: دا امام سفیان بن عیینہ رحمہ اللہ دی، ددوی حالات د .. ہدء الوحی، داوونی حدیث لاتدی مختصراً (۳) اود کتاب العلم، باب قول البحدث: حدثنا او احدثنا وانہانا، لاتدی تفصیلاً تیرشوی دی۔ (۴)

(۱) ارشاد الساری (ج ۱ ص ۲۰۶)۔

(۲) قوله، .. اباهريرة.. الحديث، أخرجه النسائي في سننه الكبرى، كتاب العلم، باب كتابة العلم، رقم (۵۸۵۳) والترمذي في جامعه، في ابواب العلم، باب ماجاء في الرخصة فيه (اي في كتابة العلم)، رقم (۲۶۲۸)

(۳) اوگوری کشف الباری (ج ۳ ص ۲۵۶)۔

(۴) اوگوری کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۸)۔

(۵) اوگوری کشف الباری (ج ۳ ص ۸۶)۔

③ عمرو دا مشهور امام او فقیه عمرو بن دینار مکی جمحی رحمۃ اللہ علیہ دی، ابو محمد ددہ کنیت دی۔ (۱)

دی د حضرت ابن عباس، د حضرت عبداللہ بن الزبیر، حضرت عبداللہ بن عمر، حضرت عبداللہ بن عمرو بن العاص، حضرت ابوہریرہ، حضرت جابر بن عبداللہ، حضرت ابوالطفیل لیشی، حضرت سائب بن یزید رحمۃ اللہ علیہ نه علاوه د ابوسلمہ بن عبدالرحمن بن عوف، سعید بن جبیر، ابن ملیکہ، عروہ بن الزبیر، عطاء بن ابی رباح، عطاء بن یسار، عطاء بن میناء، عکرمہ او امام زہری رحمۃ اللہ علیہ پشان د دیرو حضراتو نه روایت کوی۔

اوددہ نه په روایت کونکو کښې امام قتاده، ایوب سختیانی، عبدالملک بن جریج، جعفر الصادق، امام مالک، امام شعبه، ابو عوانه، حماد بن سلمه، حماد بن زید، سفیان ثوری، سفیان بن عیینہ رحمۃ اللہ علیہ پشان دیر حضرات دی۔ (۲)

امام احمد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: „کان شعبه لا یقدم علی عمرو بن دینار احدا، لا الحکم ولا غیره، یعقوبی الثبت،۔ (۳) یعنی: „شعبه به د عمرو بن دینار په مقابلہ څوک هم نه مقدم کول،۔

دغه شان هغه فرمائی: „وکان عمرو مولی، ولكن الله شرفه بالعلم،۔ (۴)

ابن ابی نجیح رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: „ماکان عندنا احد اقلقه ولا اعلم من عمرو بن دینار،۔ (۵)

حضرت مسعر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: „ما رایت اثبت من عمرو بن دینار والقاسم بن عبد الرحمن،۔ (۶)

ابن عیینہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: „حدثنا عمرو بن دینار، وکان ثقة ثقة ثقة، وحديث اسعده من عمرو احب الی من عشرين من غیره،۔ (۷)

نیز هغه فرمائی: „کان عمرو بن دینار اعلم اهل مکه،۔ (۸)

امام زہری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: „ما رایت شیخا اقص للحديث الجيد من هذا الشيخ،۔ (۹)

امام یحی القطان او امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: „عمرو بن دینار اثبت عندي من قتادة،۔ (۱۰)

(۱) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۶۵)۔

(۲) د شیوخو او تلامذو د تفصیل د پاره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۶-۹)۔

(۳) تهذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۹)۔

(۴) حواله بالا۔

(۵) حواله بالا۔

(۶) تهذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۱۰)۔

(۷) حواله بالا۔

(۸) حواله بالا۔

(۹) حواله بالا۔

(۱۰) حواله بالا۔

نیز امام احمد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. عمرو بن دینار ائمتہ الناس فی عظام _ یعنی ابن ابی رہاس _ ، (۱)
 امام ابو زرعه او امام ابو حاتم رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. ثقہ ، (۲) امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. ثقہ ثبت ، (۳)
 امام سعد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. وکان یفقی بالہند وکان عمرو ثقہ ثبتا کثیر الحدیث ، (۴)
 حافظ ذہبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. مکی امام ، (۵)
 نیز حافظ ذہبی رحمۃ اللہ علیہ دھغوی د ، تذکرہ .. پہ ابتداء کنبی لیکی .. الامام الکبیر الحافظ
 احد الاعلام وشيخ الحرمی زمانہ ، (۶)
 امام عجلئ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. تابعی ثقہ ، (۷)
 امام علی بن المدینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. کان اصحاب ابن عباس ستۃ : عطاء وطاوس ، ومجاهد ، وسعيد
 بن جبیر ، وجابر بن زید ، وعکرمۃ ، فکان اعلم الناس بهؤلاء عمرو بن دينار ، ولقیہم کلہم ، واعلم الناس بعمرو
 وهؤلاء : سفیان بن عیینہ وابن جریر ، (۸)
 امام دارقطنی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. من الحفاظ ، وزيادته مقبولة ، (۹)
 حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. ثقہ ثبت ، (۱۰)
 ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ دے پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کرے دے - (۱۱)
 بعضی حضراتو پہ دوی باندے دتشیع الزام لگولی دے ، دغہ شان دحضرت عبداللہ بن الزبیر
رحمۃ اللہ علیہ د مخالفت الزام پرے باندے ہم لگیدلے دے -
 لیکن حقیقت دا دے چے پہ دے باندے دخہ قسمہ الزام ثابت نہ دے ، خنگہ چے امام یحییٰ بن
 معین رحمۃ اللہ علیہ فرمائی .. اهل المدينة لا يرضون عمرا ، يرمونه بالتشيع ، والتعامل على ابن الزبير ولا يلبس
 به ، هو بري مما يقولون ، (۱۲)

(۱) تہذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۱۱۰ و ۱۱۱) ، وسیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۳۰۴) -

(۲) تہذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۱۱) -

(۳) حوالہ بالا -

(۴) الطبقات الکبری لابن سعد (ج ۵ ص ۴۸۹) -

(۵) الکاشف (ج ۲ ص ۷۵) رقم (۴۱۵۲) -

(۶) سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۳۰۰) -

(۷) تعلیقات تہذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۱۲) -

(۸) تعلیقات تہذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۱۲) ، نقلا عن المعرفة والتاریخ للفسوی (ج ۱ ص ۷۱۳ - ۷۱۴) -

(۹) تعلیقات تہذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۱۲) نقلا عن علل الدارقطنی -

(۱۰) تقریب التہذیب (ص ۴۲۱) رقم (۵۰۲۴) -

(۱۱) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۶۷) -

(۱۲) سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۳۰۲) -

حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی: .. اما عمرو بن دینار الجعفی، عالم الحجاز: فحجة، وما قيل عنه من التثمين: فباطل، (۱)

امام عمرو بن دینار رحمہ اللہ پہ بارہ کنبی سفیان بن عیینہ رحمہ اللہ فرمائی چې هغوی خپلې شپې په درې حصو کنبی تقسیمې کړې وې. په یو ثلث کنبی به نې آرام کولو. په یو ثلث کنبی به نې خپل حدیثونه یادول او په یو حصه کنبی به نې مونځ کولو. (۲)

امام عمرو بن دینار رحمہ اللہ دا حدیثو لیکل نه خوښول، بلکه یادولو باندې به نې زور ورکولو. فرمائیل به نې: .. احرم علی من یکتب عنی، فما کتبت عن احد شیئا، کنت اتخطف، (۳)

یعنی: .. کوم سړې چې زما نه حدیث لیکل غواړي هغه لره حرام دی چې زما حدیثونه لیکلوسره یاد کړي، ما دچانه هم یو حدیث په لیکلوسره نه دې یاد کړې. بلکه زبانی به مې یادول...

د فقه په مرتبې باندې د فائز کیدو باوجود به نې ډیر مسائل نه ښودل. فرمائیل به نې: .. یسألنا عن رأینا، فنخبرهم، فیکتبه، کانه تقرئ حجر، ولعلنا ان نرجع عنه خدا، (۴)

یعنی: .. خلق زمونږ نه زمونږ د رای تپوس کوی اومونږ ورته وایو نو خلق نې داسې لیکي گویا چې دکانږی کرښه، څه لرې ده چې مونږ سبا ته دهغې نه رجوع اوکړو؟، ..

یوځل یو سړې دهغه نه دیوې مسئله تپوس اوکړو، نو هغوی څه جواب ورته کړو. په دې باندې هغه سړی دوباره اصرار کولو عرض اوکړو: .. ان فی نفسی منها شیئا فاجمعی، یعنی: .. زما په زړه

کنبی لگ شان تردد دې تاسو جواب او فرمائی، .. نو هغوی جواب ورکړو: .. والله لان یكون فی نفسك

مثل ابن قیس احب الی من ان یكون فی نفسی منها مثل الشعرة، .. مطلب دا چې که: .. په خدای قسم ستا په زړه کنبی لگ شان تردد هم نشته دې که دابو قیس دغبرابر تردد هم وی نوییا به هم زه داسې جواب نه خوښومه چې په ماته دویخته هومره تردد هم وی... (۵)

امام عمرو بن دینار رحمہ اللہ فرمائی چې ماته ابن هشام اوونیل چې زه ستا دپاره وظیفه مقرر کومه. ته خلقوته فتوی ورکوه، ما ورته اونیل چې ماته ددې ضرورت نشته دې. (۶)

تنبییه: تاسو شاته په تفصیل سره پوهه شوی نې چې عمرو بن دینار مکی دې اودې دصحاح سته د راویانو نه دې. (۷)

(۱) میزان الاعتدال (ج ۳ ص ۲۶۰)، رقم (۶۳۶۷)۔

(۲) سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۳۰۲)۔

(۳) سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۳۰۲)۔

(۴) الطبقات الکبری لابن سعد (ج ۵ ص ۳۸۰)۔

(۵) حواله بالا۔

(۶) حواله بالا۔

(۷) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۵)۔

اودغه شان د عمرو بن دينار په نوم باندې یو روای بل هم دې. کوم چې د ترمذی او دابن ماجه په رجالو کښې دې اضعیف دې. (۱) نیزه دې نوم باندې یو روای بل هم دې چې هغه کوفی دې. دهغه هیڅ یو روایت هم په اصول سته کښې موجود نه دې اودې مجهول دې. (۲)

د عمرو بن دينار رحمه الله وفات په ۱۲۶ هجري کښې د اتیه کالو په عمر کښې شوې وو. (۳) رحمه الله تعالى رحمه واسعة

⑤ وهب بن منبه دا ابو عبدالله وهب بن منبه بن کامل بن سیج بن ذی کبار (۴) الیمانی الصنعانی الابناوی (۵) رحمه الله دې (۶)

دې د همام بن منبه، معقل بن منبه، غیلان بن منبه اود عقیل بن منبه رور دې. (۷)
دې د حضرت انس، حضرت جابر بن عبدالله، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص، حضرت ابوسعید خدری اود حضرت ابوهریره رضی الله عنهما نه علاوه د طاووس بن کيسان، عمرو بن دينار، عمرو بن شعيب، همام بن منبه اود ابوخلیفه بصری رضی الله عنه نه روایت حدیث کوی.

ددوی نه روایت کونکو کښې عمرو بن دينار، سماک بن الفضل، عوف الاعرابی، عاصم بن رجاء بن حیوة، اسرائیل ابوموسی، عقیل بن معقل بن منبه، منذر بن النعمان، المغیره بن حکیم، صالح بن عبید او عبد الکريم بن خوران رضی الله عنهم وغیره ډیر حضرات شامل دی. (۸)

امام عجلې رحمه الله فرمائی، «تابعی ثقة، وکان علی قضاء صنعاء» (۹)

امام ابو زرعه او امام نسائی رضی الله عنهما فرمائی، «ثقة» (۱۰)

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې اولیکلی نې دی. وکان علیها فضلا، قرا
الکتب..... (۱۱)

(۱) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۱۳-۱۶)، وتقریب التهذیب (ص ۴۲۱)، رقم (۵۰۲۵)۔

(۲) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۲۲ ص ۵) وتقریب التهذیب (ص ۴۲۱)، رقم (۵۰۲۵)۔

(۳) الکاشف للذهبی (ج ۲ ص ۷۵) رقم (۴۱۵۲)۔

(۴) کل من کان من اهل الیمن له «ذی»، هوشریف، یقال: فلان له ذی وفلان لاذی له.. سیر اعلام النبلاء

(ج ۴ ص ۵۴۵)، وتهذیب الکمال (ج ۳۱ ص ۱۴۲)۔

(۵) بفتح الهمزة، منسوب الی «البناء» بباء موحدة ثم نون، وهم کل من ولد من ابناء الفرس الذین وجههم

کسری مع سيف بن ذی یزن.. عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۶۸)۔

(۶) تهذیب الکمال (ج ۳۱ ص ۱۴۰)۔

(۷) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۴۸۸)۔

(۸) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۳۱ ص ۱۴۰-۱۴۲)۔

(۹) تهذیب الکمال (ج ۳۱ ص ۱۴۰)

(۱۰) تهذیب الکمال (ج ۳۱ ص ۱۴۰)

(۱۱) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۴۸۷)۔

حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی: .. وروایتہ للمسنند قليلة، واما غزارة علمہ فی الاسرائیلیات، ومن معانی اهل الكتاب، ..^(۱)

دی پہ شروع کنی د قدریہ طرف تہ مانلہ وو. پہ دی سلسلہ کنی یو کتاب ہم لیکلی دی. بیا دی پہ دی باندی نادم (پنیمانه) شو اودھغی نہ نی رجوع اوکړه. امام احمد رحمہ اللہ فرمائی: .. کان یتهم بشئ من القدر ثم رجع، ..^(۲) ابوسنان نقل کوی

.. سمعت وهب بن منبه يقول: كنت اقول بالقدر، حتى قرأت بضعة وسبعين كتابا من كتب الانبياء، في كلها: من جعل الى نفسه شيئا من المشيئة فقد كفر، فتركت قول، ..^(۳)

یعنی .. ما اول د قدریہ عقیدہ لرله. تردی پورې چې ما د سابقه انبیاء کرامو او ویا ۷۰ نه زیات کتابونه اولوستل، په دی ټولو کنی نی دا خبره لیکلی وه چې کوم سرې په مشیئت او اراده کنی خپل خان مختار کل او گنړی نوهغه کافر شو، نو ما خپله عقیدہ ترک کړه. .. امام جوزجانی رحمہ اللہ فرمائی: .. کان وهب كتب کتابا فی القدر، ثم حدث انه دمر علیه، ..^(۴) عمرو بن دینار رحمہ اللہ فرمائی:

.. دخلت على وهب داره بصنام، فاطعنني جوزا من جوزة فی دارة، فقلت له: وددت انك لم تكن كتبت فی القدر! فقال انا والله وددت ذلك، ..^(۵)

یعنی .. مطلب دادې چې زه د وهب بن منبه کورته لاړم. هغه په ما باندې دخپل کور کوپړه اوخوړه، ما ورته اووئیل چې زما خواهش وو چې ته د قدر، متعلق څه نه وو لیکلی: نو وې وئیل چې په خدای قسم! اوس زما هم خیال دی چه افسوس ما څه نه وولیکلی. .. عمرو بن علی الفلاس رحمہ اللہ فرمائی: .. کان ضعیفا، ..^(۶)

لیکن علماؤ د فلاس رحمہ اللہ دا قول نه دی قبول کړې، حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چې د فلاس د قول بنیاد هم هغه اتهام بالقدر دی اود دی نه رجوع ثابتہ ده، هغوی فرمائی:

.. وثقة الجمهور وشذ الفلاس، فقال: کان ضعیفا، وکان شهته فی ذلك انه کان یتهم بالقول بالقدر، وصنف فیه کتابا، ثم صح انه رجع عنه، ..^(۷)

^(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۴ ص ۵۴۵) _

^(۲) تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۱۶۸) _

^(۳) تهذيب الكمال (ج ۳۱ ص ۱۴۷) _

^(۴) حواله بالا _

^(۵) حواله بالا _

^(۶) تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۱۶۸) _

^(۷) هدى السارى (ص ۴۵۰) _

دغه شان حافظ ذهبي رحمته الله فرمائي.

.. وکان ثقة، صادقاً، كثيراً نقل من كتب الاسماء الثمليات.....وقد ضعفه الفلاس وحده، وثقه جماعة.....^(۱)

ددي نه پس هغوی دقدریو طرف ته میلان اود هغوی نه درجوع ذکر کړې دي -^(۲)
بیادي داخبره هم مخې ته وی چې په بخاری شریف کښې د.وهب بن منبه.. سوا ددي
یوروايت نه بل روايت نشته دي. په دي کښې هم دهغه متابعت کړې شوې دي ^(۳) دکوم
تفصیل چې وړاندي راروان دي -

په ۱۱۴ هجري کښې دهغه انتقال شوې دي - ^(۴) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑤ اخيه : د.،،،خ.، نه مراد همام بن منبه رحمته الله دي -

داهمام بن منبه بن کامل بن سبيح بن ذی کبار الیماني الصنعاني الابناوی رحمته الله دي - ^(۵)
دي دحضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت
معاویه اود حضرت ابوهریره رضی الله عنہ نه روايت کوي -

اوددوی په روايت کونکو کښې دده وراره عقيل بن معقل بن منبه، علی بن الحسن، معمر بن
راشد اووهب بن منبه رحمته الله شامل دي - ^(۶)

امام يحيى بن معين رحمته الله فرمائي،،،ثقة،، - ^(۷)

امام عجلي رحمته الله فرمائي،،،ياني تابعي ثقة،، - ^(۸)

حافظ ذهبي رحمته الله فرمائي،،،.....المحدث المتقن،، - ^(۹)

امام نووي رحمته الله فرمائي،،،.....واتفقوا على توثيقه،،،،،،،، - ^(۱۰)

دهمام بن منبه رحمته الله وفات په ۱۳۲ هجري کښې شوې دي - ^(۱۱) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

..

^(۱) ميزان الاعتدال (ج ۴ ص ۳۵۲ و ۳۵۳) -

^(۲) حواله بالا -

^(۳) هدى السارى (ص ۴۵۰) -

^(۴) الكاشف (ج ۲ ص ۳۵۸)، رقم (۶۱۱۶) -

^(۵) تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۹۸) -

^(۶) اوگورئ تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۹۹) -

^(۷) تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۹۹) وتاريخ الدارمي (ص ۲۲۴) رقم (۸۵۱) -

^(۸) تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۲۷) -

^(۹) سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۳۱۱) -

^(۱۰) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۲ ص ۱۴۰) -

^(۱۱) الكاشف (ج ۲ ص ۳۳) رقم (۵۹۸۴) -

صحیفه همام بن منبه: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ هم په دې همام بن منبه باندې دوه نیم سوو ته نیزدې حدیثونه لیکلي وو. دا نوشته په .. الصحیفة الصحیحة، نوم باندې معروف ده.

دا صحیفه ده.. صحیفة همام بن منبه، په نوم سره مطبوع او متداول ده.

ددې صحیفې ددرس او تدریس سلسله ترصدو پورې جاری وه. چونکه دددې ټول حدیثونه روستو مؤلفینو مثلاً امام احمد بن حنبل، امام بخاری، امام مسلم، امام ترمذی رحمہم اللہ وغیرهم په خپلو کتابونو کښې بعینه نقل کړي دي. نو ځکه روستویه مزه مزه باندې ددې جدا دتدریس سلسله کمیدو کمیدو سره په ۸۵۶ هجري تقریباً ختمه شوه.

دا رساله ترصدو پورې نایاب وه، خو په ۱۳۷۳ هجري مطابق ۱۹۵۴ء ددې دصدو زړې دوه قلمی نسخې په دمشق کښې (شام) اود برلن (جرمني) په کتب خانو کښې فاضل محقق جناب واکتر حمید الله صاحب ته ملاؤ شوې، او هغوی په ۱۳۷۵ هجري مطابق ۱۹۵۶ء کښې دخپلې فاضلانه مقدمې او قابل رشک تحقیق او ترجمه سره شائع کړې.

دحدیثویه دستیابو کتابونو کښې دا دټولونه قدیم ترین تالیف دې. ځکه چې دابوهریره رضی اللہ عنہ وفات په ۸۷ هجري کښې شوې دې اوظاهره ده چې داتالیف دهغوی دوفات نه وړاندې شوې

دې. (۱) والله اعلم

⑥ حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ: د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حالات په کتاب الایمان، باب امور الایمان، لاندې تیر شوی دي. (۲)

قوله: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي،

إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په صحابو کښې یوسړې هم زما نه زیات دحدیثونو روایت کونکې نشته، او! د عبدالله بن عمرو رضی اللہ عنہ چې دهغه حدیثونه زما نه زیات دي.

قوله: فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ: ځکه چې هغه به لیکل او ما به نه لیکل.

دا ددې خبرې علت بیان کړې شوې دې چې د حضرت عبدالله بن عمرو حدیثونه زیات وو اود حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ کم.

اشکال اود هغې جواب: په دې باندې اشکال کیږي چې ددې نه معلومیږي چې د حضرت عبدالله بن عمرو رضی اللہ عنہ حدیثونه د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه زیات دي، حالانکه د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دا حدیثو تعداد پینځه زره درې سوا څلور اوویا (۵۳۷۴) دي (۳) اود حضرت عبدالله بن عمرو رضی اللہ عنہ دا حدیثو تعداد صرف اووه سوا دي. (۴)

(۱) اوگوری، کتابت حدیث عهد رسالت وعهد صحابه، (ص ۱۳۴ و ۱۳۵)۔

(۲) اوگوری کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹)۔

(۳) اوگوری فتح المغیث للسغاوی (ج ۴ ص ۱۰۲)۔

(۴) فتح المغیث للسغاوی (ج ۴ ص ۱۰۲ و ۱۰۳) ومعرفه الصحابة (ج ۳ ص ۱۹۷)۔

کوم چې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دا حاديثونه مقابله کښي تقريبا اوومه حصه دي.

ددې جواب مونږ په کتاب الايمان.. باب امور الايمان، لاندې د حضرت ابوهريره د حالاتو سره تفصيلا ذکر کړې دي. (۱) د کوم حاصل دادې چې

① د حضرت ابوهريره رضي الله عنه مشغله زيات تر دتعليم او تعلم وه، او د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه مشغله زيات تر د عبادت وه.

② حضرت ابوهريره رضي الله عنه په مدينه منوره کښي وو، چې د غلته د خلو آمدورفت ډيروو، او حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه زيات تر په مصر او طائف کښي پاتې شوي وو، کوم ځانې کښي چې د علم چرچا دومره نه وه.

③ د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د پاره حضور اکرم صلی الله علیه و آله خصوصي دعاگانې غوښتلې وو.

④ حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه ته د غزوې یرموک په موقع باندې د اهل کتابوڅه صحائف ملاؤ شوي وو، چې هغه به ئې کتلې، ډيرو ائمه کرامو تابعينو ددې وجې نه دهغوی روايات نه دي اخستلي.

ددې وجوهاتو په وجې نه مونږ ته دهغوی روايات کم رارسېدلې دي. (۲) والله اعلم.

يو بل اشکال اودهغې جواب: دلته حضرت ابوهريره رضي الله عنه تصريح فرماني چې هغوی حدیثونه نه ليکل، فانه کان يکتب ولا اکتب، او.. مستدرک حاکم او.. جامع بيان العلم وفضله، کښي حسن بن عمرو بن اميه ضمری وائي چې ما د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په وړاندې دهغوی يو حدیث روايت کړو، نو هغوی انکار او کړو، ما اصرار او کړو چې دا حدیث ما ستاسو نه اورېدلې دي نو هغوی او فرمائيل، ان کنت سمعته مني فانه مکتوب عندي، ددې نه پس هغوی زما لاس او نيولواو خپل کورته ئې بوتلم او په خپلو کتابونو کښي ئې يو کتاب اوښودلو، چې د حضور اکرم صلی الله علیه و آله په احاديثو باندې مشتمل وو، هلته دغه حدیث ملاؤ شو، او فرمائيل ئې، قد اخبرتك اني ان کنت حدثتك به فهو مکتوب عندي، (۳) ددې نه معلومېږي چې حضرت ابوهريره رضي الله عنه احاديث ليکل، داسې په دواړو حدیثونو کښي تعارض پيدا کېږي.

په دې سلسله کښي بعضې حضراتو د ترجيح طريقه اختيار کړې ده او بعضې حضراتو جمع او تطبيق لره.

حافظ ذهبي رحمته الله عليه ددې حدیث لاندې فرماني، هذا منکر لم يصح، (۴)

دغه شان حافظ ابن عبدالبر رحمته الله عليه فرماني، وحديثه ذاك اصح في النقل من هذا، لانه اثبت اسنادا عند

(۱) اوگورئ کشف الباری (ج ۱ ص ۶۶۰) -

(۲) اوگورئ فتح الباری (ج ۱ ص ۳۰۷) -

(۳) اوگورئ المستدرک (ج ۳ ص ۵۱۱) کتاب معرفة الصحابة، ذکر ابی هريرة الدوسي رضي الله عنه، وجامع بيان العلم وفضله (ج ۱ ص ۳۲۴)، باب ذکر الرخصة في كتاب العلم، رقم (۴۲۲) -

(۴) تلخیص المستدرک بذیل المستدرک (ج ۳ ص ۵۱۱) -

اهل الحديث، الا ان الحديثين قد یسوم التاول فی الجمع بينهما، - (۱)
گویا چې داحضرات دصحیح بخاری حدیث لره ترجیح ورکوی اودې حدیث لره دضعیف
کیدو دوجې نه ردکوی

حافظ ابن حجر رحمته الله په دې دواړو روایتونو کښې دتطبیق په سلسله کښې فرمائی .. ویکن
الجمع بانه لم یکن یکتب فی العهد النبوی ثم کتب بعده، - یعنی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دکتابت نفی
فرمائیل دحضور اکرم صلی الله علیه و آله د دور سره متعلق ده، اوهغوی به روستو حدیثونه لیکلې وی - (۲)
حافظ رحمته الله فرمائی چې ددې هم ډیره مضبوطه خبره دا ده چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه په خپل
لاس باندې نه لیکل اوکوم چې دمکتوب په شکل کښې حدیثونه دی هغه دبل چا په لاس
باندې لیکلې شوی وو - (۳) والله اعلم -

قوله: تَابَعَهُ مَعْمَرُ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: معمر بن راشد رحمته الله دهمام عن ابی هریره
رضی الله عنه نه روایت کولو کښې دوهب بن منبه متابعت کړې دې -

رجال الحديث

① معمر: دا ابن معمر بن راشد ازدی بصری رحمته الله دې، دده مختصر حالات د،، بدء الوحی،، پنځم
حدیث لاندې تیر شوی دی، بیا هم دلته دهغوی تفصیلی حالات لیکلې کیږی -
دا مشهور امام معمر بن راشد ازدی، حدانی بصری رحمته الله دې، دده کنیت ابو عروه دې - (۴)
دئ دثابت بنانی، قتاده، زهری، عاصم الاحول، ایوب سختیانی، زید بن اسلم، صالح بن
کیسان، یحیی بن ابی کثیر، امام اعمش، همام بن منبه، هشام بن عروه، محمد بن المنکدر
او عمرو بن دینار رحمته الله وغیره نه روایت کوی -
دده په روایت کونکو کښې دده شیوخ یحیی بن ابی کثیر، ابواسحاق سبیعی، ایوب
سختیانی، عمرو بن دینار نه علاوه سعید بن ابی عروبه، ابان بن یزید العطار، اسماعیل بن
علیه، امام شعبه، هشام الدستوائی، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، عبدالله بن
المبارک، عبدالرزاق بن همام، محمد بن جعفر غندراو محمد بن کثیر صنعانی رحمته الله وغیره
ډیر حضرات دی - (۵)

امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی،، اثبت الناس فی الزهری: مالک ومعمر.....،، (۶)

(۱) جامع بیان العلم وفضله (ج ۱ ص ۳۲۴) -

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۳۹۷) -

(۳) حواله بالا -

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۳۰۷) -

(۵) دشیوخو او تلامذو دتفصیل دپاره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۲۸ ص ۳۰۴-۳۰۶)

(۶) تهذیب التهذیب (ج ۱۰ ص ۲۴۴) -

- نيزهغه فرمائی،، ثقة،، (١)، عمرو بن علی رضی اللہ عنہ فرمائی،، معبر من اصدق الناس،، (٢)۔
 امام عجل رضی اللہ عنہ فرمائی،، معبرین راشد بصری سکن الیمن، ثقة، رجل صالح،، (٣)۔
 یعقوب بن شیبہ رضی اللہ عنہ فرمائی،، ومعبر ثقة، وصالح التثبت عن الزهري،، (٤)۔
 امام نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی،، ومعبرین راشد الثقة المامون،، (٥)۔
 ابن جریج رضی اللہ عنہ فرمائی،، علیکم بهذا الرجل _ یعنی معبرا _ فانه لم یبق احد من اهل زمانه اعلم
 منه،، (٦)۔
 امام دارقطنی رضی اللہ عنہ فرمائی،، ثقة،،
 ،، معبر ثقة مامون،،
 امام خلیلی رضی اللہ عنہ فرمائی،، اثقی علیه الشافعی،، (٧)۔
 امام مالک رضی اللہ عنہ فرمائی،، نعم الرجل کان معبر، لولا روايته التفسير عن قتادة،، (٨)۔
 امام احمد رضی اللہ عنہ فرمائی،، لست تضم معبرا الى احد الا وجدته فوقه،، (٩)۔
 ابن حبان رضی اللہ عنہ دی پہ کتاب الثقات کتبې ذکر کرې دې اولیکلی ئې دی،، وکان قیها متقنا،
 حافظ، ورعا،، (١٠)۔
 ابن سعد رضی اللہ عنہ فرمائی،، وکان معبر رجلا له حلم ومرؤة ونبل فی نفسه،، (١١)۔
 البته دامام یحیی بن معین رضی اللہ عنہ نه دتوثیق سره سره دا هم منقول دی،، اذا حدثتک معبر عن
 العراقيين فخالقه، الاعن ابن طاووس والزهري، فان حديثه عنهما مستقيم، فاما اهل الكوفة واهل البصرة
 فلا، وما عمل فی حدیث الاعمش شیئا،، (١٢)۔

(١) تهذيب الكمال (ج ٢٨ ص ٣٠٩)۔

(٢) حواله بالا۔

(٣) حواله بالا۔

(٤) حواله بالا۔

(٥) تهذيب الكمال (ج ٢٨ ص ٣١٠)۔

(٦) حواله بالا۔

(٧) تهذيب التهذيب (ج ١٠ ص ٢٤٥)۔

(٨) سیر اعلام النبلاء (ج ٧ ص ٩)۔

(٩) سیر اعلام النبلاء (ج ٧ ص ١٠)۔

(١٠) الثقات لابن حبان (ج ٧ ص ٤٨٤)۔

(١١) الطبقات الكبرى لابن سعد (ج ٥ ص ٥٤٦)۔

(١٢) تهذيب التهذيب (ج ١٠ ص ٢٤٥)۔

دغه شان هغه فرمائی .. وحديث معبر عن ثابت، وعاصم بن ابی النجود، هشام بن عروة، وهذا الضرب، مضرب كثير الاوهام، (۱)

امام ابو حاتم رحمته الله فرمائی .. ما حدث معبر بالبصرة فيه اغاليط، وهو صالح الحديث، (۲)

امام دارقطني رحمته الله فرمائی .. سيم الحفظ لحديث قتادة والاعمش، (۳) حاصل ددي ٿولوا قوالو دادې چې دامام معمر بن راشد رحمته الله ثقاهت او جلالت شان باندې اتفاق دې. بيا هم چې کله دې د يمن نه دوباره بصري ته لاړو نو هلته ئې دخپلې حافظې په مدد سره حديثونه اورول چې په کښې غلطيانې اوشوې. نو هغه حديثونه کوم چې اعمش، ثابت بناني، عاصم بن ابی النجود، هشام بن عروه او قتاده نه روايت کوي هغه دومره قوي نه دي څومره چې نور روايتونه قوي دي.

خو دلته دې دا خبرې مخې ته وي چې امام بخاري رحمته الله په صحيح بخاري شريف کښې دهغه نه کوم رواياتونه اخستي دي هغه دامام زهري، ابن طاووس، همام بن منبه، يحيى بن ابی کثير، هشام بن عروه، ايوب سختياني، ثمامه بن انس او د عبدالکريم جزري رحمته الله وغيره حضراتونه روايت کړي شوي دي، دامام اعمش يو روايت ئې نه دې اخستې. دغه شان دامام قتاده او د ثابت بناني رحمهما الله احاديث ئې تعليقا راوړي دي، په اهل بصره کښې ئې چې دچا روايت هم اخستلې دې دهغې متابعت موجود دې. (۴)

نوحافظ ذهبي رحمته الله فرمائی .. احد الاعلام الثقات، له او هام معروفة، احتملت له في سعة ما اتقن، (۵) يعنى .. دئ دثقات اعلامونه دې، دده څه او هام دي کوم چې معروف دي، ليکن دده متقن روايات په کثرت سره پيش نظر دي نودده معمولي او هام والا رواياتو تحمل کړي شوې دي .. والله اعلم

امام معمر اصلا خود بصره اوسيدونکې وو، خو کله چې دئ صنعاء ته لاړو اوبيا دهلته نه دواپس راتلو تياري شروع کولونود هغه ځانې اصحابو دا سوچ اوکړو چې دده په شان صاحب کمال لره يمن ته نه دي پريخودل پکار، نود هغه ځانې صاحب را يو د اتديير اوکړو چې دهغه ئې هلته نکاح اوکړه نوبيا هغوى هم دهغه ځانې شو. (۶)

په رمضان ۱۵۳ هجري کښې دهغوى وفات اوشو. (۷) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

(۱) حواله بالا.

(۲) تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۳۰۹ و ۳۱۰) _

(۳) تعليقات تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۳۱۲) _

(۴) قاله الحافظ في هدى السارى (ص ۴۴۵ و ۴۴۴) _

(۵) ميزان الاعتدال (ج ۴ ص ۱۵۴)، رقم (۸۶۸۲) _

(۶) تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۳۰۹) _

(۷) الكاشف (ج ۲ ص ۲۸۲) رقم (۵۵۶۷) _

② همام : داهمام بن منبه رحمته الله دې دده حالات اوس په دې باب کښې تیر شو.

③ حضرت ابوهريره رضي الله عنه : د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، ، باب امور الايمان، ، لاندې تیر شوی دی. (۱)

دمذکوره متابعت تخريج : دې متابعت لره موصولا، امام عبدالرزاق بن همام صنعاني رحمته الله په خپل .. مصنف .. کښې (۲) او حافظ ابن عبدالبر رحمته الله په .. جامع بيان العلم وفضله، . کښې (۳) تخريج کړې دي.

نيزحافظ رحمته الله فرماني .. واخرجه ابويعرب بن علي المروزي في كتاب العلم له عن حجاج بن الشاعر عنه، . (۴)

نيزهغوی فرماني .. وقد تابع حجاجا عليه احمد بن منصور الرمادي، رواه الهغوي في شرح السنة من طريقه، رواه ابن منده في الوصية من طريق مجاهد عن ابن هريرة نحوه، . (۵)

مذکوره متابعت لره ذکر کولو مقصد : دې متابعت لره ذکر کول مقصد غالبادادې چې چونکه وهب بن منبه رحمته الله سره دثقه کیدو نه په هغه باندې بعضې علماؤ کلام کړې دي. لکه څنگه چې وړاندې دفلاس رحمته الله تضعيف تیر شوې دي.

ددې نه علاوه دي ډیراسرائیلیات هم روایت کوي، ځکه امام بخاری رحمته الله دده متابعت ذکر کولو سره دا اوبښودل چې دوهب دا روایت قوي دي. په دې کښې دڅه قسمه شبه نشته دي. والله اعلم.

دحدیث شریف دترجمة الباب سره مطابقت : ددې حدیث نه، ، او ددې نه یومې حدیث .. اکتھوالابن شاه، ، نه او دغه شان ددې باب یرمې حدیث کوم چې د حضرت علی رضي الله عنه نه مروی دي. د کتابت حدیث اجازت مستفاد کیږي، او کوم ځانې پورې چې د ممانعت کتابت حدیث تعلق دي نو مونږ ددې تفصیلا ذکر په مقدمه کښې کړې دي. (۶)

[۱۱۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (۷) قَالَ: لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ

(۱) كشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۲) مصنف عبد الرزاق (ج ۱ ص ۲۵۹) باب العلم، باب كتاب العلم، رقم (۲۰۴۸۹) -

(۳) جامع بيان العلم وفضله (ج ۱ ص ۲۹۹) باب ذكر الرخصة في كتاب العلم، رقم (۳۸۷) -

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۳۰۷) -

(۵) اوگوری تغلیق التغلیق (ج ۲ ص ۹۲) -

(۶) كشف الباری (ج ۱ ص ۲۸-۳۱) -

(۷) قوله : عن ابن عباس.. الحديث اخرجه البخاري في صحيحه (ج ۱ ص ۴۲۹) في كتاب الجهاد والسير، باب هل يستنفع الى اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (۳۰۵۳)، (ج ۱ ص ۴۴۹) ... [بقية حاشيه په راروانه صفحه..]

عليه وسلم- وَجَعَهُ قَالَ «اَتُونِي بِكِتَابٍ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ». قَالَ عُمَرَانُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّفْظُ. قَالَ «قُومُوا عَنِّي، وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ». فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرِّزْيَةَ كُلَّ الرِّزْيَةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

رجال الحديث

① يحيى بن سليمان : دا ابوسعيد بن سليمان بن يحيى بن سعيد جعفي مقرئ كوفي رحمته الله دي، ده په مصر كښې هم استوگنه كړې وه - (۱)
دئ د عبد الله بن وهب. اسماعيل بن عليه. حفص غياث. محمد بن فضيل بن غزوان. وكيع بن الجراح، ابوبكر بن عياش او ابو خالد الاحمر رحمته الله وغيره نه روايت كوي -
اوددوي نه په روايت كونكو كښې امام بخاري. احمد بن الحسن ترمذي. حسن بن علي الحلواني، ابوزرعه رازي، ابوحاتم رازي او محمد بن يحيى ذهلي رحمته الله وغيره حضرات دي - (۲)

امام ابوحاتم رحمته الله فرمائي،، شيخ،، - (۳)

امام دارقطني رحمته الله فرمائي،، ثقة،، - (۴)

مسلمه بن قاسم رحمته الله فرمائي،، لا باس به،، وكان عند العقيل ثقة،، وله احاديث من اكبر،، - (۵)

حافظ ذهبي رحمته الله فرمائي،، صويلح،، - (۶)

ابن حبان رحمته الله دي په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دي، او فرمائي،، رها غريب،، - (۷)

بقية حاشيه د تير مخ] في كتاب الجزية والموادعة، باب اخراج اليهود من جزيرة العرب، رقم (۳۱۶۸)، و(ج ۲ ص ۶۳۸) كتاب المغازي، باب مرض النبي صلى الله عليه وسلم ووفاته، رقم (۴۴۳۱) و(۴۴۳۲)، و(ج ۲ ص ۸۴۶ و ۸۴۷) كتاب المرضى، باب قول المريض : قوموا عني، رقم (۵۶۶۹)، (ج ۲ ص ۱۰۹۴) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة باب كراهية الخلاف، رقم (۷۳۶۶)، ومسلم في صحيحه، في كتاب الوصية، باب ترك الوصية لمن ليس له شئ يوصي فيه، رقم (۴۲۳۲ - ۴۲۳۴) -

(۱) تهذيب الكمال (ج ۳۱ ص ۳۶۹ و ۳۷۰) -

(۲) د شيو خواو د تلامذو د پاره او گوري تهذيب الكمال (ج ۳۱ ص ۳۶۹ و ۳۷۰) -

(۳) تهذيب الكمال (ج ۳۱ ص ۳۷۱) لفظ،، شيخ،، د تعديل د الفاظونه دي، د تفصيل د پاره او گوري مقدمة الكاشف للشيخ محمد عوامة حفظه الله (ص ۴۵ و ۴۶) -

(۴) تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۲۲۷) -

(۵) حواله بالا -

(۶) الكاشف للذهبي (ج ۲ ص ۳۶۷)، رقم (۶۱۸۱) -

(۷) الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۲۶۳) -

البتہ امام نسائی رحمہ اللہ ددہ تضعیف کړې دې، فرمائیلى دى،، ليس بثقة،، (۱)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی،، صدوق یخطئ،، (۲)

خو حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دامام نسائی رحمہ اللہ په باره کښې فرمائی،، وكان النسائي سيم الرائي فيه،، (۳)

دغه شان د حافظ ابن حجر رحمہ اللہ قول،، صدوق یخطئ،، باندې تبصره کولو سره بعضې محققین

وانى،، هل صدوق، حسن الحديث، فقد روى عنه جميع من الثقات، منهم: البخاري في الصحيح، وابو حاتم

وقال: شيخ، وثقة العقيل والدارقطني، وذكره ابن حبان في الثقات وقال: يغرب، وضعفه النسائي وحده،

وقال مسلمة بن قاسم الاندلسي: لا بأس به..... وله احاديث مناكير،، (۴)

يعنى،، ددہ مرتبه د،، صدوق یخطئ،، په،، خای صدوق حسن الحديث،، پکار دده،، ځکه چې ددہ نه

د ثقاتو یو جماعت روایت کړې دى، چې په کښې امام بخاری رحمہ اللہ هم دې چې هغه په خپل

صحيح کښې دهغه نه روایت کړې دې، دغه شان په دې کښې ابو حاتم هم دې فرمائی چې

،، شيخ،، عقيلي او دارقطني ددہ توثيق کړې دې، ابن حبان هم دې په کتاب الثقات کښې

ذکر کړې دې او فرمائی چې کله هغه غريب حدیثونه هم نقل کوي، البتہ صرف امام نسائی

یواځې (خانله) ددہ تضعیف کړې دې نیز مسلمة بن قاسم اندلسي رحمہ اللہ ددہ په باره کښې

فرمائی،، لا بأس به،، او فرمائی چې ددہ څه احادیث منکر دي۔

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چې امام بخاری رحمہ اللہ خاويل ددہ نه زیات احادیثونه نه دي

اخستلي، بلکه دهغه نه ئې څه لږ احادیث اخستلي دي، کوم چې معروف دي او ابن وهب نه

مروی دي۔ (۵) والله اعلم

ديحيى بن سليمان رحمہ اللہ انتقال په ۲۳۷ هجري کښې شوې دې۔ (۶) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

② ابن وهب: دا مشهور امام حديث اوفقه ابو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم قرشي، فهرى.

مصري رحمہ اللہ دې، ددہ حالات د،، كتاب العلم،، باب من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين،، لاندې تير شوى

دى۔ (۷)

③ يونس: دا يونس بن يزيد ايلي قرشي رحمہ اللہ دې، ددوى حالات په كتاب العلم،، باب من يرد الله

(۱) تهذيب الكمال (ج ۳۱ ص ۳۷۱)۔

(۲) تريب التهذيب (ص ۵۹۱)، رقم (۷۵۶۴)۔

(۳) هدى السارى (ص ۴۵۱)۔

(۴) تحرير تريب التهذيب للدكتور بشار عواد معروف، والشيخ شعيب الارنؤ وط (ج ۴ ص ۸۷) رقم (۷۵۶۴)۔

(۵) هدى السارى (ص ۴۵۱)۔

(۶) الكاشف للذهبي (ج ۲ ص ۳۶۷) رقم (۶۱۸۱)۔

(۷) كشف البارى (ج ۳ ص ۲۳۸)۔

به عبادایفقه فی الدین،، لاندی تیرشوی دی - (۱)

④ ابن شهاب : دا امام محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهري رحمه الله دی. دده

حالات محتصر ا... به الوسی،، درېم حدیث لاندی تیرشوی دی - (۲)

⑤ عبیدالله بن عبدالله : دادمدینه منورې مشهور فقیه عبیدالله بن عبدالله بن عتبہ بن

مسعود هذلی مدنی رحمه الله دی. دده حالات د... کتاب العلم،، باب مقیصم سباع الصغیر؟،، لاندی

تیرشوی دی - (۳)

⑥ ابن عباس : دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات د... به الوسی... دخلورم حدیث لاندی

(۴) اود... کتاب الایمان،، باب کفران العشیو کفر دون کفر،، لاندی تیرشوی دی - (۵)

قوله: قَالَ لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَجَعُهُ قَالَ: حَضَرْتُ ابْنَ

عباس رضی الله عنهما فرمائی چې کله دحضور اکرم صلی الله علیه و آله په تکلیف کښې شدت پیدا شو نو هغوی اوفرمائیل:

دا دحضور اکرم صلی الله علیه و آله دمرض وفات واقع دده. نبی صلی الله علیه و آله تقریبا دوه هفتې بیمار وو. دپنجشنبه

(جمعرات) دورخې نه دهغوی بیماری سخته شوې وه اودا دجمعرات ورځ وه. ددې نه پس

دپیړیه ورځه باندې دهغوی وصال او شو، گویا چې هغوی دوصال نه څلور ورځې وړاندې دا

ارشاد فرمائیلې دې - (۶)

قوله: «أَتُونِي بِكِتَابِ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ»: مالره دلیکلو سامان راوړی

چې زه ستاسودپاره یو داسې تحریر اولیکمه چې ددې نه پس به تاسو گمراه کیږی نه -

دلته رومبې لفظ .. کتاب،، نه .. ادوات الکتاب،، مراد دی. دمسلم شریف په روایت کښې

تصریح موجود ده... ایتون بالکتف والدواة او اللوح والدواة،، (۷) په دې کښې د... کتف،، نه مراد

داوگي هډوکي دي. په داسې قسمه څیزونو باندې به دې حضرات ولیکل کول - (۸)

دویم لفظ .. کتاب،، نه مراد... مکتوب... یعنی تحریر مراد دي او... اکتب،، او... دلا تفلو...

(۱) کشف الباری (ج ۳ ص ۲۴۲) -

(۲) کشف الباری (ج ۳ ص ۲۲۶) -

(۳) کشف الباری (ج ۳ ص ۳۲۷) -

(۴) کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۵) -

(۵) کشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۵) -

(۶) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۳۲۹) کتاب الجهاد والسير، باب هل يستشفع الي اهل الذمة ومعاملتهم. رقم (۳۰۵۳) -

(۷) اوگوری صحیح مسلم. کتاب الوصية، باب ترك الوصية لمن لبس له شيء يوصى فيه، رقم (۴۲۳۳) -

(۸) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۸) -

جواب امرواقع دې، ځکه مجزوم دې - (۱)

قَالَ عُمَرُ ابْنُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّفْظُ. قَالَ «قُومُوا عَنِّي، وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ». فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرِّزْيَةَ كُلَّ الرِّزْيَةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

حضرت عمر رضي الله عنه او فرمائیل: په نبی کریم صلی الله علیه وسلم باندې د تکلیف شدت دې او مونږ سره کتاب موجود دې کوم چې زموږ دپاره کافی دې، نو په صحابه کرامو کښې اختلاف پیدا شو او شور شغړپ زیات شو، نو حضور اکرم صلی الله علیه وسلم او فرمائیل زمانه پاسی، زما په وړاندې جنگ جگړې صحیح نه دی، حضرت ابن عباس (چې کله دا حدیث روایت کړو) نودې وینا سره بهر او وتلو: هو مصیبتہ! وای مصیبتہ! کوم چې د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم اودهغوی د تحریر په مینځ کښې حائل شو.

حضور اکرم صلی الله علیه وسلم څه لیکل غوښتل؟ حضرت عمر رضي الله عنه ولې ددې مخالفت او کړو؟ آیا دروافضو دوینا مطابق حضور اکرم صلی الله علیه وسلم د حضرت علی رضي الله عنه دپاره داستحقاق خلافت ظاهرول غوښتل؟ آیا هغوی دا وئیل غوښتل چې حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه لږه دخلافت استحقاق نه وو؟

ددې ټولو امور په څه قدرې تفصیلی جائزه اخلو - حضور اکرم صلی الله علیه وسلم څه لیکل غوښتل: علامه خطابی رحمته الله فرمائی چې دلته دوه احتماله دی: - یو دا چې دهغوی صلی الله علیه وسلم نه پس خلیفه جوړیدونکی نوم ئې لیکل غوښتل، چې خلق پکښې اختلاف اونه کړی اوددې نه به دفتنه اودضلالت دروازه پرانستلې شی - دویم احتمال دادې چې حضور اکرم احکام دین لیکل غوښتل، چې دا اختلافاتو رفع او کړې شی - (۲)

دامام سفیان بن عیینه رحمته الله نه علاوه نورو حضراتو رومبې احتمال ته ترجیح ورکړې ده (۳) چې تاکید ئې دمسلم شریف دحدیث نه کیږي:

«عن عائشه قالت: قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم لي مرضه: ادع لي ابا بكر اباك، واحاك، حتى اكتب

کتابا، فاني اخاف ان يتبنى متبني ويقول قائل: انا اولي، ويابي الله والمؤمنون الا ابا بكر»، - (۴) یعنی: حضور صلی الله علیه وسلم د خپل مرض الموت په موقع باندې ماته او فرمائیل چې خپل والد ابوبکر او خپل ورور راوېله، دې دپاره چې زه تحریر اولیکمه، ځکه چې ماته ددې خبرې اندېښنه ده چې څوک تمنا کونکې تمنا کولو سره اوانی، چې زه دخلافت ډیر حق داریم، او الله تعالی او اهل ایمان دا بوبکر نه سوا به په بل چا باندې راضی نه وی، -

(۱) حواله بالا -

(۲) اعلام الحديث (ج ۱ ص ۲۱۷ و ۲۱۸) -

(۳) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۷۱) -

(۴) صحيح مسلم، کتاب الفضائل، باب من فضائل ابی بکر الصديق رضی الله عنه، رقم (۶۱۸۱) -

بعضی حضرات وائی چې نبی اکرم ﷺ د صحابه کرامونه د امتحان اغستلو د پاره دا فرمائیلې وو.. ایتون بکتاب اکتب لکم کتابا، چې اوگوری چې دا حضرات په قرآن او حدیث باندې د پوره عمل اراده لری که نه، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل .. حسبننا کتاب الله، نو هغوی ﷺ ته یقین اوشو.

خو دا جواب صحیح نه معلومیږی، ځکه چې حضور اکرم ﷺ ددې نه پس او فرمائیل .. لاتضلوا بعده، که چرې د حضور اکرم ﷺ مقصد امتحان وونو .. لاتضلوا بعده، نې ولې فرمائیل! حضرت عمر رضی الله عنه مخالفت ولې اوکړو؟ حضرت عمر رضی الله عنه چې په دې موقع باندې د تحریر مخالفت اوکړو، دې لره په یو غلط محمل باندې د محموله کولو ضرورت نشته دې اونه حضرت عمر رضی الله عنه په دې سلسله کنبې متهم کیدې شی، په غور کولو سره ددې مخالف وجه دا معلومیږی چې هغوی او کتل چې الله تعالی دین مکمل کړواو په یو معلومه اومتعینه طریقه باندې جاری اوساری شو، اوس په حضور اکرم ﷺ باندې د تکلیف د شدت عالم دې اود وصال وخت هم نيزدې دې، په دې کنبې هیڅ څه شک نشته دې څنگه چې نورو خلکو ته امراض او آلام لاحق کیږی ددې نه نه صرف حضور اکرم ﷺ مستثنی نه دې بلکه په هغوی باندې د دغه آلامو او امراضو اثر د عام خلقو په مقابله کنبې څه زیات وی، لکه څنگه چې دهغوی ارشاد دې .. ان اوعک كما یو عک رجلا ن منکم، (۱)

یعنی .. ماته دومره سخته تبه وی څومره چې ستاسو په دوو کسانو باندې وی، ..

دغه شان ارشاد دې .. اللهم انما محمد بشري يغضب كما يغضب البشر، (۲) دغه شان د نبی کریم ﷺ ارشاد دې .. انا معشر الانبياء يضاعف لنا البلاء، (۳)

د حضرت عمر رضی الله عنه خیال ووچې په داسې موقع باندې د تحریر لیکلو سره به منافقینو وغیره ته د تبلیس موقع ملاو شی، مثلاً هغوی یو بل تحریر پیش کولو سره دا نې ونیلې شوچې دا حضور اکرم ﷺ لیکلې دې، ځکه حضرت عمر رضی الله عنه سوچ اوکړو چې په داسې موقع باندې د تحریر خاص ضرورت نشته، ټول د دین امور مونږ ته معلوم دی، دا اصولو او قواعدو د پاره .. کتاب الله موجود دې لهدافى الحال ددې تحریر ضرورت نشته دې، (۴) خاص طور باندې دې د پاره هم ضرورت اونه گنړولو چې حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ

(۱) صحیح البخاری (ج ۲ ص ۸۴۳). کتاب المرضی. باب اشد الناس بلاء الانبياء ثم الاول فالاول، رقم (۵۶۴۸) _

(۲) صحیح مسلم. کتاب البر والصلة والادب. باب من لعنه النبي صلى الله عليه وسلم. اوسبه. اودعا عليه، وليس هو اهلا لذلك : كان له زكاة واجرا ورحمة، رقم (۶۶۲۲) _

(۳) مسند احمد (ج ۳ ص ۹۴). مسند ابی سعید الخدری رضی الله عنه، وانظر السنن لابن ماجه، کتاب الفتن، باب الصبر على البلاء، رقم (۴۰۲۴) _

(۴) اوگوری اعلام الحديث للخطابی (ج ۱ ص ۲۲۳-۲۲۶) _

دمزاج شناس وو، موارد کلام حیثیت نی پیژندلو، چې هغوی علیهم السلام وجوبا اوحتما څه کلام ارشاد فرمائی که ندبا اوارشادا، دا نی په ښه شان سره پیژندل - ددې خبرو دوجې نه حضرت عمر رضی الله عنه، عندنا کتاب الله حسبنا، ونیلوسره دحضور اکرم صلی الله علیه و آله تسلی اوکړه چې تاسوته د فکر ضرورت نشته. انشاء الله دا امت من حیث المجموع ضلال باندې به نه مجتمع کیږي. مونږ سره.. کتاب الله، موجود دي -

که چرې د خلافت خبره نی لیکل غوستل نویباهم خبره واضحه ده چې حضور اکرم صلی الله علیه و آله په ۹ هجري کښې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه لره امیرالحج جوړکړې وو. دمرض وفات په ایامو کښې نی حضرت ابوبکر صدیق ته دامامت حکم کړې وو. ددې نه په واضحه توگه معلومیږي چې که چرې هغوی علیهم السلام دخلیفه په توگه باندې څوک نامزد کول غوستل. لهذا دي ته هم دلیکلوڅه ضرورت محسوسه نه شو. حاصل دا چې دحضور اکرم صلی الله علیه و آله بعضې ارشادات وجوبی وی، په دي کښې نه هغوی دچا نه مشوره اخلي اونه په صحابه کرامو کښې څوک مراجعت کوی، لیکن په بعضې اوقاتو کښې دهغوی ارشادات وجوبی نه وی. په داسې صورت کښې هغوی مشوره هم کوی اودهغوی په خبره باندې صحابه کرام مراجعت هم کوی. دلته هم داسې اوشو چې حضرت عمر رضی الله عنه دقرائنو اوشواهدو نه معلومه کړه چې په دي وخت کښې حضور اکرم په سخت تکلیف کښې دي اودهغوی دا ارشاد وجوبی هم نه دي، بیا دا چې په کوم خیزهغوی لیکل غواړي په هغې باندې عمل هم کیږي لگیادی اوآننده به پرې باندې هم عمل کیږي، نوځکه هغوی په دي موقع باندې دتحریر مخالفت اوکړو -

ددې تائید ددې خبرې نه هم کیدی شي که چرته څه وجوبی حکم وونوصرف حضرت عمر رضی الله عنه نه بلکه که ټولې دنیا هم دهغوی علیهم السلام مخالف کولونویا به هم هغوی دي حکم لره پوره کولونه چاهم ایسارولې نه شو. هغوی علیهم السلام په دي موقع باندې یادی نه پس دفرصت ملاؤیدوباوجود تحریرنه لیکل ددې خبرې قوی دلیل دي چې داحکم وجوبی نه وو. ځکه حضرت عمر رضی الله عنه دهغوی د راحت په خاطر باندې ددې تحریر دلیکلو مخالفت اوکړو، دادڅه قسمه بې ادبی یاگستاخی هرگز نه ده -

اوگورئ دصلح حدیبیه په موقع باندې ،، صلح نامه،، دلیکلو په وخت کښې چې کله مشرکینو د ،، رسول الله،، په لفظ باندې اعتراض اوکړونوهغوی صلی الله علیه و آله حضرت علی رضی الله عنه ته حکم اوکړو ،، امحه،، لیکن حضرت علی رضی الله عنه دغایت محبت اودوفود جذبات کښې عرض اوکړو ،، والله، لا امحو ابدا،، (۱) په دي باندې نه هغوی ناراضه شواونه نور څوک ناراض شول - بیادلته دا خبره هم دپوهې ده چې ددې حکم مخاطب خوصرف حضرت عمر رضی الله عنه نه وو. بلکه ټول اهل بیت وو. هلته حضرت علی او حضرت عباس رضی الله عنهما هم موجود وونوتولوبه شور شغړپ جوړکړې وو. چاهم کاغذ راوړو. آیا حضرت عمر رضی الله عنه ددې ټولولار بنده کړې وه چې په دي کښې څوک داسې پیدانه شي چې قلم اودوات راوړي. که اونیلې شي چې کاغذ دحضرت

(۱) السيرة الحلبية (ج ۳ ص ۲۰)، غزوة الحديبية -

عمر رضی اللہ عنہ دویرې نه نې راوړو نومونې ونیلې شو چې حضرت علی رضی اللہ عنہ خو شیر خداوو، دهغوی په بهادرې که څه شک نه وو، بیا هغه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه څنگه ویریدل؟^۱
حاصل دا چې هغوی رضی اللہ عنہم د فریقینو په رای کې د چانه هم ناراضه نه شو، ګڼی سزا به نې ورکړې وه یا به نې بلیغه تنبیه کړې وه، یا کم از کم دوباره تاکیدې حکم به نې فرمائیلې وو او حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته به نې غصه (زورنه) کړې وه، البته ددې شور دوجې نه وختی توګه باندې څه متاثره شواو په دې باندې یو قسمه ناخوښی نې هم او کړه - ^۱، والله تعالی اعلم
دلته د اهم امکان دې چې هغوی رضی اللہ عنہم په دې موقع باندې هغه وصیتونه لیکل غوښتل کوم چې روستو هغوی او کړه،

لکه څنگه چې هغوی مشرکین د جزیره العرب نه دوښمنولو ^۲، راتلونکې وفودو ته په انعاماتو او اکرامونو سره درخصت کولو ^۳، په قرآن د عمل کولو ^۴، جیش اسامه لږه دخپل هدف طرف ته د لیګلو ^۵، د مونځونو د اتمام کولو ^۶، د غلامانو د حقوقو د رعایت کولو ^۷، او دهغوی قبر لږه دبت پرستې ډیره نه جوړولو ^۸، وصیتونه فرمائیلې وو -

واقعه قرطاس : دې حدیث ته ،، حدیث قرطاس،، وئیلې کیږي اودا واقعه د قرطاس واقعه بللې کیږي -

ددې واقعې په بنیاد باندې روافضو په حضرت عمر رضی اللہ عنہ ښه طعن او تشنیع (ردې بدې) کړې دی او دعوی نې کړې ده چې دراصل خلیفه بلا فصل کیدو استحقاق د حضرت علی رضی اللہ عنہ وو، هغوی هم ده لږه لیکل غوښتل، لیکن حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغوی رضی اللہ عنہم لږه (معاذ الله) ددې نه ایسار کړل -

په دې سلسله کښې ضرورت ددې خبرې دې چې د اثبات کړې شی چې هم حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ احق بالخلافت وو او حضور اکرم صلی اللہ علیه وسلم ددې برعکس د حضرت علی رضی اللہ عنہ دخلافت متعلق څه تحریر لیکل نه غوښتل -

استحقاق خلاف سیدنا حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ : مونږ په لاندې راتلونکې بحث کښې

^۱ اوګوری فضل الباری (ج ۲ ص ۱۲۵-۱۴۹) -

^۲ اوګوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۴۲۹) کتاب الجهاد والسير، باب هل يستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (۳۰۵۳) -

^۳ حواله بالا -

^۴ قال الداودی : وجزم به ابن التین - انظر فتح الباری (ج ۸ ص ۱۳۵)، کتاب المغازی، باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم ووفاته -

^۵ قاله المهلب، وقواه ابن بطلال، انظر شرح صحیح البخاری لابن بطلال (ج ۵ ص ۲۱۵) کتاب الجهاد، باب جوائز الوفود -

^۶ قاله الحافظ احتمالا - فتح الباری (ج ۸ ص ۳۵) -

^۷ حواله بالا -

^۸ قاله عیاض، فتح الباری (ج ۸ ص ۱۳۵) -

دحضرت صدیق رضی اللہ عنہ داستحقاق خلافت متعلق روایات ذکر کو :-

①۔ دحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا نہ روایت دی :

، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في مرضه : ادع لي ابا بكر اياك واحاك، حتى اكتب كتابا، فاني اخاف ان

يتمني متين، ويقول قائل : انا اولي، ويابى الله والمؤمنون الا ابا بكر، (١)

یعنی ، حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم پہ خپل مرض الوفات کنسې ماتہ او فرمائیل، زما دپارہ خپل والد ابوبکر او خپل ورور راوغواړه، دې دپارہ چې زه تحریر اولیکم، ځکه چې ماتہ ددې خبرې اندیښنه دې چې څوک تمنا کونکې تمنا او کړې او څوک وایونکې داسې وینا وونکې چې زه دخلافت زیات حقداریم، او الله تعالی ته او اهل ایمان ته دابوبکر نه سوا بل څوک منظور نه دې، -

په دې ورايت کښې دحضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ داحقیق بالخلافت بدها ثابت کیږي -

②۔ دحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا په روایت کښې دی :

،..... لقد همت - او اردت - ان ارسل الى ابى بكر وابنه، واعهد، ان يقول القائلون، او يتمنى المتمنون، ثم

قلت : يابى الله ويدفع المؤمنين، او يدفع الله ويابى المؤمنين، - (٢)

یعنی ، زما اراده اوشوه چې زه ابوبکر او دهغه ځوڼي راوبلم او وصیت او کړم، ددې ویرې نه چې څوک وینونکې وینا اونه کړې او څوک تمنا کونکې تمنا اونه کړې چې خلافت هغه ته ملاویدل پکار دی، بیامې سوچ او کړو چې الله تعالی او اهل ایمان به په خپله باندې دې لره رد کړي، -

③۔ دحضرت علی رضی اللہ عنہ نه مرفوع روایت دی : ، سمعت اذنای ووعاه قلبی من رسول الله صلى الله

عليه وسلم : الناس تبع لقریش، صالحهم تبع لصالحهم، وشرارهم تبع لشرارهم، - (٣)

یعنی ، خلق په هر صورت کښې دقریشو تابع دی، ددوی نیک خلق دنیکو خلق تابع دی اودوی بد خلق دبدو خلقو تابع، -

④۔ دحضرت علی رضی اللہ عنہ نه مرفوعا مروی دی : ، ابوبکر وعمر سیدا کهول اهل الجنة من الاولین

والآخرین، ما خلا النبیین والمرسلین، لاتخبرهما یا علی، - (٤)

یعنی ، ابوبکر او عمر دجنت دزیات عمر د(مشرانو) خلقو سرداران به وی، سوا دانبیاء او د رسولانو نه، لیکن ای علی هغوی ته مه وایه، -

⑤۔ دحضرت علی رضی اللہ عنہ نه مرفوعا روایت دی :

(١) صحیح مسلم، کتاب الفضائل، باب من فضائل ابی بکر الصدیق رضی الله عنه، رقم (٦١٨١) -

(٢) صحیح البخاری (ج ٢ ص ٨٤٦)، کتاب المرضی، باب قول المریض : انی وجع، او وارساه ! او اشتدیی الوجع، رقم (٥٦٦٦)، و(ج ٢ ص ١٠٧٢) کتاب الاحکام، باب الاستخلاص، رقم (٧٢١٧) -

(٣) مسند احمد (ج ١ ص ١٠١) رقم (٧٩٠) من مسند علی بن ابی طالب رضی الله عنه -

(٤) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب مناقب ابی بکر الصدیق رضی الله عنه، رقم (٣٦٦٦) -

.. رحم الله ابا بکر و جفی ابنته، و حملفی الی دار الهجرة، و اعتق بلالا من ماله، رحم الله عمر، یقول الحق وان کان مرا، و ماله صدیق، رحم الله عثمان تستحییه الملائکة، رحم الله علیا، اللهم ادر الحق معه حیث دار،^(۱) یعنی .. الله تعالی دې په ابوبکر باندې رحم او کړې. هغه خپله لور ماته په نکاح را کړه. زه نې تر دار هجرت پورې رواستم او دخپل مال نه نې حضرت بلال آزاد کړو. الله تعالی دې په عمر باندې رحم او کړې حق وینا کوی اگر چه ترخه وی. حقه وینا هغه دې خانې ته را اورسلو چې څوک دوست نې نشته دې. الله تعالی دې په عثمان باندې رحم او کړې چې دهغه نه فرېنتې هم حیا کوی. الله تعالی دې په علی باندې رحم او کړې. اے الله! حق هغه طرف ته کړې کوم طرف ته چې د علی مخ وی. .. د دې نه د خلفاء په ترتیب باندې ښکاره تعریض کیږي.

⑥- حضرت عبدالله بن عمر او حضرت ابوهریره رضی الله عنهما نه .. حدیث قلیب، مروی دې، حضور اکرم صلی الله علیه و آله فرمائی

.. رایت الناس مجتمعین فی صعيد، فقام ابوبکر فنزع ذنوباً او ذنوبین، و فی بعض نزعہ ضعف، والله یغفر له، ثم اخذها عمر، فاستحالت بیده غریبا، فلم ار عبقریاً فی الناس ضعف، والله یغفر له، ثم اخذها عمر، فاستحالت

بیده غریبا، فلم ار عبقریاً فی الناس یقری فریه، حتی ضرب الناس بعطن، ..^(۲) (الفظل حدیث ابن عمر)

یعنی .. حضور اکرم صلی الله علیه و آله فرمائی چې ما (په خوب کښې) اولیدل چې خلق په یو ځای کښې ولاړ دی، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه پاسېدو او هغوی یودوه ډوله اوبه راڅکلې، په دغه راڅکلو کښې څه کمزوری وه (په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره وه چې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په دور خلافت کښې چونکه د مانعین زکوة پیداشوې وه اوبل طرف ته څه د مدعیانو د نبوت شور اوزور وو، ځکه هغه دفتنوبه ختمولو کښې مصروف شوې وو، ددې وجې نه هغوی د اسلام داشاعت او تبلیغ هغه کارنامه انجام نه کړه کومه چې د حالاتو سازگار کیدو نه پس حضرت عمر رضی الله عنه انجام کړه، الله تعالی دې دهغوی کمزوری معاف کړي، ..

ددې نه پس حضرت عمر رضی الله عنه هغه ډول سنبهال کړو، دهغوی په لاس کښې راتلوسره هغه ډول چرس (د څرمنې لوی ډول) جوړشو، ماڅوک قوی او مضبوط سړې د حضرت عمر پشان ډول راڅکونکې اونه لیدلو، تردې پورې چې خلقو هلته دخپلو اوبښانو بارې جوړې کړې، (هلته نې مستقل قیام شروع کړو، ددې وجې نه چې د حضرت عمر د کار کردگې نه هغوی ته راحت او اطمینان زیات حاصل شی او هغوی د اسلام په اشاعت کښې لونیه برخه واغستله.)

ددې حدیث نه په واضحه توگه باندې اشاره ملاویږي چې حضور اکرم صلی الله علیه و آله نه پس حضرت

(۱) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب مناقب علی بن ابی طالب رضی الله عنه، رقم (۳۷۱۴)۔

(۲) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۱۳) کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (۳۶۳۳) و.

(ج ۱ ص ۵۱۷) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، باب (بدون ترجمه، بعد باب قول النبی صلی

الله علیه وسلم: لو کنت متخذاً خلیلاً)، رقم (۳۶۶۴)، صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من

فضائل عمر رضی الله عنه، رقم (۶۱۹۲-۶۱۹۷)۔

ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ اودھغه نه پس به حضرت عمر رضی اللہ عنہ خلیفه وی. خکه چي دانبیا، کرامو خوبونه هم وحی وی -

④- دحضرت عبدالله بن عمر نه مروی په یو حدیث کښې حضور اکرم ﷺ دخلفاء اربعه تذکره دهغوی د بعضې مناقبوسره اوکړه، داتذکره هم علی ترتیب الخلافت شوي دي .. اراف امتی هامتق ابوبکر، واشدهم فی الاسلام عمر، واصلدهم حیاء عثمان، واقضاهم علی، ① -

یعنی .. زما په امت کښې په دي امت باندې دتولونه زیات شفیق ابوبکر دي. داسلام په باره کښې دتولونه سخت عمر دي، دتولونه رشتونې حیا والا عثمان دي اویه عدل اونصاف کښې دتولونه زیات علی دي، ② -

③- هم دحضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ نه یو روایت مروی دي. دکوم دشاري نه چي د شیخینو ترتیب معلومیری :

.. قال رسول الله صلى عليه وسلم : انا اول من تنشق عنه الارض، ثم ابوبكر، ثم عمر..... ④ -
یعنی .. دتولونه وړاندې به زما قبر شق کیږي. بیا دابوبکر بیا. د عمر ..
④- دحضرت علی رضی اللہ عنہ نه مرفوعا مروی دی :

.. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لابي بكر: يا ابا بكر، ان الله اعطاني ثواب من آمن بي منذ خلق آدم الى ان بعثني، وان تعالي اعطاك يا ابا بكر ثواب من آمن بي منذ بعثني الى يوم القيامة، ⑤ -

یعنی .. اے ابوبکر! الله تعالی مالره دحضرت آدم دپیدائش نه زما دبعت پورې څومره خلقو چي ایمان راوړو دتولو ثواب عطا کړو اوتالره زما دبعت نه تر قیامته پورې چي څومره خلق ایمان راوړي دهغه تولو خلقو ثواب عطا کړو -

⑥- دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه مرفوع روایت منقول دي :

.. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا ينبغي لقوم فيهم ابوبكر ان يؤمهم غيره، ⑦ -

یعنی .. په کوم قوم اوجماعت کښې چي ابوبکر وی نوبل چالره امامت نه دي کول پکار، ⑧ -

⑨- دحضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نه مروی دی :

.. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ان اهل الدرجات العلى يراهم من اسفل منهم كما يرى الكواكب الطالع في الافق من آفاق السماء، وان ابا بكر وعمر منهم وانعما، ⑩ -

① رواه ابو يعلى في مسنده. انظر المطالب العلية بزوائد المسانيد الثمانية (ج ٤ ص ٨٥) باب ما اشترك فيه جماعة من الصحابة، رقم (٤٠٣١) -

② جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب بلا ترجمه، تحت مناقب عمر بن الخطاب رضی الله عنه، رقم (٣٦٩٢) -

③ كنز العمال (ج ١١ ص ٥٥٩)، كتاب الفضائل، الباب الثالث في ذكر الصحابة وفضلهم، رقم (٣٢٦٤٢) -

④ جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکر صدیق رضی الله عنه، رقم (٣٦٧٣) -

⑤ سنن ابن ماجه، المقدمة، فضل ابی بکر صدیق رضی الله عنه، رقم (٩٦) و جامع الترمذی، ابواب المناقب،

باب مناقب ابی بکر صدیق رضی الله عنه، رقم (٣٦٥٨) -

یعنی،، بلند در جات و الاحضرات و لره به بنکته والاداسې گوری څنگه چې د آسمان په افق باندې راختونکې ستورې ښکاره کیږي او ابوبکر او عمر هم په هغې کښې دی او دوی ته به مزید ډیر څه ملاوړی،،۔

(۱۲) حضرت انس رضی الله عنه د حضور اکرم صلی الله علیه و آله ارشاد نقل کوي، کوم چې ئې حضرت علی ته خطاب کولو سره فرمائيلې وو:

،، هذان سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والاخرین، الا النہین والمرسلین، لاتخبرہما یا علی،،۔ (۱)

(۱۳) د حضرت حذیفه رضی الله عنه نه روایت دي:

،، قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: اقتدوا بالذین من بعدی: ابی بکر وعمر،،۔ (۲)

یعنی،، زما نه پس چې کوم دوه کسان دي، یعنی ابوبکر او عمر، د دوی اقتدا او کړئ،،۔

(۱۴) د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه نه روایت دي:

،، ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: اری الليلة رجل صالح، ان ابابکر نیط برسول الله صلی الله علیه وسلم، ونيط عمر بابی بکر، ونيط عثمان بعمر، قال جابر: فلما قمنا من عند رسول الله علیه وسلم: قلنا: اما الرجل الصالح فرسول الله صلی الله علیه وسلم، واما ذكر رسول الله صلی الله علیه وسلم من نوط بعضهم ببعض، فهم ولا هذا الامر الذي بعث الله به نبيه صلی الله علیه وسلم،،۔ (۳)

یعنی،، مانن شپه یونیک سرې خوب کښې اولیدو چې ابوبکر د حضور صلی الله علیه و آله سره لگیدلې دي او حضرت عمر د ابوبکر سره، او عثمان عمر سره۔ حضرت جابر رضی الله عنه فرمائي چې کله مونږ د حضور اکرم صلی الله علیه و آله نه پاسیدو نو مونږ دا تعبیر او کړو چې د انیک سرې خوبه خپله رسول الله صلی الله علیه و آله دي، باقی حضور اکرم صلی الله علیه و آله، دیو بل سره د معلق کیدو چې کوم ذکر او کړو نو دا د دین او د خلافت د زمه دارو تذکره ده، د څه دپاره چې حضور اکرم صلی الله علیه و آله مبعوث شوي دي،،۔

ددې روایت نه نه صرف دا معلومه شوه چې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه احق بالخلافت دي، بلکه دا هم معلومه شوه چې دهغه نه پس به حضرت عمر رضی الله عنه خلیفه وي او دهغه نه پس به حضرت عثمان رضی الله عنه خلیفه وي۔

(۱۵) د حضرت جبیر بن مطعم رضی الله عنه نه روایت دي:

،، ات امرأة النبی صلی الله علیه وسلم، فامرھا ان ترجع الیه، قالت: ارایت ان جئت ولم اجدك؟ کانهما تقول: الموت، قال علیه الصلاة والسلام: ان لم تجدیني فالی ابابکر،،۔ (۴)

(۱) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکر صدیق رضی الله عنه، رقم (۳۶۶۴)۔

(۲) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکر صدیق رضی الله عنه، رقم (۳۶۶۲ و ۳۶۶۳)۔

(۳) مسند احمد (ج ۳ ص ۲۵۵)، مسند جابر بن عبد الله رضی الله عنه، رقم (۱۴۸۸۱)، والمستدرک للحاکم (ج ۳ ص ۷۱)، کتاب معرفة الصحابة، فضائل ابی بکر الصدیق رضی الله عنه۔

(۴) صحيح البخاری (ج ۱ ص ۵۱۶) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، باب (بدون ترجمة، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم، لو كنت متخذًا خليلًا)، ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

یعنی .. یوه ښځه حضور اکرم ﷺ ته راغلله، هغوی ﷺ هغې ته ددو باره راتلو حکم او کړو، هغې عرض او کړو چې که چرې زه راشمه او تاسو نه اونه مومه گویا چې هغې د نبی ﷺ وصال طرف ته اشاره کوله، نو هغوی ﷺ ارشاد او فرمانیلو که زه نه ووم نو ته ابوبکر ته ورشه... ددې روایت نه د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خلافت باندې په واضحه توګه دلالت کیږي.

(۱۱) د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه مروی دی :

.. کنانخیر بین الناس فی زمن النبی صلی الله علیه وسلم، فنخیر ابا بکر، ثم عمر بن الخطاب، ثم عثمان بن عفان رضی الله عنهم، (۱)

یعنی .. مونږ د حضور اکرم ﷺ په زمانه کښې بعضې حضراتو ته په بعضې باندې فضیلت ورکولو، نومونږ به د ټولونو په رومې افضل ابوبکر لره، بیا عمر بن خطاب لره او بیا عثمان بن عفان رضی الله عنہم لره ګرځولو...

دغه شان ددې حدیث دیو بل طریق الفاظ دی : .. کنانی زمن النبی صلی الله علیه وسلم لانعدل بآبی بکر احدا، ثم عمر، ثم عثمان، ثم نترك اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم لانفاضل بینهم، (۲)

یعنی .. مونږ به د حضور ﷺ په زمانه کښې هیڅ څوک د حضرت ابوبکر سره نه برابرول. بیا د عمر درجه وه بیا د عثمان، بیا د نور و حضراتو صحابه په مینځ کښې به مو مفاضلت معامله نه کوله،...

دا روایت هم ددې حضراتو د ترتیب افضلیت او بیا ترتیب احقیق بالخلافت باندې صریح گویا دي.

(۱۴) حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی : .. ابوبکر سیدنا وخیرنا واحبنا الی رسول الله صلی الله علیه وسلم، (۳)

یعنی .. ابوبکر زموږ سردار، په مونږ ټولو کښې د ټولونو افضل او حضور اکرم ﷺ ته د ټولونو محبوب وو،...

(۱۸) د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دي : .. مرض النبی صلی الله علیه وسلم، فاشتد مرضه، فقال : مروا ابا بکر فلیصل بالناس، قالت عائشه : انه رجل رقیق، اذا قام مقامك لم یستطع ان

بقیه حاشیه د تیر مخ [رقم (۳۶۵۹)، (ج ۲ ص ۱۰۷۲) کتاب الحکام، باب الاستخلاف، رقم (۷۲۲۰)، و (ج ۲ ص ۱۰۹۴) کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب الاحکام التي تعرف بالدلائل وكيف معنى الدلالة وتفسیرها؟، رقم (۷۳۶۰)، وصحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل ابی بکر الصديق رضی الله عنه، رقم (۱۷۹ او ۶۱۸۰)۔

(۱) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۱۶) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، باب فضل ابی بکر بعد النبی صلی الله علیه وسلم، رقم (۳۶۵۵)۔

(۲) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۱۶) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، باب مناقب عثمان بن عفان ابی عمرو القریشی رضی الله عنه، رقم (۳۶۹۷)۔

(۳) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکر صدیق رضی الله عنه، رقم (۳۶۵۶)۔

یصلی بالناس، قال مروا ابابکر فلیصل بالناس، فعاتت، فقال: مری ابابکر فیصل بالناس، فانکن صواب یوسف، فاتاه الرسول، فصلی بالناس فی حیاة النبی صلی الله علیه وسلم، - (۱)

یعنی .. دحضور اکرم ﷺ په مرض کښې چې کله شدت پیدا شو نو هغوی اوفرمائیل چې ابوبکر ته اواني چې هغه مونځ ورکړي. حضرت عائشه عرض اوکړو چې هغه نرم دل سړې دې، ستاسو په ځانې باندې چې اوږدیدیږي نو مونځ به اونه کړې شی، نو هغوی اوفرمائیل چې ابوبکر ته اواني چې مونځ ورکړي حضرت عائشه بیاخپله خبره دوباره کړه. هغوی اوفرمائیل چې ابوبکر ته اواني چې مونځ ورکړي او تاسو دیوسف علیه السلام دښخوېشان ئې، قاصد ابوبکر ته ورغلو او هغوی دحضور اکرم ﷺ په ژوند کښې خلقوته مونځ ورکړو. -

دا روایت دحضرت ابوموسی اشعری علیه السلام نه علاوه دحضرت عائشه (۲) دحضرت عبدالله بن مسعود (۳) دحضرت عبدالله بن عباس (۴) دحضرت عبدالله بن عمر (۵) دحضرت عبدالله بن زمعه (۶) او دحضرت علی بن ابی طالب (۷) نه هم مروی دې -

نو حافظ سیوطی رحمه الله فرمائی چې دا حدیث متواتر دې - (۸)

⑩- دحضرت ابوسعید خدری علیه السلام روایت دې:

.. خطب النبی صلی الله علیه وسلم، فقال: ان الله خير عبدا بين الدنيا وبين ما عندها، فاختار ما عند الله،

فهکي ابوبکر علیه السلام..... قال: يا ابابکر، لاتبک، ان من امن الناس على في صحته وماله ابوبکر، ولو كنت متخذاً

خلیلاً لاتخذت ابابکر، ولكن اخوة الاسلام ومودته، لایقین فی المسجد باب الاسد، الاباب ابی بکر، - (۹)

یعنی .. حضور ﷺ خطبه ورکوله او وې فرمائیل چې الله تعالی یو بنده ته اختیار ورکړو چې

(۱) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۹۳) کتاب الاذان، باب اهل العلم والفضل احق بالامامة. رقم (۶۷۸) و. (ج ۱ ص ۴۷۹) کتاب احادیث الانبیاء باب قول الله تعالی (لقد کان فی یوسف واخوته آیات للسانین). رقم (۳۳۸۵). وصحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب استخلاف الامام، رقم (۹۴۸) -

(۲) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۹۳) کتاب الاذان، باب اهل العلم والفضل احق بالامامة. رقم (۶۷۹) -
(۳) التمهید (ج ۲ ص ۱۳۱) -

(۴) مسند احمد (ج ۱ ص ۲۳۱ و ۲۳۲). رقم (۲۰۵۵). و (ج ۱ ص ۳۵۶) مسند عبدالله بن عباس. رقم (۳۳۵۵) -

(۵) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۹۳) کتاب الاذان، باب اهل العلم والفضل احق بالامامة. رقم (۶۸۲) -
(۶) مسند احمد (ج ۴ ص ۳۲۲) مسند عبدالله بن زمعه. رقم (۱۹۱۱۳) -

(۷) الاستیعاب بها مش الاصابة (ج ۲ ص ۲۵۱). والتمهید (ج ۲ ص ۱۲۹) -

(۸) تاریخ الخلفاء (ص ۵۵). فصل فی الاحادیث والایات المشيرة الى خلافته وكلام الائمة فی ذلك -

(۹) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۶۷۶) کتاب الصلاة، باب الخوخة والمرفی المسجد. رقم (۴۶۶).

و (ج ۱ ص ۵۱۶) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم. باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: سدو الابواب الا باب ابی بکر. رقم (۳۶۵۴). و (ج ۱ ص ۵۵۲) کتاب مناقب الانصار، باب هجرة النبی صلی الله علیه وسلم واصحابه الى المدينة. رقم (۳۹۰۴). وصحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل ابی بکر الصديق رضی الله عنه. رقم (۶۱۷۰ و ۶۱۷۱) -

یا خود بیا کنبی پاتې کیدل خوښ کړه یا څه چې ماسره دی هغه اختیار کړه - نو هغه بنده الله تعالی سره چې څه دی هغه ئې اختیار کړه، دې اوريدلو سره حضرت ابوبکر په جړا شو. هغوی اوفرمائیل اے ابوبکر! مه چاره! او وې فرمائیل که چرې ماڅوک خلیل جوړولو نو ابوبکر به مې جوړ کړې وو، البته اسلامی اخوت او اسلامی مودت کافی دې. جمات طرف ته دکھولاؤ دو هره دروازه دې بنده کړې شی، او! د ابوبکر دروازه مستثنی ده... علامه سیوطی رحمته الله علیه فرمائی چې په دې حدیث کنبی د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خلافت طرف ته اشاره ده - (۱)

دلته دا اشکال کیدې شی چې په مسند احمد کنبی د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه حدیث دې، امر رسول الله صلی الله علیه وسلم بسد الابواب الشارعة فی المسجد وترک باب علی، .. (۲) یعنی.. حضور اکرم صلی الله علیه وسلم حکم او کړو چې د جمات طرف ته کومې دروازې دی هغه دې بندې کړې شی البته د حضرت علی دروازه دې پرېخوډې شی..

ددې یو جواب خودا دې چې په مسند احمد کنبی دا روایت د صحیحینو د روایت متعارض دې، په کوم کنبی چې استثناء صرف د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دپاره شوې ده. بیا د مسند احمد والا روایت، حجاج عن فطر، عن عبدالله بن شریک، عن عبدالله بن الرقیم الکنانی، په طریق سره مروی دې، دا روایت د صحیحینو د روایت معارضه نه شی کولې. ځکه چې فطربن خلیفه شیعې دې - (۳) عبدالله بن شریک عامری هم شیعې دې (۴) او عبدالله بن الرقیم مجهول دې - (۵)

او که صحیح هم وی نوبیا هم وئیلې کیدې شی چې د حضرت علی رضی الله عنه په باره کنبی هغوی په شروع شروع کنبی ارشاد فرمائیلې دې، او د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په باره کنبی بالکل په آخره کنبی کړې وو. والله اعلم -

(۶) حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه ته څه کسان د حضرت ابوبکر صدیق د بیعت په وخت کنبی راغلل اودهغوی په لاس باندې د بیعت خواهش ئې ظاهر کړو، نو په دې باندې هغوی اوفرمائیل: .. تاتون وفیکم ثالث ثلاثة، یعنی ابا بکر، فقلت لمحمد: من الثالث ثلاثة؟ قال: قول الله: (ثانی اثنین اذهما فی الغار)، .. (۷)

(۱) تاریخ الخلفاء (ص ۵۴) -

(۲) مسند احمد (ج ۱ ص ۱۷۵) مسند ابی اسحاق سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه، رقم (۱۵۱۱) -

(۳) شیعې جلد. انظر الکاشف (ج ۲ ص ۱۲۵) رقم (۴۴۹۴) -

(۴) ذکره ابن حبان فی المجروحین - فقال: .. کان غالباً فی التشیع، یروی عن الاثبات مالایشه حدیث الثقات، فالتنکب عن حدیثه اولی من الاحتجاج به. وقد کان مع ذلک مختاراً (ای من اصحاب المختار) - انظر تعلیقات الکمال (ج ۱ ص ۸۹) -

(۵) تهذیب الکمال (ج ۱ ص ۵۰۵ و ۵۰۶) -

(۶) المصنف لابن ابی شیبة (ج ۷ ص ۴۳ و ۴۳۴) کتاب المغازی باب ماجاء فی خلافة ابی بکر رضی الله عنه وسیرته فی الردة، رقم (۳۷۰۴۰) -

یعنی .. تاسو مالره راروان ئې او په تاسو کښې په دریو کښې دریم سرې موجود دې ؟ مراد ابوبکر دې، ما دمحمد نه تپوس او کړو چې دا دریم سرې څوک دې ؟ او فرمائیل ئې چې دالله تعالی ارشاد دې .. په دوو کښې دویم، کله چې هغه دواړه په غار کښې وو، ..

(۳۱) - حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی :

.. اجعلوا امامکم خیرکم، فان رسول الله صلی الله علیه وسلم جعل امامنا خیرنا بعده، .. (۱)
یعنی .. خپل امام هغه سرې جوړ کړئ کوم چې په تاسو ټولو کښې بهتروى، ځکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم دخپل ځان نه پس زموږ امام هغه سرې جوړ کړو کوم چې په موږ ټولو کښې دټولو نه بهتروو، ..

(۳۲) - او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی : .. مارای المسلمون حسنا فهو عند الله حسن، وما

راوا سیئا فهو عند الله سیئ، وقد رای اصحابه جیعا ان یستخلف ابابکر، .. (۲)

یعنی .. چې کوم څیز لره مسلمانان بهتر او گټورې نو هغه بهتر دې او کوم څیز لره چې مسلمانان بدتر او گټورې هغه بدتر دې او هغوی رضی الله عنهم ټولو صحابه کرامو حضرت ابوبکر لره خلیفه جوړلو دپاره بهتر او گټورلو، ..

(۳۳) - د حضرت علی رضی الله عنه نه د حضرت شیخینو رضی الله عنهما په باره کښې تپوس او کړې شونو هغه او فرمائیل :

.. کانا امامی هدی، راشدین مرشدین مصلحین منجین خراج من الدنيا خبیصین، .. (۳)

یعنی .. دا دواړه حضرات د هدایت امامان او رهنماوو، مصلح وو، په مقاصدو د خیر کښې کامیاب او کامران وو، د دنیا نه او گټې ترې رخصت شوی وو، یعنی طمع اولالچ یې خپل ځان ته نږدې پرې نه خودل، ..

(۳۴) - د حضرت علی رضی الله عنه ارشاد دې :

.. ان الله جعل ابابکر وعمر حجة علی من بعدهما من الولاة الی یوم القیامة، فسبقا والله سبقا بعیدا، واتعبا والله من بعدهما اتعبا شدیداً.....، .. (۴)

یعنی .. الله تعالی ابوبکر او عمر لره روستو تر قیامته پورې خلفاؤ باندې حجت جوړ کړو، نو په خدای قسم ! هغې دواړو ډیر وړاندې پورې سبقت او کړو او دخپل مابعد لره ئې ډیر په سخت تعجب او مشقت کښې واچول، ..

(۳۵) - د حضرت علی رضی الله عنه یو طویل اثر دې، په کوم کښې چې هغوی ډیر په واضحه توگه باندې د حضرت شیخینو منقبت بیان فرمائیلوسره دهغوی دا حق بالخلافت کیدو ذکر فرمائیلې دې :

(۱) - الاستیعاب بهامش الاصابة (ج ۲ ص ۲۵۱). والتنهید (ج ۲ ص ۱۳۱) -

(۲) - المستدرک للحاکم (ج ۳ ص ۷۸). کتاب معرفة الصحابة -

(۳) - طبقات ابن سعد (ج ۳ ص ۲۱۰) -

(۴) - اسد الغابة (ج ۴ ص ۱۵۷) ترجمة عمر الفاروق رضى الله عنه -

..... فلما حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم الوفاة قال : مروا ابايكم ان يصلى بالناس، وهويرى مكان، فصلى بالناس سبعة ايام في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلما قبض الله عليه ارتد الناس عن الاسلام، فقالوا: نصلى ولا نعطي الزكاة، فرض اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وابي ابوبكر متغصدا براهيه، فرجع براهيه رايعهم جميعا، وقال : والله، لو منعوني عقالا ما فرض الله ورسوله لجاهدتهم عليه، كما اجاهدكم على الصلاة فاعطى المسلمون البيعة طائعين، فكان اول ماسبق في ذلك من ولد عبد المطلب انا، فمضى عليه السلام وترك الدنيا وهي مقبلة، فخرج منها سليما، فسار فينا بسيرة رسول الله صلى الله عليه وسلم، لا تكسر من امر شيئا، حتى حضرته الوفاة، فرأى عمر اقوى عليها ولو كانت محاباة لاثريها ولدا، واستشار المسلمين في ذلك، فمنهم من رضى ومنهم من كره، وقالوا: اتؤمر علينا من كان عنانا وانت حى؟ فماذا تقول لربك اذا قدمت عليه؟ قال : اقول لربى اذا قدمت عليه : الهى ! امرت عليهم خيرا هلك، فامر علينا عمر، فقام فينا بامر صاحبيه، لا تكسر منه شيئا، نعرف فيه الريادة كل يوم في الدين والدنيا وفتح الله به الارضين، ومصر به الامصار، لا نخذله في الله لومة لائم، البعيد والقريب سواء في العدل والحق، وضرب الله بالحق على لسانه وقلبه، حتى ان كنا لنظن ان السكينة تنطق على لسانه، وان ملكا بين عينيه يسد ده وبقعه..... الحديث (١)

يعنى.. كله چې د حضور اكرم عليه السلام دوصال وخت راغلل نو هغوى ارشاد او فرمائيلو چې ابوبكر ته اوائى چې هغه خلقوته مونځ وركړى حالانكه حضور اكرم عليه السلام ته زما د موجودگي او د قرب خاص علم وو، نو هغوى د حضور اكرم عليه السلام په ژوند كښې او و ورځو پورې مونځونه او كړه بيا كله چې الله تعالى خپل نبي خپل خان ته اوبللو نو څه خلق مرتد شول، او وئيل به ئې چې مونږ به مونځونه كوو خو زكوة به نه وركوو، ټول صحابه كرام راځي شو، ليكن ابوبكر يواځې په خپله رايې باندې كلك ولاړ وو، بلكه دنورو درايې په مقابلې كښې ئې خپله رايې برتر ثابته كړه او او فرمائيل ئې : په الله قسم ! كه چرې دا خلق ماته ديورسې راكولونه هم انكار او كړى كومه چې الله اورسول په هغوى باندې لارمه كړى وى نوزه به دهغې په وجه باندې هغوى سره جهاد كومه، څنگه چې د مونځ دپاره جهاد لازم وى - نو ټولو مسلمانانو دهغوى په لاس باندې په خوشحالي سره بيعت او كړو. په دې سلسله كښې زه د عبدالمطلب په اولاد كښې د ټولونو رومبې يم، ابوبكر - د الله تعالى رحمتونه دى په هغه باندې دې نازل وى - لاړو او دنيا ئې په دې حالت كښې پريخودله چې دنيا دهغوى طرف ته روړاندې كيدله، ليكن هغوى د دنيا نه خپل خان بچ كړو اولاره، په مونږ كښې هغه د حضور اكرم عليه السلام په سیرت او طريقه مطابق روان وو، نومونږ دهغوى يوه معامله لره كوټه اونه موندله، تردې پورې چې دهغوى دوفات وخت راغللو، هغوى اوكتل چې دخلافت دپاره عمره یر مضبوط دې كه صرف دپرزونې اراده ئې وه نو خپل اولاد كښې به ئې چاله ترجيح وركړې وه خو هغوى مسلمانانو سره مشوره او كړه بعضې راضى شول او بعضې خپل خفگان ښكاره كړو او وئې

ونیل چي تاسو په مونږ باندې يو داسې سرې امير جوړول غواړئ چې ستاسو په ژوند کښې نې تاسو د خپلې رانې نه اړولئ، الله ته په مخامخ کيدو سره به څه جواب ورکوي؟ هغوی ورته او فرمائيل چې څه به عرض او کړم چې اې الله! ما په مسلمانانو باندې ستا په بندگانو کښې د ټولو نه بهتر کس مقرر کړې دې، دغه شان هغوی په مونږ باندې حضرت عمر رضي الله عنه امير جوړ کړو هغوی د مخکښې دواړو ملگرو په شان په مونږ باندې حکومت او کړو، يو خبره قابل د اعتراض نه وه، روزانه به ديني او د نياوې ترقي شروع وه الله تعالى د هغه په لاسونو باندې ملکونه فتح کړل بنارونه ئې آباد کړل. هغوی ته به د چا د ملامتگر د ملامتيا ويره نه وه، عدل و انصاف کښې به لرې او نژدې يو شان وو، الله تعالى د هغوی په زړه او ژبه باندې حق وراچولې وو تردې چې مونږ ته به پته اولگيده چې سکينت او وقار د هغوی د ژبې تابع دې او دا چې يو فرېسته د هغوی مخکښې وي چې هغوی ته نيعه لار وربښائي.

③۰ حضرت علي رضي الله عنه ارشاد دې: ان اول من يدخل الجنة من هذه الامة ابوبکر وعمر، قال: فقال رجل: يا امير المؤمنين، یدخلانها قبلك؟ قال: والذي فلق الحبة وبر النسيبة لیدخلانها قبلي ويشبعان من ثمارها، وليرويان من مائها وان لموقوف مع معاوية في الحساب: (۱)

يعنی په دې امت کښې د ټولو نه مخکښې جنت ته داخلیدو والا ابوبکر او عمر رضي الله عنهما به وي يو کس عرض او کړو اې امير المؤمنين: آيا هغوی دواړه به ستاسو نه هم مخکښې داخلېږي؟ وئې فرمائيل: او! د هغه ذات قسم چا چې دانه او شلوله او زنده سر ئې پيدا کړل، هغوی دواړه به ځما نه مخکښې جنت ته داخلېږي د هغه ځائی د میوو نه به مېرېږي او د اوبو نه به تنده ختمووي. او څه به امير معاويه سره به په حساب کتاب کښې ولاړ یم.

③۱. حضرت علي رضي الله عنه ارشاد دې:

سبق رسول الله ﷺ وصلى ابوبکر وثلاث عشر ثم خطبتنا او اصابتنا فتنة فما شاء الله عز وجل: (۲)

يعنی حضور پاک ﷺ د ټولو نه اول دویم نمبر ابوبکر رضي الله عنه او دریم نمبر حضرت عمر رضي الله عنه وو، او بيا دې نه پس مونږ فتنو او نيولو.

③۲ عن ابی الزناد قال: قال رجل لعلي: يا امير المؤمنين ما بال المهاجرين والانصار قدموا ابابکر وانت اولی منه منقبة واقدم منه سلما واسبق سابقه؟ قال: ان كنت قرشيا فحسبك من عائذة قال: نعم قال لولان المؤمن عائذ الله لقتلتك ولئن بقيت لتأتينك منی روعة حصرا ويحك! ان ابابکر سبقني الى اربع سبقني الى الامامة، وتقديم الامامة وتقديم الهجرة والى الغار وافشاء الاسلام ويحك ان الله ذم الناس كلهم و مدح ابابکر فقال: الا تنصروا فقد نصرة الله: (۳)

(۱) کتاب الکنی والاسماء للدولابی (۱/۱۹ و ۱۲۰) -

(۲) مسند احمد (۱/۱۲۴) رقم (۱۰۲۰) و (۱/۱۴۷) رقم (۱۲۵۶) و (۱۲۵۹) -

(۳) کنز الاعمال (۱۲/۵۱۴) رقم (۳۵۶۷۶) -

یعنی: یو کس د حضرت علی علیه السلام نه تپوس او کړو چې دا څه خبره ده چې انصارو او مهاجرینو ابوبکر رضی الله عنه مخکښې کړو حالانکه تاسو د هغوی په مقابله کښې د اوچتو مناقبو جوگه، په اسلام راوړلو کښې د هغوی نه مخکښې او په کارنامو کښې د هغوی نه زیات هم یی؟ هغوی ورته او فرمائیل که ته چرې قریشی نې نو ستا تعلق به عانده سره وی، هغه عرض او کړو چې او، ونې فرمائیل که چرې ایمان والاد الله پناه نه وه اخستې نو ما به ته قتل کړې وې او که ته ژوندې پاتې شوې نو څما طرف نه به په تا باندې د سختې ویرې معامله رازی. هلاک شې ابوبکر رضی الله عنه څما نه څلور څیزونو کښې مخکښې دې امامت کښې، هجرت کښې، په غار کښې پاتې کیدو د وجه او د اسلام په خورولو کښې، او هلاک شې الله تعالی د ټولو خلقو مذمت بیان کړې دې او د ابوبکر رضی الله عنه نې تعریف کړې دې او ونې فرمائیل که چرې ته د ابوبکر مدد نه کوي نو الله تعالی د هغوی مددگار دې.

③. صلة بن زفر رضی الله عنه فرمائی: کان علی اذا ذکر عنده ابوبکر قال: السباق ین کرون! السباق ین کرون!

والذی نفس یدیه ما استبقنا الی خیر قط الا سبقنا الیه ابوبکر (۱)

یعنی: هر کله چې به د حضرت علی علیه السلام په وړاندې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ذکر کیدلې شو نو وئیل به ئې چې د ټولو نه مخکښې تللو والا ذکر شروع دې، په هغه ذات مې دې قسم وی چې د چا په قبضه کښې څما ساه ده چې هر کله به یو نیک کار کښې ځمونې مقابله کیدله نو ابوبکر رضی الله عنه به همیشه ځمونې نه مخکښې والې کولو.

④. حضرت علی رضی الله عنه ارشاد فرمائی:

لقد امرنا النبی صلی الله علیه وسلم ابا بکر ان یصلی بالناس وان ل شاهد وما انا بغائب وما بی مرض فزینا الدنیا ما رضى

به النبی صلی الله علیه وسلم لدیننا (۲)

یعنی: حضور پاک صلی الله علیه وسلم چې کله خلقو ته د جمع ورکولو حکم ابوبکر صدیق ته او کړو نو زه هم هلته کښې حاضر ووم غائب نه ووم، زه بیمار هم نه ووم، هغوی چې زمونږ ځین د پاره کوم کس مقرر کړو هغه مونږ د خپلې دنیا د پاره هم خوښ کړو.

⑤. د حضرت علی رضی الله عنه نه منقول دی: ان اکرم الخلق من هذه الامة علی الله بعد نبیها وارفعهم

درجة: ابوبکر، لجمعه القران بعد رسول الله صلی الله علیه وسلم وقيامه بدین الله مع قدیم سوابقه وفضائله (۳)

یعنی: د الله تعالی په نیز باندې د حضور پاک صلی الله علیه وسلم نه پس ددې امت د ټولو نه عزتمند ترین سړې او د درجه په اعتبار سره د ټولو نه اوچت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دې ځکه چې هغوی د حضور پاک صلی الله علیه وسلم نه پس قران جمع کړو، د الله د دین حفاظت ئې او کړو او ددې نه علاوه نور فضائل او کارنامې ئې هم دی.

(۱) کنز الاعمال (۵۱۴/۱۲) رقم (۳۵۶۷۵) -

(۲) کنز العمال (۱۲۵۱۳) رقم (۳۵۶۷۰) وانظر الطبقات البن سعد (۸۳/۳) -

(۳) کنز الاعمال (۵۱۶/۱۲) رقم (۳۵۶۸۳) -

③ حضرت اسید بن صفوان رضی اللہ عنہ فرمائی: لہا توفی ابوبکر سجدۃ ثوبا، وارتجت المدينة بالہکاء وودھش الناس کیوم قبض رسول اللہ ﷺ جاء علی بن ابی طالب مسرعا باکیا مسترجعا وهو یقول الیوم انقطعت خلافة النبوة حق وقف علی باب البیت الذی فیہ ابوبکر، ثم قال: رحمک اللہ ابا بکر، کنت اول القوم اسلا ما واخلصهم ایماننا واکثرهم یقیننا واعظمهم غفی واحدیہم علی الاسلام، واحوطہم علی رسول اللہ ﷺ وامنہم علی الصحابة احسنہم صحبة واعظم مناقب واکثرہم سوابق وارفعہم درجة اقربہم من رسول اللہ ﷺ اشبهہم بہ ہدیا وستا وخلقا ودلا واشرفہم منزلة واکرمہم علیہ واولثہم عندہ (۱)

یعنی ہر کلمہ چہ ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ وفات شو نو ہغہ باندی یو کپرا و اچولی شود، پہ مدینہ کنہی غوغا شہ پہ خلقو داسی حالت جوہ شو خنگہ چہ د حضور پاک ﷺ وفات پہ موقع باندی وو پہ دغہ وخت کنہی حضرت علی رضی اللہ عنہ پہ تیزئی سرہ انا للہ وئیلو سرہ او پہ ژرا رالو او دا بہ ئی وئیل چہ نن نبوت والا خلافت ختم شو تردی چہ د کور دروازی سرہ اودریدو او وئی فرمائیل: اللہ دی پہ تا باندی ای ابوبکر رحمتونہ نازل کری تاسو د ٲولو نہ مخکنہی اسلام راوړلو والا، پہ ایمان کنہی د ٲولو نہ مخلص، پہ یقین کنہی د ٲولو نہ زیات، پہ استغناء کنہی د ٲولو نہ اوچت، د اسلام د پارہ د ٲولو نہ زیات مہربانہ، د رسول اللہ ﷺ د پارہ د ٲولو نہ زیات محافظ، تاسو پہ صحابہ باندی د ٲولو نہ زیات احسان کولو والا، د ملگیرتیا پہ اعتبار سرہ د ٲولو نہ اعلیٰ، د مناقب پہ اعتبار سرہ اوچت، پہ فضائل کنہی د ٲولو نہ زیات، پہ درجہ کنہی اوچت، حضور پاک ﷺ تہ د ٲولو نہ نیزدی، طریقہ کار، اخلاق او عادت پہ اعتبار سرہ تاسو د ہغوی مشابہ، پہ درجہ کنہی د ٲولو نہ اشرف او د حضور پاک ﷺ پہ نیز د ٲولو نہ عزتمند او اعتباری وی

④ عن عبد اللہ قال: سمعته یقول: قام علی رضی اللہ عنہ المنبر فذکر رسول اللہ فقال: قبض رسول اللہ واستخلف ابوبکر رضی اللہ عنہ فعمل بعملہ وسار بسیرتہ حق قبضہ اللہ عزوجل علی ذالک ثم استخلف عمر فعمل بعملہا وسار بسیرتہا حق قبضہ اللہ علی ذالک (۲)

یعنی حضرت علی رضی اللہ عنہ پہ منبر باندی تشریف فرما شو او د حضور پاک ﷺ ذکر ئی اوکړو، وئی فرمائیل چہ د حضور پاک ﷺ وفات اوشو نو ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ خلیفہ جوہ شو، ہغوی ہم د حضور پاک ﷺ پہ عمل او سیرت باندی روان وو، تر دی چہ اللہ تعالیٰ ہغوی خپل خان تہ راوغوښتل، بیا حضرت عمر رضی اللہ عنہ خلیفہ جوہ شو ہغوی ہم د مخکنہی دواړو پہ عمل او سیرت باندی عمل ساتلو تر دی چہ ہغوی ہم وفات شول

⑤ حضرت علی رضی اللہ عنہ د یوم الجمل پہ موقع باندی ارشاد او فرمائیلو: ان رسول اللہ ﷺ لم یعهد الینا عهدا ناخذ بہ فی امارۃ ولکنہ شی عرینا من قبل انفسنا، ثم استخلف ابوبکر، رحمة اللہ علی ابی بکر،

(۱) کنز الاعمال (۱۲/۵۴۳، ۵۴۲) -

(۲) مسند احمد (۱/۱۲۸) مسند علی رضی اللہ عنہ رقم (۱۰۵۵) و (۱۰۵۹) -

فانقام واستقام، ثم استخلف عمر، رحمة الله على عمر، فانقام واستقام، حتى ضرب الدين هجرانه (۱)

يعني حضور باک ﷺ د امارت په سلسله کښې مونږ ته څه حکم نه وو کړې چې مونږ په هغې باندې چلیدلې وې البته دا معامله مونږ په خپلې رانې سره حل کړه بیا ابوبکر خلیفه شو الله دې په ابوبکر رضی الله عنه رحمت نازل کړې په خپله هم صحیح وو او نور نې هم صحیح کړل، بیا حضرت عمر رضی الله عنه خلیفه شو الله تعالی دې په عمر رضی الله عنه باندې هم رحمت نازل کړې هغوی هم په استقامت باندې روان وو او نور نې هم روان کړل تر دې چې دین مکمل توگه باندې پوخ شو.

⑤ محمد بن حنفیه رضی الله عنه فرماني: قلت لابي: اي الناس خير بعد رسول الله؟ قال ابوبكر: قلت ثم من؟

قال عمر وعشيت ان يقول عثمان قلت: ثم انت؟ قال: ما انا الا رجل من المسلمين (۲)

يعني ما خپل پلار نه تپوس او کړو چې د رسول الله ﷺ نه پس څوک د ټولو نه افضل دې؟ ونې فرماني: ابوبکر، ما تپوس او کړو چې بیا څوک؟ ونې فرماني: عمر، دې نه پس ماته ویره اوشوه چې د عثمان رضی الله عنه نوم به اخلي ځکه ما ترې نه تپوس او کړو چې بیا تاسو یې؟ ونې فرماني چې څه خو په عام مسلمانو کښې یو مسلمان یم. په دې روایت کښې حضرت علی رضی الله عنه د شیخینو په ښکاره سره افضلیت بیان کړې دې حضرت شاه ولی الله رضی الله عنه فرماني چې:

اما بیان افضلیت شیخین، پس ازوي متواتر شده مرفوعا وموقوفا، هر چند این مسئله مذهب جمیع اهل حق است اما کسی از صحابه آن را مصرح نکرده و محکم تر چون علی مرتضی نیاروده (۳)

مطلب دادې چې د شیخینو افضلیت د حضرت علی رضی الله عنه متواتر ثابت دې اگر چې د شیخینو افضلیت د ټولو اهل حق مذهب دې خو بیا هم په صحابو کښې دا مسئله د حضرت علی رضی الله عنه په شان په وضاحت او مضبوطی سره چا بیان کړې نه ده. دغه شان د حضرت علی رضی الله عنه دا روایت نقل کوونکو کښې د دوی خوی محمد بن الحنفیه نه علاوه عبدالله بن سلمه (۴)، علقمه بن قیس (۵)، عبدخیر (۶)، حضرت ابوجحیفه (۷)، النزال بن سبره (۸)، محمد بن وهیر و غیره ډیر حضرات دی.

⑥ حضرت علی رضی الله عنه ته چې کله دا معلومه شوه چې بعضې خلق ده لره د شیخینو نه افضل

(۱) مسند احمد (۱/۱۴) مسند علی رضی الله عنه رقم (۹۲۱) -

(۲) صحیح البخاری (۱/۵۱۸) کتاب الفضائل اصحاب النبی ﷺ باب (بدون ترجمه بعد باب قول النبی ﷺ لو كنت متخذا خليلا) رقم (۳۶۷۱) -

(۳) ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء مترجم (۱/۲۵۴) -

(۴) سنن ابن ماجه المقدمة باب في فضائل اصحاب النبی ﷺ فضل عمر رضی الله عنه رقم (۱۰۶) -

(۵) رواه احمد انظر ازالة الخفاء (۱/۲۵۶) -

(۶) مسند احمد (۱/۱۱۳) رقم (۹۰۸ و ۹۰۹) -

(۷) مسند احمد (۱/۱۰۶) رقم (۸۳۳) -

(۸) الاستيعاب بهامش الاصابة (۲/۲۵۲) ترجمة سيدنا ابي بكر الصديق رضی الله عنه -

گنری نو په منبر باندې اودریدو او حمد و ثنا نه پس نې اوفرمانیل

ایها الناس انه بلغنی ان قوما یفضلون علی ابوبکر و عمر، ولو کنت تقدمت فیہ لعاقبت فیہ فمن سبعة بعد هذا اليوم یقول هذا فهو مقترع علیه حد المفتی ثم قال: ان خیر هذه الامة بعد نبیها ابوبکر ثم عمر ثم الله تعالی

اعلم بالخیر بعد قال: وفي المجلس الحسن بن علی، فقال: والله، لو سئی الثالث لسمی عثمان (۱)

یعنی آی خلقو ماته دا خبره رارسیدلې ده چې څه خلق ماله په ابوبکر او عمر رضی الله عنهما باندې فضیلت راکوی که مخکښې نه ځما د طرف نه تنبیه شوې وه نو ما به داسې خلقو ته سزا ورکړې وه، د نن نه پس چې د چا نه ما دا واوریدل نو پوه دې شی چې دې الزام لگوونکې دې، ده باندې به د الزام لگولو حد لگي، بیا نې اوفرمانیل چې د نبی نه پس په دې امت کښې د ټولو نه بهترین ابوبکر دې بیا عمر دې دې نه پس د الله په علم کښې ده چې څوک افضل دې په دې مجلس کښې حسن هم وو، ونې فرمانیل که د دریم نوم نې اخستلې وې نو د عثمان نوم به نې اخستلو

(۱۵) عن ابی وائل قال: قيل لعلی بن ابی طالب رضی الله عنه الا تستخلف علينا؟ قال: ما استخلف رسول الله ﷺ

فاستخلف، ولكن ان یرد الله بالناس خیرا فسیجمعهم بعدی علی خیرهم کما جمعهم بعد نبیهم علی خیرهم (۲)

صححه الحاكم وقرره الذهبي

یعنی حضرت علی رضی الله عنه نه تپوس اوکړې شو چې تاسو به څوک زمونږ د پاره خلیفه مقرر کړې وو نو ونې فرمانیل چې حضور پاک ﷺ څوک خوښ کړې نه وو نو بیا زه ولې خوښ کړم البته که الله تعالی انسانانو سره د خیر فیصله کړې وي نو ځما نه پس چې څوک بهتر وي الله تعالی به خلقو لره په هغه باندې جمع کړي څنگه چې الله تعالی د خپل نبی ﷺ نه پس په یو بهترین کس باندې دوی جمع کړې وو

(۱۶) صحیح بخاری کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه د حضرت علی او حضرت عباس رضی الله عنهما واقعہ منقول ده:

ان علی بن ابی طالب خرج من عند رسول الله ﷺ فی وجعه الذی توفی فیہ، فاخذ بیده عباس بن عبدالمطلب فقال له: انت والله بعد ثلاث عهد العصا وان والله لاری رسول الله ﷺ سوف یتوفی من وجعه هذا انی لاعرف وجوه بنی عبدالمطلب عند الموت اذهب بنا الی رسول الله ﷺ فلنساله فیمن هذا الامر ان کان فینا علمنا ذالک وان کان فی غیرنا علمناه فاوص بنا فقال: علی: انا والله لئن سالناها رسول الله ﷺ فمنعناها لایعطيناها الناس بعدة وان لا اسالها رسول الله ﷺ (۳)

(۱) ازالة الخفاء (۱/۲۶۱ و ۲۶۲) -

(۲) المستدرک للحاکم (۷۹/۳) کتاب معرفة الصحابة باب ابی بکر الصديق رضی الله عنه -

(۳) صحیح البخاری (۶۳۹/۲) کتاب المغازی باب مرض النبی ﷺ ووفاته رقم (۴۴۴۷) و (۹۲۷/۲) کتاب الاستیذان باب المعانقة وقول الرجل کیف اصبحت؟ رقم (۶۲۶۶) -

یعنی حضرت علی رضی الله عنه د حضور پاک صلی الله علیه و آله نه هغه وخت بهر او وتلو هر کله چې هغوی په مرض الوفات کښې وو، حضرت عباس رضی الله عنه د هغه لاس اونیولو او ونې ونیل چې په الله قسم! ته به درې ورځې پس د عصا تابع شې ماته یقین دې چې د حضور پاک صلی الله علیه و آله به په دې مرض کښې وفات کیږي ماته د مرگ په وخت د بنو عبدالمطلب د مخونو پیژندل کیدل معلوم دی مونږ ځان سره حضور پاک صلی الله علیه و آله ته بوځه چې مونږ ترې تپوس او کړو چې دا خلافت به چاته میلاویځي؟ که زمونږ طرف ته راتلونکي وی نو پته به اولځي او که ځمونږ طرف ته نه وی نو چې چاته میلاویږي چې هغوی ته څه تاکیدي وصیت او فرماني حضرت علی رضی الله عنه او فرمانيل: په الله قسم که چرې مونږه حضور پاک صلی الله علیه و آله نه خلافت او غوښتلو او انکار نې او کړلو نو بیا دا خلق چرې هم مونږ له به رانکړي، څه به حضور صلی الله علیه و آله نه تپوس نه کوم.

سقیفه بنو ساعده کښې د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې د خلافت بیعت: مناسب معلومېږي چې له تفصیل سره په سقیفه بنی ساعده کښې د انصارو را جمع کیدل او د حضرات شیخین رضی الله عنهما هلته رسیدلو نه پس د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په رشتونې لاس باندې د خلافت د بیعت واقعه ذکر شې چې په هغې سره د استحقاق د خلافت دې بحث کښې کافی وضاحت کیږي. حضور پاک صلی الله علیه و آله د گل په ورځ د ماسپینین په وخت د عالم فانی نه عالم جاودانی طرف ته تشریف یوړلو.

د مابنام په وخت یو کس رالو او ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته نې خبر ورکړو چې انصار سقیفه بنی ساعده کښې جمع شوې دی او د سعد بن عباد رضی الله عنه په لاس باندې بیعت کول غواړي او بعضې انصار دا هم وائی چې یو امیر ځمونږ نه او یو د قریشو نه به وی. د انصارو خیال دا وو چې د خلافت حق غوښتل انصارو ته حاصل دې ځکه چې انصارو د دین مدد او کړو او حضور پاک صلی الله علیه و آله نې ځان سره ایسار کړو او بیا دوی سره شول او د الله دشمنانو سره نې جهاد او کړو، بعضې په کښې ددې مخالفت هم او کړو او خپل مینځ کښې په نې خبرې واړولې.

هر کله چې ددې خبرې اطلاع شیخینو ته اوشوه نو دې دواړو بزرگانو ابو عبیده بن الجراح خان سره کړو او ددې اختلاف د بندولود پاره سقیفه ته روان شول چې الله مه کړه څه فتنه پیدا نشي. کله چې دا دواړه هلته اورسیدل نو حضرت سعد رضی الله عنه او دریدلو او تقریر نې او کړلو:

اما بعد: فنحن الانصار وکتيبة الاسلام واتم يا معشر قريش، رهط بيننا، وقد دفت الينا دافة من قومكم، فاذا هم يريدون ان يعصمونا الامر^(۱)

یعنی مونږ انصار د دین اسلام مددگاران یو او د اسلام لښکر یو او تاسو اې د مهاجرینو ډلې! په مونږ کښې یو وره ډله یی (یعنی تاسو له یی او مونږه ډیر یو)، او ستاسو د قوم یو ورې ډلې ځمونږ سره پناه اخستې ده او اوس هغوی د خلافت حق ځمونږ نه په زور اخستل غواړي. د یو روایت مطابق حضرت سعد بن عباد رضی الله عنه خپل تقریر کښې او فرمانيل:

يا معشر الانصار لكم سابقة في الدين وفضيلة في الاسلام، ليست لاحد من العرب، ان محمد صلی الله علیه و آله لهث في قومه

(۱) الكامل لابن الاثير (۲/۲۲۱) حديث السقيفة وخلافة ابي بكر رضي الله عنه وارضاه-

بضع عشرة سنة، يدعوهم الى عبادة الرحمن وخلق الانداد والادنان، فما آمن به الا قليل، ما كانوا يقدرون على منعه ولا على اعزاز دينه ولا على دفع ضيم حق اذا اراد الله بهم الفضيلة ساق اليكم الكرامة، وخصكم بالنعمة، ورنهكم الايمان به ورسوله، والمنع له ولاصحابه، والاعزاز له ولدينه، والجهاد لاعدائه، فكنتم اشد الناس على عدوه، حتى استقامت العرب لامر الله طوعا وكرها واعطى البعيد المقادة صاغرا، فدانت لرسوله باسياقكم العرب وتوفاة الله وهو عنكم راض، وبكم قرير العين، استبدوا بهذا الامر دون الناس، فانه لكم^(۱)

يعنى اې د انصارو خلقو تاسو ته په دين كښې مخكښې والې حاصل دې او اسلام تاسو ته فضيلت دركړو چې عربو كښې چاته هم حاصل نه دې. محمد ﷺ په خپل قوم كښې د لسو كالو نه زيات پاتې شو، هغوى خلقو ته د الله تعالى د عبادت او د بتانو د پرېښودلو دعوت وركولو، په دوى باندې ايمان راوړلو والا ډير لږ وو، هغوى نه د حضور پاك ﷺ دفاع كولې شوه او نه ئې د دين مدد كولې شو، او نه ئې يو ظلم لرې كولې شو، پس هر كله چې د الله تعالى اراده د هغوى د اوچتولو او شوه نو دا عزت ئې ستاسو په تقدير كښې واچولو، او دا نعمت ئې تاسو سره خاص كړو، تاسو ئې په الله او رسول ايمان راوړلو والا، د دوى او د اصحابو ئې دفاع كولو والا، د دوى او د دين مدد كولو والا او دشمنانو سره د جهاد كولو توفيق ئې دركړو تاسو د هغوى په دشمنانو باندې د ټولو نه زيات سخت وئى، تردې چې د ټول عرب، كه خوښه ئې وه او كه نا، خو د الله تعالى حكم پورا كولو د پاره تيار شول، هغه كس چې تابعدار نه وو هغه هم ذليل او عاجز راغې او تابعدار شو، تردې چې ټول عرب ستاسو د تورې په زور سره د رسول الله ﷺ تابعدار شو، د هغوى وفات په داسې حالت كښې او شو چې هغوى زمونږ نه خوشحاله وو، خمونږ د وجه د هغوى سترگې يخې وې، لهذا د خلافت دا معامله خپل لاس كښې واخلي ځكه چې دا ستاسو د پاره دې

حاضرينو دا تقرير ډير خوښ كړو او هر طرف نه د ستاينې آوازونه اوچت شول، تقرير نه پس په دې مسئله باندې بحث شروع شو او خپل مينځ كښې اووئيل كه د قريشو مهاجرينو ددې نه انكار او كړو او دا ئې اووئيل چې مونږ هجرت كولو والا يوو او اولنى صحابه يوو چې په دوى باندې مو رومبې ايمان راوړو، او هم د هغه د قبيله او ډلې نه يوو، زمونږ حق زيات جوړېږي، نو داسې حالت كښې به څه كوئى؟

په دې باندې بعضې صحابه گرامو او فرمائيل چې مونږ به اووايو چې يو امير به زمونږ نه وي او يو امير به ستاسو نه وي، او داوړه اميران به په صلاح او مشوره سره د خلافت كار سر ته رسوي. حضرت سعد بن عبادي په اوريدو سره او فرمائيل چې دا رومبې كمزورى ده.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ په دې موقع غوښتل چې څه اووائى او په زړه زړه كښې ئې د ويلو د پاره ډير سوچ كړې وو، خو هر كله چې هغه پاسيدلو والاوو دغه وخت ابوبكر صديق رضی اللہ عنہ پاسيدو او د الله تعالى حمد و ثنا نه پس ئې او فرمائيل:

ان الله قد بعث فينا رسولا الى خلقه وشهيدا على امته ليعبدوه ويوحده، وهم يعبدون من دونه آلهة شتى

من حجر و خشب، فعظم على العرب ان يتركوا دين آباؤهم، فخص الله المهاجرين الاولين من قومه بتصديقه، والايان به والبواساة له و الصبر معه على شدة اذى قومهم وتكذيبهم اياه وكل الناس لهم مخالف زاد عليهم فلم يستوحشوا القلة عددهم وشنف الناس لهم فهم اول من عهد الله في هذه الارض وآمن بالله وبالرسول، وهم اولياؤه وعشيرته، واحق الناس بهذا الامر من بعده لا ينازعهم الا ظالم اتم يا معشر الانصار من لا ينكر فضلهم في الدين ولا سابقتهم في الاسلام رضيكم الله انصار لدينه، ورسوله وجعل اليكم هجرته، وقيامكم جملة الزواجه واصحابه، فليس بعد المهاجرين عندنا بمنزلتكم فنحن الامراء واتم الوزراء لا تغاوتون بمشورة ولا تقضي دونكم الامور^(۱)

يعني الله تعالى به مونر كنبي دخيل مخلوق د پاره رسول شهيد او گواه را وليگو، چي خلق د الله تعالى عبادت او كړي او د هغه توحيد اختيار كړي، چي په دغه وخت كنبي ددوي دا حالت وو چي د مختلف كانړو او لرگي جوړ شوې خدايانو عبادت نې كولو، د عرب خلقو ته د خپل پلار نيکه دين پريښودل گران شو نو دغه وخت كنبي الله تعالى ددوي تصديق د پاره اولني مهاجرين خوښ كړل چي هغوي په دوي باندي ايمان راوړلو، په غم كنبي ورسره شريك شول، ورسره كلك او دريدل چي كوم وخت د خپل قوم نه ورته سخت تكليفونه وريښ وو، هغوي دوي نه منلو، هر سړي مخالف وو، خو دا خلق په تعداد كنبي د كموالي باوجود په ويره كنبي او نه غورزیدل، حالانكه كفار به مسلمانو سره ډير په تكبر سره مخنيې ته راتلل، خو هم دغه مسلمانان په دې زمكه باندي د ټولو نه مخكښي د الله تعالى عبادت كولو والا، په هغه باندي او په هغه د رسول باندي ايمان راوړونكي وو، او هم دا د هغه خپلوان او خاندان والا وو. هم دغه حضرات ددوي نه پس د خلافت ډير حقداره دي، او هم دوي سره به مقابله كولو والا ډير ظالم وي، اي د انصارو ډلې ستاسو د لوړ مقام او شرافت، او په دين كنبي ستاسو د كارنامو نه انكار نشي كيدلې الله تاسو د خپل دين او د خپل رسول مددگاران جوړ كړي، ستاسو طرف ته هجرت او شو، په تاسو كنبي د هغوي بيبياني او لوڼې لوڼې صحابه كرام عليهم السلام موجود دي، د اول مهاجرينو نه پس ستاسو د درجه برابر هيڅ څوك نشته، چي مونر اميران يو نو تاسو به وزيران يئ، په يو مشوره كنبي تاسو هيريدي لې نه شي او نه به ستاسو نه بغير څه فيصله كيږي.

په يو روايت كنبي ابوبكر صديق رضي الله عنه انصارو ته په جواب كنبي او فرمائيل: ما ذكرتم فيكم من خير فاتم له اهل ولن يعرف هذا الامر الا لهذا النبي من قرش هم اوسط العرب نسبا ودارا^(۲)
يعني تاسو چي خپل كوم فضيلت بيان كړو واقعي تاسو ددې جوگه يئ خو د خلافت حقدار هم قرش دي ځكه چي دوي په عربو كنبي د نسل او قبيله په اعتبار سره د ټولو نه افضل دي.
د حضرت صديق اكبر رضي الله عنه دې تقرير نه پس حباب بن منذر پاسيدو او ونې فرمائيل چي

(۱) الكامل لابن الاثير (۲/۲۲۳) -

(۲) صحيح البخاري (۲/۱۰۱) كتاب المحاربين باب رجم الحبلى من الزنا اذا احصنت رقم (۶۸۳۰) -

مناسب داده چې یو امیر څمونږ نه وی او یو ستاسو نه^(۱)

صديق اکبر ﷺ دې موقع باندې او فرمائیل چې د حضور پاک ﷺ ارشاد دې الائمة من قريش^(۲)، یعنی خلفاء او امراء به د قريشو نه وی.

حضرت ابوبکر صديق ﷺ دا هم او فرمائیل: انه لا يحل ان يكون للمسلمين اميران فانه مهايكن ذلك يختلف امرهم واحكامهم وتتفرق جماعتهم ويتنازعون فيما بينهم هنالك تترك السنة وتظهر البدعة وتعظم الفتنة وليس لاحد على ذلك صلاح وان هذا الامر في قريش ما اطاعوا الله واستقاموا على امره قد بلغكم ذلك او سمعتموه عن رسول الله ﷺ ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم واصبروا ان الله مع الصابرين فنحن الامراء واتم الوزراء اخواتنا في الدين وانصارنا عليه^(۳)

يعنى د مسلمانانو دوه اميران په يو وخت نه شی کيدې ځکه که داسې او شوه نو په ټولو احکامو معاملو کښې به اختلاف پيدا شی او ددوی ډله به گډه وډه شی. په خپل مينځ کښې به په جنگ شی. او په داسې موقع به سنت پرېښودې شی او بدعات به ښکاره شی. فتنه به غټه شی او بيا به ددې صحيح والې د چا اختيار کښې نه وی، دا خلافت به قريشو کښې وی تر کومې چې قريش د الله تابعدار وی او په دين باندې کلک وی. او دا خبره تاسو ته رارسيدلې ده يا هغوی دا او فرمائیل چې دا خبره تاسو ته حضور پاک ﷺ نه اوریدلې ده چې جنگونه مه کړی کمزورې به شی، او ستاسو دېد به به ختمه شی. د صبر نه کار واخلي الله صبر والا سره دې. مونږ امير يوو او تاسو وزير. تاسو زموږ دينی روريان او په دين کښې څمونږ مددگاران یی.

حضرت عمر فاروق ﷺ هم او فرمائیل سيفان في غمد واحد لا يكونان او په يو روايت کښې دی هيها لا يجتمع فحلان في مغرس^(۴)، یعنی په يو همياني کښې دوه تورې او په يو ځاني دوه نران نشي ځاني کيدلې.

ددې حضراتو عقلی او نقلی دلالتو اوریدلو نه پس انصار ﷺ سر کيښودلو،

په دې موقع باندې صديق اکبر ﷺ حضرت سعد بن عبادہ ﷺ ته خطاب کښې او فرمائیل:

ولقد علمت يا سعد ان رسول الله ﷺ قال، وانت قاعد، قريش ولا هذا الامر، خير الناس تبع لبرهم وفاجرهم

(۱) الشامل للترمذی مع شرحه للقاری (۲/۲۱۹) -

(۲) المستدرک للحاکم (۴/۷۶) کتاب معرفة الصحابة ذکر فضائل قريش من حديث علي رضي الله عنه والمسند لاحمد (۳/۱۲۹) رقم (۱۲۳۳۲) قال القاری: وهو حديث صحيح ورد من طرق نحو اربعين صحابيا "جمع الوسائل في شرح الشامل (۲/۲۱۹) -

(۳) كنز العمال (۵/۵۹۶) كتاب الخلافة والامارة الباب الاول في خلافة الخلفاء. خلافة ابي بكر رضي الله عنه رقم (۱۴۰۵۹) -

(۴) السيرة الحلبية (۳/۳۵۸) باب ما يذكر فيه مدة مرضه وما وقع فيه وفاته صلى الله عليه وسلم -

تهم لفاجرهم: (۱)

یعنی ای سعد: تاته پته ده چې رسول الله ﷺ یو موقع باندې چې ته هلته کښې هم موجود وې فرمائیلې وو چې قریش به د خلافت ذمه دار وی ځکه چې ښه خلق ددې د نیکانو تابع دی او خراب خلق نې د خرابو تابع دی.

حضرت سعد رضی الله عنه او ونې فرمائیل: صدقت نحن الوزراء واتم الامراء (۲)، یعنی واقعی تا صحیح خبره او کړه مونږ به وزیر یوو او تاسو به امیر.

په دې روایت کښې ښکاره ده چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه حضرت سعد رضی الله عنه ته قسم ورکړو چې ستا په موجودگي کښې حضور پاک ﷺ دا فرمائیلې وو چې د خلافت د کار والیان به د قریشو نه وی او حضرت سعد رضی الله عنه صدقت وئیلو سره ددې تصدیق هم اوکړو.

د شمائل ترمذی یو روایت کښې دی چې هر کله انصارو: منا امیر و منکم امیر: او فرمائیل نو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه درې خصوصیات بیان کړل او په اعلان سره ئې او فرمائیل چې اووایی په چا کښې د ابوبکر رضی الله عنه نه علاوه دا خصوصیات شته؟

اول: دا چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته الله تعالی په قرآن کښې ثانی الاثنین اذها فی الغار: (۳) او فرمائیل، ابوبکر رضی الله عنه ته ئې دویم اوئیلو او دوی ته ئې د غار ملگرې هم اوئې. دویم: دا چې ابوبکر رضی الله عنه ئې د حضور پاک ﷺ خاص ملگرې او د هغه محبت سره خاص او فرمائیلو: (۴)

دریم: دا چې الله تعالی ددوی د پاره خپل معیت خاصه ذکر کړو: ان الله معنا: (۵)

گنی د علم او احاطه په لحاظ سره د الله تعالی مرسته عام ده او ټولو ته شامله ده: وهو معکم اینما کنتم: (۶) دا درې فضیلتونه د ابوبکر صدیق رضی الله عنه د قرآن د نص نه ثابت دی چې په هغې کښې دې طرف ته اشاره ده چې ابوبکر صدیق رضی الله عنه افضل دې او هم هغه د خلافت حقدار دې: (۷)

حضرت عمر رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه د فضائلو دلیلونو کښې صرف درې دلیلونه واخستل چې د رنډا ورځ په شان واضح دی گنی د آیت په سیاق و سباق کښې د صدیق اکبر رضی الله عنه د فضیلت دلیلونه نور هم ډیر دی: نو هغې کښې اول: د الله تعالی ارشاد دې: الا تنصروه فقد نصره الله اذ

اخرجه الذین کفروا: (۸)

(۱) المسند لاحمد (۵/۱) رقم (۱۸) مسند ابی بکر الصديق رضی الله عنه -

(۲) حواله بآله

(۳) التوبة / ۳۹ -

(۴) التوبة / ۳۹ -

(۵) التوبة / ۳۹ -

(۶) الحديد / ۴ -

(۷) شمائل الترمذی مع جمع الوسائل (۲/۲۲۰) -

(۸) التوبة / ۳۹ -

په دې آيت كښې د ابوبكر رضي الله عنه نه علاوه ټولو ته د نصرت په پريښودو باندې زور نه ده ځكه چې ابوبكر صدیق رضي الله عنه خو هغوی سره وو او د حضور پاك صلی الله علیه و آله مددگار وو، نو دوی د زورنې نه بهر دی دویم: دا چې د الله د طرف نه د حضور پاك صلی الله علیه و آله په امداد كښې د ابوبكر صدیق رضي الله عنه امداد هم شامل دې ځكه دوی حضور پاك صلی الله علیه و آله سره وو، نو دوی هم د حضور پاك صلی الله علیه و آله پشان د الله د طرف نه په امداد او مرسته كښې شامل وو، نو هم دوی به د خلافت حقدار وی.

دریم: دا چې فانزل الله سكينته عليه كښې د عليه ضمير د صحيح قول په اعتبار سره ابوبكر صدیق رضي الله عنه ته راجع دې، يعنی د الله د طرف نه سكون او اطمینان ابوبكر صدیق رضي الله عنه ته شامل دې ځكه چې هم دوی به د حضور پاك صلی الله علیه و آله په محبت كښې انتھائی درجه پرېشانه او بې چين وو، الله دوی ته خاص سكون او اطمینان ورکړو.

څلورم: دا چې دې آيت كښې ابوبكر رضي الله عنه ته ثان اثنتين وئيلې شوې دی چې په هغې كښې دې طرف ته اشاره ده چې ابوبكر رضي الله عنه د علم او عمل په كمالاتو كښې د حضور پاك صلی الله علیه و آله ثاني او قائم مقام دې او په نزديكت او د غار په انواراتو او تجلياتو كښې د حضور پاك صلی الله علیه و آله ملگري او يار غار دې.

پنځم: دا چې اذيقول لصاحبه كښې د صاحب نه مراد په اجماع د مفسرينو ابوبكر صدیق رضي الله عنه مراد دې الله تعالى په قران كښې خاص توگه باندې دوی د حضور پاك صلی الله علیه و آله خاص دوست، خاص مرستوال او د اخلاص نه ډك ريشتونې محبت كولو والا او خودلو، اشاره دې طرف ته ده چې د ابوبكر رضي الله عنه مرسته او دوستانه د هميشه د پاره قائم ده، د دنيا په ژوند كښې د حضور پاك صلی الله علیه و آله دوست دې او په عالم برزخ، عالم آخرت، ميدان حشر او په حوض كوثر باندې هم دوی د هغوی به دوست وی، دغه وجه نه بعضې علماؤ ليكلې دی چې څوك د ابوبكر صدیق رضي الله عنه د صحابي كيدو نه انكار او كړی نو هغه كافر دې چې دې د الله تعالى د دې قول لصاحبه انكار كونكې دې.

شپږم: دا چې ابوبكر رضي الله عنه باره كښې ئې دا او فرمائيل لاتحزن يعنی اې ابوبكر ته غمگين او پرېشانه كيږه مه دا د دې خبرې دليل دې چې ابوبكر صدیق رضي الله عنه په حضور پاك صلی الله علیه و آله باندې ځان قريانه وونكې عاشق او دوی هغوی د پاره غم شريك وو،

اووم: دا لاتحزن نه پس ان الله معنا ئې او فرمائيل او د الله تعالى د خصوصي مرستې زيرې ورکړو^(۱)

دې نه پس ابوبكر صدیق رضي الله عنه او فرمائيل چې دا عمر او ابو عبیده رضي الله عنه دواړه دلته موجود دی تاسو دې دواړو كښې چې د چا په لاس كول غواړئ بيعت او كړئ^(۲) دلته حضرت عمر او ابو عبیده رضي الله عنه او فرمائيل چې په الله قسم تاسو په ټولو مهاجرينو كښې افضل يئ، مونځ چې د دين ستن ده او د دين اسلام د ټولو نه اوچت او افضل ركن دې په هغې

(۱) هذا كله توضيح ما افاده القارى فى شرح الشمانل (۲/۲۲۰ و ۲۲۱) -

(۲) السنن الكبرى للبيهقي (۸/۱۴۲) كتاب اهل البقي جماع ابواب الرعاة باب الائمة من قريش -

کښې تاسو د حضور پاک ﷺ خليفه او قائم مقام شونئ، اې ابوبکر تاسو خپل لاس رامخکښې کړنئ مونږ ستاسو په لاس باندې بيعت کوو^(۱)

په يو روايت کښې دى چې ابوبکر رضی الله عنه حضرت عمر رضی الله عنه ته وفرمائيل چې لاس رامخکښې کړه چې ستا په لاس باندې بيعت او کړم، حضرت عمر رضی الله عنه ورته وفرمائيل چې تاسو افضل يئ،

ابوبکر صديق جواب ورکړ و انت قوی مغي تاسو خما نه زيات قوی يئ، په دې باندې خبرې اترې اوشوې، په آخر کښې حضرت عمر رضی الله عنه وفرمائيل ان قوی لك مع فضلک خما قوت به ستاسو

فضيلت سره يو ځاني کار کوی، يعنې امير به تاسو افضل يئ او اتقوی به د هغه وزير وي^(۲) دې نه پس حضرت عمر رضی الله عنه ابوبکر رضی الله عنه ته وفرمائيل چې بيعت د پاره لاس رامخکښې کړنئ، د غه وخت چې کله حضرت عمر او حضرت ابو عبیده رضی الله عنه بيعت د پاره مخکښې راتلل غوښتل نو دغه وخت حضرت بشير بن سعد انصاری رامخکښې شو او پاسيدو او د ابوبکر صديق رضی الله عنه په لاس يئ بيعت او کړو، دې نه پس حضرت عمر او حضرت ابو عبیده رضی الله عنه بيعت او کړو^(۳)

کله چې حباب بن منذر او کتل چې بشير بن سعد رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بيعت او کړو نو وئې وويل چې تا د خپلولئ خيال او نه ساتلو او د خپل تره ځوی سعد بن عبادۀ امارت دې قبول نه کړو او په هغه دې حسد او کړو، بشير بن سعد رضی الله عنه ورته جواب ورکړو چې په الله قسم! دا خبره نه ده بلکه خبره دا ده چې د مهاجرينو حق د هغوی نه اخستل نه غواړم^(۴)

بيا د قبيله اوس خلق د قبيله خزرج امارت هم نه خوښه وو او هغه ته ويزه وه که يو ځل سعد بن عبادۀ امير جوړ کړې شو او امارت خزرج طرف ته لاړو نو بيا به قبيله اوس ته دې فضيلت کښې چرې هم حصه ميلاؤ نه شی.

د قبيله اوس نقيب او سردار حضرت اسيد بن حضير هلته کښې موجود وو هغوی قبيله اوس د خلقو ته مشوره ورکړه چې پاسئ او د ابوبکر په لاس باندې بيعت او کړئ، دا خلق پاسيدل او د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې ئې بيعت او کړو، او دا بيعت کول وو چې د سعد بن عبادۀ رضی الله عنه د بيعت خبره بالکل ختمه شوه، دې نه پس څلورو طرفو نه خلق د ابوبکر صديق رضی الله عنه په بيعت باندې راجمع شول تردې چې د پښې لگيدلو ځاني هم پاتې نه شو^(۵)

بيعت عامه: دا عام بيعت وو چې د گل په شپه باندې اوشو، په کومه ورځ چې حضور پاک ﷺ وفات شو، او دې نه پس په دويمه ورځ د نهې باندې د مسجد نبوی په منبر باندې بيعت عامه اوشو،^(۶)

(۱) کنز الاعمال (۶۴۰/۵) رقم (۱۴۱۲۷) -

(۲) کنز الاعمال (۶۵۲/۵) رقم (۱۴۱۴۰) وجمع الوسائل (۲۲۱/۲) -

(۳) السيرة الحلبية (۳۵۸/۳) -

(۴) حواله بالا -

(۵) سيرة المصطفى (۲۱۱/۳ و ۲۱۲) -

(۶) السيرة الحلبية (۲۵۹/۳) -

د سقیفه بنی ساعده د بیعت په دویمه ورځ یعنی د نهې په ورځ عام خلق په مسجد نبوی کښې راجمع شول. ټول مشران صحابه کرام او انصار او مهاجرین رضی الله عنہم موجود وو، اول حضرت عمر رضی الله عنہ په منبر باندې یو مختصر او جامع تقریر او کړو او په هغې کښې د ابوبکر رضی الله عنہ مخکښې والې او فضائل یې شمیر کړل چې تاسود ابوبکر صدیق رضی الله عنہ په لاس باندې بیعت او کړې. دې نه پس حضرت ابوبکر رضی الله عنہ یې په منت سره په منبر کینولو او عام خلقو د هغوی په لاس باندې بیعت او کړو. (۱)

د بیعت نه پس صدیق اکبر رضی الله عنہ یو مختصر خطبه اولوستله او په هغې کښې یې ارشاد وفرمائیلو چې: «ای خلقو! ستاسو دا خیال دې چې ما دا خلافت خکه قبول کړو چې ما د خلافت یا د امارت شوق ساتلو، یا په مسلمانانو باندې مې خپل فضیلت او اوچتوالې غوښتلو، نو قسم دې وی په هغه ذات د چا په قبضه کښې چې ځما ساه ده! ما په دې اراده باندې خلافت قبول کړې نه دې، په الله قسم! ما د امارت یا خلافت لپاره وخت د پاره هم خواش نه دې کړې، نه په پټه نه په ښکاره مې ده دې غوښتنه کړې ده.

ځما خو دا خوښه وه چې ځما نه علاوه بل صحابی ته دا منصب اوسپارلې شی چې په مسلمانو کښې یې انصاف کولو اوس څه تاسو ته صفا وایم چې ستاسو دا خلافت دې تاسو ته واپس وی چې کوم بیعت تاسو ځما په لاس کړې وو هغه ټول ختم دې اوس چې چا ته غواړنې مشري او خلافت ورته حواله کړئ ځکه چې زه تاسو نه یو کس یم.» (۲)

د حضرت علی او حضرت زبیر رضی الله عنہما بیعت: چې کله ټولو بیعت او کړو نو حضرت ابوبکر رضی الله عنہ په خلقو باندې نظر واچولو نو حضرت علی او حضرت زبیر رضی الله عنہما په نظر راغلل، ونې فرمائیل چې زه دې مجمع کښې حضرت علی او زبیر رضی الله عنہما نه وینم هغوی هم راوغواړی، د انصارو نه څو کسان پاسیدل او هغوی دواړه یې راوغوښتل.

ابوبکر رضی الله عنہ ورته وفرمائیل چې ای د الله د رسول د تره خویه او د هغوی څومه! آیا تاسو په مسلمانانو کښې اختلاف اچوئ؟ او هم دا یې حضرت زبیر رضی الله عنہ ته هم وفرمائیل،

دې دواړو حضراتو او وئیل چې ای د الله د رسول خلیفه! تاسو مونږ ملامت کوئ مه، مونږ په مسلمانانو کښې اختلاف نه اچوو، نه مونږ په څه باندې خفه یو، صرف دا خیال دې چې مونږ د خلافت په مشوره کښې شامل نه کړې شو باقی مونږ یقین سره وایو چې د خلافت حقدار ابوبکر رضی الله عنہ دې هغوی د حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم د غار ملګري دي، مونږ ته د هغوی فضیلت او مرتبه ډیره ښه معلومه ده حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم هغوی په خپل ژوند کښې امام مقرر کړې وو چې خلقو ته مونږ ورکړی.» (۳)

په یو روایت کښې دی چې حضرت علی رضی الله عنہ وفرمائیل: انه رضیه لدیننا افلا نرضاه لدنیانا؟ (۴)

(۱) البداية والنهاية (۵/۲۴۸) -

(۲) کنز الاعمال (۵/۶۱۵) رقم (۱۴۰۸۱) -

(۳) البداية والنهاية (۵/۲۵۰) -

(۴) جمع الوسائل (۲/۲۲۰) -

يعني حضور پاک ﷺ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ڄمونڊ دين د پاره خوښ کړې وو نو آيا مونږ به ئې دنيا د پاره نه خوښه وو؟

دې ونيولو سره دواړو د ابوبکر صديق رضی اللہ عنہ په لاس باندې بيعت اوکړو. شيعه گان وائي چې د حضرت علي رضی اللہ عنہ نه چا تپوس اوکړو او نه ئې راوبللو، نو شيعه گان دې دا اوواني چې د ابوبکر او عمر رضی اللہ عنہ چا تپوس کړې وو او چا راوغښتي وو؟ بلکه په خپله د فتنې د وېرې نه راغلې وو.

بهر حال حضرت علي او زبير رضی اللہ عنہ په شروع کښې د صديق اکبر په لاس باندې بيعت اوکړو. او حقيقت دادې چې حضرت علي رضی اللہ عنہ د ابوبکر رضی اللہ عنہ په لاس باندې په دغه ورځ بيعت کړې وو يا په بله ورځ باندې؟ خو امام بيهقي د حضرت ابوسعيد خدری رضی اللہ عنہ نه په يو روايت کښې نقل کړې دی چې د هغې خلاصه داده:

د حضور پاک ﷺ د وفات نه پس خلق د حضرت سعد بن عبادہ په کور (ستيفه بنی ساعده) کښې راجمع شول په دې حضراتو کښې ابوبکر او عمر فاروق رضی اللہ عنہم موجود وو. د انصارو يو خطيب زید بن ثابت رضی اللہ عنہ اودريدلو او وئې فرمائيل چې تاسو حضراتو ته معلومه ده چې حضور پاک ﷺ د مهاجرينو نه وو او مونږ هميشه د هغوی د انصارو او مددگارانو نه يو، اوس چې څوک خليفه وي مونږ به د هغه هم انصار او مددگار يو څنگه چې د حضور پاک ﷺ مددگار وو.

دې نه پس عمر فاروق رضی اللہ عنہ اودريدلو او وئې فرمائيل چې ستاسو خطيب صحيح اوونيل، که د دې نه علاوه بل صورت ئې خودلې وو نو مونږ به منلې نه وه بيا د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ لاس ئې اونيلو او وئې فرمائيل چې اې حاضر خلقو! دا ستاسو ټولو امير دې ددوی په لاس باندې بيعت اوکړئ. په خپله حضرت عمر رضی اللہ عنہ او په دغه وخت موجوده انصارو او مهاجرينو د ابوبکر صديق رضی اللہ عنہ په لاس باندې بيعت اوکړو.

بيا حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ مسجد نبوی ته تشریف راوړلو سره په منبر باندې کيناستلو او په موجوده خلقو ئې نظر واچولو نو حضرت علي رضی اللہ عنہ په نظر رانغلو هغوی د خلقو نه تپوس اوکړو نو د انصارو څه کسان په منډه هغوی پسې لاړلو. بيا حضرت علي رضی اللہ عنہ راورسيدلو نو ابوبکر رضی اللہ عنہ ترې تپوس اوکړو اې حضور پاک ﷺ ده تره خونیا او د هغوی څومه آيا تاسو د مسلمانانو يو ځانې والې ټکړې ټکړې کول غواړئ؟ حضرت علي رضی اللہ عنہ او فرمائيل چې د الله د رسول خليفه تاسو مونږ ملامت کوئ مه او فورا ئې بيعت اوکړو.

بيا حضرت زبير رضی اللہ عنہ ښکاره نه شو نو د هغه تپوس ئې اوکړو هغه هم حاضر شو هغه ته هم ابوبکر رضی اللہ عنہ او فرمائيل اې د الله د رسول د ترور خونیا آيا تاسو د مسلمانانو په مينځ کښې جدا والې غواړئ؟ هغوی هم او فرمائيل چې اې د الله د رسول خليفه تاسو مونږ ملامت کوئ مه، او بيعت ئې اوکړو.

امام بيهقي رضی اللہ عنہ فرماني چې محمد بن اسحاق خزيمه ته امام مسلم رضی اللہ عنہ راغللو او دا حديث ئې

واوریدلو نو هغوی اوفرمائیل هذا حدیث یسوی بدنة چي دا حدیث د قربانی د اوبن یا د غوا برابر دي، ابن خزیمه فرمائی چي بدنة نه بلکه بدره یعنی د زرو دینارو د تهیلې برابر دي (۱) حافظ ابن کثیر رحمته الله ده دي حدیث ذکر کولو نه پس فرمائی:

وهذا اسناد صحيح محفوظ من حديث ابن نضرة البندر بن مالك بن قطعة عن ابي سعيد سعد بن مالك بن سنان الخدری وفيه فائدة جلیلة وهی مبايعة علی بن ابي طالب امالی اول یوم االی الیوم الثانی من الوفاة وهذا حق فان علی بن ابي طالب لم یفارق الصدیق فی وقت من الاوقات ولم ینقطع فی صلاة من الصلوات خلفه وخبره معه الی ذی القصة لما خرج الصدیق شامرا سیفه یرید قتال اهل الردة (۲)

یعنی د ابونضره عن ابي سعید په طریق سره روایت شوي دا سند بالکل صحیح او محفوظ دي او په دي کښي د یوې غټې فائدي خبره دا هم ده چي حضرت علی عليه السلام د ابوبکر رضي الله عنه په لاس باندې بیعت په رومبي ورځ یا په دویمه ورځ کړې وو او هم دا خبره صحیح ده ځکه چي حضرت علی عليه السلام د ابوبکر رضي الله عنه نه یو وخت هم جدا شوي نه دي نه په یو مونځ کښي د هغوی شاته مونځ کولو نه روستو شوي دي او هر کله چي ابوبکر رضي الله عنه توره تیاره کړه او ذی القصة مقام ته د مرتدو سره جنگ کولو د پاره اووتلو نو حضرت علی عليه السلام هم د مددگار په طور دوی سره وتلي وو.

ښکاره دي وي چي ذکر شوي روایات شیعه علماؤ په خپل کتابونو کښي خپل سند سره ذکر کړي دي او په دي باندې څه نقد او جرح کړي نه ده، چنانچه د نهج البلاعة مشهور شارح ابن ابی الحدید شیعې په خپله شرح نهج البلاعة کښي دا روایات نقل کړي دي، هغه لیکي:

قال علی وزید رضي الله عنه: ما غضبنا الا لانا اخرا عن المشورة وانا لنرى ابا بكر احق الناس بها انه صاحب الغار وانا لنعرف له سنة وامر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالصلاة وهو حي (۳)

یعنی حضرت علی او حضرت زبیر رضي الله عنه اوفرمائیل چي زمونږ ناراضگي صرف په مشوره کښي د نه شاملیدو د وجه نه اوشوه حالانکه مونږ ابوبکر رضي الله عنه د نورو خلقو نه زیات د خلافت حقدار گڼو، او د غار د ملگیرتیا فضیلت هم هغوی ته حاصل دي مونږ د هغوی بزرگي منو، او حضور پاک صلى الله عليه وسلم هغوی ته په خپله زندگي کښي د مونځ ورکولو حکم ورکړي وو. تعجیلا د بیعت په سلسله کښي د سعید بن زید رضي الله عنه دا روایت هم ډیر اهم دي چي هغه ابن جریر طبری خپل سند سره ذکر کړي دي:

قال عمرو بن حريث لسعيد بن زيد: شهدت وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال نعم، قال: فمقى بومع ابوبكر؟ قال: يوم ما مات رسول الله صلى الله عليه وسلم كرهوا ان يعقوب بعض يوم وليسوا في جماعة، قال: فخالف عليه احد؟ قال: لا الا مرتد او من قد كاد ان يرتد لولا ان الله ينتقمهم من الانصار، قال: فهل تعد احد من المهاجرين؟ قال: لا، تتابع.

(۱) السنن الكبرى للبيهقي (۱۴۲/۸) -

(۲) البداية والنهاية (۳۴۹/۵) -

(۳) شرح نهج البلاعة لابن ابی الحدید (۱۵۳/۱) رحماء بينهم (۲۱۵/۱) -

البهاجرون علی بیعتہ من غیر ان یدعوہم^(۱)

یعنی عمرو بن حرث د سعید بن زید رضی اللہ عنہ نہ تپوس اوکړو چې تاسو د رسول الله د وفات موقع کښې موجود ونی؟ ونې فرمائیل چې او: بیا تپوس اوکړو چې د ابوبکر رضی اللہ عنہ بیعت څه وخت اوشو؟ ونې فرمائیل چې په کومه ورځ د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم انتقال اوشو په هغه ورځ بیعت اوشو، صحابه کرامو دا خبره خوښه نه وه چې د ورځې څه حصه بغیر جماعت او امیر نه تیره شوه، تپوس نې اوکړو چې آیا چا مخالفت هم کړې وو؟ ونې فرمائیل چې ناخو او مرتدینو بیعت نه وو کړې او انصار الله بچ کړل گڼی هغوی هم اوږدلو والا وو تپوس نې اوکړو چې مهاجرینو کښې څوک پاتې وو؟ نو ونې فرمائیل چې نا مهاجرینو بغیر رابللو مسلسل بیعت اوکړو^(۲) دغه شان حبیب بن ابی ثابت فرمائی:

كان علی فی بیته اذ اتي، فقیل له: قد جلس ابوبکر للبیعة فخرنی فی بیعه ما علیه ازار ولا رداء، کراهية ان یطعم عنها حق بايعة ثم جلس الیه وبعث الی ثوبه فاتاه فتخلله ولزم مجلسه^(۳)

یعنی حضرت علی رضی اللہ عنہ په خپل کور کښې وو چې خبر ورته راوړسیدلو چې ابوبکر رضی اللہ عنہ د بیعت د پاره ناست دې، حضرت علی رضی اللہ عنہ کرته اغوستې وه په جسم نې ځادر نه وو او په دې حالت کښې په تیزنۍ سره راووتلو ځکه چې هغوی ته دا خبره خوښه نه وه چې په دې سلسله کښې دې روستوالې اوشی، هلته رسیدو سره نې بیعت اوکړو بیا هلته کیناستلو او خپلو کپړو د پاره نې څوک اولیرل، هغه کپړې نې هم هلته واغوستلې او د ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ مجلس نې خپل کړو.

ایا حضرت علی رضی اللہ عنہ شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې؟ دلته د صحیحینو یو روایت نه معلومېږي چې حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا د وفات پورې یعنی د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم د تلو نه شپږ میاشتو پورې بیعت نه وو کړې، دا روایت د ابن شهاب عن عروة عن عائشة په طریق سره مروی دې ددې الفاظ دادی:

توجدت فاطمة علی ابن بکر فی ذلک فهجرتہ فلم تکلمه حتی توفیت وعاشت بعد النبی صلی اللہ علیہ وسلم ستة اشهر فلما توفیت استکر علی وجوه الناس فالتبس مصالحة ابن بکر ومبايعة ولم یکن یبایع تلك الاشهر^(۴) حقیقت دادې چې ددې روایت نور طرق جمع کیدلو او کتلو نه پس ښکاره کیږي د بیعت نه کولو دا خبره د امام زهري کلام دې چې د روایتو په مینځ کښې راغلې ده، د امام زهري رحمته الله دا عادت وو چې د حدیث په مینځ کښې به نې ادراج، څه شاملول^(۵)

^(۱) تاریخ ابن جریر الطبری (۴۴۷/۲) حدیث السقیفة)-

^(۲) تاریخ الامم والملوک (۴۴۷/۲)-

^(۳) صحیح البخاری (۶۰۹/۲) کتاب المغازی باب غزوة خیبر رقم (۴۲۴۰ و ۴۲۴۱) وصحیح المسلم کتاب

الجهاد باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا نورث ما ترکنا فهو صدقة رقم (۸۵۸۰)-

^(۴) وكذا كان الزهري يفسر الاحاديث كثيرا وربما اسقط اداة التفسير فكان... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

چنانچه امام ابن جریر طبری رحمته الله دا روایت نقل کړې دې، ده هغې الفاظ دادې:
 قال معمر: فقال رجل للزهري: افلم يبايعه على ستة اشهر؟ قال لا، ولا احد من بني هاشم (۱)
 دغه شان سنن کبری بیهقی الفاظ دی

قال معمر: قلت للزهري: كم مكثت فاطمة بعد النبي صلى الله عليه وسلم؟ قال: ستة اشهر، قال: رجل للزهري: فلم يبايعه
 على صلى الله عليه وسلم حتى مات فاطمة صلى الله عليه وسلم؟ قال: ولا احد من بني هاشم (۲)
 په دې دواړو روایاتو کښې دا خبره بالکل ښکاره کیږي چې د صحیحینو روایتونو کښې د
 روای د طرف نه قال رجل للزهري یا قلت للزهري الفاظ غورزیدلې دي. دا په حقیقت کښې د
 حضرت عائشه رضی الله عنها د کلام حصه نه ده.
 چنانچه امام بیهقی رحمته الله فرماني

وقول الزهري في تعود على عن بيعة ابن بكر حتى توفيت فاطمة: منقطع وحديث ابن سعيد الخدري في مبايعته
 اياه حين بويعة العامة بعد السقيفة اصح (۳)

یعنی د حضرت فاطمة رضی الله عنها د وفات پورې د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د بیعت نه
 د ایساریدلو چې د زهري کوم قول دې هغه منقطع دې او بیعت عامه موقع باندې د واقع
 سقیفه نه پس دوی د بیعت چې کوم روایت د ابوسعید خدری رضی الله عنه نه مروی دې هغه اصح دې
 دغه شان هغوی په خپل یو بل تصنیف کښې د ادراج وضاحت کړې دې فرماني:

والذي روى ان علي رضی الله عنه لم يبايع ابابكر رضی الله عنه ستة اشهر ليس من قول عائشة انها هو من قول الزهري فادرجه
 بعض الروا في الحديث عن عائشة في قصة فاطمة وحفظه معمر بن راشد فرواه مفصلا وجعله من قول الزهري
 منقطعاً من الحديث وقد روينا في الحديث الموصول عن ابن سعيد الخدري ومن تابعه من اهل المغازی ان
 علياً يبايعه في بيعة العامة بعد البيعة التي جرت في السقيفة (۴)

مطلب دادې چې دا کوم روایت دې چې حضرت علی رضی الله عنه د شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو
 کړې دا د حضرت عائشه رضی الله عنها قول نه دې بلکه دا د امام رازی قول دې چې هغه بعضې راویانو
 د حضرت فاطمه رضی الله عنها د قصې لاندې د حضرت عائشه رضی الله عنها نه نقل کړو، او دې خبرې لره امام
 معمر بن راشد صحیح یاده کړې ده. او دا نې تفصیلا نقل کړې دې، او مونږ د ابوسعید
 خدری رضی الله عنه موصول روایت نقل کړې دې او د دوی تابعداری نورو اهل مغازیو هم کړې ده چې
 حضرت علی رضی الله عنه د بیعت سقیفه نه فوراً پس د بیعت عامه موقع کښې بیعت کړې وو.

بقیه حاشیه د تیرمخ] اقرانه ربما يقول له: افصل كلامك من كلام النبي صلى الله عليه وسلم انظر النكت على كتاب ابن
 الصلاح (۸۶۹/۲) النوع العشرون: المدرج وفتح المغيث للسخاوي (۲۸۸/۱) -

(۱) تاريخ الامم والملوك (۴۴۸/۲) -

(۲) السنن الكبرى للبيهقي (۳۰۰/۶) كتاب قسم الفئ والغنيمه باب بيان مصرف اربعة اخماس الفئ -

(۳) حواله بالا

(۴) رحماء بينهم (۲۲۷/۱) نقلا عن "الاعتقاد على مذهب السلف" (ص ۱۸۰) -

دغه شان امام ابن حبان رحمته الله هم د ابوسعید خدری رحمته الله روایت ته اصح گرزولې دې چې حضرت علی رحمته الله شروع کښې بیعت کړې وو^(۱)

لهذا د حضرت عائشه په روایت کښې چې د کوم بیعت ذکر دې د هغې باره کښې به دا اونیلې شی چې دا دویم بیعت وو، امام بیهقی فرماني: ولعل الزهري اراد قعوده منها بعد البيعة ثم نهوضه اليها ثانيا وقيامه بواجباتها^(۲)

مطلب دادې چې حضرت علی رحمته الله اول بیعت کړې وو بیا چې کله د حضرت فاطمه رحمته الله او د ابوبکر رحمته الله په مینځ کښې د میراث معامله راغله او په دې سلسله کښې د حضرت فاطمه رحمته الله په زړه کښې لږ خفگان راغلو نو حضرت علی رحمته الله د هغې تپوس او ډاډ د پاره حضرت ابوبکر رحمته الله سره د عملی تعاون وغیره نه ناست وو بیا چې کله د فاطمه رحمته الله انتقال اوشو نو دوباره ئې ابوبکر رحمته الله سره تعاون شروع کړو.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني: وجمع غيرة بانه بايعة ثانية مؤكدة للاول لازالة ما كان وقع بسبب الميراث كما تقدم وعلى هذا فيحمل قول الزهري لم يبايعه على رحمته الله في تلك الايام على ارادة البلازمة له والحضور عنده وما اشبه ذلك فان في انقطاع مثله عن مثله ما يوهم من لا يعرف باطن الامر انه بسبب عدم الرضا بخلافة فاطم من اطلق ذلك ويسبب ذلك اظهر على المبايعة التي بعد موت فاطمة رحمته الله لازالة هذه الشبهة^(۳)

يعني د امام بيهقي نه علاوه نورو حضراتو د دواړو رواياتو داسې تطبيق کړې دې چې حضرت علی رحمته الله د رومبي بیعت تاکید د پاره دویم بیعت کړې وو چې د میراث د مسئلې د وجه چې کوم واقعات راغلې دي هغه ختم شی ددې مطلب په بنیاد باندې د امام زهري دا قول چې حضرت علی رحمته الله دغه ورځو کښې بیعت نه وو کړې به په دې محمول کړې شی چې د حضرت علی رحمته الله حضرت ابوبکر رحمته الله ته مخامخ کیدنه نه وه. وجه دا وه چې حضرت علی رحمته الله په شان شخصیت د ابوبکر رحمته الله نه لرې وو نو د حقیقت نه ناخبره خلقو ته دا شک کیدې شی چې حضرت علی رحمته الله د ابوبکر رحمته الله د خلافت نه خوشحاله نه وو، چنانچه بعضې نقل کونکو داسې خبره کړې هم ده، ددې غلط فهمی لرې کولو د پاره حضرت علی رحمته الله د فاطمه رحمته الله د وفات نه پس دوباره بیعت اوکړو، والله اعلم.

د حضرت سعد بن عبادہ رحمته الله بیعت: سقیفه د بنی ساعده موقع کښې هلته کښې موجود مشران مهاجرینو او انصارو د ابوبکر رحمته الله په لاس باندې بیعت اوکړو ددې نه پس بیعت عامه اوشو چې هغې کښې ټول مهاجرین او انصار شریک شول. دغه شان د ابوبکر رحمته الله په خلافت باندې د ټولو صحابه کرامو رحمته الله اجماع جوړه شوه.

(۱) فتح الباری (۴۹۵/۸) کتاب المغازی باب غزوة خیبر) -

(۲) السنن الکبری (۱۲۰۰/۶) -

(۳) فتح الباری (۴۹۵/۷) - کتاب المغازی او اخر باب غزوة خیبر) -

البته د سعدبن عبادہ رضی اللہ عنہ په باره کښې روایت کښې رازی چې هغوی تر آخره پورې بیعت اونکړو، بلکه د بیعت نه ئې انکار اوکړو، حضرت عمر رضی اللہ عنہ رانې ورکړه چې د حضرت سعد رضی اللہ عنہ نه خامخا بیعت اخستل پکار دی، خو بشیربن سعد افرمائیل چې هغه په دې معامله کښې بالکل یواځې دې هغه ته معافې اوکړنې او په خپل حالت کښې ئې پرېږدنې هغوی یو ځل انکار کړې دې او د ده په زور تنگولو سره خطر ده چې د هغه قبیلله او خاندان په مرسته کښې راپاسې او خبره قتل و قتال ته اورسی. دغه شان دا رانې ټولو ته خوښه راغله، د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په دور خلافت کښې هم په مدینه منوره کښې پاتې وو. بیا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په دور خلافت کښې شام ته لاړو او هم هلته کښې وفات شو (۱)

ددې نه په ظاهره دا معلومیږي چې د ابوبکر رضی اللہ عنہ په خلافت باندې د ټولو صحابه کرام رضی اللہ عنہم اجماع نه وه، خو حقیقت ددې چې د ابوبکر رضی اللہ عنہ په خلافت باندې د ټولو صحابه اجماع شوې وه.

امام طبری رضی اللہ عنہ نقل کړې دی ان سعد پایع یومئذ (۲)، یعنی حضرت سعد رضی اللہ عنہ هم په دغه ورځ بیعت کړې وو.

د قراینو نه هم دا معلومیږي چې حضرت سعد رضی اللہ عنہ بیعت کړې وو، ځکه چې د سقیفه بنی ساعده موقع کښې ابوبکر رضی اللہ عنہ هغه ته په خطاب کښې فرمائیلې وو چې: "ولقد علمت یا سعد، ان

رسول الله قال وانت قاعد: قریش ولا هذا الامر فبالناس تبع لبرهم وفاجرهم تبع لفاجرهم".

یعنی ای سعد! تاته ښه معلومه ده چې تاسو د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې ناست وئ چې حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم افرمائیل چې ددې خلافت ذمه دار قریش به وی ځکه چې د دوی نیکان خلق د دوی د نیکانو او فاجران د دوی د فاجرانو تابع دی.

په دې باندې هغوی د ابوبکر رضی اللہ عنہ تصدیق کولو سره اعتراف اوکړو "صدقت نحن الوزراء واتم الامراء" (۳)

ددې تصدیق او اقرار نه پس د هغوی د بیعت نه انکار کول په ظاهره په عقل کښې نه راځي، ځکه اوونیلې به شی چې هغوی بیعت کړې وو.

او تر څو چې د بیعت نه د انکار کولو د روایت تعلق دې د هغې باره کښې به اوونیلې شی چې کله حضرت سعدبن عبادہ د ابوبکر رضی اللہ عنہ د خلافت د حق کیدلو اقرار اوکړو، نو لاس ئې په لاس کښې ورکول ضروري او نه گنړله، حضرت عمر رضی اللہ عنہ دې پسې زور اولگولو چې په ظاهره هم د هغوی نه بیعت واخستلې شی، چې د هغې نه هغوی انکار اوکړو.

ددې نه دا لازم نه رازی چې هغوی د ابوبکر رضی اللہ عنہ خلافت د زړه نه تسلیم کړې نه وو، بلکه حقیقی واقعہ هم دغه ده چې هغوی د ابوبکر رضی اللہ عنہ د خلافت اقرار هم کړې وو او د زړه نه ئې

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد (۲/۲۱۶ و ۲۱۷) ترجمه سعدبن عبادہ رضی اللہ عنہ وکنز العمال (۵/۶۲۷ و ۶۲۸) رقم (۱۴۱۰۷) -

(۲) تاریخ ابن خلدون (۲/۴۰۰) -

(۳) المسند لاحمد (۵/۱) رقم (۱۸) -

منلې هم وو، دغه وجه ده چې هغوی د ابوبکر رضی الله عنه په ټول دور خلافت کښې هم په مدینه منوره کښې پاتې وو، د صدیق اکبر رضی الله عنه د وفات نه پس شام ته ئې تشریف یووړو. په دغه وخت کښې د دوی نه یو داسې کار اونشو چې هغې ته د ابوبکر رضی الله عنه د خلافت نه خلاف اوونیلې شی. تر څو چې د صدیق اکبر رضی الله عنه پسې د مونځ نه کولو او په مجلس کښې د شرکت نه کولو تعلق دې نو دا یو فطری رد عمل دې چې یو کس څوک د خلیفه جوړولو د پاره د کور نه راوولی او خلق د هغه په لاس باندې د بیعت د پاره جذباتی هم وی، او هغه معمولی کس هم نه، د قبيله خزرچ سردار چې په سخاوت کښې بې مثاله وو، حضور پاک صلی الله علیه و آله به اکثر د انصارو علم دوی ته ورکولو، او بیا ددوی د خوددارنۍ او غیرت په مخکښې! د دې ټولو صفاتو نه ډک کس چې د حق د اعتراف سره سره د خلافت د کار نه فارغ کړې شو نو فطری طور سره یو شرم په هغه کښې پیدا وو، چې د هغې د وجه هغه خاندله والې اختیار کړو. ځکه یقیني طور سره دا ونیلې شی چې د ابوبکر رضی الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع وه.

د خلافت مسئله باندې د اهل سنت او د اهل تشیع منشاء د اختلاف: ددې ځانې پورې د قرآن د اشاراتو، بې شمیره احادیثو او آثارو، او د صحابه کرامو رضی الله عنهم د عمل او اجماع نه ثابته کړه چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت د ټولو نه زیات حق لرلو او صحابه کرامو د هغوی بالکل په حقه سره خوښونه کړې وه.

دلته د اهل سنت او د اهل تشیع په مینځ کښې د اختلاف منشاء جائزه اخستلو سره دا مسئله نوره زیاته هم واضح کیږي.

د اهل تشیع په نیز باندې د خلافت دارومدار په قرابت او علاقه مصاهرت باندې دې ځکه د شیع گانو په نیز د حضور پاک صلی الله علیه و آله نه پس خلافت حضرت علی رضی الله عنه له پکار وو، چې هغوی د دوی نژدې رسته دار او څوم وو،

اهل سنت فرمائی چې د خلافت دارومدار په تقرب باندې دې په رسته دارۍ نه دې، کوم کس چې الله او رسول صلی الله علیه و آله ته نژدې وی هغه کس به د رسول صلی الله علیه و آله خلیفه او جانشین وی، خلافت نبوت له قرابت او مصاهرت یعنی رسته دارنۍ ته څه ضرورت دې؟

که د خلافت دارومدار نسبي رسته دارنۍ باندې وو نو حضور پاک صلی الله علیه و آله نه پس به د هغوی خلیفه د هغوی تره حضرت عباس رضی الله عنه وو یا د هغوی لور حضرت فاطمه رضی الله عنها وه، بیا د فاطمه رضی الله عنها نه پس حضرت حسن رضی الله عنه دویم خلیفه وو، د هغې نه پس به حضرت حسین رضی الله عنه دریم خلیفه وو، د هغې نه پس که حضرت علی رضی الله عنه ژوندې وو نو بیا به هغوی څلورم خلیفه جوړ شوې وو.

حاصل دا دې چې که چرې د خلافت دارومدار په رسته دارنۍ باندې وو نو د شیع گانو د دې قاعدې مطابق د حضرت علی رضی الله عنه به څلورم خلیفه جوړیدلو. لهدا که اهل سنت حضرت علی رضی الله عنه څلورم خلیفه جوړ کړو نو څه گناه ئې اوکړه؟ او بیا چې حضرت علی رضی الله عنه ته خپل دور کښې کوم خلافت میلاؤ شو نو د مهاجرینو او انصارو بیعت نه ورته میلاؤ شو، اهل تشیع خو حضرت علی رضی الله عنه ته هیڅ هم ور نه کړل.

او که د خلافت مدار علاقه مصاهرت (خبرگنی) او گنرلې شی نو بیا هم د حضرت علی (علیه السلام) په مقابله کښې حضرت عثمان (رضی الله عنه) بغیر د څه روکاوت نه د خلافت حقدار دې، ځکه چې حضرت عثمان (رضی الله عنه) د حضور پاک (صلی الله علیه و آله) دوچنده ځوم وو، چې د هغوی په نکاح د حضور پاک (صلی الله علیه و آله) دوه لوریانې یو بل پسې راغلې، او هم دغې وجه نه هغوی په اسلام کښې په "ذوالنورین" لقب مشهور شو.

پاتې شوه دا خبره چې د عثمان ذوالنورین (رضی الله عنه) په نکاح کښې چې کومې دوه لوریانې راغلې وې هغوی د حضور پاک (صلی الله علیه و آله) په وړاندې وفات شوې وې، نو دا خبره د خلافت حق نه ختمونې، ځکه چې د دې وجه نه هغوی ته کومه خاص مرتبه میلاؤ شوې وه هغه صرف د نکاح نه حاصله شوې وه، د بی بی ژوندنې پاتې کیدلو یا نه پاتې کیدلو ته پکښې حاجت نشته څنگه چې حضرت علی (رضی الله عنه) ته د فاطمه (رضی الله عنها) نه پس د څومتوب عزت حاصل وو، د حضرت علی (رضی الله عنه) دا شرف د فاطمه (رضی الله عنها) د وفات سره ختم نه شو.

پاتې شوه دا خبره چې شیعه گان وائی چې دا دواړه لوریانې رقیه او ام کلثوم (رضی الله عنهما) د حضور پاک (صلی الله علیه و آله) نه وېې، بلکه د خدیجه (رضی الله عنها) د پرمې خاوند نه وې نو دا صفا د هوکه او فریب دې.

د شیعه گانو کتاب اصول کافی کښې صفا موجود دی: "وتزوج خدیجة وهوابن بضع وعشرين سنة

فولده منها قبل مبعثه القاسم ورقية وزینب وامر کلثوم، وولده بعد المبعث الطیب والطاهر وفاطمة" (۱)
یعنی حضور پاک (صلی الله علیه و آله) خدیجه (رضی الله عنها) سره نکاح او کړه په هغه وخت کښې د هغوی عمر د شلو نه زیات وو، چنانچه د پیغمبرنې نه مخکښې د خدیجه (رضی الله عنها) د بطن نه د هغوی ځوڼی قاسم او لوریانې رقیه، زینب او ام کلثوم پیدا شوې، او د پیغمبرنې نه پس طیب، طاهر او فاطمه پیدا شوه،

مطلب دادې چې د فاطمه (رضی الله عنها) په شان رقیه او ام کلثوم هم د هغوی لوریانې وې چې په هغې کې د فاطمه (رضی الله عنها) پیدائش د پیغمبرنې نه بعد شوې دې او د رقیه او ام کلثوم (رضی الله عنهما) پیدائش د پیغمبرنې نه مخکښې شوې دې، او په پیدا کیدلو کښې مخکښې والې او روستو والې په خلافت کښې څه فرق نه پیدا کوی، د حضرت علی (رضی الله عنه) ته د څومتوب کوم عزت حاصل وو هغه د فاطمه (رضی الله عنها) نه وفات نه پس هم باقی وو او د وفات نه پس دا عزت ختم نه شو، دغه شان

د حضرت عثمان (رضی الله عنه) دوچنده د څومتوب شرف او گنرلې (۲)، والله سبحانه وتعالی اعلم وعلمه اتم واحکم د خلافت مسئله دلته مونږ په مختصر انداز سره د مخکښې کولو کوشش کړې دې. د تفصیل د پاره "الالة الخفاء" از شاه ولی الله "رحماء بینهم" از مولانا محمدنافع صاحب دامت برکاتهم "سیرت مصطفی" از مولانا محمدادریس کاندهلوی (رحمه الله) مطالعه به فائده مند وی.

فخرج ابن عباس یقول: ان الرزية کل الرزية ما حال بین رسول الله (صلی الله علیه و آله) و بین کتابه.

حضرت عباس (رضی الله عنه) دې وویل سره او وتلو چې دا ډیر غټ مصیبت دې چې د حضور پاک (صلی الله علیه و آله) او د

(۱) اصول کافی کلینی (۲۷۸) -

(۲) سیرت مصطفی (۲۳۲/۳ - ۲۳۴) -

هغوی د کتابت په مینځ کښې دیوال شو.

ده دې جملې نه ظاهراً دا ښکاره کیږي چې ابن عباس رضی الله عنه دغه مجلس کښې موجود وو خو حقیقت دادې چې هغوی دې مجلس کښې موجود نه وو هغوی به دا جمله عموماً ونیله چې کله به ئې دا حدیث اورولو چنانچه امام بخاری د دې حدیث په یو طریق کښې نقل کړې دی قال عبیدالله: فکان ابن عباس یقول: ان الرزية، (۱) دغه شان د مستخرج ابی نعیم په حدیث کښې دی قال عبیدالله فسمعت ابن عباس یقول: الخ (۲)

ددې حاصل دا شو چې ابن عباس رضی الله عنه کله دا حدیث عبیدالله رضی الله عنه ته واورولو نو په آخره کښې د جملې سره د هغه ځانې نه اووتلو کوم ځانې نه ئې چې حدیث اورولو. په دې غیر ظاهري صورت باندې محمول کولو وجه داده چې عبیدالله تابعی دې او د هغوی شمیر په دویمه طبقه کښې کیږي، هغوی د قصې او واقعي دوران کښې موجود نه وو ځکه د هغوی پیدائش د حضور پاک صلی الله علیه و آله د وفات نه پس شوې وو او بیا هغوی دا حدیث د ابن عباس رضی الله عنه نه ډیره موده پس هم واوریدلو، (۳)

د ابن عباس رضی الله عنه خپله رائي دا وه چې حضور پاک صلی الله علیه و آله دا خط لیکلې وي، والله اعلم د ترجمة الباب سوه مناسبت: د ابن عباس رضی الله عنه د حدیث الباب مناسبت د ترجمې نه بالکل ښکاره دې، چې په هغې کښې لیکلې شوې دی چې حضور پاک صلی الله علیه و آله د خط د لیکلو اراده کړې وه چې په هغې سره به د امت اختلاف لرې شوې وو او د هغوی اراده هم په حقه او جائز ده، ددې نه د حدیث د لیکلو جائز کیدل معلومیږي.

فائدة: امام بخاری په دې باب کښې څلور احادیث ذکر کړې دي:

اول حدیث د حضرت علی رضی الله عنه دې چې په هغې کښې ذکر دی چې حضرت علی رضی الله عنه یوه صحیفه لیکلې وه چې کومه به هغوی د توري په کاش کښې ساتله،

په دې روایت کښې دا امکان موجود دې چې هغوی دا احادیث د حضور پاک صلی الله علیه و آله د وفات نه پس لیکلې وی او چه د کوم کتابت نه هغوی منع فرمائېلې وه هغه خبره علی رضی الله عنه ته رسیدلې نه وه، ځکه ئې دې نه پس دویم حدیث د ابوهریره رضی الله عنه ذکر کړو چې په هغې کښې د کتابت حکم دې چونکه دا د نهی نه پس وارد شوې دې ځکه د نهی عن کتابة الحدیث منسوخ شو.

دې نه پس د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه حدیث دې د هغې په بعضې طرقو کښې موجود دی چې هغوی د حضور پاک صلی الله علیه و آله نه د کتابت اجازت غوښتلې وو او هغوی ورته اجازت ورکړو، (۴)

دا حدیث د ابوهریره رضی الله عنه حدیث اکټولای شاه په مقابله کښې ددې وجه قوی دې چې د امر بالکتابة والاحدیث کښې دا احتمال شته چې د یو کس د ناپوهیدلو یا روندوالی وغیره

(۱) صحيح البخاری (۲/۸۴۶ او ۸۴۷) کتاب المرضی باب قول المريض قوموا عني رقم (۵۶۶۹) -

(۲) فتح الباری (۱۲۰۹) -

(۳) حواله بالا

(۴) اخرجه العقبلی کما فی فتح الباری (۱/۲۰۹) -

یعنی د عذر د وجه هغوی ورته اجازت ورکړې وی او په آخر کښې د ابن عباس رضی الله عنه په حدیث سره د باب ختمیدنه نې او کړه، چې په هغې کښې د حضور پاک صلی الله علیه و آله د داسې خط په باره کښې ذکر دې چې هغې سره اختلافات ختمیږي او د ضلالت و گمراهی دوازه بندېږي ^(۱)، والله اعلم

۴۰- باب: الْعِلْمُ وَالْعِظَةُ بِاللَّيْلِ

ترجمة الباب کښې دلته العظة دې او په بعضو نسخو کښې 'اليقظة' دې او هم دا د حدیث زیات مناسب دې، دغه شان په بعضو نسخو کښې د مخکښې باب نه پس دې ^(۲) تیر شوي باب سره مناسبت: د دې باب د مخکښې باب سره تعلق څه دا شان دې چې په مخکښې باب کښې د کتابت علم ذکر دې، چې د علم په پوخ والی او کوشش او محنت باندې دلالت کوي او په دې باب کښې د شپې په وخت کښې د تعلیم او نصیحت ذکر دې، دا هم د محنت، جدوجهد او د علم د حاصلولو په گران والی باندې دلیل دې، ^(۳) والله اعلم د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرماني چې مصنف په دې باب سره خبرداري ورکوي چې د ماسخوتن نه پس خبرې په دې صورت کښې منع دي چې کله د خیر خبره نه وي ^(۴) حضرت گنگوهي رحمته الله علیه فرماني چې د دې باب نه پس باب السمر فی العلم زاروان دې دا دواړه بابونه نزدې دی خو دواړو کښې فرق دې د دې فرق ښکاره کولو د پاره دا دوه بابونه جدا جدا راوړلي شوي دي. د دې باب غرض په دې خبره باندې تنبيه ورکول دی چې خوب او کړې او بیا راپاسې نو د هغې نه پس خبرې سمر کښې داخلي نه دي او هم دغه وجه ده چې امام بخاري رحمته الله علیه دلته د سمر ذکر او نه کړلو. د بل ترجمة الباب نچور دادي چې عام سمر خو منع دي البته سمر فی العلم منع نه دي ^(۵) حضرت شيخ الهند رحمته الله علیه فرماني: د حضرت عبدالله بن مسعود روايت دي کان النبي صلی الله علیه و آله يتخولنا بالموعظة فی الايام کرهامة السامة علينا ^(۶) دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه حدیث دي یسروا ولا تعسروا ^(۷)

^(۱) فتح الباری (۱/۲۱۰) -

^(۲) عمدة القاری (۲/۱۷۲) -

^(۳) عمدة القاری (۲/۲۱۷۲) -

^(۴) فتح الباری (۱/۲۱۰) -

^(۵) لامع الدرر مع الكنز المتوارى فی معادن لامع الدرر (۲/۳۵۹ و ۳۶۰) -

^(۶) صحيح البخاری (۱/۱۶) کتاب العلم باب ما کان النبی صلی الله علیه و آله يتخولهم بالموعظة.. رقم (۶۹) -

^(۷) صحيح البخاری (۱/۱۶) کتاب العلم باب ما کان النبی صلی الله علیه و آله يتخولهم بالموعظة.. رقم (۶۹) -

دغه شان د ابن عباس رضی اللہ عنہما ارشاد دی: «لا تمل الناس هذا القرآن»^(۱)
 د دی ټولو روایاتو او آثارو نه ظاهره ده چې د تذکیر او تعلیم د پاره د آوړیدونکو تازگی
 ضروری ده، او شپه چونکه د خوب او آرام د پاره وی نو د دی نه د شپې تعلیم او تذکیر مکروه
 والې په خیال کښې رازی.

نو مولف نهاب العلم والعظة باللیل لگولو سره د داسې روایت بیان او فرمائیلو چې د هغې نه
 صفا معلومېږي چې په وخت د ضرورت کښې اوده پاسول او تعلیم او تذکیر وړ کول وړته لازم دی.^(۲)
 [۱۱۵] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ هِنْدٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ وَغَمْرُو
 وَيَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ هِنْدٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ اسْتَيْقِظَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ - ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ «سُبْحَانَ اللَّهِ مَاذَا أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ مِنَ الْفِتَنِ وَمَاذَا أُفْتِحَ مِنَ الْخَزَائِنِ
 أُنْقِطُوا صَوَاحِبَاتِ الْحَجَرِ، قُرْبًا كَأَسِيَّةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةً فِي الْآخِرَةِ»
 [۱۰۷۴، ۳۴۰۴، ۵۵۰۶، ۵۸۶۴، ۶۶۵۸]

رجال الحديث

① صدقه: دا صدقه بن الفضل ابو الفضل مروزی رحمته اللہ علیہ دی.^(۳)
 هغوی د اسماعیل بن علیه، حجاج بن محمد، سفیان بن عیینہ، عبدالله بن وهب،
 عبدالرحمن بن مهدی، محمد بن جعفر غندر، ابومعاویہ، معتمر بن سلیمان، وکیع بن
 الجراح، یحیی بن سعید القطان او یزید بن هارون رحمہم اللہ وغیرہ نه د حدیث روایت کړې دي.
 د دوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، امام عبدالله بن عبدالرحمن، محمد بن نصر
 مروزی، یعقوب بن سفیان فارسی، او عبیدالله بن واصل بخاری رحمہم اللہ وغیرہ دي.^(۴)
 وهب بن جریر رحمته اللہ علیہ فرمائی: جزى الله اسحاق بن راهويه وصدقة ويعمر عن الاسلام خيرا احبوا السنة بارض
 المشاق.^(۵)

عباس بن عبد العظيم عنبري رحمته اللہ علیہ فرمائی: رايت ثلاثة جعلتهم حجة فيما بيني وبين الله: احمد بن
 حنبل، وزيد بن المبارك، وصدقة بن الفضل.^(۶)
 امام نسائي فرمائی ثقة.^(۷)

^(۱) صحيح البخاري (۹۳۸/۲) كتاب الدعوات باب ما يكره من السجعة في الدعاء رقم (۶۳۳۷) -

^(۲) ابواب والتراجم (ص ۵۵) -

^(۳) تهذيب الكمال (۱۴۴/۱۳) -

^(۴) تهذيب الكمال (۱۴۵/۱۳) -

^(۵) تهذيب الكمال (۱۴۵/۱۳) -

^(۶) حواله بالا

^(۷) تهذيب الكمال (۱۴۶/۱۳) -

حافظ ذهبی فرمائی: الامام الحافظ القدوة شیخ الاسلام: (۱)

ابو بشیر دولابی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: ثقة: (۲)

حافظ ذهبی بیا فرمائی: امام ثبت: (۳)

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: ثقة: (۴)

ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ دوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کړې دی او فرمائی: کان صاحب حدیث وسنة: (۵)

د دوی انتقال ۲۲۳ هجری یا ۲۲۶ هجری کنبی او شو: (۶) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

(۲) ابن عیینہ: دا مشهور محدث سفیان بن عیینہ بن ابی عمران هلالی رحمۃ اللہ علیہ دی، د دوی مختصر حالات د بدء الوحي په رومبی حدیث کنبی تیر شوې دی (۷) او څه تفصیل سره په کتاب العلم: باب قول البحدث: حدثنا واخبرنا وانها: لاتدی تیر شوې دی (۸)

(۳) معمر: دا امام معمر بن راشد از دی بصری رحمۃ اللہ علیہ دی د دوی حالات اوس روستو باب: باب کتابه العلم: لاتدی تیر شول،

(۴) عمرو: دا مشهور امام او فقیه عمرو بن دینار مکی جمحی رحمۃ اللہ علیہ دی د دوی حالات اوس روستو باب: باب کتابه العلم: لاتدی تیر شوې دی.

(۵) یحیی بن سعید: دا امام یحیی بن سعید انصاری مدنی رحمۃ اللہ علیہ دی، د دوی مختصر حالات د بدء الوحي په رومبی حدیث کنبی دی (۹) او لږ تفصیل سره په کتاب الايمان: باب صوم رمضان احتسابا من الايمان: کنبی تیر شوې دی (۱۰)

تنبیه: بعضی حضراتو دلته د یحیی بن سعید مصداق یحیی القطان گرزولې دي دا خبره صحیح نه ده ځکه چې د یحیی القطان د امام زهری رحمۃ اللہ علیہ سره ملاقات او اوریدنه ثابت نه ده (۱۱)

(۱) سیر اعلام النبلاء (۴۸۹/۱۰) -

(۲) کتاب الکنی والاسماء (۸۰/۲) -

(۳) الکاشف (۵۰۲/۱) رقم (۲۳۸۶) -

(۴) تقریب التهذیب (ص ۲۷۵) رقم (۲۹۱۸) -

(۵) الثقات لابن حبان (۳۲۱/۸) -

(۶) سیر اعلام النبلاء (۴۹۰/۱۰) -

(۷) کشف الباری (۲۳۸/۱) -

(۸) کشف الباری (۱۰۲/۳) -

(۹) کتاب الباری (۲۳۸/۱) -

(۱۰) کشف الباری (۳۲۱/۲) -

(۱۱) فتح الباری (۲۱۰/۱) وعمدة القاری (۱۷۲/۲) -

① الزهري دا امام محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبدالله بن شهاب زهري رحمته الله دي د دوی مختصر حالات د 'هدیه الوسی' د دریم حدیث لاندې تیر شوې دي^(۱)

② هند دا هند بنت الحارث الفراسیة پکې القاء بعدما را مهلة ثم الف ثم سین مهلة ثلاثة ده، دوی ته به قرشیه هم و نیلې شو^(۲)، دا د معبد بن المقداد بن الاسود بی بی ده^(۳)، دا د ام سلمه رضی الله عنها نه روایت کوي، د هغوی سره خصوصی تعلق لرونکو نه وه^(۴)، ددې نه امام زهري رحمته الله روایت کوي^(۵)، ابن حبان دا په کتاب الثقات کښې ذکر کړې ده^(۶)،

حافظ ابن حجر فرماني ثلاثة^(۷)، د دوی حدیث د مسلم نه علاوه باقی د صحاح په کتابونو کښې موجود دي^(۸)، رحمها الله تعالى رحمة واسعة

تنبیه: دا هند بن الحارث فراسیه صرف د ام سلمه رضی الله عنها نه روایت کوي او ددې نه روایت کونکو کښې د امام زهري نه علاوه بل څوک نشته، د دې باره کښې د جرح و تعدیل علماؤ نه څه قسم تعدیل او تجریح هم نقل نه دي، البته صرف امام ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې ده، ځکه چې هغه هر هغه راوی ثقه گنړی چې د چا باره کښې جرح منقول نه وي، اگرچه تعدیل د چا نه منقول وي یا نه^(۹)،

خو د جمهور په نیز داسې راوی مجهول گنړلې شی او د هغه حدیث د 'صحیح' مرتبې ته رسیدلې نه شي^(۱۰)،

د دې جواب دا دي چې بعضې حضراتو دې ته صحابیه و نیلې دي، نو په دې صورت کښې خو هیڅ اعتراض نشته او که دا صحابیه نه وي نو تابعیه به وي او په تابعینو کښې که داسې حضرات وي چې د هغوی تعدیل او تجریح منقول نه وي د هغوی روایات بعضې حضرات نه قبلوي او بعضې ډیر نهي قبلوي، چنانچه حافظ سخاوی رحمته الله فرماني:

(۱) کشف الباری (۱/۳۲۶) -

(۲) كما في الصحيح البخاري: حدثني هند القرشية (۱/۱۱۷) كتاب الاذان باب مكث الامام مصلاه بعد السلام رقم (۸۵۰) -

(۳) نهذيب الكمال (۳۵/۳۲۰) -

(۴) حواله بالا

(۵) حواله بالا

(۶) الثقات لابن حبان (۵/۵۱۷) -

(۷) تقريب التهذيب (ص ۷۵۴) رقم (۸۶۹۵) -

(۸) نهذيب الكمال (۳۵/۳۲۰) -

(۹) قال ابن حبان: لان العدل من لم يعرف منه الجرح ضد التعديل فمن لم يعلم بجرح فهو عدل اذا لم يبين ضده. الثقات لابن حبان (۱/۱۳) -

(۱۰) فتح المغيب للسخاوي (۲/۴۴) -

وقد قيل هذا القسم مطلقا من العلماء من لم يشترط في الراوي مزيدا على الاسلام وعزاه ابن المواق للحنفية حيث قال: انهم لم يفصلوا بين من روى عنه واحد وبين من روى عنه اكثر من واحد بل قهلو رواية المجهول على الاطلاق (۱).

يعنى: علماؤ به راوى كنبى د مسلمان كيدو شرط نه علاوه بل شرط لگولې نه دي دا حضرات داسې مجهول رواى روايت قبلوى، او دا خبره ابن المواق احنافو ته منسوب كړې ده، چنانچه هغه وائى چې احنافو به يو راوى كنبى دا فرق نه دي كړې چې د ده نه يو كس روايت كوى يا د يو نه زيات روايت كوى، بلكه مطلقا د مجهول روايت قبلوى. حافظ سخاوى فرمائى چې: مجهول راوى، چې د چا نه صرف يو راوى روايت كوى هغه قبلول ددې علماؤ حضراتو په مذهب باندې لازم دى چې وائى چې د يو عادل راوى د چا نه روايت كول د هغه تعديل دي، بلكه امام نووى خو ډيرو محقيقينو پسې دا خبره منسوب كړې ده چې د هغوى په نيز داسې راوى قابل احتجاج دي، دغه شان ابن خزيمة رحمه الله هم د دې خبرې قائل دي چې عين جهالت د يو مشهور راوى په روايت كولو سره ختمېږي، او دې طرف ته د هغه د شاگرد ابن حبان كلام هم اشاره كوى (۲).

حافظ سخاوى فرمائى: وبالجملة: فرواية امام ناقل للشرعية لرجل ممن لم يرو عنه سوى واحد في مقام الاحتجاج: كافية في تعريفه وتعديله (۳).

يعنى يو امام چې د شريعت ناقل او راوى مشهور وي او هغه د احتجاج او استدلال په ځاني كنبې د يو داسې راوى نه روايت او كړى چې د هغه نه سوا د يو كس نه چا روايت نه وي كړې، نو د هغه د تعريف او تعديل د پاره ډيره ده. دې حيثيت سره كه اوكتلې شى نو د امام بخارى په شان د شريعت نقل كونكې امير المؤمنين فى الحديث د هندبنت الحارث يا ددې پشان نور راويانو نه حديث نقل كول، دغه راوى لره به د جهالت نه اوباسى، دغه شان حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائى:

اذا كان في عصر التابعين والقرون المشهودة لهم بالخبر فانه يستأنس بروايته ويستضاء بهائي مواطن (۴).
يعنى هغه راوى چې هغه نه صرف يو كس روايت كړې وي، تابعين يا قرون فاضله سره تعلق لري نو د هغه روايت به د استيناس په طور سره اخستلې شى او مختلف ځايونو كنبې د هغې نه فائده هم اخستلې شى والله سبحانه اعلم

(۱) فتح المغيث للسخاوى (۴۵/۲) -

(۲) فتح المغيث (۴۵/۲) -

(۳) فتح المغيث للسخاوى (۵۰/۲) -

(۴) اختصار علوم الحديث (ص ۸۱) النوع الثالث والعشرون: معرفة من تقبل روايته ومن لا تقبل وبيان الجرح والتعديل -

(۸) ام سلمه رضی الله عنها دا ام سلمه هند بنت ابی امیه بن المغیره بن عبدالله بن عمر بن مخزوم قرشیه مخزومیه رضی الله عنها ده، د ابو امیه نوم سهیل یا حذیفه وونیلې شی^(۱)

ام سلمه رضی الله عنها د حضور پاک صلی الله علیه و آله په زوجیت کښې د راتلو نه مخکښې د خپل تره خوی حضرت ابوسلمه رضی الله عنه په نکاح کښې وه، د هغه نه د دوی اولاد عمر، بره، سلمه، عمره او دره پیدا شوې وو، دا ابوسلمه د حضور پاک صلی الله علیه و آله د ترور بره بنت عبدالمطلب خونې وو^(۲)

ابوسلمه رضی الله عنه او ام سلمه رضی الله عنها دواړو حبشې طرف ته هجرت کړې وو^(۳) کله چې حضرت ابوسلمه د غزوه احد نه پس وفات شو نو دصحیح قول مطابق په ۴ هجری کښې حضور پاک صلی الله علیه و آله دوی سره نکاح اوکړه^(۴)

حضرت ام سلمه رضی الله عنها یو ځل خپل تیر شوې خاوند ابوسلمه رضی الله عنه سره خبرې کولې چې ما اوریدلې دی چې د کومې ښځې خاوند مړ شی او هغه جنتی وی، او د هغه بی بی د هغه نه پس بل چا سره واده اونه کړی نو الله تعالی به دا دواړه په جنت کښې یوځای کوی، دغه شان که ښځه وفات شی او خاوند پاتې شی بیا به هم دا حالت وی، په دې باندې ابوسلمه رضی الله عنه وفرمائیل چې ته ځما نه وعده اخستل غواړې چې څه ستا نه پس بل چا سره واده اونه کړم او ته ځما نه پس بل چا سره واده اونه کړې؟ بیا ئې وفرمائیل چې ځما خبره به ته اومنې؟ ام سلمه رضی الله عنها وفرمائیل چې د منلو په غرض سره خو مشوره کوم، په دې سره ابوسلمه رضی الله عنه

اوفرمائیل چې ته ځما نه پس نکاح اوکړه او دعا ئې اوکړه اللهم ارحم ام سلمة بعدی رجلا خیرا منی لا یخیرها ولا یؤذیها یعنی ام سلمه رضی الله عنها ته داسې کس ورکړه چې ځما نه څه وی او نه هغه رسوا کړی او نه تکلیف ورکړی حضرت ام سلمه رضی الله عنها فرمائی چې د ابوسلمه رضی الله عنه د وفات نه پس ما سوچ کولو چې د ابوسلمه رضی الله عنه نه څوک څه کیدلې شی^(۵) دلته حضور پاک صلی الله علیه و آله هغوی ته د خاوند د وفات نه پس اوفرمائیل چې:

ما من عهد تصیبه مصیبه فیقول: انا لله وانا الیه راجعون اللهم اجرنی فی مصیبتی واخلف لی خیرا منها الا اجره الله فی مصیبتیه واخلف له خیرا منها

یعنی چې کوم بنده په مصیبت کښې مبتلا وی او هغه انا لله وانا الیه راجعون وئیلو نه پس عرض اوکړی چې ای الله! ما ته په دې مصیبت باندې اجر راکړې او د دې نه څه بدله راکړې، نو الله تعالی ده ته به دې مصیبت باندې اجر ورکوی او د دې نه څه بدله ورته ورکوی. ام سلمه رضی الله عنها فرمائی چې کله د ابوسلمه رضی الله عنه انتقال اوشو نو ما سوچ کولو چې د ابوسلمه نه څوک څه کیدلې شی، خو بیا مې زړه اوکړو او مې وئیل، نو الله تعالی د هغه په ځای باندې

(۱) تهذیب الکمال (۳۵۳/۱۷) -

(۲) السیره الحلبیه (۳/۳۱۹) -

(۳) حواله بالا

(۴) تهذیب التهذیب (۴۵۶/۱۲) -

(۵) الاصابه (۴۲۳/۴) -

رسول الله ﷺ را کړو،^(۱)

هر کله چې ابوسلمه رضی الله عنه وفات شو نو ابوبکر رضی الله عنه مخکښې هغې ته د نکاح خبر ور واستولو، هغوی انکار او کړو، د هغې نه پس حضرت عمر رضی الله عنه خبر اولیگلو هغوی انکار او کړو، دې نه پس حضور پاک ﷺ حاطب بن ابی بلتعنه قاصد جوړ کړو او ونې لیرلو، هغوی د حضور پاک ﷺ پیغام اورسولو.

ام سلمه رضی الله عنها چې کوم ځاني حوشحاله شوه هلته هغې د هوښیارتیا نه هم کار واخستلو، هغې او فرمائیل چې څما عمر اوس ډیر دې څما واره واره بچي دی او په ما کښې غیرت هم ډیر دې. حضور پاک ﷺ ورته تسلی ورکړه او د هغوی نکاح حضور پاک ﷺ سره اوشوه.^(۲)

د ام سلمه رضی الله عنها فراست او هوښیارتیا منلې شوې ده، د غزوه حدیبیه په موقع کښې حضور پاک ﷺ صحابه کرامو رضی الله عنهم ته د هدی د ذبح کولو او د سر خړولو حکم درې پیرې ورکړو خو نه چا هدی ذبح کړه او نه چا حلق او کړو،

ام سلمه رضی الله عنها ته چې خبر اوشو نو مشوره ئې ورکړه چې ای رسول الله! صحابه کرام په دې روغې باندې خفه دي، تاسو چاته څه وایئ مه، تاسو خپله هدی ذبح کړی او حلق او کړئ،

حضور ﷺ په دې مشوره باندې عمل او کړو؛ بس د هغوی هدی ذبح کول وو چې ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم فوراً خپل خپل ځناور ذبح کړل او حلق ئې او کړو، دغه شان دا غټه مسئله د ام المومنین رضی الله عنها په مشورې سره په آسانۍ سره حل شوه.^(۳)

ام سلمه رضی الله عنها د حضور ﷺ نه علاوه د ابوسلمه رضی الله عنه او فاطمه رضی الله عنها نه هم حدیث نقل کوی.

د ام سلمه رضی الله عنها نه روایت کونکو کښې عمر بن ابی سلمه، زینب بنت ابی سلمه، عامر بن ابی امیه، مصعب بن عبدالله بن ابی امیه، عبدالله بن رافع، نافع، سفینه، خیره (د حسن بصری مور)، سلیمان بن یسار، اسامه بن زید، هند بنت الحارث، صفیه بنت شیبه، ابوعثمان النهدي، عروه بن الزبیر، امام شعبی او کرب بن مولى ابن عباس رضی الله عنهم وغیره ډیر صحابه کرام او تابعین شامل دي،^(۴)

د ام سلمه رضی الله عنها نه تقریباً دوه سوه او اته اويا (۲۷۸) احادیث روایت شوي دي، په هغې کښې دیارلس احادیث متفق علیه دي، په دریو کښې امام بخاری متفرد دې او په دریو کښې امام مسلم متفرد دې.^(۵)

د ام سلمه رضی الله عنها د وفات په کال کښې ډیر اختلاف دې بعضو ۵۹ هجری یاده کړې ده او بعضې فرمائی چې ۶۱ هجری کښې وفات شوې ده.^(۶)

^(۱) صحيح المسلم كتاب الجنائز باب ما يقال عند المصيبة رقم (۲۱۲۶-۲۱۲۹).

^(۲) الاصابة (۴/۴۲۳).

^(۳) السيرة الحلبية (۳/۲۳).

^(۴) تهذيب الكمال (۳۵/۳۱۷-۳۱۹).

^(۵) خلاصة الخزرجي (ص ۴۹۶).

^(۶) تهذيب التهذيب (۱۲/۴۵۶ و ۴۵۷).

ام سلمه رضی اللہ عنہا د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم په بیبیانو کښې د ټولو نه په آخره کښې وفات شوه^(۱)،
رضی الله عنها وارضاهما

قوله: حدثنا صدقة اخبرنا ابن عيينة، عن معمر، عن الزهري، عن هند عن ام

سلمة وعمر وويحيى بن سعيد عن الزهري عن هند عن امر سلمة: په دې سند کښې

د کشمیهنې په روایت کښې 'عن هند' په ځانې 'عن امرأة' راغلې دې، دغه شان په بل سند

کښې هم د ابوذر په روایت کښې د هند په ځانې 'امراة' لفظ راغلې دې.

گویا امام زهري رحمته الله بعضې وخت نوم ښکاره ذکر کوی او بعضې وخت پټ ذکر کوی^(۲).

قوله: وعمر وويحيى بن سعيد: دا دواړه نومونه یا خو مرفوع دی یا مکسور دی.

د مرفوع په صورت کښې استیناف دې گویا ابن عیینة چې کوم ځانې د معمر نه روایت کوی

دلته کښې د عمرو بن دینار او یحیی بن سعید نه هم روایت کوی، البته د عمرو نه مخکښې

صیغه د اداء حدیث ئې حذف کړه، چنانچې په مسند الحمیدی کښې ددې سند څه دا شان

دې: حدثنا الحمیدی قال: حدثنا سفیان، قال: حدثنا عمرو بن دینار ويحيى بن سعيد عن الزهري... وحدثنا

معمر...^(۳) او د کسري په حالت کښې به په معمر باندې عطف وی^(۴).

قوله: استيقظ النبي صلی اللہ علیہ وسلم ذات ليلة: حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم یو ورځ د خوب نه پاسیدلو،

قوله: فقال: سبحان الله! هغوی او فرمائیل: سبحان الله!

دا لفظ مصدر دې خو د حیرانتیا د پاره استعمالیږي، او دلته هم د تعجب د پاره استعمال

شوې دې^(۵).

قوله: ما اذا نزل الليلة من الفتن وما اذا فتح من الخزائن؟: نن شپه کومې کومې

فتنې نازلې شوې دی او د رحمت کومې کومې خزانې کولای شوې دی؟

'ماذا' کښې 'ما' سوالیه ده او 'ذا' اسم اشاره ده، گویا 'ماذا الوقوف' په معنی کښې ده، یعنی

دا څنگه واقفیت دې،

دا هم ممکن دی چې 'ما' خو سوالیه وی او 'ذا' موصوله وی، نو اوس مطلب به دا شی 'ما الذي

انزل الليلة یعنی نن شپه نازلیدونکې فتنې کومې کومې دی؟

دا هم احتمال دې چې 'ماذا' ټوله استفهامیه کلمه وی،

(۱) سيرة المصطفى (۳/۳۰۶) -

(۲) فتح الباری (۱/۲۱۰) -

(۳) مسند الحمیدی (۱/۱۴۰) - احادیث ام سلمة زوج النبی صلی اللہ علیہ وسلم رقم (۲۹۲۰) -

(۴) فتح الباری (۱/۲۱۰) -

(۵) عمدة القاری (۲/۱۷۳) -

یو احتمال دا دې چې 'ما' نکره موصوفه یعنی د شيء په معنی کښې وی.
یو امکان دا هم دې چې 'ما' استفهام د پاره وی او 'ذا' زانده وی. (۱)

انزل: د مجهول صیغې سره دې او د کشمیهنی په روایت کښې انزل الله راغلې دې.

انزال لغوی معنی اقامت یعنی اودرول دی، څنگه چې ونیلې شی انزال الحیش بالهدن او نزل الامید بالقصر او یا ددې معنی په لغت کښې یو څیز لره د بره نه لاندې حرکت ورکولو ته او را کوزولو ته ونیلې شی.

دلته د لغوی معنی نه علاوه خوب مراد دې، گویا الله تعالی حضور پاک ﷺ ته د وحی په ذریعه په خوب کښې دا ذکر شوې څیزونه او خودل، چې د هغې نه په انزل سره تعبیر او کړې شو. (۲) بیا دلته د فتن نه مراد عذاب دې او د خزائن نه مراد رحمت دې.
عذاب: نې فتنه سره تعبیر او کړو ځکه چې دا فتنې په اصل کښې عذاب ته رسوونکې اسباب دی. (۳)

علامه داؤدی رحمه الله فرمائی چې: ما ذا انزل اللیلة من الفتن او: ما ذا فتح من الخزائن دواړه یو دی، دویمه جمله د رومبئ تاکید دې ځکه چې فتح کړې شوې خزانی د فتنې سبب جوړیږي. (۴)
خو ښکاره داده چې دا جدا جدا دی او مطلب دادې چې حضور پاک ﷺ اول په خوب کښې اولیدل چې د هغوی نه پس ډیرې فتنې راتلونکې دی او د هغوی امت ته به خزانی حاصلیږي. د خوب نه پاسیدو نه پس د تعبیر په ذریعه یا د وحی په ذریعه سره ددې حقیقت معلوم شو.
ددوی د دې پېشن گویی مطابق د هغوی نه پس څومره فتنې په امت کښې پیدا شوې او صحابه کرامونو ﷺ او د هغوی نه پس خلقو ته څومره خزانی میلاؤ شوې او هغوی څومره ملکونه فتح کړل دا ټول د حضور پاک ﷺ د معجزاتو نه وو. (۵)

قوله: ایقظو صواحب الحجر: حجرې واله راپاسوئ.

ایقظو: د باب افعال نه د امر صیغه ده او صواحب: صاحبة جمع ده په بعضو نسخو کښې صواحبات الحجر دې او دا جمع الجمع ده، ددې نه مراد ازواج مطهرات ﷺ دی. گویا چې په دغه شپه د ام سلمه رضی الله عنہا نمبر وو، حضور پاک ﷺ چې کله دا کلمات او فرمائیل نو ام سلمه رضی الله عنہا دا واوریدل او نقل ئې کړل. (۶)

(۱) عمدة القاری (۲/۱۷۳ و ۱۷۴) -

(۲) عمدة القاری (۲/۱۷۴) وفتح الباری (۱/۲۱۰) -

(۳) حواله جات بالا

(۴) حواله جات بالا

(۵) عمدة القاری (۲/۱۷۴) -

(۶) حواله بالا

علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ یو احتمال دا لیکلې دې چې دا ایقظون مجرد دې او ددې معنی 'انتبهو' ده، دې نه پس 'صاحب العجز' منادی د وجه نه به منصوب وی^(۱)

خو دا صرف احتمال دې نه د روایت نه ثابت ده او نه د لفظ نه ددې تائید کیږي، ځکه که چېرې 'ایقظون' د مجردو نه وو نو 'ایقظن' جمع مونث حاضر به یې راوړله^(۲)

حضور پاک ﷺ ددې ارشاد په ذریعه گویا دا او فرمائیل چې دا وخت د اوده کیدلو او د ناراستۍ نه دې په داسې وخت کښې الله تعالی طرف ته رجوع پکار ده چې د فتنو نه بچ شي او د الله تعالی د رحمتونو نه ډک شي

فائده: په دې کښې سړو ته تعلیم دې چې خپل کوروالاد شپې په وخت کښې د مونځ او د ذکر د پاره راپاسونې خاص طور په داسې حالاتو کښې چې د الله تعالی ویره پیدا کیدلو والاحالات مخکې ته وی^(۳)

قوله: قرب کاسية فی الدنيا عارية فی الآخرة: ډیرې ښځې په دنیا کښې کپړې

اغوستونکې به وی، آخرت کښې به یې پردې وی.

'زب' د تقلیل د پاره استعمالیږي او په زیاتوالي سره د 'تکثیر' د پاره هم استعمالیږي، او دلته د تکثیر د پاره ده.

د 'زب' مجرور به مکسور وی ددې صفت یا خو مفرد راوړلې شي، لکه وئیلې کیږي 'زب صدیق

وې عرفته' او کله جمله د صفت په توگه سره راوړلې شي لکه 'زب صدیق لم يتغير عرفته' او کله د

هغې صفت شبه جمله راوړلې شي لکه 'زب صدیق عندك عرفته' او 'زب صدیق فی الشدة عرفته'

دلته هم 'فی الدنيا' شبه جمله ګرځولو سره د 'کاسية' صفت او ګرځولو

بیا 'عارية' مجرور هم او وئیلې شو په دې صورت کښې دا براه راست د 'کاسية' صفت ګرځي،

او دا مرفوع هم او وئیلې شو په دې صورت کښې به دا د مبتدا د پاره خبر جوړ شي یعنی 'هی

عارية فی الآخرة' او بیا به دا ټوله جمله د 'کاسية' صفت او ګرځولې شي،

دلته دا هم دا معلومیدل ضروری دی چې د 'زب' او ددې مجرور یو فعل ماضی سره څه

معنوی اعتبار سره څه تعلق او اتصال شته، لهذا تقدیری عبارت دا شان شي 'زب کاسية فی الدنيا

عارية فی الآخرة' عرفتها' بیا د 'زب' حرف جار او ددې مجرور د پاره اعرابی اعتبار سره یو فعل یا

شبه فعل سره څه تعلق ضروری دې که نا؟ دواړه خبرې دی، که تعلق ضروری او ګرځولې شي

نو دا جار مجرور عرفته' سره به متعلق شي گني 'زب' ته به اسم وئیلو سره دا به مبتدا یا

مفعول او ګرځوو، لهذا 'زب کاسية' به مبتدا شي او 'عرفتها' به ددې خبر شي یا 'زب کاسية' به مفعول

(۱) شرح الکرماني (۱۳۰/۲) -

(۲) عمدة القاری (۱۷۴/۲) -

(۳) فیض الباری (۱۵۶/۲) -

مقدم او عرفتها به ددې عامل شی^(۱)

دلفظ کاسیة تحقیق لفظ کاسیه د کسا یکسو نه اسم فاعل د مؤنث صیغه ده. ددې معنی کپړا ورکول او اغوستل دی، خو دلته اسم فاعل د اسم مفعول په معنی سره دې گویا کاسیه د مکسوة په معنی سره دې لکه ماء دافق د مدفوق په معنی سره دې او عیشة راضیه د مرضیه په معنی سره دې په دې معنی کښې د حطینه شاعر دا شعر هم دې:

دع المکارم لا ترحل لبغیتها واقعد فانک انت الطاعم الکاسی

یعنی د شرافت خیزونه پرېښودو سره دې پسې مه کیږد، کینه خکه چې ته خو صرف د خوړلو او اغوښتلو د پاره یې.

دلته الکاسی د المکسوة په معنی سره دی، چاته چې کپړې اغوښتلې شوې وی^(۲) د حدیث شریف مفهوم: ددې جملې مفهوم یا خو دادې چې دا ښځې داسې سپکې او نرمې کپړې اغوندې چې هغې سره دننه اندامونه ښکارېږي، یا د اندامونو رنګ ترې بهر راوړی. دغه شان ددې په حکم کښې دا هم دی چې کپړې دومره تنګې واچولې شی چې دننه اندامونه بهر راوځي او د هغې جوړښت ښکاره شی،

دغه شان ددې مفهوم دا هم دې چې دا ښځې په دنیا کښې عمده او قیمتي لباس اغوستونکې دی خو په آخرت کښې به د حسنات او نیکو نه بالکل خالی وی^(۳)

علامه طیبی رحمه الله فرماني چې حضور پاک ﷺ چې کومې خپلې بیبيانې د خوب نه راپاسولې د هغې علت په دې جمله کښې بیان شوې دی، گویا هغوی دا فرماني چې ازواج مطهرات په دې حیثیت سره چې د حضور پاک ﷺ کور والاو بیبيانې دی، دوی له د غفلت او ناراستۍ نه کار اخستل پکار نه دی، او په دې خبره بهروسه کولو سره کیناستل نه دی پکار چې مونږ د حضور پاک ﷺ بیبيانې یو، ځکه که عمل نه وی نو اکثر داسې تعلق په کار نه رازی^(۴)

د حدیث شریف نه اخستلې شوې څه فائدي: د حدیث باب نه دا معلومه شوه چې سپرې له د شپې په وخت کښې خپل کور والا راپاسول پکار دی چې مونږ او کړی او د الله ذکر او کړی، خاص کر چې کله څه غټه واقعه راشي یا ویرونکې خوب او وینی. دغه شان علماؤ لیکلې دی چې د خوب نه پاسیدو نه پس د الله ذکر کول مستحب دی، یو خبره دا هم معلومه شوه چې عالم لره چې د کومو خبرو نه ویره وی د هغې نه خپل منونکي خبرول پکار دی، او د داسې راتلونکې حادثو نه د بچ کیدلو طریقه هم ښودل پکار دی، بل دا حدیث په یو لوني پيشن گوئی باندې هم مشتمل دې چې په راتلونکي وخت به داسې

(۱) جمع الهوامع (۲/۲۵-۲۸) -

(۲) عمدة القاری (۲/۱۷۵) -

(۳) عمدة القاری (۲/۱۷۴) -

(۴) حواله بالا

بنځې راشی چې لباس اغوښتلو سره سره به بې پرده وی، نن سبا دا څمونږ زمانې سره څنگه په ښکاره لگي، اعاذنا الله من جميع الشاؤون والفتن مظهر منها وما بطن^(۱)، والله اعلم وعلمه اتم واحکم.

۳۱- باب: السمر فی العلم

د 'باب' اضافت 'السمر' طرف ته شوې دې هم دا د ابوذر رضي الله عنه روایت دې او معنی ئې ده: هذا باب في بيان السمر في العلم.

د ابوذر نه علاوه باقی روایاتو کښې د 'باب' په لفظ باندې تنوین دې گویا اضافت نه دې او 'السمر' مرفوع دې نو تقدیری عبارت به داسې شی: هذا باب في السمر في العلم^(۲).
دلفظ 'سمر' تحقیق: 'سمر' د میم فتحې سره هم وئیلې شی او دا سکون سره هم وئیلې شی، ددې معنی د شپې خبرې کول دی،

سمر سمر سمرًا و سمرًا: د شپې قصې کول.

په اصل کښې 'سمر' د سپوږمۍ رنگ ته وئیلې شی ځکه چې عربیان به د سپوږمۍ په شپو کښې ناست به وو، گپ به ئې لگولو او قصې به ئې کولې^(۳).

تیر شوي باب سره مناسبت: په دې باب کښې او مخکښې باب کښې مناسبت ښکاره دې چې په مخکښې باب کښې د شپې د علم و نصیحت د مشغلې بیان وو، او په دې باب کښې د شپې د علمی مشغولتیا ذکر دې^(۴).

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې د امام بخاری مقصد دادې چې د اوده کیدو نه مخکښې که د علم قصې او کړې شی نو منع نه دی.

په دې ترجمه کښې او تیر شوې ترجمه کښې د حافظ رحمته الله علیه په نظر کښې فرق دادې چې تیره شوې ترجمه عامه ده په دې کښې د اوده کیدو نه مخکښې تخصیص نه دې شوې او دلته د دې قید لحاظ ساتلې شوې دی^(۵).

خلاصه دا چې امام بخاری په اول کښې د شپې د وعظ و تذکیر او تعلیم و تبلیغ جواز بیان کړې دې او اوس دلته دې باب کښې د اوده کیدو نه مخکښې د علمی قصه گوۍ جواز بیان کوی.

حضرت شیخ الهندي رحمته الله علیه فرمائی چې امام بخاری په دې ترجمة الباب سره دا وئیل غواړي چې په روایاتو کښې د عشاء نه پس د قصې وئیلو نه منع راغلې ده، خو د حاجت په قدر او مناسب وخت کښې د شپې د علم قصې کول ثابت او منلې شوې دی، او دا د دې ممانعت نه بهر ده. گویا امام بخاری دا وئیل غواړي چې د ممانعت تعلق بې فائدې خبرو سره دې او که علمی

(۱) عمدة القاری (۲/۱۷۴ و ۱۷۵) وفتح الباری (۱/۲۱۱) -

(۲) عمدة القاری (۲/۱۷۵) -

(۳) مختار الصحاح (ص ۳۱۲ و ۳۱۳) و عمدة القاری (۲/۱۷۵) -

(۴) عمدة القاری (۲/۱۷۵) -

(۵) فتح الباری (۱/۲۱۱) -

قصی وی او هغه بیان کړې شی نو دا جائز دی په دې کښې څه کراهت نشته.
حضرت شیخ الهند رحمه الله چې کوم مطلب بیان کړې دې په هغې کښې د دې ترجمې او د
مخکښې ترجمې فرق ښکاره دې، د مخکښې ترجمې مقصد خو د شپې په وخت د وعظ او
تذکیر جواز بیان شوی دې ددې توهم لرې کولو د پاره چې په دې کښې به اوریدونکو ته
تکلیف وی، لهذا دا مکروه کیدل پکار دی، نو د حدیث نه نې اوبښودله چې دا مکروه هم نه
دی (۱) والله تعالی اعلم

[۱۱۶] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ
عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سَالِمٍ وَأَبِي بَكْرٍ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي حَتْمَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ
قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْعِشَاءُ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ فَقَالَ
«أَرَأَيْتَكُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ، فَإِنَّ رَأْسَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لَا يَبْقَى مِنْهُ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ»
[۵۳۹، ۵۷۶]

رجال الحديث

- ① سعيد بن عفير: دا سعيد بن عفير دې ددوی حالات کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یقظهه فی
الدین لاندې راغلي دي (۲)
- ② الليث: دا امام ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمي رحمه الله دې ددوی حالات
د نه د الوسی د دریم حدیث لاندې تیر شوي دي (۳)
- ③ عبدالرحمن بن خالد: دا عبدالرحمن بن خالد بن مسافر فهمي مصري دې، ددوی کښت
ابوخالد یا ابوالولید دې دا د امام لیث بن سعد د مشرانو نه دي (۴)
هشام بن عبدالملک د طرف نه دي د مصر امیر وو (۵)
دوی د امام زهري نه روایت کوي.
د دوی نه روایت کوونکو کښې امام لیث بن سعد او یحیی بن ایوب مصري رحمه الله دي (۶)

(۱) الابواب والتراجم (ص ۵۵ و ۵۶) -

(۲) قوله عبدالله بن عمر رضي الله عنه الحديث أخرجه البخاري أيضا في صحيحه (۸۰/۱) في كتاب مواقيت الصلاة
باب ذكر العشاء والعنمة ومن رآه واسعا رقم (۵۶۴) و (۸۴/۱) كتاب مواقيت الصلاة باب السر في الفقه
والخير بعد العشاء رقم (۶۰۱) ومسلم في صحيحه في كتاب الفضائل باب بيان معنى قوله عليه السلام على راس
مائة سنة لا يبقى نفس منقوسة ممن هو موجود الآن رقم (۶۴۷۹) و (۶۴۸۰) -

(۳) كشف الباری (۳/۲۷۴) -

(۴) تهذيب الكمال (۷۶/۱۷) -

(۵) حواله بالا

(۶) حواله بالا

امام ابو حاتم فرمائی: صالح: (۱)

امام نسائی فرمائی: لیس به پاس: (۲)

امام سعید بن یونس فرمائی: وكان ثبتاً في الحديث: (۳)

امام عجلې فرمائی: مصرى ثقة: (۴)

امام ذهلی فرمائی: ثبت: (۵)

امام دارقطنی فرمائی: ثقة: (۶)

امام نسائی فرمائی: دوی د امام زهری په شاگردانو کښې د ابن ابی ذئب وڅېړنه وکړه په طبقات کښې شمیر کړې دي: (۷)

امام یحیی بن معین فرمائی: كان عنده عن الزهري فيه مائتا او ثلاث مائة حديث كان الليث

يحدث بهاعنه وكان جده شهيد فتح بيت المقدس مع عمر بن الخطاب (۸)

امام ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي: (۹)

البته ساجی فرمائی: هو عندهم من اهل الصدق وله مناكير: (۱۰)

دلته مناكير د تفرد په معنی باندې به محمول کيږي: (۱۱)

ددوی وفات په ۱۲۷ هجري کښې اوشو: (۱۲) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑤ ابن شهاب: دا امام محمد بن مسلم بن عبيد الله بن شهاب زهري و چې ددوی مختصر

حالات د بدء الوحي د دريم حديث لاندې تير شوي دي: (۱۳)

⑥ سالم: دا جليل القدر تابعی، د مدينه منوره په فقهاؤ سبعة کښې مشهور فقيه، د حضرت

(۱) تهذيب الكمال (۷۷/۱۷) -

(۲) حواله بالا

(۳) حواله بالا

(۴) تهذيب التهذيب (۱۶۶/۶) -

(۵) حواله بالا

(۶) حواله بالا

(۷) حواله بالا

(۸) تهذيب الكمال (۷۷/۱۷) -

(۹) الثقات لابن حبان (۸۳/۷) -

(۱۰) تهذيب التهذيب (۱۶۶/۶) -

(۱۱) تعليقات الكاشف (۶۲۶/۱) رقم (۳۱۸۴) -

(۱۲) تهذيب الكمال (۷/۱۷) -

(۱۳) كشف الباري (۳۲۶/۱) -

عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ نوسی ابو عمر یا ابو عبد الله سالم بن عبد الله بن عمر بن الخطاب قرشی
عدوی مدنی رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات د کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان د لاتدی تیر شوی
دی^(۱)

① ابوبکر بن سلیمان بن ابی حشمه: دا ابوبکر بن سلیمان بن ابی حشمه قرشی عدوی مدنی رضی اللہ عنہ
دی^(۲)

د ابوبکر د کنیت نه مشهور دی د دوی بل نوم نشته، د ابو حشمه نوم عبد الله بن حذیفه
دی، بعضو عدی بن حاتم وئیلې دی^(۳)

دوی د حکیم بن حزام، سعید بن زید بن عمرو بن نفیل، عبد الله بن عمر، سلیمان بن ابی
حشمه، ابوهریره، ام المومنین حفصه بنت عمر بن الخطاب او الشفاء رضی اللہ عنہ نه روایت کوی.
ددوی نه روایت کوونکو کنبې ابن شهاب زهري، اسماعیل بن محمد بن سعد بن ابی وقاص،
صالح بن کیسان، محمد بن منکدر، خالد بن الیاس، او یزید بن قسیط رضی اللہ عنہ شامل دی^(۴)

امام زهري رضی اللہ عنہ فرمائی کان من علماء قریش^(۵)

حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی ثقة عارف بالنسب^(۶)

ابن حبان رضی اللہ عنہ دوی په کتاب الثقات کنبې ذکر کړې دی^(۷) رحمة الله تعالى رحمة واسعة

② عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ: د عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ حالات د کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم:
بني الاسلام على خمس: د لاتدی تیر شوی دی^(۸)

قوله: صلى بنا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم العشاء في آخر حياته: حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته په
آخری ژوند کنبې د ماسخوتن مونږ را کړو،

د حضرت جابر رضی اللہ عنہ په روایت کنبې د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم د وفات نه یو میاشت مخکې وضاحت
موجود دی: سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم: يقول قبل ان يموت بشهر^(۹)

د حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ روایت دی: لما رجع النبی صلی اللہ علیہ وسلم من تهوك سالوة عن الساعة فقال

(۱) کشف الباری (۲/۱۲۸) -

(۲) تهذيب الكمال (۳۳/۹۳) -

(۳) عمدة القاری (۲/۱۷۶) و تهذيب الكمال (۳۳/۹۴) -

(۴) تهذيب الكمال (۳۳/۹۴۹) -

(۵) حواله بالا

(۶) تقريب التهذيب (ص ۶۲۳) رقم (۷۹۶۷) -

(۷) الثقاب لابن حبان (۵/۵۶۶) -

(۸) کشف الباری (۱۶۳۷) -

(۹) صحيح المسلم کتاب فضائل الصحابة باب بيان معنى قوله صلی اللہ علیہ وسلم: على راس مائة سنة لا يبقى نفس منقوسة
ممن هو موجود الان رقم (۶۴۸۱) و (۶۴۸۳) -

رسول الله ﷺ لا تاتي مائة سنة وعلى الارض نفس منقوسة اليوم^(۱)

يعني: تبوک نه واپس راتلو په وخت هر کله چې حضور پاک ﷺ نه د قيامت باره کښې تپوس اوکړې شو نو دا ارشاد نې او فرمائيلو، چې د هغې حاصل دادې چې هغوي او فرمائيل چې نن خومره خلق ژوندی دی په دوی باندې به سل کاله تیر نه وی چې ټول به ختم شی.

قوله: فلما سلم قام، فقال: کله چې هغوی سلام او گرځولو نو پاسیدو او ونې فرمائيل:

ارایتکم لیتکم هذه؟

آیا تاسو دا شپه اولیدله؟ (دا یاده ساتئ)

ارایتکم: کښې همزه د استفهام د پاره ده اودا جمله د استخبار د پاره راځي يعنی دا د خبرونې په معنی کښې ده، ځکه چې لیدل د خبر ورکولو سبب دې او مقصود دلته زور نه ده، يعنی دا شپه یاده ساتئ^(۲)

مطلب دادې چې حضور پاک ﷺ چې "ارایتکم لیتکم هذه؟" او فرمائيل د دې معنی دا شوه چې اووایی دا کومه شپه ده؟ او دا به هغه کس وائی چاته چې دا شپه معلومه وی، نو حضور پاک ﷺ خو د شپې متعلق صورة خبر معلوم کړې دې او په حقیقت کښې په دې باندې زور نه ده چې دا شپه یاده کړئ او یاد نې اوساتئ.

قوله: فان راس مائة سنة منها لا يبقى ممن هو على ظهر الارض احد: ځکه

چې د دې شپې نه سل کاله پس به په دې زمکه کښې چې اوس څوک موجود دی، دې کښې به څوک هم پاتې نه شی.

هم دا روایت مخکښې را روان دې په هغې کښې دی یريد بذلك انها تخرم ذلك القرآن^(۳)، يعنی: مطلب دادې چې دا به سلو کالو پورې ټول اهل قرآن ختم کړي.

د حدیث شریف مفهوم او مقصد: د حدیث شریف مفهوم خو ښکاره دې چې حضور پاک ﷺ پيشن گوئی فرمائيلې ده چې اوس وخت خومره خلق موجود دی د نن نه سل کاله پوره کیدو نه پس به څوک به باقی پاتې نه وی.

ابن بطال رحمه الله فرمائي چې دې ارشاد پاک سره هغوی ښودنه کول غواړي چې راتلونکې سل کښې دننه دننه ټول به ختم شی ستاسو عمرونه د مخکښې امتونو په شان اوږده نه دی نو لهذه دا لنډی عمرونه مو په کار راولئ او په عبادت کښې د څه محنت نه کار واخلي^(۴).

امام نووی فرمائي چې د دې مقصد دا دې چې په دغه شپه خومره خلق د زمکې په مخ باندې

(۱) صحيح المسلم كتاب فضائل الصحابة باب بيان معنى قوله ﷺ على راس مائة سنة لا يبقى نفس منقوسة الخ رقم (۶۴۸۵) -

(۲) فتح الباری (۱/۲۱۱) -

(۳) صحيح البخاری (۱/۸۴) -

(۴) صحيح البخاری لابن بطال (۱/۱۹۲) -

وو د هغوی باره کښې نې خبر ورکړې دې چې دوی به سل کالو نه زیات نه پاتې کیږي، که ددوی عمر دې نه مخکښې کم وي او که زیات (۱)

تنبيه امام ابو امامه بن النقاش رضی الله عنه ددې حدیث نه په دې خبره استدلال کړې چې په دې امت کښې به د یو سړي عمر د سلو کالو نه نه زیاتیري (۲)

خو محققین علماؤ دا رد کړې ده چې د حضور پاک صلی الله علیه و آله مقصد دا نه وو بلکه د هغوی دا مطلب وو چې د هغوی ارشاد په وخت کښې چې کوم خلق موجود دی په دې کښې به سل کاله پس څوک هم موجود نه وي ټول به سل کاله تیریدو سره ختم شي او هم دغه اوشوه، د ابو امامه وینا چې څوک به هم سل کاله پس ژوندې نه وي، غلطه ده (۳)

چنانچه په صحابه کرامو کښې د حضرت حکیم بن حزام بن خویلد، حسان بن ثابت، حویطب بن عبدالعزی، سعید بن یربوع، حمن بن عوف او د مخرمه بن نوفل رضی الله عنه عمرو نه د یو سل شلو پورې وو (۴)

دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه عمر هم د سلو کالو نه اوږدې وو (۵)

دغه شان حضرات تابعینو کښې او بیا د هغې نه پس محدثینو کښې ډیر حضرات داسې تیر شوي دي چې هغوی د سلو کالو نه زیات عمر اوموندلو (۶)

حافظ ذهبی دې سلسله کښې یو مستقل رساله لیکلې ده چې د هغې نوم کتاب اهل المائة فصاعدا دې

د ذکر شوي پېشن گوښی تحقیق: حضور پاک صلی الله علیه و آله په ۱۰ هجري کښې چې کومه پېشن گوښی فرمایلې وه چې د نن نه سل کاله پس به په موجوده خلقو کښې څوک هم ژوندې نه وي، ټکې په ټکې پورا شوه. چنانچه په صحابه کرامو کښې د ټولو نه آخر وفات کیدونکې حضرت عامر بن واثله لیشی رضی الله عنه وو، چې دهغوی د وفات په باره کښې آخری قول ۱۱۰ هجري دې، چې د هغې تصحیح حافظ ذهبی رحمته الله علیه کړې دې (۷)

باقی چې څومره صحابه کرام دی هغوی ټول دې هجري نه مخکښې وفات شوي وو. حیات خضر: د حدیث الباب نه د خضر د وفات منوونکی دلیل نیسی، ځکه چې:

(۱) شرح النووی علی صحیح المسلم (۲/۳۱۰) کتاب فضائل الصحابة باب بیان معنی قوله صلی الله علیه و آله: علی راس مائة سنة لا یبقی.. الخ -

(۲) الاجوبة المرضیة للسقاوی (۲/۳۸۰) -

(۳) حواله بالا

(۴) فتح المغیث للعراقی (۴۵۵-۴۵۷) -

(۵) قال الذهبی فی الکاشف (۱۰/۲۵۶) رقم (۴۷۷) "جاوز المائة" -

(۶) کالقاضی شریح، فانه عمر نحو مائة وثمان سنین او اکثر، انظر تقریب التهذیب (ص ۲۶۵) وکالقاضی ابی طیب طاهر بن عبدالله الطبری فانه عاش مائة سنة وستین، انظر وفيات الاعیان لابن خلکان (۲/۵۱۴) -

(۷) قال الذهبی رحمته الله علیه فی الکاشف (۱/۵۲۷) رقم (۲۵۴۸) وبه ختم الصحابة فی الدنيا مات ستة عشر ومائة علی الصحیح -

فان على راس مائة سنة لا ياتي من هو على ظهر الارض احد^١

او د حيات خضر قائلين واني چې دې حديث کښې د 'على ظهر الارض' قيد دې او خضر عليه السلام هغه وخت سمندر کښې وو، يا دا چې دې حديث د عموم نه خضر عليه السلام مخصوص دې، څنگه عيسى عليه السلام او دغه شان ابليس د دې نه بری دی^(١)

د حيات خضر بحث مونږ په کتاب العلم باب ما ذکرې ذهاب موسى عليه السلام في البحر الى الحضرة کښې کړې دې^(٢)

د حديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت ښکاره دې ځکه چې په دې کښې دې صلى الله عليه وآله هغه النبى عليه السلام العشاء في آخر حياته فلما سلما قام فقال: ارايتکم گویا حضور پاک ﷺ د عشاء نه پس خبرې او کړې او دا سمر في العلم ده، يعنى د شپې په وخت کښې د علمي خبرو ياد دهانې ده_ والله سبحانه وتعالى اعلم

[۱۱۷] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ^(٢) قَالَ بَثٌ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

^(١) فتح الباری (۴۳۴/۶) کتاب احاديث الانبياء باب حديث الحضر مع موسى عليهما السلام)-

^(٢) كشف الباری (۳۴۵/۳-۳۵۰)-

^٢ قوله: عن ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث، أخرجه البخارى أيضا فى صحيحه (ج ۱ ص ۲۵) كتاب الوضوء باب التخفيف فى الوضوء، رقم (۱۳۸) و(ج ۱ ص ۳۰) كتاب الوضوء، باب قراءة القرآن بعد الحدث وغيره، رقم (۱۸۳) و(ج ۱ ص ۹۷) كتاب الأذان، باب يقوم عن يمين الامام بحذانه سواء اذا كان اثنين، رقم (۶۹۷)، وباب اذا قام الرجل عن يسار الامام، رقم (۶۹۸) وباب اذا لم ينو الامام أن يؤم ثم جاء قوم فأهمهم، رقم (۶۹۹) و(ج ۱ ص ۱۰۰) كتاب الأذان، باب اذا قام الرجل عن يسار الامام، رقم (۷۲۶) و(ج ۱ ص ۱۰۱) كتاب الاذان، باب ميمنة المسجد والامام، رقم (۷۲۸) و(ج ۱ ص ۱۱۸) كتاب الاذان، باب وضوء الصبيان..... رقم (۸۵۹) و(ج ۱ ص ۱۳۵) كتاب الوتر، باب ماجاء فى الوتر، رقم (۹۹۲) و(ج ۱ ص ۱۵۹ و ۱۶۰)، كتاب العمل فى الصلاة و باب استعانة اليد فى الصلاة اذا كان من أمر الصلاة، رقم (۱۱۹۸) و(ج ۲ ص ۶۵۷) كتاب التفسير، سورة آل عمران، باب (ان فى خلق السموات والأرض.....) الآية، رقم (۴۵۶۹)، وباب (الذين يذكرون الله قياما وقعوداً وعلى جنوبهم.....)، رقم (۴۵۷۰)، وباب (ربنا انك من تدخل النار فقد أخزيتنه.....)، رقم (۴۵۷۱) وباب (ربنا اننا سمعنا منادياً ينادى للإيمان) رقم (۴۵۷۲)، و(ج ۲ ص ۸۷۷) كتاب اللباس، باب الذوائب، رقم (۵۹۱۹) و(ج ۲ ص ۹۱۸) كتاب الأدب، باب رفع البصر الى السماء، رقم (۶۲۱۵) و(ج ۲ ص ۹۳۴ و ۹۳۵) كتاب الدعوات، باب اذا انتبه بالليل، رقم (۶۳۱۶) و(ج ۲ ص ۱۱۱۰) كتاب التوحيد، باب ما جاء فى تخليق السماوات والارض وغيرها من الخلائق، رقم (۷۴۵۲) ومسلم فى صحيحه فى كتاب الطهارة، باب السواك، رقم (۵۹۶) وفى كتاب الصلاة المسافرين، باب صلاة النبى (ص) دعائه بالليل، رقم (۱۷۸۸ - ۱۸۰۱) والنسائى فى سننه، فى كتاب الاذان، باب ايدان المؤمنين الأئمة بالسلوة، رقم (۶۸۷) وفى كتاب الافتتاح، باب الدعاء فى السجود رقم (۱۱۲۲) ... [بقية حاشيه په راروانه صفحه..]

وسلم - وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا، فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْعِشَاءَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ، ثُمَّ قَالَ «نَامَ الْغُلَامُ». أَوْ كَلِمَةً تُشَبِّهُهَا، ثُمَّ قَامَ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَصَلَّى ثَمَسَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ - أَوْ خَطِيطَهُ - ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ [۱۳۸]، [۱۸۱]، [۶۶۵-۶۶۷]، [۶۹۳]، [۶۹۵]، [۸۲۱]، [۹۴۷]، [۱۱۴۰]، [۴۲۹۳-۴۲۹۶]، [۵۵۷۵]

[۵۸۶۱، ۵۹۵۷، ۷۰۱۴]

رجال الحديث

- ① آدم: دا آدم بن ابی ایاس عبد الرحمن العسقلانی رحمته الله دې د دوی حالات د کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده د لاندې تیر شوې دی (۱)
- ② شعبه: دا امام شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری رحمته الله دې د دوی حالات هم دې ذکر شوې باب کنبې تیر شوې دی (۲)
- ③ الحكم: دا الحكم - بفتح الحاء البهمله والكاف - بن عتيبة - مصغرا - الکندی الکوفی رحمته الله دې ابو محمد یا ابو عبد الله یا ابو عمر ثې کنیت دې دوی د عدی بن عدی کندي یا قبيله کنده د یوې ښځې مولى وو (۳)
- دوی د ابو جحیفه السوائی رحمته الله نه علاوه قاضی شریح، عبد الرحمن بن ابی لیلی، ابو وائل شقیق بن سلمه، ابراهیم نخعی، سعید بن سعد، طاؤس، عکرمه، مجاهد، عمرو بن میمون، عامر شعبی، عطا ابن ابی رباح، مقسم، قیس ابن ابی حازم، ابو صالح السمان او ابراهیم تیمی رحمته الله وغیره نه روایت کوی، د دوی نه حدیث نقل کوونکو کنبې منصور بن المعتمر، امام اعمش، مسعر بن کدام، مالک بن معول، امام اوزاعی، امام شعبه، ابو عوانه او حمزة بن حبيب الزيات وغیره ډیر حضرات دي (۴)

بقیه حاشیه د تیر مخ] وفي کتاب قیام اللیل، باب ذکر ما یستفتح به القیام، رقم (۱۶۲۰، ۱۶۲۱) و باب ذکر الاختلاف علی حبیب بن أبی ثابت فی حدیث ابن عباس فی الوتر رقم (۱۷۰۵-۱۷۰۷) و أبوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب السواک لمن قام من اللیل، رقم (۵۸) و فی کتاب الصلاة، باب الرجلین یؤم أحدهما صاحبه کیف یقومان؟ رقم (۶۱۰ و ۶۱۱) و فی کتاب التطوع، باب فی صلاة اللیل، رقم (۱۳۵۳-۱۳۵۸) و (۱۳۶۴ و ۱۳۶۵) و (۱۳۶۷)، و الترمذی فی جامعه، فی کتاب الصلاة، باب ما جاء فی الرجل یصلی ومعه رجل، رقم (۲۳۲) و ابن ماجه فی سننه، فی کتاب اقامة الصلاة، باب ما جاء فی الدعاء اذا قام الرجل من اللیل، رقم (۱۳۵۵) و باب ما جاء فی کم یصلی باللیل، رقم (۱۳۶۳).

① کشف الباری (۱/۶۷۸) -

② کشف الباری (۱/۶۷۸) -

③ تهذیب الکمال (۷/۱۱۴) -

④ تهذیب الکمال (۷/۱۱۵-۱۱۷) -

امام اوزاعي رحمته الله فرماني: ما بين لايتها اققه منه: (١)
 مجاهد بن رومي رحمته الله فرماني: رايت الحكم في مسجد الخيف وعلماء الناس حيا علىه: (٢)
 عباس دوري رحمته الله فرماني: وكان صاحب عبادة وفضل: (٣)
 سفيان بن عيينه رحمته الله فرماني: ما كان بالكوفة بعد ابراهيم والشعبي مثل الحكم وحباد: (٤)
 عبد الرحمن بن مهدي فرماني ثبت ثقة: (٥)
 عبد الله بن احمد بن حنبل رحمهما الله فرماني: سالت ابي: من اثبت الناس في ابراهيم؟ قال: الحكم بن عتيبة، ثم منصور: (٦)
 امام يحيى بن معين رحمته الله فرماني: الحكم بن عتيبة ثقة: (٧)
 امام ابو حاتم رحمته الله فرماني ثقة: (٨)
 امام نسائي رحمته الله فرماني ثقة ثبت: (٩)
 امام عجلي رحمته الله فرماني ثبت ثقة في الحديث وكان من فقهاء اصحاب ابراهيم وكان صاحب سنة واتباع: (١٠)
 يعقوب بن سفيان رحمته الله فرماني: كان قتيها ثقة، (١١)
 ابن سعد رحمته الله فرماني: كان الحكم بن عتيبة ثقة، قتيها، عالما، عالما، رفيعا، كثير الحديث: (١٢)
 حافظ ذهبي فرماني: قتيه الكوفة مع حماد..... عابد، قانت، ثقة، صاحب سنة: (١٣)
 البته عجلي رحمته الله فرماني: وكان فيه تشيع الا ذلك لم يظهر منه الا بعد موته: (١٤)

(١) تهذيب الكمال (١١٧/٧) -

(٢) حواله بالا

(٣) تهذيب الكمال (١١٨/٧) -

(٤) حواله بالا

(٥) حواله بالا

(٦) تهذيب الكمال (١١٨، ١١٩/٧) -

(٧) تهذيب الكمال (١١٩/٧) -

(٨) حواله بالا

(٩) حواله بالا

(١٠) تهذيب التهذيب (٤٣٤/٢) -

(١١) تهذيب التهذيب (ج ٢ ص ٤٣٤)

(١٢) الطبقات لابن سعد (٣٣٢/٦) -

(١٣) الكاشف (٣٤٤/١) رقم (١١٨٥/٧) -

(١٤) تهذيب الكمال (١١٩/٧) -

دغه شان د امام شعبه نه نقل دی. کان الحکم یفضل علیا علی ابی بکر و عمر^(۱) خو حقیقت دادې چې دا خبره شاذ او مردود ده، ډیرو حضراتو دده د صاحب سنة تصریح کړې ده، او چا هم د تشیع ذکر نه دې کړې. بیا حافظ ذهبي رحمته الله علیه فرماني چې د امام شعبه دا قول د سلیمان شاذ کونی په واسطه سره نقل دې او شاذ کونی اعتباری نه دې چنانچه حافظ ذهبي فرماني الشاذ کونی لیس په اعتماد و ما اظن ان الحکم یقع منه هذا^(۲)

دغه شان ابن حبان رحمته الله علیه د دوی تذکره چې کله په الثقات کښې اوکړه نو ورسره ئې دا هم اولیکل کان یدلس^(۳) په دې بنیاد باندې حافظ ابن حجر د دوی باره کښې لیکلې دی ثقة، ثبت، فقیه الا انه ربه ادلس^(۴)

خو په خپله حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دوی په خپل کتاب تعریف اهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس کښې په دویمه طبقه د مدلسینو کښې شمیر کړې دې دا دویمه طبقې والا حضرات هغه خلق دی چې د ائمه کبار نه دی او د هغوی د عمومی روایاتو په مقابل کښې تدلیس ډیر کم دې، لهده د هغوی د امامت، اوچت شان، او د قلت تدلیس د وجه نه ائمه د دوی د تدلیس تحمل هم کړې دې او په خپل صحیح کښې د دوی احادیث قبول کړې هم دی^(۵)

زور نه: امام بخاری د دوی د تذکرې په آخره کښې لیکي: وقال بعض اهل النسب: الحكم بن عتيبة بن النحاس، اسمه عبدل، من بني سعد بن عجل بن لحيم، فلا أدري حفظه ام لا؟^(۶)

یعنی بعضې نسبنا مو د حکم بن عتیبه نسب نامه لیکلو کښې دا تفصیل ذکر کړې دې، معلومه نه ده چې هغوی په صحیح توگه باندې یاد کړې دې او لیکلې دې یا نه؟ نو گویا امام بخاری د احتمال په درجه کښې ذکر کوی چې الحکم بن عتیبه چې کوم فقیه مشهور دې هغه، او دا الحکم بن عتیبه بن النحاس یو کس دې.

په اصل کښې دلته د بعضې علماؤ باندې خلط راغلې دې نو هشام بن الکلبی د ټولو نه مخکښې د دوی نسب نامه دغه شان ذکر کړه، د دې نه پس ابن حبان او ابواحمد الحاکم د دوی په اتباع کښې هم دا خبره نقل کړه، ښکاری چې دا دواړه د دوی په نیز په یقین سره یو سړې وو^(۷)

^(۱) سیر اعلام النبلاء (۲۰۹/۵) -

^(۲) حواله بالا

^(۳) تهذيب التهذيب (۴۳۴/۲) -

^(۴) تقريب التهذيب (ص ۱۷۵) رقم (۱۴۵۳) -

^(۵) طبقات المدلسين (تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس) (ص ۵۸) -

^(۶) التاريخ الكبير (۳۳۳/۲) رقم (۲۶۵۴) -

^(۷) تهذيب التهذيب (۴۳۵/۲) وتعليقات التاريخ الكبير (۳۳۳/۲-۳۵) -

او حافظ ذهبی وغیره په یقین سره دا بیان کړې دې چې الحکم بن عتیبه چې مشهور فقیه دې هغه جدا دې او الحکم بن عتیبه بن النہاس یو بیل سړې دې. آخری ذکر کړې شوې د کوفې قاضی وواو د ده نه یو روایت نقل نه دې^(۱)

امام بخاری ته په یقین سره دا خبره منسوب کول صحیح نه دی معلومېږي چې هغوی دواړه یو گڼل. هغوی د بعضې اهل نسب ذکر کولو سره صرف د یو احتمال ذکر کړې دې^(۲)، والله اعلم د الحکم بن عتیبه رضی اللہ عنہ ولادت د ابراهیم نخعی د پیدائش په کال ۴۶ هجری کښې اوشو، او په ۱۱۵ هجری کښې وفات شو^(۳)، رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑤ سعید بن جبیر: دا مشهور تابعی عالم امام سعید بن جبیر بن هشام اسدی والبی کوفی رضی اللہ عنہ دې ابو محمد یا ابو عبدالله د دوی کنیت دې^(۴)

دوی په صحابه کرامو کښې د حضرت ابن عباس، عبدالله بن مغفل، حضرت عائشه، عدی بن حاتم، ابو موسی اشعری، ابوهریره، ابو مسعود بدری (وهو مرسل)، ابن عمر، عبدالله بن زبیر، ضحاک بن قیس، انس او د ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ نه روایت د حدیث کوی. د دوی نه روایت کوونکو کښې ابو صالح السمان، ایوب سختیانی، سلمه بن کهیل، سلیمان الاحول، امام اعمش، عدی بن ثابت، عطاء بن السائب، مالک بن دینار، مجاهد، امام زهري، موسی ابن ابی عائشه، ابواسحاق سبیعی او ابو الزبیر مکی رضی اللہ عنہ په شان ډیر حضرات تابعین او اتباع تابعین دی،^(۵)

امام نووی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: کان سعید من كبار ائمة التابعین متقدميهم في التفسير والحديث والفقه والعبادة والورع وغيرها من صفات اهل الخير^(۶)

امام سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ دوی له په ابراهیم نخعی رضی اللہ عنہ باندې علمی اعتبار سره فوقیت ورکوی^(۷) چې د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه به اهل کوفه مسائل تپوس کولې نو وویل به ئې ایس منکم سعید بن جبیر؟^(۸)

میمون بن مهران رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: لقد مات سعید بن جبیر وما على الارض احد الا وهو محتاج الى عليه^(۹)

(۱) میزان الاعتدال (۵۷۷/۱) -

(۲) تهذيب التهذيب (۴۳۵/۲) -

(۳) سير اعلام النبلاء (۲۱۲/۵) -

(۴) تهذيب الكمال (۳۵۸/۱۰) -

(۵) تهذيب الكمال (۳۵۸/۱۰) - (۳۶۱) -

(۶) تهذيب الاسماء واللغات (۲۱۶/۱) -

(۷) تهذيب الاسماء واللغات (۲۱۶/۱) -

(۸) حواله بالا وسير اعلام النبلاء (۳۲۵/۴) -

(۹) سير اعلام النبلاء (۳۲۵/۴) -

حصیف رضی اللہ عنہ فرمائی: کان اعلمهم بالقران مجاهد واعلمهم بالحج عطاء، واعلمهم بالحلل والحرام طاووس، واعلمهم بالطلاق سعید بن المسیب، واجمعهم لهذه العلوم سعید بن جبیر ^(۱) علی بن المدینی فرمائی: لیس فی اصحاب ابن عباس مثل سعید بن جبیر، قیل: ولا طاووس؟ قال: ولا طاووس، ولا احد ^(۲).

ابو القاسم هبة الله بن الحسن طبري رضی اللہ عنہ فرمائی: هو ثقة امام حجة على المسلمين ^(۳) حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ پہ اوچت شان او امامت باندی د علماؤ اتفاق دی، او د دوی مناقب او فضائل ہم زیات دی، ۹۴ھ کنبی د حجاج بن یوسف د لاسہ شہید شو ^(۴).

⑤ ابن عباس رضی اللہ عنہ: حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ حالات د بده الوحي د خلورم نمبر حدیث لاندی ^(۵) او کتاب الایمان باب کفران العشیر و کفر دون کفر لاندی ہم راغلی دی ^(۶).

بت فی بیت خالق میمونه بنت الحارث زوج النبی صلی اللہ علیہ وسلم وکان النبی صلی اللہ علیہ وسلم عندها فی لیلتها. ما د خپلی ترور میمونه بنت الحارث، چي د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم بی بی ده، په کور کنبی شپہ تیره کړه، حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی د نمبر په شپہ کنبی هغوی سره وو.

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ دی حدیث ته لیلۃ التبیین والا حدیث وئیلې شی، امام بخاری د لته مختصرا او مخکنی تفصیلا د دې تخریج کړې دی ^(۷).

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ چي کومه واقعہ بیان کړې ده، دغه وخت د هغوی عمر لس کاله وو څنگه چي مسند احمد کنبی وضاحت راغلی دی ^(۸).

میمونه بنت الحارث رضی اللہ عنہ: دا أم المومنین میمونه بنت الحارث رضی اللہ عنہ ده، مخکنی د دې نوم نبره وو، حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم دا بدل کړو او میمونه ئې کینودلو ^(۹).

په جاهلیت کنبی د دوی نکاح مسعود بن عمر سره شوي وه، هغه دوی پرینودل، نو د ابورهم په نکاح کنبی راغله، د ابورهم د وفات نه پس د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم په زوجیت کنبی راغله ^(۱۰).

^(۱) سیر اعلام النبلاء (۴/۳۴۱) -

^(۲) حواله بالا

^(۳) تهذیب الکمال (۱۰/۳۷۶) -

^(۴) تهذیب الکمال و تعلیقات الکمال (۱۰/۳۷۶) تهذیب الکمال (۱۰/۳۵۸-۳۷۶) وسیر اعلام النبلاء

(۴/۳۳۲۱) والطبقات الکبری لابن سعد (۶/۲۵۶-۲۶۷) وتهذیب الاسماء واللغات (۱/۲۱۶) -

^(۵) کشف الباری (۱/۴۳۵)

^(۶) کشف الباری (۲/۲۰۵) -

^(۷) قد مر تخریجه آنفا -

^(۸) مسند احمد (۱/۳۶۴) رقم (۳۴۳۷) -

^(۹) السیره الحلبیة (۳/۳۲۳) والطبقات الکبری لابن سعد (۸/۱۳۷) -

^(۱۰) السیره الحلبیة (۳/۳۲۳) والاصابة (۴/۴۱۱ و ۴/۴۱۲) والطبقات (۸/۱۳۲) -

حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا د ابن عباس رضی اللہ عنہ او خالد بن ولید رضی اللہ عنہ ترور وه ^(۱)، حضرت عباس رضی اللہ عنہ بی بی، د ابن عباس رضی اللہ عنہ مور، ام الفضل لبابه بنت الحارث سگه خور، اسماء بنت عمیس، سلمی بنت عمیس، زینب بنت خزیمه، دا درې واره د حضرت میمونہ مور شریک خوریانې وې ^(۲)، په ۷ هجری کښې چې کله حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم عمره القضاء له تشریف اوړې وو، په دغه موقع کښې دوی سره نکاح اوکړه ^(۳)، ابن سعد رضی اللہ عنہ فرماني چې دا د هغوی آخری بی بی وه، چې دې نه پس هغوی بله نکاح چاسره اونه کړه ^(۴)،

حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم چې کله د جعفر بن ابی طالب په ذریعه د نکاح پیغام وراولېږلو، نو هغوی حضرت عباس رضی اللہ عنہ خپل وکیل جوړ کړو، او دغه عباس رضی اللہ عنہ د دوی نکاح اوکړه ^(۵)، د حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا نکاح د احرام په حالت کښې شوې وه یا حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم په دغه کښې وخت کښې بغیر احرام وو؟ په دې کښې روایات مختلف دی دا ځاني د هغې تفصیل نه دي، خو بیا هم ابن حجر رحمته اللہ علیہ لیکي: ومنهم من عقد علیها وهو محرم وبنی بها بعد ان احل من عبرته بالتعميم وهو حلال فی الحل، وذلك بین من سیاق القصة عند ابن اسحاق ^(۶)،

د حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا نه تقریبا چیا لیس احادیث روایت شوې دي، په هغې کښې اووه احادیث متفق علیه دي، په هغې کښې په یو حدیث کښې امام بخاری او پنځو حدیث کښې امام مسلم متفرد دي ^(۷)، د حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا وفات د صحیح قول مطابق په ۵۱ هجری کښې د سرف په مقام باندې اوشو، او هم هلته کښې دفن شوه ^(۸)، رضی الله عنها وارضاه

قوله: فصلی النبی صلی اللہ علیہ وسلم العشاء ثم جاء الی منزله فصلی اربع رکعات ثم نام، ثم قام، ثم قال: نام الغلیم، او کلمة تشبهها، ثم قام فقامت عن يسارة، فجعلني عن يمينه، فصلی خمس رکعات، ثم صلی رکعتین: حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم د ماسخوتن مونځ اوکړو، بیا ئې خپل کور ته تشریف راوړو، هغوی څلور رکعاته اوکړل، بیا پاسیدو، بیا اوده شو، بیا پاسیدو، بیا او فرمائیل چې ماشوم اوده شو؟ یا ئې دا سې څه خبره اوکړه، بیا هغوی پاسیدل او څه د هغوی گس لاس ته اودریدم، نو هغوی څه بنی طرف ته کړم او بیا ئې پنځه

^(۱) السيرة الحلبية (۳/۳۲۳) -

^(۲) حواله بالا

^(۳) الاصابة (۴/۱۱۱) -

^(۴) الطبقات الكبرى لابن سعد (۸/۱۳۲) -

^(۵) الاصابة (۴/۱۱۱ و ۴/۱۱۲) -

^(۶) الاصابة (۴/۱۱۲) -

^(۷) خلاصة الخرجی (ص ۴۹۶) -

^(۸) الاصابة (۴/۲۳) والسيرة الحلبية (۳/۳۲۳) -

رکعاته ادا کړل، او بیا ئې دوه رکعاته اوکړل.

قوله: نام الغلیم: غلیم یانې مکسوره مشدده سره د غلام تصغیر دې دا تصغیر د شفقت د پاره دې^(۱)

حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی لعل ذلك کان استفهام او اخبار لیشغل ببعض ما یفعله باهله من اللأعبة وغيرها^(۲)

مطلب دادې چې ددې جملې د ونیلو دا مقصد وو چې حضور پاک ﷺ خپل کور والا سره ملاعبت کول غوښتل، ظاهره ده چې ددې د پاره د تستر یعنی د پردې ضرورت رازی ځکه حضور پاک ﷺ او فرمائیل نام الغلیم

د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما په حدیث کښې اختلاف دې چې هغوی څومره رکعتونه کړې وو. بعضو کښې یوولس، بعضو کښې دیارلس، بعضو کښې پنځلس او بعضو کښې د اوولسو ذکر دې.

په کومو روایاتو کښې چې اوولسو رکعاتو ذکر دې په هغې کښې آخری دوه رکعاته د فجر سنت متعلق دې، دولس رکعاته نوافل او درې رکعاته د وتر دې.

چې په کوم کښې د پنځلسو ذکر دې په هغې کښې د فجر د دوو رکعاتو ذکر پریښودې دې چې په کوم روایات کښې د دیارلسو ذکر دې، په هغې کښې اته رکعاته نوافل دی درې رکعاته وتر دی او په اخر کښې دوه رکعاتونه د فجر سنت دی.

بیا چې په کوم رکعات کښې د یوولسو رکعاتو ذکر دې په هغې د فجر سنت ذکر نه دی، اته رکعاته نوافل دی او درې رکعاته وتر دی.

دلته چې ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی ثم جاء الی منزله فصلی اربع رکعات یعنی هغوی د ماسخوتن مونځ کولو نه پس کور ته راغلل او څلور رکعاته ئې ادا کړل، او غالبه دا ده چې دا څلور رکعاته د ماسخوتن سنت به وی^(۳)

دې نه پس هغوی آرام اوکړلو بیا څه وخت پس پاسیدلو او مونځ کول ئې شروع کړل، دغه وخت هغوی دا هم او فرمائیل چې نام الغلیم ماشوم اوده شو، بیا چې کله هغوی مونځ کولو نو ابن عباس رضی اللہ عنہما پاسیدلو او په دې مونځونو کښې ورسره شریک شو، په اخره هغوی د وتر نه هم فارغ شول، د هغې نه پس ئې چې کوم دوه رکعاته اوکړل د هغې باره کښې یو احتمال خو دادې کوم چې حافظ رحمۃ اللہ علیہ وغیره فرمائی چې دې نه پس دوه رکعاته د فجر سنت دی، دویم احتمال دا هم دې چې دا هغه دوه رکعاته دی کوم چې به حضور پاک ﷺ د وتر نه پس ادا کول^(۴).

^(۱) شرح الکرمانی (۲/۱۳۳) -

^(۲) لامع الداری (۲/۳۶۳ و ۳۶۴) -

^(۳) فضل الباری (۲/۱۶۱) -

^(۴) فتح الباری (۱/۲۱۲) -

گویا چې په دې حدیث کښې د رکعاتو په تعداد کښې اجمال دې تفصیل هغه دې چې کوم مخکښې کتاب الوضوء وغیره کښې به رازی^(۱)، والله اعلم

تنبيه دلته مونږ د رکعاتو په تعداد کښې د تطبیق په حوالې سره چې کومه خبره او کړه، هغې صرف د ابن عباس رضی الله عنهما دې حدیث پورې متعلق ده. باقی د هغوی رضی الله عنهما د قیام اللیل کښې د رکعاتو تعداد څه وو، نوددې باره کښې به مخکښې انشاء الله په کتاب الوتر کښې بحث کیږي

قوله: "ثم نام حتى سمعت غطيطة او خطيطة ثم خرج الى الصلاة: بیا هغوی اوده شول تر دې چې ما د هغوی د خرپیدو اواز هم واوریدلو. بیا هغوی د مونځ د پاره راووتلو.

غطيطة د اوده په حالت کښې چې د پوزې نه چې کوم اواز بهر راوځي هغې ته وائی، یعنی خرپیدل^(۲)

خطيطة په قول د داودی د غطيطة مترادف دي^(۳)، او ابن بطلال رحمه الله فرمائی چې د اهل لغت په نیز د خطيطة (بالحاء المعجمة) څه وجود نشته^(۴)، قاضی عیاض هم د ابن بطلال پیروی کړې ده^(۵)

خو ابن الاثير رحمه الله ليکلي دي چې الخطيطة قريب من الغطيطة وهو صوت النائم والحاء والعين متقاربان^(۶)، یعنی خطيطة غطيطة ته نژدې نژدې دي، د اوده کس خرپیدلو ته وائی. خا او غین دواړه قریب المخرج دی ځکه یو د بل په ځاني استعمالوی. تقریباً دغه خبره صاحب تاج العروس هم کړې ده^(۷)

قوله: ثم خرج الى الصلاة: بیا د سحر مونځ له اووتلو.

د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت په دې باب امام بخاری رحمه الله دوه حدیثونه ذکر کړي دي، یو د ابن عمر رضی الله عنهما حدیث دې چې د هغې مناسبت باب السمرق العلم نه ښکاره دې ځکه چې په دې کښې دی چې قلما سلم قام، فقال: ارايتکم یعنی هغوی د ماسخوتن مونځ نه د فارغ کیدلو نه پس دا خبرې او فرمائیلې، او د ماسخوتن مونځ نه پس خبرو ته سمر وئیلې شی.

البته دویم حدیث چې د ابن عباس نه دي یعنی ییتوته ابن عباس فی بیت خالته میمونة والا حدیث مناسبت د باب نه زیات واضحه نه دي. ددې مناسبت ښکاره کولو د پاره ابن المنیر او د هغه شاگردانو وئیلې دي چې ترجمه ددې

(۱) نتخرج مرة فارجع هناك)-

(۲) فتح الباری (۲۱۲/۱)-ومختار الصحاح (ص ۴۷۶)-

(۳) فتح الباری (۲۱۲/۱)-

(۴) قال ابن بطلال: ولم اجدها عند اهل اللغة بالحاء "شرح ابن بطلال (۱۹۳/۱)-

(۵) فتح الباری (۲۱۲/۱)-

(۶) النهاية لابن الاثير (۴۸/۲)-

(۷) تاج العروس (۱۳۱/۵)-

حدیث کنبی دننه د نام الغلیم د جملې نه ثابتېږي^(۱)
 بیا هغوی فرماني چې عین ممکن ده چې ابن عباس رضی الله عنه د حضور پاک صلی الله علیه و آله د ټولې شپې د
 احوالو نظاره ئې کوله، او هم دغه سمر دې او دا بله خبره ده چې دا قولې سمر نه دې بلکه
 فعلی سمر دې، گویا چې ابن عباس رضی الله عنه ټوله شپه په سمر کنبې تیره کړه، ځکه چې د هغه
 وینیدل او د حضور پاک صلی الله علیه و آله د احوالو او د افعالو نظاره کول او هغه زده کول هم سمر دې^(۲)
 علامه کرمانی رحمته الله علیه د ابن المنیر رحمته الله علیه د دې توجیه نه علاوه دوه نورې هم توجیه کړې دي:
 یو دا چې دې واقعه کنبې دی چې حضور پاک صلی الله علیه و آله ابن عباس رضی الله عنه لره د گس طرف نه ښی لاس
 ته کړو دا اگرچه کار دې خو بیا هم وئیلې شی چې گویا هغوی ابن عباس رضی الله عنه ته او فرمائیل
 وقف عن یمنی او د هغوی گس طرف ته کیدل د دې خبرې په ځانې دی چې هغه به وقت وئیلې
 وی^(۳)

دویمه توجیه هغوی دا کړې وه چې کله په یو ځانې کنبې د خپلوانو گنډه کیږي نو هلته څه نه
 څه خبرې خامخا کیږي، دلته به هم هغوی خبرې کړې وی، او دا خبره ډیره لرې ده چې
 حضور پاک صلی الله علیه و آله د ماسخوتن نه پس کور ته راغلې وی او حضرت ابن عباس رضی الله عنه هلته د
 اوسیدو د پاره راغلې وی او هغوی ورسره بالکل خبرې او نه کړې، یقیناً هغوی به څه خبره
 کړې وی، او دا هم ښکاره ده چې د هغوی هره خبره به د علم او د فائدې وی. د دې نه
 سمر ثابتېږي^(۴)، خو حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دا ټول توجیهات بعید ګرځولو سره رد کړې دي.
 تر څو چې د ابن المنیر د رومی توجیه تعلق دې نو هغې ته سمر د دې وجه وئیلې نشی، صرف
 یو نیمه جمله وئیلو ته سمر وئیلې نشی، د دې د پاره قابل اعتماد خبرې کول پکار دی^(۵)
 دغه شان د هغوی دویمه توجیه ئې داسې رد کړې ده چې ابن عباس رضی الله عنه چې د حضور پاک صلی الله علیه و آله
 د افعالو او احوالو ته کتلې دی نو دې ته به سمر یعنی ټوله شپه ویکه خو به وئیلې شی خو
 د سمر اطلاق په دې نه کیږي، ځکه چې په قول د اسماعیلی رحمته الله علیه د سمر د پاره گنډه او خبره
 کول ضروری دی^(۶)

^(۱) المتواری علی تراجم ابواب البخاری (ص ۶۲) وفتح الباری (۲۱۳/۱) حضرت گنګوهی هم د دې نه
 ترجمه ثابته کړې ده په دې طریقې سره چې هغوی نام الغلیم او فرمائیل او یو جملې سره د سمر تحقق
 کیږي او د هغوی د جملې سره تپوس کول وو په دې مطلب چې هغوی خپلې کوروالا سره اختلاط کول
 غوښتل د دې جملې نه دا هم معلومه شوه چې په داسې کارونو کنبې پرده کول پکار دی، او ظاهره ده
 چې دا علم دې لهذا سمر فی العلم ثابت شو. الكنز المتواری (۲/۳۶۴) -

^(۲) المتواری (ص ۶۲) وفتح الباری (۲۱۳/۱) -

^(۳) شرح الکرمانی (۲/۱۳۴) -

^(۴) حواله بالا

^(۵) فتح الباری (۲۱۳/۱) -

^(۶) حواله سابقه

دغه شان حافظ رحمہ اللہ د علامہ کرمانی رحمہ اللہ پہ رومی توجیہ رد کولو سره فرمائی چې دا توجیہ ابعد ده، ځکه چې د گس لاس نه بنی طرف کولو دا عمل د خوب د راپاسیدو نه لږ ساعت مخکې واقع ده، اود خوب د راپاسیدلو نه پس خبرې کولو ته سمر و نیلې نشي. (۱)
 بیا د علامہ کرمانی دویمه توجیہ ده د هغې باره کښې و نیلې شی چې دا صرف قیاس دې په حدیث کښې داسې قسم خبره نشته چې هغې ته سمر او و نیلې شی
 د حافظ ابن حجر رانې داده چې امام بخاری د دې روایت په بعضې طرق کښې راغلې الفاظو طرف ته اشاره کړې ده چې په هغې کښې څه ښکاره موجود دی فتحدث رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مع اهله ساعة (۲)

یعنی حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم خپل کور والا سره لږې شان خبرې او کړې دا د خپل د وجه د خبرو هر قسم ته شامل دې ښکاره ده چې دا یو طرف ته تحدث مع الاهل دې نوبل طرف ته سمری العلم هم دې چې د هغوی یو یو خبره سراسر علم او دینی فائده ده (۳)
 حضرت شیخ الهند رحمہ اللہ هم دا توجیہ خوښه کړې ده (۴)
 علامه عینی رحمہ اللہ اگر چې د حافظ رحمہ اللہ په ټول تقریر باندې اعتراض او رد کړې دې (۵) خو بیا هم د حافظ رحمہ اللہ خبره مضبوطه ده او د امام بخاری د طرز مناسب هم ده والله اعلم
 د سمر متعلق څه روایات په سمری العلم کښې لاتدي ورکړې شوې واقعي هم راتلې شی:

①.. قال انس: نظرنا النبي صلی اللہ علیہ وسلم ذات ليلة حتى كان شطر الليل يملغه فجاء فصل لنا ثم خطبنا فقال: الا ان الناس قد صلوا ثم رقدوا وانكم لم تزالوا في صلاة ما انتظرتهم الصلاة (۶)

یعنی حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چې یو شپه مونږ د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم انتظار کولو تر دې چې نیمه شپه شوه هغوی مونږ را کړو بیا ئې خطبه اولوستله او وئې فرمائیل واورئې: خلق مونږ کولو نه پس اوده شوې هم دی او تاسو چې تر کومه د مونږ په انتظار کښې وئې گویا چې تاسو په مونږ کښې مشغول وئې

②.. حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی:

كان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم يسمر مع ابی بکر فی الامر من امر المسلمين وانا معهما (۷)

(۱) حواله سابقه

(۲) صحيح البخاری (۶۵۷/۲) كتاب التفسير باب "ان في خلق السموات والارض.." رقم (۴۵۶۹) و (۱۱۱۰/۲) كتاب التوحيد باب ما جاء في تخليق السموات والارض وغيرها من الخلائق رقم (۷۴۵۲) -

(۳) فتح الباری (۲۱۳/۱) -

(۴) الابواب والتراجم (ص ۵۶) -

(۵) عمدة القاری (۱۷۷/۲ و ۱۷۸) -

(۶) صحيح البخاری (۸۴/۱) كتاب مواقيت الصلاة باب السمر في الفقه والخير بعد العشاء رقم (۶۰۰) -

(۷) جامع الترمذی ابواب الصلاة باب ما جاء في الرخصة في السمر بعد العشاء رقم (۱۶۹) -

یعنی حضور پاک ﷺ به د ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ سر د شپې د مسلمانانو د معاملاتو باره کښې خبرې کولې او څه به ورسره هم ووم.

(۳) حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ فرماني

كان النبي ﷺ يحدثنا عن بني اسرائيل حتى يصبح ما يقوم الا ال عظم صلاة (۱)
یعنی حضور پاک ﷺ به مونږ ته د بنی اسرائیلو باره کښې خبرې کولې تر دې سحر به شو، بیا به د لونی مونځ یعنی د فرض مونځ د بډه سیدنو هم دا روایت د عمران بن حصین رضی اللہ عنہ به ده دي.

(۴) حضرت اوس بن حذیفه فرماني: كنت في الوفد الذين اتوا النبي ﷺ اسلمو من ثقيف من بني مالك انزلنا في قبة له فكان يختلف الينا بين بيوتهم وبين المسجد فاذا صلى العشاء الاخيرة انصرف الينا ولا نبرح حتى يحدثنا ويشتكي قريشا ويشتكي اهل مكة (۲).

یعنی د قبيله ثقیف یو شاخ بنو مالک مسلمان کیدلو سره د وفد په شکل کښې راغلل، څه په دغه وفد کښې ووم، حضور پاک ﷺ مونږ پر خیمه کښې ایسار کړو، هغوی به د خپل کور او مسجد په مینځ کښې مونږ له راتللو او چې کله به هغوی ﷺ د ماسخوتن مونځ او کړلو نو زمونږ طرف ته به راغلو مونږ به خبرې کولې او هغوی به مونږ ته د قریشو او اهل مکه د ظلمونو خبرې کولې.

(۵)، ابن بطال رحمه الله خپل سند سره د ابو موسی اشعری او د عمر رضی اللہ عنہ واقعه نقل کړې ده ابو موسی اشعری فرماني

اتيت عمرا كلمه في حاجة بعد العشاء فقال: هذه الساعة؟ فقلت انه شيء من الفقه قال: نعم، فكلمته، فذهبت لاقوم، فقال: اجلس فقلت: الصلاة فقال: اناني صلاة فلم نزل جلوسا حتى طلع الفجر (۳).

یعنی څه د عشاء نه پس حضرت عمر رضی اللہ عنہ لره د یو ضرورت د پاره راغلم هغوی او فرمائیل، په دا وخت؟ ما ورته او وئیل چې د دین خبره ده نو هغوی اجازت راکړو ما چې خبره او کړه نو پاسیدلو، او وئې فرمائیل چې کینا، ما ورته او وئیل چې زه به مونځ او کړم، نو وئې فرمائیل چې مونږ په مونځ کښې یو، دغه شان د سحر پورې مونږ ناست وو.

یو اشکال او دهغې حل: د حضرت عبدالله بن مسعود یو حدیث دي چې هغوی ئې مرفوعا نقل کوي لا سیرا لیل او مسافر (۴).

یعنی د مونځ گزار او مسافر نه علاوه د بل چا د پاره د سمر گنجائش نشته.

(۱) سنن ابی داود کتاب العلم باب الحديث عن بني اسرائيل رقم (۳۶۶۳) -

(۲) مسند احمد (۴/۴۳۷) حدیث عمران بن حصین رضی اللہ عنہ رقم (۲۰۱۶۳) -

(۳) مسند احمد (۹/۴) حدیث اوس بن اوس الثقفي وهو اوس بن حذيفة رقم (۱۶۲۶۶) -

(۴) شرح ابن بطال (۱/۱۹۲) -

(۵) مسند احمد (۱/۴۱۲) رقم (۳۹۱۷) و (۱/۴۴۴) رقم (۴۲۴۴) و (۱/۴۶۳) رقم (۴۴۱۹) -

ددې روایت نه معلومېږي چې د دې دواړه کسانو نه علاوه د بل چا د پاره د سمر اجازت نشته دغه شان د سمر د اجازت او د نهي من السمر په احاديثو کښې ښکاره توگه باندې تعارض رازي

ددې جواب دادې چې دا روایت امام احمد رحمته الله په خپل مسند کښې تخریج کړې دې^(۱) ددې په دوه طرقو کښې انقطاع ده چنانچه دا خيښه بن عبدالرحمن د عبدالله بن مسعود نه نقل کوي، حالانکه خيښه ته د عبدالله بن مسعود نه سماع حاصله نه ده^(۲) او په بل طرق کښې خيښه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه په واسطه سره نقل کوي او دا نې مبهم کولو سره داسې ذکر کړې دې عن سمع ابن مسعود او دا مبهم واسطه مجهول ده^(۳)

او که فرض کړه دا حدیث صحیح او ثابت هم وی بیا هم مونږ ونیلې شو چې سرفی العلم کولو والاد مصلی په حکم کښې دې^(۴)

څنگه چې حضرت عمر رضي الله عنه ابو موسی اشعري رضي الله عنه ته وفرمائیل انا فی صلاة^(۵) د حدیث د بیوتیت نه علماؤ ډیرې فائدي راوستلې دی چې د هغې مختصر ذکر علامه عینی رحمته الله کړې دې^(۶) والله اعلم وعلمه واتم واحکم

۴۲- باب: حفظ العلم

د تیرشوی باب سره مناسبت په تیرشوی باب کښې د "سرفی العلم، ذکر و او په دې باب کښې د "حفظ علم"، ددې دواړو په مینځ کښې مناسبت بالکل واضحه دې، د سرفی العلم د مقاصدونه حفظ علم هم دې^(۷)

د ترجمه الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله فرمائي چې په دې باب سره دامام بخاری رحمته الله مقصد اسباب د حفظ علم بیانول دي او دا احادیثو په ذریعه ئي اونیودله چې حفظ علم به هله حاصلېږي چې کله خپل خان د علم د پاره مکمل طور باندې فارغه کړې^(۸) حضرت شیخ الهمد رحمته الله فرمائي چې د دې باب د بیانولو مقصد دي چې د تعلم نه پس د حفظ او د عدم نسیان کوشش هم لازمی دې، ظاهره خبره ده چې په هیرو لو کښر اول کفران نعمت دې او دویم د چې د تعلیم تبلیغ اود عمل جمله امور ضروريه په حفظ باندې موقوف دي -

(۱) حواله سابقه

(۲) فی تهذیب الکمال لیس اسم عبدالله بن مسعود من شیوخ خيښه، انظر تهذیب الکمال (۳۷۱/۸) -

(۳) فتح الباری (۲۱۳/۱) -

(۴) حواله بالا

(۵) شرح ابن بطلال (۱۹۲/۱) -

(۶) عمدة القاری (۱۸۰/۲) -

(۷) عمدة القاری (۲ ص ۱۸۰) -

(۸) الكنز المتواری (ج ۲ ص ۳۶۵) -

دې باب د رومبي روايت نه معلومه شوه چه خومره په علم کښي مشغولتيا وي هغومره به په حفظ کښي قوت اومدد ملاويږي. اود دويم روايت نه دا معلومه شوه چه دحافظې قوي کيدل هم مفيد اومطلوب دی. اگرچه قوت حافظه يو خلقي امر دې ليکن ددي دپاره مو، عيدات اومضرات وي. ددې رعايت ساتل مستحسن دی. دامام شافعي رحمه الله شعرهم داحال بيانوی

شکوت ال وکيع سو حفظي فاوصاني ال ترك المعاصي

فان العلم نور من الهی ونور الله لا يعطى لعاص (۱)

يعنی "ماخپل استاذ وکيع رحمه الله ته دخپلې قوت حافظې دکموالی شکايت اکر نو هغوی ماته دگناه دپريخودلو وصيت اوکړو. ددې وجې نه چه علم دالله تعالى دنورنه يو نور دې اوظاهره ده چه الله تعالى خپل نوريو عاصي اونا فرمان ته نه ورکوي... حاصل دخبرې دادې چه امام بخاري رحمه الله ددې ترجمه الباب نه دانبودل غواړي چه طالب علم لره دحديث ديا دولو اهتمام پکاردې. امام بخاري رحمه الله په دې باب کښي درې روايتونه ذکر کړيدي.

ددې روايتونو دکتلونه معلوم معلوميرې چه دعلم ديا دولو ډير صورتونه دي -

①- اول ملازمت، يعنی داستاذ حديث صحبت اختيارول اوپه کثرت سره هغه ته تگ راتگ ساتل. چه دهغه علوم بار بار اوريدلو اوپه ليدلو باندې راشي او دا يوه قاعده ده چه يو څيز خومره په تکرار سره مخې ته راځي نو هغه په زړه کښي قرار نيسي. دا ملازمت معلوميرې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې قول "کان يلزم رسول الله صلى الله عليه وسلم بشبع بطنه ويحضر مالا يحضرون... نه. ②- دويم څيز هغه مذاکره ده. يعنی چه کوم علم حاصل شي دهغې کول. هغې لره بار بار رته کول او يادول اوشي. اوددې طرف اشاره "ويحفظ مالا يحفظون... نه ملاويږي. ③- دريم څيز هغه دعاو اد و زاري ده ځکه چه يوکس سره هر خومره ذهن ولې نه وي دهغه پوهه هر خومره تيزه ولې وي نه ليکن دالله تعالى دعنايت نه بغير هيڅ هم نه کيږي. نولهذا حق تعالى نه دې دعا غواړي اوپه بزرگانو دې دعا کوي. څنگه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه په نبی صلى الله عليه وسلم باندې دعاوکړه.

④- څلورم څيز خورول دعلم دی چه خومره دعلم دخوريدو کوشش اومحنت اوکړشي هم هغه هومره به علم محفوظ پاتې کيږي، څنگه چه دباب په اخري حديث کښي دې طرف ته اشاره ده - والله اعلم

۱۱۸۱ | حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ^(۲) قَالَ إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ أَكْثَرُ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَلَوْلَا آيَتَانِ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا

(۱) اوگوري الابواب والتراجم (ص ۵۶) -

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث. أخرجه البخاري أيضاً في صحيحه (ج ۱ ص ۲۲) في كتاب العلم. باب حفظ العلم. رقم (۱۱۹) وفي (ج ۱ ص ۲۷۴، ۲۷۵). في... [بفيه حاشيه به راروانه صفحه...]

حَدَّثْتُ حَدِيثًا، ثُمَّ يَتْلُو (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ) إِلَى قَوْلِهِ (الرَّحِيمُ) إِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ، وَإِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الْعَبَلُ فِي أَمْوَالِهِمْ، وَإِنَّ أَبَاهُ رِيَّةً كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَشْبَعُ بَطْنِيهِ وَيَحْضُرُ مَا لَا يَحْضُرُونَ، وَيَحْفَظُ مَا لَا يَحْفَظُونَ [١٩٤٢١، ٢٢٢٣، ١٦٩٢١]

رجال الحديث

- ① عبدالعزيز بن عبدالله: دا عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى قرشى عامرى اويسى مدنى رحمته الله دې. دده حالات هم په دې کتاب.. کښي په باب الحرام على الحديث.. لاندې تير شوى دى.
 - ② مالك: دا امام مالك بن انس رحمته الله دې ددوى حالات د بدء الوحى.. په دويم حديث کښي اوبه کتاب الايمان، باب من الدين القرار من الفتن. لاندې تير شوى دى. (١)
 - ③ ابن شهاب: دا امام محمد بن مسلم بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمته الله دې دده مختصر حالات د بدء الوحى. د دريم حديث د لاندې تير شوى دى. (٢)
 - ④ الاعرج: د ابوداود عبدالرحمن بن هرمز اعرج مدنى قرشى رحمته الله دې دده حالات په کتاب الايمان، باب حب الرسول رحمته الله من الايمان.. کښي تير شوى دى. (٣)
 - ⑤ حضرت ابوهريره رضي الله عنه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات د کتاب الايمان، باب امور الايمان. لاندې تير شوى دى. (٤)
- قوله: ان الناس يقولون: اكثر ابوهريرة: خلق واني چه ابوهريره رحمته الله حد كړې دې چه دومره حديثونه بيانوي:**
- حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حديثو د ټولونه لوي حافظ وو، ددې وجي نه امام بخارى رحمته الله په دې

بقية حاشيه د تير مخ] كتاب البيوع، باب ما جاء فى قول الله تعالى: (فاذا قضيت الصلوة فانتشروا فى الارض.....) رقم (٢٠٤٧) و (ج ١ ص ٣١٦) كتاب الحرث والمزارعة، باب ما جاء فى الفرس. رقم (٢٣٥٠) و (ج ١ ص ٥١٤، ٥١٥) كتاب المناقب، باب (بدون الترجمة، بعد باب سزال المشركين أن يريهم النبي (ص) آية، فأراهم انشقاق القمر) رقم (٣٦٤٨) و (ج ٢ ص ١٠٩٣) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب الحجة على من قال: ان أحكام النبي (ص) كانت ظاهرة..... رقم (٧٣٥٤) ومسلم فى صحيحه، فى كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبى هريرة الدوسى (رض) رقم (٦٣٩٧ - ٦٤٠٠) والترمذى فى جامعه، فى أبواب المناقب، باب مناقب أبى هريرة رضى الله عنه، رقم (٣٨٣٤ و ٣٨٣٥) -

(١) كشف البارى (ج ١ ص ٢٩٠)، و (ج ٢ ص ٨٠) -

(٢) كشف البارى (ج ١ ص ٣٢٦) -

(٣) (كشف البارى ج ٢ ص ١١) -

(٤) كشف البارى (ج ١ ص ٢٥٩) -

باب کنبی صرف هم ددوی روایاتونه ذکر کړی دی.

حضرت ابوهریره رضی الله عنه حافظ کیدو د وجې نه به موقع په موقع حدیثونه نقل کول بعضې خلقو به په داسې موقع ونیل چه ابوهریره هم حد کړې دې چه کوم ځانې کنبی گوري هلته به حدیث پیش کوی حالته نور مهاجرین او انصار ددوی پشان هرڅې کنبی حدیث نه روایت کوی.

قوله: ولولا آیتان فی کتاب الله ما حدثت حدیثاً: که چرته په کتاب الله کنبی دوه ایتونه نه وو نو ما به هیڅ یو حدیث هم نه وو بیان کړې.

قوله: ثم یقولون ان الذین یمکتون ما انزلنا من البینات - الی قوله الرحیم: (۱)

بیابه هغوی دا ایت لوستلو چه دهغې مفهوم دې:

،،چه کوم خلق هغه مضامین پتوی کوم چه مونږ ښکاره نازل کړی دی ده هغې نه پس چه مونږ خلقو دپاره په خپل کتاب کنبی په ښه شان سره واضح کړی دی په داسې خلقو الله تعالی هم لعنت وائي او ټول لعنت ویونکې پرې هم لعنت وائي، لیکن هغه خلق چه توبه اوباسی او خپل عمل نیک کړی او هغه پتې کړې شوی تعلیمات څرگنده اوبیان کړی نوزۀ به هغوی معاف کړم او دهغوی توبه به قبوله کړم او زۀ توبه قبولونکې او مهربان یم،،.

قوله: ان اخواننا من المهاجرین کان یشغلهم الصفق (۲) بالاسواق، وان

اخواننا من الانصار کان یشغلهم العمل فی اموالهم: زما مهاجرین رونیولر په بازار کنبی دهغوی تجارت اودیبع شراء معاملاتو مصروفه کړی او زما انصارو رونیولر دهغوی دپتوزمینداری کروندې وغیره عمل مصروفه کړی وو.

قوله: وان اباهریره کان یلزم رسول الله صلی الله علیه وسلم یشبع بطنه ویحضر

ما لایضرون ویحفظ ما لایحفظون: او ابوهریره به درسول الله صلی الله علیه وسلم په دربار کنبی به صرف په دومره خبره هم حاضر باش وو چه دیو وخت خوراک ملاوشی، نوځکه هغه په داسې خایونو کنبی به هم حاضریدو په کوم ځانې کنبی چه به نورڅوک نه وو حاضر او هغه خبرې به ئي هم یادولې چه کومو لره به نورچانه وې یادې کړې.

حضرت ابوهریره رضی الله عنه دټولونه اولنئ وجه دخپل اکثار کثرت والی، دا بیان کړې ده چه په کتاب الله کنبی په کتمان علم باندې وعید راغلې دې، ددې وجې نه څه دحضور صلی الله علیه وسلم ارشادات حسب موقع روایت کوم.

ددې نه پس هغوی دنورو انصارو او مهاجرینو رضی الله عنهم په کثرت سره دا حدیثونه روایت کولو وجه بیان کړېده چه مهاجرینو ورونړه تجارت پیشه خلق وو، په بازار کنبی به د تجارت په معاملاتو کنبی مصروفه وو او حضرات انصار زمیندار خلق وو هغوی لره به ددې نه فرصت نه ملاویدو، ددې وجې نه زما په مقابله کنبی دهغوی روایات کم دی.

(۱) سورة البقرة ۱۵۹ او ۱۶۰.

(۲) الصفق: باسکان الفاء، وهو ضرب البید علی البید، وجرت به عادتهم عند عقد البیع فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۳)

بیا هغوی خپل کیفیت بیان کړې دې چه زما د حضور ﷺ په مجلس کښي د حاضر باشي اودهغوی سره د ملازمت دا حال ووچه څه به په هردم کښي دهغوی په مجلس کښي پروت وو، چه ماته به دیو وخت روتې ملاوشوه دا زما دپاره کافی وه، ماته دنور څه څیز غم اوفکر نه وو ځکه چه زمانه څه کور وو او نه مې د گټلو اود جمع کولو څه فکروو، بس: زما هم یو فکروو چه د نبی ﷺ هروخت یو ځانې یم اودهغوی ارشادات په خپله سینه کښي محفوظ کومه، هم دا وجه وه چه حضرات مهاجرین او انصار ﷺ نه خوزما پشان ملازمت اوحاضر باشي اختیارولې شوه اونه نې زما پشان د حفظ حدیث اهتمام کولې شو نو ددې منطقی نتیجه هم داراوتله چه زما د حدیثوپه ذخیره کښي اضافه کیږي او دوعیدنه دبیچ کیدوپه وجه مادحضور ﷺ ارشادات ښه ډیر خواره کړه.

قوله: وان اباهریره کان یلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه: او ابوهریره رضی الله عنه به در رسول الله ﷺ سره هر وخت وو، ده ته د دنیا دنور څه څیز فکر نه وو دهغوی دپاره صرف دومره کافی وه چه دیو وخت خوراک ورته ملاوشی -

دا مفهوم بره هم بیان شوې دې هم دا صحیح اومتبادر مطلب دې -
حضرت شاه ولی الله ﷺ په خپل طباعی اود هانت سره ددې یو بل مطلب هم بیان کړې دې، کوم د غیر متبادر کیدوپه وجه مرجوح دې هغوی فرمائي:

..کان یلازمه ما یریده من المدة، ولا یقوم من مجلسه حتی یستوفی حظه منه، کقولهم: فلان یحدث شعب بطنه ویسافر شعب بطنه،، (۱)

یعنی،، هغوی به در رسول الله ﷺ مجلس سره پیوست وو تر هغه وخته پورې به نه پاسیدل تر څو چه به هغوی ته خپله پوره حصه نه وه حاصله شوې اودهغوی به د علم نه گیده نه ډکیده، څنگه چه وئیلې کیږي فلا نې په مړه گیده خبرې اترې کوی اوفلا نکې په مړه گیده سفر کوی -

تنبيه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه چه دلته کوم څه بیان کړې دي هغه د حقیقت حال د ظاهرولو دپاره اود خلقو دا اعتراض د جواب ورکولو دپاره فرمائیلى دی. دې سره د حضرات مهاجرین او

انصار وﷺ تحقیر شان هرگز مقصود نه وو - (۲) والله اعلم

(۱۱۹) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَبُو مُصْعَبٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ أَبِي ذُئْبٍ عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أُنْسَاءُ. قَالَ «ابْطُرْ رِذَائَكَ» فَبَسَطْتُهُ. قَالَ فَغَرَفَ بِيَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ «ضُمَّهُ» فَعَمَمَتْهُ فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا بَعْدَهُ.

(۱) تراجم ابواب البخاری (ص ۱۵) -

(۲) اوگوردی لامع الدراری مع الكنز المتواری (ج ۲ ص ۳۶۶ و ۳۶۸)

رجال الحديث

① احمد بن ابی بکر ابو مصعب دا ابو مصعب احمد بن ابی بکر القاسم بن الحارث بن زرارہ بن عبد الرحمن بن عوف قرشی زھری مدنی رحمہ اللہ دے دے مدینہ منورہ قاضی اوفقیہ و و (۱۰۰) دے دامام مالک، عبد العزیز بن محمد در اور دی، مغیرہ بن عبد الرحمن، محمد بن ابراہیم بن دینار، عبد العزیز بن ابی حازم اود یوسف بن یعقوب بن ابی سلمة الماجشون رحمہ اللہ وغیرہ نہ حدیث روایت کوی -

اود دوی نہ پد روایت کولو کسبی امام بخاری، امام مسلم، امام ترمذی، امام ابوداود، امام ابن
 ماجہ، بقی بن مخلد اندلسی، زکریا بن یحییٰ السجزی، امام احمد بن حنبل، ابوزرعہ او
 ابوحاتم رازی رحمہم اللہ وغیرہ نور دیر حضرات شامل دی۔ (۱)
 امام ابوزرعہ او امام ابوحاتم رحمہم اللہ فرمائی: صدوق۔۔ (۲)
 امام مسلمہ بن قاسم رحمہم اللہ فرمائی: مدنی ثقہ۔۔ (۳)
 ابن حبان رحمہم اللہ فرمائی: ..وكان قتيها متقنا عالما بذهب اهل المدينة،،۔ (۴)
 ابن سعد رحمہم اللہ فرمائی:،،وهو من فقهاء اهل المدينة،،۔ (۵)
 حافظ ذہبی رحمہم اللہ فرمائی:،،ثقة حجة،،۔ (۶)
 دغدہ شان ہغدہ فرمائی:،،قاضی المدینہ وعالمہا،،۔ (۷)
 دغدہ ہغوی فرمائی:،،احد الاثبات، وشيخ اهل المدينة وقاضيه ومحدثهم،،۔ (۸)
 زبیر بن بکار رحمہم اللہ فرمائی:،،مات وهو قتيه اهل المدينة غير مدافع،،۔ (۹)
 امام دارقطنی رحمہم اللہ فرمائی: دی ثقہ فی البوطا،،۔ (۱۰)
 حافظ خررجی رحمہم اللہ د امام ذہبی رحمہم اللہ نہ نقل کری دی:،،كان اماما في السنة والاحكام، قتيها، فصيحاً،
 بليغاً،،۔ (۱۱)

(١) تهذيب الكمال (ج ١ ص ٢٧٨)

(١) تهذيب الكمال (ج ١ ص ٢٧٩ و ٢٨٠) -

(۲) حوالہ بالا

^(١) تعليقات تهذيب الكمال (ج ١ ص ٢٨٠)

(د) الثقات لابن حبان (ج ٨ ص ٢١) -

(١) الطبقات لابن سعد (ج ١ ص ٤٤١) -

^٧ ميزان الاعتدال (ج ١ ص ٨٤). رقم (٣٠٣) -

^(٨) الكاشف للذهبي (ج ١ ص ١٩١). رقم (١٣) -

(١) تذكرة الحفاظ (ج ٢ ص ٤٨٢). رقم (٤٩٧) -

(١٠) تهذيب الكمال (ج ١ ص ٢٨٠) -

(١) تذكرة الحفاظ (ج ٢ ص ٤٨٣) -

١٢) خلاصة الخزرجي (ص ٤) -

دا دابو مصعب احمد بن ابی بکر مدنی رحمته الله په باره کښې دمختلف علما، رجال توثیقي کلمات دي. په دې کښې چاهم په هغوی باندې جرح نه ده کړې - البته دابوخیثمه رحمته الله نه دهغه خونې تپوبس اوکړو چه زه دچا چا نه احادیث واورم ؟ نو ابوخیثمه وونیل ،، لاکتب عن ابی مصعب واکتب عن شتت،، - (۱)
لیکن حافظ ذهبی رحمته الله ددې تردید کړې دي او ونیلی دی ،، ثقة خجة، ما آدری مامعنی قول ابی خیثمه لابنه احمد: لاکتب عن ابی مصعب واکتب عن شتت؟،، - (۲)
حافظ ابن حجر رحمته الله لیکلی دی :

ویحتمل ان یكون مراد ابی خیثمه دخوله فی القضاء او اکثارة من الفتوی بالرأی،، - (۳)
یعنی .. ابوخیثمه چه کوم خپل خونې دهغه دابو مصعب، نه دروایت لیکلونه منع کړې وو ددې وجه داکیدې شی چه هغه د قضاء منصب سنبهال کړې وو او یا دا وجه کیدشی چه هغه درای او دنظر په لحاظ سره فتوی ورکولې،، -

دغه شان قاضی عیاض رحمته الله فرمائي واما قال ذالك، لان ابا مصعب كان يميل الى الراي، و ابوخیثمه من اهل الحديث، ومن ينافر ذلك، فلذلك نهى عنه، والا فهو ثقة لان علم احدا ذكره الا بخير،، - (۴)
یعنی .. ابوخیثمه چه څه ونیلی دی هغه په دې بنیاد چه ابو مصعب فقیه وو. د قیاس او اجتهاد نه به ئي کار اغستلو. او دابوخیثمه تعلق دمحدثینو مکتب فکر سره وو. کوم چه قیاس او رائې لره ډیر ناخوښ گنړی. ددې وجې نه دوی خپل خوې منع کړې وو. گنې ابو مصعب ثقه دي، زموږ دعلم مطابق ټولو حضراتو دهغوی تذکره په تعدیل او په توثیق سره کړې ده،، -
ظاهره ده چه داکلام موثر او قادح نه دي -

بیا حافظ ابن حجر رحمته الله هغوی لره صدوق گرزولې دي (۵)، غالباً هغوی د ابوخیثمه دکلام نه متاثره شوی دی ځکه ئي داسې لیکلی دی - لیکن حقه خبره داده چه هغوی ته ثقه او حجت وئیل پکاردی څنگه چه دنقاد حدیث د تبصرو نه معلومېږي او حافظ ذهبی رحمته الله وغیره ددې تصریح کړې ده - (۶) والله اعلم

په ۲۴۲ هجری، کښې دهغوی انتقال وشو. عمر ئي دنوی کالو نه زیات وو - (۷) رحمه الله تعالى
رحبة واسعة -

(۱) تعليقات تهذيب الكمال (ج ۱ ص ۲۸۰)، نقلا عن تاريخ ابن ابی خيثمه -

(۲) ميزان الاعتدال (ج ۱ ص ۸۳)، رقم (۳۰۳) -

(۳) تهذيب التهذيب (ج ۱ ص ۲۰) -

(۴) تعليقات الرفع والتكميل لشيخنا عبدالفتاح ابو غدة رحمته الله (ص ۴۲۳) ونقلا من ترتيب المدارك، للفاضل

عياض رحمته الله (ج ۳ ص ۳۴۷ و ۳۴۸) -

(۵) تقريب التهذيب (ص ۷۸)، رقم (۱۷) -

(۶) اوگوري التهذيب (ج ۱ ص ۵۸)، رقم (۱۷) -

(۷) تقريب التهذيب (ص ۷۸)، (۱۷) -

- ② محمد بن ابرهیم بن دینار: دې د مدینې منورې مشهور فقیه ابو عبد الله محمد بن ابرهیم بن دینار مدنی رحمته الله علیه دې، بعضې حضراتو د دوی لقب، «صندل»، بنودلې دې- (۱)
- دې د اسامه بن زید لیثی، محمد بن عبد الرحمن بن ابی ذئب، محمد بن عجلان، موسی بن عقبه رحمته الله علیه وغیره نه روایت حدیث کوی -
- او د دوی نه روایت کونکو کښي ابو مصعب احمد بن ابی بکر، عبد الله بن وهب، ابو هشام محمد بن مسلمه، یحیی بن ابرهیم او یعقوب بن محمد زهري وغیره شامل دي- (۲)
- امام بخاری رحمته الله علیه فرماني، «معروف الحديث»، - (۳)
- امام ابو حاتم رحمته الله علیه فرماني، «كان من فقهاء المدينة دحومالك، وكان ثقة»، - (۴)
- امام دارقطنی رحمته الله علیه فرماني، «ثقة»، - (۵)
- امام ابن عبد البر رحمته الله علیه فرماني: «كان موفق اهل المدينة مع مالك، وعبد العزيز ابی سلمة وبعدهما وكان فقيها فاضلا، له بالعلم رواية وعناية» - (۶)
- یعنی دې د امام مالک او د عبد العزيز بن ابی سلمة رحمته الله علیه هم وزن او هم سیال دي، دهغوی په زمانه کښي هم او دهغوی نه پس هم د مدینې منورې مفتی پاتې شوي دي، فاضل فقیه وو، دهغوی د علم سره ډیر ښه مناسبت وواو د حدیثو روایت به ئي کول، -
- هم د ابن عبد البر رحمته الله علیه نه منقول دي، «كان مدار الفتوى في اخر زمان مالك وبعده على البغيرة بن عبد الرحمن ومحمد بن ابرهیم بن دینار»، - (۷)
- حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني، «ثقة فقيه»، - (۸)
- ابن حبان رحمته الله علیه دې په کتاب الثقات ذکر کړې دي - (۹)
- په ۱۸۲ هجري کې دده انتقال شوي دي - (۱۰) رحمه الله تعالى رحمة واسعة
- ③ ابن ابی ذئب: دا امام محمد بن عبد الرحمن بن المغيرة بن الحارث بن ابی ذئب قرشي

(۱) تهذيب الكمال (ج ۲۴ ص ۳۰۶) -

(۲) د شیوخ او د تلامزه د تفصيل دپاره اوگوري، تهذيب الكمال (ج ۲۴ ص ۳۰۶ و ۳۰۷) -

(۳) التاريخ الكبير (ج ۱ ص ۲۵)، رقم (۲۵) -

(۴) تهذيب الكمال (ج ۲۴ ص ۳۰۸) -

(۵) تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۸) -

(۶) تهذيب الكمال (ج ۲۴ ص ۳۰۸) -

(۷) حواله بالا -

(۸) تقريب التهذيب (ص ۴۶۵)، رقم (۵۶۹۲) -

(۹) الثقات لابن حبان (ص ۳۹) -

(۱۰) تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۸) -

عامری مدنی رحمۃ اللہ علیہ ددی دده کنیت ابو الحارث دې، د ابن ابی ذئب په نوم سره مشهور دې د ابو ذئب نوم هشام دې (۱)

دې د عکرمه مولى دابن عباس، شرحبیل بن سعد، سعید مقبری، نافع مولى دابن عمر، صالح مولى دالتوامه، شعبه مولى دابن عباس، ابن شهاب زهری، اسحاق بن یزید الہذلی، محمد بن المنکدر او مسلم بن جندب رحمۃ اللہ علیہ وغیره نه روایت کوی۔
 او دده نه عبدالله بن المبارک، یحیی بن سعید القطان، ابن ابی فدیک، شبابه بن سوار، حجاج بن محمد، ابونعیم، وکیع، آدم بن ابی ایاس عبدالله بن مسلمہ القعنبي، عبدالله بن وهب، عبدالله بن نمیر او ابو عاصم الضحاك بن مخلد رحمۃ اللہ علیہ وغیره روایت کوی۔ (۲)

ابن سعد رحمۃ اللہ علیہ فرمائي: «كان عالما، ثقة، قتيها، ورعا، عابدا، فاضلا...»، (۳)

امام احمد رحمۃ اللہ علیہ فرمائي: «ابن ابی ذئب يشبه بسعيد بن المسيب»، (۴)

دامام احمد نه تپوس او کړې شو چه ابن ابی ذئب د خان نه روستو څوک دخپل خان پشان پریځي دې؟ نو وویل چه نه په مدینه کښي اونه دمدينې نه سوا په بل ځانې کښي دهغه پشان څوک شته (۵)

بله داچه امام احمد رحمۃ اللہ علیہ فرمائي: ابن ابی ذئب کان ثقة صدوقا، افضل من مالک بن انس، الا ان مالک

اشد تنقية للرجال منه، ابن ابی ذئب کان لایالی عن یحدث»، (۶)

یعنی «ابن ابی ذئب ثقة او صدوق دې او دامام مالک نه هم زیات دې، البته امام مالک درجالو په انتخاب کښي دابن ابی ذئب نه زیاد ماهر دې ځکه چه ابن ابی ذئب ددې پرواه نه کوی چه دکوم معیار راوی نه روایت او کوی»،

امام یحیی بن معین رحمۃ اللہ علیہ فرمائي: «ابن ابی ذئب ثقة، وکل من روی عنه ابن ابی ذئب ثقة الا ابا جابر

البیاض...»، (۷)

امام نسائي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي: «ثقة»، (۸)

حماد بن خالد رحمۃ اللہ علیہ فرمائي: «کان ثقة فی حدیثه، صدوقا، رجالا صالحا ورعا»، (۹)

(۱) تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۶۳۰) -

(۲) د شیوخو او تلامذ دپاره اوگوری، تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۶۳۴) -

(۳) تعليقات تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۶۳۱) -

(۴) تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۶۳۴) -

(۵) تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۶۳۴) -

(۶) حواله باله -

(۷) تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۶۳۵) -

(۸) تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۶۳۶) -

(۹) تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۶۳۸) -

امام علی بن المدینی رحمہ اللہ فرمائی: ..ابن ابی دثب ثبت... (۱)
 ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی: ..ثقة یفقه، اوثق من اسامہ بن زید... (۲)
 ابوزرعه رحمہ اللہ فرمائی: ..ابن ابی دثب مدینی، قرشی، مخزومی، ثقة... (۳)
 خلیلی رحمہ اللہ فرمائی: ..ثقة، اثنی علیہ مالک، فقیہ من ائمة اهل المدينة.... (۴)
 امام احمد رحمہ اللہ فرمائی: ..ہو اورع و اقول بالحق من مالک... (۵)
 مصعب الزبیری رحمہ اللہ فرمائی: ..کان ابن ابی دثب فقیہ المدينة... (۶)
 ابن حبان رحمہ اللہ فرمائی: ..وکان من فقہاء اهل المدينة وعبادہم، وکان من اقول اهل زمانہ بالحق... (۷)
 یعنی: ..دی د اهل مدینہ د فقہاء اود عابدانونہ دی اود خیلہ زمانہ دیتولونہ لوی حق گو
 وو... دوی دحق گوہی واقعات مورخینواو اصحاب سیر ذکر کری دی -
 ابن حبان رحمہ اللہ فرمائی: چہ یو خل ہارون الرشید بادشاہ دمدینہ فقہاء کرامو تہ دعوت
 ورکروہ دی کنبی دنورو فقہاء کرامونہ علاوہ امام مالک او ابن ابی دثب رحمہ اللہ ہم وو -
 ہارون الرشید دہغوی نہ د خیل خان بارہ کنبی تپوس اوکرو ہریو کس دہغہ تعریفونہ
 اوکړل او دہغہ خوبیانہ شمیرلے خوچہ کلہ نی دابن ابی دثب نہ تپوس اوکړو نواول
 خوہغوی معذرت اوغوبنتوچہ خہ تبصرہ کول نہ غواړم خوچہ کلہ اصرار زیات شونو وې
 وئیل: ..اما بعد، ان سالت فانی اراک ظالما غشوما، تاخذ الامول من حیث لا یحل لک، وتنقہا فیما لا یرض
 اللہ ورسولہ، ولو جدت اعوانا خلعتک من هذا الامر، وادخلت فیہ من ہوانصح اللہ وللمسلمین منک... -
 مطلب دادی: چہ خہ تا ظالم او غاصب گنرم، تہ داسی طریقہ سرہ مال حاصلی چہ ہغہ تا لرد
 حلال نہ وی اوپہ داسی خایونو کنبی خرچ کوی چہ دہغہ خانی پہ خرچ کولو بانڈی اللہ دہغہ
 رسول ﷺ راضی نہ وی، حقیقت دا دی کہ چرتہ ماتہ مخلص مددگار ملاوشونو خہ بہ تہ
 دخلافت نہ معزول کریم او خلافت بہ ہغہ چاتہ حوالہ کریم کوم چہ ستا پہ مقابلہ کنبی داللہ
 تعالیٰ اود مسلمانوپہ حق کنبی ډیر خیر خواہ وی... -
 وائی چہ ہارون الرشید خیل سرخکتہ کرو. امام مالک رحمہ اللہ فرمائی: چہ ما خیلہ کیڑی
 راغونڈی کرې خکہ چہ ماتہ یقین ووچہ اوس بہ ددہ سردتنی نہ جدہ کرې شې اوپہ مابانڈی
 بہ د ووینو خا خکی را پریوخی... -

(۱) تعلیقات تہذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۶۳۴) -

(۲) تعلیقات تہذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۶۴۳) -

(۳) برنی حوالہ -

(۴) تہذیب التہذیب (ج ۹ ص ۳۰۷) -

(۵) سیر اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۲)

(۶) سیر اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۴) -

(۷) الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۳۹۰) -

په خبره کښي خليفه خپل سراوچت کړواووي ونييل چه ته ددي ټولو په مقابله کښي رښتونې يې ددي نه پس نې هغه رخصت کړو اود ابن ابې ذنب په عطيه کښي نې اضافه اکره - (۱)
يوخل ابوجعفر المنصور ته ابن ابې ذنب عليه السلام ونييل چه خلق لگيا دې مری تاسو دهغوی مدد په مال فني سره ولې نه کوې؟

نو منصور او نييل چه ما د سرحدونو په حفاظت کښي مال لگولې دې - او که ما سرحدونه نه وو بند کړي نو ته به خپل کور کښي دننه ذبح کړې شوې وې.
ابن ابې ذنب عليه السلام فوراً وفرمائيل چه د سرحدونو د حفاظت سره سره خلقو ته دهغوی حق هم ورکول ضروري دې. حضرت عمر رضي الله عنه ستا نه بهتر وو. او هغه دواړه کارنه کړې وو.

منصور خپل سر ښکته کړو او وي ونييل .. هذا خير اهل الحجاز، - (۲)

يوخل نې هم دې ابوجعفر منصور ته په مخامخ او نييل ، «الظلم فاش بهايك»، چه ظلم ستا په دروازه خور شوې دې. - (۳)

يوخلي ابوجعفر ده نه دخپل خان په باره کښي تپوس اکره چه څه څنگه خليفه يم ؟ نو وي فرمائيل ، «وب هذه البنية، انك لجائر»، (۴) يعنی په خداي چه ته ظالم نې -

په ابن ابې ذنب باندې بعضو قدری الزام لگولې دې. پس ابن حبان عليه السلام فرمائي ، «وكان مع ذلك يرى القدر، ويقول به وكان مالك يهجر لا من اجله»، -

يعنی باوجود د دې چه صاحب د فضل اود مناقب او کمال وو ليکن د قدریه رائي نې ساتله. امام مالک ددي وجې نه متروک کړې وو. - (۵)

دغه شان واقدي عليه السلام نقل کړی دی .. وکانوا يرمونه بالقدر، - (۶)

ليکن دا الزام درست او صحيح نه دې ځکه چه واقدي فرمائي ، «وما كان قدريا، لقد كان يتلقى قولهم ويعيبه»، - (۷)

دغه شان مصعب الزبيري نه چه کله تپوس او کړې شو چه آيا ابن ابې ذنب قدری وو؟ نو هغه جواب ورکړ چه ، «معاذ الله ان يكون قدريا»، - (۸)

بلکه واقدي عليه السلام ددي الزام حقيقت بيانوی.

(۱) الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۳۹۰ و ۳۹۱) -

(۲) سير اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۴۴ او ۴۳) -

(۳) سير اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۴۴) -

(۴) پورتنی حواله -

(۵) الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۳۹۱) -

(۶) تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۳۰۵) -

(۷) سير اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۰) -

(۸) سير اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۵) -

«وكان رجلا كريها، يجلس اليه كل احد، ويغشاه، فلا يطرده، ولا يقول له شيئا، وان مرض عاده، فكاوايته بهونه بالقدر لهذا وشبهه»، (۱)

يعنى دې ډير شريف سړې وو ده ته به هر قسمه خلق راتلل او ده به چا ته څه نه وئيل او نه به نې چا ته دخپل ځان نه دپاسيدودپاره وئيل او دغه شان چه څوك به بيمار شو نوده به بلا امتياز دهرچا عيادت او پوښتنه كوله د داسي خبرو دوجې نه دې مهتم بالقدر او گنړلې شو،، -
تقريباً هم دا خبره مصعب الزبيري رضي الله عنه هم بيان كړې ده هغه فرمائي:

«انما كان لمن المهدى قد اخذوا اهل القدر ورضيهم، ونفوههم، فجاء منهم قوم الى ابن ابي دثب، فجلسوا اليه واعتصموا به من الضرب، فقيل: هو قدرى، لاجل ذلك، لقد حدثني من اثق به انه ماتكم فيه قط»، (۲)
يعنى ،، دخليفه مهدي په زمانه كښي چه كله قدريه گرفتار كړې شو او دوى وهلې كيدل او جلا وطن كيدل په دې وخت كښي څه كسان دوى ته راغلي وو او ددى پناه ئ اغستې وه د دې وجې نه ورته قدرى اوئيلې شو گنې ماته ښه معتمد عليه كسانو بيان كړى دى چه ده كله هم دقدريه رائي نه ده خپله كړې،، -
حاصل دا چه په ده كوم دقدرى الزام دې هغه بالكل ثابت نه دې -

تر كومه چه دامام مالك رضي الله عنه ،، دهجران ،، خبره ده نو هغه به هله صحيح وه چه دې په حقيقت كښي قدرى وو چه كله اصلا قدرى كيدل ثابت نه دى نو دامام مالك رضي الله عنه هجران به هم بالكل ثابت نه وى -

بيادامام مالك رضي الله عنه نه دده صفت او ثنا هم منقول ده كومه چه مونږه ورستو ذكر كړې ده، البته په دې هيڅ شك نه شته چه ددې دواړو نه ده يو بل متعلق نا مناسب تبصرې منقولې دى علماء رجال دداسي قسمه اقوال غير معتبره گرزولى دى،، پس حافظ ذهبي رحمته الله عليه فرمائي:
وهكل حال فكلهم الاقران بعضهم في بعض لا يعول على كثير منه، فلا نقصت جلاله مالك بقول ابن ابي دثب فيه، ولا ضعف العلماء ابن ابي دثب بمقالته هذه، بل هما عالما المدينة في زمنهما، (۳)

يعنى ،، بهر حال دمعاصرينو په حق كښي دمعاصرينو كلام اكثر او بيشتر معتبر نه دې، دابن ابى دثب دكلام نه دامام مالك رضي الله عنه په جلالت شان كښي څه كمې نه دې راغلې او نه دداسي قسمه كلام دوجې نه دابن ابى دثب چا تضعيف كړې دې دواړه په دواړه په خپله زمانه كښي دمدينې منورې فقيهان او عالمان گنړلې كيده - الله تعالى دې ددې دواړو نه راضى شى -
يوه بله خبره چه ددوى په باره كښي قابل تنقيح ده هغه داده چه بعضي حضراتو دامام زهرى (ح) په احاديثو كښي ده لره معولى شان كمزورې گنړلې دې دعلی ابن المدینی نه چه دده باره په تپوس او كړې شو نووي فرمائيل:

(۱) سير اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۱) -

(۲) سير اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۵) -

(۳) سير اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۳) -

«کان عندنا ثقة وکانوا یوهنونه فی اشیاء رواها عن الزهري»، (۱)

یعنی دې زموږ په وړاندې ثقه دې څه خلق دې په بعضې روایتو کښي کمزورې گنړې کوم چه دې د زهري نه نقل کوي، -

دغه شان امام احمد رحمه الله هم دده توثیق کړې دې هغه هم د زهري په روایاتو باندې تحفظات ظاهر کړي دي. (۲)

لیکن حقیقت دا دې چه ده لره دامام زهري رحمه الله د روایاتو په سلسله کمزورې گرځول هم درست نه دی. ددې وجه داده چه یعقوب بن شیبه رحمه الله فرماني:

«اخذه عن الزهري عرض، والعرض عند جميع من ادرکنا صحيح»، (۳)

یعنی دوی چه کوم روایتونه دامام زهري رحمه الله نه اغستی دي هغه عرضا (دقراءت علی الشیخ په طور باندې) اغستی دي او، عرض، د ټولو علماء په نیز درست دې، -

بلکه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې حقیقت دامام زهري رحمه الله دوراره نه نقل کړې دې چه یو خل ابن ابی ذئب او امام زهري رحمه الله په مینځ کښي په څه خبره باندې مباحثه او مناقشه اوشوه دې سلسله کښي په امام زهري باندې څه خبره ناگواره محسوس شوه نو هغه قسم او کړو چه ده ته به هیڅ یو حدیث نه اوروآم ورستو ابن ابی ذئب ته شرمندگی اوشوه اود هغوي نه ئي معافی او غستله پس د معافی او تلافی نه ئي امام زهري ته عرض او کړو چه تاسوماته څه حدیثونه په لیکلوسره راکښې نو امام زهري څه حدیثونه په لیکلوسره ورکړه، نوده به هم دهغه حدیثونه روایت کول. (۴)

ددې نه معلومه شوه چه دامام زهري (رح) نه د اکثر روایات د مکاتبت یادمناولي په ذریعه حاصل شده دی او په دې طریقه حاصل شوی روایات د محدثینو په نیز معتبر دی. (۵)

هم دغه وجه ده چه دامام یحیی بن معین رحمه الله نه عثمان دارمی رحمه الله پوښتنه او کړه، «ابن ابی ذئب ماحاله فی الزهري؟»، نو وې فرمائیل ابن ابی ذئب ثقه، (۶)

دهغه شان عمرو بن علی الفلاس رحمه الله فرماني، «ابن ابی ذئب فی الزهري احب الی من کل شامی»، (۷) بیادلته دې دا هم واضحه وی چه امام بخاری رحمه الله د ابن ابی ذئب نه کوم مرویات اغستی دي

هغه ټول ئي متابعتا اغستی دي (۸) والله اعلم

(۱) میزان الاعتدال (۳ ص ۶۲۰)، رقم (۷۸۳۷) -

(۲) میزان الاعتدال (ج ۳ ص ۶۲۰)، رقم (۷۸۳۷) -

(۳) سیر اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۷) -

(۴) تهذیب التهذیب (ج ۹ ص ۳۰۷) -

(۵) اوگوری شرح نخبه الفكر لعلی القاری (ص ۶۷۷-۶۸۳) -

(۶) تهذیب التهذیب (ج ۹ ص ۳۰۶) -

(۷) پورتنی حواله -

(۸) هدی الساری (ص ۴۴۰) -

۱۵۸ هجري کنبی په کوفه کنبی وفات شو. (۱)
 ⑤ سعيد المقبري دا ابوسعید سعيد بن ابی سعيد کیسان مقبری مدنی عليه السلام دې دده حالات په کتاب الايمان، باب صوم رمضان احتسابها من الايمان لاندې تیر شوې دې (۲)

⑤ حضرت ابو هريره رضي الله عنه د حضرت ابو هريره رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان "باب امور الايمان"، د لاندې تیر شوې دې (۳)

قوله: قلت يا رسول الله، اني اسمع منك حديثا كثيرا انساه: ما عرض او کړ وای د الله رسول، ص، څه ستاسونه ډیر حدیثونه اورم چه هغې لره هیرد وم

قوله: قال: ابسط رداءك فيسطته: هغوی راته او فرمائیل چه خپل څادر خور کړه ما هغه خور کړو

قوله: قال فغرف بيديه، ثم قال: ضمه، فضمته: وی فرمائیل چه نبی عليه السلام د خپل دواړو لاسونو لپې ډکولې او په څادر کنبی اچولې - بیا ئې اووئیل دې لره خپلې سینې سره اولگوه نو ما خپلې سینې سره اولگولو.

قوله: فما نسيت شيئا بعده: ددې نه پس مانه څه څیز هیر نه شو
 حضرت ابو هريره رضي الله عنه ددې روایت په ذریعې دخپل کثرت حفظ یو د بله وجه بیان کړې ده. دېرومې حدیث نه خو ده معلومه شوه چه دوی به در رسول الله صلي الله عليه وسلم سره ډیر پاتې کیدل او د نبی عليه السلام خبرې به ئې اورېدې او محفوظ کولې به ئې او ددې روایت نه معلومه شوه چه نبی اکرم صلي الله عليه وسلم ددوی دپاره خاص دعا او خاص توجه کړې وه.

پس ددې دپاره ئې یو مخصوص صورت دا اختیار کړو چه نبی عليه السلام خپل دواړه لپې ډکې کړې او په څادر کنبی واچولې. ظاهر ادا څه حسی څیز نه وولیکن معنوي اعتبار سره نبی عليه السلام د فیض او معرفت یوه غټه حصه اوددې د حفاظت دپاره قوت حافظه په ودیعت سره کیخودله او حکم ئې اوکړو چه دې لره خپلې سینې سره اولگوه وه هغه دې لره خپلې سینې سره جوخت کړو ددې اثر د ظاهر شو چه هغه بیا کله یو حدیث هم هیر نه کړو.

د حدیث باب په مختلف طرق کنبی تعارض او دهغې حل: دلته،، فمانسیت شيئا بعده،،،،، شینا.،، نکره تحت النفي واقع ده چه عموم ترې معلومېږي. غه شان د سفیان بن عیینه عن الزهري په روایت کنبی دی.،، فوالذي بعثه بالحق، مانسیت شيئا سمعته منه،،،،، (۴)

(۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۷ ص ۱۴۸) -

(۲) کشف الباری (ج ۲ ص ۳۳۶) -

(۳) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) -

(۴) صحيح البخاري (۲ ص ۱۰۹۳)، کتاب الاعتصام بالكتاب والسنة و باب الحجة علي من قال: ان احكام

الشيء من اجل ما كانت ظاهرة رقم (۷۳۵۴) -

اود ابرهیم بن سعد عن الزهري په طريق کښي دی.. فوالذي بعثه بالحق، مانسيت من مقالته تلك اليوم هذا،،- (۱)

دغه شان امام مسلم په خپل صحيح کښي.. يونس عن ابن شهاب،، په طريق سره نقل کړې دي چه دهغې الفاظ ددی فمانسيت بعد ذلك اليوم شيئا حدثني به،،- (۲)
ددې ټولورواياتونه دا خبره په عموم سره پوهه کښي ته راځي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې نه پس يوه خبره هم نه ده هيره کړې.

ليکن د.. شعيب عن الزهري په طريقه مروی روايت کښي .. فمانسيت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شيء،،- (۳)

ددې مطلب دادې چه ددې واقعي نه پس ما دحضور اکرم ﷺ دهغه وخت دمخصوص کلام څخه څه هم نه دی هير کړی دهغه پوره کلام لږه مامکمل ياد کړلو..

ظاهره ده چه په دې کښي عموم نيشته دهغه شان په دې مختلف طرقو په مينځ کښي تعارض پيدا کيځي. ددې جواب دتطبيق په صورت کښي هم ورکړې کيځي اودترجيح په صورت کښي هم. دترجيح په صورت کښي دعموم ولا روايت ته ترجيح ورکړې کيځي. ځکه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه خپل کثرت محفوظات لږه بيانول غواړي.. (۴)

دتطبيق په صورت کښي وائيلى شى چه دادوه مختلف اوځانله ځانله واقعي دی. دشعيب عن الزهري.. والا طريقه کښي دهغه مخصوص واقعي ذکردي. دباقي محفوظاتو او مسموعاتو ذکر نشته. او دنورو رواياتو تعلق دنور وقعاتو سره دي چه په هغې کښي حضرت ابوهريره رضي الله عنه مطلقا دخپل کثرت محفوظاتو ذکر کول غواړي.. (۵)

دتطبيق يو صورت دا هم کيدشى چه د.. شعيب عن الزهري ولا طريق کښي د.. فمانسيت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شيء.. کښي چه کوم.. من مقالة.. دې په دې کښي.. من.. سببيه گټرلې شى. نو اوس به مطلب ده شى چه دحضور اکرم ﷺ ددې واقعي او ارشاد، دوجي نه بيا ما څه شې هير نه کړو- (۶)

دهغه شان ده هم ممکن دي چه په دې طريق کښي.. من،، دابتداء غايت د بيان دپاره وي. نو اوس به مطلب دا شي چه کله دحضور اکرم نه دمقاله ضاډه شوه نو دغه وخت نه پس ما څه

(۱) صحيح البخارى (ج ۱ ص ۳۱۶) كتاب الحرث والمزارعة. باب ما جاء فى الغرس. رقم (۲۳۵۰) -

(۲) صحيح مسلم. كتاب فضائل الصحابة. باب من فضائل ابي هريره الدوسي رضي الله عنه رقم (۳۹۹۶ و ۶۴۰۰) -

(۳) صحيح البخارى (ج ۱ ص ۲۷۵). كتاب البيوع. باب ما جاء فى قول الله تعالى: (فاذ قضيت الصلاة...). رقم (۶۰۴۷) -

(۴) اوگوري فتح البارى (ج ۱ ص ۲۱۵)

(۵) فتح البارى (ج ۱ ص ۲۱۵) -

(۶) الكنز المتورى (ج ۲ ص ۳۶۸) -

شي نه دي هير کړې، هم برنې حواله -
 يو اشکال او دهغې جواب: د حديث باب نه معلومېږي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه ددي واقعي نه
 پس هيڅ نه دي هير کړي حالانکه په کتاب الطب کښي د حضرت ابوهريره رضي الله عنه شاگرد حضرت
 ابوسلمه رضي الله عنه دهغوی نه مرفوع حديث، لا يورد مريض على مصحح،، دنقل کولونه پس فرمائي:
 .وانك ابوهريره رضي الله عنه حديث الاول (وهو حديث: لا عدوى ولا صفى.....)، قلنا: الم تحدث انه: لا عدوى،
 فرطن بالحشية، قال ابوسلمه: فما رايته نسى حديثا غيره،،،،،^(۱)

يعنى، حضرت ابوهريره رضي الله عنه د، لا عدوى.....، والا حديث نه انکار او کړو نومونې ورته عرض
 او کړو چه هم تاسو مونږ ته د لا عدوى.....، والا حديث نه وو بيان کړې؟ نو حضرت ابوهريره
رضي الله عنه مبهم شاته خبرې سره خبره ختمه کړه، ابوسلمه رضي الله عنه فرمائي چه ما هغوی لږه نه دي
 کتلي چه ددي حديث نه ي علاوه بل حديث هير کړې وي،،،
 دغه شان امام طحاوي رحمه الله، په شرح مشکل الآثار،، کښي يوروايت نقل کړې دي چه په هغې
 کښي حضرت ابوذر رضي الله عنه فرمائي نسيت افضلها واخيذها.....،،،،، (يعنى اي ابوهريره: تا ددي
 ارشاد دټولونه افضله يا دټولونه بهتره حصه هيره کړې ده)،،،
 ددي دواړو روايتونو نه معلومېږي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هيره شوې ده، حالانکه په
 حديث باب کښي ددي خبرې تصريح ده چه په حضرت ابوهريره باندې بيا څه نسيان نه وو
 طاري شوي -

ددي يو جواب خو دا ورکړې شوې دي چه دنسيان دا واقعه دحديث باب دواقعي نه وړاندې
 وه. او دحديث باب دواقعي نه پس بيا نسيان نه وو طاري شوې^(۲)
 دويم جواب دا ورکړې شوې دي چه دراصل عدم نسيان وعده عمومي نه وه بلکه ديو
 مخصوص حديث سره متعلق وه، لکه څنگه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه مرفوع حديث نقل کوي
 : انه لن يسط احد ثوبه حتى اقضى مقالتي هذا ثم يجتمع اليه ثوبه، الا وعى ما اقول، فبسطت ثوبه على حتى اذ
 اقضى رسول الله ﷺ مقالته، جمعتها الى صدرى، فما نسيت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شىء،،،،،^(۳)
 يعنى حضور اکرم ﷺ يوځله او فرمائيل چه کوم سړى خپل څادر خور کړو تر دې پورې چه زه
 خپله خبره ختمه کړم او بيا دي څادر لږه خپلې سينې سره پيوست کړې نو چه کوم څه زه ونيم نو

^(۱) صحيح البخارى (ج ۲ ص ۸۵۹) كتاب الطب، باب بيان لاهامة، رقم (۵۷۷۱) -

^(۲) شرح مشکل الآثار (ج ۴ ص ۳۵۲) باب بيان مشکل ما روى عن رسول الله ﷺ فيما كان من قوله،
 وابوهريرة حاضره: ايك بسط ثوبه، ثم اخذ من حديثي هذا و فانه لا ينسى شيئا سمعه، وان ابا هريرة فعل
 ذلك، فما نسي بعد ذلك شيئا سمعه -

^(۳) اوگورنى شرح مشکل الآثار (ج ۴ ص ۳۵۳) -

^(۴) صحيح البخارى (كتاب البيوع، باب ما جاء فى ج ۱ ص ۲۷۵) قول الله تعالى (فاذ قضيت الصلاة.....)،
 رقم (۲۰۴۷) -

هغه به ورته ښه طریقي سره ورته محفوظ شی نو بس ما خپل خادر خور کړو تردې پورې چې حضور اکرم ﷺ خپله خبره ختمه کړه، ما خپل خادر خپلې سینې سره پیوست کړو، بس ما د حضور اکرم ﷺ د دهغې خبرې نه هیڅ څیز هم نه دې هیر کړې...

هغه مخصوص حدیث کوم یو دې؟ حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله دا ذکر کړې دې: مامن رجل یسمع کلمة او کلمتین او ثلاثا او اربعا او خمسا مما فرض الله، فیتعلمهن، ویعلمهن الا دخل الجنة.....،^(۱)

بعضې حضراتو دا جواب ورکړې دې چې په حقیقت کښې نسیان حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته نه دې لاحق شوی بلکه حضرت ابوسلمه رضی الله عنه ته لاحق شوې دې چې هغوی دا حدیث د بل یو شیخ نه اوریدلې دې اودا ئې اوکنړل چې دامې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه اوریدلې دې، حالانکه د ابوهریره رضی الله عنه نه ئې نه وو اوریدلې، هیره تې خپله شوې وه اودهیرې نسبت ئې حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته کړې دې -^(۲)

بعضې حضراتو دا امکان هم ظاهر کړې دې چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه حقیقه د روایت نه انکار نه دې کړې البته دای گنړلی دی چې شاگرد به د مرویاتو په مینځ کښې په تطبیق باندې به نه پوهیږي هغوی ځکه دانکار عنوان اختیار کړو -^(۳)

ددې ټولو جوابونه معلومیږي چې زیات قرین قیاس دا لگي چې د ځانله ځانله واقعات دی: رومې دا واقعہ راپښه شوه چې حضور اکرم ﷺ دا حدیثو دیادولو ترغیب ورکولو دپاره ارشاد او فرمائیلو انه لن یسط احد ثوبه حتی اقضی مقالقی هذه، ثم یجمع الیه ثوبه الا وعی ما اقول.....، په دې موقعه حضرت ابوهریره رضی الله عنه په موجب د ارشاد نبوی باندې عمل او کړو نو دوعدي مطابق ټول ارشادات ئې ازیر شو، اود دهغې مخصوص ارشاد اتوڅخه هغوی ئې هیڅ یوڅیز هم نه دې هیر کړې -

په دویم ځل دا واقعہ راپښه شوه چې کله حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته دنسیان شکایت محسوس شو اودوی مخکښې نه دښې رضی الله عنه دتصرف او دتوجو مظهر هم کتلې نه وو ځکه ئې مطلقا دقوت حافظې دپاره درخواست اوکړو، اونبې رضی الله عنه هم دهغه شان عمل کولو حکم ورکړ او ورسره ورسره ئې دلپوډه کولو اشاره هم اوکړله، ددې نه پس بیا هغه دهرقسمه دنسیان نه محفوظ شو، نو بس کوم کوم څې کښې چې هغوی طرف ته دنسیان نسبت شوې دې که هغوی په خپله کړي وی یا بل چا دهغوی طرف ته دنسیان نسبت کړې وی نو دابه ددې اخری واقعي نه دوراندې واقعات وی -

او که دځانله ځانله واقعات ګرځولو کښې اشکال محسوسیږي چې دادواړه حدیثونه خویو دی

^(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۵)، نقلًا عن جامع الترمذی والحلیة لابی نعیم، وانظر المسند للامام احمد (ج ۲ ص ۳۴۳) رقم (۸۳۹۰)، و (ج ۲ ص ۴۲۷)، رقم (۹۵۱۳) -

^(۲) الكنز المتواری (ج ۲ ص ۳۶۸) -

^(۳) هم برنی حواله -

(۱) اوگوری، کشف الباری (ج ۲ ص ۳۸-۵)

اسماعیل ددی کنیت دی، او دا ابوفدیک په نوم مشهور دی، او د ابوفدیک نوم دینار دی^(۱) دې د سلمه بن وردان، د ضحاک بن عثمان، ابن ابی ذئب، ابراهیم بن الفضل مخزومی رضی الله عنه و غیره د اهل مدینې څخه روایت کوی -

او ددوی نه روایت کونکو کښي ابرهیم بن المنذر، سلمه بن شبيب، احمد بن الازهر، عبد بن حمید، هارون الجمال، حسین بن عیسی بسطامی او محمد بن مصفی رحمته الله و غیره ډیر شي حضرات شامل دي -^(۲)

امام یحی بن معین رحمته الله فرماني ثقه -^(۳)

نیز هغوی فرماني کان اروی الناس عن ابن ابی ذئب، وهو ثقه، -^(۴)

امام نسائي رحمته الله فرماني.. ليس به بأس -^(۵)

حافظ ذهبی رحمته الله ددی په تذکره کښي لیکي.. الامام، الثقة، المحدث...، -^(۶)

نیز هغوی فرماني.. صدوق، مشهور، يحتج به في الكتب السنة، -^(۷)

ابن حبان رحمته الله دې په کتاب الثقات کښي ذکر کړې دي -^(۸)

البته یعقوب بن سفیان رحمته الله دې ضعیف ګرځولي دي^(۹)

دغه شان ابن سعد رحمته الله فرماني، وکان کثیر الحیث، وليس بحجة، -^(۱۰) لیکن ده خبره دې هم

واضحه وی چه ددی په باره کښي مطلقاً، ضعف، اطلاق کول صحیح نه دی، څنگه چه دروستو علما، دا قوالونه معلومېږي -

نیز د ابن سعد رحمته الله تردید کولو سره حافظ ذهبی رحمته الله فرماني، قال ابن سعد وحده: ليس بحجة،

ووثقه جماعة، -^(۱۱)

یعنی، دې لره صرف ابن سعد رحمته الله غیر محتج به ګرځولي دي، ګنی دده پوره یو جماعت توثیق کړې دي څنگه چه امام ذهبی په یو مقام کښي فرماني:

^(۱) تهذيب الكمال (ج ۲۴ ص ۴۸۵) -

^(۲) د شیوخ او استادانو د تفصیل دپاره او ګوري تهذيب الكمال (ج ۲۴ ص ۳۸۵ - ۴۸۷) -

^(۳) تاريخ الدارمي (ص ۲۱۸) رقم (۸۱۹) -

^(۴) تعليقات تهذيب الكمال (ج ۲۴ ص ۴۸۸) -

^(۵) تهذيب الكمال (ج ۳۴ ص ۴۸۸) -

^(۶) سير اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۴۸۶) -

^(۷) ميزان الاعتدال (ج ۹ ص ۴۸۳) رقم (۷۲۳۶) -

^(۸) الثقات لابن حبان (ج ۹ ص ۴۲) -

^(۹) تعليقات تهذيب الكمال (ج ۲۴ ص ۴۸۸) نقلا عن المعرفة والتاريخ (۳ - ۵۳) -

^(۱۰) الثقات الكبرى لابن سعد (ج ۵ ص ۴۳۸) -

^(۱۱) ميزان الاعتدال (ج ۳ ص ۴۸۳) رقم (۸۲۳۶) -

(۱) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۱۵و۵۱۶) باب (بدون ترجمہ بعد باب سوال المشرکین ان یریمہم النبی ﷺ) (ابۃ) رقم (۳۶۴۸)۔

بن دینار خانله یوبل شخصیت دې، ابن ابی فدیك محمد بن اسماعیل بن مسلم دې اودې لیثی دې اودهغوی کنیة ابو اسماعیل ده او محمد بن ابرهیم بن دینار جهنې دې اودهغه کنیت ابو عبد الله دې البته دواړه دابن ابی ذئب نه په روایت کولو کښې اودمدنی کیدوپه حیثیت سره څه اشتراک لری - (۱)

اصل کښې دا غلطی ددې حدیث په دویمه طریقه باندې دنظر نه کولوپه وجه پښه شوې ده مونږ چه روستوکومه حواله ورکړې ده که چرته هغه هم دنظر لاندې وې نو بیابه دا غلطی نه واقع کېدله - اصل کښې دلته مصنف ته ټول روایت مقصود نه وو، نو ځکه ی داسې اوکړه چه دابراهیم بن المنذر نه پس ی دابن ابی فدیك ذکر کولوسره دې خبرې ته اشاره اوکړه چه دا روایت په یو بل سند سره هم منقول دې، چه په هغې کښې د... عرف پیدا، په صیغه دمفرد سره

راغلې دې نه چه په صیغې دتثنی سره او په هغې کښې د... فیه، زیاتی هم شته - (۲) والله اعلم
[۱۲۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنِ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَعَاءَيْنِ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَشْتُهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَلَوْ بَشْتُهُ قُطِعَ هَذَا الْبَلْعُومُ

رجال الحديث

① اسماعیل: دې ابو عبد الله اسماعیل بن ابی اویس عبد الله بن عبد الله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی رحمته الله دې اودده حالات په کتاب الایمان، باب تفاضل اهل الایمان فی الاعمال، کښې تیر شوې دی - (۳)

② اخي: دې د اسماعیل بن ابی اویس ورور عبد الحمید بن ابی اویس عبد الله بن عبد الله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی رحمته الله دې اودده کنیت ابو بکر ده - (۴)
دې دسلیمان بن بلال، امام مالک، ابن ابی ذئب، محمد بن عجلان، سفیان ثوری اودخپل والد ابو اویس رحمته الله وغیره نه روایت کوی -

اوددې نه روایت کونکو کښې ابرهیم بن المنذر، اسحاق بن راهویه، اسحاق بن موسی انصاری، اودده رور اسماعیل بن ابی اویس، ایوب بن سلیمان بن بلال، محمد بن رافع نیسابوری، محمد بن سعد کاتب الواقدي اویعقوب بن محمد زهری رحمته الله وغیره ډیر شې حضرات شامل دی - (۵)

(۱) د دواړو حضراتو تراجم مونږ روستو ذکر کړی دی - فلیراجع -

(۲) اوگوری فتح الباری (۱ ص ۲۱۶) -

(۳) کشف الباری (ج ۲ ص ۱۱۳) -

(۴) تهذیب الکمال (۱۶ ص ۴۴۴) -

(۵) د شیخو او تلامذو د تفصیل دپاره اوگوری تهذیب الکمال (۱۶ ص ۴۴۴ او ۴۴۵) -

امام یحییٰ بن معین رحمہ اللہ فرمائی ہے،، ثقہ،،^(۱)
 امام ابو داؤد رحمہ اللہ دہ لہ داسماعیل بن ابی اویس خخہ زیات فوقیت ورکئی۔^(۲)
 امام دارقطنی رحمہ اللہ فرمائی،، حجة،،^(۳)
 حافظ ذہبی رحمہ اللہ فرمائی،، ثقہ،،^(۴)
 ابن حبان رحمہ اللہ دے پہ کتاب الثقات کنبے ذکر کرے دے^(۵)
 البتہ امام نسائی دے ضعیف گرزولے دے۔^(۶)
 دہغہ شان ازدی وئیلی دی،، کان یضع الحديث،،^(۷)
 ترکوم خے پورے چہ دامام نسائی دتضعیف تعلق دے نو ہغہ مبہم دے اودتوثیق افرادچہ دی
 نوہغوی دیر گنرشی دی۔
 اوکوم خے پورے چہ دازدی د قول تعلق دے نواول خو ہغہ پخپلہ حجت نہ دے۔^(۸)
 بیابن عبدالبر رحمہ اللہ ددے دیر سخت تردید کرے دے او وئیلی دی،، هذا رجم بالظن الفاسد وکذب
 محض....،،،،۔^(۹)

حافظ ذہبی رحمہ اللہ فرمائی،، وهذا منه زلة قبيحة،،۔^(۱۰)
 حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چہ زما پہ خیال ازدی دوضع حدیث الزام پہ عبدالحمید بن ابی
 اویس باندے نہ دے لگولے، بلکہ دابوبکر الاعشیٰ پہ نوم یوبل راوی دے دہغہ پہ بارہ کنبے
 وائیلی دی^(۱۱) او اگرچہ د عبدالحمید کنیت ہم ابوبکر الاعشیٰ دے،، د عبدالحمید بن اویس
 خخہ دابن ماجہ نہ علاوہ تول اصحاب اصول ستہ احادیث اغستی دے^(۱۲)
 ددوی انتقال پہ کال ۲۰۲ ہجری کنبے شوے دے۔^(۱۳) رحمہ اللہ تعالیٰ رحمة واسعة

^(۱) تہذیب الکمال (ج ۱۶ ص ۴۴۵)۔

^(۲) حوالہ بالا۔

^(۳) میزان الاعتدال (ج ۲ ص ۵۳۸) رقم (۴۷۶۴)۔ وتہذیب التہذیب (ج ۶ ص ۱۱۸)۔

^(۴) الکاشف (ج ۱ ص ۶۱۷) رقم (۳۱۱۰)۔

^(۵) الثقات لابن حبان (ج ۸ ص ۳۹۸)۔

^(۶) تہذیب التہذیب (ج ۶ ص ۱۱۸)۔ وهدی الساری (ص ۴۱۶)۔

^(۷) میزان الاعتدال (ج ۲ ص ۵۳۸) رقم (۴۷۶۴)۔

^(۸) اوگوری الرفع والتکمیل للکنوی مع التعليقات الحافلة على الرفع والتکمیل للیشخ عبدالفتاح ابو غدة (۲۷۲-۲۷۴)۔

^(۹) هدی الساری (ص ۴۱۶)۔

^(۱۰) میزان الاعتدال (ج ۲ ص ۳۸)۔

^(۱۱) هدی الساری (ص ۴۱۶)۔ وتہذیب التہذیب (ج ۶ ص ۱۱۸)۔

^(۱۲) هدی الساری (ث ۳۱۶)۔

^(۱۳) خلاصة الخزرجي (ص ۲۲۲)۔

④ ابن ابی ذئب: دا امام محمد بن عبدالرحمن بن المغیره بن حارث بن ابی ذئب قرشی مدنی رحمہ اللہ دې دده حالات اوس دمخکښې حدیث سره تیر شو.

⑤ سعید المقبری: ابو سعید بن سعید کیسان مقبری مدنی رحمہ اللہ دده حالات په کتاب الایمان، باب صوم رمضان احتسابها من الایمان،، لاندې تیر شوی دی (۱)

⑥ حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ: د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ حالات د کتاب الایمان په باب امور الایمان،، لاندې تیر شوی دی (۲)

قوله: حفظت من رسول الله صلى الله عليه وسلم وعاءين: ما در رسول الله ﷺ نه دوه وعاء (تهیلې) د علم زده کړې دي. وعاء ظرف ته وائي. گویا چه د ظرف په ذکر کولو سره مطروف یعنی دمحل په ذکر کولو سره ی،، حال،، مراد اغستی دې. (۳)
دلته دا اشکال پیدا کیږي چه روستور اغلی دی چه حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ به د حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما په باره کښې وائیل چه،، کان یکتب ولا یتب،، (۴) یعنی،، هغه به لیکل کول او ما به لیکل نه کول،،. نوییا ده سره دوه،، وعاء،، د کوم څې نه راغلي؟

ددې جواب دا دې چه دلته د،، وعائین،، نه نوعین من العلم،، مراد دی،، یعنی ماته د حضور اکرم ﷺ د علمو نه دوه نوعینې یادې وې، که چرته دامې لیکلې وې نو دوه لوخي یا دوه تهلی به ترې ډکې شوې وې. (۵)

یا داسې هم وائیلې کیدشي چه حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ به په شروع کښې لیکل نه کول لیکن بیا روستو لیکل کول، یا ی په بل چالیکلی وو. (۶)

بیادا هم زده کړه چه په دې روایت خو،، وعائین،، دې او دمسند احمد په یو روایت کښې دی چه،، حفظت ثلاثة اجرة بثنت منها جرابین،، (۷) چه،، مادري تهلی یادې کړې وې او په هغې کښې مې دوه تهلې خوارې کړې دي،،.

په دې دواړو روایاتونو کښې هیڅ تعارض نشته، بلکل ممکنه ده چه یو وعاء دبلې وعاء په مقابله کښې غټ وی چه په وعاء کښې څومره وی هغه په دواو جرابو کښې راځي او په وپرکي کښې دیوې جرابې په اندازه وی. (۸) بلکه د،، المحدث الفاضل،، په یو منقطع طریق سره "خمسه

(۱) کشف الباری (ج ۲۳۳۶) _

(۲) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۹) _

(۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۶) _

(۴) صیج البخاری (ج ۱ ص ۲۲) کتاب العلم، باب کتابه العلم، رقم (۱۱۳) _

(۵) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۶) _

(۶) هم برنئ حواله _

(۷) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۶) _

(۸) هم برنئ حواله _

اجریه، هم راغلی دې. دې لره هم په تقدیر د ثبوت سابقه محمل باندې محمول کولې شی. (۱)
والله اعلم

قوله: فاما احدهما فبثته: بس په هغه دواو نوعو کښې یوه نوعه علم ما خور کړو.
د اسماعیلی په روایت، بی الناس، اضافه هم شته. (۲) مطلب دادې چې ما د علم یوه نوعه په
خلقو کښې خورا کړد.

قوله: واما الاخر فلو بئثته قطع هذا البلعوم: پاتې شوه دویمه نوعه، نو که چرته زه هغه خوره
کړم نو داسې به پرې کړې شی.

په دې نوع ثانی کښې څه وو: ① حضرات علماء فرمائي چې په دې کښې د ظالمانو
حکمرانانو نومونه وو، هم دغه شان پکښې ددوی حالات اودوی د زمانو تعیین پکښې وو. ځکه
چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه به کله کله دې ته اشاره هم کوله، مثلاً فرمائیل بې .. اعوذ بالله من
راس الستین و اماراة الصبیان، .. یعنی .. زه دالله تعالی پناه غواړم د شپېتود او اخرنه اود
هلکانو د امارت نه، ددې نه دهغوی اشاره دیزید بن معاویه خلافت طرف ته وه. ځکه چې
یزید په ۶۰ هجري کښې خلیفه جوړ شوې وو، الله تعالی د ابوهریره رضی الله عنه دعا قبوله کړه
اوپه ۵۹ هجري کښې ئ انتقال اوشو. (۳)

② بعضی حضرات وائي چې په دې نوع ثانی کښې دهغې فتنو تذکره وه کومې چې
د حضور پاک صلی الله علیه و آله نه پس واقع شوې. (۴) لکه د حضرت عثمان رضی الله عنه شهادت او د کعبې
محاصره اود دهغې سوزېدل بیا دهغې د منهدم کیدو نه پس دهغې تعمیر کول وغیره.
③ ابن بطال رحمته الله د ابوالزناد رحمته الله نه نقل کوی:

.. یعنی انها کانت احادیث اشراط الساعة و ما عرف به عليه السلام من فساد الدين و تغیر الاحوال، و التضييع
لحقوق الله تعالى، کوله عليه السلام: .. يكون فساد هذا الدين على يدى اغيلة سفهاء من قريش، .. (۵)

(۱) برانې حواله.

(۲) هم برنې حواله.

(۳) کذا قال الحافظ رحمته الله فی فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۶)، وقال ایضاً فی فتح الباری (ج ۱۳ ص ۱۰). کتاب الفتن،
کتاب الفتن، باب قول النبی صلی الله علیه و آله: هلاک امتی على يدى اغيلة سفهاء؛ وفى رواية ابن ابی شیبة: ان
ابا هريرة كان يمشى فى السوق، ويقول: اللهم لاتدركنى سنة ستين ولا اماراة الصبيان.. ولكن الذى رواه
احمد عن ابی هريرة مرفوعاً .. تعوذوا بالله من راس السبين و اماراة الصبيان.. انظر المسند (ج ۲۳۲۶)، رقم
(۸۳۰۲ و ۸۳۰۳)، و (ج ۲ ص ۳۵۵)، رقم (۸۶۳۹)، و (ج ۲ ص ۴۴۸)، رقم (۹۷۸۲)، فتنه.

(۴) اوگوری رساله شرح تراجم ابواب صحیح البخاری (ص ۱۵ و ۱۶).

(۵) شرح ابن بطال (ج ۱ ص ۱۹۵) _ حدیث شریف دپاره اوگوری صحیح البخاری (ج ۲ ص ۴۶)، کتاب
الفتن، باب قول النبی صلی الله علیه و آله: هلاک امتی على يدى اغيلة سفهاء.. رقم (۷۰۵۸)، او مسند احمد (ج ۲ ص ۲۸۸)،
رقم (۷۸۵۸)، و (ج ۲ ص ۲۹۹)، رقم (۷۹۶۱)، و (ج ۲ ص ۳۰۴)، رقم (۸۰۲۰) ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..]

حاصل داشود چه ددی نوع علم نه مرادهغه احادیث دی کوم چه دقیامت دعلاماتو سره متعلق دی، نیز هغه احادیث پکښې هم دی په کومو کښې چه حضور اکرم ﷺ دینی فساد، داحوالو تغیر او الله تعالی د حقوقو تضییع (ضائع) ذکر کړی دی، څنگه چه ارشاد دې: ددی دین خراب تیا به دقریش دیوڅو بې وقوف هلکانود لاسه کیگی...-

حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته ددی سفهاء نوم په نوم علم وو- (۱)
ددی حدیث نه دشرائط ساعت (علامات دقیامت) مراد اغستلو سره ممکنه ده چه چاته اشکال اوشی چه دشرائط ساعتو احادیث خو نورو صحابوته هم معلوم وو نو هغوی خوبیان کړی وو، نو لهذا داسې مراد اغستل ډیره بعیده خبره ده-

ددی جواب دا دې چه دقیامت علامات ډیر داسې دی چه عام خلقو عقلونو کښې دهغې دتحمل قوت نشته، نو حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته اودده پشان ډیر صحابه کراموته دهغې ښودنه شوې وه او دعام خلقونه دهغې اخفاء شوې وه - والله اعلم-

(۴) علامه کرمانی رحمته الله علیه فرمائي چه بعضې متصوفین (صفیاء کرام) ددی مراد علم الاسرار اخلی، څنگه چه هغوی وائي چه دنوع اول علم الاحکام او علم الاخلاق دی او دنوع ثانی نه مراد علم الاسرار دې، چه هغه دعلماء اوداهل معرفت سره مختص دی، هم ددی حضراتو کښې دچا شعر دې:

یارب جوهر علم الاحکام لواپو ۳ به لقیل لی: انت ممن یعبد الوثنا

و لاستحل رجال مسلمون دی یرون اقباح ما یأتونه حسنا

(خما سره بعضې داسې علمی جوهر دی که چرسته زه هغه ښکاره کړم نو ماته به اوښلی شی چه ته هم دبت پرستونه ی او ډیر شې مسلمانان به خما وینا حلاله او گرځوی، گویا چه هغوی به دخپل قبیح ترین فعل مسحتسن او گنری -)

علامه کرمانی رحمته الله علیه دداسې متصوفینو چه دهغوی اعمال او اخلاق دشریعت دقید نه ازاد دی، د هغې خبر اغستې دې او فرمائیلی دی چه ددی حدیث نه دعلم الاسرار مراد اغستل خو بعید نه دی، خودشریعت دقواعدو او دعقائدو کماحقه دپابندې دقید لحاظ ساتل ډیر ضروری دی (۲)

(۵) حضرت گنګوهی رحمته الله علیه فرمائي چه اهل حقیقت یعنی حضرات صوفیه کرامو دا حدیث په خپلې مدعا باندې محمول کړي دې خو دڅه بعیده نه ده - (۳)
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائي چه دحضرت گنګوهی رحمته الله علیه مراد هغه باطنیه او

بقیه حاشیه د تیر مخ] و (ج ۲ ص ۳۲۸)، رقم (۸۳۲۹)، رقم (ج ۲ ص ۴۸۵)، رقم (۱۰۲۹۷) -
(۱) اوګوری صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۴۶)، کتاب الفتن، باب قول النبی ﷺ هلاک امتی علی یدی

اغیلمه سفهاء، رقم (۷۰۵۸) -

(۲) شرح الکرماني (ج ۲ ص ۳۶۹) -

(۳) لامع الدراری (ج ۲ ص ۲۳۶۹) -

متصوفین نه دی دکومو ذکر چه مخکبني راغلي دي بلکه ددي نه مراد اهل حق عارفین کاملین دی. دکومو دتنه چه دمعرفت بالله خصوصیت دشریعت باندې عمل کولوسره او دحضور ﷺ دکاملې اتباع سره راخی. (۱)

چنانچه دعلامه قسطلانی رحمته الله علیه دکلام نه ددي تائید کيږي، هغه وائي.

ددي نه مراد علم الاسرار دي، کوم چه داهل عرفان اومشاهدات اواهل اتقان اوداهل رسوخ سره مختص دی. کوم چه په حقیقت دعلم شرائع او داتباع رسول ﷺ نتیجه ده، او داسې علوم دمجاهدوبه سمندر غټو وهونکو خلقوته حاصلیږي.

علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرمائي چه په دي مقام کبني داسې علوم مراد کيدل لکه لري ده، ځکه چه دداسې علومو دپتوالی هډو څه وجه نشته دي. (۲) والله اعلم

ابن المنیر رحمته الله علیه فرمائي چه اهل باطنیه دي حديث لره دباطل عقائدو او نظرياتو تصحيح لره د هتھیارو (اسلحه) توگه استعمال کړي دي او وائيلي دي چه شریعت یو ظاهر دي او یو باطن دي دباطن څه څيز دي؟ حقیقت دا دي چه دوی ددين د بيخکندې لره نوم باطن دشریعت

اینبې دي. (۳) والله اعلم

قوله: قال ابو عبد الله: البلعوم هجرى الطعام: ابو عبد الله (امام بخاري رحمته الله علیه) فرمائي چه بلعوم دخوراک نالي ته وائيلي کيږي. دا عبارت صرف دمستملې په روایت کبني دي. (۴)

بلعوم دباء په ضمه سره دي. (۵)
ابن بطلال رحمته الله علیه فرمائي چه بلعوم دحلقوم په معنی دی، اودا دپیپهرونه والاتردساره دنالي پوري ته وائي، اودي سره متصل تر معدې پوري دخوراک نالي ته ،، مرئ،، وائي. (۶)
دلته دبلعوم نه مراد حلق او نرخره ده. (۷) والله اعلم

دا حدیث باب د ترجمه الباب سره مطابقت: دباب ،، باب حفظ العلم،، دي اوپه دي کبني دري حدیثونه مذکور دي، درومبي حدیث دباب سره مناسبت واضحه دي چه په دي کبني اشتغال (مشغولتیا) علمی مذکوره ده اوچه څومره مشغولتیه وی هم هغه شان به په حفظ علم کبني مدد حاصلیږي.

بیابه دي حدیث کبني دلزوم اود حضور اود مذاکره علمی ذکر هم دي ،، وان ابا هريرة کان يلزم رسول الله ﷺ بشبه بطنه ويحضر مالا يحضر ون ويحفظ مالا يحفظون،، داتول دحفظ علم اسباب دی. په دویم

(۱) الكنز المتواری (ج ۲ ص ۳۶۹) -

(۲) شرح القسطلانی (ج ۱ ص ۲۱۲) -

(۳) اوگوري فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۶) -

(۴) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۸۶) -

(۵) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۶) -

(۶) شرح ابن بطلال (ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۷) اوگوري القاموس الوحید (ص ۱۷۹) -

حدیث کنبی د آه وزاری (ژړه فریاد) اود حضور اکرم ﷺ نه د دعاد طلب دي. چه دا ښه ظاهره ده د حفظ حدیث دپاره اهم ترين سبب دي -
 دريم حدیث کنبی د علم دنشر او اشاعت ذکر دي او داهم د حفظ علم اود حفاظت د علم دپاره يوه لويه ذریعه ده - والله سبحانه وتعالى اعلم

۴۳- باب: الانصات للعلماء

د تیر شوی باب سره مناسبت : مخکښې باب .. باب حفظ العلم، تیر شوی دي او په دي باب کښې دانصات یعنی د چپوالی او استماع یعنی غوږ اېخود و ذکر دي، په دواړو کښې مناسبت واضحه دي چه علم د علماء نه په حاصلولو سره حفظ کيږي او دي دپاره انصات یعنی سکوت

او استماع ضروري ده، دي دپاره چه چرته څه خبره داورېدو نه پاتې نشي (۱) والله اعلم
 مقصد د ترجمه الباب : ابن بطلال رحمه الله فرماني چه دامام بخاري رحمه الله مقصود متعلمينو ته تنبيه ورکول دي چه د علماء په وړاندې انصات اودهغوی توقير لازمی دي. ځکه چه علماء د حضرات انبياء کرامو عليهم السلام وارثان دي او الله (جل جلاله) خپل مومنانو بندگانوته د نبی کریم ﷺ په وړاندې داواز اوچتولونه منع فرمائيلي دي چه چرته جبط (ضائع کيدل) د اعمالو رانشی - او حضرات علماء خو د انبياء کرامو عليهم السلام وارثان دي. نو ځکه دوی سره هم د توقير او د اجلال معامله پکار ده او متعلمينو لره ددوی په وړاندې د استماع او د سکوت نه کار اخستل پکار دي - (۲)

علامه عینی رحمه الله هم د تیر شوی باب سره د مناسبت په خپې کښې د ترجمه الباب مقصد طرف ته اشاره کړې ده چه دامام بخاري رحمه الله دا وائيل غواړي چه حفظ علم کوم چه مطلوب دي د دي د حاصلولو دپاره د علماء د وړاندې په ناسته او په سکوت سره دهغوی خبرې اورېدل اودهغوی نه استفاده کول ضروري ده - (۳)

حضرت گنگوهی رحمه الله فرماني چه دامام بخاري رحمه الله مقصد دادې چه وعظ اونصیحت په وخت کښې خلقو لره چپ کول جائز دي، اگر چه خلق په ذکر او تلاوت وغيره کښې ولې مشغول نه وي خوبيا هم دهغوی چپ کول جائز دي - (۴)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرماني چه حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما ته حضور اکرم ﷺ ارشاد فرمائيلي وو: «لا الفینک تا فی القوم و هم فی حدیث من حدیثهم، فتقص علیهم، فتقطع علیهم حدیثهم فتعلمهم.....» (۵)
 یعنی «زه تا لره داسې وونه گورم چه یوډلې او ټولگي ته راشي او هغوی په خپله گفتگو کښې مشغول وي او ته دهغوی خبره کتې کړې او خپله خبره شروع کړې او هغوی لره په سترې توب

(۱) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۸۶) -

(۲) شرح ابن بطلال (ج ۱ ص ۱۹۶) -

(۳) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۸۶) -

(۴) لامع الدراری (ج ۲ ص ۳۷۱) -

(۵) صحیح البخاری (ج ۲ ص ۸۳۸) کتاب الدعوات، باب ما یکره من السجع من الدعاء - (۶۳۳۸) -

کنبی مبتلا کړې... دې ارشادونه او دداسې قسمه نورو ارشاداتو نه معلومېږي چا بل چه لره خاموش کول درست نه دی، او دې سره انصاف للعلماء ددې مخالف دي. ددې وجې نه موءلف رحمته ثابت کړه چه دتعليم او تبليغ دضرورت دوجې نه په اوقات خاصه کنبې هم دا استنصاف مباح او مستحسن دي - والله تعالى اعلم^(۱) بعضې حضراتو دا مقصديان کړې دي چه امام بخاري رحمته دلته دحفظ علم اودتحصيل علم طريقه بيانول غواړي چه شاگردلره پکاردی دطلب علم او د درس په دوران کنبې بل څه څيز سره مشغوله کيدل نه دی پکار، بلکه ده لره پکاردی چه په مکمل طور باندې خپل معلم اوشیخ طرف ته متوجې وی او زړه او ذهن لره په یکسوښې سره داستاذطرف ته ملتفت ساتي. ^(۲) والله تعالى اعلم

[۱۲۱] حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ مُدْرِكٍ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ جَرِيرِ بْنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ لَهُ فِي حُجَّةِ الْوُدَّاعِ «اسْتَنْصِ النَّاسَ» فَقَالَ «لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ» [۴۱۴۳، ۶۴۷۵، ۶۶۶۹]

رجال الحديث

- ① حجاج: دا ابو محمد حجاج بن منهال انماطی بصری رحمته دي، ددی حالات په ،، کتاب الايمان، ،، باب ما جاء ان الاعمال بالنية والحسبة، ولکل مانوی، ،، په ضمن کنبې تیر شوی دی. ^(۲)
- ② شعبه: امير المومنين فی الحديث امام شعبه بن الحجاج رحمته ددوی حالات په ،، کتاب الايمان، ،، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده، ،، لاندې تیر شوی دی. ^(۴)
- ③ علی بن مدرک: دا ابو مدرک علی بن مدرک نخعی وهبیلی کوفی دی. ^(۵) دې د ابراهيم نخعی، تمیم بن طرفة طائی، عبد الرحمن بن یزید نخعی هلال بن یساف، ابو زرعه بن عمرو بن جریر او د ابو صالح رحمته نه روایت کوی. اودده نه روایت کونکو کنبې اشعث بن سوار، حنش بن الحارث نخعی، سلیمان الاعمش، شعبه بن الحجاج او عبد الرحمن بن عبد المسعودی رحمته شامل دي. ^(۶)
- امام یحیی بن معین او نسائی رحمته فرماني چه ،، ثقة، ،، ^(۷)

^(۱) الابواب والتراجم (ص ۵۶ و ۵۷) -

^(۲) اوگوری الكنز المنواری (ج ۲ ص ۳۷۰ و ۳۷۱) -

^(۳) کشف الباری (ج ۲ ص ۷۴۴) -

^(۴) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸) -

^(۵) تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۱۲۶) -

^(۶) د شیوخ او تلامذو د تفصیل دپاره اوگوری، تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۱۲۸) -

^(۷) تهذيب الكمال (ج ۲۱ ص ۱۲۸) -

ابو حاتم رحمته الله فرمائی،، صالح صدوق،، (۱)

نیز هغوی فرمائی،، ثقة،، (۲)

امام عجل رحمته الله فرمائی،، کفی ثقة،، (۳)

ابن حبان رحمته الله هغوی لرد په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او لیکلی دی چه دده د حضرت

ابو مسعود بدري رحمته الله نه حدیث اورېدلی دی (۴)

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی،، ثقة،، (۵)

دده انتقال په کال ۱۲۰ هجري کښې شوې دې- (۶) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

۴) ابو زرعه: دې د حضرت جریر بن عبدالله بجلی رحمته الله نوسی دې، دده حالات په کتاب الايمان

، باب الجهاد من الايمان، سره تیر شوی دی- (۷)

۵) جریر: دا حضرت جریر بن عبدالله بجلی رحمته الله دې، دده حالات په کتاب الايمان، باب قول النبی

ﷺ: الدين النصيحة، دلاندي تیر شوی دې- (۸)

قوله: أن النبي ﷺ قال له في حجة الوداع: حضورا كرم ﷺ هغه ته د حجة الوداع په

موقع باندي فرمائیلی وو-

بعضې علماء په دې باندي دا اشکال کړې دې چه حضرت جریر رحمته الله د حضورا کرم ﷺ د وفات

نه خلويښت ورځې وړاندي مسلمان شوي وو- (۹) نو لهذا هغه په حجة الوداع کښې څنگه

شریکيدې دې شی؟ معلومه شوه چه په حدیث کښې د، له، لفظ وهم دې- (۱۰)

لیکن دا صحیح نه ده ځکه چه ابن حبان رحمته الله لیکلی دی چه دې په رمضان ۱۰ هجري کښې

مسلمان شوي وو (۱۱)، د صحیح بخاری په باب حجة الوداع کښې هم ددې حدیث په بل طریق

کښې دی،، ان النبي ﷺ قال في حجة الوداع نجرير.....،، (۱۲)

(۱) هم برننی حواله -

(۲) هم برننی حواله

(۳) تهذيب التهذيب (ج ۷ ص ۳۸۱) -

(۴) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۶۵) -

(۵) تقريب التهذيب (ص ۳۰۵)، رقم (۴۷۹۶) -

(۶) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۱۶۵) -

(۷) كشف الباری (ج ۲ ص ۳۰۴) -

(۸) كشف الباری (ج ۲ ص ۷۶۴) -

(۹) قاله ابن عبد البر في الاستيعاب (بهامش الاصابة ج ۱ ص ۲۳۲) -

(۱۰) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۷) -

(۱۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۷) -

(۱۲) صحيح الباری (ج ۲۶۳۲)، کتاب المغازی، باب حجة الوداع، رقم (۴۴۰۵) -

لهذا راجح هم داده چه دي دحجة الوادع نه مخکبني مسلمان شوي وو۔^(۱)
 قوله: استنصت الناس: خلق خاموش کړه

دامام بخاري رحمته الله مقصد هم دادې چه نبی عليه السلام حضرت جرير رضي الله عنه ته وفرمائيل: ,, استنصت الناس، اي اطلب الانصات من الناس،،۔

انصات واستماع کبني فرق: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائي چه په قران کريم کبني الله جل شانہ: واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا^(۲)، فرمائيلي دي او په دي کبني داستماع اودانصات په مينځ کبني فرق شوي دي، نوهغوي فرمائي، چه ,, انصات،، مطلق سکوت او چپوالي ته وائي، که هغې سره دغورايخودواورېدل وي اوکه نه وي، مثلاً داچه په سکوت سره يو خبره واورې خوفکړي په يو بل څيز کبني وي۔

دغه شان ,, استماع،، چه کله په سکوت سره وي اوکله په نطق سره، داسې چه خبرې کونکې اورېدونکې هم وي يعني هم خبرې کي اوهم ئ خبروته غورايخي وي^(۳)، ليکن د علماء لغت داقوالوپه رنډه کبني صحيح دا معلومېږي چه انصات خاص دي او،، استماع،، عام ده داستماع معني مطلقاً دغورايخودوده، که سکوت وي اوکه نه وي^(۴) وانصات داسې سکوت ته وائي چه په هغې کبني استماع هم وي۔^(۵)

دسفيان ثوري رحمته الله قول دي: ,, كان يقال: اول العلم الاستماع، ثم الانصات، ثم الحفظ، ثم العمل، ثم النشر،،۔^(۶)

امام علي بن المديني رحمته الله دسفيان بن عيينه رحمته الله په وړاندې دمطرف رحمته الله قول نقل کړو: ,, چه الانصات من العينين،، نوهغوي ددي تشریح دريافت کړه نووي فرمائيل: ,, اذا حدثت رجلاً فلم ينظر اليك لم يكن منصتاً،،۔^(۷)

يعني،، که ته چرته چاسره څه خبره کوي او هغه سته خبره داسې اورې چه سته طرف ته نه گوري نو هغه ته به ,, منصت،، نه وائيږي کيږي،،۔

^(۱) فتح الباري (ج ۱ ص ۲۱۷)۔

^(۲) الاعراف ۱۰۴۔

^(۳) فتح الباري (ج ۱ ص ۲۱۷)۔

^(۴) استمع له واليه: اصفي. تاج العروس (ج ۵۳۸۹) مادة،، سمع،،۔

^(۵) قد قيد الراغب والفيومي بالاستماع، قالوا: انصت ينصت انصاتاً، اذا سكت سكوت مستمع _ انظر تاج العروس (ج ۱ ص ۵۹۱) مادة،، نصت،،۔

^(۶) جامع بيان العلم وفضله (ج ۱ ص ۴۷۷)، باب منازل العلماء، رقم (۷۶۰)۔

^(۷) فتح الباري (ج ۱ ص ۲۱۷)۔

قوله: فقال: لا ترجعوا بعدی کفاراً یضرب بعضکم رقاب بعض: نبی ﷺ او فرمائیل چه خمانه پس دیوبل ستونو وهلو په وجه کافران جوړنه شی - ددې نه معلومیږي چه مسلمان لره قتل کول کفر دې اودا دخوارجو رای ده - مرجه خوداسې قسمه حدیثونه رد کړي دي، ځکه چه دهغی دوراندي دایمان نه پس بیایو معصیت (گناه) هم مضر نه دي - اهل السنة والجماعة ددې مختلف توجیهات کوي:

① یوه توجیح کومه چه ډیره مشهوره ده هغه داده چه داپه مستحل باندې محمول دي لیکن داتوجیه ضعیفه ده، ځکه چه حضور اکرم ﷺ دلفظ .. کفر، اطلاق په مخصوصو جرائمو باندې کړې دي اود معصیت په استحلال کښې دڅه قسمه گناه تخصیص نشته، بلکه کومو گناه لره هم چه چاحلاله (جائز) او گنړله بس هغه کس به کافر شی -

② دویمه توجیح داده، چه ددې معنی ده چه دکافرانو مشابه نه شی یعنی داکار دکافرانو دي چه دی مسلمانان قتل کوي، لهدا تا سوددی دافعالو پشان افعال مه کوي - خلاصه ده شوه چه دافعل دکافرانو دي اوداد کفر یو قسم دي -

③ دریمه توجیح داده چه د .. لا ترجعوا کفاراً، معنی .. لا تتردوا، یعنی مرتدنه شی -

④ څلورمه توجیح داده چه .. لا ترجعوا بعدی کفاراً ای بنعمة الاسلام، یعنی داسلام دنعمت ناشکری کونکی جوړنه شی، ځکه چه اسلام دسلم نه ماخوژدي، او هغه غواړي مصلحت لره او مسالمت لره نه دي لره چه دیوبل مقابلې دپاره تلوارونه راوچت کړي او مقاتله اوشي -

⑤ پنځمه توجیح داده چه دلته دکافرنه مراد کافر بالله نه دي، بلکه دکافرنه متکفربالاسلام

مراد دي یعنی په اسلحوسره دیوبل مقابلې ته مه راځي - (۱) والله تعالی اعلم

په دي ټولو توجیهاتو کښې دویمه توجیح ذهن ته دکوڅیدوپه وجه ډیره راجح ده، یعنی دیوبل ستونه وهل کافرانه فعل دي اود داسې حرکت کولو په وجه دکافرانو مشابه نشي - والله اعلم -

قوله: یضرب بعضکم رقاب بعض: یضرب، مرفوع دي او هم دغه صحیح روایت دي - یا دا، دکفاراً، صفت دي یاد، لا ترجعوا، دفاعل نه حال دي - او بعضي حضراتو، د یضرب، په .. یا، جزم هم صحیح ګرځولي دي لیکن امام نووی رحمه الله وغیره ددې تردید کړې دي - (۲) والله اعلم -

یو اشکال او دهغې جواب: ددې حدیث نه بعضي حضراتو داجماع په عدم حجیت باندې استدلال کړې دي، ځکه چه په دي حدیث کښې دي .. لا ترجعوا بعدی کفاراً، یعنی خمانه پس تاسو کافران جوړنشي، ددې نه معلومیږي چه دټولو خلقونه دکافرانو جوړېدو امکان شته - اوظاهره ده چه دکومو خلقونه دکافرکیدو امکان شته هغه معصوم نه دي، نولهدا دامت اجماع هم حجت نه دي -

(۱) دتوجیحاتو دپاره اوګوري شرح النووی علی صحیح مسلم (ج ۱ ص ۵۸)، کتاب الايمان، باب معنی قول النبی ﷺ لا ترجعوا بعدی کفاراً..... وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۸۷) -

(۲) تفصیلات دپاره اوګوري، شرح النووی (ج ۱ ص ۵۸)، وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۸۷) -

ددې جواب دادې چه دامت داجماع حجيت داد امت اجتماعي معصوميت دوجې نه دې. کوم چه دخبر صادق .. لا تجتمع امق على ضلالة، (۱) نه ثابت دې، داجماع حجيت مونږ دې خبرې نه نه ثابتوچه فی نفسه دامت گمراهی ممکن نه ده دا هم داسې ده چه دحضور اکرم ﷺ په باره کښې سره ددې نه چه نبی ﷺ معصوم وو بياهم ارشاد شوې دې (لئن اشراکت لیحطن عملک) - (۲) اودنبی ﷺ نه داشراک ممتنع کیدل قطعی توگه باندې ثابت دی، خودنفس امکان

په بنیاد باندې (لئن اشراکت لیحطن عملک) وائیلې شوی دی - دلته هم دامت عصمت اودې په نتیجه کښې دامت داجماع حجيت دحضور اکرم ﷺ ارشاد .. لا تجتمع، نه ثابت ده او، لا ترجعوا بعدی کفاراً،، دنفس امکان په بنیاد وائیلې شوی دی - (۲) والله اعلم

۴۴- باب: ما يستحب للعالم اذا سئل: ای الناس اعلم؟

فیکل العلم الی الله

.. ما يستحب، کښې .. ما،، موصوله هم کیدې شی اومصدریه هم،، اذا سئل،، کښې .. اذا،، ظرفیه دې، چه دهغې تعلق دما قبل واقع فعل،، يستحب،، سره دې -

.. فیکل،، کښې .. فاء،، فصیحیه ده اوجمله دشرط محذوف جزاده، تقدیری عبارت داسې دې .. اذا سئل ای الناس اعلم فلیکل العلم الی الله،، اوبیا،، فیکل،، اگرچه خبردې لیکن دانشاء په معنی کیدې .. فلیکل العلم الی الله،، - (۴)

دتیر شوی باب سره مناسبت: تیر شوې باب،، باب الانصات للعلماء،، وو دهغې حقیقت ددې چه شاگرد په حالت سماع کښې دشیخ طرف ته متوجې کیدوسره خپل معاملات هغه ته حواله کړی اوبه دې باب کښې چه څه مذکور دی دهغې حاصل دادې چه کله عالم نه داتپوس اوکړې شی چه دتولونه لوې عالم څوک دې؟ نو ددې معامله دې الله ته اوسپاری - په دې شان دواړو بابونو کښې مناسبت واضحه کیږی - (۵)

(۱) قال العجلونی فی کشف الخفاء (ج ۲ ص ۳۵۰): رواه احمد والطبرانی وابن ابی خیشمة فی تاریخه ... وابن ابی عاصم فی السنة، وابونعیم والحاکم، وابن منده، ومن طریقہ الضیاء، وكذا هو عند الترمذی، وراه عبد بن حمید وابن ماجه، وراه الحاكم، وبالجمله، فالحديث مشهور المتن. وله اسانيد كثيرة وشواهد عديدة فی المرفوع وغيره، -

(۲) الزمر ۶۵ -

(۳) اوگورئ عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۸۷ او ۱۸۸) -

(۴) اوگورئ عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۸۸)، ولكن المتواتر (ج ۲ ص ۳۷۱) -

(۵) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۸۸) -

مقصد دترجمة الباب : حضرت شیخ الہند رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے دعالم نہ کلمہ دے، ای الناس اعلم ؟، سوال اوشی نو، انا اعلم، وائیل نامناسبہ دہ اگرچہ پہ دغہ وخت کنبی پہ دے باندی، اعلم الناس، متحقق وی بلکه مستحب دادی ہے ددی پہ جواب کنبی، اللہ اعلم، وائی خنگہ چہ دحدیث باب نہ دامرواضح دے۔

ددے نہ دمolf مقصدہم دا معلومیہی چہ علماء لره بالخصوص دعلم پہ بآرہ کنبی پہ ہر حال کنبی تواضع اختیارول پکاری دی اودخپل نقصان اودحق سبحانہ وتعالی دکمال دہان ساتل مناسب دی، نیز دلویں اودعجب اسباب خنگہ چہ علماء تہ یرمیسردی، دے وجہ نہ ہم

علماولرہ پہ دے کنبی پورہ احتیاط پکاری دے۔ واللہ اعلم(۱)

[۱۲۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ تَوْفَا الْبِكَالِي يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ. فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا ابْنُ بَنِي كَعْبٍ (۲) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ « قَامَ مُوسَى النَّبِيُّ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسَبَلَ أَى النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا أَعْلَمُ. فَتَعَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرِدْ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنَّ عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ. قَالَ يَا رَبِّ وَكَيْفَ بِهِ فَقِيلَ لَهُ ائْتِمْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَإِذَا فَقَدْتَهُ فَهُوَ تَمَّ، فَانْطَلَقَ وَانْطَلَقَ بِفَتَاهُ يُوْشَعَ بْنِ نُونَ، وَحَمَلًا حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُغْوَسَهُمَا وَنَا مَا فَانْسَلِ الْحُوتُ مِنَ الْمِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا، وَكَانَ لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا، فَانْطَلَقَا بِقِيَّةٍ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمِهِمَا فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا عِدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسَامِينَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمْرِي بِهِ. فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أُوتِنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ، قَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَلَمَّا انْتَبَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذَا رَجُلٌ مُسَجًى بِثَوْبٍ - أَوْ قَالَ تَسْجَى بِثَوْبِهِ - فَسَلَّمَ مُوسَى. فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنْتَ يَا رَضِكَ السَّلَامُ فَقَالَ أَنَا مُوسَى. فَقَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ. قَالَ هَلْ أَتْبَعَكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رَشْدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَمِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَمِكُهُ لَا أَعْلَمُهُ. قَالَ سَأَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ لَيْسَ لُهُمَا سَفِينَةٌ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ،

(۱) الابواب وتراجم (ص ۵۷)۔

(۲) قوله، ابی بن کعب، قد مرتخیرج هذا الحديث في كتاب العلم، باب ما ذكر في ذهاب، موسى (ع) في البحر الى الخضر.....

فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمَا، فَعَرَفَ الْخَضِرُ، فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ تَوَلٍّ، فَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ، فَتَنَزَّهَتْ أَوْ تَقَرَّتَيْنِ فِي الْبَحْرِ. فَقَالَ الْخَضِرُ يَا مُوسَى، مَا نَعَصَ عَلَيَّ وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَنَفَرَةٍ هَذَا الْعُصْفُورُ فِي الْبَحْرِ. فَعَمِدَ الْخَضِرُ إِلَى لَوْجٍ مِنَ الْأَوَاجِ السَّفِينَةِ فَتَزَعَهُ. فَقَالَ مُوسَى قَوْمَ حَمَلُونَا بِغَيْرِ تَوَلٍّ، عَمَدَتْ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقَتْهَا لِتَغْرُقَ أَهْلَهَا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تَوَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ. فَكَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا. فَأَنْطَلَقَا فَإِذَا غُلَامٌ يَلْعَبُ مَعَ الْغُلَّابِ، فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلَاهُ فَأَقْتَلَهُ بِيَدِهِ. فَقَالَ مُوسَى أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا. قَالَ ابْنُ عِيْنَةَ وَهَذَا أَوْ كَدُ. فَأَنْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا، فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّقُوا لَهُمَا، فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَاقَامَهُ. قَالَ الْخَضِرُ بِيَدِهِ فَاقَامَهُ. فَقَالَ لَهُ مُوسَى لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا. قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ. قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَوِ دُنَا لَوْ صَبَرَحْتَنِي يَعْصَ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا»

رجال الحديث

- ① عبدالله بن محمد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله بن جعفر بن اليمان بن اخنس جعفی مسندی بخاری رحمته الله دی، دده حالات په کتاب الایمان، باب امور الایمان، دلاندي تیرشوی دی- (۱)
- ② سفیان: دا امام ابو محمد سفیان بن عیینہ ابی عمران هلالی کوفی رحمته الله دی دده حالات په کتاب الایمان، باب قول البحدث: حدثنا واخبرنا وانہانا، لاندي تیرشوی دی- (۲)
- ③ عمرو: دا مشهور امام اوفقیہ عمرو بن دینار مکی رحمته الله دی، دده حالات هم په دي جلد کښي په باب کتابہ العلم، کښي تیرشوی دی۔
- ④ سعید بن جبیر: دا مشهور تابعی عالم امام سعید بن جبیر کوفی رحمته الله دی، دده حالات اوس په باب السیر فی العلم، لاندي تیرشو۔
- ⑤ حضرت ابن عباس رضی الله عنہما: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنہما حالات د، بدء الوحی، په خلورم حدیث په ضمن کښي تیر شو (۳)، او د کتاب الایمان په باب کفران العشیو کفر دون کفر، لاندي تیر شو (۴)

(۱) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۵۷)۔

(۲) کشف الباری (ج ۳ ص ۸۲)۔

(۳) کشف الباری (ج ۱ ص ۴۳۵)۔

(۴) کشف الباری (ج ۲ ص ۲۰۵)۔

⑤ نواف بکالی : دانوف _ بفتح النون وسكون الواو، بعدها فاء _ بن فضالة _ بفتح الفاء _ الحیدری
 الهکال _ بکسما الباء الموحدة وتخفيف الکاف _ رحمته دې دده ابو الرشید، ابورشدين، ابو عمرو
 مختلف کنیتونه بنودلې کيږي _ په اهل دمشق یا په اهل فلسطين کښې دده شمار کيږي
 د یو قول مطابق دې دکعب اخبار سکه خوي دې _ (۱)
 دې د حضرت ثوبان مولى در رسول الله ﷺ او د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص، او علی بن
 ابی طالب، ابویوب انصاری رضی الله عنه او دکعب اخبار رحمته نه روایت کوي _
 او دده نه خالد بن صبیح، سعید بن جبیر، شهر بن حوشب، نسیر بن ذعلوق، ابواسحاق همدانی،
 ابو عمران جونی او ابوهارون عبدی رحمته وغیره روایت کوي _ (۲)
 ابو عمران جونی رحمته فرمائی .. کان نوف ابن امراة کعب، احد العلماء، _ (۳)
 يحيى بن ابی عمرو الشيباني رحمته فرمائی .. کان نوف اما مالا اهل دمشق، _ (۴)
 ابن حبان رحمته دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې اولیکلی دی .. یروي القصص، _ (۵)
 په صحیحینو کښې دده ذکر په حدیث موسی والخضر سره راغلي دې _ (۶) وانیلی کيږي چه
 یو کس نوف بکالی رحمته ته راغو او ورته ی وویل چه ته ما په خوب کښې لیدلې ئ چه ستا په
 لاس کښې یوه لویه نیزه ده او دهغې په سر کښې یوه روشنائی ده، چه خلق ترې فائده اخلي او
 ته دیولنکریادت کوي _
 نوف بکالی رحمته ورته او وویل که چرته ته رښتونې ئ نو ماته شهادت حاصل شو، او هم داسې
 اوشو، چه دې دمحمد بن سره جهادته لاړو او هلته شهید شو _ (۷)
 د ۹۰ هجري نه والتر ۱۰۰ هجري په مینځ کښې شهید شوې دې (۸) رحمه الله تعالى رحمة واسعة
 ⑥ ابی بن کعب رضی الله عنه : د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه حالات په کتاب العلم، باب ما ذکر ذهاب موسی
 علیه الصلاة والسلام فی البحر الی الخضر، ، لاندې تیر شوی دی _ (۹)
قوله: قلت لابن عباس: ان نواف البکالی یزعم ان موسی لیس بموسى
بنی اسرائیل، انما هو موسی اخر: سعید بن جبیر رحمته فرمائی چه ما حضرت ابن عباس رضی الله عنه

(۱) تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۶۵) _

(۲) د شیوخ او تلامذو د پاره او گوی، تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۶۵) _

(۳) هم برني حواله _

(۴) تهذيب التهذيب (ج ۱۰ ص ۴۹۰) _

(۵) الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۴۸۳) _

(۶) تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۶۶) _

(۷) تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۶۶) _

(۸) تهذيب التهذيب (ج ۱۰ ص ۴۹۰)

(۹) كشف الباری (۳ ص ۲۹۱) _

ته اونې چه دنوف بکالی دعوی ده چه په قصه د خضر علیه السلام، موسی د بنی اسرائیلو نبی حضرت موسی علیه السلام نه دې، بلکه دا بل څوک موسی دې -

داروايت مخکې تیر شوې دې - (۱) په دې کښې د حضرت ابن عباس اود حضرت حربن قيس علیه السلام په مینځ کښې مناظره مذکوره ده، هغه مناظره بله ده، اودهغې تعلق د حضرت خضر علیه السلام سره دې یعنی په هغې کښې دا اختلاف وو چه موسی علیه السلام چاته ورغلي وو هغه څوک وو؟ حضرت ابن عباس علیه السلام فرمائیل چه هغه خضرو او حربن قيس څوک بل څوک یادولو، لیکن په یو روایت کښې هم نشته چه هغوی څوک یادولو -

اوپه روایت باب کښې چه کومه مناظره ده دهغې تعلق د حضرت موسی علیه السلام، سره دې، د سعید بن جبیر علیه السلام اودنوف بکالی علیه السلام په مینځ کښې مناظره په دې خبرې وه چه کوم موسی خضر علیه السلام ته ورغلي وو هغه موسی بن عمران نبی د بنی اسرائیلو نبی وو، اودنوف بکالی نوسعید بن جبیر خو وائی چه هغه هم موسی بن عمران د بنی اسرائیلو نبی وو، اودنوف بکالی وائی چه هغه بل موسی دې، یعنی بن میثا بن یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم علیهم السلام دې اود حضرت موسی علیه السلام نه مخکې تیر شوې دې او دې هم نبی مرسل وو، داهل تورات هم دارائې ده - (۲)

حضرت سعید بن جبیر علیه السلام د حضرت عباس علیه السلام نه تپوس اوکړونو هغه روته د بنی اکرم علیه السلام حدیث واورولو اودانې ورته اووئیل چه کوم موسی د حضرت خضر علیه السلام سره ملاوشوي وو هغه موسی د بنی اسرائیلو وو

قوله: فقال كذب عدو الله: حضرت ابن عباس علیه السلام اوفرمائیل چه دالله د بنمن دروغ وائیلی دی -

ابن التین وغیره تمام شراحو رائي داده چه حضرت ابن عباس چه خبره اوکړه نو ددې مقصد دانه دې چه نوب بکالی د اولیاء الله نه خارج شو او په اعداء الله کښې داخل شوې دې - بلکه د علماء حق عادت دې چه کله خلاف حق خبره واورې نودهغوی په طبیعت کښې حرکت راشي، نوپه داسې موقع باندې سخت کلمات ترې اووآئیلې شی، او ددې حقیقت مرادنه وی - (۳)

حافظ ابن حجر علیه السلام فرمائی چه ممکن ده چه حضرت ابن عباس علیه السلام ته دنوف دایمان دصحت باره کښې شک شوې وو، ځکه داسې سخته خبره کړې وی - (۴) لیکن دایو احتمال محض دې ددې هیڅ څه حقیقت نشته، په اصل کښې د حضرت ابن عباس اود حربن قيس علیه السلام په مینځ کښې چه کله مناظره شوې وه په هغه وخت کښې حضرت ابن

(۱) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۷)؛ کتاب العلم، باب ماذکر فی ذهاب موسی علیه السلام فی البحر الی الخضر، رقم (۷۴)، وباب الخروج فی طلب العلم، رقم (۷۸) -

(۲) اوگوری عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۹۳) -

(۳) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۹)، او عمدة القاری القاری (ج ۲ ص ۱۹۳) -

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۹) -

عباس رضی الله عنه ته د حضرت ابی رضی الله عنه د حدیث علم نه وو دې وجې نه حضرت ابی راغلي او هغوی فیصله او کړه نوچه کله د سعید بن جبیر او دنوف بکالی په مینځ کښې مناظره اوشوه نودغه وخت کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته حدیث معلوم وو او دنوف بکالی کلام بالکل د حدیث خلاف وو نوځکه حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته جوش راغلو او اونی فرمائیل: «کذب عدا الله، والله اعلم»

قوله: حدثنا ابی بن کعب عن النبی صلی الله علیه وسلم: قام موسى النبی

خطیباً فی بنی اسرائیل، فسل: ای الناس اعلم؟ فقال: انا اعلم: مونږ ته حضرت ابی بن کعب د نبی صلی الله علیه و آله نه نقل کولو سره حدیث واورولو چه حضرت موسی علیه السلام په بنی اسرائیلو کښې خطبې دپاره اوردېدلو، نود هغوی نه تپوس او کړې شو چه په خلقو کښې د ټولونو زیات عالم څوک دې؟ نو او فرمائیل یی چه زه د ټولونو لوی عالم یم ددواو روایتونو په مینځ کښې تعارض اودهغې ازاله: داروایت چه مخکښې تیر شوپه دې کښې دې: «هل تعلم احدا اعلم منك؟»، نو حضرت موسی علیه السلام او فرمائیل چه: «لا»، او په روایت باب

کښې دې: «ای الناس اعلم؟ فقال انا اعلم»،

حاصل دا چه په روایت باب کښې حضرت موسی علیه السلام دخپل خان دپاره اعلمیت ثابت کړو او ددویم روایت حاصل دا دې چه هغه دخپل خان نه بل د لوی اعلم نفی او کړه، ظاهره ده چه دا اعلمیت نه د نفی کولو سره خود اعلم اثبات نه راځی - نوددې حل دادې چه په اصل کښې سائل اول دا تپوس او کړو: «ای الناس اعلم»، نو حضرت موسی علیه السلام دهغې جواب کښې او فرمائیل: «انا اعلم». نو هغه بیا تپوس او کړو: «هل تعلم احدا اعلم منك؟»، نو حضرت موسی علیه السلام او فرمائیل: «لا»،

ایا د حضرت موسی علیه السلام د «اعلم نفی کول درست دی؟ دلته اشکال کیږی چه د حضرت موسی علیه السلام د «لا»، وائیلو سره د «اعلم»، نفی څنگه اوشوه؟ دا خو خلاف واقع ده،

ځکه چه الله تعالی فرمائی: «پلی عهدنا غصه»، چه زمونږ بنده خضر دستانه زیات اعلم دې - خود اشکال دلته ځکه نه کیږی چه حضرت موسی علیه السلام دخپل علم اوزعم په اعتبار سره نفی کړې وه، لهذا دهغوی د «انا اعلم»، وائیل خلاف واقع نه وو ځکه چه څنگه هغوی په خپل گمان کښې گنړل هم هغسې خبر یی ورکړو، خپل خان دپاره اعلمیت هغوی د خپل گمان په اعتبار سره ثابت کړې وو نه چه د نفیس الامر په اعتبار سره، لهذا د الله جل شانہ قول: «پلی عهدنا

غصه»، بلکه ټیک دې، هغه د نفیس الامر په اعتبار سره دې - والله اعلم -

فائده: دلته یوه مسئله بله هم حل شوه، او هغه دا چه د معتزله په وړاندې کذب الخبر دې ته وائی چه کوم عمدا خلاف واقع بیان شی -

او اهل سنت فرمائی چه کذب هغه خبر دې کوم چه خلاف واقع وی که عمدا وی او که سهوا وی، هم دا وجه ده چه الله تعالی دهغه په «انا اعلم»، وائیلو رد کړل او او فرمائیلو: «پلی،

عهدنا حضرت، د جواب حاصل دا دې چه حضرت موسی علیه السلام دخپل خان پاره فی الواقع اعلمیت نو ثابت کړي، بلکه دخپل گمان او ظن په اعتبار سره کړې وو په دې باندې څه گرفت نشته، اوس د گمان او ظن په اعتبار سره دهغوی خبره ټیټک ده، چه دهغوی کوم گمان وو نو دهغوی خبرهم دهغې مطابق وو۔ والله اعلم

قوله: فعتب الله عليه اذ لم يرد العلم اليه: بس الله تعالى په هغوی باندې عتاب او فرمائيلو چه هغوی علم دالله تعالى طرف ته اونه سپارلو او دا ئ اونه وائيل چه ،،الله اعلم،، ،،عتاب،، وائي ناراض کيدوته، دادتغير نفساني اثر دې او الله تعالى دتغيراتو نه پاک دې ددې وجي نه علماء ارشاد فرمائي چه ،،د عتب الله،، معنی ده ،، آخذة،، الله تعالى دهغوی مواخذة او فرمائيله، حضرات انبياء کرام عليهم السلام دالله تعالى مقرب ترين بنده گان دي، دهغوی نه په معمولی خبرو باندې هم مواخذة کيږي، الله تعالى ته دا عنوان خوښ نه شو، بلکه دوی لره پکاروو چه دې علم ئ دالله تعالى طرف ته سپارلې وو او دا ئ وائيلې وو چه ،، الله اعلم،، - (۱)

ابن بطال رحمه الله فرمائي چه دالله تعالى عتاب حضرت موسی علیه السلام لره په دې وجه اوشو چه هغوی لره مطلق ددې جواب نو ورکول پکار - (۲)
لیکن ابن منیر رحمه الله فرمائي چه ځما په نیز دا صحیح خبره نه ده چه هغوی لره جواب ورکول نه وو پکار، بلکه دالله تعالى دعلم طرف ته واپس کول متعین وو، که چرته موسی علیه السلام د،، انا،، وائيلوسره ،، والله اعلم،، هم وائيلې وې نو عتاب به نه وو شوې۔ دعتاب وجه داده چه هغوی ،، انا اعلم،، خو اوئیل لیکن دې سره ئ ،، الله اعلم،، اونه وئیل - (۳) والله اعلم

قوله: فأوحى الله اليه ان عبدا من عبادي بمجمع البحرين هو اعلم منك: الله تعالى حضرت موسی علیه السلام ته وحی اوکړه چه دمجمع البحرين سره ځما په بندگانو کښې یو بنده دې، کوم چه ستا نه لوې عالم دې۔ دمجمع البحرين نه مراد بحر فارس او روم ملتقی دې، چرته چه دواړه یوځې کيږي - (۱)
بیادلته دحضرت خضر علیه السلام چه کوم اعلمیت مذکور دې هغه مخصوص اعتبار سره دې، دحضرت خضر علیه السلام سره دموسی علیه السلام په نسبت د،، کونیاتو،، علم زیات وو، اودحضرت موسی علیه السلام سره دحضرت خضر علیه السلام په نسبت د،، شرعیاتو،، علم زیات وو، لیکن په یو جزئی حیثیت سره دحضرت خضر علیه السلام په حضرت موسی علیه السلام باندې یو قسم تفوق حاصل وو۔

(۱) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۹)، او عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۹۳)۔

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۹)۔

(۳) المتواری علی تراجم ابواب البخاری (ص ۶۴)، او فتح الباری (ج ۱ ص ۲۱۹)۔

(۴) اوگوری الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (ج ۱ ص ۹)۔

قوله: قال: یارب، وکیف به؟ عرضی او کړوچه ای پر روډیگار هغوی ته رسېدل به څنگه وی؟ کله چه حضرت موسی عليه السلام ته ده معلومه شوه چه یو لوی عالم دې وخت کښې موجود دې نو حضرت موسی عليه السلام ته دهغه سره دملاقات اودهغه نه دعلم حاصلولوشوق پیدا شو، حضرت موسی عليه السلام دخپل گمان په اعتبار سره .. انا اعلم، وائیلي وو. په غوراوت تبع سره ی نه وائیلي، اوس چه کله الله تعالی دخپل یوښنده ذکر او کړو نو هغه وائیلي چه .. کیف به؟ .. ای .. کیف اللقاء به؟ .. چه دهغی سره دملاوېدو به څه صورت وی؟

قوله: فقيل له: احمل حوتا في مکتل: هغه ته وائیلي شو چه په یوزمېبل (شکور) کښې یو محنې (کب) خان سره واخله.

د کتاب التفسیر کښې په یو روایت کښې دې .. خذنونا ميتاحيث ينفخ فيه الروح، (۱) چه یو مرکب خان سره واخله نو چه چرته په دې کښې روح واچولې شی هلته به خضر عليه السلام ملاوشی.

قوله: فاذا فقدته فهو ثمر: چه چرته مو دې اورک کړو هم هلته به هغه موجود وی. د کب دور کېدو مطلب دادې چه کله په هغې کښې روح واچولې شی او هغه په اوبو کښې ډوب شی نوتاته به هغه هلته ملاوشی.

قوله: فانطلق وانطلق بفتاة يوشع بن نون وحمل حوتا في مکتل، حتى كانا عند الصخرة وضعا رؤسهما وناما: حضرت موسی عليه السلام خپل خادم یوشع بن نون دخان سره کړو اوروان شول، دې دواړو یو کب په یو پچۍ کښې واخستلو، کله چه هغوی یوې گتې ته اورسېدل نو دواړو خپل سرونه کېخودل او اوده شول.

قوله: فأنسل الحوت من المکتل: کب دپچۍ نه غلې شاته روان شو. امام بخاری رحمته الله په کتاب التفسیر کښې دسفيان بن عيينه رحمته الله په طريق سره هم دا حدیث نقل کړې په دې کښې دی:

.. قال سفيان: وفي حديث غير عمرو، قال: وفي اصل الصخرة غن، يقال لها: الحياة، لا يصيب من مائها شيء

الاحي، فاصاب الحوت من ماء تلك العين، قال: فتحرك، وأنسل من المکتل، فدخل البحر، (۲) .. سفيان رحمته الله فرمائي چه د عمرو بن دينار نه علاوه دنورو حضراتو په روایت کښې دی چه ددهغې گتې (چټان) دلاندې یوه چشمه وه، چه هغې به .. حیات، یعنی اب حیات، وئیلې کېدو هغه به چه گوم خیزته لگیدل دې نوهغه به جوندي کېدو، نویس هغه کب ته هم دغه اوبه اولگیدې. اوبه کب کښې حرکت پیدا شو او هغه دپچۍ نه وتلو سره سمندر ته داخل شو، ..

قوله: فاتخذ سبيله في البحر سربا وكان لموسى وفتاة عجبا: نو کب په سمندر کښې

(۱) صحيح البخاری (ج ۲ ص ۶۸۹) کتاب التفسیر، باب: (فلما بلغا مجمع البحرين نسيا حوتهما)، رقم (۴۷۲۶)

(۲) صحيح البخاری (ج ۲ ص ۶۹۰) کتاب التفسیر، باب: (فلما جاوزا قال لفتاه: اتنا غدا منا....)، رقم (۴۷۲۷) _

سرنګ جوړولوسره خپله لاره اختیارکړه دحضرت موسی علیه السلام د خادم دپاره دتعجب سبب جوړشو.

د کتاب التفسیر په روایت کښې دی: «وامسک الله عن الحوت جریة الماء، فصارع عليه مثل الطاق»، (۱) الله تعالی د کب نه د ابوبهیدل ایسار کړل نودده دپاره دایوه طاقچه جوړه شوه، حضرت یوشع علیه السلام چې کله دا کیفیت اوکتلونوده ته ډیر تعجب اوشو، او روستو چې حضرت موسی علیه السلام هم ددې کیفیت علم اوشو اوپه واپس راتوباندې ئې دغه خې اوکتلونوهغه ته هم تعجب اوشو.

قوله: فانطلقا بقیة لیلتهما ویومهما: هغوی دواړه باقی شپه او ورځ مزل اوکړو.

بعضې حضرات وائی چې داپه اصل کښې «بقیة یومهما ولیلتها»، دې دلته قلب واقع شوې دې، ځنګه چې د کتاب التفسیر په روایت کښې په صحیح توګه باندې راغلی دی (۲) اوددې قرینه داده چې دې نه پس «فلما أصبح...»، راغلي دې او «اصبح»، د شپې نه پس وی دورځې نه پس نه وې. (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې کیدشی د «فلما أصبح»، معنی داوی چې «ددغې شپې صباشوکوم چې ددغې ورځې نه پس راځی د کومې ورځې چې دلته تذکره شوې ده»، مطلب داشو چې د شپې باقی حصه ئ هم تلل او مزل ئ کولو تر دې چې ورځ شوه او ټوله ورځ ئ هم مزل اوکړو بیا شپه راغله اودغه شپه ئ هم مزل اوکړو او بیا سحر شو. (۴) لیکن اقرب او نزدې خبره هم هغه ده کومه چې وړاندې بیان شوه، ځکه چې ددغه روایت په بل طریق کښې د «یوم»، تقدیم په «لیلة»، باندې راغلي دي.

قوله: فلما أصبح قال موسی لفتاه: آتنا غداءنا لقد لقینا من سفرنا هذا نصبا:

کله چې سحرشونو موسی علیه السلام خپل خادم ته او فرمائیل چې زمونږ خوراک راوړه مونږ ته ددې سفر نه ډیره ستریتوب اور سیدو.

اوداهله چې کله دوی د صخرې نه واوره بدل نوموسی علیه السلام اوږې شو. ددې نه مخکې داوړې او د سترپوالی هډوڅه احساس نوو شوې.

قوله: ولم یجد موسی مساً من النصب حتی جاوز المكان الذی امر به: حضرت

موسی علیه السلام ته دستومانټیا هډوڅه اثرهم محسوس شوې نو، تردې چې دهغه خې نه هم واوره بدل کوم خې ته چې در سیدلوحکم دالله تعالی دطرف نه شوې وو.

(۱) صحیح البخاری (ج ۲ ص ۶۸۷) کتاب التفسیر، باب: (واذ قال موسی لفتاه: لا ابرح حتی ابلغ مجمع البحرين اوامضی حقبا... (رقم ۴۷۲۵) -

(۲) هم برنی حواله -

(۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۰) -

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۰) -

داسې معلومېږي چې تردغه څې پورې دوی سره خدائي طاقت او تائید وو، نوځکه دوی پستري نه شواوددې نه پس چې کله دمنزل نه اوږېدل نوځکه ورته ستوماتتیا محسوسه شوه، دې دپاره چې دوی ډیر مخکې لاړنه شی -

قوله: فقال له فتاه: ارايت اذ اوبنا الى الصخرة فاني نسيت الحوت، قال

موسی: ذلك ما كنا نبغي: دوی ته خپل خادم عرض اوکړوچې جی ماخوتاسو وانیل چې کله مونږ گتې ته اورسېدونوکې اوتختېدو خو مانه ددې ذکر هیر شولو، نو موسی عليه السلام او فرمائیل چې هم ده خومونږ تلاش کولو -

قوله: فارتدا على آثارهما قصصا: بس دی دواړه راواپس شول اود خپل قدمونږه نشانونو باندې راتلل -

قوله: فلما انتهيا الى الصخرة اذ ارجل مسجي بثوب او قال: تسجي بثوبه: چې کله هغوی دواړه گتې ته اورسیدل نوناساپه یوسړې دې چې، خان نه ئ کپړه تاواکړې وه یا کپړه ئ اغستې وه -

دا حضرت خضر عليه السلام دې دده تفصیلی حالات اوده سره متعلقه مباحث مونږ روستوپه بهاب ما ذکر ئ ذهاب موسی...،،،،، لاندې لیکلی دی -

علامه داودی رحمته الله دې روایت لره،،،،، وهم،،،،، گرزولې دې، اوددې بنیاد دا دې چې هغوی حضرت خضر عليه السلام دگتې سره نه بلکې، جزیرې سره موندلې وو، اودلته په دې روایت کښې مذکور دی چې کله گتې ته اورسیدل نو هغه سره ملاقات اوشو - (۱)

خود،،،،، وهم،،،،، گرځولوڅه ضرورت نشته، دواړه روایتونه جمع کولې شوچې اول هغوی گتې ته اورسیدل بیادتبّع اوتلاش نه پس هغه په جزیره کښې ملاوشو - (۲)

ځکه چې دمسلم شریف په روایت کښې دې،،،،، فاراه مکان الحوت، قال: ههنا وصف لي، فذهب يلتبس فاذا هو بالخصر مسجي ثوبا،،،،، (۳)

فسلم موسی حضرت موسی عليه السلام سلام اوکړو -

قوله: فقال الخضر: واني بارضك السلام؟ حضرت خضر عليه السلام او فرمائیل چې ستا په دې زمکه باندې سلام څنگه؟ او دکوم څې نه؟

،،،،، دکیف،،،،، په معنی هم کېدیشی، څنگه چې د کتاب التفسیر په روایت کښې دی،،،،، هل بارض من سلام؟،،،،، (۴) چې ایازمونږ په دې زمکه کښې هم سلام شته؟

(۱) فتح الباری (ج ۸ ص ۱۷۴) کتاب التفسیر، باب (فلما بلغا مجمع بينهما....) -

(۲) حواله بالا -

(۳) صحيح مسلم کتاب الفضائل، باب من فضائل الخضر، رقم (۶۱۶۵) -

(۴) صحيح البخاری (ج ۲ ص ۶۸۹) کتاب التفسیر، باب (فلما بلغا مجمع بينهما....)، رقم (۴۷۲۶) -

اوداد.. من این،، په معنی هم ممکن دې چې دلته سلام دکوم خې نه راغللو؟ گویا چې په دې
مخ دزمکې یاخودبلاد کفردابادې نه یاداچې دغلته دسلام څه بله ختیځه مروجه وه. نو هغوی
تپوس اوکړوچې دلته سلام دکوم خې نه راغللو؟^(۱)

دمسلم شریف په روایت کښې دی .. فکشف الثوب عن وجهه قال: وعليكم السلام،..^(۲)
ددې نه معلومېږي چې حضرت خضر عليه السلام دسلام جواب ورکړې وو. ددواړو روایتونو په مینه
کښې تطبیق داسې کیدشي چې حضرت خضر عليه السلام پومېې دسلام جواب ورکړو. بیا په تعجب
سره تپوس اوکړو.. ان ېارضك السلام؟..^(۳)

قوله: فقال: انا موسى: موسى عليه السلام او فرمائیل زه موسى یم -

دکتاب التفسیر په روایت کښې دی .. من انت،، قال انا موسى،..^(۴) گویا چې.. انا موسى،، دحضرت
عليه السلام دسوال په جواب کښې وائیلې شوی دی -

قوله: فقال: موسى بنی اسرائیل؟ قال: نعم: هغوی تپوس اوکړو چې دبنی
اسرائیلوموسی؟ نوارشادی اوکړوچې او:

صحيح مسلم کښې دابواسحاق په روایت کښې دی چې کله حضرت موسى .. انا موسى،
او فرمائیل نو حضرت خضر عليه السلام تپوس اوکړو.. ومن موسى؟ قال: موسى بنی اسرائیل،،^(۵)

البته دعبدبن حمیدروایت سره دلته یو اشکال کیږي، اوهغه داچې کله موسى عليه السلام،، السلام
عليك يا خضر،، وائیلوسره سلام اوکړو اوهغوی جواب ورکړو.. وعليك السلام يا موسى،، گویا چې
هغوی دشروع حضرت موسى عليه السلام پیژندلې وو، بیا حضرت موسى عليه السلام تپوس اوکړو..
ومايدريك اني موسى،،؟ تاته چا وائیل چې زه موسى یم؟،، نو هغوی جواب ورکړو.. ادرلق بك
الذي ادراك بي،، ماته ستا باره هغه چا خبر راکوچا چې تاته څما باره کښې خبر درکړې دې -^(۶)

دې نه معلومېږي چې .. من انت؟،، او.. موسى بنی اسرائیل؟،، وائیلوسره هېو سوال نه دې شوي
- حافظ عليه السلام فرماني چې دصحيح خنودروایت په مقابله کښې دعبدبن حمیدوالا روایت ثبوت
مشکوک دې -^(۷) والله اعلم

^(۱) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۰) -

^(۲) صحيح مسلم، کتاب الفضائل، باب من فضائل الخضر، رقم (۶۱۶۵) -

^(۳) فتح الباری (ج ۸ ص ۱۷۴) کتاب التفسیر، باب (فلما بلغا مجمع بينهما.....) -

^(۴) صحيح البخاری (ج ۲ ص ۶۸۹) کتاب التفسیر، باب: (فلما بلغا مجمع بينهما.....)، رقم (۴۷۲۶) -

^(۵) صحيح مسلم، کتاب الفضائل، باب من فضائل الخضر، رقم (۶۱۶۵) -

^(۶) فتح الباری (ج ۸ ص ۱۷۴) کتاب التفسیر، باب: (فلما بلغا مجمع بينهما.....) -

^(۷) هم برنی حواله -

قوله: قال: هل اتبعك على ان تعلمني مما علمت رشدا: موسی علیه السلام اونیل چي ایا زه تاپسی روستونه خم چي دالله تعالی دطرف نه تاته چي کوم علم اوهدایت دین بنودلی شوی دې نو دهغې ته ماته بنودنه اوکړې؟

,, رشد,, (بضم الراء وسكون الشين المعجمة) او,, رشد,, (بفتححتین) په دواړو طریقوسره لوستلې کيږي،^(۱) (داکثرو علماؤ په نیز دا دواړه په یو معنی دی)۔^(۲)

بعضې حضرات وائی چي **بفتححتین**,, دین,, په معنی کښې دی او,, رشد,, (بضم فسکون) صلاح نظر یعنی هدایت ته وائیلي کښيږي۔^(۳)

بیا,, رشد,, (د تعلیق)، مفعول ثانی دی، دې وجې نه منصوب دې,, دعلمت، مفعول ثانی جوړول لرې خبره ده^(۴)

قوله: قال: انك لن تستطیع معی صبرا: اوفرمائیل چي ای موسی: ته به ماسره صبر اونه کړې شي۔

قوله: یا موسی: انی علی علم من علم الله علمیه لا تعلمه انت، وانت علی علم

علیکه لا اعلمه: ای موسی زه دالله دعلومونه په یو مخصوص علم کښې یم کوم چي الله تعالی ماته بنودلی دی، ته هغه نه پیژنې او ته په یو مخصوص علم باندې یی کوم چي الله تاته بنودلی دی هغه زه نه پیژنم۔ دحضرت موسی علیه السلام سره علوم تشریعیه وو، اودحضرت خضر علیه السلام سره علوم تکوینیې۔ او دا چي فرمائیلی دی,, لا تعلمه انت,, او,, لا اعلمه,, ددې مطلب دادې چي نه ته کلی طور باندې خماد علوم نه واقف یی اونه زه ستا دعلومونه کلی طور باندې واقف یم۔

ظاهره داده چي حضرت موسی ته دبعضې,, کونیاتو,, علم وو، اوحضرت خضر علیه السلام ته دشریعت دومره علم به خامخه ووچي دهغې په رنږه باندې هغه خپله عقیده صحیح ساتلې وې او عمل یی پې کولو۔^(۵)

یو اشکال او دهغې جواب: دلته دا اشکال شوې دې چي الله تعالی په موسی علیه السلام باندې کوم نکیر فرمائیلی وو په هغې کښې حضرت خضر علیه السلام,, اعلم,,، گرزولې شوې وو، څنگه چي فرمائیلی شوی دی,, ان عهدا من عهدی به جمع البحرین هو اعلم منك,, (کبای حدیث الهاب) یعنی یو بنده په مجمع البحرین کښې اوسیږي هغه ستا نه زیات علم والادي۔

^(۱) فتح الباری (ج ۸ ص ۱۷ و ۱۸)۔

^(۲) حواله بالا۔

^(۳) فتح الباری (ج ۸ ص ۱۸)۔

^(۴) حواله بالا۔

^(۵) اوگوری فتح الباری (ج ۸ ص ۱۸)۔

اعلم داسم تفضیل صیغه ده او اسم تفضیل ددې خبرې متقاضی وی چې مفضل او مفضل علیه په نفس فعل کښې شریک وی، لهذا اس دامطلب رااو تلو چې حضرت موسی او حضرت خضر علیهما السلام دواړه په علم، کښې مشترک دی او چې کله ددواړو په علم کښې د نوعیت تشریعی او تکوینی په اعتبار سره اختلاف پیدا شونو بیا اشتراک کوم چې کښې راغللو؟ نولهذا،، اعلم،، ونیل څنگه صحیح شو؟

ددې اشکال جواب هم هغه دې د کوم طرف ته چې اس اشاره اوشوه چې فی الجمله خودواړه دعقائدو او اعمالو علومو کښې متحدوو، که حضرت موسی علیه السلام په یو علم کښې ښه ماهر وونو حضرت خضر علیه السلام په قدر ضرورت دهغې نه واقف وو، دهغه رنگه که حضرت خضر علیه السلام ته د کونیاتو علم زیات وو، خوڅه نه څه دتکوینیاتو علم حضرت موسی علیه السلام ته هم وو، گویا چې په نفس علم شریعت او علم کونیات کښې فی الجمله دواړه شریک وو، ددې نه پس حضرت خضر علیه السلام ته په علم تونیه کښې په حضرت موسی علیه السلام باندې تفوق حاصل وو، نو لهذا حضرت خضر علیه السلام ته د حضرت موسی علیه السلام په مقابله کښې،، اعلم،، وانیلو کښې نه څه اشکال شته اونه په دواړو کښې څه تعارض - والله اعلم -

قوله: قال: ستجدنی ان شاء الله صابراً ولا اعصی لك امرأ: حضرت موسی علیه السلام او نیل چې ان شاء الله ته به مالره صابر او مومې اوزه به ستا دیو حکم نه به هم مخ نه اړوم -

قوله: فأنطلقا یمشیان علی ساحل البحر، لیس لهما سفینة، فمرت بهما سفینة،

فکلموهم ان یحملوهما، فعرف الخضر فحملوهما بغیر نول: بس هغوی دواړه د دریاب په

غاره روان شو، او دهغوی سره کشتي نه وه اچانکی یوه کشتي تیردله نو هغوی ورسره خبره او کړه چې مونږ د ځان سره سواره کړې، چې خضر علیه السلام ئی او بیژندلونو بغیر د څه کرایه او معاوضې نه ئی سواره کړل -

حضرت خضر علیه السلام خو اول معذرت او کړو چې ته څماسره نه شې تللې، ځکه چې څما معاملات دتکوینیاتو سره متعلق دی، او هغه د ظاهر شریعت په اعتبار هغه قابل اعتراض دی او ته به څه ظاهري بدئې لره او گورئ او چپ به پاتې نه شې -

لیکن حضرت موسی علیه السلام شوق د مجبوری د لاسه دمکملې اتباع او په یو موقعه باندې هم د تنقید او اعتراض نه د ځان ساتلو وعده او کړه نو هغوی د ځان سره د بوتللو اجازت ورکړلو -

ددې نه پس دریاب په غاړه روان شول، دهغوی سره خپله څه کشتي نه وه چې په هغې کښې سواره شوې وې، په دې کښې یو کشتي راغلله، د کشتي والو سره دهغوی خبرې اوشوې نو هغوی حضرت خضر علیه السلام او بیژندونو بغیر د څه معاوضې او د اجرت نه یی هغوی کینول

قوله: فجاء عصفور فوق علی حرف السفینة، فنقر نقره او نقرتین فی البحر: په دې

کښې یوه چنچره راغلله او د کشتي په غاړه کیناسته، او په دریاب کښې یی یو دوه ځله مخوکه یوهله ... عصفور،، وړې مرغې ته وانیلې کیږی -

ددې نه بعضود دې مراد،، صرد،، نومې مرغې وائيلې ده. (۱) چې په اردو کښې ورته ،، لتوره،، وائيلې کښې - (۲) بعضې حضرات وائي چې دا،، غطاف،، يعنې ښاپېرک وو. (۳) والله اعلم

قوله: فقال الخضر: يا موسى، ما نقص علمي وعلمك من علم الله الا كنقرة هذا

العصفور في البحر: حضرت خضر عليه السلام او فرمايل اي موسى: خما اوستا علم دالله تعالى دعلم نه صرف دومره اخستې دې څومره چې دې چنچرې سمندر نه واخستلې -

دلته لفظ د،، نقص،، وارد شوېدې چې معنی يې: د کمیدو ده، نولهدا اوس به يې مطلب داشی چې خما اوستا ددواړو علم دالله تعالى علم نه دومره کم کړلو څومره چې دې چنچرې ده سمندر اوبونه کمې کړې - خو څنگه چې دا خبره منلې شوې ده چې الله تعالى علم غیر متناهی دې، دمتناهی ددې سره هېڅ نسبت نشته. نولهدا په دې نقص څه سوال دې ؟ ددې د جواب ورکولو سره شارحینو لیکلی دی چې دلته ،، نقص،، په خپله ظاهري معنی باندې نه دې، بلکه ددې معنی د،، اخذ،، ده نو لهدا اوس به مطلب داشی ،، ما اخذ علمي وعلمك من علم الله الا كنقرة هذا العصفور من البحر،، - يعنی خما اوستا يعنی ددواړو علم په يو څې سره دالله تعالى علم نه چې څومره علم اخستې دې نودهغې نسبت هم دومره دې څومره چې ددې چنچرې په مخوکه کښې د موجود اوبو نسبت چې سمندر سره دې - (۴)

بعضې علماء ليکي چې دلته ،، علم،، په معنی د،، معلوم،، سره دې او مطلب دا دې چې دالله جل شانہ د معلوماتو اوزمونږ په معلوتو کښې بس دا نسبت دې کوم چې ديوې قطري د سمندر سره دې - (۵)

او بعضې حضرات ودا وائيلې دی چې په دې کښې ،، الا،، د،، ولا،، په معنی دې گویا اوس په تقدير داسې وی ،، ما نقص علمي وعلمك من علم الله ولا كنقرة هذا العصفور،، - خما اوستا علم دالله تعالى دعلم نه هېڅ هم کم نه کړل، تردې چې ددې چنچرې دمخوکې داوبو په مقدار هم کم نه کړو. (۶)

امام اسماعيلي رحمة الله فرمائي چې داطرز تعبير مبالغه دنفی مطلق دپاره دې، يعنی چنچرې يا يومارغه دسمندر نه ديو څيز هم کمې اونه کړو، دهغه شان خما اوستا علم دالله تعالى دعلم نه هم هېڅ کمې اونه کړو، اوهم داسې ده څنگه چې يو شاعر وئيلې دی:

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۰) -

(۲) اوگورئ مصباح الفات (ص ۴۶۶) -

(۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۰) -

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۰) -

(۵) هم برنئ حواله -

(۶) هم برنئ حواله -

ولا عيب فيهم ان سيوفهم بهن فلول من قرا ام الكتاب

يعني په هغوی کښې هيڅ عيب نشته سوا ددې نه چې دهغوی په تورو کښې ددښمن لښکر دمقابلې دوجې نه غاښونه پيدا شوې دي.

په دې شعر کښې دا وائيل مقصود دی چې په دغه ممدوحينو کښې هيڅ عيب نشته، دغه شان دلته هم دالله جل شان په علم کښې دهیڅ قسمه نقص نه موجودېدو بيانول مقصود دی (۱). په کتاب التفسير کښې دامضمون ډير په واضحه توگه باندې راغلې دي، څنگه چې فرمائيلې دي: .. والله، ما علمي وما علمك في جنب علم الله، الا كما اخذ هذا الطائر بمنقاره من البحر... (۲). قسم په خدای پاک چې ستا او خدا علم دالله تعالی علم په بس هم داسې دي لکه څنگه چې دهغې چنچرې دسمندر نه دخپلې مخو کښې په ذريعې اوبه واخستې... .

قوله: فعمد الخضر الى لوح من الواح السفينة فنزعه: حضرت خضر عليه السلام دكشتي دتختو طرف ته لاروپه هغې کښې يوه تخته راوسته.

قوله: فقال موسى قوم حملونا بغيرنول عمدت الى سفينتهم فخرقتها لتغرق

اهلها: حضرت موسى او فرمائيل دي خلقو مونږ بغير دڅه اجرت نه كينولو او تاداسې كار او كړو چې ددې كشتۍ نه دي تخته راوستله چې دا كشتۍ والا غرق كړي؛

حضرت موسى عليه السلام په موقعه باندې سخت الفاظ هم اوئيل. دربيعه بن انس په روايت كښې دي: ان موسى لما رأى ذلك امتلا غصبا وشد ثيابا، وقال: اردت اهلاكهم، ستعلم انك اول هالك... (۳). يعني حضرت موسى عليه السلام دغصې نه ډك شو او خپل لستورنې ي راونغستل او ويوانيل ي چې ته خلقو لره هلاكول غواړي، تاته به زرمعلومه شي دټولونه پومبې به هم ته هلاكيږي... .

قوله: قال: الم اقل لك انك لن تستطيع معي صبرا؟ حضرت خضر عليه السلام او فرمائيل چې تاته مانو وائيلې چې ته څماسره صبر نه شي كولې؟ حضرت موسى عليه السلام تاپه دې موقع باندې تنبيه اوشوه چې مادوعدي خلاف ورزي او كړه نوهغوی فورا معذرت او كړو.

قوله: قال: لا تؤاخذني بما نسيت: عرض ي او كړو چې څماپه هيره باندې مؤخذه مه فرماني.

قوله: فكانت الاولى من موسى نسيانا: په اول ځل دموسى عليه السلام نه په هيره باندې اعتراض شوې وو. دكتاب التفسير په روايت كښې دي: .. كانت الاول نسيانا، والوسطى شرطا. والثالثة عمدا،... (۴).

(۱) فتح الباري (ج ۱ ص ۲۲۰) _

(۲) صحيح البخاري (ج ۲ ص ۶۸۹) كتاب التفسير، باب: (فلما بلغا مجمع بينهما.....)، رقم (۴۷۲۶) _

(۳) فتح الباري (ج ۸ ص ۴۱۹)، كتاب التفسير، باب: (فلما بلغ مجمع بينهما.....) _

(۴) صحيح البخاري (ج ۲ ص ۶۸۹) كتاب التفسير، باب (فلما بلغا مجمع بينهما.....)، رقم (۴۷۲۶) _

په اول ځل ې اعتراض په هیره سره کړې وو، په دوهم ځل ې شرط لگلو سره اوئیل (ان سالتک من شیء بعدها فلا تصحیفی) (۱)

چې که چرته مې ددې نه پس هم اعتراض او کړونو ته مې دخان سره مه ساته، او په درېم ځل ې په قصدا او عمد اکړې وو... (۲)

د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما یو مرفوع روایت دې .. الاول نسیان، والثانیة عذر، والثالثة فراق، (۳) په اول ځل ئې په هیره سره اعتراض کړې وو، په دوهم ځل ې عذر پیش کړو په درېم ځل ې فراق اوجدای راغلله... البته حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه نه فرأی رضی الله عنه نقل کړې دی .. ولم ینس موسى ولكنه من معاریض الكلام، (۴) یعنی .. د موسى علیه الصلاة والسلام نه هیره خونه وه شوې، البته داداشارو کنایو او دتورې دقبیلې نه وو، حافظ رضی الله عنه فرماني چې ددې روایت سند ضعیف دې، ددې وجې نه اصل اعتماد په اولنی روایاتو باندې دې، که چرته دا خبره درست وه نو حضرت موسى عليه السلام په دوهم او درېم ځل باندې ولې د معاریض کلاما اعتراض کولو، نه ولې کار نه اخستو؟ (۵)

قوله: فأنطلقا، فاذا غلام يلعب مع الغلمان، فاخذ الخضر راسه من اعلاه فاقتلع

راسه بيده: بيا دواړه روان شول، اچانک يو هلک ورته ملاوشو، چې دنورو هلکانو سره ئې لوبې کولې، حضرت خضر عليه السلام دهغه سردبره نه اونيولو او په لاس سره ئې دهغه سردبدن نه جدا کړو.

عبد بن حميد دابن جريج روایت نقل کړې دې چې په هغې کښې دی :

.. فاضجعه ثم ذبحه بالسكين، (۶) چې هغه ئې سملولو او بيا ئې په چارې سره ذبح کړو، دغه شان دطبري په يو روایت کښې دی .. فاخذ صخرة فثلغ راسه (۷) یعنی هغوی يو کانرې اوچت کړو او دهغه سرې پې اوچولو..

په دې کښې دا اخري روایت کمزورې دې (۸)، اگرچې په دې درې اړو کښې تطبيق کيدې شي چې اول ئې په کانرې ورله سر او وهلوبيا ئې په چاقويا په چرې سره دهغه مرئ کت کړه، کومه څرمن وغيره به اينختې نو هغه ئې په لاس سره دبدن نه جدا کړه (۹) والله اعلم

(۱) الكهف (۷۶) _

(۲) رواه ابن مردويه من طريق عكرمه عن ابن عباس رضى الله عنهما _ فتح الباری (ج ۸ ص ۱۹۴) _

(۳) فتح الباری (ج ۸ ص ۱۹۴) _

(۴) هم برنی حواله

(۵) فتح الباری (ج ۸ ص ۱۹۴)

(۶) هم برنی حواله _

(۷) قاله الحافظ في الفتح (ج ۸ ص ۱۹۴) _

(۸) اوگوزی فتح الباری (ج ۸ ص ۱۹۴) _

د کتاب التفسیر په روایت کښې دی .. فاحذ غلاما کافرا ظريفا، ..^(۱)
دغه شان د صحیح مسلم وغيره په یو روایت کښې دی .. واما الغلام فطبع يوم طبع کافرا ..^(۲)
ددې مطلب دانه دې چې داهلک فی الحال کافر شو، بلکه مطلب دادې که چرته ژوندې پاتې
شونو کافربه شی -

یو اشکال اودهغې جواب : دلته یو اشکال کیږی چې په حدیث کښې دی .. کل مولود یولد مل
الفطرة^(۳) چې هر یو ماشوم په فطرت د دین اسلام باندې پیدا کیږی او ددې
ماشوم په باره په حدیث کښې تصریح راغلې ده چې دا ماشوم کافر مطبوع شوې وو - ددې
جواب دادې چې د ماشوم دغې نه مستثنی دی، یا دا وئیلې شی چې د فطرت نه مراد استعداد
د اسلام دی، یعنی په هر یو کښې د اسلام د قبلو لوصلاحیت ایښودې شوې دې، خو دې به دغه
صلاحیت د صحیح استعمالولو په څې به غلط استعمال کړی او کافربه شی - والله اعلم

قوله: فقال موسى: اقتلت نفسا زكية بغير نفس؟ حضرت موسى عليه السلام او فرمائیل چې
تا دیو بې گناه وینه په ناحقه توې کړه؟

قوله: قال: الم اقل لك انك لن تستطيع معي صبرا؟ و یو ائیل چې تاته ما نو وئیلی
چې ته څما سره صبر نه شې کولې؟

قوله: قال ابن عيينة: هذا اوكد: ابن عينه عليه السلام فرمائي چې دا اولنې کلام ډیر سخت وو -

ددې نه پس حضرت موسی او شرمېد او اوئیلې (ان سالتك عن شيء بعدها فلا تصحبني) "اوس
که چرته ددې نه پس که مې دڅه باره کښې اعتراض او کړونوته ما دخان سره مه
ساته، .."

قوله: فانطلقا، حتى ذااتيا اهل قرية استطعما اهلها فابوا ان يضيفوهما: هغی
دواړه مخکښې لاړل تردې چې هغوی دیو کلی والوته اور سیدل نو دهغوی نه ی روتې او غستله
نو هغې ددی د ملسمستیا نه انکار او کړو -

قوله: فوجدا فيها جدار يريد ان ينقض فاقامه، قال الخضر بيده فاقامه:
بیادواړو او کتل چې په دهغه کلی کښې یو دیوال وو چې په غور زېدو، نو هغه ی سیدها کړو،
یعنی خضر عليه السلام په خپل لاس سره اشاره او کړه او هغه ی نیغ کړو -

فقال له موسى: لَوْ شِئْتَ لَأَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا

^(۱) صحیح الباری (ج ۲ ص ۶۸۹) کتاب التفسیر، باب (فلما بلغا مجمع بينهما)، رقم (۴۷۲۶) -

^(۲) صحیح مسلم، کتاب الفضائل الخضر، رقم (۶۱۶۵)، ومسنداحمد (ج ۵ ص ۲۱) رقم (۲۱۴۳۵)، والدر
المثور (ج ۳ ص ۲۳۷) -

^(۳) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۸۵) کتاب الجنائز، باب ما قيل في اولاد المشرکین، رقم (۱۳۸۵) -

^(۴) کما فی رواية سعيد بن جبیر عند ابن مردويه، انظر فتح الباری (ج ۸ ص ۴۲۰) -

حضرت موسیٰ علیہ السلام او نیل که تا غستل نوپه دې کار به دې اجرت اخستې وو۔
په یو روایت کښې دی چې حضرت موسیٰ علیہ السلام او فرمائیل

،، انا دهلنا هذه القرية، فلم يضيفونا، لو شئت لاتخذت عليه اجرا،، (۱)

یعنی ،، مونږ دې کلی ته داخل شونو دې خلقونه زمونږ مېلمستیا او کړه اونه ی مونږ ته د خوراک دپاره څه راکړه، ددې په بدله کښې که تا غستل نوپه دې کار به دې څه اجرت اغستې وو۔،،

قوله: قال: هذا فراق بيني وبينك: او فرمائیل یی چې دا زما او ستا په مینځ کښې د جدای وخت دې۔ په قران کریم کښې (۲) نیز د دې حدیث په دویم طرق کښې ددې نه پس تفصیل موجود دې چې حضرت خضر علیہ السلام د جدا کیدونه مخکښې ددې واقعاتو په اسرار بیان کړل (۳)

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم: يرحم الله موسى، لو ددنا لو صبر حتى

يقص علينا من امرهما: نبی ﷺ ارشاد او فرمائیل الله تعالی دې په حضرت موسیٰ علیہ السلام باندې رحم او کړی، مونږ خواهش وو چې هغه صبر کړې وو نو دهغوی نور حالات به هم مونږ ته بیان شوې وو۔

قوله: قال محمد بن يوسف: ثنا به علي بن خشرم، قال: ثنا سفيان بن

عيينه بطوله: محمد بن يوسف فربري وائی چې علی بن خشرم مونږ تادا حدیث واورولو، دهغوی او نیل چې مونږ ته سفيان بن عيينه داپوره حدیث بیان کړو۔

د عبارت په بعضې نسخو کښې شته او په اکثر و کښې نشته، محمد بن يوسف فربري رحمه کوم چې دامام بخاری رحمه الله شاگرد دې، هغه دخپل علواسناد بیان کول غواړی چې داروایت امام بخاری عبدالله بن محمد مسندی عن ابن عيينه نقل کوی، او ماتا داروایت دعلی بن خشرم عن ابن عيينه په طریق باندې حاصل دې، په دې شان گویا فربري دامام بخاری برابر شو۔ والله اعلم۔

ایا حضرت خضر علیه السلام د حضرت موسیٰ علیه السلام نه افضل وو ؟ د بعضې جاهلانو ویناده چې د حضرت موسیٰ علیہ السلام په مقابل کښې حضرت خضر علیہ السلام افضل وو اودا قصه ددې دلیل او گواهي ده۔ لیکن ددې خبرې د حقیقت سره دلرې نه هم تعلق نشته، حضرت موسیٰ علیہ السلام چې الله تعالی د کوم رسالت، او کلام او په تورات سره خاص کړې دې، بیا دهغوی په شریعت کښې ټول انبیاء دینی اسرائیلو شامل او داخل وو۔ دې دلا نلو طرف نظر کولو سره

(۱) صحیح البخاری (ج ۲ ص ۶۹۰) کتاب التفسیر، باب: (فلما جاوزا قال لفتاه) رقم (۴۷۲۷)۔

(۲) او گورئ سورة الکف ازایت ۸۲ تا ۷۹۔

(۳) او گورئ صحیح البخاری (ج ۲ ص ۶۸۷-۶۹۰)، کتاب التفسیر، رقم (۴۷۶۵-۴۷۶۷)، و صحیح مسلم، کتاب، کتاب الفضائل، باب من فضائل الخضر، رقم (۶۱۶۳-۶۱۶۸)۔

یوعقل مندرې هم دا خبره نشی کولې، دالله تعالی ارشاد دې (یوسو الی صطفیتک علی الناس برسلق و بکلام) - (۱)

اوکه حضرت خضر علیهم السلام نبی وو نو په دې خبره دتولو اتفاق دې چې رسول نه وو اودا خبره معلومه او مسلمه ده چې رسول افضل وی دهغه سړی په مقابله کښې چې هغه صرف نبی - اوکه علی سبیل التنزل دا اومنوچې حضرت خضر علیهم السلام رسول وو، نو بیا هم دحضرت موسی علیهم السلام رسالت لوې اودهغوی امت گنړ او افضل وو -

اوکه چرته حضرت خضر علیهم السلام ولی وونو بیا خود حضرت موسی علیهم السلام افضلیت واضح او بین دې (۲) ایا احکام شریعت لره نظر انداز کولو گنجائش شته؟ دمذکوره قصې نه بعضې زناده و دا استدلال کړې دې د عام احکام شریعت تعلق دعوامو او غبی خلقوسره دې، اود خواص امت دپاره دنصوصواو ظاهر شریعت ضرورت نشته، بلکه دهغوی دپاره داحکم دې چې کومې خبرې طرف دهغوی د زړه مېلان اوشی نوهم هغه دې کوی - ځکه چې ددی زړونه دخیرې او گندگۍ نه پاک دی، ددې وجې نه په دهغه زړونوباندې دعلوم الهیه اود حقائق ربانیه ورود کیرې، نویه دې طریقه هغوی دکائناتو داسرار نه هم خبر وی او جزوی احکامونه هم پېژنی، ددې وجې نه هغوی تا دشریعت کلی احکاماتو حاجت نه پاتې کیرې څنگه چې دحضرت خضر علیهم السلام واقعه ده چې هغوی تا کوم علوم حاصل وودهغې په بنیادباندې هغه داحکام شرعیه ظاهره نه مستغنی شوې وو، دوی دخپل تائیددپاره د مشهور حدیث ،، استفت قلبک واستفت نفسك ثلاث مرات وان افتاک الناس وافتوک، ،، (۳) نه هم تمسک کړې دې -

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې دا نظریه محض کفراوزندقه دې، ځکه چې ددې په شاباندې یقیني دشریعت نه انکار مقصود دې، ځکه چې الله تعالی دطریقه اوسنت مقرر کړې دې چې په احکام خداوندی باندې پوهیدل او خبرتیا بغیر دحضرات رسولانو او انبیاء کرامودواسطې نه ممکن نه ده اوالله جل شانہ ددې حضرات انبیاءاورسلانو داطاعت حکم کړې دې اوهم دې ته ښه هدایت لاره وائیلي ده، په دې خبره باندې دسلف اجماع هم ده -

اوس که یوسړې دادعوی کوی چې حضرات انبیاء کرامو اورسلان عظاموچې د اوامرو اونواهی کومې طریقې راوړې دی نودهغې پرېښودوسره بله یوه لاره اختیار کړې شی چې ددې وجې نه دحضراتو انبیاء کرامودلارې نه استغناء اوشی نو داسې سړې کافر دې -

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې داسې قسم دعوی عین دعوی دنبوت ده، گویاچې حضور اکرم خاتم النبیین ﷺ نه پس دهغه سړې دخپل ځان دپاره نبوت ثابتول غواړی، ځکه چې کوم سړې داوانی چې زه دخپل زړه نه فتوی اخلم اوهم داحکم خداوندی دې، نوده تانه دکتاب ضروت شته اونه دست حاجت. گویاچې داسړې دحضور اکرم ﷺ پشان دعوی کوی ،، ان روح القدس

(۱) الا عراف ۱۴۴ -

(۲) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۱) -

(۳) مسند احمد (ج ۴ ص ۲۲۸) احادیث وابصة بن معبد رضی الله عنه، رقم (۱۸۱۶۹) -

نفثی روعی، (۱) او ظاهره ده چې دازندیقت او کفر دې (۲)

دحضرت موسی او خضر علیهما السلام ددې قصې نه ډیر شې فاندې مستنبط شو فوائد: دحضرت موسی اود خضر علیهما الصلاة والسلام ددې قصې نه ډیر شې فاندې مستنبط کړې شوی دی، خو فاندې دادی: ① ددې قصې نه معلومه شوه چې طالب علم لره دعالم ادب بهر حال ملحوظ ساتل پکاردی، او په دوی باندې اعتراضاتونه دی کول پکار که چرته دهغوی په یوه خبره باندې پوهه ولره رانشی نوتاویل دې پکښې کوی -

② یوه فائده دامعلومه شوه چې کله دوه مفسدات مخې ته راشی یوعظیم اویل اخف، نودمفسده عظیمه دفعه کولودپاره دخفیف مفسده ارتکاب کېدې شی -

③ ددې قصې نه دشریعت داعظیم اصل هم مخې ته راغللوچې کوم شې په شریعت کېنې راغلې وی ټولولره دزړه نه تسلیمول پکاردی، اگرکه دهغې بعضې حکمتونه زمونږپه پوهه کېنې رانشی - مطلب دادې چې الله جل شانہ مونږته کوم شرانع او احکام راکړی دی هغه په هر حال کېنې حجت او واجب التسلیم دی، او هغه په عقولوباندې حجت دی، عقول په هغې باندې حجت نه دی چې که چرته دهغې حکمتونه په ذهن کېنې رانشی نو هغه شرانع او احکام به پرېخودلې شی - (۳)

۴۵- باب: مَنْ سَأَلَ وَهُوَ قَائِمٌ عَالِمًا جَالِسًا

„وهو قائم، دمن سال نه حال دې او، عالما جالسا، دسال مفعول به دې - (۴)

دباب سابق سره مناسبت: په تیر شوی باب کېنې دحضرت موسی علیه لسلام دحضرت خضر علیه السلام نه سوال کول او علم زده مذکور و، او په دې باب کېنې دناست عالم نه دولاړ طالب علم علمی سوال کول مذکور دی، په دې شان دواړو بابونو کېنې مناسبت ظاهره دې - (۵)
دترجمة الباب مقصد: ابن المنیر رحمه الله اودهغه په اتباع کېنې حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمه الله فرمائی چې دامام بخاری مقصود ددې باب نه دادې چې که چرته یو سړې په ولاړه ولاړه دیو عالم نه دکومې مسئلې تپوس کوی نو دادهغه حدیث په وعید کېنې نه دې داخل په کوم کېنې چې حضور اکرم ﷺ فرمایلي دی: من احب ان یثقل له الرجال قیاما فلیتھوا مقعدة من

(۱) حلیۃ الاولیاء لابی نعیم (ج ۱ ص ۲۸)، ترجمه احمد بن ابی الحواری، وانظر شعب الایمان للبيهقي (ج ۲ ص ۶۷) رقم (۱۱۸۵)، و (ج ۷ ص ۲۹۹)، رقم (۱۰۳۷۶)، ومشكاة المصابيح (ج ۳ ص ۱۴۵۸)، کتاب الرقاق، باب التوکل والصبر، الفصل الثانی، رقم (۵۳۰۰) -

(۲) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۱ و ۲۲۲) -

(۳) دفوائد مذکوره اودنوروفاندودپاره اوگوری عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۹۷) -

(۴) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۹۶) -

(۵) هم پورتنی حواله

النار، (۱) یعنی، کوم سرې چې د خوبسوی چې خلق دې دهغه دپاره اودرېږي نو هغه خپله ټکانه ځانله په جهنم کښې جوړه کړی،، گویا چې امام بخاری رحمته الله علیه دافرمانیل غواړې چې که چرته څوک ناست وی اودهغه نه یوولارې سرې تپوس اوکړې اوهغه دعجب نه هم مامون وی نو په داسې صورت کښې هیڅ حرج نشته (۲)

حضرت شیخ الهند رحمته الله علیه فرمائی چې په مخکښې باب تیر شو، باب من یرک علی رکبته عند الامام اوالمحدث، ددې نه معلومه شوه چې دمحدث په وړاندې په تواضع ادب او اطمینان سره ناسته مناسب ده، اوس داوائیل غواړی چې عند الحاجة په ولاړه باندې هم سوال کولې شې، جلوس اوبروک ضروری نه دی (۳)

دلته قابل غور خبره داده چې په ترجمه کښې دوه څیزونه یو جلوس دعالم اوبل قیام دسائل - حافظ وغیره دغرض بیانولو کښې په جلوس عالم باندې نظر کړې دي - اوشیخ الهند رحمته الله علیه په غرض بیانولوسره په قیام سائل باندې نظر کړې دي -

حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرمائی چونکه په دې حالت سوال کول سوء ادب گنرلې کیږي، نو ددې وهم دفع کولو دپاره امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه الباب قائم کړې دي، ځکه چې قاعده ده،، الضرورات تبیح المحظورات، (۴)

داهم عین ممکنه ده چې حضرت امام بخاری رحمته الله علیه ددې ترجمه الباب نه په دې خبره باندې تنبیه کړی وی چې که چرته دضرورت نه طالب علم ولاړ وی اود عالم نه علم حاصل کړی اوعالم ناست وی نو دامباح اوجائز دی، بعضې سلفوبه په ولاړه باندې علم حاصلول ناخوبه گنرل، په هغوی باندې رد کړې دي، لکه څنگه چې امام مالک رحمته الله علیه نه چاتپوس اوکړو،، لم لم تکتب عن عمرو بن دينار؟، چې تاد عمرو بن دینار نه حدیثونه ولې اونه لیکل؟ نو امام مالک رحمته الله علیه جواب ورکړو،، اتیته والناس یکتبون عنه قیاما، فأجللت حدیث رسول الله صلى الله علیه وسلم ان اکتبه وانا قائم (۵)

یعنی،، چې څنگه زه هغوی ته ورغلم نو اومې کتل چې خلق دهغه نه په ولاړه ولاړه حدیثونه لیکي، نوماته دا حدیث پاک داحترام نه خلاف محسوس شوه چې په ولاړه ولاړه اولیکم،، - دغه شان امام مالک رحمته الله علیه اوکتل چې ابو حازم رحمته الله علیه په خپله حلقه حدیثونه بیانول، امام مالک

(۱) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب الرجل يقوم للرجل يعظمه بذلك، رقم (۲۵۶۹)، هم دې سره جامع الترمذی، کتاب الادب، باب ماجاء فی کراهية قيام الرجل للرجل، (۲۸۶۵) -

(۲) المتواری (ص ۴۶۵)، وفتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۲)، وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۹۶) -

(۳) الابواب والتراجم (ص ۵۷) -

(۴) لامع الدراری (ج ۲ ص ۳۷۹) -

(۵) الجامع لاخلق الراوی واداب السامع (۲۲۵)، باب اصلاح المحدث هينته الاحوال التي يكره التحديث فيها رقم (۹۷۹) -

هغه څې سره تیر شو او اونی فرمائیل :

«ان لم اجد موضعا اجلس فيه، فكرهت ان آخذ حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا قائم،»^(۱) یعنی .. ماته دناسټې څې ملاونه شو، ددې وجې نه ماته دا خبره ښه ښکاره نه شوه چې څه حضور اکرم ﷺ کوم حديث په ولاړه ولاړه حاصل کړم، .. حضرت امام بخاري رحمه الله دا اوښودل چې په داسې طريقه باندې علم حاصلولو او په مسئله معلومولو کښې څه باک نشته، که چرته ضرورت وي، البته په امام مالک رحمه الله باندې د ادب غلبه وه، نو ددې وجې نه هغوی په دهغه حالت کښې دهغوی نه اخذ حديث خوښ نه کړه . دهغه شان داهم ممکن ده چې امام بخاري رحمه الله د .. من سال ..، لفظ راوړلوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې وي چې په ولاړه ولاړه باندې سوال کولو کښې څه بدې نشته، البته مستقل توگه باندې په ولاړه باندې علم حاصلول مناست نه دی . د حديث نه په ولاړه ولاړه باندې د عالم نه سوال کولو اجازت معلومېږي، ليکن په مستقل توگه باندې د ولاړې صورت کښې علم حاصلولو اجازت نه معلومېږي .

لهذا ممکن ده چې امام بخاري رحمه الله په امام مالک رحمه الله باندې رد نه ئ کړې، بلکه دا ئ ښودلی وي چې که چرته ضرورت وي او څوک په ولاړه باندې سوال کوي او عالم ناست وي نو په دې څه مضائقه (بدې) نشته، بلکه جائز دی .

او د امام مالک رحمه الله چې کوم کراحت منقول دې نود مستقل حديثونو د ليکلو په باره کې دې چې استاذ ناسته باندې بيان کوي او ټول خلق په ولاړه ولاړه باندې حديثونه ليکي - والله اعلم [۱۲۳] حَدَّثَنَا عُمَانُ قَالَ أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ:

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّا أَحَدُنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا، وَيُقَاتِلُ حِمَّةً. فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ - قَالَ وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا - فَقَالَ «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فُتُوفِيَ سَبِيلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» [۲۶۵۵، ۲۹۵۸، ۷۰۲۰]

رجال الحديث

① عثمان: د مشهور محدث عثمان بن محمد بن ابی شيبه رحمه الله دې، دده احوال په کتاب العلم

«باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة»، لاندې تیر شوی دی -^(۲)

② جرير: دا جرير بن عبد الحميد قرط ضبي رازی رحمه الله دې، دده حالات هم په کتاب العلم «باب

من جعل لاهل العلم اياما معلومة»، لاندې تیر شوی دی^(۳)

^(۱) هم برنئ حواله، رقم (۹۷۸) -

^(۲) کشف الباری (ج ۳ ص ۲۲۹) -

^(۳) کشف الباری (ج ۳ ص ۲۳۰) -

- ③ منصور: دامشهور محدث ابو عتاب منصور بن المعتمر السلمی الکوفی رحمته الله دې د دوي حالات هم په کتاب العلم، باب من جعل لاهل العلم اياماً معلومة، دلاندې تیر شوی دی (۱)
- ④ ابو وائل: د ابو وائل شقيق بن مسلم اسدی کوفی رحمته الله دې د دوي حالات په کتاب العلم، باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر، دلاندې تیر شوي دي (۲)
- ⑤ حضرت ابو موسیٰ اشعري (رض): د حضرت ابو موسیٰ اشعري رحمته الله حالات په کتاب الايمان، باب اي الاسلام افضل، دلاندې تیر شوي دي (۳)

قوله: قال: جاء رجل الى النبي: يوسف بنی کریم رحمته الله ته حاضر شو.

رجل مبهم، نه څوک مراد دې؟ د بخاري شريف په يو روايت کښې دې: قال اعرابي للنبي رحمته الله (۴) دا اعرابي يا، رجل مبهم، څوک دې؟ د طبرانی په يو روايت کښې دي، عن ابي موسى انه قال: يا رسول الله..... (۵) د دې نه معلومېږي چه سائل حضرت ابو موسیٰ اشعري رحمته الله دې، ليکن حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چه داروايت، وهم، دې ځکه اگر چه حضرت ابو موسیٰ اشعري خو خپل نوم مبهم ساتلو سره هم روايت کولي شي، خو دا خبره ډيره بعيد ده چه دهغوي خپل ځان ته، اعرابي، وويلي وي (۶) همدغه شان د حضرت معاذ بن جبل رحمته الله نه هم د دې قسم روايت منقول دې، انه قال: يا رسول الله، كل بني سلمة يقاتل، فمنهم من يقاتل رياءً..... (۷) د دې نه معلومېږي چه سائل حضرت معاذ بن جبل رحمته الله دي، ليکن د حضرت ابو موسیٰ اشعري رحمته الله دوي لره، اعرابي، گر څول ممکن نه دي، د دې وجه نه يا خوبه داسې وئيلې شي چه دا حديث ضعيف دې او که چري ثابت وي نو دابه په تعدد واقعه باندې محمولولې شي، (۸) البته حافظ بن حجر رحمته الله فرماني چه دلته کښې د، رجل مبهم، ياد، اعرابي، نه حضرت لاحق بن ضميره رحمته الله مراد کيد شي، چه دهغوي روايت ابو موسیٰ المديني رحمته الله په خپل کتاب الصحابه کښې نقل کړي دي، وفدت على النبي رحمته الله، فسأله عن الرجل يلتبس الاجر والذكر، فقال: لا شيء له... (۹) خود دې حديث سند هم ضعيفه دي (۱۰) والله اعلم

(۱) كشف الباری (ج ۲ ص ۲۳۲)۔

(۲) كشف الباری (ج ۲ ص ۵۵۹)۔

(۳) كشف الباری ج ۲ ص ۶۹۰)۔

(۴) صحيح البخاری ج ۱ ص ۴۴۰ کتاب فرض الخمس، باب من قاتل للمغنم هل ينقص من اجره؟ رقم (۳۱۲۶)

(۵) فتح الباری ج ۱ ص ۲۸ کتاب الجهاد، باب من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا)۔

(۶) فتح الباری ج ۶ ص ۲۸)۔

(۷) نقله الحافظ عن.. فوائد ابی بکر بن ابی الحديد.. انظر فتح الباری ج ۶ ص ۲۸)۔

(۸) حواله بالا)۔

(۹) حواله بالا)۔

(۱۰) حواله بالا)۔

قوله: فقال: يا رسول الله، ما القتال في سبيل الله؟ فان احدا يقاتل

غضباً، ويقا تل حمية: دالله په لار کښې جهنگيدل څنگه جهنگيدل دي،؟ په مونږه کښې څوک دغصې دوجه نه جهنگ کوي اوڅوک دغيرت دوجه نه جهنگ کوي، دبخاري شريف په يوروايت کښې دي،، الرجل يقاتل للمغنم، والرجل يقاتل للذكر، والرجل يقاتل لهدى مكانه... يعنى سړي دغنيمت دمال دپاره جهنگ کوي، دشهرت دپاره جهنگ کوي اودريا کاري دپاره جهنگ کوي،، ددې دواړو روايتونو دملاولونه پس د معلوم يږي چه دقتال سببونه پنځه څيزونه دي، غصب، حميت، غنيمت، شهرت اوريا کاري (۱)، حافظ رحمه الله فرماني چه دغصې مال جلب منفعت وي اودغيرت اوحميت مال دفع مضرت وي (۲)

قوله: فرفع اليه راسه: نو هغوی خپل سر مبارک ددي کس طرفته اوچت کړو

قوله: قال: وما رفع راسه الا انه كان قائماً: حضرت ابو موسی اشعري رحمه الله فرماني چه هغوی خپل سر مبارک ځکه اوچت کړي ووجه هغه کس ولاړوو. ظاهره خوداده چه ددې جملې وايونکي حضرت ابو موسی اشعري دي، اگرچه دا احتمال هم پکښې شته چه ددې وايونکي بل راوي وي (۳)، هم ددې ځای نه امام بخاري ترجمه الباب اخذ کړيدې،، من سال وهو قائم عالماً جالسا،،

قوله: فقال: من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله: تاسو

اوفرمايل چه کم کس ددې خبرې دوجه نه قتال کړي وي چه دالله پاک نوم اودهغه ددين نوم سر بلنده شي نو هغه د،، في سبيل الله،، مصداق دې، يعنى دهغه قتال کول به دالله په لار کښې شمارلې شي، دادحضور اکرم ﷺ دجوامع الكلم څني ده، جمله خو مختصره ده خوهر يو څيز ته شامل ده. تاسونه چه کله تپوس اوکړي شو چه انسان ډير کارونه مثال په طور باندي، غصه، غنيمت، شهرت، ريا کاري په وجه باندي کوي نو په دې کښې به کم يو صورت دالله په لار کښې شمارلې شي؟ نو تاسو داسي اونه ووييل چه په دې کښې يو صورت هم د،، في سبيل الله مصداق نه دې، اونه موورته داسي اووييل چه داټول صورتونه په،، في سبيل الله،، کښې داخل دي، ددې وجه داده چه په دیکښې په هر يو صورت کښې دمدحې اړخ هم شته اودذم اړخ هم شته دې نوکه تاسو په اثبات کښې جواب ورکړي وونو دذم اړخ به هم په،، في سبيل الله،، کښې داخل شوي وو، اوکه په نفی کښې جواب ورکړي وونو دمدحې اړخ به ترينه خارج شوي وو، نو ددې وجه نه تاسو جدا جواب ورکړو چه که هر يو صورت وي خوچه دالله (جل جلاله) دنوم اودده ددين سر بلندي په کښې مقصودوي اونيت هم خالص وي، (۴)

(۱) قاله الحافظ رحمه الله في الفتح ج ۶ ص ۲۸)۔

(۲) حواله بالا)۔

(۳) حواله بالا)۔

(۴) فتح الباری ج ۱ ص ۳۲۲ و ج ۶ ص ۲۹)۔

حاصل داچه دقتال سبب خو کله قوت عقليه وي او کله قوت غضبيه وي او کله قوت شهوانيه وي، نو په دې کښې د،، في سبيل الله،، د کيدلو صلاحيت صرف په قوت عقليه کښې دې. (۱)
په قتال کښې دا علاء کلمه الله نه علاوه دڅه بل غرض نيت: د دې حديث نه معلومه شوه چه د جهاد اود مجاهدينو چه څه فضائل راغلي دي نو هغه دهغه مجاهدينو دپاره دي چه څوک دا علاء کلمه الله دپاره جهاد کوي لهذا،، من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله،، مطلب به داشي چه،، لا يكون في سبيل الله الا من كان سبب قتاله طلب اعلام كلمة الله فقط،، يعني د کوم کس سبب قتال چه علاء کلمه الله وي نو دا هغه قتال به،، في سبيل الله،، شمارلې شي او که په دې کښې ئې د مذکوره اسبابو نه د يو سبب اضافه او کړله نو دهغه قتال به،، في سبيل الله،، نه نه شمارلې کيږي. ليکن په دې کښې دا احتمال هم شته دې چه د دې معنی داشي چه يو کس اراده خود علاء کلمه الله کړي ده خو ضمناً نه اصلاً او نه مقصوداً د يو بل سبب نيت هم او کړي نو هغه هم په،، في سبيل الله،، کښې داخل دي. امام طبري رحمه الله د دې تصريح کړي ده، د جمهورو اود محققينو هم دارائي ده. (۲) والله اعلم

دا ابو الوليد بن الشحنة حلبی حنفی يوه واقعه: امير تيمور لنگ د اسلامي سلطنت د توسيع اراده او کړه او اسلامي ښارونه ئې يو بل پسې په خپله قبضه کښې اخستل شروع کړل، کله چه د شام ښارونو ته اور سیدو او هلته کښې ئې وښې توي کړي نو دهغه ځای علماؤ او خواص ئې رااوغستل، اودهغې نه ئې تپوس او کړو چه د قتال،، في سبيل الله،، دي او که نه دي؟ اود دواړو طرفونو مقتولين به په جنت کښې وي او که په جهنم کښې؟ علامه ابن الشحنة حنفی رحمه الله د پير ذهانت مظاهره او کړه ځکه که چرته داسي ئې وويلې وو چه،، قتلاکم في النار،، چې ستاسو مړي به په جهنم کښې وي نو تيمور لنگ به خفه شوي وو اودوی ته به دهغه غصه متوجه شوي وه او که داسي ئې وويلې وو چه،، قتلانا،، چه زمونږه مړي به په جهنم کښې وي نو بيا دا خطر ده چه تيمور به ورته وويل چه تا ولې دا خپل خلق نه منع کول؟ ليکن الله تعالی د دې په زړه کښې دا خبره واچوله چه دامذکوره حديث ئې ورته واورولو، يعني چه کم کس دا علاء کلمه الله دپاره جهاد کوي نو هغه به حقيقي مجاهد اود جهاد د فضائلو مستحق وي. نو تيمور لنگ خاموشه شو. (۳)

۴۶- باب السُّؤالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمَى الْجَمَارِ.

د سابق باب سره مناسبت: په دي باب اوپه ما قبل باب کښې مناسبت بالکل واضح دي، ځکه چه په تير شوي باب کښې هم د،، سوال عن العلم ذکر و اوپه دي باب کښې هم د سوال ذکر دي. د ترجمه الباب نه مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائېلي دي چه امام بخاري رحمه الله دا وائي چه عالم مشغول وي نو د مشغولي په حالت کښې هم دهغه نه سوال کول جائز دي، خو په دې شرط چه

(۱) فتح الباری ج ۶ ص ۲۹-

(۲) فتح الباری ج ۶ ص ۲۹-

(۳) اوگوري الضوء الامع ج ۱۰ ص ۴-

هغه په خپله مشغولتوب کښې بالکل ډوب نه وي (۱)، حافظ ابن حجر رحمته الله صرف د سوال لفظ ته کتلې دي، حالانکه امام بخاري رحمته الله په ترجمه کښې د سوال د لفظ سره لفظ د...، فتيا...، هم ذکر کړې دي، سوال...، د طالب علم کار دي او...، فتيا...، د عالم کار دي، لهذا د ترجمه غرض داسې بيانول پکار دي چه د دواړو لفظونو لحاظ پکښې اوساتلي شي، علامه ابن بطال رحمته الله او دوي په تابع دارې کښې علامه کرمانی او علامه عيني رحمهما الله فرماني چه د امام بخاري رحمته الله مقصد دادې چه که عالم مشغول وي نو دهغه نه په هم هغه حالت کښې سوال کول جائز دي او هغه عالم دې حالت کښې جواب هم ورکولې شي خو په دې شرط باندې چه په دې مشغوليت کښې جواب ورکول جائز هم وي (۲)، حضرت گنگوهی رحمته الله فرماني چه د دې باب او د تير شوي باب مقصد يودې ځکه چه د مشغوليت په وخت کښې سوال کول بې ادبي شمارلې شي نو د توهم دلرې کولو په غرض ئې د اباب روړې دې چه د ضرورت په وخت کښې داپه بې ادبي کښې نه دي داخل چه سړې سوال او کړي (۳)، حضرت شيخ الهند رحمته الله فرماني چه د امام بخاري غرض د دې ترجمه نه دادې چه اگر چه وخت د مشغوليت هم وي خود ضرورت په وخت کښې د داسې مشغولتيا په حالت کښې هم په سوال او جواب کښې هيڅ حرج نشته، (۴) حاصل داشو چه درمي جمار په وخت کښې که چرې دا عالم نه سوال او شو نو سوال کول جائز دي، او دغه شان عالم جواب هم ورکولې شي په دې باندې د تنبيه ضرورت ځکه راپېښ شو چه...، درمي جمار...، په وخت کښې په سوال جواب کولو کښې دا خطر ده وي چه رش به جوړ شي، چه هغه درمي کونکو والا دپاره د تنگې سبب وي نو دا هغې تقاضا داوه چه سوال او جواب دې جائز نشي، خو امام بخاري رحمته الله او فرمائيل چه جائز ده، يا خو ئې د دې دوجه نه جواز بيان کړو چه په لاره کښې د علم تذکره کول د علم بې قدرې ده، نو امام بخاري او فرمائيل چه هغه د عبادت محفل دې اوس که سوال تعلق هم د دغه عبادت وي کم چه هلته ادا کولې شي نو بيا خو سوال کول مناسب دي ځکه چه سوال او نکړې شي نو د عبادت دوخت ختميدلو خطر ده، والله اعلم

[۱۲۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عِيْسَى بْنِ طَلْحَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عِنْدَ الْجُمُعَةِ وَهُوَ يُسْأَلُ، فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمَى. قَالَ «ارْمُوا لَا حَرَجَ». قَالَ آخَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ خَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أُنْحَرَ. قَالَ «انْحَرُوا لَا حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قَدِمَ وَلَا أُخِيرَ إِلَّا قَالَ أَفْعَلُ وَلَا حَرَجَ.

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۲۲۳ -

(۲) شرح صحيح البخاری لابن بطال ج ۱ ص ۲۰۴، و شرح الکرماني ج ۲ ص ۱۴۹، وعمدة القاری ج ۲ ص ۱۹۸ -

(۳) اوگوري لامع الدراری ج ۲ ص ۳۷۹ -

(۴) الابواب والتراجم ص ۵۷ -

رجال الحديث

① ابو نعیم : دا مشهور محدث ابو نعیم الفضل بن دکین الملائى الکوفى الا حول رحمته ددوى حالات د کتاب الایمان، باب فضل من استبرأ لدينه، دلاندي تیرشوي دي (۱)

② عبد العزيز بن ابی سلمه : دامشهور فقیه اومحدث عبدالعزیز بن عبد الله بن ابی سلمه الماجشون المدنی التیمی رحمته دي اودده کتبت ابو عبد الله یا ابو الاصبع دي، دادی دنیکه ابوسلمه نوم میمون یا دینار دي (۲) دوی دامام زهری، محمد بن المنکدر، وهب بن کيسان، هلال بن ابی میمون، اودخپل تره یعقوب بن ابی سلمه، سهیل بن ابی صالح، عبد الرحمان بن القاسم بن محمد، عبد الله بن الفضل الهاشمی، عبد الله بن دینار، سعد بن ابراهیم، هشام بن عروہ اودایوب سختیانی رحمته نه روایت کوي. اوددوي نه داخلق روایات کوي، ابراهیم بن طهمان، وهو من اقرانه، زهير بن معاوية، لیث بن سعد، وکیع بن الجراح، عبد الرحمان بن مهدي، عبد الله بن وهب، ابو داود طیالسی، ابوسلمه التبوذکی، ابو نعیم الفضل بن دکین رحمته (۳) دابن معین رحمته نه چه کله تپوس اوکړی شو چه : عبدالعزیز بن الماجشون هو مثل الليث و ابراهیم بن سعد؟ نو هغوی جواب ورکړو چه : لا، هو دونهما، انما كان رجلاً يقول بالقدر والكلام، ثم تركه وا قبل الى السنة ولم يكن من شانه الحديث، فلما قدم بغداد كتبوا عنه، فكان بعد يقول: جعلني اهل بغداد محدثاً وكان صدوقاً ثقة.. (۴)

يعني د عبدالعزیز بن ابی سلمه مقام د لیث بن سعد اود ابراهیم بن سعد نه کم تر دي، ددوي نظریات رومبي د قدریو په شان و و، بیا ئي هغه پریخودل اود سنت طرف ته راغلل، د حدیثو سره ئي ډیره مشغولتیه نه وه، البته چه بغداد ته لاړو نو دهغه خای خلقو ترینه په کثرت سره حدیثونه اولیکل، نودوي به بیاد اویل چه دبغداد خلقو زمانه محدث جوړکړو، او هغوی صدوق او ثقه وو، امام ابو زرعه، امام ابو حاتم، امام ابوداودا و امام نسائی رحمته فرمائي چه، ثقة.. او ابن خراش وائی چه، صدوق.. (۵)

ابن سعد رحمته فرمائي چه، وکان ثقة کثیر الحديث، (۶)

حافظ ذهبي رحمته فرمائي، ثقة مشهور، وکان اماماً معظمًا، (۷)

امام عجلي رحمته فرمائي چه، ثقة، مامون رجل صالح، (۸)

(۱) کشف الباری ج ۱ ص ۶۶۹ -

(۲) تهذيب الكمال ج ۱۸ ص ۱۵۲ -

(۳) د شیوخ اود تلامذه د تفصیل دپاره اوگوري تهذيب الكمال ج ۱۸ ص ۱۵۳، ۱۵۴) وسیرا علام النبلا ج ۷ ص ۳۱۰، ۳۰۹ -

(۴) تهذيب الكمال (ج ۱۸ ص ۱۵۶) -

(۵) حواله باله.

(۶) الطبقات لابن سعد ج ۷ ص ۳۲۳ -

(۷) الکاشف ج ۱ ص ۶۶) رقم ۳۳۹۵ -

(۸) تعليقات تهذيب الكمال ج ۱۸ ص ۱۵۷ -

امام دار قطنی رحمته فرمائي: ،، حافظ.. (۱) امام احمد بن صالح رحمته فرمائي: کان لڑھا، صاحب سنه، ثقہ، (۲) امام ابوبکر البزار رحمته فرمائي: ثقہ، ،، (۳) امام اشهب رحمته فرمائي: هو اعلم من مالک.. (۴) موسی بن هارون الحمال رحمته فرمائي: کان ثبتاً متقناً.. (۵) حافظ ابن حجر رحمته فرمائي: ثقہ فقیه مصنف.. (۶) ابن حبان رحمته دوي په کتاب الثقات کښې لیکلي دي اوفرمائي چه، ،، وکان فقیها، ورعا، متابعا لذهب اهل الحرمین من اسلافه، مفرعا علی اصولهم، ذاباً عنهم.. (۷)

بشر بن السري رحمته فرمائي چه: لم یسمع ابن ابی ذئب ولا الماحشون من الزهري.. (۸) لیکن احمد بن سنان فرمائي چه د مطلق سماع نه انکار صحیح نه معلوم میري، بلکه مطلب دادې چه عبدالعزیز د امام زهري نه عرضا حدیثونه اخستی دی (۹) چنانچه امام بخاری رحمته په دی باندې تصریح کړی ده، ،، سمع الزهري.. (۱۰)

د لفظ،، ما جشون،، تحقیق: ،، ما جشون،، د ځنی حصراتو په نیز د جیم د کسره سره ونیلی شوي دي او ځنی حضراتو دا مفتوح ونیلی دي، بلکه ځنی حضراتو ونیلی دي چه په دي لفظ باندې درې واړه حرکات صحیح دي. (۱۱) بیا دوجی نسیمه په بایه کښې ونیلی شوی دی چه چونکه دوی اصبهان ته تلې وو، اودهغه ځای د خلقو نه به ئې دهغوی د حالاتو معلومولو دپاره،، چونی چونی،، (یعنی ته سنگه یی؟) ونیل، نو ځکه د دوی لقب،، ما جشون،، اوگرخیدو،

ابراهیم حربی وائی چه داد فارسی نه معرب دي، په اصل کښې،، ما د گون،، وو، یعنی د سپوږمۍ رنگ والا، چونکه د دوی دواړه اتنگی سره وو ځکه ورته،، ماو گون،، ونیلی شی. نو بیا ئې معرب کړو نو،، ما جشون،، ترینه جوړ شو. (۱۲) د عبدالعزیز بن ابی سلمه رحمته انتقال په ۱۶۴ هجری کښې شوی دي. (۱۳)

(۱) حواله باله)۔

(۲) تهذيب التهذيب ج ۱۸ ص ۳۴۴)۔

(۳) حواله بالا)۔

(۴) حواله بالا)۔

(۵) حواله بالا)۔

(۶) تقريب التهذيب ص ۳۵۷ رقم ۴۱۰۴)۔

(۷) الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۱۱۱)۔

(۸) تهذيب الكمال ج ۱۸ ص ۱۵۶)۔

(۹) پورتنی حواله)۔

(۱۰) التاريخ الكبير ج ۶ ص ۱۳ رقم ۱۵۳۰)۔

(۱۱) اوگوری تقريب التهذيب ص ۳۵۷ رقم ۴۱۰۴)، والمغنی فی ضبط انشاء الرجال ص ۶۷۶۸)۔

(۱۲) اوگوری تهذيب الكمال ج ۱۸ ص ۱۵۵)، وسیر اعلام النبلاء ج ۷ ص ۳۱۰)۔

(۱۳) الکاشف ج ۱ ص ۶۵۶، رقم (۳۳۹۵)۔

④ الزهري: دوی محمد بن مسلم بن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی، دوی حالات په،، بدء الوسی،،
ددریم حدیث د لاندې تیر شوی دی. (۱)

⑤ عیسی بن طلحه: دوی ابو محمد عیسی بن طلحه بن عبید الله قرشی تیمی مدنی رضی اللہ عنہ دی،
د دوی حالات په،، کتاب العلم، باب الفتیاء وهو واقف على الدابة وغيرها، کنبی تیر شوی دی (۲)

⑥ عبد الله بن عمرو: د حضرت عبد الله بن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ حالات په کتاب
الایمان،، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، د لاندې تیر شوی دی. (۳)

قوله: قال: رايت النبي صلى الله عليه وسلم عند الجمرة وهو يسئل: حضرت
عبد الله بن عمرو رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم،، جمره،، سره او کتلو چه خلقو ترینه
تپوسونه کول،

.. الجمره،، کنبی الف لام یا خو دجنس دپاره دې، لهذا هره يوه جمره ترې نه مراد کیدی شی،
اویا دعهد دپاره دې نومراده ترینه جمره العقبه ده ځکه چه کله،، الجمره،، مطلق او نیلی شی
نوددې اطلاق په جمره العقبه باندې کيږي. (۴)

په ترجمه الباب باندې اشکالات: ځنی حضراتو په ترجمه الباب باندې دا اشکال کړې دي چه
په حدیث باب کنبی خو دا مذکور نه دی چه دا سوال درمی په حالت کنبی شوی وو، بلکه په
دې کنبی خو صرف دومره خبره ده چه هغوی،، جمره،، سره ولاړ وو. ددې جواب دا ورکړي
شوې دي چه امام بخاري رحمته اللہ علیہ اکثر د عموم نه تمسك (استدلال) کوي، او،، سوال عند
الجمرة،، عام دي برابره ده که د اشتغال بالرمی په حالت کنبی وی او که د هغې نه
د فارغیدلو په حالت کنبی وی، ځکه په ترجمه الباب باندې هیڅ اشکال نشته. (۵)

امام اسماعیلی رحمته اللہ علیہ په ترجمه الباب باندې دا اشکال کړی دي چه په ترجمه الباب کنبی چه
دکم خای تصریح شوی ده، ددې د ذکر هیڅ فائده نشته، ځکه چه په سوال او جواب کنبی
د خای د تخصیص څه معنی ده؟ بیا خو امام بخاري رحمته اللہ علیہ له،، باب السئوال والمسئول على
المراحلة،، او،، باب السئوال يوم النحر،، هم قائمول پکاروو، د علامه اسماعیلی رحمته اللہ علیہ داوینه چه،،
د ترجمه الباب هیڅ فائده نشته،، صحیح نه ده، ځکه چه ددې فوائد مونږه پومبی ذکر کړي
دی، البته دوی په امام بخاري دا خبره لازمه کړه چه دوی له دا نور ابواب هم قائمول پکاروو
لهذا د،، باب السئوال والمسئول على المراحلة،، د مضمون ترجمه په،، باب الفتیاء وهو واقف على الدابة
وغیرها،، سره منعقد کړی شوه. او،، باب السئوال يوم النحر،، ترجمه واقعی چه اهم ده، کمی ته

(۱) کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶)۔

(۲) کشف الباری (ج ۳ ص ۴۰۳)۔

(۳) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۹)۔

(۴) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۹۸)۔

(۵) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۳)۔

چه هغوی اشاره هم او کړه. ځکه کیدی شی چه چا داخیال کړې ووچه یوم النحر دخوراک خکاک اودا لوبو ورځې وې، لهذا په دې ورځ په تعلیم او تعلم کښې مشغولتوب نه دې پکار، نو امام بخاری رحمه الله کچرې دا ترجمه قائمه کړې وه نو ونیلی شوی به ووچه امام بخاری دا خبره ښکاره کړه چه په دې ورځ کښې علم حاصلول جائز دي اگر که دا دخوراک خکاک اود لوبو توقو ورځې دي، بلکه د لوبو توقو په ځای د علم په حصول کښې مشغوله اوسیدل ډیر غوره او اولی دی. (۱)

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمَى. قَالَ «أُرْمَى وَلَا حَرَجَ». قَالَ آخَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أُنْحَر. قَالَ «أُنْحَرُوا وَلَا حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قَدْ مَوْلَا آخِرًا إِلَّا قَالَ افْعَلْ وَلَا حَرَجَ: یوکس تپوس اوکړو چه یارسول الله صلی الله علیه و آله ما درمی نه مخکښې قربانی اوکړله، نو هغوی ورته اوفرمائیل چه اوس رمی اوکړه. هیڅ حرج نشته، یو بل کس ترینه تپوس اوکړو چه یارسول الله، ما د قربانی نه مخکښې حلق اوکړلو، نو هغوی ورته اوفرمائیل چه اوس قربانی اوکړه، هیڅ حرج نشته. دهغوی نه چه دڅه خیز دتقدیم اوتاخیر په باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغوی ورته اوئیل چه، اوس اوکړه، هیڅ حرج نشته، دا حدیث وړاندې تیر شوی دې اوهم هلته ددې سره متعلقه مباحث هم په تفصیل سره راغلی دی، فلیناجع الیه. (۲)

د حدیث په ترجمه الباب باندي انطباق: روستو اشاره تیر شو چه امام بخاری رحمه الله د، رایت النبی صلی الله علیه وسلم عند الجمره وهو یسئل، د عموم نه ترجمه ثابته کړې ده چه هغوی جمره سره وو برابره ده چه رمی کښې مشغول وواوکه درمی نو فارغ شوی وو، والله اعلم

(۴۷) باب: قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى (وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا)

د سابق باب سره مناسبت: په دواړه بابونو کښې مناسبت داسی دی چه په دواړو کښې سوال کول ذکر کړی شوی دی، البته په رومبی باب کښې مسئول ذکر کړې شوی دی او سائل ته دده د علم ضرورت دی، او په دې باب کښې مسئول مذکور نه دي. (۳)

د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری مقصد دادې چه ځنی علوم داسی دی چه په هغې باندې الله تعالی انبیاء او ملائکو ته هم اطلاع نه ده ورکړی. (۴) ددې تائید د دینه کیږي چه کله د یهودیانو وړاندې هغوی دا آیت «وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» مبارک اولوستلو (۵) نو هغوی یهودیانو تپوس اوکړو چه دا خطاب صرف زمونږ دپاره دي یا تا

(۱) پورتنی حواله.

(۲) اوگوری کشف الباری (ج ۳ ص ۴۱۰، ۴۰۵) کتاب العلم وهو واقف علی الدابة وغیرها.

(۳) عمدة القاری ج ۲ ص ۱۹۹.

(۴) پورتنی حواله.

(۵) الاسراء (۸۵).

سو هم په دې کښې دا خل یې ؟ نو تاسو ورته او فرمائیل چه ، بل نحن والتم لم نوت من العلم الا قليلا ، (۱) په دې باندې په ظاهره دا اشکال دې چه د اباب خو په ، کتاب الايمان ، کښې ذکر کول پکار دی ځکه چه د ادې تعلق دا اعتقادی مسائلو سره دې . لیکن د اهم ښکاره ده چه د دې تعلق د کتاب العلم سره هم دې ځکه امام بخاری رحمه الله داپه ، کتاب العلم ، کښې ذکر کړې دې . حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه امام بخاری دا او وئیل چه سړی له پکار دی چه تواضع اختیار کړی او دخلاف تواضع کارونو نه ځان بچ کړی . ځکه چه د ټولو مخلوقاتو علم چه رایوځې کړی شی نو بیا هم هغه قلیل دې نو دیو یو کس د علم قلت اوسپکوالی پیژندل هیڅ گران نه دی ، حکماء دا وینا کړی ده چه یو سړی څومره هم لوی او غټ عالم شی خو بالبداهت دهغه جهل دهغه د علم نه ډیر زیات وي ، یعنی د سړی علم متناهی او دهغه جهل غیر متناهی دې ، لهذا علماء له پکار دی چه دخپل علم د لږوالې اوسپکوالې لحاظ اوساتی او دخلاف تواضع کارونو نه احتراز او کړی . (۲)

په مذکوره باب او د تیر شوی باب په مینځ کښې فرق : د دې نه پس پوه شې چه شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه روستو یو باب تیر شوې دې ، باب ما يستحب للعالم اذا سئل اي الناس اعلم ؟ فی کل العلم الی الله ، د دې غرض ئې هم د ابیان کړې وو چه علماء له تواضع اختیارول پکار دی اودلته کښې د دې باب مقصد ئې هم د ابیان کړو ، آخر په دواړو کښې څه فرق دې ؟ په دې دواړو بابونو کښې د افرق کیدی شی چه په تیر شوی باب یعنی ، ما يستحب للعالم نه د تواضع مسنونه طریقه کړې شوی ده او په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د دې علت طرف ته اشاره کړې ده ، یعنی تواضع ځکه اختیارول پکار دی چه د سړی علم څومره هم زیات وی دهغې هیڅ حیثیت نشته ، الله تعالی ټولو مخلوقاتو ته خطاب کوی «وما اوتیتم من العلم الا قليلا» یعنی ستاسو د ټولو علم لږ دې ، قلیل دې ، د ټول مخلوق علم قلیل دې نو دیو کس د علم به څه حیثیت وی ؟

د اهم ممکن ده چه امام بخاری د دې باب نه د تواضع تعلیم او تبلیغ ور کړی وي اود ، باب ما يستحب للعالم نه ادب خودلی وی ، یعنی چه ډیر علماء راجمع شوی وی او اتفاقاً په کښې دیو کس نه دا تپوس او کړی شی چه ، اي الناس اعلم ؟ ، نو عالم به څنگه جواب ور کوي ، نو د حدیث نه دا معلومه شوه چه الله ته حواله کول پکار دی اوداسی وئیل پکار دی ، الله اعلم ، یعنی الله تعالی ښه پوهیږي چه څوک لونې عالم دې .

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه د ترجمه اولی نه مراد او غرض د علماء دپاره تواضع ده . یعنی دیو عالم دپاره د مناسب نه دی چه هغه خپل ځان په خپله اعلم الناس او گنړی . اگر چه واقعی هغه اعلم وی ځکه چه حضرات انبیاء عليهم السلام دخپلو امتونو په مقابله کښې اعلم دی ، بیا هم دوی حضراتو ته د ، اي الناس اعلم ، په جواب کښې ، الله اعلم ، وئیلو

(۱) عمدة القاری ج ۲ ص ۱۹۹ _

(۲) الابواب والتراجم ص ۵۸ _

تلقین ورکړې شوی دی، ظاهرده چه د واضح په توگه باندې تواضع ده. اوددې ترجمې غرض دالله تعالی دعلم په مقابله کښې دمخلوقاتو تردې پورې چه دانبياء دعلم قلت بیانول مقصوددی، چه کم قطعی اویقینی دې، نوداسې په دواړو تراجمو کښې فرق ښکاره کیږي. (۱)

(۱۱۲۵) حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ

سُلَيْمَانُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي خَرِبِ الْمَدِينَةِ، وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَصِيبٍ مَعَهُ، فَمَرَّ بِنَقْرٍ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ

لِبَعْضِ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تَسْأَلُوهُ لَا يَجِبُ فِيهِ شَيْءٌ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَسَأَلْنَاهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ فَسَكَّتَ. فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ،

فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ (وَسَأَلُونكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا

قَلِيلًا). قَالَ الْأَعْمَشُ هَكَذَا فِي قِرَاءَتِنَا. [۴۴۴۴، ۶۸۶۷، ۷۰۱۸، ۷۰۲۴]

رجال الحديث

① قيس بن حفص : دوی ابو محمد قيس بن حفص بن القعقاع التميمي الدارمي البصري رحمته الله دې. (۲) دوی د اسماعيل بن عليه، عبد الواحد بن زياد، هشيم بن بشير، معتمر بن

سليمان، عبد الوارث بن سفيان، يزيد بن زريع اود ابو عوانه رحمته الله نه روايت حديث كړی دې. اوددوي نه روايت كونكو كښې امام بخاري، امام ابوداود، امام احمد بن الحسن

الترمذي، ابوزرعه، ابوحاتم، يعقوب بن سفيان، عبد العزيز بن معاوية او فضل بن محمد شعراني رحمته الله شامل دي. (۳)

امام ابن معين رحمته الله فرمائي چه :، ثقة. (۴)

امام دارقطني رحمته الله فرمائي : ثقة. (۵)

(۱) الكنز المتواری ج ۲ ص ۳۸۱، ۳۸۳.

(۲) قوله :، عن عبدالله رضى الله عنه :، الحديث، اخرج البخارى ايضا فى صحيحه ج ۲ ص ۶۸۶) كتاب التفسير، سورة الاسراء، باب : ((ويسئلونك عن الروح))، رقم (۴۷۲۱)، ج ۲ ص ۱۰۸۳) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب ما يكره من كثرة السنوال وتكلف ما لا يعنيه، رقم (۷۲۹۷)، ج ۲ ص ۱۱۱۱) كتاب التوحيد، باب : ((ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين)) رقم (۷۴۵۶)، و باب قول الله تعالى ((انما قولنا لشيء)) رقم (۷۴۶۲)، ومسلم فى صحيحه، فى كتاب صفات المنافقين، باب سوال اليهود النبى صلى الله عليه وسلم عن الروح وقوله تعالى : ((يسئلونك عن الروح)) رقم (۷۰۵۹-۷۰۶۱) والترمذى فى جامعه، فى ابواب التفسير، باب : ومن سورة بنى اسرائيل، رقم (۳۱۴۱).

(۳) تهذيب الكمال ج ۲۴ ص ۲۱، رقم (۴۸۹۹).

(۴) د شيوخ اود تلامذه د تفصيل د پاره اوگورئ تهذيب الكمال ج ۲۴ ص ۲۲، ۲۳.

(۵) تهذيب الكمال ج ۲۴ ص ۲۳.

(۶) تهذيب الكمال ج ۸ ص ۳۹۰.

امام عجلې ﷺ فرمائی، لا باس به،^(۱) امام ابو حاتم ﷺ فرمائی، شیخ...^(۲) ابن حبان ﷺ دوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کری دے او فرمائی، یعرب...^(۳) یعنی دوی تفرد اختیار وی او غریب احادیث راوری. غالباً حافظ ابن حجر ﷺ د دوی نہ متاثرہ شوے دے او دانی فرمائی دی، ثقة له افراد...^(۴) البتہ د دوی بارہ کنبی، د... یعرب، تصریح کول د ابن حبان تفرد دے، گنی د دوی نہ علاوہ بل چاہم پہ دوی داسی کلام نہ دے کری. خنگہ چہ پور تہ د دوی حضراتو اقوال نقل کری شو...^(۵) د دوی انتقال پہ ۲۲۷ ہجری کنبی شوی دے...^(۶)

② عبدالواحد: دوی عبدالو احد بن زیاد عبدی بصری ﷺ دی، د دوی حالات پہ کتاب الایمان، باب الجہاد من الایمان، دلاتدی تیر شوی دی...^(۷)

③ الاعمش سلیمان بن مہران: دوی امام ابو محمد سلیمان بن مہران اسدی کوفی المعروف بالاعمش ﷺ دی، د دوی حالات پہ کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم، دلاتدی تیر شوی دی...^(۸)

④ ابراہیم: دوی مشہور امام او فقیہ ابراہیم بن یزید بن قیس بن اسود نخعی ﷺ دے، د دوی حالات ہم پہ کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم، دلاتدی تیر شوی دے...^(۹)

⑤ علقمہ: دے د کوفی مشہور تابعی فقیہ او امام ابو شبل علقمہ بن قیس بن عبد اللہ بن مالک نخعی کوفی ﷺ دے. د دوی حالات ہم پہ کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم، دلاتدی تیر شوی دی...^(۱۰)

⑥ عبد اللہ ﷺ: دوی مشہور صحابی حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دی، د دوی حالات ہم پہ کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم، دلاتدی تیر شوی دی...^(۱۱)

قوله: قال: بینا انا امشی مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی خرب المدینہ:

حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چہ یو خلے زہ نبی کریم ﷺ سرہ دم دینی منور پہ

(۱) تہذیب الکمال ج ۲۴ ص ۲۳۔

(۲) پورتنی حوالہ -

(۳) الثقات لابن حبان ج ۹ ص ۱۵۔

(۴) تقریب التہذیب ص ۴۵۶، رقم (۵۵۶۹)۔

(۵) اوگوری، تحریر تقریب التہذیب ج ۳ ص ۱۸۷، رقم (۵۵۶۹)۔

(۶) اوگوری حاشیۃ السبط ابن العمی علی الکاشف ج ۲ ص ۱۳۹، رقم (۴۵۹۹)۔

(۷) کشف الباری ج ۲ ص ۳۰۱۔

(۸) کشف الباری ج ۲ ص ۲۵۱۔

(۹) کشف الباری ج ۲ ص ۲۵۳۔

(۱۰) کشف الباری ج ۲ ص ۲۵۶۔

(۱۱) کشف الباری ج ۲ ص ۲۵۷۔

کهندر اتو باندې تیریدم.

خوب: دځاء معجمې دفتحې سره اود،،راء،، دکسري سره راځي. دامفرد هم استعمالیږي اود،، خربة،، دجمع په طور هم مستعمل دي. لکه،، کلمه،، او،، کلم،، (۱) دا لفظ خرب «بکسر الخاء المعجمه وبفتح الراء المهمله» هم ضبط کړې شوي دي. (۲) ددې معنی ویرانه او کهندر راځي، په صحیح بخاری کښې په دې مقام کښې خودالفظ هم دغه شان دي یعنی،، خرب،، البته په نورو مقاماتو کښې،، حرث،، واقع شوی دي. (۳) هم دغه شان په صحیح مسلم کښې هم،، حرث،، واقع شوي دي، (۴) البته ددې په یو طریق کښې،، نخل،، راغلې دي. (۵) په دې ټولورواياتو کښې تطبیق داسې کیدی شي چه هغه ځای په اصل کښې کهندر پاتې شوی وو، بیا روستو په کښې کرونده وغیرد هم کولې شوه اوځنی خلکو پکښې د کهجورو ونې هم کرلې وې، اود کهندر ځنی ننې پکښې هم باقی پاتې شوی وې. والله اعلم.

قوله: وهويتوكا على عسيب معه: هغوی د کهجورې دونې په یوه لښتې باندې اړخ لگولې وو، علامه صنعانی رحمته الله علیه فرماني چه د کهجورې ښاخ ته،، سعف،، وئیلی شي، بیا په،، سعف،، کښې چه دجرې کمه حصه پرته (چوپا) وی هغې ته،، کرب،، وئیلی شي... او ددینه بره حصه په کمه چه د کهجورې پانرې نه وی هغې ته،، عسیب،، وئیلی شي. (۶) ځنی حضرات وائي چه «عسیب» د کهجورې هغه ښاخ دي چه دهغې نه پانرې صفا کړې شي (۷)

قوله: فمر بنفر من اليهود: نو هغوی دیهودیانو په یو ډلې باندې تیر شو، دبخاری شریف په نورو مقاماتو کښې داسې دی،، مر بنفر من اليهود،، البته د کتاب التفسیر په طریق کښې داسې دی. اذمر اليهود،، (۸) دطبری په یو روایت کښې،، اذمرنا علی یهود،، راغلې دي. (۹)

(۱) اوگوری عمدة القاری ج ۲ ص ۲۰۰.

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۳۲۴، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۰۰.

(۳) روستو مونږه ددې حدیث تخریج کړې دي فلیراجع الیه.

(۴) صحیح مسلم، کتاب صفات المنافقین، باب سوال اليهود النبی صلی الله علیه وسلم عن الروح..... رقم (۷۰۵۹)، (۷۰۶۰).

(۵) پورتنی حواله، رقم (۷۰۶۱).

(۶) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۰۰.

(۷) پورتنی حواله. فائده: د کهجورې ونه: نخلة: تنه: جذع النخلة، پوستکی اوریشي، لیف: د ښاخ د کټ کولو نه پس چه کمه حصه دتنې سره باقی پاتې شي، کرنا ف: د ښاخ دجرې بلنه حصه کرب: د ښاخ نرۍ حصه عسیب: پوره ښاخ سعف پانرې: خوص اوگوری القاموس الوحید: د کهجورې غنچه کبابه، قنو، عذق، کهجورې چه څه سره انځنې وی شماريخ ددې مفرد شمروخ یا شمراخ راځي، بیا د کهجورو ترتیب دادي: طلح، بلح، بسر، زهو، معو، رطب، تمر، اوگوری کفاية المتحفظ ص ۳۸ وفقه اللغة ص ۲۷۱، والمعاجم العربيه الاخری.

(۸) صحیح بخاری ج ۲ ص ۶۷۶ کتاب التفسیر، سورة بنی اسرائیل، باب: ویسئلونک عن الروح، رقم (۴۷۲۱)

(۹) تفسیر الطبری ج ۱۵ ص ۶۷ تحت تفسیر قوله تعالی: ویسئلوناک عن الروح.

په دې دواړو روایاتو کېنې تطبیق په داسې طریقه کیدې شی چه په لاره کېنې نې ملاقات شوې وی، یعنی دیو طرف نه حضور مبارک صحابه کرامو سره روان وو او دبل طرف نه یهودی راروان وو،

فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تَسْأَلُوهُ لَا يَجِبُ عَلَيْهِ شَيْءٌ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ فَسَكَّتْ. فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ، فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا).

یهودیانو کېنې ځنی کسانو څنو ته اووئیل چه دروح په باره کېنې سوال اوکړې، په دوی کېنې ځنی خلکو اوئیل چه ددوی نه سوال مه کوې، هسې نه چه دوی په جواب کېنې داسې خبره اوکړې چه دهغې دوجې تاسو ته خفگان یا شرمندگي درورسی، ځنو اوئیل چه مونږه خوبه خامخا تپوس کوو، چنانچې په دې کېنې یوکس اودریدو اووئیل .. ای ابو القاسم، روح څه څیز دې؟ نو هغوی خاموشه شو، نو ما اووئیل چه په تاسو باندې وحی نازلېږي. نو زه اودریدم، بیا چه کله دوحی اثرات ختم شو نو هغوی اوفرمائیل «وَيَسْأَلُونَكَ» یعنی داخلق تاسونه دروح په باره کېنې سوال کوی نو تاسو ورته اووانې چه روح څما درب حکم دې اودې خلکو ته لېر شان علم ملاوشوې دې.

واقعہ مذکورہ په مدینہ منورہ کېنې شوی وه اوکه په مکہ مکرمہ کېنې؟ ددې حدیث نه معلومېږي چه داواقعہ په مدینہ منورہ کېنې شوی ده، حالانکه دامام احمد اودامام ترمذی رحمہما اللہ دروایتونو نه معلومېږي چه داواقعہ په مکہ مکرمہ کېنې شوی ده، ځکه چه حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دې:

، قالت قریش ليهود: اعطونا شيئا نسال عنه هذا الرجل، فقال: سلوه عن الروح، فانزل الله تعالى ((وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا))، قالوا اوتينا علما كبيراً، اوتينا التوراة، ومن اوتي التوراة فقد اوتي خيراً كثيراً، فانزلت: ((قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدادًا لَكَلِمَتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ...)) الى آخر الآية (١) اللفظ للترمذی

یعنی، قریشو یهودو ته درخواست کړې ووچه مونږه له څه داسې څیز راکړې چه دهغې تپوس مونږه د حضور مبارک نه اوکړو، نو یهودیانو اوئیل چه،، روح،، باره کېنې ترې نه سوال اوکړې، نو الله تعالی آیت نازل کړو «يَسْأَلُونَكَ» یعنی داخلق تاسونه دروح په باره کېنې تپوس کوی نو تاسو ورته اوفرمائې چه روح څما درب حکم دې، او تاسو ته خو لېر شان علم درکړې شوې دې. یهودو اوئیل چه مونږه له خو ډیر علم راکړی شوی دې، مونږه له خو تورات هم راکړی شوی دې اوچا له چه توراۍ ورکړی شوی دې نو هغوی ته خیر کثیر ورکړی شوی دې، (ځکه چه په دې کېنې حکمت او د عقل خبرې دې اوچا ته چه د حکمت اود عقل

(١) جامع الترمذی، ابواب التفسیر، ومن سورة بنی اسرائیل، رقم (۳۱۴۰)، ومنسند الامام احمد ج ۱ (ص ۲۵۵)، رقم (۲۳۰۹)۔

خبرې ورکړې شي نو هغوی ته خیر کثیر ورکړې شي، نو دا آیت نازل شو، «قُلْ لَّوْكَانَ الْبَحْرُ مِذَادًا.....» یعنی تاسو اوواني چه که سمندر زما درب د کلماتو د لیکلو د پارهم سیاهی جوړه کړې شي نو سمندر به ختم شي خو زما درب کلمات به ختم نه شي، ددې روایت نه معلومېږي چه دا واقعه په مکه مکرمه کښې شوی ده، او ددې تائید ددې نه کیږي چه دا آیت د سورة بنی اسرائیل دې، او په مکه مکرمه کښې نازل شوی دې، (۱) حافظ ابن کثیر رحمته الله علیه فرماني چه ددې د اجواب کیدلې شي چه دا آیت مکرر نازل شوی وی، یوځل په مدینه منوره کښې او یوځل په مکه مکرمه کښې، (۲) مگر د حافظ ابن القیم د راني مطابق دا واقعه هم په مدینه منوره کښې شوی ده، ځنګه چه د صحیح بخاری روایت ناطق دې، هغوی فرماني که چرې دا واقعه په مکه مکرمه کښې شوی وي، او حضور مبارک له ددې متعلق علم ورکړې شوې وو، نو هغوی به د یهودیانو په سوال باندې خاموشي ولې اختیاروله؟ بلکه فوراً به هغوی جواب ورکړې وو، ستاسو خاموشي اختیارول ددې خبرې دلیل دې چه تر اوسه پورې ددې متعلق هغوی ته علم نه وو ورکړې شوې، (۳) لیکن حقیقت دادې چه په مکة النزول کیدو باندې دلالت کونکې د ټولو روایاتو رد ممکن نه دې، ځکه چه داروایات کم از کم حسن ضرور دې، بلکه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه،، رجاله رجال مسلم،، (۴)

پاتې شو دا ابن القیم اعتراض نوداهغې جواب حافظ ابن کثیر رحمته الله علیه ورکړې دې: چه کله دښې اکرم رحمته الله علیه نه په مدینه منوره کښې دوباره سوال اوشو نو هغوی دمزید بیان په انتظار کښې خاموشه شئ چه شاید ددې متعلق څه تفصیلی بیان راشي، لیکن د الله تعالی د طرفنه فرشتې دا اوښل چه تاسو هم دا آیت اولولئ. (۵) او یا دې د صحیح بخاری روایت له ترجیح ورکړې شي، چنانچه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني که چرې دا جمع ممکن وی نو فیهما والا فمافی الصحیح اصح...: (۶) والله اعلم

خلاصه د کلام: بهر حال خلاصه داشوه چه د صحیحینو دروایت نه خو دامعلومېږي چه داواقعه په مدینه منوره کښې شوې ده او ابن عباس رضی الله عنهما دروایت نه کوم چه په مسند احمد اوجامع ترمذی کښې دې، دهغې نه معلومېږي چه داواقعه دمکه مکرمه ده، اودا آیت مکة النزول دې، اوس به یا خو د ترجیح طریقه اختیارولی شي، لکه څنګه چه حافظ ابن القیم رحمته الله علیه داطریقه اختیار کړې ده، اویابه دا جمع کولی شي اود تعدد نزول قول به اختیارولی شي، حافظ ابن القیم رحمته الله علیه په دې مقام کښې یوه بله خبره هم کړې ده، هغه دا چه د ابن عباس رضی الله عنهما

(۱) اوګوری الجامع لاحکام القرآن للقرطبی ج ۱۰ ص ۲۰۳، تفسیر سورة بنی اسرائیل)۔

(۲) اوګوری تفسیر ابن کثیر ج ۳ ص ۶۰، سورة الاسراء، ویستلونک عن الروح)۔

(۳) اوګوری کتاب الروح لابن القیم ص ۳۶۶)۔

(۴) فتح الباری ج ۸ ص ۴۰۱، کتاب التفسیر، باب: ویستلونک عن الروح)۔

(۵) اوګوری تفسیر ابن کثیر ج ۳ ص ۶۰)۔

(۶) فتح الباری ج ۸ ص ۴۰۱)۔

روایات ۳ ییر مضطرب دې (۱) اوس یا خوبه داوئیلی شنی چه ددوی دا شاگردانو بیانات مختلف شوی دی او یا به داسې اووایو چه پخپله ددوی اقوال مختلف او متعدد دی. گویا مطلب داشو چه چونکه دحضرت ابن عباس رضی الله عنه په بیاناتو کښې اختلاف دې لهندادې په مقابله کښې به دحضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه روایت (کم چه په صحیحنو کښې دې) راجع وی.

والعلم عندالله سبحانه وتعالى

د روح متعلق یو څو مباحث: بحث اول: دلته کښې رومبې بحث دادې چه یهودیانو د کم .. روح، متعلق سوال کړې وو دهغې نه څه مراد دې؟ په دې کښې اختلاف دې.

① دټولونه مشهور قول دادې چه د، روح حیات، متعلق سوال شوی وو. امام فخرالدین رازی. قاضی ابوبکر بن العربی رحمهما الله هم دا قول اختیار کړې دې، علامه خطابی او علامه کرمانی رحمهما الله دا کثرو علماؤ نه دانقل کړی دی.

② ځنی حضرات وائي چه د، روح انسانی، متعلق سوال شوی وو. په، روح حیات، او، روح انسانی، کښې فرق واضح دې، روح حیات، عام دې ددې نه مراد دهر ژوندی مخلوق روح دې، برابره ده چه هغه دانسان روح وی او که دڅه بل مخلوق روح وی. او روح انسانی خاص دې ددې نه مراد صرف دانسان روح دې. ځنی حضرات وائي چه دحضرت جبرائیل علیه السلام روح مراد دې، ③ ځنی حضرات وائي چه دحضرت عیسی علیه السلام روح مراد دې.

④ ځنی حضرات وائي چه ددې نه مراد قرآن شریف دې، ⑤ ځنو ترې نه، وحی، مراد اخستلی ده، ⑥ یو قول دادې چه ددې نه مراد یوه مخصوصه فرشته ده چه دقیامت په ورځ به په صف کښې یواځې ولاړه وي، ⑦ یو قول دادې چه ددې نه مراد یوه مخصوصه فرشته ده، دهغې به یوولس زره وزرې او مخونه وی، ⑧ یو قول دادې چه ددې نه مراد یوه فرشته ده چه دهغې به او یا زره ژبې وی او دیو قول مطابق او یا زره مخونه به ئې وی، په هر مخ به ئې او یا زره ژبې وی، او دهرې ژبې به زر لغته وی، هغه فرشته به د الله تعالی تسبیح کوی او دهرې تسبیح نه به یوه فرشته پیدا کیږي، چه هغه به نور و فرشتو سره آلوځی. هم دغه شان یو قول دادې چه یوه فرشته ده چه دهغې دواړه خپې به په آخرې زمکه کښې وی اوسر به ئې عرش سره لگی.

⑨ یو قول دادې چه دروح نه مراد دبنیادمانو په شان یو مخلوق مراد دې چه هغې ته، روح ووئیلی شی، دامخلوق خوراک ځکاک کوي، دآسمان نه چه کله هم فرشته راکوځیگی، نو داروح هم ورسره لاندې راځی.

⑩ یو قول دادې چه ددینه دملاتکو یو خاص صنف مراد دې. چه خوراک ځکاک کوی. دلته کښې دې دا خبره واضحه وی چه دروح متعلق چه څومره هم اقوال نقل شو، نو دا په هغه صورت کښې دې چه په قرآن کریم کښې وارد شوی، روح، دتبع (تلاش) په معنی کښې

شی، خصوصاً په «وَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ»^(۱)، والا آیت کښې چه کم روح راغلې دې دهغې په باره کښې دا اقول نه دی^(۲)، په دې اقولو کښې دټولو نه مشهور قول پومبی قول دې، اود اکثرو علماؤ هم دارانې ده چه دحضور اکرم ﷺ نه دروح دحقیقت په باره کښې سوال شوی وو، دهافظ ابن القیم رحمه الله رائې: حافظ ابن القیم رحمه الله فرمائی چه په آیت کښې دروح نه روح انسانی مراد نه دې، داکثرو سلفو بلکه دټولو رانې داد ده چه دروح نه مراد یوه لوڼې فرشته ده چه دهغې په باره کښې الله تعالی خبر ورکړې دې چه هغه به دقیامت په ورځ نورو فرشتو سره ولاړه وی، دبنیادمانو ارواح ترینه مراد نه دی، ددې وجه داده چه یهودیانو کم سوال کړې وو دهغې مېنې داوه چه هغوی دداسې څیز په باره کښې تپوس کول غوښتل چه دهغې علم د وحی الهی نه بغیر ممکن نه وو، او هغه هم هغه روح دې چه دهغې نه صرف الله تعالی واقف دې، حالانکه دبنیادمانو روحونه څه د عیب څیز نه دې، اومختلف خلقو اومختلفو مذهبونو والا په دې باندې کلام کړې دې، لهذا دبنیادمانو دارواو متعلق جواب ورکول دنبوت دښونه نه ده^(۳).

حاصل داچه دابن القیم رحمه الله په نیز دلته د، روح، نه مراد یوه فرشته ده، چه دهغې ذکر الله تعالی په «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا...»^(۴) او په «تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ...»^(۵) کښې کړې دې^(۶).

دهافظ ابن القیم رحمه الله په رائې باندې تبصوه: دهافظ ابن القیم رحمه الله خبره په ظاهره باندې ډیره مضبوطه ده، بیا هم علی الاطلاق ددینه انکار کول چه دروح نه مراد، روح حیات، یا روح انسانی نه دې، مشکل دی، آخريه دې کښې څه دتعجب خبره ده چه که فلاسفه، حکماؤ، اومختلفو ډلو اواهل مذهبو دروح متعلق کلام کړې دې نوکه دیونبې نه داسوال اوشی نوڅه به اوشی، دفلسفيانو اودحکماؤ خبرې په اټکل اوپه گمان باندې مېنې وی، اونبې چه کمه خبره کوی هغه ثابته اوواضحه او مستحکم وی. لهذا عین ممکن دی چه سوال دروح انسانی یا دروح حیات متعلق وی، اوددې حقیقت معلوم کړې شوی وی چه داروح په بدن انسانی کښې څنگه ځانې شوی دې؟ اوددې نوعیت څه دې؟ چنانچه دبعضو اهل نظرو دارانې ده چه امتزاج الروح بالبدن په باره کښې سوال وو^(۷).

دوئم بحث: دوئم بحث دادې چه نبی اکرم ﷺ ته ددې سوال جواب ورکړې شوې وواوکه نه؟ نو یو جماعت وانې چه حضور اکرم ﷺ ته دروح حقیقت نه وویان شوې، چنانچه ابن بطال رحمه الله دمهلې رحمه الله نه نقل کړی دی:

(۱) اوگوری فتح الباری ج ۸ ص ۴۰۲ -

(۲) اوگوری کتاب الروح ص ۳۶۳، ۳۶۴ -

(۳) سورة النبأ (۳۸) -

(۴) سورة القدر (۴) -

(۵) کتاب الروح ص ۳ -

(۶) اوگوری فتح الباری ج ۸ ص ۴۰۲ -

.. هذا يدل على ان من العلم اشياء لم يطلع الله عليها لبيها، ولا ههه. اراد الله تعالى ان يختص خلقه فيوقفهم على المعجز من علم ما لا يدركون حتى يخطرهم الى رد العلم اليه. الا تسمع قوله تعالى ((وَلَا يُخِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ))، فعلم الروح ما لم يشاء تعالى ان يطلع عليه احد من خلقه... (۱)

مطلب داچه... دا حدیث په دې خبره دلالت کوي چه خنی خیزونه داسې دی چه دهغې علم الله تعالى نه یو نبی له ورکړې دې اونه بل یوکس ته. الله تعالى غواړي چه دخپل مخلوق امتحان واخلی. اود کمو خیزونو ادراک چه مخلوق نشی کولې دهغې نه عاجزه کیدلویاندي زان پوهه کړی. ځکه چه مجبور اهغوی ددې علم الله تعالى ته اوسپاری. دالله تعالى ارشاد دې... خلق الله تعالى دعلم هیڅ احاطه نشی کولې مگر څومره چه هغه اغواړی... د... روح... علم هم الله تعالى دخپل زان سره خاص کړې دې. دالله تعالى اراده داده چه په مخلوق کښې څوک هم ددې نه واقف نه شی... یوه بله ډله فرماني چه هغوی ته دروح حقیقت اوعلم ورکړې شوي وو. او هغوی ددې دحقیقت نه واقف وو. نو علامه عینی رحمته الله علیه فرماني:

جل منصب النبي صلى الله عليه وسلم. وهو حبيب الله وسيد خلقه. ان يكون غير عالم بالروح. وكيف وقد من الله عليه بقوله: ((وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا))، وقد قال اكثر العلماء: ليس في الآية دليل على ان الروح لا يعلم. ولا على ان النبي صلى الله عليه وسلم لم يكن يعلمها... (۲)

.. یعنی حضور نبی اکرم صلی الله علیه و آله چه دالله حبیب اودمخلوق سردار دې. دهغوی مقام اومرتبه ددې خبرې نه ډیره اوچته ده چه هغوی... روح... اونه پیژنی، اودا کیدی هم شی. اوالله تعالى په خپل ارشاد سره لوی احسان ظاهر کړو... اوالله تعالى هغوی له دداسې داسې کارونو علم ورکړو چه دهغې علم ددینه مخکښې هغوی ته نه وو. اوپه هغوی باندي دالله تعالى لوی فضل دې... اکثر علماء وانی چه آیت کښې ددې خبرې هیڅ دلیل نشته چه دروح علم نه شی کیدی اونه ددې خبرې څه دلیل شته چه حضور اکرم صلی الله علیه و آله ته دروح علم نه وو ورکړې شوی... دامام ابوالقاسم سہیلی رحمته الله علیه رجحان هم دې طرف ته دې. (۳)

دریم بحث: دلته دریم بحث دادې چه هغوی دیهودیانو دسوال جواب ورکړو اوکه نه؟ په دې کښې اختلاف دې:

خنی حضرات وانی چه یهودیانو علی وجه التعنت سوال کړې وو. تحقیق نی مقصود نه وو بلکه د حضور اکرم صلی الله علیه و آله تنگول نی مقصد وو. ځکه تاسو جواب ور نکړو. (۴)

خنی حضرات وانی چه تاسو جواب ورکړو. په داسې توگه چه الله تعالى هغوی ته اوونیل «قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي» یعنی تاسو اووای چه... روح... زما درب حکم دې. اود... امر... نه مراد شریعت دې. مطلب دادې چه دهغه امر دجنس نه ده دڅه دپاره چه تاسو مبعوث کړې شوي وي. یعنی

(۱) اوگوری شرح ابن بطلال ج ۱ ص ۲۰۴ _

(۲) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۰۱ _

(۳) اوگوری الروض الانف ج ۱ ص ۱۹۷ -

(۴) اوگوری الروض الانف ج ۱ ص ۱۹۷ -

یودینی اوشرعی څیز دې چه دهغې حقیقت دطبیعت، فلسفه، قیاس اورائی نه معلومول ممکن نه دی بلکه ددین په ذریعه به دهغې حقیقت معلومه ولې شی، تاسویه دین کښې داخل شی، نو تاسوته به پخپله ددې حقیقت معلوم شی. (۱)

نودقرآن اوحديث نه معلومېږي چه، روح، قبض کولې شی، اوعذاب ورته ورکولې شی اوهغه ته دردهم رسی، جنت ته هم لیگلی شی او هلته به خوند او مزې اخلي، اودغه شان نورهم ډیر اوصاف په نصوصو کښې وارد شوي دي، (۲)

ددې نه دا معلومه شوه چې روح یو سپک جسم دي، حضرات علماء محققین فرمائی چې روح هغه سپک جسم دي چې د انسان په بدن کښې داسې خور شوي دي لکه څنگه چې د گلاب اوبه په گلاب کښې خورې شوي وي او دهغې خوشبو په هغې کښې خوره شوې وي. (۳)

خلورم بحث: دلته یو بحث ضمنی شاتې دي چې الله تعالی فرمائی: قُلِ الرُّؤُوسُ مِنْ أَمْرِ بَنِي دَامِرٍ ذکر دي، قران کریم د الله تعالی د پاره د امر سره سره خلق هم ثابت کړې دي ارشاد دي: أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ. (۴)

خلق او امر کښې څه فرق دي؟ لنډه دا اوگنډه چې دي کښې اختلاف دي: ابن ابی حاتم رحمه الله د سفيان بن عيينه رحمه الله نه نقل کړې دي: الخلق ما دون العرش والامر ما فوق ذلك. (۵)

دغه شان ابن ابی حاتم د سفيان بن عيينه نه نقل کړې دي: الخلق هو الخلق والامر هو الكلام. (۶) په دې دواړو تفسیرونو کښې لفظي فرق دي معنی د دواړو یوه ده، مطلب دادې چې د امر تعلق د بړه عرش سره دي د الله تعالی د طرف نه حکم رازی، او د خلق تعلق لاندې سره دي، لاندې ټول صرف مخلوقات دي.

امام غزالي رحمه الله فرمائی: فالاجسام ذات الكمية والمقادير من عالم الخلق وكل موجود منزلة عن الكمية والمقدار فانه من عالم الامر. (۷)

یعنی د عالم خلق تعلق د هغې جسمونو سره دي چې کمیت او مقدار والادی او عالم امر تعلق هغه موجوداتو سره دي چې د کمیت او مقدار نه خالی وي.

شیخ عربی محی الدین فرمائی چې عالم خلق هغه دي چې په واسطه سره پیدا شوي دي لهذا څوک چې الله تعالی لفظ کن سره پیدا کړل هغه د عالم امر څیز دي او کوم څیز چې بل څیز نه پیدا شوي دي هغه د عالم خلق څیز دي. (۸)

(۱) پورتنی حواله -

(۲) پورتنی حواله -

(۳) التفسير الكبير للرازي (۴/۲۱) و کتاب الروح لابن القيم (ص ۴۲۲) -

(۴) الاعراف ۵/۵۴ -

(۵) الدر المنثور (۲/۹۲) سورة اعراف -

(۶) حواله بالا

(۷) احیاء علوم الدین (۱۳۵۶) کتاب ذم الغرور -

(۸) الفتوحات المکیة (۳/۱۷۵) السؤال الثالث والخمسون ومائة -

حضرت تهانوی رحمۃ اللہ علیہ د صوفیاؤ حضراتو نه نقل کړې دی چې د عالم امر تعلق مجرداتو سره دې، دې نه دا مطلب او وتلو چې عالم خلق د مادیاتو نه دې^(۱) علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرماني چې لفظ "امر" په قرآن کې شل ځایونو کې راغلي دي او ددې په معنی کې علم او ډیرې خبرې کړې دي خو زموږ مطلب د سورة اعراف ددې آیت "الا له الخلق والامر" طرف ته توجه راړول دی چې کوم ځانې "امر" د "خلق" په مقابل کې ایښودې دي چې د هغې نه موږ په دې نتیجه رسیدلې یو چې د الله تعالی په نیز دوه مدونه جدا جدا دی یو "امر" بل "خلق".

په دواړو کې څه فرق دي؟ دا موږ د مخکې آیتونو نه په آسانی سره پیژنو، اول نې اوفرمائیل: **إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ**^(۲)

(بې شکه ستاسو رب الله دی چا چې آسمانونه او زمکې په شپږ ورځو کې پیدا کړل) دا خو "خلق" شو په مینځ کې د "استواء على العرش" ذکر کولو سره چې، شان حکمراني ظاهره وی ونې فرمائیل چې: **يُغْشِي اللَّيْلُ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِ**^(۳) یعنی دا مخلوقات په یو معین نظام باندې چلول چې هغې ته تدبیر او تصرف وئیلې شی دا "امر" شو.

دغه شان په سورة طلاق کې ارشاد دي: **اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ**^(۴)

گویا د دنیا مثال د یو غټې کارخانې دي چې په هغې کې مختلف قسم ماشینونه لريږلې وی، څوک کپړا جوړه وی څوک اوږه اغېزې څوک کتابونه چټاپ کوی څوک په ښارونو کې رڼا رسوی څوک پکې چلوی وغیره.

په هر یو ماشین کې ډیرې پورزې دي چې د ماشین غرض و غایت لحاظ کولو سره یو مقرر اندازه باندې لگولې شی بیا ټولې پرزې راجمع کولو سره ماشین فتې کړي شی، چې کله ټول ماشینونه فتې شی او تیار شی بیا د الیکتریک (بجلی) خزانې نه هر ماشین ته جدا جدا لارو سره کرنټ پرېښودلې شی، په یو وخت کې ولاړ ماشینونه د خپل جوړښت مطابق په تاویدو او کار کولو کې لگیا شی، بجلی هر یو ماشین او هر یو پرزې لره په یو خاص ساخت او مقصد مطابق تاوې وئې، تر دې چې کومه لره او ډیره بجلی د رڼا په لیمپونو او قمقمو کې رسولې شی نو هلته رسیدلو سره هم د دغې قمقمو رڼګ د هڼګ اختیاره وی.

ددې مثال نه دا خبره ښکاره کیږي چې د ماشین د هانچه تیارول، ددې پرزو ته صحیح ترتیب

(۱) مسائل السلوک علی هامش بیان القرآن تحت آیه "الا له الخلق والامر" -

(۲) الاعراف / ۵۴ -

(۳) حواله بالا

(۴) الطلاق / ۱۲ -

ورکول او بیا فت کول د یو سلسلې کار دې چې د هغې د پوره کولو نه پس د مشین چالو کولو د پاره د یو بل څیز، بجلې یا استیم (لوگي)، د هغې د خزانې نه د راوړلو ضرورت وی، داسې اوښته الله تعالی پرمېې د آسمان او زمکې ټول مشینونه پیدا کړل چې هغې ته 'خلق' ونیلې شي، هره وړه غټه پورزه یې د صحیح اندازې مطابق تیاره کړه چې هغې ته تقدیر ونیلې شوې دې او ټولې پرزې نې یوځانې کړې او مشین نې فت کړو چې هغې ته تصور یا تسویه

ونیلې شي 'خلقتکم ثم صورکم' (۱) او 'فاذا سوتته' (۲) دا ټول د افعال خلق په زمره کښې وو. اوس ضرورت وو چې کوم مشین په کوم کار کښې لږکول وو نو اودې لگولې شي، د مشین د چالو کولو د پاره د 'امر الهی' بجلې پریښودې شوه او کیدې شي ددې تعلق اسم باری سره وی 'الخالق الباری المصور' (۳) او حدیث کښې دی 'فللق الحبة وبرا النسمة' (۴)

سوره حدید کښې دی 'من قبل ان نبراهن' (۵) ای النفوس کما هو مودی من ابن عباس وقتاده والحسن (۶) مطلب د هغه ځانې نه حکم اوشو چې 'خا' نو فوراً روان شو، او دې امر الهی ته نې افرمائیل 'إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ' (۷) بل ځانې کښې ډیر په وضاحت سره امر 'کن' خلق جسد باندې مرتب کولو سره ارشاد اوشو 'خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ' (۸) بلکه د تلاش نه ښکارېږي چې په قرآن کریم کښې 'کن فیکون' چې څومره ځایونو کښې راغلې دې عموماً د خلق او ابداع ذکر کولو نه پس راغلې دې چې د هغې نه دا خیال کیږي چې کلمه 'کن' خطاب د خلق نه پس د تدبیر او تصرف وغیره د پاره وی.

بهرحال د امر معنی دلته د حکم ده او هغه حکم دغه دې چې کوم لفظ کن سره تعبیر کړي شوې دې او لفظ کن جنس کلام نه چې د الله تعالی صفت قدیم دې څنگه چې مونږ د هغه ټول صفات مثلاً حیات، سمع، بصر، وغیره بلا کیف منو نو کلام الله او کلمه الله متعلق هم دغه مسلک منل پکار دی. خلاصه دا شوه چې دروح سره په قرآن کښې اکثر ځایونو کښې د امر لفظ استعمال شوې دې مثلاً قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (۹)

(۱) الاعراف/۱۱-

(۲) ص/۷۲-

(۳) الحشر/۲۴-

(۴) صحیح البخاری (۴۲۸/۱) کتاب الجهاد والسير باب فکاک الاسیر رقم (۳۰۴۷) من قول سیدنا

علی (رضی الله عنه)

(۵) الحدید/۲۲-

(۶) انظر الدر المنثور (۱۷۶/۶ و ۱۷۷)-

(۷) یس/۸۲-

(۸) ال عمران/۵۹-

(۹) بنی اسرائیل/۸۵-

او: وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا^(۱) (او: يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ) (او: يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ)^(۲)

او مخکنې تیر شوې دی چې د روح مبدا د الله تعالی صفت قدیمه کلام دې چې د صفت علم وحيات لاندې دي، گویا هم دغه حیثیت لحاظ ساتلو سره نفعیت فیہ من روحی کنې خپل خان طرف ته منسوب کړې دې ځکه چې د کلام او امر نسبت د متکلم او آمر نه د صادر او مصدور وی د مخلوق او د خالق نه وی ځکه "الا له الخلق والا من کنې نې امر د خلق مقابله کنې اولگولو^(۳)، والله اعلم

قوله: قال الاعمش: هکذا فی قراءتنا: امام اعمش رحمته الله فرماني چې زمونږ قراءت کنې هم دغه شان ده.

مطلب دادې چې دې آیت کنې متواتر او مشهور قراءت: وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا^(۴) دې خود امام اعمش رحمته الله قراءت وما اوتوا د صیغه غائب سره دې شارحینو ښکاره کړې ده چې دا قراءت نه د قراءات سبعو نه دې او نه څه مشهور قراءت دې^(۵)، والله اعلم بالصواب

۴۸: باب: مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الْإِخْتِيَارِ خَافَةَ أَنْ يَقْصُرَ فَهُمْ بَعْضُ النَّاسِ عَنْهُ فَيَقْعُو فِي أَشَدِّ مِنْهُ

په دې ترجمه کنې د الاختيار نه المختار یعنی الشئ المختار یا فعل المختار مراد دې، مطلب د ترجمه الباب دادې.

دا باب د هغه کس په بیان کنې دې چې خپل بعضې مستحب عمل یا قول ددې وجه پرېږدی چې د بعضې خلقو عقل کم وی نو په دې عمل یا خبره به پوه نه شی بیا به د دې نه په سخته خبره کنې اونخلي^(۶)

مخکنې باب سره مناسبت: د دې باب مخکنې باب سره مناسبت دا شان دې چې مخکنې باب کنې د سوال کونکي د سوال جواب د څه حکمت د وجه ورنه کړې شو، دلته هم د بعضې اعمال مختاره او مستحبه د پرېښودلو ذکر دې^(۷)

^(۱) الشوری ۵۲-

^(۲) المومن ۱۵-

^(۳) التحل ۲-

^(۴) الروح فی القرآن (ص ۱۰۸-۱۱۱) مطبوعه در ضمن مجموعه "تالیفات عثمانی" -

^(۵) فتح الباری (۱/۲۲۴) وعمدة القاری (۲/۲۰۲) -

^(۶) عمدة القاری (۲/۲۰۲) -

^(۷) حواله بالا

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری مقصد دادې که چېرې یو مستحب عمل کولو د وجه د خلقو په غلط فهمی کښې د غورزیدلو ویره وی نو دا مستحب پریښودل پکار دی، ځکه د مستحب پریښودلو سره به زیات نه زیات دا اوشی چې اجر و ثواب به نه ملایوگی، او د خلقو په مسئله کښې غورزیدل ډیره گرانه ده چې څه عملی یا علمی غلطی کښې مبتلا شی او دا غلطی به راروانه وی، چنانچه د نبی کریم ﷺ اراده وه چې د ابراهیم (علیه السلام) په شان د کعبې جوړنه او کړی خو ددې ویرې نې پریښوده چې قریش به وانی چې زمونږ څیزونه وړانه وی او خپل څیز ترې جوړه وی.

د ترجمه الباب مقصد: باندې یو اشکال او د هغې جواب: دلته یو سوال دا پیدا کیږي چې ددې ترجمه الباب تعلق خو کتاب العلم سره او نه شو ځکه دې کښې خود اعمالو د پریښودلو ذکر دي. ددې جواب دادې چې تعلیم څنگه قولى وی دغه شان فعلی هم وی، استاذان عالمان د خلقو هر قسم اصلاح کوی، څنگه چې د هغوی علمونو ته ترقی ورکوی دغه شان د هغوی اعمال هم برابره وی، لهذا که د اعمالو د صحیح کولو ضرورت راشی او اصلاح په عملی صورت کښې د اختیارولو تقاضا کوی او خطر د وی چې د بعضې اعمال اختیارولو سره موجوده خلق په غلطی کښې غورزیدلې شی نو اصلاح کونکوله پکار دی چې هغه داسې مستحب عمل پریږدي خلاصه دا شوه چې کله تعلیم قولى وی او کله عملی، که عملی تعلیم کښې په یو خاص مسئله کښې دا خطر د وی چې خلق به غلط فهمی کښې مبتلا شی، نو دا کول نه دی پکار بلکه پریښودل پکار دی^(۱).

د بعضې علماؤ د کلام نه دا معلومېږي چې دلته من ترك بعض الاختيار کښې اقوالو او افعال دواړه داخل دی.

لهذا مطلب دا شو چې بعضې افعال ددې خطرې د وجه پریښودلې شی چې څوک په غلط فهمی کښې راگیر نه شی، او بعضې اقوال ددې وجه بیان نه کړې شی چې اوريدونکې به په غلط فهمی کښې او غورزیگی، دواړه پریښودلې شی، مختار او خوښ چې څنگه افعال وی دغه شان اقوال هم وی.

بعضې علمونه داسې وی چې د عوامو په مخکښې د بیانولو نه وی که بیان کړې شی نو عوام به غلط فهمی کښې او غورزیگی، نو هلته دې چپوالې اوشی^(۲).

[۱۲۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ قَالَ لِي ابْنُ الزُّبَيْرِ كَأَنَّتُ عَائِشَةَ تُسِرُّ إِلَيْكَ كَثِيرًا فَقَالَ حَدَّثْتُكَ فِي الْكُعْبَةِ قُلْتُ قَالَتْ لِي قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَا عَائِشَةُ، لَوْلَا قَوْمُكَ حَدِيثُ عَهْدُهُمْ - قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِكَفَرٍ - لَنَقَضْتُ الْكُعْبَةَ فَجَعَلْتُ هَذَا بَابَيْنِ بَابٌ يَدْخُلُ النَّاسُ، وَبَابٌ يَخْرُجُونَ». فَقَعَلَهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ - [۱۵۰۶ - ۱۵۰۹، ۳۱۸۸، ۴۲۱۴، ۶۸۱۶]

(۱) الكنز المتواری علی لامع الدراری (۲/۳۸۳) -

(۲) حواله بالا

رجال الحديث

① عبیدالله بن موسی: دا عبیدالله بن موسی بن بازام عیسی کوفی رحمہ اللہ دې ددوی حالات د کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی ص ۹: بنی الاسلام علی خمس لاندې تیر شوې دی^(۱)

② اسرائیل: دا مشهور محدث اسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق همدانی سبیعی کوفی رحمہ اللہ دې دده کنیت ابویوسف دې دوی د عیسی بن یونس رور دې^(۲)

دوی د خپل نیکه ابواسحاق سبیعی نه علاوه زیاد بن علاق، زید بن جبیر، عاصم بن بهدله، عاصم الاحول، سماک بن حرب، امام اعمش، عثمان بن ابی زرعه، مجزاة بن زاهر اسلمی، موسی بن ابی عائشه او هشام بن عروه رحمہم اللہ وغیره نه د حدیث روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کنبې دده خوښې مهدی، ابواحمد الزبیری، نضر بن شميل، ابوداود طیالسی، ابوالولید طیالسی، عبدالرزاق صنعانی، وکیع، یحیی بن آدم، محمد بن اسحاق، ابو غسان نهدی، ابو نعیم او علی بن الجعد رحمہم اللہ وغیره ډیر حضرات شامل دي^(۳)

عیسی بن یونس رحمہ اللہ فرمائی چې ماته اسرائیل بیان او کړو کنت احفظ حدیث ابی اسحاق کما احفظ السورة من القرآن^(۴)

امام احمد رحمہ اللہ په دده په حافظه حیرانه کیدلو او فرمائیل به ئې کان شیخنا ثقة^(۵)

یحیی ابن معین فرمائی ثقة^(۶)

امام عجلې رحمہ اللہ فرمائی کوی ثقة^(۷)

ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی ثقة صدوق من اتقن اصحاب ابی اسحاق^(۸)

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی وکان ثقة حدث عنه الناس کثیرا ومنهم من يستضعفه^(۹)

امام احمد رحمہ اللہ نه ابوطالب ټپوس او کړو ایها اثبت شریک او اسرائیل؟ نو وئې فرمائیل اسرائیل کان یودی ما سمع کان اثبت من شریک بیا هغوی ټپوس او کړو من احب الیک یونس او اسرائیل لی ابی

(۱) کشف الباری (۱/۶۳۶) -

(۲) تهذیب الکمال (۲/۵۱۵) رقم (۴۰۲) -

(۳) تهذیب الکمال (۲/۵۱۵-۵۱۸) -

(۴) تهذیب الکمال (۲/۵۱۹) -

(۵) حواله بالا

(۶) تهذیب الکمال (۲/۵۲۱) -

(۷) حواله بالا

(۸) تهذیب الکمال (۲/۵۲۱) -

(۹) الطبقات (۲/۳۷۴) -

اسحاق؟ نو وني فرمائيل اسرائيل: لانه كان صاحب كتاب (۱)
هر كله چي د امام احمد رحمه الله نه تپوس او کړې شو که چرې اسرائيل يو حديث کښي متفرد وي
نو حجت دې که نه؟ نو وني فرمائيل اسرائيل ثبت الحديث (۲)
عيسى بن يونس رحمه الله فرماني چي زمونږ ملگري سفیان او شریک په مینځ کښي چي کله به د
ابو اسحاق سبيعي رحمه الله د احاديثو باره کښي اختلاف رالو نو خما والد يونس بن ابي اسحاق
طرف ته به راغلو، هغه به ونيل چي خما خوي اسرائيل ته لاړ شي: فهو اروي عنه مني اتقن لها
مني (۳) امام شعبه رحمه الله ته چي کله او ونيلي شوو حديثنا حديث ابي اسحاق قال: سلو عنها اسرائيل فانه
اثبت فيه مني (۴)

امام عبد الرحمن بن مهدي رحمه الله فرماني چي زه د ابو اسحاق سبيعي حديثونه د سفیان په طريق
سره ځکه نه روايت کوم چي ما دې رواياتو سلسله کښي د سفیان ثوري په ځاني په اسرائيل
باندې بهر ورسه کړې ده ځکه چي اسرائيل دې رواياتو له پورا روايت کوي (۵)
امام عبد الرحمن بن مهدي رحمه الله فرماني چي اسرائيل في ابي اسحاق اثبت من شعبة والثوري (۶)
يعني اسرائيل د ابو اسحاق په رواياتونو کښي د شعبه او ثوري رحمهما الله نه زيات قوي دي.
محمد بن عبد الله بن نمير رحمه الله فرماني ثقة (۷)

امام ترمذي رحمه الله فرماني اسرائيل ثبت في حديث ابي اسحاق (۸)
اسرائيل بن يونس په باره کښي د محدثينو او د جرح وتعديل علماؤ اقوال ستاسو مخکښي
دي دې ټولو حضراتو د دوي پورا توثيق کړې دي خو بعضي حضراتو پکښي په ده باندې کلام
هم کړې دي چنانچه: امام يحيى القطان رحمه الله به د ده د ابو يحيى القنات نه اخستلي شوي
رواياتو په وجه په ده باندې کلام کولو او ونيل به ئي روي عنه مناکير (۹)
دغه شان يعقوب بن شيبه رحمه الله فرماني صالح الحديث وفي حديثه لين (۱۰)

(۱) تهذيب الكمال (۵۱۹/۲) -

(۲) تهذيب الكمال (۵۲۰/۲) -

(۳) تهذيب الكمال (۵۲۲/۲) -

(۴) الكامل (۴۲۲/۱) -

(۵) الكامل (۴۲۳/۱) -

(۶) حواله بالا

(۷) تهذيب التهذيب (۶۲۳/۱) -

(۸) حواله بالا

(۹) تهذيب التهذيب (۲۶۲/۱) -

(۱۰) حواله بالا

دغه شان هغوی فرمائی: ثقة صدوق و ليس في الحديث بالقوى ولا بالساقط (۱)
دغه شان ابن حزم رحمته الله اسرائیل نې مطلقاً ضعیف گرځولې دې او دده روایاتو کښې نې ډیر روایات رد کړي دي (۲)

دغه شان علی بن المدینی فرمائی: اسرائیل ضعیف (۳)
اسرائیل بن یونس رحمته الله په باره کښې چې د ذکر شوي حضراتو په کلام کښې غور او کړي شی نو معلومېږي چې یا خو جرح مبهم ده څنگه چې د علی بن المدینی، یعقوب بن شیبه یا د ابن حزم کلام دي، او ترڅو چې د یحیی القطان رحمته الله د کلام تعلق دي نو حافظ رحمته الله د هغې په باره کښې تفصیل ذکر کړې دي چې هغې سره د اسرائیل لمن بالکل صفا کیږي چنانچه هغوی فرمائی: وقد بحثت عن ذلك فوجدت الامام ابا بكر بن ابي خيثمة قد كشف علة ذلك وابانها بها فيه الشفاء لمن انصف قال ابن ابي خيثمة في تاريخه قيل ليحيى بن معين: ان اسرائيل روى عن ابي يحيى القتات ثلاثاً وعن ابراهيم بن مهاجر ثلاثاً يعني مناكير فقال لم يؤت اتي منهما (۴)

مطلب دادې چې: ما د امام یحیی القطان رحمته الله د کلام وجه د پیدا کیدلو کوشش او کړو، چنانچه ماته دا وجه د امام ابوبکر بن ابی خيثمة رحمته الله د کلام نه معلومه شوه، هغوی چې کومه وجه بیان کړې ده د هغې نه هر انصاف خوښوونکي کس مطمئن کیدي شی، چنانچه هغوی فرمائی چې امام یحیی ابن معین رحمته الله ته چا او وئیل چې اسرائیل د ابویحیی القتات نه درې سوه او ابراهیم بن مهاجر نه درې سوه منکر احادیث نقل کړي دي، ابن معین جواب ورکړو چې دا خرابوالې د اسرائیل د وجه نه نه دي بلکه د ابراهیم بن مهاجر او ابویحیی القتات د وجه نه راغلې دي.

حافظ ابن حجر فرمائی: خبره حقیقت کښې هم دغه ده چې کومه ابن معین رحمته الله فرمائی لهذا د ابن القطان رحمته الله کلام به هم په دې باندې محمول کولې شی چې هغوی په دې احادیثو منکرو باندې نکیر کړي دي چې کوم هغه د یحیی القتات نه نقل کوي، او هغوی دا او گنډله چې دا خرابوالې د اسرائیل د وجه نه دي، خو واقعه دا ده چې دا خرابوالې د ابویحیی د وجه دي، هسې هم ائمه ناقدینو ابویحیی ضعیف گرځولې دي او د اسرائیل علماؤ توثیق کړې دي لهذا دلته هم کلام په ابویحیی باندې محمول کول ښه خبره ده په نسبت د اسرائیل (۵)
حافظ ابن حجر رحمته الله د نورو حضراتو د تضعیف باره کښې تبصره کولو سره لیکي:

وبعد ثبوت ذلك واحتجاج الشيخين به لا يجهل من متاخر لا خبرة له بحقيقة من تقدمه ان يطلق على اسرائيل الضعف ويرد الاحاديث الصحيحة التي يروونها دائماً، لاستئاده الى كون القطان كان يحمل عليه من غير

(۱) تهذيب التهذيب (۱/۲۶۲) -

(۲) تهذيب الكمال (۱/۲۶۳) -

(۳) تهذيب الكمال (۲/۵۲۲) -

(۴) هدى السارى (ص ۳۹۰) -

(۵) هدى السارى (ص ۳۹۰) -

ان يعرف وجه ذلك الحمل (۱)

مطلب دادې چې کله د جرح او تعديل علماؤ توثيقات مخنيې ته راغلل اود شيخينو د دوی نه احتجاج هم ثابت شو نو يو داسې متاخر سړې د پاره چې هغه ته د خپلو متقدمينو په باره کښې پوره علم نه وى نو هغوى باندې د ضعف اطلاق کول او په دې بنياد باندې د هغوى صحيح روايات رد کول بالکل نا مناسبه ده، په دې سلسله کښې د ابن القطان د قول نه استناد هم فائده مند نه دې هرکله چې هغه د ابن القطان د قول صحيح محمل نه پيژنى: حافظ ذهبى هم ډير په زور دار انداز سره د هغوى دفاع کړې ده چنانچه ونې فرمائيل:

اسرائيل اعتمده البخارى ومسلم فى الاصول وهو فى الشئ كلاس طوائف فلا يلتفت ال تضعيف من ضعفه (۲)
يعنى په اسرائيل باندې امام بخارى او امام مسلم عليه السلام په اصولو کښې احتجاج کړې دې نه چې په متابعاتو او فروغو کښې، هغوى په ثقه او ثبت کيدلو کښې د اسطوانة (ستنې) په شان دې لهذا دوى ضعيف گنړلو والا کلام ته بالکل توجه پکار نه ده:

دغه شانه حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائى ثقة تكلم فيه بلا حجة (۳)
دغه شان حافظ صاحب فرمائى:

وسام اسرائيل من ابى اسحاق فى غاية الاتقان للزومه اياه لانه جدّه وكان خصيصا به (۴)
يعنى د اسرائيل د ابواسحاق نه سماع ډير د مضبوطه ده ځکه چې هغه به هر وخت ابواسحاق سره وو، او ځکه چې هغه د هغوى نيکه وو او هغه سره خاص کړې شوي وو.
ابن عدی د دوى يو څو روايات چې منکر به گنړلې کيدل، د نقل کولو نه پس ليکي: واسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق السبيعي كثير الحديث مستقيم الحديث ابى اسحاق وغيرهم وقد حدث عنه الائمة، ولم يتخلف احد فى الرواية عنه وهذه الاحاديث التى ذكرتها من انكار احاديثه رواها وكل ذلك يحتمل (۵)
يعنى اسرائيل بن يونس كثير الحديث او دهغوى روايات اگر چې د ابواسحاق نه وى يا د بل نه، تهېک دى، دده نه لوئې لوئې امامانو راويت کړې دې، چا د هغه د رواياتو نه انکار نه دې کړې، دا حديثونه چې کوم ما ذکر کړل دده د منکر ترين رواياتو نه گنړلې شى خو حقيقت دادې چې دا هم اخستلې شى:

دغه شان هغوى مخکښې فرمائى: وسائر ما ذكرت من حديثه ومالم اذكره كلها محتملة وحديثه عامتها مستقيمة وهو من اهل الصدق والحفظ (۶)

(۱) حواله بالا

(۲) ميزان الاعتدال (۲۰۹/۱) -

(۳) تقريب التهذيب (ص ۱۰۴) رقم (۴۰۱) -

(۴) فتح البارى (۳۵۱/۱) كتاب الوضوء باب: اذا القى على ظهر المصلى قدر او جيفة لم تفسد عليه صلاته -

(۵) الكامل (۴۲۵/۱) -

(۶) الكامل لابن عدی (۴۲۶/۱) -

یعنی ددوی ټول احادیث کوم چه ما ذکر کړل یا مې نه دی ذکر کړی ټول د قبلولو قابل دی. ددوی اکثر احادیث صحیح دی، دې په صدق او حفظ سره د متصف رواتو ځینې دي.

دغه شان هغوی فرمائی: «ولسرا ئیل اخبار کثیره غیر ما ذکرته واضعافها عن الشيوخ الذين يروى عنهم وحديثه الغالب عليه الاستقامة وهو ممن يكتب حديثه ويحتج به»^(۱)

یعنی: د اسرائیل چې کوم راویات ما ذکر کړل د دې نه علاوه ډیر اجادیت دی بلکه د دې نه څو چنده زیات روایات هغه د خپل شیوخو نه نقل کوي، ددوی ډیر احادیث ټهیک دی او هغوی د هغه راویانو نه دي د چا احادیث چې لیکلې شي او د چا د روایاتو نه چې استدلال او احتجاج کېږي.

اسرائیل بن یونس رحمه الله ۱۰۰ هجری کښې پیدا شوې وو، او ۱۶۰ ه یا ۱۶۱ ه یا ۱۶۲ ه کښې د هغوی انتقال او شو^(۲)، رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑤ ابواسحاق: دا مشهور تابعی ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبید سبیعی کوفی رحمه الله دی. د دوی حالات د کتاب الايمان باب الصلوة من الايمان د لاندې تیر شوې دي^(۳)

⑥ الاسود: دا مشهور تابعی اسود بن یزید بن قیس نخعی کوفی رحمه الله دی. د دوی کښت ابوعمر ویا ابوعبدالرحمان دي^(۴)

دوی د عبدالرحمن بن یزید رور، د علقمه بن قیس وراره او ابراهیم نخعی ماما دي دوی په عمر کښې د خپل تره نه زیات وو،^(۵)

دوی د ابوبکر صدیق، حضرت عمر، حضرت علی، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت حذیفه، حضرت بلال، حضرت عائشه، حضرت ابومحذوره او حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنهم وغیره نه د حدیثو روایت کړي دي،

د دوی نه روایت کوونکو کښې دده ځوئي عبدالرحمن، رور عبدالرحمن بن یزید، وراره ابراهیم نخعی، عمارة بن عمیر، ابواسحاق سبیعی، ابوبرده بن ابی موسی، محارب بن وثار او اشعث بن ابی الشعثاء رضی الله عنهم وغیره دي^(۶)

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی: ما بالعراق رجل اکره علی من الاسود^(۷) یعنی په عراق کښې څما په نیز د اسود نه څوک زیات قابل د احترام نشته.

^(۱) حواله بالا

^(۲) تهذيب الكمال (۵۶۴/۲) -

^(۳) كشف الباری (۳۷۰/۲) -

^(۴) تهذيب الكمال (۲۳۳/۳) -

^(۵) تهذيب الاسماء واللغات (۱۲۲/۱) -

^(۶) تهذيب الكمال (۲۳۳/۳ - ۲۳۴) -

^(۷) طبقات ابن سعد (۷۳/۶) -

عمارة بن عمير رضي الله عنه فرمائی: ما كان الاسود الا راهبا من الرهبان ^(۱) یعنی د اسود د عبادت گزاری او د دنیا نه مخ اړولو دا حالت وو گویا چې هغه د دنیا پرینودونکو راهبانو نه وو.

امام عجلې رضي الله عنه فرمائی: کولی جاهلی، ثقة، رجل صالح ^(۲) یعنی دې د کوفې دې، د جاهلیت زمانه نې کتلې ده، ثقة او نیک سپړې دې. ابراهیم نخعی رضي الله عنه دوی لره د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه هغه شاگردانو او ملگرو کنبې شمیر کړې دې چاته چې د فتوی ورکولو اجازت وو ^(۳).

امام ابن حبان فرمائی: کان فقیها اهدا ^(۴).

امام احمد رضي الله عنه فرمائی: ثقة من اهل الخیر ^(۵) امام یحیی رضي الله عنه فرمائی: ثقة ^(۶).

امام نووی رحمته الله لیکي: قال احمد بن حنبل: هو ثقة من اهل الخیر واتفقوا على توثيقه وجلالته ^(۷).

حافظ ذهبی رحمته الله فرمائی: وهو نظير مسروق في الجلالة والعلم والثقة والسن يضرب لعبادتهما المثل ^(۸).

ابن سعد رحمته الله فرمائی: وكان ثقة وله احاديث صالحة ^(۹).

اسود بن یزید رحمته الله عابد، زاهد او شپه رنړونکې بزړگ وو، ددوی د عبادت دا شان وو چې په رمضان کنبې به په دوو شپو کنبې او په غیر رمضان کنبې به په شپږو شپو کنبې د قرآن د ختم کولو عادت وو، او روزانه به نې اووه سوه رکعاته کول ^(۱۰).

په دې هم خلقو وئیل چې اسود په خپل خاندان کنبې د ټولو نه کم عبادت کوونکې گنړلې شو ^(۱۱) او دغه وجه ده چې خلقو به وئیل: آل الاسود اهل الجنة ^(۱۲) یعنی د اسود خاندان والاجنتیان دی. د اسود بن یزید دوفات په سلسله کنبې د علماؤ نه ډیرې خبرې منقول دی خو بیا هم حافظ ذهبی فرمائی چې د ټولو نه راجح کار د ۷۵هـ دې ^(۱۳)، رحمة الله تعالى رحمة واسعة.

^(۱) تعليقات تهذيب الكمال (۲۳۵/۳) -

^(۲) تهذيب التهذيب (۳۴۳/۱) -

^(۳) حواله بالا

^(۴) الثقات لابن حبان (۳۱/۴) -

^(۵) تهذيب الكمال (۲۴۴/۳) -

^(۶) حواله بالا

^(۷) تهذيب الاسماء واللغات (۱۲۲/۱) -

^(۸) سير اعلام النبلاء (۵۰/۴) -

^(۹) طبقات ابن سعد (۷۵/۶) -

^(۱۰) سير اعلام النبلاء (۵۱/۶) -

^(۱۱) تهذيب الاسماء واللغات (۱۲۲/۱) -

^(۱۲) عمدة القاری (۲۰۲/۲) -

^(۱۳) سير اعلام النبلاء (۵۳/۴) -

⑤ ابن الزبیر: دا حضرت عبدالله بن الزبیر بن العوام رضی اللہ عنہ دې، ددوی حالات روستونېاب اثم من کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم د لاندې تیر شوې دی.

⑥ عائشه: دا ام المومنین صدیقه بنت صدیق حضرت عائشه بنت ابوبکر الصديق رضی اللہ عنہ ده، ددوی حالات د نهد الوحي د دویم حدیث لاندې مختصر راغلي دي (۱)

قوله: قال: قال لي ابن زبير: كانت عائشة تسر اليك كثيرا فما حدثتك في

الكعبة؟ اسود فرمائی چې ابن زبير رضی اللہ عنہ ماته او فرمائیل چې حضرت عائشه رضی اللہ عنہا تاته ډیر د راز خبرې کولې، هغوی تاسو ته د کعبې په باره کښې څه او فرمائیل؟ حضرت عبدالله بن الزبير د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا خورې وو. او هغوی سماع هم کړې وه. بیا به اسود بن یزید رضی اللہ عنہ به د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا علوم حاصلولو د پاره ډیر هغوی طرف ته تلو راتلو، ځکه به ئې هغه ته ډیرې خبرې د خلقو په غیر موجودگي کښې کولې، او غالباً هم په دې خصوصیت سره حضرت ابن الزبير رضی اللہ عنہ تسر اليك کثیرا: فرمائيلې دی.

عبدالله بن زبير رضی اللہ عنہ چې د اسود رضی اللہ عنہ نه تپوس او کړو نو دا د هغه وخت خبره ده چې کله عبدالله بن زبير د کعبې د نوې جوړیدلو اراده کړې وه، صورت دا شو چې یزید بن معاویه د طرف نه د حصین بن نمیر یو غټ لښکر د عبدالله بن الزبير د ښکته کولو د پاره مکې طرف ته راروان شو، محرم ۲۴ هجري په آخره کښې مکې ته راوړسیدو تقریباً ۲۴ اورځې ئې محاصره او کړه د هغې نه پس چې کله د یزید مرگ واقع شو نو دا لښکر واپس لاړلو، د یزید نه پس د هغه خوي معاویه بن یزید خلیفه شو، چې څلور میاشتې پس مړ شو، بیا مروان حاکم جوړ شو لس میاشتې ژوندې وو هغه هم مړ شو، دهغې نه پس د هغه خوي عبدالملک بن مروان خلیفه جوړ شو او هغه بیا په ټولو ښارونو روو قبضه او کړه او مکه مکرمې ته ئې حجاج بن یوسف ثقفی اولیږلو، هغه عبدالله بن الزبير رضی اللہ عنہ شهید کړلو او دغه شان په بیت الله شریف او مکه معظمه باندې د عبدالملک قبضه اوشوله،

د اهل شام دې حملې دوران کښې هغوی د بیت الله شریف نه گیرچاپیره په دیوالونو باندې منجنیق لگولو سره کانړی او اور او ورولو، چې د هغې نه کعبې تعمیر او غلاف ته نقصان اوړسیدلو.

چې کله د حصین بن نمیر محاصره ختمه شوه او عبدالله بن زبير ته لگ آرام میلاؤ شو نو هغوی د کعبې د نوې جوړیدلو اراده او کړله او دې سلسله کښې ئې مشورې او کړې بعضې خوددوی هم خیال وو خود ډیرو حضراتو رائي وه چې بیت الله دې په خپل حال پریښودې شی. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ هم دا رائي وه او د دغه خلقو وینا وه چې د کوم عمارت د اطرافو نه حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم طواف او کړو او چې په کومه د هغوی نظر پریوتلو نو په هغې کښې د تبدیلی او نکرې شی، بلکه صحیح والې او مرمت دې او کړې شی.

خلقو ته چې کله ویره اوشوه نو عبدالله بن زبیر په خپله لاس کښې کوداله واخستله او بره اوختلو او په خپل لاس نې کانړی راغورزول شروع کړل، چې کله خلکو اوکتل چې هغوی ته څه نقصان اونه رسیدلو نو نور ورسره هم شامل شول د هغې نه پس نې کعبه الله د بنیاده پورې اوکنستلو، او د حضرت ابراهیم عليه السلام بنیادونه تلاش کړې شول چې میلاؤ هم شول، حضرت ابن الزبیر هم د هغې مطابق تعمیر اوکړلو،^(۱)

حضرت ابن الزبیر خو چونکه صرف خپل تائید مقصود وو ځکه نې د اسود بن یزید رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چې حضرت عائشه رضی الله عنها څه بیان کړې وو؟

چنانچه ابن الزبیر د کعبې جوړیدل د حضور پاک صلی الله علیه و آله په خوبه باندې اوکړل، دروازي نې لاندې کړې، دوه دروازي نې کړې او د حطیم حصه نې د کعبې په جوړولو کښې دننه واخستله. د حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه نه پس هر کله چې د عبدالملک د سپه سالار حجاج بن یوسف غلبه اوشوه نو هغه د عبدالملک په حکم سره بیت الله شریف وران کړو او دوباره نې د قریشو د جوړولو مطابق کړو.

عبدالملک بن مروان ته د حضور پاک صلی الله علیه و آله ارشاد نه وو رسیدلې روستو چې هغه ته علم اوشو نو افسوس نې اوکړو او ونې وئیل: **وددنا انا ترکناه وماتولى من ذلك یعنی کاش چې مونږ کعبه چې څنگه عبدالله بن زبیر رضی الله عنه کړې وه، هم هغه حال کښې مو پریښودې وه؛**

روستو بیا عباسی خلیفه مهدی د امام مالک سره مشوره اوکړه چې کعبه بیا د سره د عبدالله بن الزبیر د تعمیر مطابق جوړه کړی، امام مالک ډیر حکیمانه مشوره ورکړه او ونې فرمائیل: **انی اکره ان یتخذها الملوك لعبة یعنی ماته دا اندازه ده چې بادشاهان او مالداران به بیت الله شریف د لوبو څیز اوگنډی چې یو ته د ابن الزبیر تعمیر خوښ رازی او بل ته به د حجاج، او دریم ته به یو بل صورت خوښ راتلې شی، دغه شان به کعبې نه د لوبو چیز جوړ شی، چنانچه خلیفه مهدی خپله اراده ختمه کړه.**^(۲)

قوله: قلت: قالت لی: ما ورته اونې (اسود بن یزید اوونیل، چې ماته حضرت عائشه رضی الله عنها دا بیان کړې دې.

د ابن ابی شیبه رضی الله عنه روایت دې قلت: **لقد حدثني حديثا كثيرا انسيت بعضه وانا اذكر بعضه قال: ای ابن الزبیر مانسیت اذ کر تک قلت: قالت: (۳)**

مطلب دادې چې اسود فرمائی چې حضرت عائشه رضی الله عنها ماته ډیر حدیثونه واورول، په هغې کښې بعضې ماته څه یاد دی او څه ما هیر کړې دی ابن الزبیر رضی الله عنه ورته اوفرمائیل چې ته وایا، چې څه هیره وې زه به درته یادوم بیا اسود دا ذکر شوې حدیث ذکر کړو.

(۱) الکامل فی التاريخ (۳۱۶/۳-۳۵۴) والبدایة والنهاية (۲۵۰/۸-۳۵۱) صحيح مسلم كتاب الحج باب نقض الكعبة وبنائها رقم (۳۲۴۵) وفتح الملهم (۳۶۴/۳-۳۶۶)-

(۲) البدایة والنهاية [۲۵۰/۸]-

(۳) انظر فتح الباری (۲۲۴/۱)-

قوله: قال النبي ﷺ: يا عائشة لولا قومك حديث عهدهم: حضورياك ﷺ
اوفرمائيل چې اې عائشة! که چرې ستا قوم (قریش) نوې مسلمانان شوې نه وې،

حديث عهدهم: کښې په حديث باندې تنوين دې او په عهدهم کښې عهد مرفوع دې چې د
حديث صفة مشبه فاعل دې. (۱)

قوله: قال ابن الزبير بكفر: ابن زبير رضی الله عنه اوفرمائيل يعنى د كفر زمانه اوسه پورې لاتيره
شوې نه ده.

حضرت ابن الزبير چې دلته راتلو سره د بکفر کومه لقمه ورکړه نو د هغې څه مطلب دې؟
علامه کرمانی صاحب فرمائی چې ددې مطلب یا خو دادې چې کله حديث عهدهم پورې اسود
اورسيدلو نو ابن الزبير بکفر ونيولو سره د حديث د باقى حصې د ختميدلو طرف ته اشاره او کړله،
یا دا مطلب دې چې اسود اول حديث بيانولو سره د آخر حديث طرف ته اشاره او کړله، او دا
دغه شان ده څنگه چې ونيلې شى قراءت الم ذلك الكتاب يعنى ما الم ذلك الكتاب ونيلې
دې، چې د هغې مقصد د پوره سورة د ونيولو خبر ورکوى، چې کله اسود د حديث اوله حصه
او ونيله نو ابن الزبير ورته اوفرمائيل چې ددې آخرى حصه دا ده. (۲)

خو نزدې خبره داده چې کله اسود لولا قومك حديث عهدهم پورې حديث اوفرمائيلو نو دهغه د
مخکښې لفظ په باره کښې څه شک شان اوشو هغوى په دې باندې اونختل، ابن الزبير دې
موقع کښې او ونيل چې مخکښې لفظ بکفر دې دا لفظ هغوى ته ياد نه وو.

پاتې شو ددې نه مخکښې مضمون نو په هغې کښې دوه احتماله دي کيدې شى چې
مخکښې مضمون اسود ته ياد نه وى او ابن الزبير ونيلې وى، او دا هم کيدې شى چې اسود
ته هغه حصه ياده وى او هم هغوى دا ونيلى وى.

ايا په دې روايت کښې ادراج دې؟ دا روايت مستخرج اسماعيلې کښې دې په هغې کښې دى
چې اسود او ونيل حديثى حديثا حفظت اوله ونسيت آخره اسماعيلې هغې لره د زهير بن معارية عن
ابن اسحاق په طريق سره نقل کړې دې اودانې د اسرائيل د باب په روايت باندې غوره گرځولې دې. (۳)
د اسماعيلې ددې روايت نه د رومې احتمال ستاننه کيږي چې اسود صرف اوله حصه
واوروله، آخره حصه ئې واوروله نه، ځکه چې هغه ورته ياده نه وه.

خو هم د اسود روايت مخکښې مصنف په کتاب الحج (۴) او کتاب التمني (۵) کښې نقل کړې

(۱) فتح الباری (۱/۲۲۴) -

(۲) شرح الکرماني (۲/۱۵۲) -

(۳) فتح الباری (۱/۲۲۵) -

(۴) صحيح البخاری (۱/۲۱۵) کتاب الحج باب فضل مكة وبنیانها رقم (۱۵۸۴) -

(۵) صحيح البخاری (۲/۱۰۷۵-۱۰۸۶) کتاب التمني باب ما يجوز من اللو رقم (۷۲۴۳) -

دې، په دې کښې ټول روایت د اسود نه مروی دې، دغه شان صحیح مسلم^(۱) سنن نسائی^(۲) او جامع ترمذی^(۳) کښې هم دغه روایت د اسود بن یزید نه منقول دې او په دې ټولو کښې مکمل حدیث هم دده نه منقول دې البته په دې ټولو کښې د 'بکفر' په ځانې 'بالجاهلیة' لفظ دې ددې نه د دویم احتمال تائید کيږي چې اسود ته پوره روایت یاد وو او هم هغوی پوره روایت نقل کړې دې.

که د اسماعیلې روایت صحیح او گنرلې شی نو ونیلې به شی چې د اسود په نورو روایاتو کښې ادراج دې یعنی یو حصه یو روای د اسود نه واوریده او نقل نې کړه او دویمه حصه د ابن الزبیر نه روایت شوې ده چې هغه یو روای په ادراج سره نقل کړې ده.

که د اسماعیلې روایت صحیح اونه گنرلې شی یا دا اوونیلې شی چې نسبت آخري: صرف یو نیمه کلمه ده پورا باقی حصه نه ده نو بیا به دا ونیلې شی چې ټول روایت هم اسود نقل کړې دې او دا هم دهغه د مرویاتو نه دې^(۴) والله اعلم

قوله: لنقضت الکعبة فجعلت لها بابین. باب یدخل الناس وباب یمخرجون ففعله

ابن الزبیر: نو ما به کعبه غورزولې وه بیا به ما دهغې دوه دروازې جوړې کړې وې په یو دروازه به خلق داخلیدل او په یو دروازې به خلق وتل، چنانچه ابن الزبیر هم دغه شان اوکړل.

د ابوذر په نسخه کښې دلته دواړو ځایونو کښې 'بابا' منصوب واقع شوې دې نو په دې صورت کښې به دا د 'بابین' نه بدل او گرزولې شی.

او باقی ټولو نسخو کښې 'باب' د رفع سره دې چې په استیناف باندې محمول دې^(۵) والله اعلم د حدیث باب د ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث باب د ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې چونکه قریش د کعبې شریفې په سلسله کښې ډیر حساس او د هغې ډیر عزت کوونکې وو او چونکه هغوی نو مسلم وو اسلام ته نوې نوې راغلې وو، نو دهغوی په زړه کښې دا خیال راتلې شو چې حضور ﷺ د کعبې په تعمیر کښې چې بدلې راوستلو نو ددې د پاره چې د قریشو د پاسه هغوی ته اوچتوالی حاصل شی او ددې نه بیا فتنه جوړیدلې شوه، نو حضور ﷺ د دغې ویرې د وجه دا کار پریښودلو^(۶) والله اعلم

(۱) صحیح مسلم کتاب الحج باب جدر الکعبة وبابها رقم (۳۲۴۹) -

(۲) سنن نسائی کتاب المناسک باب بناء الکعبة رقم (۲۹۰۵) -

(۳) جامع الترمذی ابواب الحج باب ما جاء فی کسر الکعبة رقم (۸۷۵) -

(۴) فتح الباری (۱/۲۲۵) -

(۵) فتح الباری (۱/۲۲۵) -

(۶) حواله بالا

۴۹- باب: مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ كَرَاهِيَةً أَنْ لَا يَفْقَهُوا

دا باب د هغه کس په باره کښې دې چې علم یو جماعت سره خاص کوی، بل جماعت ته هغه علم نه ښائی ددې ویرې چې دا دویم جماعت پوه نه شی. دلته دودون د غیر په معنی باندې دې د دودون په معنی کښې نا (۱)

مخکښې باب سره مناسبت: د دې باب مناسبت مخکښې باب سره ډیر واضح دې چې په مخکښې باب کښې د خلقو د کم فهمی په وجه بعضې اعمال مختاره، مستحبه او امور مباحه پریښودل ذکر وو، او په دې باب کښې هم د دغې ویرې نه څه خلقو ته علمی خبرې نه ښودل مذکور دی، (۲)

مقصد د ترجمه الباب او مخکښې باب کښې او دې باب کښې فرق: امام بخاری رحمه الله ددې باب نه دا فرمائیل غواړي چې د حاضرینو د پوهې په اعتبار سره خبره کول پکار دی او د هغوی د عقل او پوهې په اعتبار سره وئیل پکار دی، داسې خبره کول پکار نه دی چې د هغوی د سوچ د دائرې نه بهر وی او هغوی څه غلط فهمی کښې مبتلا شی، لهدا که څه پټ علوم وی چې د هر چا په مخکښې د بیانولو نه وی نو هغه د هر چا په مخکښې بیانول پکار نه دی، بلکه چې څوک ددې اهل وی عقل مند وی د هغې مخکښې دې بیان کړې شی، دغه شان که یو سړي یو خاص جماعت ته علم او ښائی نورو ته ئې اونه ښائی ددې ویرې چې هغوی به پوهه نه شی، نو په دې کښې هیڅ گناه نشته، دا جائز دی.

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چې ددې باب مقصود دادې که یو شیخ یو عقل مند شاگرد ته یا یو مخصوص جماعت ته په مخصوص وخت څه د علم حاصلولو موقع ورکړي او نورو ته ور نکړي نو ددې اجازت دي او دا کتمان علم کښې نه راځي، او نه نورو له په دې باندې د اعتراض حق دي، چنانچه وئیلې شی چې د امام ابوحنیفه رحمه الله به دوه مجلسونه کیدل یو به عام مجلس وو او بل مجلس کښې به صرف علماء او حافظان حاضریدل. (۳)

دلته دا هم معلومیدل پکار دی چې اولنې ترجمه الباب عام دي چې اقوال او افعالو دواړو ته شامل دي، او دا باب اقوالو سره خاص دي. (۴)

حضرت انور شاه کشمیری صاحب رحمه الله فرمائی چې ددې باب د ترجمه تعلق د شریف او وضع په مینځ کښې فرق سره دي او د مخکښې ترجمې تعلق د غبی او بلید، او د ذکی او فطین په مینځ کښې فرق سره دي. (۵)

حاصله دا ده چې حضرات علماء کرامو لره د علمی یا یو مسئلې د بیان په وخت کښې د

(۱) فتح الباری (۲۲۵/۱) وعمدة القاری (۲۰۴/۲) -

(۲) عمدة القاری (۲۰۴/۲) -

(۳) الكنز المتواری (۳۸۵/۲) -

(۴) فتح الباری (۲۲۵/۱) -

(۵) فیض الباری (۲۲۳/۱) -

حاضرینو خیال ساتل پکار دی. که عقل نه لرونکی او غیبی بلید قسم خلق وی نو د هغوی مخکښې دې علمی او باریکې مسئلې بیان نه کړې شی، دغه شان د شریف او وضیع په مینځ کښې د فرق هم خیال او ساتلې شی،

دغه وجه ده چې علماء کرام خاص خاص څیزونه بیانول نه خوښه وی مثلاً امام احمد ابن حنبل به ددې احادیثو بیانول نه غوښتل چې د هغې نه به "خروج علی السلطان یعنی سلطان المسلمین" خلاف د بغاوت مضمون معلومیدلو (۱)

امام مالک رحمه الله به احادیث صفات بیانول نه غوښتل (۲)

امام ابویوسف رحمه الله فرمائی "من تتبع غریب الحديث کذب" (۳)

د امام ابوحنیفه رحمه الله نه هم دا قسم قول منقول دی (۴)

حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حضور پاک صلی الله علیه و آله نه د علم دوه لوبښې اغستلې وو چې هغې کښې یو لوبښې هغوی په خلقو کښې خور کړو او دویم نې بیان نه کړو (۵)

حضرت انس بن مالک چې کله د حجاج ابن یوسف په مخکښې د عربینو حدیث بیان کړو نو حسن بصری دا خوښ نه کړلو ځکه حجاج ابن یوسف دې حدیث لره د وینې تریولو ذریعه جوړه کړه (۶)

په دې سلسله کښې ضابطه دا ده چې کوم څانې مراد نه وی او د ظاهر حدیث نه بدعت ته طاقت میلایگی نو په داسې موقعو کښې حدیث پټول پکار دی چې اوریدونکې به صرف په ظاهر باندې عمل شروع کړی (۷)

[۱۲۷] وَقَالَ عَلَى حَدِيثِ النَّاسِ بِمَا يَعْرِفُونَ، أَتُحِبُّونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ

حضرت علی رضی الله عنه فرمائی چې خلقو ته د دین هغه خبرې وراوښایئ چې په کومو هغوی پوهیږی، آیا تاسو دا غواړئ چې الله او د هغه رسول او نه منلې شی؟

په الله او په رسول به ځکه دروغ وئیلې کیږی چې دا خبره د هغوی په عقل راغلې هم نه ده، دا د هغوی د پوهې د دائرې نه بهر ده نو هغوی به دا ناممکن گنږی او انکار به کوی، که دغه خبره الله طرف ته منسوب وی نو دا الله تعالی باندې به دروغ اوئیلې شی او که حضور پاک صلی الله علیه و آله طرف ته منسوب وی نو د هغوی به تکذیب لارم راځی.

(۱) فتح الباری (۱/۲۲۵) -

(۲) حواله سابقه

(۳) المحدث الفاضل بین الراوی والواعی (ص ۵۶۲) فقره (۷۶۹) الکفایه فی علم الروایة (ص ۱۴۲) جامع بیان

العلم وفضله (۲/۱۰۳۳) رقم (۱۹۸۶) -

(۴) فتح المغیث للسخاوی (۴/۱۰) -

(۵) صحیح البخاری (۱/۲۳) کتاب العلم باب حفظ العلم رقم (۱۲۰) -

(۶) فتح الباری (۱/۲۲۵) -

(۷) حواله بالا

د آدم ابن ابی ایاس په کتاب کتاب العلم او د ابونعیم د مستخرج په روایاتو کښې نوره هم اضافه ده و دعواماینکرون^(۱) یعنی چې کوم معروف نه وی او د چا په پوه کښې چې شک وی نو هغه پرېږدئ.

ددې اثر نه دا معلومېږي چې متشابها د عام خلقو په مخکښې بیانول پکار نه دی. د حضرت عبدالله بن مسعود ارشاد دې: ما انت به حدیث قوما حدیثا لا تملغه عقولهم الا کان لبعضهم فتنة^(۲) یعنی هر کله چې تاسو چاته یو داسې حدیث وراوړئ چې کوم ځانې ته د هغوی عقل نه رسیږي نو د هغه د پاره به دا د امتحان ذریعه جوړېږي.

دغه شان حضرت عروه^(۳) فرمائي: ما حدث احدا بشيء من العلم قط لم يملغه عقله الا كان ضللا عليه^(۴) یعنی چې ما کله هم چا سره د هغه د عقل نه اوچته خبره کړې ده نو هغه د هغه د پاره په غلطۍ او گمراهۍ کښې د غورزیدلو وجه جوړه شوه.

حضرت ابوهریره^(۵) فرمائي: لقد حدثكم باحاديث لو حدثت بها زمن عمر لضر بني بالدرقا^(۶) یعنی: ما تاسو ته هغه احاديث اورولې دي که چېرې ما د حضرت عمر^(۷) په دور کښې دا احاديث اورولې وو نو هغوی به څما په درې سره خبر اخستلې.

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرْبُودٍ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ

عَنْ عَلِيٍّ بِذَلِكَ: دا د حضرت علي^(۸) د ذکر شوی اثر سند دې د ابوذر په روایت کښې سند د نور کله په شان مخکښې دې، او د کشمینی په روایت کښې دا ټول اثر سره د سنده غورزیدلې دې او د باقی حضراتو په نسخو کښې اول متن دې او روستو سند ذکر دې^(۹). متن په سند باندې د مخکښې والی څه وجه ده؟ علامه کرمانی^(۱۰) ددې ډیرې نکتې ذکر کړې دي یو دا چې حدیث مرفوع او په اثر د صحابی کښې د فرق ظاهرولو دپاره ئې داسې کړې دي.

دویمه وجه دا هم ممکنه ده چې امام بخاری دې اثر لره د ترجمه جز جوړول غواړي، ځکه ئې د سند نه مخکښې متن ذکر کړو.

دریمه احتمال لرونکې وجه دا بیان کړې ده چې چونکې په دې سند کښې معروف بن خربوذ ضعیف دې، نو د دې ضعیف راوی د ضعف د وجه دا فرق کړې شوې دې. یا مقصود تفنن او تنوع دې څه بل زیاتې کار په نظر کښې نشته^(۱۱).

^(۱) فتح الباری (۲۲۵/۱) -

^(۲) مقدمة صحيح المسلم باب نهی عن الحديث بكل ما سمع رقم (۱۳) وجامع بيان العلم وفضله (۵۳۹/۱) رقم (۸۸۸) -

^(۳) جامع بيان العلم وفضله (۵۳۹/۱) رقم (۸۸۹) -

^(۴) جامع بيان العلم وفضله (۱۰۰۳/۲) رقم (۱۹۱۳) -

^(۵) فتح الباری (۲۲۵/۱) -

^(۶) شرح الکرماني (۱۵۵/۲) -

رجال الحديث

① عبیدالله بن موسی: دا عبیده الله بن موسی بازام عبسی کوفی رحمته الله ددوی حالات د کتاب الایمان وقول النبی صلی الله علیه و آله: ہی الاسلام علی خمس د لاندې تیر شوې دی^(۱)

② معروف ابن خربوذ: دا معروف بن خربوذ (بفتح الخاء المعجمة وتشديد الراء المفتوحة بعدها هاء موحدة مضبوطة وبعدها واو ساكنة وآخره ذال معجمة) مکی مولى عثمان دي^(۲) ددوی شمیر صفارتابعینو کښې کیږي^(۳)

دوی د حضرت ابوالطفیل عامر بن واثله لیشی رحمته الله، عبدالله بن بریده (ان کان محفوظا)، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین، محمد بن عمر بن عتبہ او ابو عبدالله مولى ابن عباس رحمته الله نه روایت نقل کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې ابوداود طیالسی، ابو عاصم النبیل، عبیدالله بن موسی، فضل بن موسی سینانی، وکیع بن الجراح او ابوبکر بن عیاش وغیره حضرات دي^(۴)

امام ابن معین فرمائی: ضعیف^(۵)

امام احمد رحمته الله فرمائی: ما ادری کیف حدیثه؟^(۶) یعنی ماته معلومه نه ده چې د هغوی حدیثونه د کومې درجې دي؟

امام عقیلی رحمته الله دوی په کتاب الضعفاء کښې ذکر کړې دي او ویلي دي: لا یتابع علی حدیثه ولا یعرف الایه^(۷)

ابن حبان رحمته الله په خپل کتاب الضعفاء کښې نقل کړې دي چې ده به کتابونه اخستل او د هغې نه به ئې احادیث بیانول، روستو د هغه حافظه کمزورې شوې وه چنانچه بیا به ئې توهم سره روایت کولو^(۸)

خو حافظ رحمته الله فرمائی چې د معروف بن خربوذ په روایت کښې دا خبره نه معلومېږي، ممکنه ده چې ابن حبان د بل چا حالات ده هغه نوم سره او ترجمې لاندې ذکر کړې وي^(۹)

① کشف الباری (۱/۶۳۶) -

② تهذیب الکمال (۲۸/۲۶۳) -

③ هدی الساری (۴۴۴) -

④ تهذیب الکمال (۲۸/۶۲۴) -

⑤ تهذیب الکمال (۲۸/۲۶۴) -

⑥ حواله بالا) -

⑦ کتاب الضعفاء للعقيلي (۴/۲۲۰) -

⑧ تهذیب التهذیب (۴/۲۲۰) -

⑨ حواله بالا، قال الدكتور فی تعلیقاته علی تهذیب الکمال (۲۸/۲۶۵) کذا قال الحافظ ولم تقف علیه فی

المطبوع من "المجروحین" -

ددې په مقابله کښې ساجي ﷺ فرماني صدوق (۱)

امام ابو حاتم ﷺ فرماني نیکې حدیثه (۲)

ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي (۳)

حافظ ابن حجر فرماني صدوق ربه ودهم وکان اخباريا، علامة (۴)

حافظ ذهبي فرماني صدوق شيعي (۵)

حاصله داده چې معروف بن خربوذ اکثر و حضراتو کمزوري گنړلې دي خو بيا هم خو حضراتو په نرم انداز کښې د دوی تعديل کړې دي.

ددوی احاديث ډیر کم دي (۶) بيا امام بخاري خو صرف دغه يو اثر نقل کړې دي چې په هغې کښې دده واسطه نشته، دې نه علاوه دده نه نې بل خاني کښې روايت اخستې نه دي (۷)

او امام مسلم، امام ابوداود او امام ابن ماجه ﷺ هم دده صرف د يو حديث اخراج کړې دي. سمعت ابا الطفيل يقول: رایت رسول الله يطوف بالبيت ويستلم الركن بمحجن معه ويقبل المحجن (۸)

(اللفظ لمسلم)

گویا امام بخاري ﷺ دده نه مرفوع روايت نقل کړې نه دي ورسره ورسره متن مخکښې کولو اوسند روستو کولو سره ئې دا اشاره هم اوکړه چې په دې سند کښې څه ضعف دي او امام مسلم

ﷺ هم دده حديث استشهاداً نقل کړې دي، اصالة نا (۹) والله اعلم (رحمه الله تعالى رحمة واسعة)

③ حضرت ابوالطفيل: دا حضرت ابوالطفيل عامر بن واثله بن عبدالله بن عمر بن جحش ليشي ؓ دي بعضې حضراتو دده نوم د عامر په ځاني عمرو بنودلې دي خو صحيح خبره هم عامر دي (۱۰)

دوی د غزوه احد په کال باندې پيدا شوي وو، او د حضور پاک ﷺ د ژوند نه ئې تقريبا اته کاله

(۱) تهذيب التهذيب (۲۳۱/۱۰) -

(۲) تهذيب الكمال (۲۶۴/۲۸) -

(۳) الثقات لابن حبان (۴۳۹/۵) -

(۴) تقريب التهذيب (۵۴۰ ص) رقم (۶۷۹۱) -

(۵) ميزان الاعتدال (۱۴۴/۴) رقم (۸۶۵۵) -

(۶) حواله بالا -

(۷) هدي الساري (ص ۴۴۴) -

(۸) صحيح مسلم كتاب الحج باب جواز الطواف على بغير وغيره.. رقم (۳۰۷۷) وسنن ابی داود كتاب المناسك باب الطواف الواجب رقم (۱۸۷۹) وسنن ابن ماجه كتاب المناسك باب من استلم الركن بمحجنه

رقم (۲۹۴۹) -

(۹) تعليقات الكاشف (۲۸۰/۲) رقم (۵۵۵۱) -

(۱۰) تهذيب الكمال (۷۹/۱۴) -

موندلې وو^(۱)

دوی د حضور ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت علی، حضرت معاذ بن جبل او حضرت عبدالله بن مسعود وغیره نه روایت د حدیث نقل کړې دي. او دده نه روایت کونکو کښې حبیب ابن ابی ثابت، امام زهري، ابوالزیر مکي، علی بن زید بن جدهان، عبدالله ابن عثمان بن خثیم، معروف بن خربوذ، سعید الجريري او فطر بن خلیفه وغیره نه علاوه ډیر حضرات دي^(۲)

حضرت ابوالطفیل رضی الله عنه په کوفه کښې اوسدلو، بیا مکه ته راغلو او هم هلته کښې وفات شو^(۳). حضرت ابوالطفیل رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه د خاص مینه کوونکې نه دي او د هغوی د خصوصی اصحابو نه وو، هغوی سره په ټولو معرکو کښې شریک وو. د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما فضل او کمال ئې منلو. او حضرت عثمان رضی الله عنه سره به ئې مینه کوله. خو بیا هم حضرت علی رضی الله عنه به ئې مقدم کولو^(۴)

د حضرت علی رضی الله عنه او اهل بیت سره د میلاودو او ربط لرلو په وجه خوارج دده نه خفا او په ده باندې ئې مختلف قسم الزامونه لگول^(۵)

حافظ ذهبی رحمه الله نقل کوي: وکان ابوالطفیل ثقة فیا ینقله صادقاً عالماً شاعراً فارساً عرباً هرطویلاً وشهد مع علی حروبه^(۶)

یعنی دوی په نقل کښې ثقة او معتمد وو رشتونې وو عالم شاعر او شپږوار وو. عمر ئې ډیر اومندلو، او حضرت علی رضی الله عنه سره په ټولو جنگونو کښې شریک وو. حضرت ابوالطفیل هغه آخری صحابی دي چې د هغه د وفات سره په دنیا کښې د حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم دور ختم شو^(۷)

ددوی نه تقریباً شل احادیث مروی دي^(۸) چې ده هغې نه په بخاری کښې صرف یو حدیث دي او په مسلم شریف کښې دوه روایتونه دي^(۹). ابن عبد البر رحمه الله فرمائي چې دده نه څلور احادیث مروی دي^(۱۰) غالباً چې ددوی مراد په اصول سته کښې روایت کړې شوې احادیث دي: چې ټول څلور دي^(۱۱)

(۱) حواله بالا

(۲) تهذيب الكمال (۱۴۷۹-۸۰)

(۳) حواله بالا

(۴) الاستيعاب بهامش الاصابة (۱۱۷/۴)

(۵) تهذيب التهذيب (۸۳/۵)

(۶) سير اعلام النبلاء (۴۷۰/۳)

(۷) سير اعلام النبلاء (۴۶۷/۳)

(۸) الكامل لابن عدي (۸۷/۵)

(۹) خلاصة الخرجي (ص ۱۸۴۵) وذخائر المواريث (۹۶/۲)

(۱۰) تعليقات معجم الصحابة (۳۸۸۶/۱۱)

(۱۱) ذخائر المواريث (۹۶/۳)

د اصح قول په اعتبار سره ددوی وفات په ۱۱۰ هجری کښې او شو^(۱)، رضى الله عنه وارضاه.
 ⑤ حضرت علی رضی الله عنه: د حضرت علی رضی الله عنه تذکره په دې جلد کښې په باب اثم من کذب علی
 النبی صلی الله علیه و آله لاندې تیره شوې ده.

[۱۲۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ
 قَتَادَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَمُعَاذُ رَدِيفُهُ عَلَى
 الرَّحْلِ قَالَ «يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ». قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «يَا مُعَاذُ».
 قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. ثَلَاثًا.
 قَالَ «مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلَّا حَرَّمَهُ اللَّهُ
 عَلَى النَّارِ». قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا أَخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُوا قَالَ «إِذَا يَتَكَلَّمُوا». وَأَخْبَرَهَا
 مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ ثَلَاثًا

رجال الحديث

① اسحاق بن ابراهيم: دا د فقه او حديث مشهور امام اسحاق بن ابراهيم بن مخلد حنظلي
رحمته الله دې، ددوی حالات د کتاب العلم باب فضل من علم وعلم د لاندې تیر شوې دي^(۱).
 ② معاذ بن هشام: دا معاذ بن هشام بن ابی عبدالله سبیر الدستوائي بصري رحمته الله دې^(۲).
 دوی د اشعث بن عبدالملک، بکیر بن ابی السمیط، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن عون،
 یحیی بن العلاء الرازی او خپل پلار هشام الدستوائي رحمته الله نه روایت کوي.
 او د ده نه امام احمد، اسحاق بن راهویه، علی بن المدینی، عمرو بن علی الصیرفی، محمد
 بن بشار بن دار، عبیدالله بن عمر القواری، بکیر بن خلف، ابراهیم بن عرعره، ابوسعید
 الأشج، نصر بن علی، ابو هشام الرفاعی، یزید بن سنان او زید بن اخزم رحمته الله وغیره حضراتو نه
 علاوه نور ډیر حضرات روایت کوي^(۳).

امام یحیی بن معین فرمائی: صدوق ولیس بحجة^(۴).

امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی: ثقة^(۵).

دغه شان هغوی فرمائی: ليس بهذا القوي^(۶).

^(۱) سیر اعلام النبلاء (۳/۴۷۰) -

^(۲) کشف الباری (۳/۳۷۱) -

^(۳) تهذیب الکمال (۲۸/۱۳۹) -

^(۴) تهذیب الکمال (۲۸/۱۴۰-۱۴۱) -

^(۵) تهذیب الکمال (۲۸/۲۴۱) -

^(۶) تهذیب التهذیب (۱۰/۱۹۷) -

^(۷) حواله بالا

ابن قانع رحمه الله فرماني: ثقة مأمون (۱)

حافظ ذهبي رحمه الله فرماني: صدوق صاحب حديث و معرفة (۲)

حافظ ذهبي رحمه الله دده د تذکري په شروع کښي ليکي: معاذ بن هشام ابن ابي عبد الله بن سنيب الامام المحدث، الثقة، البصري (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني: صدوق ربه او هم (۴)

ابن عدي فرماني: ولعمري هشام بن ابيه عن قتادة حديث كثير ولعمري هشام بن ابيه احاديث سالحة وهو ربه يا غلط الشئ بعد الشئ وارحواله صدوق (۵)

ابن حبان دوي په كتاب الثقات کښي ذکر کړي دي او ليکلي دي: وكان من المتقنين (۶)
حاصله داده چې د ابن معين دا قول دده باره کښي مختلف دي کله په ثقه ونيلو سره نې توثيق کړي دي او کله د صدوق ولس بحجة د توثيق سره سره نې د هغه درجه هم اوچته ښودلې ده چې هغه حجت نه دي. ابن قانع، ابن ذهبي او ابن حبان رحمه الله د دوي توثيق کړي دي خو بيا هم که چرې دي کښي څه کمزوري وي نو هم قابل د تحمل او احتجاج دي. حضرات شيخين په دوي اعتماد کړي دي اگرچې امام بخاري ترې زيات حديثونه اخستي نه دي (۷)

۴۴۰ هجري کښي د دوي وفات او شو (۸) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

۵۰۰ ابی: دا معاذ بن هشام پلار هشام بن عبد الله سنيب دستواني بصري رحمه الله دي. د دوي حالات د کتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه دلندي تير شوي دي (۹)

۵۰۱ قتاده: دا امام قتاده بن دعامة سدوسي بصري رحمه الله دي. د دوي حالات د کتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاهيه ما يحب لنفسه دلندي تير شوي دي (۱۰)

۵۰۲ انس بن مالک رحمه الله: حضرت انس بن مالک رحمه الله حالات هم د کتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاهيه ما يحب لنفسه دلندي تير شوي دي (۱۱)

(۱) حواله بالا

(۲) میزان الاعتدال (۱۳۳/۴) رقم (۸۶۱۵) -

(۳) سير اعلام النبلاء (۳۷۲/۹) -

(۴) تقريب التهذيب (ص ۵۳۶) رقم (۸۶۱۵) -

(۵) الكامل (۴۳۴/۶) -

(۶) الثقات لابن حبان (۱۸۶، ۱۸۸/۹) -

(۷) هدي الساري (ص ۴۴۴) -

(۸) سير اعلام النبلاء (۳۷۲/۹) -

(۹) كشف الباري (۴۵۶/۲) -

(۱۰) كشف الباري (۳/۲) -

(۱۱) كشف الباري (۶/۲) -

قوله: ان النبي ﷺ ومعاذ رديفه على الرجل قال: يا معاذ بن جبل: حضور پاک ﷺ او فرماييل: اي معاذ بن جبل ادغه وخت معاذ ﷺ حضور ﷺ پسې شاته په سورلي ناست وو،

رديف ياردف هغه کس ته ونييلې شي چې په يو سورلني کښې چا پسې شاته سور وي (۱).
 رحل په اصل کښې د اوښ کجاوې ته وائي (۲)، خو دلته د "رحل" اطلاق تجوزاً شوې دې ځکه چې د کتاب الجهاد په روايت کښې راروان دی چې حضور پاک ﷺ په يو څر باندي سور وو او معاذ ﷺ هغوی پسې شاته سور وو، ددغې څر نوم عفیر (بالعين المهملة والفاء مصغراً) وو (۳).
 د حافظ ابن الصلاح رائي داده چې دا دواړه واقعي جدا جدا دي، په يو کښې د سورلي ځناور اوښ وو او په بل کښې څر (۴).
 خو امام نووي رحمه الله فرمائي چې کيديشي چې واقعه يوه وي او "على الرجل" معنی "على قدر مؤخره الرجل" وي (۵).

دې نه پس دا زده کړه چې په بخاري شريف کښې خو دی "على حمار يقال له: عفیر" (۲)، خو په مسند احمد کښې "يقال له يعفور دي" (۶).
 په دې سلسله کښې عبدوس او ابن القيم رحمهما الله رائي خو داده چې دا دواړه د يو څر دوه نومونه دي، خو د حافظ دمياطي رحمه الله رائي دا ده چې دا دواړه جدا جدا څرونه وو، يو مقوقس د هديې په طور راليږلې وو، او يو فروه بن عمر (۷)، والله اعلم.
 "يا معاذ ابن جبل" کښې "ابن" خو په اتفاق سره منصوب دې البته معاذ باندي په نصب ونييلې شي يا ضمه؟ په دې کښې اختلاف دې ابن مالک رحمه الله د ضمي ونيلو قائل دې او ابن الحاجب رحمه الله د فتحې،
 د ضمي ونيلو وجه خو ښکاره ده چې دا منادی مفرد ده او منادی مفرد معرفي لره په علامت رفع سره مبني گرځوي، او د ضمه ونيلو وجه داده چې منادی "ابن" يا "ابنة" سره متصف کيدو

(۱) مختار الصحاح (ص ۲۴۰) -

(۲) الرجل: رحل البعير مختار الصحاح (ص ۲۳۷) وانظر فتح الباری (۱/۲۲۶) -

(۳) عن معاذ بن جبل رضي الله عنه قال: كنت ردف النبي ﷺ على الحمار يقال له عفیر "صحيح البخاري" (۱/۴۰۰) كتاب الجهاد باب اسم الفرس والحمار رقم (۲۸۵۶) -

(۴) شرح النووي على صحيح مسلم (۱/۴۴) كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعاً -

(۵) حواله بالا

(۶) صحيح البخاري (۱/۴۰۰) كتاب الجهاد باب اسم الفرس والحمار رقم (۲۸۵۶) -

(۷) مسند احمد (۵/۲۳۸) رقم (۲۲۴۲۳) حديث معاذ بن جبل رضي الله عنه -

(۸) فتح الباري (۶/۵۹)

سره راشی نو ددې استعمال ډیر دې، او کثرت استعمال تخفیف غواړي، لهذا چونکه دا مفعول دې ددې حرکت اصلیه فتحه ده، نو ځکه مو ورله تخفیفاً فتحه ورکړه^(۱)

حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه: دامشهور انصاری صحابی حضرت معاذ بن جبل بن عمرو بن اوس خزرجی انصاری رضی الله عنه دې، ددوی کنیت ابو عبد الرحمن دې^(۲)

د اتلس کالو په عمر کښې نې اسلام راوړلو، بیعت عقبه ثانیه، غزوه بدر او نورو غزواتو کښې حضور پاک صلی الله علیه و آله سره شریک شوې وو^(۳)

دوی به د حضور پاک صلی الله علیه و آله نه روایت حدیث کولو.

د دوی نه حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت جابر، حضرت انس، حضرت ابوامامه، حضرت ابو ثعلبه خشنی او حضرت عبدالرحمن بن سمره رضی الله عنهم نه علاوه په تابعینو کښې ابوالاسود دؤلی، کثیر بن مره، ابو وائل، ابن ابی لیلی، عمرو بن میمون، ابومسلم خولانی، مسروق او عبدالرحمن بن غنم رضی الله عنهم وغیره نه علاوه ډیر حضرات د حدیثو روایت کوي^(۴).

د حضرت معاذ بن جبل شمیر د صحابه په علماؤ کښې کیدلو، د حضور پاک صلی الله علیه و آله نه ددوی ډیر مناقب را نقل دي.

حضور پاک صلی الله علیه و آله او فرمائیل چې قرآن د څلورو کسانو نه حاصل کړئ. او بیا نې د عبدالله بن مسعود، سالم مولى ابی حذیفه، ابی بن کعب او معاذ بن جبل رضی الله عنهم نومونه نې واخستل^(۵).

د حضور پاک صلی الله علیه و آله ارشاد دې اعلیهم بالحلال والحرام معاذ بن جبل^(۶)

هغوی رضی الله عنهم دا ارشاد او فرمائیل نعم الرجل معاذ بن جبل^(۷)

دغه شان هغوی رضی الله عنهم دا هم او فرمائیل یا معاذ انی لاحک فی الله^(۸)

سهل بن ابی حشمه رضی الله عنه فرمائی چې د حضور پاک صلی الله علیه و آله په دور کښې فتوی ورکولو والا شپږ کسان وو، د مهاجرینو نه درې: حضرت عمر، حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهم او په انصارو کښې درې: حضرت ابی بن کعب، حضرت معاذ او حضرت زید رضی الله عنهم^(۹)

(۱) اوضح المسالك (۷۹/۳) باب النداء الفصل الثانی فی اقسام المنادی واحكامه، شرح الجامی (ص ۱۲۷) المنصوبات توابع المنادی-

(۲) تهذيب الكمال (۱۰۵، ۱۰۶/۲۸)-

(۳) تهذيب الكمال (۱۰۷/۲۸)-

(۴) تهذيب الكمال (۱۰۸، ۱۰۹/۲۸)-

(۵) صحيح البخاری (۵۳۷/۱) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه و آله باب مناقب معاذ بن جبل، رقم (۳۸۰۶)-

(۶) جامع الترمذی ابواب المناقب، باب مناقب معاذ بن جبل وزید بن ثابت وابی بن کعب وابی عبیده بن الجراح رضی الله عنهم رقم (۳۷۹۰، ۳۷۹۱)-

(۷) جامع الترمذی ابواب المناقب، باب مناقب معاذ بن جبل، رقم (۳۷۹۵)-

(۸) سنن النسائی کتاب السهو باب نوع آخر من الدعاء رقم (۱۳۰۴)-

(۹) سير اعلام النبلاء (۴۵۲/۱)-

حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی: من اراد الفقه فلیات معاذ بن جبل ^(۱)
 یو خل مدینه کنبی دا واقعہ اوشوہ چې یو سړې تقریبا دوه کاله د کور نه غائب وو، د هغې نه
 پس چې کور ته راغلو نو ښځه ئې حامله وه، حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغه سنگساره کول
 او غوښتل، حضرت معاذ بن جبل اعتراض او کړو او ونې فرمائیل، چې دا ښځه خو سنگسار
 کولې شی خو چې ددې په خیتیه کنبی کوم بچې دې دا به وژلې نه شی؟ حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغه
 پرېښودله نو دې نه پس چې د هغې خونې اوشو او د هغه مشابهت هم ددې خاوند سره وو، او
 د هغه مخکښی غاښونه هم راوتلې وو، او دې سړی خپله هم اونې چې دا ځما خونې دې، په
 دې موقعه حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل: عجزت النساء ان یلدن مثل معاذ، لولا معاذ لهلك عمر یعنی
 ښځې د معاذ په شان شخصیت پیدا کولو نه عاجزې دی، که معاذ نه وو نو عمر به هلاک
 شوې وو ^(۲)

شهر بن حوشب رضی اللہ عنہ فرمائی چې کله به د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم صحابه کرام خپل مینځ کنبی خبرې
 کولې او په هغوی کنبی به معاذ بن جبل هم وو نو نورو حضراتو به هغوی ته د ویرې نه ډک
 نظرونو سره کتل ^(۳)

حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی: ان معاذ کان امة قاتلا لله حنیفا ^(۴)
 چا اونې چې دا صفت خو د ابراهیم علیه السلام دې: ان ابراهیم کان امة قاتلا لله حنیفا ولم یک من
 المشاکین ^(۵)

حضرت عبدالله بن مسعود او فرمائیل: الامة: الذی یعلم الخیر ویؤتم به، والقانت: المطیع لله عزوجل
 وكذلك کان معاذ معلما للخیر، مطیعا لله عزوجل ولرسوله صلی اللہ علیہ وسلم ^(۶)

د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم هغوی باندې دومره اعتماد وو چې ددې اندازه دې خبرې نه اولگوه چې کله
 هغوی صلی اللہ علیہ وسلم د مکه مکرمه نه حنین طرف روان شول نو په دې موقع ئې حضرت معاذ رضی اللہ عنہ ددې
 وجه په مکه کنبی پرېښودلو چې هغوی به خلقو ته دین او قرآن ښائی ^(۷)
 دغه شان حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم هغوی لره په آخری عمر کنبی د یمن قاضی او د دین رهنما جوړ کړو
 او وې لیرلو ^(۸)

^(۱) المستدرک للحاکم (۲۷۱، ۲۷۲/۳) - وصححه ووافقه الذهبي -

^(۲) سیر اعلام النبلاء (۴۵۲/۱) -

^(۳) سیر اعلام النبلاء (۴۵۲، ۴۵۳/۱) -

^(۴) تهذيب الاسماء واللغات (۹۹/۲) -

^(۵) النحل (۱۲۰/۱) -

^(۶) تهذيب الاسماء واللغات (۹۹/۲) -

^(۷) سیر اعلام النبلاء (۴۵۹/۱) -

^(۸) تهذيب الاسماء واللغات (۱۰۰/۲) -

د یمن نه د واپس کیدو نه پس د ابوبکر رضی الله عنه په اجازت سره د جهاد په نیت سره شام ته لاړلو، هلته طاعون عمواس د وجه وفات شو^(۱)

د وفات په وخت کښې د هغوی عمر ۳۳ یا ۳۴ کال وو^(۲)

حضرت معاذ رضی الله عنه باندې د طاعون اثر اوشو نو بار بار به بیهوشی راتله، گوزاره کیدلو سره ئې اوفرمائیل رب هغې همک، فوعرتک، انک لتعلم انی احبک^(۳) یعنی ای خما رب: خما صرف ستا د جدائی غم دې. ستا د عزت دې قسم وی، تاته پته ده چې څه تاسره محبت کوم.

دغه شان په دې موقع ئې اوفرمائیل اللهم انک تعلم انی کنت اخافک، وانا الیوم ارجوک، ان لم اکن احب الدنیا وطول البقاء فیها لکری الانهار، ولا لغرس الاشجار، لکن لظما الهواجر ومکابدة الساعات ومزاحمة العلماء بالركب عند خلق الذکر^(۴)

یعنی ای الله تاته پته ده چې څه به ستانه ویریدم او نن څه ستانه د بخښنې او کرم امید کوم، څه ستانه د ډیر عمر خواش دې د پاره نه کوم چې نهرونه او کنوم، اونې اولگوم، بلکه دا محبت د غرمې په گرمۍ کښې د تندې د پاره، د ژوند وختونه په ښه طریقه او پورا کوشش کولو د پاره او د ذکر وتعلیم په دائره کښې د عالمانو گوندو سره گوندنی میلاوول او کیناستلو د پاره دې.

حضرت معاذ رضی الله عنه نه تقریبا یو سل او اووه اويا احادیث نقل دی، چې په هغې کښې متفقې علیه دوه حدیثونه دی، او بخاری په دریو حدیثو کښې او امام مسلم یو حدیث نه متفرد دی^(۵)

۱۸ هجری په طاعون عمواس کښې ددوی وفات اوشو^(۶) رضی الله تعالی عنه وارضاه

قوله: قال: لبيك يا رسول الله وسعديك، قال: يا معاذ، قال: لبيك يا رسول

الله وسعديك ثلاثاً: حضرت معاذ رضی الله عنه عرض او کړو لبيک يا رسول الله وسعديك زيا رسول الله څه حاضر یم او ستا د حکم پوره کولو د پاره تیار یم، بیا هغوی رضی الله عنه آواز اوفرمائیلو ای معاذ! هغوی عرض او کړو لبيک يا رسول الله وسعديك دغه شان درې پیرې اوشول.

لبيک: عربی کښې وئیلې شی الب بالمكان يلب الياهاب يو ځانې مقیم کیدل او هغه بیا لازم گنړل، دغه شان د الب په ځانې لب هم وئیلې شی^(۷)

امام فرائي رحمه الله فرمائی هم ددې نه د لبيک لفظ جوړ شوي دي چې د هغې معنی څه ستا

^(۱) حواله بالا

^(۲) حواله بالا

^(۳) حواله بالا-

^(۴) تهذيب الاسماء واللغات (۲/۱۰۰)-

^(۵) تهذيب الاسماء واللغات (۲/۹۸) وخلاصة الخرجی (ص ۳۷۹)-

^(۶) سیر اعلام النبلاء (۱/۴۶۱)-

^(۷) مختار الصحاح (ص ۵۸۹)-

تابعدار او حکم منلو باندې مقیم او او کلک یم^(۱)
 دا مفعول مطلق کیدو د وجه منصوب دې څنگه چې 'حمدا لله' او 'شکرا لله' کښې 'حمدا' او
 'شکرا' منصوب دې^(۲)

'لبیک' د تشنې صیغه ده، د تاکید د وجه دا تشنیه راوړلې شوه، نو گویا د 'لبیک' معنی 'الب
 لك الباهاب بعد الباهاب واقامة بعد اقامة'^(۳)

امام خلیل نحوی رحمته الله فرمائی چې د 'لب یلب' نه جوړ دې، وئیلې شی 'دار فلان تلب داری' یعنې
 د فلانکی کور څما کور ته مخامخ دې، لهذا د لبیک معنی شوه انا مواجهک بما تحب اجابه
 لك^(۴) یعنې ته چې د کوم څیز څما نه غوښتنه کوي څه د هغې بالکل ستا د خوښې مطابق
 مخکښې راتلو والا یم^(۵)
 ښکاره دې وی چې دا تشنیه په مثنی باندې دلالت کونکې نه ده بلکه په تکثیر باندې دلالت د
 پاره ده^(۶)

دا هم یاد ساتئ چې دا لفظ همیشه د پاره ضمیر مخاطب په طرف مضاف کیږي نه چې غائب
 طرف ته، مگر شاذ طریقې سره^(۷)

'سعدیک': 'سعد' اسعاً یعنې د مساعده او اعانت په معنی باندې دې گویا د 'اسعدک اسعاده' بعد
 اسعاده معنی کښې دې، او مفعول مطلق بنیاد باندې منصوب دې^(۸)

حضور پاک عليه السلام دومره اهتمام سره دوه درې پیرې چې معاذ عليه السلام ته آواز ورکړو نو په اصل کښې
 هغوی دا غوښتل چې هغه د دوی د خبرې د اورېدو او د پوهیدلو د پاره پوره د زړه او روح سره
 متوجه شی، چې کله معاذ عليه السلام پوره طور سره متوجه شو نو هغه وخت هغوی مخکښې او فرمائیل.

قوله: قال: ما من احد يشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله صدقا

من قلبه الا حرمه الله على النار: حضور پاک عليه السلام او فرمائیل چې کوم سړې په رشتونې
 زړه سره ددې خبرې گواهی ورکړی چې د الله نه سوا بل څوک معبود نشته او دا چې
 محمد عليه السلام د الله تعالی رسول دې، په هغه باندې به الله تعالی د جهنم اور حرام کړي.

'صدقا' د 'صادقا' په معنی سره دې. د 'من قلبه' تعلق 'صدقا' سره هم کیږي او مطلب به وی
 چې هغه سړې به په ژبه سره د شهادت تلفظ کوي او په زړه سره ددې تصدیق کوي، او دا هم

(۱) حواله بالا

(۲) حواله بالا

(۳) حواله بالا

(۴) حواله بالا

(۵) المعجم المفصل فی الاعراب للاستاذ طاهر يوسف الخطيب (۳/۳۸۲) -

(۶) حواله بالا

(۷) مختار الصحاح (ص ۲۹۹۰) والمعجم المفصل فی الاعراب (۳/۳۳۸) -

ممکن ده چې ددې تعلق یشهد^۱ سره وی، یعنی په زړه سره رشتونې گواهی ورکوی. په دې کښې اولنې احتمال بهتر دې^(۱)

دلته دا خبره زده کړه چې د صدق اطلاق په افعالو او اقوالو دواړو باندې کیږي، اقوال صادق هغه اقوال دي چې د واقع مطابق وي او افعال صادق هغه افعال دي چې خوښکړې شوې وي، دلته دواړه معنی یعنی استقامت قولی او فعلی مراد دي^(۲) د حدیث باب نه مرجئو استدلال او دهغې رد: ددې حدیث نه مرجئه دلیل نیولې دي چې دایمان نه پس د بل څیز ضرورت نشته.

خوارجو دا قسم احادیث رد کړل، او اهل سنة والجماعة ټول احادیث په خپل ځانې باندې ايرېدې او ټول مني او دهغې مناسبه معنی وائی، ددې حدیث هم ډیرې معنې بیان کړې شوې دي. ① یو معنی دا بیان کړې شوې ده چې دا اگرچې مطلق دي چې کوم سړې د توحید او رسالت گواهی ورکوي هغه به جهنم ته نه ځي. خو بیا هم دا حکم په حقیقت کښې مقید دي مامن احد یشهد.. تائباً سره، یعنی چې کوم سړې توحید او رسالت گواهنی سره توبه اوباسی او دې دنیا نه رخصت شي نو هغه باندې به اور حرام وي.

② یو معنی دا هم بیان کړې شوې ده چې دا او دا قسم چې څومره احادیث راغلې دي هغه ټول د فرائضو او احکامو د نازلیدو نه مخکښې راغلې دي، لهدا د فرائضو نازلیدو نه پس صرف شهادتین بس نه دي، په فرائضو او احکامو باندې به هم عمل کول وي. دې جواب باندې اعتراض دي ځکه چې دا روایات خو د ابوهریره او حضرت ابو موسی اشعري رضی الله عنهما نه هم مروی دي^(۳)

د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په اسلام کښې روستوالې او د ابو موسی اشعري رضی الله عنه مخکښې والې د ابوهریره رضی الله عنه د اسلام راوړلو په کال باندې معروفه ده، دغه وخت د ډیرو فرائضو نازلیدنه شوې وه.

③ یو معنی دا هم وئیلې شوې ده چې دا حکم د غالب احوالو په اعتبار سره دي ځکه چې موحد عام طور تابعداری کوي او د گناه نه ځان بچ کوي.

④ یو مطلب دا بیان کړې شوې دي چې حرمة الله علی النار نه مراد د همیشه د پاره حراموالي دي، نه چې صرف داخیلیدنه.

⑤ یو مطلب دا بیان کړې شوې دي چې تحریم علی النار نه مراد فی الجملة حرام والې دي ځکه چې حدیث د شفاعت نه معلومېږي چې د مومن د سجدي ځایونه به اور نه خوري، او دغه شان ژبه هم چې په څه سره هغه د توحید گواهی ورکړې ده.

^(۱) فتح الباری (۲۲۶/۱) وعمدة القاری (۲۰۷/۲) -

^(۲) فتح الباری (۲۲۶/۱) -

^(۳) صحیح المسلم کتاب الايمان باب الدلیل علی ان من مات علی التوحید دخل الجنة قطعارقم (۱۴۷) ولابو موسی اشعري مسند احمد (۴۰۲، ۴۱۱/۴) رقم (۱۹۸۲۶) و (۱۹۹۲۵) -

⑥ یو مطلب دا بیان کړې شوی دې چې دلته د النار نه مراد د جهنم هغه طبقه ده چې کومه د کافرانو د پاره تیاره شوې ده، نه چې هغه طبقه چې کومه د گناهکار اهل توحید د پاره تیاره شوې ده.

⑦ حضرت حسن بصری رحمته الله علیه ان ذلك لمن قال الكلمة وادی حقها وفريضةا یعنی دا حکم د هغه کس د پاره دې چې دې کلمې ونیلو نه پس ددې حقوق او فرائض هم په ځانې راوړي. (۱)

⑧ یو مطلب دا هم کیدې شی چې ددې کلمې تاثیر په حقیقت کښې هم دغه دې چې اور به حرام کړې شی په دې شرط چې څه مانع موجود نه وی، که څه مانع وی نو ددې کلمې به بیا دا اثر نه وی، او گوره د نهر اوبه بهیرې، چې کوم طرف ته د نهر رخ وی هغه طرف ته روانې وی لیکن که څوک بند اولگوي نو اوږدېږي او چې هغه بند لرې کړېشی نو بیا په خپل رخ باندې روانې شی، دغه شان ددې کلمې خاصیت دې چې په هغه به جهنم حرام کړي او جنت ته به ئې بوځي، په دې شرط چې دې خاصیت لره بندولو والا څه څیز یا عمل ظاهر نه شی، که یو عمل داسې ښکاره شی او هغه طاقتور وی نو ددې خاصیت به منع کړي او چې کله ددې عمل اثر ختم شی نو ددې کلمې اثر خاصیت به ښکاره شی.

او د اثر د ختمیدو دوه صورتونه دي. یو صورت دادې چې الله تعالی ئې په خپل کرم سره لرې کړي او دویم صورت دادې چې سرې به عذاب اوڅکي او د سزا څکلو نه پس به هغه روکاوت ختم شی. بهر حال ددې کلمې اثر به خامخا ښکاره کیږي. والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: قال: يا رسول الله افلا اخبر به الناس فيستبشرو؟ حضرت معاذ رضي الله عنه عرض او کړو چې یا رسول الله! څه خلقو ته ددې خبرې زیرې ورنکړم چې هغوی خوشحاله شی؟

قوله: قال: اذا يتكلموا: هغوی ارشاد او فرمائیل چې بیا به خلق په اعتماد کولو سره په اعمالو کښې کمې کول شروع کړي.

په عامو نسخو کښې "فيستبشرو" د نون حذف سره دې او د ابوذر په نسخه کښې "فيستبشرون" په اثبات دنون دې.

په اولنی صورت کښې "فيستبشرو" د "ان" ناصبه مقدره د وجه منصوب دې او په دویم صورت کښې به تقدیری عبارت داسې وی فهم يستبشرون (۲)

"اذا يتكلموا" ان اخبرتهم يتكلموا په معنی باندې ده (۳)

د اصیلی او کشمیهنی نسخو مطابق دا لفظ "يتكلموا" نون سره دې چې د هغې معنی انکار ده، مطلب دادې چې بیا به خو خلق د عمل نه انکار او کړي (۴)

(۱) عمدة القاری (۲۰۷، ۲۰۸/۲) رفتح الباری (۲۲۶، ۲۲۷/۱) -

(۲) فتح الباری (۲۲۷۹/۱) وتحفة الباری لشيخ الاسلام زکریا الانصاری (۱۴۳/۱) -

(۳) حواله بالا

(۴) حواله بالا

په مسند بزار کښې د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دا حدیث مروی دې چې حضور پاک صلی الله علیه و آله یو ورځ او فرمايل من قال: لا اله الا الله دخل الجنة په دې باندې حضرت معاذ رضی الله عنه د حضور پاک صلی الله علیه و آله نه د خلقو د خوشحاليو په غرض اجازت او غوښتلو، نو هغوی اجازت ورکړو، هغه په خوشحالي زر او تلو، په لار کښې حضرت عمر رضی الله عنه سره میلاؤ شولو، هغوی تپوس او کړو څه خبره ده؟ حضرت معاذ رضی الله عنه ورته هغه خبره او کړه، حضرت عمر رضی الله عنه او فرمايل چې ټنډی مه کوډه، لږ هسار شه، بیا هغه د حضور پاک صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو او تپوس نې او کړو چې ای د الله نبي صلی الله علیه و آله! هم ستاسو راني افضله ده، خو بیا هم خما راني داده چې خلق دا خوشخبری واورې نو په اعتماد سره به کینی او عمل به نه کوی، هغوی صلی الله علیه و آله او فرمايل چې هغه واپس راوغواړه، نو بیا هغه واپس راوغوښتي شو.

قوله: واخبر بها معاذ عند موته تأثما: حضرت معاذ رضی الله عنه د وفات په وخت کښې خان د گناه نه بچ کولو په غرض خلقو ته ددې خبر ورکړو.

‘موته’ کښې ضمیر حضرت معاذ رضی الله عنه ته راجع دې، علامه کرمانی رحمته الله فرماني چې دا احتمال هم دې چې ضمیر حضور پاک صلی الله علیه و آله طرف ته راجع وی (۱) په اول صورت کښې به ‘عند موته’ مطلب دا وی قبل موت معاذ او بل صورت کښې به مطلب وی بعد موت النبی صلی الله علیه و آله.

دا خبره خو د احتمال د حده پورې رشتیا ده خو بیا هم صحیح دلته اولنې صورت دې (۲) ځکه چې په مسند احمد کښې د جابر رضی الله عنه دا صحیح روایت دې هغوی فرماني: اخبرنا من شهد معاذاً حين حضرته الوفاة يقول: اكشفوا عني سجع القبة احدثكم حديثاً سمعته من رسول الله لم يمتنعني ان احدثكم الا ان تتكلموا. (۳)

تائم د باب تفعليل مصدر دې په دې کښې د سلب عن ماخذ يا خروج عن الشيء خاصيت ښکارېږي. گویا تائما معنی خروجاً عن الاثم (۴) او مطلب به دا وی چې حضرت معاذ رضی الله عنه د وفات په وخت کښې د کتمان علم د گناه نه وتلو د پاره دا بیان کړو.

په باب تفعل کښې د دخول في الشيء خاصيت معلومېږي، په دغه اعتبار سره تقدیری عبارت به دا وی اخبر بها معاذ عند موته مخافة الدخول في الاثم یعنی په گناه کښې د داخلیدلو د ویره نه ئې

(۱) کشف الاستار عن زوائد البزار (۱۲/۱) رقم (۸) کتاب الايمان باب توحيد الله وسبحانه -

(۲) شرح الكرمانی (۱۵۵/۱) -

(۳) فتح الباری (۲۲۷/۱) -

(۴) مسند احمد (۳۳۷/۵) رقم (۲۲۴۱۰) -

(۵) قال الزبيدي في تاج العروس (۱۷۹/۸) مادة "اثم" : تائم الرجل: تاب منه، أي: من الاثم، واستغفر منه، وهو على السلب كانه ذات الاثم بالتوبة والاستغفار او رام ذلك بهما وايضا: فعل فعلا خرج به من الاثم كما يقال: تخرج اذا فعل فعلا خرج به من الحرج، وفي حديث معاذ: فاخبر بها عند موته تائما (" -

دا روایت نقل کړو.

د منع کولو باوجود حضرت معاذ رضی الله عنه دا حدیث د خلقو مخکښې ولې بیان کړو؟ دلته سوال پیدا کیږي چې کله حضور پاک صلی الله علیه و آله حضرت معاذ رضی الله عنه ته دا فرمایلي وو چې خلقو ته مه وایه، که دې اوونیلو نو خلق به په دې باندې بهر ورسه او کړی نو حضرت معاذ رضی الله عنه ته کتمان علم ویره ولې راغله؟

ددې ډیر جوابونه ورکړي شوي دي:

① قاضي عياض فرماني چې حضرت معاذ رضی الله عنه د حضور پاک صلی الله علیه و آله منع کول په حرام والي باندې اونه گنډله، بلکه هغوی دا او گنډله چې په ما کښې د زیری کومه اراده پیدا شوې ده د هغې ختمیدل نې مقصود دی. (۱)

② کیدې شي چې د ابوهريره رضی الله عنه هغه قصي (۲) (چې په هغې کښې حضور پاک صلی الله علیه و آله هغوی ته د زیری ورکولو اجازت ورکړې وو) د حضرت معاذ رضی الله عنه ددې واقعي نه پس وی. لهذا هغوی دغه واقعي لره ناسخه او خپله منسوخه او گنډله، او دغه شان ئې په آخری وخت کښې ئې دا حدیث د خلقو په مخکښې نقل کړو.

③ کیدې شي چې د منع تعلق علی وجه العموم وی د مخصوص خلقو په مخکښې د بیانیدلو نه منع نه وی. (۳)

خو په دې ټولو جوابونو باندې اعتراض دي

چنانچه په اولنی جواب اشکال دا دي چې کله په روایت کښې ښکاره منع موجود ده (۴) نو دا د عظیمت ماتولو باندې ولې واخستلې شو؟

دغه شان په دویم جواب اشکال دادې چې راروان روایت نه دا په ذهن کښې راځي، چې د ابوهريره رضی الله عنه واقعه د معاذ رضی الله عنه د واقعي نه مخکښې وه، ځکه چې د حضرت ابوهريره رضی الله عنه په حدیث کښې دی چې حضور پاک صلی الله علیه و آله هغوی ته ارشاد وفرمایلي چې لاړ شه! چې کوم خلق دي باغ نه بهر دی ټولو ته اطلاع ورکړه چې څوک لا اله الا الله یقین سره او وائی الله تعالی به هغه جنت ته داخله وي، هغوی د باغ نه وتلو کښې وو چې حضرت عمر رضی الله عنه ورته لار کښې میلاؤ شو، هغوی ته چې کله معلومه شوه نو ابوهريره رضی الله عنه ئې په زوره منع کړلو او د حضور پاک صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو او وجه ئې ورته اوښودله چې یا رسول الله! مکوه چې خلق عمل کوي هسې نه خلق په دې باندې بهر ورسه شروع کړي، نو هغوی صلی الله علیه و آله اجازت ورکولو سره وفرمایلي فخلهم (۵)

(۱) فتح الباری (۱/۲۲۸) -

(۲) صحیح مسلم کتاب الايمان باب الدلیل علی ان من مات علی التوحید دخل الجنة قطعا رقم (۱۴۷) -

(۳) فتح الباری (۱/۲۲۸) -

(۴) کما فی روایت سابق "لا انی اخاف ان يتکلموا" -

(۵) صحیح المسلم کتاب الايمان باب الدلیل علی ان من مات علی التوحید دخل الجنة قطعا رقم (۱۴۷) -

چنانچه روستو بیا هغوی هم دغه مفهوم او مضمون حضرت انس رضی الله عنه ته په خطاب کښې افرمائیلو، په هغې کښې هغوی خلقو ته د اورولو حکم صرف دا چې ور ئې نه کړو بلکه د معاذ رضی الله عنه د تبشیر جذبه ئې هم یخه کړه، ددې نه علاوه صرف د احتمال د وجه نسخ ثابتیږي نا^(۱)

او په دریم جواب اشکال دادې چې په مسند احمد کښې راغلې دی چې حضرت معاذ رضی الله عنه د خپل وفات په وخت کښې ارشاد افرمائیلو چې خلق ماته راوغواړئ هر کله چې ټول راغلل نو هغوی دا حدیث واورولو^(۲)

لهذا دا به اوونیلې شی چې حضرت معاذ رضی الله عنه دا اوگنړله چې دا نهی تحریمی نه ده بلکه تنزیهی ده، او د منع کیدو وجه د سستوالی ویره ده، او سستوالې په شروع کښې وی، هرکله چې سړې د اعمالو شوقی او عادتې نه وی، او چې کله دا اعمالو عادی شی نو بیا سستوالې نه وی په خپله په هغه کښې د تابعدارئ شوق پیدا شی بیا یې په خپله کوی.

گویا په شروع کښې د سستوالی ویره وه، په اعمالو کښې د کموالی اندیښنه وه، دې نه پس دا خطر ه ختمه شوه او معاذ رضی الله عنه اوگنړله چې د کوم علت په وجه منع کړې شوې وه هغه علت باقی پاتې نه شو، لهذا که چرې دا حدیث بیان نه کړې شو نو د کتمان علم د گناه خطر ده. والله اعلم

یو اعتراض او د هغې جواب: دلته د یو اعتراض جواب په خیال کښې راغلو، اعتراض دادې چې هر کله حضرت معاذ رضی الله عنه د کتمان علم د گناه نه د وتلو اراده او کړه او د هغې د وجې ئې حدیث بیان کړو نو هغه ته دا خیال ولې راغلو چې د حدیث بیان کیدو په صورت کښې د حضور پاک صلی الله علیه وسلم د صفا منع کولو مخالفت گناه لارمیري؟

نو ددې جواب دادې چې هغوی ته دا علم وو چې د حضور پاک صلی الله علیه وسلم دا منع کول د اتکال په قید سره وو. هرکله چې د قید یعنی سستوالې ختم شو، نو مقید هم ختم شو^(۳)، والله اعلم.

[۱۲۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ ذَكَرَ لِي أَنَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ لِمُعَاذٍ «مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قَالَ أَلَا أَبَشِّرُ النَّاسَ قَالَ «لَا، إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَكَلَّمُوا»

(۱) قال السخاوي في فتح المغيث (۵۲/۴ بحث النسخ والمنسوخ) فقال الشافعي فيما رواه البيهقي في المدخل من طريقه ولا يستدل على النسخ والمنسوخ الا بخير عن رسول الله صلی الله علیه وسلم او بوقت يدل على ان احدهما بعد الآخر او يقول من سمع الحديث يعني من الصحابة او العامة الاجماع هو. كما قال المصنف اوضح اوشهر اذا النسخ لا يصار اليه بالاجتهاد والراي وانما يصار اليه عند معرفة التاريخ^(۱) -

(۲) عن معاذ بن جبل انه اذ حضر قال: ادخلو على الناس فادخلو عليه فقال: اني سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم يقول: من مات لا يشرك بالله شيئا جعله الله في الجنة وما كنت احثكموه الا عند الموت، الشهيد على ذلك عويم وابوالدرداء فاتوا ابا الدرداء، فقال: صدق اخي، وما كان يحدثكم به الا عند موته مسند احمد (۴۵۰/۶) رقم (۲۸۰۹۸) احاديث ابي الدرداء -

(۳) شرح الكرماني (۱۵۶/۲) -

رجال الحديث

① مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الاسدی البصری رحمہ اللہ دی، ابوالحسن ددوی کنیت دی ^(۱)

منصور بن عبداللہ خالدی ددوی نسب نامہ داسی ذکر کری دہ مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مغربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل، بن غرندل بن ماسک بن مستورد الاسدی ^(۲) خو حافظ ذہبی رحمہ اللہ فرمائی چہ د نسب دا چلیل منکر او عجیبہ دہ او بنکاری چہ دا د خانتہ جو رہ شوہ دہ، او منصور د اعتماد قابل نہ دی ^(۳)

بعضی خلقو و نیلی دی چہ د هغوی نوم عبدالملک بن عبدالعزیز وو ^(۴) گویا مسدد لقب دی. دوی د مہدی بن میمون، حماد بن زید، عبداللہ بن یحیی بن ابی کثیر، ہشیم، عبدالوارث، ابو عوانہ، ابوالاحوص، معتمر، سفیان بن عیینہ، فضیل بن عیاض، یحیی القطان، عیسی بن یونس، وکیع او د هغوی والد الجراح بن ملیح رحمہ اللہ وغیرہ نہ روایت کوی.

دہ نہ روایت کوونکو کنبی امام بخاری، امام ابوداود، ابوذر عہ، ابو حاتم، یعقوب بن سفیان الفسوی، یعقوب بن شبیبہ السدوسی، ابواسحاق، جوزجانی، محمد بن یحیی ذہلی او احمد بن عبداللہ عجمی رحمہ اللہ وغیرہ حضرات دی ^(۵)

یحیی بن القطان فرمائی چہ دہ دہ کور تہ لڑ شم او دہ تہ حدیثونہ اوروم نو دی د هغی اہل دی ^(۶) امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمائی مسدد صدوق، فبا کنت عنہ فلا تعد ^(۷) یعنی مسدد رشتونی دی دہ نہ چہ خوک حدیثونہ لیککی نو بل چاتہ د تلو ضرورت نشہ.

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی (صدوق) ^(۸) دغہ شان هغوی فرمائی (انہ ثقۃ ^(۹))

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی ثقۃ ^(۱۰) امام عجل رحمہ اللہ فرمائی مسدد.. بصری ثقۃ ^(۱۱)

امام ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی کان ثقۃ ^(۱۲)

^(۱) التاريخ الكبير للبخاري (۷۲/۸) رقم (۲۲۰۹) -

^(۲) سير اعلام النبلاء (۵۹۴/۱۰) تهذيب التهذيب (۱۰۹/۱۰) -

^(۳) سير اعلام النبلاء (۵۹۴/۱۰) -

^(۴) تهذيب التهذيب (۱۰۹/۱۰) -

^(۵) تهذيب الكمال (۴۴۵/۲۷، ۴۴۴، ۴۴۳) وسير اعلام النبلاء (۵۹۱، ۵۹۲/۱۰) -

^(۶) تهذيب الكمال (۴۴۶/۲۸) -

^(۷) حوالہ بالا -

^(۸) حوالہ بالا -

^(۹) حوالہ بالا -

^(۱۰) حوالہ بالا -

^(۱۱) تهذيب الكمال (۴۴۷/۲۸) -

^(۱۲) كتاب الجرح والتعديل لابن أبي حاتم (۵۰۰/۸) رقم (۱۵۳۰۵) -

ابن قانع رحمته فرمائی: کان ثقة^(۱)

امام ابن حبان رحمته دوی پہ کتاب الثقات کنبی ذکر کړې دې^(۲)

حافظ ذهبی فرمائی: الامام الحافظ الحجة.. احدا اعلام الحديث وكان من الامة الاثبات^(۳)

حافظ ابن حجر فرمائی: ثقة حافظ^(۴)

په بصره کنبی د ټولو نه مخکښی "مسند" لیکونکې هم دې وو^(۵)

۲۲۸ هجری کنبی ددوی انتقال اوشو^(۶)، رحمة الله تعالى رحمة واسعة

② معتمر: دا ابو معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی بصری رحمته دې ددوی لقب "طفیل" وو، د بنومره مولى وو، بنوتمیم کنبی د اوسیدو د وجه تیمی رابللې شو، گنی په حقیقت کنبی د بنوتمیم نه وو^(۷)

دوی د خپل پلار سلیمان بن طرخان، منصور بن المعتمر، ایوب سختیانی، حمید الطویل، عمرو بن دینار بصری، لیث بن ابی سلیم، خالد الخذاء، اشعث بن عبد الملك، عاصم الاحول، یونس بن عبید او اسحاق بن سويد رحمته وغیره نه روایت کوي.

ددوی نه امام عبدالله بن مبارک، عبدالرزاق بن همام صنعانی، عبدالله بن مسلمه القعنبي، امام اصمعی، یحیی بن یحیی نيسابوري، مسدد بن مسرهد، محمد بن السلام البیکندي، ابو کرب محمد بن العلاء ابو سلمه بن اسماعیل او امام احمد بن حنبل رحمته وغیره روایت کوي^(۸)

امام یحیی بن معین فرمائی: ثقة^(۹) ابو حاتم رحمته فرمائی: "ثقة صدوق"،^(۱۰)

قرة بن خالد رحمته فرمائی: "ما معتمر عندنا دون سليمان التيمي"،^(۱۱) یعنی: "معتمر، زمونږ په نيزد سليمان التيمي نه کم نه دې،"

ابن سعد رحمته فرمائی: "کان ثقة"،^(۱۲)

^(۱) تهذيب التهذيب (۱۰/۱۰۹)-

^(۲) الثقات لابن حبان (۹/۲۰۰)-

^(۳) سير اعلام النبلاء (۱۰/۵۹۱)-

^(۴) تقريب التهذيب (ص ۵۲۸) رقم (۶۵۹۸)-

^(۵) تهذيب التهذيب (۱۰/۱۰۹)-

^(۶) التاريخ الكبير للبخاري (۸/۷۲، ۷۳) رقم (۲۲۰۹)-

^(۷) تهذيب الكمال (۲۸/۲۵۰)-

^(۸) تهذيب الكمال (۲۸/۲۵۳، ۲۵۰)-

^(۹) تهذيب الكمال (۲۸/۲۵۴)-

^(۱۰) الجرح والتعديل (ج ۸ ص ۴۶۱)، رقم (۱۵۱۵۲)-

^(۱۱) حواله بالا -

^(۱۲) الطبقات (ج ۷ ص ۲۹۰)-

امام عجلې فرمائی،، بصری ثقہ،، - (۱)

امام احمد عجلې فرمائی،، ماکان احفظ معتبرین سلیمان، قلما کنا نساله عن شیء الا عندہ فیہ شیء،، - (۲)

حافظ ذہبی عجلې فرمائی،، احد الثقات الاعلام،، - (۳)

دغہ شان هغوی فرمائی،، کان راسا فی العلم والعبادة کأیہ،، - (۴) یعنی،، دخیل والدیشان دی هم

پہ علم او عبادت کنبی فائق وو،، حافظ ابن حجر عجلې فرمائی،، ثقہ،، - (۵)

البتہ امام یحیی القطان عجلې فرمائی،، اذا حدثکم المعتبر شیئ فاعرضوه، فانه سیم الحفظ،، - (۶)

یعنی،، معتمر چي کله تاسوته حدیث بیانوی نودی لرہ هغی نورو احادیثوسره موازنہ کوی، خکہ چي دی دحافظہ پہ اعتبار سرہ کمزوری دی،، -

دغہ شان ابن دحیہ هم دامام ابن معین عجلې نہ نقل کری دی،، لیس بحجہ،، - (۷)

دغہ شان ابن خراش وائی،، صدوق یخطئ من حفظه، واذحدث من کتابه فهو ثقہ،، - (۸) لیکن حافظ

ذہبی عجلې دهغه پہ بارہ کنبی ددی قسمہ اقوال نقل کولوسره فرمائی،، هو ثقہ مطلقا،، - (۹)

داعین ممکنہ ده چي امام یحیی القطان عجلې دهغه صرف دحافظہ پہ بنیاد باندی دروایت

شدہ احادیثوپہ بارہ کنبی فرمائی وی، دامام یحیی بن معین عجلې تبصرہ هم پہ دی باندی محمول کولوشی خکہ چي پہ خپلہ هم دهغه نہ ددہ توثیق منقول دی، کوم چي مونږ ذکر کری دی۔

بیا حافظ ابن حجر عجلې فرمائی،، اکثر ما اخرجہ له البخاری مما تویع علیہ، واحتج به الجعاعه،، - (۱۰)

یعنی،، امام بخاری عجلې چي دهغه نہ کوم احادیث روایت کری دی دا کثرو متابعت موجود

دی او دهغی سرہ ټولو اصحاب اصول سته احتجاج کری دی،، -

ابن حبان عجلې هم دی په کتاب الثقات کنبی ذکر کری دی۔ (۱۱)

ددہ انتقال کال ۱۸۷ هجري کنبی شوې دی۔ (۱۲) - رحمه الله تعالى رحمة واسعة

(۱) تهذيب التهذيب (ج ۱۰ ص ۲۸)۔

(۲) حواله بالا۔

(۳) ميزان الاعتدال (ج ۴ ص ۱۴۲)، رقم (۸۶۴۸)۔

(۴) الكاشف (ج ۲۲۷۹)، رقم (۵۵۴۶)۔

(۵) تقريب التهذيب (ص ۵۳۹)، رقم (۶۷۸۵)۔

(۶) تهذيب التهذيب (ج ۱۰ ص ۲۲۸)۔

(۷) ميزان الاعتدال (ج ۴ ص ۱۴۲)، رقم (۸۶۴۸)۔

(۸) حواله بالا۔

(۹) حواله بالا۔

(۱۰) هدى السارى (ص ۴۴۴)۔

(۱۱) الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۵۲۱، ۵۲۲)۔

(۱۲) تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۲۵۵)۔

۵) ابی : دا دمتر بن سلیمان والد سلیمان بن طرخان (۱) تیمی بصری رحمته الله دی، اصلاً قبیله تیم سره دده سره تعلق نشته، چونکه په دې کښې پاتې شوی وو ذدې وجې نه د.. تیمی، نسبت سره معروف شو. (۲)

دې د حضرت انس رضی الله عنه نه علاوه ابو عثمان نهدي، یزید بن عبدالله بن الشخیر، امام طاؤس، ابو مجلز، یحیی بن یعر، بکر بن عبدالله المزنی، حسن بصری، ثابت بنانی قتاده، رقبه بن مصقله رحمته الله وغیره نه روایت کوی.

او د دوی نه روایت کونکو کښې ابواسحاق سبیعی، معتمر بن سلیمان، شعبه بن الحجاج، سفیان ثوری، حماد بن سلمه، یزید بن زریع، عبدالله بن المبارک، هشیم بن بشیر، سفیان بن عیینه، اسماعیل بن علیه، یحیی القطان، محمد بن فضیل او یزید بن هارون رحمته الله وغیره ډیر حضرات دی. (۳)

امام شعبه رحمته الله فرمائی، «مارایت احدا اصدق من سلیمان التیمی»، (۴) یعنی، «ما د سلیمان تیمی نه لوی څوک صادق نه دې موندلې»،

امام احمد بن حنبل، امام یحیی بن معین او امام نسائی رحمته الله فرمائی، «ثقة»، (۵)

امام عجلې رحمته الله فرمائی، «تابعی ثقة وکان من خيار اهل البصرة» (۶) یعنی، «دا تابعی او ثقة دې اود دوی شمیر د اهل بصره په صالح ترین خلقو کښې کیږي»،

امام ابن سعد رحمته الله فرمائی، «وکان ثقة کثیر الحديث»، (۷)

سفیان ثوری رحمته الله فرمائی، «حفاظ البصريين ثلاثة : سليمان التيمي، وعاصم الاحول، وداود بن ابی هند،

وکان عاصم احفظهم»، (۸) یعنی، «د بصرې اعلى ترین حافظ حدیث درې دی یو سلیمان تیمی، دویم عاصم الاحول، دریم داود بن ابی هند، بیا په دې ټولو کښې عاصم د ټولو نه زیات احفظ

دې»،

(۱) د،، طرخان.. د تلفظ په سلسله کښې علامه مجدالدین فیروز آبادی او علامه زبیدی رحمته الله فرمائی، «(طرخان بالفتح ولانضم) انت (ولاتکسر، وان فعله المحدثون) والصواب : الاقتصار على الفتح.. تاج العروس (ج ۲ ص ۲۶۹) _ حافظ ابن حجر رحمته الله په هدی الساری کښې، «طاء.. باندې صرف کسره ضبط کړې ده _ اوگوری (۲۲۲۰) او حافظ مغلطانې رحمته الله د ابو علی جیانی رحمته الله کتاب، «تقلیدو المهمل.. نه نقل کړی دی،، طرخان بکسر الطاء المهمل، ويقال : بضمها.. اوگوری اکمال تهذیب الکمال (ج ۶ ص ۷۰) (۱) اوگوری تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۵) _

(۲) د شیوخو او تلامذه د پاره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۸) _

(۳) تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۸) _

(۴) تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۸) _

(۵) تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۸) _

(۶) الطبقات الکبری (ج ۷ ص ۲۵۲) _

(۷) تهذیب الکمال (ج ۱۲ ص ۹)، والجرح والتعديل (ج ۴ ص ۱۲۱) _ رقم (۵۶۵۸) _

ابن حبان رحمہ اللہ بہ کتاب الثقات کتبی فرمائی .. کان من عباد اهل البصرة وصالحهم ثقة، واتقاناً، وحفظاً، وسنة،، (۱)

امام دارقطنی رحمہ اللہ دوی لرہ ثقہ،، او رجل حافظ ګرزولی دے،، (۲)

حافظ ذہبی رحمہ اللہ فرمائی .. الامام احد الاثبات،، (۳)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی .. ثقة عابد،، (۴)

البتہ امام یحییٰ بن معین رحمہ اللہ نہ منقول دی چہ دوی بہ تدلیس کولو۔ (۵)

غالباً ہم دا وجہ دہ چہ امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی .. وما روى عن الحسن وابن سيرين فهو صالح اذا قال: سمعت او قلت،، (۶)

سلیمان تیمی رحمہ اللہ ددیرو تابعینونہ روایت کوی، لیکن علماؤ ددی تصریح کړې دہ چہ دہ تہ ددوی نہ سماع حاصلہ نہ دہ، دغہ شان سلیمان تیمی دنافع، عطاء، عکرمہ، اوسعید بن المسیب نہ چہ کوم روایاتونہ نقل کوی هغہ مراسیل دی۔ (۷)

اودوی دحضرت انس رضی اللہ عنہ نہ روایت کوی، نو حافظ ابن حجر رحمہ اللہ .. سلیمان عن ابی مجلز عن انس،، بہ طریق سرہ مروی دیوروايت لاندې فرمائی :

.. قد تقدم في باب الحمد للعاطس ،، لسلیمان التیمی حدیث عن انس بلا واسطه، وقد سمع من انس عدة احاديث،، وروی عن اصحابه عنه عدة احاديث وفيه دلالة على انه لم يدلس،، (۸)

یعنی .. د سلیمان تیمی یو حدیث کوم چہ هغہ دحضرت انس رضی اللہ عنہ نہ بلا واسطه نقل فرمائی .. باب الحمد للعاطس،، کتبی تیر شوې دے، دے دحضرت انس رضی اللہ عنہ نہ بلا واسطه خو احادیث روایت کوی. او ډیر روایاتونہ هم دحضرت انس رضی اللہ عنہ نہ بالواسطه روایت کوی۔ اودا ددی خبرې دلیل دے چہ دے تدلیس نہ کوی،،

ددوی تدلیس۔ علی سبیل التسلیم۔ داسې ووچې علماؤ ددی تحمل کړې دے، دغہ شان حافظ مزی رحمہ اللہ ددوی دتدلیس هړوڅه ذکر نہ دے کړې۔

(۱) اکمال تهذيب الكمال لمغلطای (ج ۶ ص ۷۰) وتهذيب التهذيب (ج ۴ ص ۲۰۲)۔

(۲) تعليقات تهذيب الكمال (ج ۱۲ ص ۱۳)۔

(۳) ميزان الاعتدال (ج ۲ ص ۲۱۲) رقم (۳۴۸۱)۔

(۴) تقريب التهذيب (ص ۲۲۵)، رقم (۲۵۷۵)۔

(۵) كما في رواية الدوري عن ابن معين _ انظر تعليقات الكاشف (ج ۱ ص ۴۶۱)، رقم (۲۱۰۲) _

(۶) التاريخ الكبير (ج ۴ ص ۲۱)، رقم (۱۸۲۸)، وفي تهذيب التهذيب (ج ۴ ص ۲۰۲) : .. اذا قال : سمعت او حدثنا _

(۷) اوگوری تهذيب التهذيب _ ج ۴ ص ۲۰۳، ۲۰۲ _

(۸) فتح الباری (ج ۱۱ ص ۲۳)، کتاب الاستئذان باب آية الحجاب _

دغه شان حافظ ابن حجر رحمته الله هم په .. هدی الساری .. کښې چې په کوم فصل کښې متکلم فيه رواة د بخاری ذکر کړی دی هغې کښې نې ددوی تذکره نه ده کړې -

حافظ ابن حجر رحمته الله دې لره په خپله رساله .. تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس، .. کښې .. په مرتبه ثانيه، .. کښې ذکر کړې دی، او دا مرتبه دهغې حضراتو دپاره مخصوص ده کومو چې به ډیر کم تدلیس کولو، او ائمه ددوی دتدلیس تحمل کولوسره ددوی دا حدیثوپه خپلو کتابونو کښې تخریج کړې دي - (۱)
ددوی مناقب بې شمیره دي، دتفصیلی حالاتو او واقعاتو دپاره کتب سیر او خاص طور باندې .. حلیۃ الاولیاء، .. (۲) ته مراجعت او کړئ -

۱۴۳ هجري کښې هغوی وفات شوي دي - (۳) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

(۴) حضرت انس رضي الله عنه: د حضرت انس رضي الله عنه حالات د کتاب الايمان، .. باب من الايمان ان يحب لاهيه ما يحب لنفسه، .. لاندې تیر شوی دی - (۴)

قوله: قَالَ ذَكَرَ لِي أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ لِمُعَاذٍ: حَضَرْتُ أَنَسَ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرماني چې ماته بيان شو چې حضور ﷺ حضرت معاذ رضي الله عنه ته او فرمايل -

دلته .. ذکرې، .. دمجهول صيغه ده، حافظ رحمته الله فرماني چې د حضرت انس رضي الله عنه ته چا بيان کړو؟ په يو طريق کښې هم ماته ددې صراحت ملاؤ نشو (۵) دغه شان شاته د حضرت جابر رضي الله عنه روايت تیر شوی دي، چې په هغې کښې هغه فرماني .. اخبرنا من شهد معاذ حين حضرته الوفاة (۶) په دې کښې هم د .. من شهد، .. مصداق څوک دي؟ يقيني طور باندې معلوم نه دي، پخپله براه راست دي دواړو حضراتو د حضرت معاذ رضي الله عنه نه ددې حديث سماع معلومه نه ده، ځکه چې د حضرت معاذ رضي الله عنه انتقال په وخت شام کښې کيدوپه دغه وخت کښې حضرت انس رضي الله عنه او حضرت جابر رضي الله عنه په مدينه منوره کښې وو - (۷)

البته د صحيح بخاری په کتاب الجهاد کښې هم داسې يو روايت د حضرت معاذ رضي الله عنه نه مروی دي کوم چې دهغوی نه عمرو بن ميمون اودی رضي الله عنه نقل کوي، (۸) دي دمشهور مخضرمينونه

(۱) اوگوري تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس (ص ۱۳ و ۲۳) وتعليقات الكاشف (ج ۱ ص ۴۶۱)، رقم (۲۱۰۲) -

(۲) اوگوري حلية الاولياء (ج ۳ ص ۲۷ - ۳۷) -

(۳) الكاشف (ج ۱ ص ۴۶۱)، رقم (۲۱۰۲) -

(۴) كشف الباري (ج ۲ ص ۶) -

(۵) فتح الباري (ج ۱ ص ۲۲۷) -

(۶) مسند احمد (ج ۵ ص ۲۳۷)، رقم (۲۲۴۱۰) -

(۷) فتح الباري (ج ۱ ص ۲۲۷) -

(۸) صحيح البخاري (ج ۱ ص ۴۰۰)، كتاب الجهاد، باب اسم الفرس والحمار، رقم (۲۸۵۶) -

دې، دغه شان امام نسائی په سنن کبری کښې هم داسې قسمه روایت د حضرت معاذ رضی الله عنه حضرت عبدالرحمن بن سمره رضی الله عنه نقل کوی (۱)، ددې دواړو روایتونونه استیناس کیدیشی چې دلته حضرت انس اودغه شان د حضرت جابر وړاندې نقل کولووالا عمرو بن میمون یا عبدالرحمن بن سمره کښې به یووی - (۲)

قوله: مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لَا يَشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ: کوم سړې چې الله تعالی سره په دې حال کښې ملاؤ شى چې الله تعالی سره نې هیڅ څیز هم شریک نه نى جوړ کړې نو هغه به جنت کښې داخلېږي

بعضې حضرات وائي چې .. من لقي الله، نه مراد دې .. من لقي الاجل الذي قدره الله، يعنى الموت، گویا د لقاء الله نه .. مرگ، مراد دې، داهم امکان دې چې .. لقاء الله .. نه بعثت .. یا .. رؤیت باری، مراد وی (۳) یعنی په کومه ورځ چې به دوباره ژوندی راپاسی، یا په کومه ورځ باندې چې به د الله تعالی رؤیت حاصلېږي او هغه کله شرک نه وی کړې نو هغه به جنت کښې داخلېږي. بیا دلته .. لا يشرك به شيئا، کښې صرف په نفی اشتراک باندې اکتفا کړې شوي ده. اثبات توحید ذکر نه دې کړې، لیکن اقتضاء دلته .. توحید، ملحوظ دې، دغه شان .. توحید .. سره اثبات رسالت او نور ضروریات هم لزوما ملحوظ دی -

او دا داسې دی څنگه چې وئیلې کیږي .. من توضا صحت صلاته، - اوددې مطلب دا وی چې چا اودس او کړو اودنور وشرائط طولحظ نى هم اوساتی نودده مونځ به درست وی -

اوس به دمذکوره عبارت مطلب داوی چې دکوم سړي مرگ په داسې حال کښې راغلې وی چې هغه په هغې ټولواورو باندې ایمان لري په کومو چې ایمان لرل ضروری وی نو هغه به جنت ته داخلېږي - (۴)

دلته د .. دخل الجنة، الفاظ دی، چې په کوم کښې د جنت د دخول عمومی خبر دې، که قبل التعذيب داخل وی او که بعد التعذيب، اوددې نه رومبی حدیث کښې .. حرمة الله على النار، الفاظ وونو هلته هغه مشهور اشکال راپېښ شوي وو دکوم تقریر چې مونږ کړې دې او وئیلې مو دی چې دې حدیث نه مرجئو استدلال کړې دې او ددې تردید هم په تفصیل سره راغلې دې، لیکن دا اشکال به په دې حدیث باندې نه کیږي - (۵) والله اعلم

(۱) اوگوری سنن النسائی الکبری (ج ۶ ص ۲۷۹)، کتاب عمل اليوم والليلة، باب ثواب من کان يشهد ان الا اله الا الله، رقم (۱۰۹۷۵-۱۰۹۷۸) -

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۷ و ۲۲۸) -

(۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۷ و ۲۲۸) -

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۸) -

(۵) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۸) -

قوله: قَالَ أَلَا أَبَيَّرُ النَّاسَ: حضرت معاذ رضی اللہ عنہ عرض اوکړو چې زه هغې خلقوته خوشخبری نه اوروم؟

قوله قَالَ «لَا»: نو هغوی او فرمانیل نه، یعنی خلقوته دا خوشخبری مه اوروه،
قوله: إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَكَلَّوْا: ماته ویره ده چې هغوی به په دې باندې تکیه اولگوي او کښې به.

په بعضو نسخو کښې د «ان»، لفظ موجود نه دې او عبارت داسې دې .. لا اخاف ان يتكلوا، په دې صورت کښې یاد ساتل پکار دی چې مطلب هم هغه دې کوم چې مونږ شاته بیان کړې دې «یعنی، لا»، مستقل جمله ده او «اخاف ان يتكلوا»، جمله استینافیه ده. او مطلب دې «لا تشبههم، فاني اخاف ان يتكلوا» (۱)

دا خبره د حسن بن سفیان په مسند کښې په وضاحت سره راغلې ده، چې دهغې الفاظ دی «قال: لا دعهم فليمتنا فسواءی الاعمال، فاني اخاف ان يتكلوا» (۲)، یعنی «هغوی ته خوشخبری مه اوروه بلکه هغوی لره په اعمالو کښې دیو بل نه مخکښې کیدو ته پریږدده، ځکه چې ماته ویره ده، چې هغوی به خوشخبری اوریدو سره په دې باندې تکیه اولگوي او کښې به»،
د حدیث باب د ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکور باب لاندې د دواړو حدیثونو د ترجمه الباب سره مطابقت بلکې واضح دې چې په هغې کښې د حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ لره د علم خبره ښودل او بیا دعا مو خلقو د ښودنې نه منع کول مذکور دی. والله سبحانه وتعالى اعلم

هـ- باب: الْحَيَاءُ فِي الْعِلْمِ.

«حیا»، سره متعلق جمله امور مونږ په تفصیل سره شاته ذکر کړی دی. (۳)
باب سابق سره مناسبت: د دې باب د سابق باب سره مناسبت دا دې چې سابقه باب کښې ذکر دی چې په مخصوص حالت کښې دیو علم خاص خاص خلقو سره تخصیص کیدوشی.
اوس په دې باب کښې امام بخاری رحمته اللہ علیہ تنبییه کول غواړي چې کوم یو کس دا اوگنډی چې دا علم دچا سره خاص دي، نود تپوس کولو نه دې حیا نه کوی چې د حیا دوجې نه کښې، بلکه ده لره پکار دی چې په هر صورت کښې د امور دینیه او امور دنیاویه متعلق سوال کوی او په دې سلسله کښې دې د حیا نه کار نه اخلی. (۴) والله اعلم.
مقصد د ترجمه الباب: امام بخاری د دې ترجمه نه څه بیانول غوښتل غواړي؟

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۸)۔

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۸)۔

(۳) اوگوری کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۱-۶۷۶) کتاب الایمان، باب امور الایمان۔

(۴) اوگوری عمدة القاری (ج ۲ ص ۲۱۰)۔

عام شارحین حافظ ابن حجر^(۱) علامه سندھی^(۲) شاه ولی الله^(۳) وغیره رانی دا ده چې امام بخاری^(۴) د حیا، فی العلم مذمت بیانول غواړی او دا بنودل غواړی چې علم کښې حیا نه ده کول پکار، ځکه څوک چې په علم کښې حیا کوی هغه د علم نه محرومیږي، د امام مجاهد اثر او بیا د حضرت ام سلمه^(۵) روایت او د حضرت ابن عمر^(۶) واقع ددې حیا مذموم کیدو باندې دال دی.

خود ابن بطل، کرمانی، شیخ الاسلام زکریا انصاری، علامه عینی او حضرت کشمیری^(۷) رانی دا ده چې دلته د امام بخاری^(۸) غرض تفصیل دې چې بعضو مواقعو کښې حیا کول مذموم ده او ترک حیا محمود دی او په بعضې مقاماتو کښې ترک حیا مذموم ده او حیا کول محمود ده.

چرته چې استعمال حیا مطلوب وی او ممدوح وی دهغې د اثبات دپاره د حضرت ام سلمه^(۹) او د حضرت ابن عمر^(۱۰) روایاتونه راوړلې دي او چرته چې ترک حیا مطلوب او محمود دی هلته د حضرت عائشه^(۱۱) او د امام مجاهد^(۱۲) اثرنې ذکر کړې دي.

حضرت شیخ الهندي^(۱۳) فرمائی: «مؤلف، ترجمه مطلقه کیخوده، عدم استحباب او استحباب څه نې هم اونه وئیل، په ظاهره باندې معلومیږي چې عدم استحباب مقصود دي، کما صرح به الاعلام او قول د مجاهد^(۱۴) او قول د صدیقه^(۱۵) نه هم دا ظاهره ده، خو د تامل نه پس د معلومیږي چې د مؤلف په ذهن کښې ددې څه تفصیل شته، ددې اشاراتونه بنودل غواړي، ځکه نې د ترجمه سره د حکم تصریح نه ده فرمائیلي، ارشاد «ان الله لا يستحي من الحق»، سراسر حق او مسلم دي، خود مؤلف مقصود دا دي چې ددې معنی دا ده چې په وجه د حیا د علم او تفقه نه محرومه پاتې نشي، دا مطلب نه دي چې حیا دې نه کوی او د تعلیم او تعلم په وخت دي حیا خاته نه پرېږدي، چې څه وئیل غواړي بغیر د سوچ او فکر نه دی وائی،».

خلاصه دا چې په ترجمه الباب «الحياء في العلم»، کښې دوه خبرې قابل لحاظ دي، اصل دا چې حیا دوجې نه د علم او تعلم نه محروم پاتې نشي او په دې کښې چاته تامل نشي کیدې، ددې د تائید دپاره مؤلف «ترجمه»، لاندې د مجاهد^(۱۶) اثر او د حضرت صدیقه^(۱۷) اثريان کړه او په دې باندې نې قناعت اوکړو.

دوئم دا چې په تعلیم او تعلم کښې حتی الوسع حیا کول مستحسن دی، یعنی مواقع حیا کښې خوهرگز دې داسې نه کوی چې د علم نه محروم پاتې شي خود محرومي نه دېچکيدوسره څومره چې حیا کولوشی نو د مستحسن دی «الحياء من الايمان»، او «الحياء خير كله»، په دې

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۹)۔

(۲) حاشية السندی علی صحيح البخاری (ج ۱ ص ۷۱)۔

(۳) شرح تراجم ابواب صحيح البخای (ص ۱۶)۔

(۴) اوگورئی شرح صحيح البخاری لابن بطل (ج ۱ ص ۲۱۰)۔ وشرح الکرمانی (ج ۲ ص ۱۶۰)۔ و تحفة

الباری (ج ۱ ص ۱۴۵)۔ وعمدة القاری (ج ۲ ص ۲۱۰) و فیض الباری (ج ۱ ص ۲۲۷)۔

جزء کنبی قدری خفاء ده او دمؤلف دطرز نه معلومیږی چې مقصود اصلی ددې جزء بیان کول دی.

اوپه دې باب کنبی نې دوه حدیثونه بیان کړي دي. هغه دواړه ددې جزء دلیلونه دي. په اول حدیث کنبی چې کوم دحضرت ام سلیم رضی الله عنه قصه مذکور ده دهغې نه خوبالبداهت دحیا ثبوت دوباره اوډریم باره کیږی، اوگوری ام سلیم چې حاضره شوه او قبل السؤال نې چې کوم عرض اوکړو، یا رسول الله، ان الله لا یستحی من الحق،، داحیا نه ده نوڅه دی؟ حضرت ام سلمه رضی الله عنها ته نسبت دي،، ففطت امر سلمة وجهها،، نوهغوی او فرمائیل،، تربت یبینک فم یشبهها ولدها،،

ارشاد،، تربت یبینک،، نه دحیا نبوی ډیره لطیفه خوشبو راوړی، خو په دې حالت حیا کنبی هم دتعلیم اوتعلم فرض چې څنگه کیدی شوداء نې کړو اومقصود لره نې فوت کیدو ته پرې نه خو.

زمونږ د معروضاتو دتائید دپاره یوه قوی قرینه دا هم ده چې ددې باب نه پس دویم باب،، من استحیا فامر غیره بالسؤال،، منعقد کولوسره نې دحضرت علی رضی الله عنه روایت،، کنت رجلا مذاه....،، بیان کړې دي. چې دهغې نه معلومیږی چې په وجه دحیا نه دسؤال ترک کولو کنبی څه حرج نشته، البته پکار دی چې دبل چا په وسطه سره دحکم شرعی نه ځان خبر کړې شی، دعلم نه محرومه پاتې نشی.

اوس پاتې شودویم روایت، یعنی دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایت کوم چې په ابواب العلم کنبی مکرر تیر شوې دي،، ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: ان من الشجر شجرة لا یسقط ورقها.... ددې په مطابقت کیدشی چاته تردد وی، خومعروضاتو سابقه مطابق هم دا ذهن ته رازی چې دمؤلف رحمه الله غرض هم دا دي چې ابن عمر په وجه دحیا کوم سکوت اختیار کړو اوجواب نې ور نه کړو دا حیا هم مستحسن ده، داحیا هغه نه ده کومه،، ان الله لا یستحی من الحق،، یا،، لا یتعلم العلم مستحی ولا مستکبر،، مخالف ده. ددې مخالف صرف هغه ده کوم چې دحیا دوجې نه علم ترک کړی. دچا نه تپوس نه کوی او دعلم نه محروم پاتې شی. دحضرت ابن عمر په سکوت کنبی هم ددې احتمال نشته، اول خوداسکوت عن الجواب دي، عن السؤال نه دي، دویم ابن عمر رضی الله عنه ته پته وه چې کوم جواب واقعی جواب دي هغه به نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائی چې ټولوته به معلومه شی، باقی دحضرت عمر رضی الله عنه ارشاد هغه صرف دمسرت قلبی اظهار دپاره وو، دي نه دابن عمر رضی الله عنه دسکوت کراهیت اوهغه هم شرعی، دپوهې نه ډیره لرې ده، کما قال بعض الاعلام_ والله تعالی اعلم،،^(۱)

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ مُسْتَحْيٍ وَلَا مُسْتَكْبِرٌ: امام مجاهد رحمه الله فرمائی حیا کولو والا علم نشی حاصلولې او دتکبر کولو والا.

امام مجاهد بن جبر مکی رحمه الله حالات هم په کتاب العلم کنبی،، باب الفهم فی العلم،، لاتدي

تیرشوی دی - (۱)

دامام مجاهد رحمه الله ددی اثر تخریج دامام مجاهد رحمه الله مذکوره اثر لره ابو نعیم رحمه الله په .. حلیۃ الاولیاء، امام دارمی رحمه الله په خپل .. سنن، کنبی عبدالغنی بن سعید رحمه الله په .. ادب المحدث، کنبی او امام بیهقی رحمه الله په .. المدخل، کنبی موصولا تخریج کړې دي - (۲)
د مذکوره اثر مطلب دامام مجاهد رحمه الله مذکوره اثر مطلب واضحه دي چې کوم سپړی کنبی حیا وی یا تکبر وی هغه علم نشی حاصلولې -

د.. حیا، مطلب دا دي چې طالب علم په خپل زړه کنبی دا اوگنړې چې که ما د سوال اوکړو نو خلق به څه وانی چې دده څه خوځه هم نه دی معلوم. دده خو دا وړه شان خبره هم نه ده معلومه. اومتکبره سپړی دا فکر کوی او هو: که زه سوال کوم نو دخلقو په وړاندې به زما سپکاوی وی او زه به سپک اوگنړلې شم، حالانکه زما په وړاندې دنور خلقو څه حیثیت دي.

علامه عینی رحمه الله فرمائی: «وللعلم آفات، فاعظمها: الاستكاف، وشرته: الجهل والنزلة في الدنيا والاخرة»، (۳) یعنی: «علم سره ډیر آفتونه لگیدلی دی، په دې کنبی دپولونه لوی آفت تکبر دي او ددې نتیجه جهالت سره سره په دنیا او آخرت کنبی ذلت ظاهریږي»..

امام ابوحنیفه رحمه الله نه چا تپوس اوکړو چې دا عظیم علم تاسو څنگه حاصل کړو؟ نو وئی فرمائیل: «ما بخلت بالافادة ولا استكفت عن الاستفادة»، (۴) یعنی: «ما نورو ته علمی فائده رسولو کنبی بخل نه دي کړې او نه ما دبل چانه په استفاده کولو کنبی عار نه دي اوگنړلو»..
قوله: وَقَالَتْ عَائِشَةُ نَعَمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ لَمْ يَمْنَعُهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَّقَمْنَ

فِي الدِّينِ: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې دانصارو زنانہ څه ډیرې ښې دي ددین دپوهې په سلسله کنبی هغوی لره حیا نه مانع کیږي -

دحضرت عائشه رضی الله عنها مختصر حالات د، «بدع الوسی»، په دویم حدیث سره تیرشوی دی - (۵)
د حضرت عائشه رضی الله عنها د مذکوره اثر تخریج: دي اثر لره امام مسلم رحمه الله په خپل «صحیح»، کنبی (۶)، امام ابوداود رحمه الله په خپل سنن کنبی (۷)

(۱) اوگورئ کشف الباری (ج ۳ ص ۳۰۷) -

(۲) اوگورئ حلیۃ الاولیاء لابی نعیم (ج ۳ ص ۲۸۷) - سنن الدارمی (ج ۱ ص ۱۴۷) المقدمة، باب البلاغ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وتعليم السنن، رقم (۵۵۱) - وتغليق التعليق (ج ۲ ص ۹۳) -

(۳) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۱۰ -

(۴) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۱۰ -

(۵) کشف الباری (ج ۱ ص ۲۹۱) -

(۶) صحیح مسلم، کتاب الحيض، باب استحباب استعمال المغتسلة من الحيض فرصة من مسك في موضع

الدم، رقم (۷۵۰) -

(۷) سنن ابی داود، کتاب الطهارة، باب الاغتسال من المحيض، رقم (۳۱۶) -

امام ابن ماجه رحمته الله په خپل سنن کښې ^(۱)، امام احمد رحمته الله په خپل مسند... کښې ^(۲)، او امام عبدالرزاق صنعاني رحمته الله په مصنف... کښې ^(۳)، موصلا تخریج کړې دي. ^(۴)
دمذکورۀ اثارو دترجمة الباب سره مطابقت ددې دواړو اثارو مطابقت دترجمة الباب سره واضحه دي چې دعلم په سلسله کښې حیا لره مانع نه دی جوړول پکار، نودغه شان دامام مجاهد رحمته الله اثر په دې خبره باندې دلیل دي چې کوم سرې حیا لره مانع جوړه وی نوهغه به علم حاصل نه کړی، لهاد طلب علم په سلسله کښې ترک حیا مطلوب او محمود ده -
دغه شان دحضرت عائشه رضی الله عنها اثر په ښکاره طور باندې دلالت کوی چې دعلم اوفقه حاصلولو په سلسله کښې حیا مانع گرزول صحیح نه دی، څنگه چې دانصارو زنانو تعریف اومدحه په دې سلسله کښې کړې شوې ده چې هغوی په طلب علم کښې دترک حیا نه کار اخستې دي، کوم چې په دې څې کښې محمود اومطلوب دي. ^(۵)

،،نعم، فعل مدح دي، او دې سره کله تاء د تانیث لگوی کوم چې ددې فعل دکیدو دلیل اوعلامت دي اوکله ددې دغیر منصرف کیدو دوجې نه تاء دتانیث نه بغیر استعمالیږي، گویا چې په دې کښې دحرف مشابعت پیدا کیږي، دلته دحضرت عائشه رضی الله عنها په کلام کښې په دې دویمې طریقې سره ،،نعم النساء..... استعمال شوې دي. ^(۶) والله علم -

[۱۳۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ زَيْنَبِ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ ^(۷) قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ ابْنُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

^(۱) سنن ابن ماجه، كتاب الطهارة، باب في الحائض كيف تغتسل؟ رقم (۶۴۲) -

^(۲) مسند احمد (ج ۶ ص ۱۴۸)، رقم (۲۵۱۶۰) -

^(۳) مصنف عبدالرزاق (ج ۱ ص ۳۱۴)، كتاب الحيض، رقم (۱۲۰۸) -

^(۴) مزید تفصیل دپاره اوگوری تغلیق التعلیق (ج ۲ ص ۹۵ و ۹۴) -

^(۵) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۱۰ -

^(۶) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۱۰ -

^(۷) قوله : ام سلمه رضى الله عنها : احديث اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه (ج ۱ ص ۴۲) كتاب الفسل (الوضوء)، باب اذا احتلمت المرأة رقم (۲۸۲)، و(ج ۱ ص ۴۶۸ و ۴۶۹) كتاب احاديث الانبياء باب : ۰ واذ قال ربك للملائكة انى نجعل فى الارض خليفة) رقم (۳۳۲۸) و(ج ۲ ص ۹۰۰) - كتاب الادب، باب التسمم والضحك، رقم (۶۰۹۱) و(ج ۲ ص ۹۰۴) - كتاب الادب، باب مالا يستحيامن الحق للفقهاء فى الدين، رقم (۶۱۲۱) - ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحيض، باب وجوب الفسل على المرأة بخروج المنى منها، رقم (۸۱۲) - والترمذى فى جامعه فى كتاب الطهارة، باب غسل المرأة ترى فى منامها ما يرى الرجل، رقم (۱۲۲) - والنسائى فى سننه الصغرى، فى كتاب الطهارة، باب غسل المرأة ترى فى منامها ما يرى الرجل، رقم (۱۹۷)، وفى سننه الكبرى، فى كتاب الطهارة، باب ايجاب الفسل على المرأة اذا احتلمت ورات الماء، رقم (۲۰۱) - وابن ماجه فى سننه، فى كتاب الطهارة باب فى المرأة ترى فى منامها ما يرى الرجل، رقم (۶۰۰) - واحمد فى مسنده (ج ۶ ص ۳۰۶) مسند ام سلمه، رقم (۲۷۱۴۸) -

فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ، فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلِ إِذَا اخْتَلَمَتْ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِذَا رَأَيْتِ الْمَاءَ». فَقَطَّطَتْ أَمْسَلَمَةً -تَعْنِي وَجْهَهَا- وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ «نَعَمْ تَرَبَّتْ يَمِينُكَ فِيمَا تُشَبِّهُهَا وَلَدَهَا».

رجال الحديث

- ① محمد بن سلام : دا ابو عبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمی البیکندی رحمته الله دی، دده حالات په کتاب الایمان، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : انا اعلمکم بالله، وان المعرفة فعل القلب....، لاندې تیرشوی دی - (۱)
- ② ابو معاویه : دا محمد بن خازم التمیمی السعدی الکوفی رحمته الله دی، ابو معاویه دده کنیت دی، په بچین کښې دخلورو یا اتهو کالو په عمر کښې نابینا شوې وو، دې وجې نه به ابو معاویه الضریرنومي دو - (۲)
- دې دامام اعمش، شعبه بن الحجاج، هشام بن عروه، یحیی بن سعید الانصاری، ابواسحاق شیبانی او ابومالک اشجعی رحمته الله وغیره حضراتونه روایت کوی -
- اودده نه روایت کونکو کښې ددوی شیخ ابن جریج، اعمش، یحیی بن سعید القطان، احمد بن حنبل، یحیی بن معین، ابوبکر بن ابی شیبہ، عثمان بن ابی شیبہ، اوخیثمہ، قتیبہ بن سعید، احمد بن منیع، صدقه بن الفضل او سعید بن منصور رحمته الله وغیره دی - (۳)
- امام احمد او امام ابن معین نه تپوس او کړې شو چې ابو معاویه او په جریر کښې څوک زیات ستاسو په نزد ډیر قوی دي او خوښ دي ؟ ونې فرمائیل دامام اعمش دا حدیثو په سلسله کښې ابو معاویه زموږ په نزد ډیر خوښ دي - (۴)
- امام اعمش رحمته الله ابو معاویه ته خطاب کولوسره فرمائی،، امانت، تقد ربطت راس کيسك،، - (۵)
- یعنی تا خود خپلې تیلې خله په مطبوطیا سره تړلې ده،، گویا چې د قوت حفظ طرف ته اشاره ده.
- امام شعبه رحمته الله فرمائی،، هذا صاحب الاعمش فاعرفوه،، - (۶)
- یعنی دا د اعمش خاص شاگرد دي، ده لره ښه او پیژنی،،
- ابونعیم رحمته الله فرمائی چې ابو معاویه دي د اعمش سره شل کالو پورې وو - (۷)
- په خپله ابو معاویه الضریر رحمته الله فرمائی،، البصراء كانوا على عيالا عند الاعمش،، - (۸)

① کشف الباری (ج ۲ ص ۹۳) -

② تعذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۱۲۳ او ۱۲۴) -

③ د شیخواو تلامذه د تفصیل دپاره او گورئ تعذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۱۲۴ او ۱۲۸) -

④ تعذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۱۲۸) -

⑤ تعذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۱۳۱) -

⑥ تعذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۱۳۱) -

⑦ تعذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۱۳۱) -

⑧ تعذیب الکمال (ج ۲۵ ص ۱۳۱) -

یعنی .. د اعمش سره د حدیثونو په سلسله کښې بېناگان حضرات هم زما محتاج وو...
ابو معاویه به فرمائیږي:

.. کل حدیث اقول فيه: .. فهو ما حفظته من في الحديث، وما قلت: .. وذكر فلان، فهو ما لم احفظه من فيه،
وقرئ على من كتاب، فعرفته، فحفظته مما قرئ على،،، (۱)

یعنی .. کله چې د .. حدثنا، لفظ سره حدیث بیان کومه نوددې مطلب دادې چې ما دغه حدیث
براه راست دمحدث دژبې نه اوریدلې دې او چې کله زه د .. ذکر فلان، و نیلو سره روایت کوم
نوددې مطلب دا دې چې ما دغه حدیث براه راست نه دې اوریدلې، زما دوړاندې دیو کتاب
نه لوستې شوې دې، او ما هغې لره یاد کړې دې،،،

احمد بن عمر الوکیعی رحمته الله فرمائی،، ما در کنا احدا کان اعلم با حدیث الاعمش من ابی معاویه،، (۲)

امام عجلې رحمته الله فرمائی،، کونی ثقة، یری الارعاء، وکان لهن القول فيه،، (۳)

امام نسائی رحمته الله فرمائی،، ثقة،، (۴)

ابن خراش فرمائی،، صدوق، وهو في الاعمش ثقة، وفي غيره فيه اضطراب،، (۵) یعنی،، دې صدوق دې،
دا عمش په احادیثو کښې ثقة دې، دده نه علاوه د باقی حضراتو روایتونو کښې څه اضطراب
موندې شی،،،

ابن حبان رحمته الله فرمائی،، کان حافظا متقنا، ولكنه كان مرجئا،، (۶)

يعقوب بن شيبة رحمته الله فرمائی،، کان من الثقات، ورهباء لس وکان یری الارعاء،، (۷) یعنی،، هغه
دثقاتونه دې، کله تدلیس هم کوی، هغه د ارجاء قائل وو،،،

امام ابوداود رحمته الله فرمائی،، کان مرجئا،، (۸) بلکه هغه فرمائی،، ابو معاویه رئیس المرجئة
بالکوفة،، (۹)

(۱) تعذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۱۳۲) _

(۲) سير اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۷۶) _

(۳) سير اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۷۶) _

(۴) تعذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۱۳۲) _

(۵) تعذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۱۳۲) _

(۶) الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۴۴۲)، ونقل كل من المزي والذهبي بعد قوله: .. كان مرجئا،، خبيثا،، _

(۷) انظر تهذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۱۳۳) وسير اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۷۷) ولم احد هذه الزيادة في المطبوعة _

(۸) تعذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۱۳۲) _

(۹) تعذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۱۳۲) _

(۱۰) تعذيب الكمال (ج ۲۵ ص ۱۳۲) _

حافظ ذهبی رحمہ اللہ ددہ بہ تذکرہ کنبی لیکي .. الامام الحافظ الحجة احد الاعلام، _ (۱)

دغه شان هغه فرمائي .. محمد بن حازم الضير، ثقة ثبت، _ (۲)

ابن مسعود رحمہ اللہ فرمائي .. وكان ثقة كثير الحديث، يدلّس، وكان مرجئاً، _ (۳)

حاصل دتولو اقوالو دادې چې ابو معاوية محمد بن حازم الضير ثقہ او متقن راوی دې، دامام اعمش په احاديثو کنبي دهغه درجه ډيره لويه ده، اوچې کله دنورو حضراتو نه کوم رواياتو نه نقل کوي نو په کنبي هم غلطی کوي -

په دۀ باندې چې بعضي حضراتو کوم کلام کړې دې دهغې حاصل دا دې چې دې د مرجئة بلکه .. راس المرجئة، نه وو، کله تدليس هم کوي اود اعمش نه علاوه د باقي حضراتو په رواياتو لگ کمزوري وو -

ليکن عام محدثينوددۀ روايات قبول کړي دي - ددې وجه داده چې .. راس المرجئة، کيدو باوجود ددۀ داسې يو روايات هم مروی نه دې کوم نه چې دهغه دارجاء د بدعت ترويج کيږي - ترکومي پورې چې د تدليس تعلق دې، نو اول خو دې ډير تدليس نه کوي اوبيا ددۀ شمير په لوي ائمه حديث کنبي دې دچاچه معمولی تدليس نه علماء صرف نظر کړې دې - (۴)

ترکوم څې پورې چې دنورو حضراتو په رواياتو کنبي اضطراب اود کمزوري تعلق دې، نو په دې سلسله کنبي حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائي چې امام بخاري رحمہ اللہ اول خو دهغوی په احاديثو باندې اعتماد کړې دې کوم چې داعمش نه مروی دي، البته داعمش نه علاوه هشام بن عروه نه يوخوا حديث ئې اغستي دي، خودهغې متابعات موجود دې، اود بريد بن ابی برده نه ئې هم يو حديث اغستي دې، دهغې متابعت هم موجود دې - (۵)

هم دا وجه ده چې حافظ ذهبی رحمہ اللہ دهغه په باره کنبي په واضحه طور باندې ليکلي دي چې .. ثقة ثبت ما علمت فيه مقالاً يوجب وهنه مطلقاً، _ (۶)

يعني .. دې ثقہ او ثبت دې، ماته ددۀ په باره هيڅ داسې کلام معلوم نه دې کوم چې مطلق دهغه کمزوري لره مستوجب وي -

په ۱۹۴ هـ يا ۱۹۵ هـ ددۀ انتقال شوې دې - (۷) رحمه الله تعالى رحمة واسعة _

(۱) سير اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۷۳) -

(۲) ميزان الاعتدال (ج ۳ ص ۵۳۳)، رقم (۷۴۶۶) -

(۳) طبقات ابن سعد (ج ۶ ص ۳۹۲) -

(۴) اوگوري تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس (ص ۳۶) -

(۵) اوگوري هدي الساري (ص ۴۳۸) -

(۶) ميزان الاعتدال (ج ۳ ص ۵۳۳)، رقم (۷۴۶۶) -

(۷) سير اعلام النبلاء (ج ۹ ص ۷۷) -

⑤ هشام : دا هشام بن عروه بن الزبير بن العوام قرشی مدنی ﷺ دی. دده تفصیلی حالات

په کتاب الايمان ، باب حسن اسلام المرء ، لاندې تیر شوی دی - (۱)

⑥ ابيه «عروة بن الزبير» : دا حضرت عروة بن الزبير بن العوام قرشی اسدی مدنی ﷺ دی، دده

تفصیلی حالات هم په کتاب الايمان ، باب حسن اسلام المرء ، لاندې تیر شوی دی - (۲)

⑦ زينب بنت ام سلمة : دا د حضور اکرم ﷺ ربيبه. حضرت ام سلمه ؓ لور، زينب، بنت ابی

سلمه عبد الله بن عبد الاسد بن هلال مخزوميه قرشيه ؓ ده - (۳)

په حبشه کښې ددې ولادت شوې وو او ددې نوم بره کيخودې شوې وو. حضور اکرم ﷺ په

«زينب، سره بدل کړو» - (۴)

دا د حضور اکرم ﷺ نه علاوه حضرت زينب بنت جحش، حضرت عائشه، حضرت ام سلمه،

حضرت ام حبيبې او حضرت حبيبې بنت ام حبيبې رضي الله عنهن نه روايت کوي -

او دې نه روايت کونکو کښې امام شعبی، حميد بن نافع مدنی، عبید الله بن عبد الله بن عتبې

بن مسعود، عروه بن الزبير، علی بن الحسين، قاسم بن محمد، ابوسلمه بن عبد الرحمن بن

عوف، دهغوی خوي ابو عبیده بن عبد الله بن زمعه، ابوقلابه جرمی، کليب بن وائل، عمرو بن

شعيب او عراق بن مالک ؓ وغيره دي - (۵)

ددې شمير به د مدینه منورې په فقيه بنخو کښې کيدولو -

ابورافع الصائغ فرمائی ، « کنت اذا ذكرت امرأة فقيهة بالمدينة ذكرت زينب بنت ابی سلمة » -

دغه شان هغه فرمائی ، « وهي يومئذ اقعه امرأة بالمدينة » ، - (۶)

يو عجيبه خصوصيت ئې د ابيان شوې دې چې کله به حضور اکرم ﷺ غسل دپاره به

تشریف يور و نو حضرت ام سلمه ؓ به خپلې لور ته اوښل چې حضور اکرم ﷺ له ورشه ،

هله به هغه داخله شوه نو نبی ﷺ به ورته په مخ باندې داوبو خاسکی ور اوښندل او بيا به

ئې واپس کړه - ونيلې کيږي چې هغه معمره او ضعيفه شوې وه ليکن دهغې دمخ په خکله

اوتازگي کښې څه فرق راغلې نه وو - (۷)

په صحيح بخاري کښې دهغې براه راست روايت صرف يودې، او په مسلم کښې يو حديث

متفرد دې، البته بالواسطه ډير روايات دي، په اصول سته کښې دهغې روايات موجود دي (۸)

(۱) کشف الباری (ج ۲ ص ۴۳۲) -

(۲) کشف الباری (ج ۲ ص ۴۳۶) -

(۳) تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۱۸۵)، ومعرفة الصحابة لابی نعيم (ج ۵ ص ۲۳۹)، رقم (۳۸۸۴) -

(۴) تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۱۸۵)، ومعرفة الصحابة لابی نعيم (ج ۵ ص ۲۳۹)، رقم (۳۸۸۴) -

(۵) د شيوخواو رواة دپاره اوگوري تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۱۸۵) -

(۶) الاصابة (ج ۴ ص ۳۱۷) -

(۷) الاصابة (ج ۴ ص ۳۱۷) -

(۸) اوگوري عمدة القاری (ج ۲ ص ۲۱۱) - وقال الخزرجي في ... [بقية حاشيه په راروانه صفحه..]

په ۷۳هـ کښې دهغې انتقال اوشو، حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ددې په جنازه کښې حاضر شوې وو. (۱) رضی الله عنها وارضاهما

① ام سلمه رضی اللہ عنہا : د حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا حالات هم په کتاب العلم کښې ، باب العظة والعلم باللیل ، لاندې تیر شوی دی .

قوله: قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سَلِيمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا فرمائی چې ام سلیم حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم لره راغله .

حضرت ام سلیم رضی الله عنها : دا ام سلیم بنت ملحان د حضرت انس رضی، والده ده ددې دنامې باره کښې مختلف اقوال دی :

بعضو ، سهله ، ، وئیلې دې ، بعضو ، رميله ، ، بعضو ، رميثة ، ، بعضو ، رميصاء ، ، بعضو ، عميصاء ، ، بعضو ، مليكة ، ، بعضو ، رميصاء ، ، بعضو ، انيثة ، ، بعضو ، انيفة ، ، وئیلې دې (۲) بعضو وئیلې دې چې ، ، انيفة ، ، او انيثة ، ، دواړه نومونه محرف دی ، صحيح انيسه ، ، دې (۳) بياد بعضو حضراتو مثلاً ابن عبد البر ، عبد الحق او قاضي عياض حتمی رای دا ده چې د حضرت انس رضی، دمور نوم ، ، مليكة ، ، دې ، امام نووی رحمته اللہ علیہ دې قول لره صحيح گرزولې دې ، او ابن سعد ، ابن منده او ابن الحصار رحمته اللہ علیہ جزماً وئیلې دی چې ، ، دا ، ، مليكة ، ، د حضرت انس رضی اللہ عنہ د نیا نوم دې - امام الحرمین او د عبد الغنی رحمته اللہ علیہ د کلام نه هم دامستفاد کړی . (۴)

ددې دویم قول تائید د ابوالشیخ ، ، فوائد العراقيين ، ، دیور وایت نه هم کړی ، چې په هغې کښې حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی ، ، ارسلتني جدی الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ، واسمها مليكة ، ، (۵)

او د رومبني قول تائید د صحيح بخاری وغيره ددې روایت نه کړی کوم چې ، ، مالك عن اسحاق بن عمار بن ابی طلحة عن انس بن مالك ، ، په طريق سره مروی دې په دې روایت کښې دی ، ، ان جدته مليكة دعت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لطعام صنعته له ، فاكل منه ، ثم قال : قوموا فلاصل لك ، قال

بقیه حاشیه د تیر مخ [الخلاصة (ص ۴۹۱) : صحابیه لهما فی البخاری حدیثان ومسلم فرد حدیث ، ، کذا قال . ولم احد فی صحيح البخاری من روايتها عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم مباشرة الا حدیثا واحدا ، کما قال العینی رحمه الله ، وهو حدیث : نهی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم عن الدباء والحتم والمقبر والمزفت صحيح البخاری (ج ۱ ص ۴۹۶) کتاب المناقب ، باب قول الله تعالى : (يا ايها الناس انا خلقناكم من ذكروا نثی ، ، رقم (۳۴۹۲) _

(۱) تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۱۸۶) _
(۲) اوگوری تهذيب الكمال (ج ۳۶۵) ، والاصابة (ج ۴ ص ۴۶۱) ، وفتح الباری (ج ۱ ص ۴۸۹) کتاب الصلاة ، باب الصلاة على الحصر _

(۳) اوگوری تعليقات تفريز التهذيب (ص ۷۵۷) ، رقم (۸۷۳۷) _

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۴۸۹) کتاب الصلاة ، باب الصلاة على الحصر _

(۵) فتح الباری (ج ۱ ص ۴۸۹) کتاب الصلاة ، باب الصلاة على الحصر _

انس : قمت ال حصیر لنا قد اسود من طول ما لبس، فنضحت بهاء ققام رسول الله ﷺ وصفته، والیتیم وراءه والعجول من ورائنا.....،^(۱)

ددې روایت په سند کښې اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه د حضرت انس رضی الله عنه وراړه دې، ځکه چې عبدالله بن ابی طلحه دام سلیم خوي او د حضرت انس اخيافي رور دې^(۲)، په روایت کښې .. جدته،، ضمیر شارحینو د،، اسحاق،، طرفته راگرز لودې^(۳)، لهذا،، ملیکه،، د اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه نیه شوه او هم دا د حضرت انس رضی الله عنه مورام سلیم ده ځکه چې هم دا روایت،، سفیان بن عیینه عن اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه عن انس،، په طریق نه مختصرا مروی

دی،، په کوم کښې چې دی،، صفقت انا ویتیم فی بیتنا خلف النبی ﷺ، وای امر سلیم خلقتنا،^(۴) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دواړو روایاتونو لره که یوه قصه او گرزو نو بیا خو د امتعین ده چې ملیکه د اسحاق نیا ده او د حضرت انس رضی الله عنه مور ده، خو دلته د واقعی د تعدد امکان هم شته دې چې حضور اکرم ﷺ لره دعوت ورکول او د نبی ﷺ مونځ کول د حضرت ام سلیم د دعوت په بنا باندې مستقل واقعه شوه او ملیکه یعنی دام سلیم د مور د دعوت واقعه مستقله شوه او د حضرت انس د نیا نوم ملیکه کیدل د دې خبرې منافی نه دی چې د اسحاق نیه یعنی

د حضرت انس د والدې نوم ملیکه وی - ^(۵) والله اعلم

حضرت ام سلیم رضی الله عنها د حضور اکرم ﷺ نه روایت کوی -

اوددې نه په ورايت کونکو کښې حضرت انس، حضرت عبدالله عباس رضی الله عنه علاوه عمرو بن عاصم انصاری او ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه دی - ^(۶)

د حضرت ام سلیم نکاح په جاهلیت کښې د مالک بن النضر سره شوې وه، د حضرت انس رضی الله عنه د ولادت نه بعد دا اوددې قوم مسلمان شو، دې خپل خاوند ته هم د اسلام دعوت ورکړو خو هغه خفا شواوشام ته لاړو او هلته مړ شو - ^(۷)

ددې نه پس ابو طلحه هغې ته دنکاح پیغام پیش کړو، حضرت ام سلیم ددې په جواب کښې اوئیل که چرې اسلام دې راوړو نو نکاح به اوشی هغې مزید تبلیغ هم کړې دې - ابو طلحه دڅه فکر دپاره مهلت طلب کړو او بیا په رضا او په رغبت سره مسلمان شو، دغه شان دام سلیم نکاح د حضرت ابو طلحه سره اوشوه - ^(۸)

^(۱) صحیح بخاری (ج ۱ ص ۵۵)، کتاب الصلاة باب الصلاة على الحصر رقم (۳۸۰) -

^(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۴۸۹) -

^(۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۴۸۹) -

^(۴) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۰۱) - کتاب الاذان، باب المرأة و حدها تكون صفا، رقم (۷۶۷) -

^(۵) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۴۸۹) -

^(۶) تفصیل دپاره اوگوری تهذیب الکمال (ج ۳ ص ۳۶۶)، و معرفة الصحابة لابی نعیم (ج ۵ ص ۳۴۷) -

^(۷) تهذیب الکمال (ج ۳ ص ۳۶۶)، والاصابة (ج ۴ ص ۴۶۱) -

^(۸) حواله جات بالا - او دغه شان اوگوری معرفة الصحابة لابی نعیم (ج ۵ ص ۳۴۷) -

دهغوی سره ئی یوخوی پیداشوی وو، اوڅه بیماری دوجی نه وفات شو، حضرت ام سلیم دکمال صبر، زبردست حکمت او مصلحت نه کار واغستلو او بیا روستونی خپل خاوند خبر کړو، حضرت ابو طلحه چې کله حضور اکرم ﷺ ته دا واقعه بیان کړه نوبی کریم ﷺ دې دواړو دپاره دبرکت دعا اوکړه، چې دوی نه لس خامن پیداشو، کوم چې ټول په ټوله حاملین علم او قرآن وو۔^(۱)

حضور نبی اکرم ﷺ ددوی سره ډیر خصوصی تعلق وو، نبی کریم ﷺ وخت په وخت ددوی کور ته تللو۔^(۲)

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها هم دحضور نبی اکرم سره خصوصی تعلق وو، کله به چې نبی کریم ﷺ هلته لاړو نو دې به خصوصی انتظام کولو، حضور نبی اکرم ﷺ یوځل دوی کره اوده شو، اود نبی کریم ﷺ نه خوله روانه شوه، حضرت ام سلیم دغه خوله په یوشیشه کنبې جمع کول شروع کړه، حضور اکرم ﷺ تپوس اوکړو چې څه کوي؟ نوجواب ئې ورکړو زه ستاسو خوله جمع کومه، دابه دخوشبویه طور باندې مونږ استعمالو، ځکه چې دینه لویه خوشبویه نشته۔^(۳)

حضرت ام سلیم رضی الله عنها ډیره باهمته او بهادره ښځه وه، دغزوه خیبر په موقع باندې دخپل خاوند حضرت ابو طلحه رضی الله عنه سره شریکه شوې وه اودخپل ځان سره ئې یو خنجرایخودې وو، ونیل به ئې که چرته یو مشرک نژدې راغلونه نو په دې دهغه خټه څری کړم۔^(۴)

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها په باره کنبې حضور ﷺ ارشاد فرمائیلې دې .. دخلت الجنة فرايت امرأة ابن طلحة،،^(۵) یعنی، زه جنت ته داخل شوم نو هلته ما دابو طلحه ښځه ام سلیم اولیدله،،

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها نه تقریبا څورلس احادیث مروی دی، په دې کنبې دوه متفق علیه دی او په دې کنبې یو حدیث کنبې امام بخاری او په دوه حدیثونه کنبې امام مسلم متفرد دي^(۶)

دحضرت عثمان رضی الله عنه په دور خلافت کنبې ددې انتقال اوشو۔^(۷) رضی الله عنها وارضاه

قوله: فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ : حضرت ام سلیم رضی الله عنها عرض اوکړو یا رسول الله ! یقینا الله تعالی دحق خبرې نه شرمیږي نه۔

،،حیا،، یو نفسانی تغیر او عاجزی ده کوم چې یوسړی ته هغه وخت لاحق کیږي کله چې ده ته

^(۱) تهذيب الكمال (ج ۳۵ ص ۳۶۶)، والاصابة (ج ۴ ص ۴۶۱)۔

^(۲) الاصابة (ج ۴ ص ۴۶۱)۔

^(۳) الاصابة (ج ۴ ص ۴۶۱)۔

^(۴) معرفة الصحابة لابی نعيم (ج ۵ ص ۳۴۸)۔ دغه شان اوگورئ صحيح مسلم، كتاب الفضائل، باب طيب عرقه صلى الله عليه وسلم والتبرك به، رقم (۶۰۵۵-۶۰۵۷)۔

^(۵) اوگورئ صحيح مسلم، كتاب جهاد، باب غزوة النساء مع الرجال، رقم (۴۶۸۰)۔

^(۶) معرفة الصحابة لابی نعيم (ج ۵ ص ۳۴۸)۔

^(۷) خلاصة الخرجي (ص ۴۹۸)۔

^(۸) تقريب التهذيب (ص ۷۵۷)، رقم (۸۷۳۷)۔

دیو عیب یا قابل مذمت خیز دلاحق کید و ویردی (۱)

او ظاهره ده چې الله تعالى دداسې قسمه تغیر او انکسار نه منزله او پاک دې، دې وجې علماء د داسې قسمه نصوصو توجیهات او تاویلات کړي دی

نوددې یو تاویل دا شوی دې.. ان الله لا یستحي من الحق،،: ان الله لا یمنع من بیان الحق،، (۲) په معنی کښې دې، مطلب دا دې چې الله عزوجل حق ضرور بیانوی، ددې بیانول نه پرېږدی -

یو مطلب دا بیان شوی دې.. ان الله لا یامر بالعیاء علی الحق ولا یبیحه،، (۳) یعنی الله تعالى دحق په سلسله کښې نه دحیا حکم ورکوي او نه ددې اجازت ورکوي -

ونیلې کیدیشی چې په دې کښې خودالله تعالى نه دحیا نفی کړې شوی ده نو لهذا دتوجیه اودتاویل څه ضرورت دې؟

خو دا ونیل درست نه دی ځکه چې چرته مونږ.. ان الله لا یستحي من الحق،، وانیلوسره دالله

تعالى دحق نه دحیا نفی کړې ده هلته دې نه داهم لازم راځي.. ان الله یستحي من الباطل،، یعنی الله تعالى دحق دحیا نه خونفې نه کوي البته دباطل نه حیا فرمانی. گویا که دیو جهت نه نفی

ده نو دویم جهت نه اثبات دې او داثبات په صورت کښې توجیه او دتاویل ضروری دې - (۴)

البته دا ونیلې کیدیشی چې الله تعالى لره دکومې حیا اثبات کیږي، ددې دتوجیه ضرورت نشته، ځکه دې لره او ددې پشان نورو نصوصو لره په ظاهر باندې کیخودلې شی. په داسې

موقعه باندې ټول اشکال دې وجې نه کیږي چې مونږ صفات حق لره په صفات خلق باندې قیاس کوو، داڅه ضروری دی چې په مخلوق کښې حیا دتغیر نفسانی نوم دې نودالله تعالى

حیا دې هم دغه تغیر وی؟! لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ الْغَنِيُّ الْبَصِيرُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ

حضرت ام سلیم رضی الله تعالی عنہا دکلام دخپل مخکښې سوال دتمهید دپاره کړې وو، هغه چې دڅه متعلق سوال کول غواړي دهغې متعلق تپوس کولونه شرمیږي، دې وجې نه هغې تمهید دا

اونیل چې الله تعالى دحق خبرې نه حیا نه کوي، مونږ دالله تعالى مخلوق یو حق خبرې دپاره یو سوال کوو چې دهغې تعلق دحیا سره دې - (۵)

قوله: فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلِ إِذَا احْتَلَمَتْ؟ آیا په ښخوباندې غسل واجب دې

که چرې هغې ته احتلام وی؟

..احتلام،، دباب افتعال مصدر دې، کوم چې،، دحلم،، (بضم الحاء المبهمة وسكون الهمزة) نه ماخوذ

(۱) اوگوری شرح النووی علی صحیح مسلم (ج ۱ ص ۱۴۶)، کتاب الحيض، باب وجوب الغسل علی المرأة

پخروج المنی منها - وعمدة القاری (ج ۲ ص ۲۱۲) -

(۲) اوگوری شرح النووی علی صحیح مسلم (ج ۱ ص ۱۴۶)، کتاب الحيض، باب وجوب الغسل علی المرأة

پخروج المنی منها - وعمدة القاری (ج ۲ ص ۲۱۲) -

(۳) شرح النووی علی صحیح مسلم (ج ۱ ص ۱۴۶) -

(۴) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۳۸۹) کتاب الغسل، باب اذا احتملت المرأة -

(۵) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۹) -

قوله: فَقَطَّطْتُ أَمْرَ سَلَمَةَ - تَعْنِي وَجَدَهَا: بس حضرت ام سلمه پت کړو، یعنی خپل مخ لږه - مطلب دا دی چې د حضرت ام سلیم سوال او د حضور اکرم ﷺ جواب اوریدو سره حضرت ام سلمه ﷺ د حیا دوجې نه مخ پت کړو -

په دې حدیث کښې د حضرت ام سلمه ﷺ ذکر دی، او د مسلم شریف په روایت کښې دی چې دې په موقعه کښې حضرت عائشه ﷺ موجوده وه، او هغې ونیلې وو: یا ام سلیم، فضحت النساء تربت یبینک،^(۱)

قاضی عیاضی رحمته الله فرماني چې د صحیح بخاری روایت راجح دی او دا د حضرت ام سلمه ﷺ واقعہ ده -^(۲)

ابن عبد البر رحمته الله د ذهلی رحمته الله نه نقل کړې دی چې دواړه روایاتونه صحیح دي، د دواړو حدیثونو په مینځ کښې د جمع او تطبیق دوجې ونیلې شوی دی، چې دا دواړه مستقل حدیثونه دي، او داهم ممکنه ده چې په دې مجلس کښې دواړه ازواج مطهرات موجودې وې او دواړو نکیر کړې وې -^(۳)

بیا دې حدیث لږه امام مسلم رحمته الله د حضرت انس رضی الله عنه په مسانید کښې هم ذکر کړې دي -^(۴) په دې بنیاد باندې بعضې حضراتو دا ونیلې دی چې په دغه مجلس کښې حضرت انس هم موجود وو -^(۵)

خو حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چې حضرت انس رضی الله عنه هلته موجود نه وو، البته هغوی دا حدیث دخپلې مور ام سلیم نه اوریدلې وو -^(۶)

دغه شان په مسند احمد کښې هم د حضرت ابن عمر په مسانید کښې هم دا حدیث مذکور دي^(۷) حافظ رحمته الله دلته هم دا خبره کړې ده چې هغوی دا حدیث یا خو دام سلیم نه اوریدلې دي یا نې دبل چانه -^(۸)

قوله: وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ «نَعَمْ»: حضرت ام سلیم رضی الله عنها عرض او کړو یا رسول الله، ایا ښخوته هم احتلام کیږي؟ نو نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمانيل او! دې نه معلومه شوه چې حضرت ام سلمه رضی الله عنها ته پته نه وه او ظاهره هم دا ده چې هغې ته

^(۱) صحیح مسلم، کتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المرأة بخروج المني منها، رقم (۷۰۹) -

^(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۳۸۸) -، کتاب الغسل، باب اذا احتلمت المرأة -

^(۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۳۸۸) -، کتاب الغسل، باب اذا احتلمت المرأة - و او جز المسالك

(ج ۱ ص ۵۴۶)، کتاب الطهارة، باب غسل المرأة اذا رات في المنام مثل ما يرى الرجل -

^(۴) صحیح مسلم، کتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المرأة بخروج المني منها، رقم (۷۰۹) - (۷۱۱) -

^(۵) فتح الباری (ج ۱ ص ۳۸۸)، و او جز المسالك (ج ۱ ص ۵۴۶) -

^(۶) فتح الباری (ج ۱ ص ۳۸۸)، و او جز المسالك (ج ۱ ص ۵۴۶) -

^(۷) مسند احمد (ج ۲ ص ۹۰) مسند عبدالله بن عمر رضی الله عنه رقم (۵۶۳۹) -

^(۸) فتح الباری (ج ۱ ص ۳۸۸)، و او جز المسالك (ج ۱ ص ۵۴۶) -

دا صورت نه وو پېښ شوي -

ايا ازواج مطهرات ته احتلام كيدلو كه نه؟ اوس دلته دا مسئله پېښه شوه چې آيا ازواج مطهراتو ته احتلام كيديشي كه نه؟

علامه سيوطي رحمته الله عليه د قرطبي رحمته الله عليه نه نقل كړي دي چې د حضرت عائشه او د حضرت ام سلمه رضي الله عنهما انكار د دې خبرې ثبوت دې چې په ښځو كښې احتلام ډير قليل الوقوع دي - (۱)
علامه سيوطي رحمته الله عليه فرماني چې زما په نيز ظاهره دا ده چې د حضرت ازواج مطهرات ته د احتلام وقوع نه كيږي، ځكه چې احتلام د شيطاني اثر نتيجه ده، د حضور صلوات الله عليه د تكريم او د نبي كريم صلوات الله عليه د برکت د وجې نه دوي د شيطاني اثرات نه محفوظه كړې شوې وې، څنگه چې په خپله حضور صلوات الله عليه د هر قسمه شيطاني اثرات نه محفوظ كړې شوې دي - (۲)

علامه سيوطي فرماني چې ما شيخ ولي الدين لره ليدلې وو چې فرمانيلي زموږ په بعضې اصحاب درس كښې مذاكره كوله او وئيل ئې چې ازواج مطهرات ته د احتلام وقوع نه كيږي ځكه چې هغوي د بيداري او يا د خوب په حالت كښې د نبي كريم صلوات الله عليه نه علاوه د بل چا اطاعت نه كوي او شيطان د نبي كريم صلوات الله عليه شكل او صورت اختيارولې نشي - دې خبرې اوريدلو سره ماته ډيره خوشحالي او شوه - (۳)

دغه شان علامه سيوطي رحمته الله عليه په يو بل ځانې كښې فرمانيلي دي چې دې امر نه څه مانع دي چې دا د حضور نبي كريم صلوات الله عليه د ازواجو مطهراتو خصوصيت وي؟ (۴)
خو علامه زرقاني رحمته الله عليه فرماني چې دلته مانع دا دي چې خصوصيات د احتمال په بنا باندې نه ثابتيږي - (۵)

دغه شان حافظ ولي الدين عراقي رحمته الله عليه چې كومه خبره كړې ده هغه هم قابل نظر ده ځكه چې د احتلام وجه صرف هغه نه ده كومه چې هغه بيان كړې ده بلكه كله مني د وعاء د ډكيدو د وجې نه هم كيږي، او كله د دې وجه بله خبره هم كيديشي، بعضې علماء چې د عدم احتلام كوم قول اختيار كړې دي هغه صرف د حضراتو انبياء كرامو په باره كښې دي - (۶)

علامه عبدالحى لكهنوي رحمته الله عليه فرماني چې په دې سلسله كښې قول محقق دا دي چې په دې مقام كښې نه خو دا دعوي كيديشي چې حضرات ازواج مطهرات نه مطلق احتلام نفې او كړې شي او نه دا دعوي كيديشي چې دهغوي نه وقوع احتلام ممنوع دي، بلكه داسې دي اوئيلي شي چې حضرات مطهرات چونكه امهات المؤمنين دي او د مسلمانانو د پاره حرام دي نو الله عزوجل خپل دښمن ابليس لره د خلقو شكل شباهت اختيار لوسره په دوي باندې نه مسلط

(۱) زهر الربى على المجتبى (ج ۱ ص ۴۲)، كتاب الطهارة، باب غسل المرأة ترى فى منامها ما يرى الرجل -

(۲) حواله بالا -

(۳) حواله بالا -

(۴) تنوير الحوالك (ص ۷۱) كتاب الطهارة، باب غسل المرأة اذا رات فى المنام مثل ما يرى الرجل -

(۵) شرح الزرقانى على المؤطا (ج ۱ ص ۱۰۳)، غسل المرأة اذا رات مثل ما يرى الرجل -

(۶) حواله بالا -

کوی اوپه دې مخصوص صورت کښې دوی نه دا احتلام وقوع نه کیږي. بیا هم دوی نه د مطلق احتلام نفی کول د عدم وقوع نشته دی. (۱) والله اعلم

قوله: تَرَبُّتٌ يَمِينُكَ: ستا ښې لاس دې په خاوره کړې شی. دا جمله بد دعائیه ده. بیا هم دا صرف د زجر دپاره استعمال شوې ده. ددې حقیقی معنی مقصود نه وی. (۲)

قوله: فَبِمَ رُشْبِهِمَا وَلَدُهَا: بیا اولاد ددې څنگه مشابهه کیږي؟
یعنی که د ښځې منی نه وه نو بیا به بچي د ښځې مشابهه نه وو. دې نه معلومیږي چې د مشابهت سبب دا منی ده.

د ولد د مشابهت سبب او دده د تذکیر او تانیث سبب: په صحیح بخاری کښې د حضرت انس رضی الله عنه روایت دې چې کله حضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه ته د حضور صلی الله علیه و آله مدینه منوره ته د تشریف راوړلو علم او شو نو هغه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې او کړو چې څه ستاسونه یو دري تپوسونه کول غواړم، او دهغې جواب هم نبی ورکولې شی. په دغه درې سوالونو کښې یو سوال دا وو: ما بال الولد یترجم الی ابیه، او الی امه؟، یعنی ماشوم خپلې مور یا پلار ته مائل یعنی دهغوی سره مشابه ولې وی؟،

په دې باندې حضور اکرم صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمائیلو: واما الولد فاذا سبق ماء الرجل ماء المرأة ترجم الولد، واذ سبق ماء المرأة ماء الرجل تزعت الولد، (۳)

یعنی: کله چې دسړی منی د ښځې دمنې نه سابقه وی نو هغه ماشوم خپل طرف ته راکاږي او چې کله د ښځې منی د سړی دمنې نه سبقت او کړي نو هغه ماشوم خپل طرف ته راکاږي،. په صحیح مسلم کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها نه مرفوع روایت دې: اذاعلاماؤها ماء الرجل اشبه

الولد احواله، واذاعلاماء الرجل ماءها اشبه اعمامه، (۴)

یعنی: کله چې د ښځې منی دسړی په منې باندې غالب راشي نو ماشوم د میندو مشابهه وی او کله چې دسړی منی د ښځې په منې باندې غالب راشي نو ماشوم د خپل تر وینو مشابهه وی،. بره د حضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه د حدیث نه معلومه شوه چې سبب د مشابهت، سبق، او د حضرت عائشه رضی الله عنها د حدیث نه معلومه شوه چې سبب مشابهت، غلبه، ده.

بیا امام مسلم رحمته الله د حضرت ثوبان رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی:

.. ماء الرجل ابيض، وماء المرأة اصفر، فاذا اجتماعا فعلا مني الرجل مني المرأة اذكر ابا ذن الله، واذاعلامني

(۱) السعاية (ج ۱ ص ۳۰۹) -

(۲) اوگوری الاستذکار (ج ۱ ص ۳۳۹)، وعارضة الاحوذی (ج ۱ ص ۱۸۸)، واوزالمسالک (ج ۱ ص ۵۴۴) -

(۳) اوگوری صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۶۱)، کتاب مناقب الانصار، باب (بلا ترجمه، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم امض لا صحابی هجرتهم، ومرثيته لمن مات بمكة)، رقم (۳۹۳۸) -

(۴) صحیح مسلم، کتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المرأة بخروج المنى منها، رقم (۷۱۵) -

المرأة من الرجل آثاباً من الله....، (۱)

يعنى .. دسرى منى سپينه ده او دبنځې منى زيره ده، كله چې دواړه جمع شي او دسرى منى دبنځې په منې باندې غالب راشي نو دالله په حكم سره ماشوم مذكربيداشى او چې كله دبنځې منى دسرى په منې باندې غالب راشي نو دالله په حكم سره ماشوم مؤنث پيداشى،.

بعينه هم د داسې مضمون روايت په لفظ ..، علو، سره امام احمد رحمته الله دحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه هم نقل كړى دى .. يلتقى الباءان، فاذا علا ماء الرجل ماء المرأة اذكرت، واذا علا ماء المرأة ماء الرجل آثت (۲) يعنى .. دواړه اوبه يوځې كيږي. كله چې دسرى اوبه دبنځې په اوبو باندې غالبه راشي نو ښځه مذكراو خېگوى او چې كله دبنځې اوبه دسرى په اوبو باندې غالبه راشي نو ښځه مؤنثه او خېگوى.

دې دواړو حديثونو نه معلومېږي چې مذكراو د مؤنث كيدو سبب .. غلبه،، وي. دلته چې كوم اشكال كيږي دهغې حاصل دا دې چې دولد سبب مشابهت للا عمام او الاخوال .. سبق،، دې كه ..، علو،، ؟

بيا دا،، علو،، سبب ..، اذكار،، اود ..، ايناث،، دې كه سبب د مشابهت ؟ ددې جواب دا دې چې دحضرت عبدالله بن سلام په روايت كښې ..، سبق،، په خپلې معنى باندې دې، په دې كښې دڅه تاويل ضرورت نشته، دغه شان حضرت ثوبان اودحضرت ابن عباس رضي الله عنه په روايتونو كښې هم ..، علو،، په خپل اصل معنى يعنى دغلبه په معنى كښې دې، په دې كښې هم دڅه تاويل حاجت نشته دې.

البتة دحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې چې كوم ..، علو،، مذكوره ده هغه هم د ..، سبق،، په معنى كښې دې، اوس به معنى دا شي چې كله دسرى منى په رحم كښې دبنځى دمې نه سبقت او كړى نوماشوم به د خپلوترونو مشابه كيږي او كه چرې دبنځې منى دسرى دمې نه سبقت او كړى نوماشوم دخپل ماماگانو مشابه وي.

هم ..، سبق،، سبب د مشابهت دې، ددې تائيد دشرح مشكل الآثار كښې دحضرت ام سلمه رضي الله عنها د روايت نه كيږي، چې په كښې دحضور اكرم صلوات الله عليه ارشاد منقول دې ..، اى النطقتين سبقت الى الرحم غلبت على الشبه،، (۱) يعنى ..، په دواړو نطفو كښې چې كوم يوهم رحم طرف ته سبقت او كړى نو هغه د مشابهت په سلسله كښې غالب راځي،.

تر كوم ځې پورې چې دمذكراو مؤنث تعلق دې نو دهغې وجه په رحم كښې دننه ..، علو،، يعنى غلبه ده، نو په دې كښې دننه كه چرې دسرى منى دبنځې په منې باندې غالبه شي نوماشوم

(۱) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب بيان صفة منى الرجل، وان الولد مخلوق من مائيهما، رقم (۷۱۶).

(۲) مسند احمد (ج ۱ ص ۲۷۴)، مسند عبدالله بن عباس رضي الله عنه، رقم (۲۴۸۳).

(۳) شرح مشكل الآثار (ج ۷ ص ۸۸)، باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله صلوات الله عليه فى ماء الرجل وماء المرأة، رقم (۲۶۶۲).

مذکر شی او که چرې د ښځې منی دسړی په منې باندې غالبه راشی نو بچې مؤنث وی -
حاصل دا شو چې ،، سبق ،، سبب د مشابهت دې او ،، علو ،، سبب د تذکیر او تانیث دې - دغه
شان د ټولو احادیثو په مینځ کښې تطبیق کیږی - (۱)

د دواړه قسمه حدیثونو لړه میل ولونه دلته ډیر صورتونه پیدا کیږی

- ① ،، سبق ،، او ،، علو ،، دواړه دسړی دپاره وی نو بچې به مذکر وی او دپلار مشابه به وی -
- ② ،، سبق ،، او ،، علو ،، دواړه دښځې دپاره وی نو بچې به مؤنث وی او دمور مشابه به وی -
- ③ سبق لاء الرجل او علولماء المرأة وی نو بچې به مؤنث وی او دپار مشابه به وی -
- ④ ددې برعکس سبق لاء المرأة او علولماء الرجل وی نو بچې به مذکر وی او دمور مشابه به وی -

⑤ - که چرې یوته هم سبقت حاصل نشی، بلکه ددواړو اوبو یوځې خارج شی. لیکن علولماء الرجل وی نو بچې به مذکر وی او دمور پلار دواړو پشان به وی -

⑥ - که چرې یوته هم سبقت حاصل نشی لیکن علو ماء المرأة لږه حاصل وی نو بچې به مؤنث وی او دمور پلار دواړو پشان به وی - (۲)

د حافظ ابن حجر رحمته الله تسامح: په دې مقام کښې حافظ ابن حجر رحمته الله چې کوم تقریر کړې دې هغه واضح دې او دهغې حاصل هم دا دې کوم چې مونږ ذکر کړې دې - بیا هم هغه چې په خپل عبارت کښې کومه تفریع ذکر کړې ده نو هغه مختل محسوس کیږی، چنانچه دهغه مذکوره اشکال جواب د علامه قرطبی رحمته الله نه نقل کوی او فرمائی:

،، قال القرطبي: يتعين تاويل حديث ثوبان بان المراد بالعلو: السبق،، -

یعنی ،، د حضرت ثوبان رضی الله عنه په حدیث کښې د تاویل متعین دې چې په دې کښې د ،، علو ،، نه مراد ،، سبق ،، دې -

دې نه پس فرمائی: والذي يظهر: ما قدمته - وهو تاويل العلوي حديث عائشة - واما حديث ثوبان فيبقى العلوفيه على ظاهره،، -

یعنی ،، ظاهره داده چې د حضرت عائشه رضی الله عنها په حدیث کښې د ،، علو ،، تاویل په ،، سبق ،، سره اوکړې شی، او د حضرت ثوبان رضی الله عنه په حدیث کښې ،، علو ،، په خپل ظاهر باندې پریخودې شی،، -

په دې باندې تفریعا فرمائی: فيكون السبق علامة التذكير والتانيث، والعلو علامة الشبه، فيرتفع

(۱) اوگوری فتح الباری (ج ۷ ص ۲۷۲) کتاب مناقب الانصار، باب (بلا ترجمه) بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم ،، اللهم امض لا صحابي هجرتهم،، ومرثیه لمن مات بمكة - او اوگوری مشکل الآثار (ج ۷ ص ۸۶-۹۱)، باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه وسلم فی ماء الرجل وماء المرأة، وفي عمل كل واحد منها فی الولد الذي يخلق منها -

(۲) اوگوری فتح الباری (ج ۷ ص ۲۷۲) کتاب مناقب الانصار، باب (بلا ترجمه) بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم ،، اللهم امض لا صحابي هجرتهم،، ومرثیه لمن مات بمكة، تحت حدیث، رقم (۳۹۳۸) -

الاشکال، وکان المراد بالعلو الذی یكون سبب الشبه بحسب الکثرة، بحيث یصیر الآخر مغفورا فيه، فذلک یحصل الشبه،، (۱)

یعنی بس .. سبق،، به تذکیر اوتانیث علامت وی او .. علو،، دمشابهت سبب، داسې به اشکال ختم شی، گویا چې .. علو،، دکوم نه چې به مشابهت حاصلیږي دې هغه .. علو،، مراد ده کومه چې کثرت یعنی غلبه سره وی - په داسان چې دویمې اوبه په دې کښې مغفوره او ډوبې شی، دې نه به مشابهت حاصلیږي،،

خو په ادنی تامل سره به ظاهره شی چې دا تفریع صحیح نه ده او که دا به څرگند صحیح کیدي شی حالانکه حافظ رحمته الله علیه د علامه قرطبی برخلاف په حدیث دعائشه کښې د .. علو،، د تاویل قائل دي او دې لره د سبق په معنی باندې اخلی اوبه حدیث دعائشه رضی الله عنها کښې د مشابهت ذکر دې نه چې د تذکیر اوتانیث ؟!

لهذا حافظ ابن حجر رحمته الله علیه داسان پکار دي چې چرته چرته .. سبق،، وی هلته دي .. علو،، کړي شی او چرته چرته چې .. علو،، وی هلته دي .. سبق،، کړي شی او په آخره کښې دي .. سبب الشبه،، لره دي .. سبب تذکیر والتانیث،، کړي شی، نو عبارت په داسان وی -

،، فیکون العلو علامة التذکیر والتانیث،، والسبق علامة الشبه، فیرتفع الاشکال، وکان المراد بالسبق الذی یكون سبب التذکیر والتانیث بحسب الکثرة .. ،، (۲) والله سبحانه وتعالی اعلم.

د علامه قرطبی رحمته الله علیه د تاویل مرجو حیث : اوس مخکښې تیرشو چې علامه قرطبی رحمته الله علیه فرمائی چې په حدیث د حضرت ثوبان کښې .. علو،، لره د .. سبق،، په معنی کښې اخستل متعین دی - (۳)

ددې تاویل نتیجه به دا راوړي چې دهغوی په نیز د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت اصل دي، ددې مطابق .. علو،، د مشابهت سبب دي او .. سبق،، د تذکیر اوتانیث -

دې تاویل سره هم اگرچې اصل اشکال ختمیږي، بیا هم دامرجوح دي، ځکه چې د قرطبی رحمته الله علیه قول لره اختیارولو سره به صرف د حضرت عائشه رضی الله عنها یو روایت په خپل اصل باندې پاتې کیږي، باقی د حضرت عبدالله بن سلام، د حضرت ثوبان او د حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهم اجمعین په ټولو روایاتونو کښې به توجیه کول غواړي، د حضرت عبدالله بن سلام

(۱) فتح الباری (ج ۷ ص ۲۷۳) -

(۲) قال العثماني رحمه الله تعالى : ،، وفي العبارة قلب واختلال مع وضوح المقصود، لان قوله : فیکون السابق علامة التذکیر والتانیث،، الى آخره لا یصح تفریعه على قوله السابق، والصحيح - والله اعلم - ان یکتب ،، العلو،، موضع ،، السابق،، و ،، السابق،، موضع ،، العلو،، فی التفریع، وکذا فی قوله : وکان المراد بالعلو الذی یكون سبب الشبه بحسب الکثرة الخ، الظاهر ان یکتب ،، یكون سبب التذکیر والتانیث،، فتامل وحقق - فتح الملهم (ج ۳ ص ۱۰۲). کتاب الحيض. باب وجوب الفسل على المرأة بخروج المنی منها - مطبوعة دار احیاء التراث العربی بیروت الطبع الاولى ۱۴۲۶ هـ - ۲۰۰۶ م -

(۳) اوگوزي فتح الباری (ج ۷ ص ۲۷۳) -

ﷺ په روایت کښې .. سبق .. لره به د... علو، په معنی کښې اخستل پکاروی او حضرت ثوبان او د حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما روایاتولره به د علو، نه سبق مراد اخستل پکاروی -

لهذا په یو روایت کښې توجیه کول اودې لره مصروف عن الظاهر گرزول آسان دی، ددې په مقابله کښې چې یو لره اصل جوړ کړې شی او ټولو لره د ظاهر نه اخواکړې شی - والله اعلم -

د ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: د باب په شروع کښې کوم چې کښې چې د ترجمه الباب مقصد ذکر شوی دې هلته د حضرت ام سلمه رضی الله تعالی عنهما د حدیث مناسبت هم ضمنا راغلي وو -

عام شارحینو چونکه ددې باب غرض دا بیان کړې دې چې امام بخاری رحمه الله د حیا فی العلم مذمت بیانول غواړی او دا بنودل غواړی چې په علم کښې حیا نه ده پکار، ځکه چې څوک په علم کښې حیا کوی نو هغه د علم نه محرومه پاتې کیږي -

د حضرت ام سلمه رضی الله تعالی عنهما دا حدیث او د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله تعالی عنهما واقعه ددې حیا په مذموم کیدلو باندې دال دی - (۱)

ابن بطلال، کرمانی، شیخ الاسلام زکریا انصاری، علامه عینی او د حضرت کشمیری رحمه الله په نیزد امام بخاری رحمه الله غرض بیان تفصیل دې چې په بعضې مواقعو کښې حیا کول مذموم دی او په بعضې کښې ترک حیا مذموم ده، دغه شان په بعضې مقامات کښې حیا کول محمود ده او په بعضې کښې ترک حیا محمود ده -

د حضرت ام سلمه او د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله تعالی عنهما دروایتونو نه استعمال د حیا مطلوب او ممدوح کیدل ثابت کړې شوي دي - (۲)

حضرت شیخ الهند رحمه الله چې څه ارشاد فرمائیلې دې دهغې حاصل دا دې چې په ترجمه الباب .. الحیاء فی العلم، کښې دوه خبرې قابل لحاظ دي، اول دا چې په وجه د حیا د علم او تعلم نه محرومه نشی ... دویم دا چې په تعلیم او تعلم کښې حتی الوسع حیا کول مستحسن دی، یعنی په مواقع د حیا کښې خو داهرگزنه دی کول پکار چې د علم نه محرومه پاتې شی، مگر د محرومې نه دبچکیدو سره سره څومره حیا چې کیدیشی مستحسن ده -

په حدیث دام سلیم کښې قبل السؤال، یا رسول الله، ان الله لا یستحیی من الحق، وئیل هم د حیا دلیل دي، د حضرت ام سلمه رضی الله تعالی عنهما ته نسبت مذکور دي، فقط ام سلمه تعنی وجهها، په دې کښې هم د حیا یو مظهر دي، د حضور اکرم ﷺ تریت یتینک، فرمائیل، په دې کښې د حیا ی نبوی نهایت لطیفه خوشبوده مگر په دې حالت کښې د تعلیم او تعلم فرض څنگه چې کیدي شوه اداء نې او فرمائیل او مقصود لره دفوت کیدو ته پري نه خودو - (۳) والله اعلم -

(۱) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۲۹). وحاشیه السندی علی البخاری (ج ۱ ص ۷۱)، وشرح تراجم ابواب البخاری (ص ۱۶) -

(۲) اوگوری شرح ابن بطلال (ج ۱ ص ۲۱۰)، وشرح الکرماني (ج ۲ ص ۱۶۰) وغیره -

(۳) الابواب والتراجم (ص ۵۹، ۶۰) -

[۳۳۱] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمرٍ (۱) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَهِيَ مِثْلُ الْمُسْلِمِ، حَدِّثُونِي مَا هِيَ». فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَادِيَةِ، وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَاسْتَحْيَيْتُ. فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنَا بِهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هِيَ النَّخْلَةُ». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَحَدَّثْتُ أَبِي بِمَا وَقَعَ فِي نَفْسِي فَقَالَ لَأَنْ تَكُونَ قُلْتُمَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي كَذَا وَكَذَا. (ار: ۶۱)

رجال الحديث

① اسماعیل : دا ابو عبد الله اسماعیل بن ابی اویس عبد الله بن عبد الله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی رحمہ اللہ دی - ددوی حالات پہ کشف الباری کنبی کتاب الایمان ،، باب تفاضل اهل الایمان فی الاعمال،، لاندی تیرشوی دی - (۲)

② مالک : دا امام دارالحجرۃ مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو الصبحی المدنی رحمہ اللہ دی -

ددوی حالات ہم پہ کتاب الایمان ،، باب من الدین الفرار من الفتن،، لاندی تیرشوی دی - (۳)

③ عبد الله بن دینار رحمہ اللہ : دا بو عبد الرحمن عبد الله بن دینار قرشی عدوی مدنی رحمہ اللہ دی -

ددوی حالات د کتاب الایمان : باب أمور الایمان،، لاندی مختصر (۴) اود کتاب العلم، باب قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبأنا،، لاندی پہ تفصیل سرہ تیرشوی دی - (۵)

④ عبد الله بن عمر رحمہ اللہ : حضرت عبد الله بن عمر رحمہ اللہ مختصر حالات پہ کتاب الایمان،، باب الایمان وقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی الاسلام علی خمس،، سرہ تیرشوی دی - (۶)

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: یعنی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل بیشک پہ ونو کنبی یوہ ونہ داسی دہ چہ دھغی پانرہ غورزیری نہ، هغه دمسلمان پہ شان دہ، ماتہ اووایی چہ کومہ یوہ اونہ دہ؟ خلق دخنگل ونو طرف تہ لارل زما پہ زپہ کنبی راغلل

(۱) قوله ،، عبد الله بن عمر ،، وقد سبق تخريج هذا الحديث في كتاب العلم، باب قول المحدث: حدثنا وأخبرنا وأنبأنا كشف الباری (ج ۳ ص ۱۲۴ و ۱۲۵)۔

(۲) كشف الباری (ج ۲ ص ۱۱۳ - ۱۱۵)۔

(۳) كشف الباری (ج ۲ ص ۸۰ و ۸۱)۔

(۴) كشف الباری (ج ۱ ص ۶۸۵)۔

(۵) كشف الباری (ج ۱ ص ۱۲۵)۔

(۶) كشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷)۔

چې هغه د کهجورې ونه ده -

عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی چې زه شرمیدم، نو خلقو عرض اوکړو یا رسول الله! تاسو ددې په باره کښې مونږ ته اوانې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیل چې هغه د کهجورې ونه ده -

عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی چې ما خپل والد صاحب ته او وئیل چې زما په زړه کښې دا خبره راغلې وه، نو هغوی او فرمائیل چې که تا دا وئیلی وو نوماته به په دې خبره ډیره خوشحالی شوې وه چې ماته دومره دومره ملاؤ شوې وه -

دا حدیث مخکښې د کتاب العلم په شروع کښې تیر شوی دې او مونږ ډیره تفصیل سره ددې تشریح کړې ده - (۱)

د حدیث باب د ترجمه الباب سره مطابقت : حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ ارشاد ،، لان تكون قلتها احب الی ،، کښې ترجمه الباب طرف ته اشاره ده چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خپل خوي په استحياء باندې نکړ او کړو او دهغوی په سکوت باندې خوشحاله نه شو (۲) دا خبره نور وشرحو هم وئیلې ده -

علامه سندھی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ،، ويفهم ان الحياء في العلم لا ينبغي ،، من حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہما، بسبب قول عمر رضی اللہ عنہ ،، (۳)

یعنی ،، د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما د حدیث نه معلومیږي چې په علم کښې حیا کول مناسب نه دي، څنگه چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د قول نه معلومیږي ،، -

دغه شان حافظ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی : ،، وانما تأسف عمر رضی اللہ عنہ على كون ابنه لم يقل ذلك لتظهر فضيلته، فاستلزم حياة تفويت ذلك، وقد كان يمكنه اذا استحيا اجلال لمن هو اكبر منه ان يذكر ذلك لغيرة سرا ليخبر عنه، فيجبع بين الخصلتين، ولذا عقبه المصنف بباب من استحيا فامر غيرة بالسؤال ،، (۴)

یعنی ،، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته په دې خبره باندې افسوس او شو چې دهغوی صاحبزاده جواب ور نه کړو، که چرې جواب ئې ورکړې وونو دهغه فضیلت به ظاهر شوې وو، دهغه د حیا دوجې نه دافضیلت پاتې شو، بیا که هغه ته په مجلس کښې د مشرانو دوجې حیا لاحق شوي وي بیا هم ممکنه وه چې چاته ئې په پټه باندې وئیلې وي، دغه شان د حیا په تقاضې باندې به هم عمل شوي وو او د جواب ورکولو فضیلت به هم حاصل شوې وي - ددې نکته په پیش نظر مؤلف وړاندې باب قائم کړو ،، -

حضرت شیخ الہند رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې : ،، د مؤلف غرض هم دا دې چې ابن عمر کوم د حیا دوجې نه سکوت او فرمائیلو او جواب ئې ورنه کړو دا حیا هم مستحسن ده، دا هغه حیا نه ده کومه چې د ،، ان الله لا يستحي من الحق ،، یا ،، لا يتعلم العلم مستحي ولا مستكبر ،، مخالفه وي، ددې

(۱) کشف الباری (ج ۳ ص ۱۲۴-۱۳۳)

(۲) لامع الدراری (مع الكنز المتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری) (ج ۲ ص ۳۹۰) -

(۳) حاشیة السندی علی صحیح البخاری (ج ۱ ص ۷۱) -

(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۳۰) -

مخالف صرف هغه ده کوم چې په وجه د حیا باندې علم ترک کړی شی، د چانه سوال نه کوی او د علم نه محرومه پاتې شی. د حضرت ابن عمر په سکوت کښې ددې احتمال نشته، اول خود اسکوت عن الجواب دې، عن السؤال نه دې، دویم ابن عمر ته پته وه چې کوم واقعی جواب دې دا به په هر حال کښې نبي کریم ﷺ ارشاد فرمائی، کوم چې به ټولوته معلومه شی. باقی د حضرت عمر رضی الله عنه ارشاد، نو هغه صرف خپل مسرت قلبی ظاهره وی. ددې نه دا بن عمر د سکوت کراهیت او هغه هم شرعی گنډل مستبعد ده، کما قال بعض الاعلام، والله علم، (۱)

۵۱ = باب من استحيأ فامر غيره بالسؤال

د باب سابق سره مناسبت: ددې باب د سابق سره مناسبت واضحه دې چې سابق باب کښې د حیا فی العلم کراهت مذکور وو. او په دې باب کښې دامذکور دی چې که په ملازمت حیا سره مقصود حاصل شی نو په داسې حیا کښې څه کراهت نشته ځکه چې په حیا کښې ټول خیر خیر دي. (۲)

د ترجمة الباب مقصد: حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی، ان الذي ذكر اولاً من كراهة الحياء في المسألة حيث خاف الفتور في الاستحياء، فاما اذا حصل المقصود مع ملازمة الحياء فلا كراهة، فان الحياء خير كله، (۳)

يعني، د دينه رومي باب کښې ذکر شو چې چرته د حیا د وجې نه د علم د محرومي اندېښنه وي هلته د حیا فی السؤال کراهت دې، البته که چېرې د حیا التزام کولو سره د محرومي اندېښنه نه وي بلکه مقصود حاصلېږي نو بيا په داسې حیا کښې څه کراهت نشته، ځکه چې حیا خو سراسر خیر دي،

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چې، په وجه د حیا په ترک سوال کښې هم څه حرج نشته دې، البته دا پکار دی چې په دویمې واسطې سره د حکم شرعی نه واقف شی، د علم نه محرومه نشي، (۴)

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چې د مؤلف غرض ددې امر جواز بنودل دی که چېرې د سوال مقصود حاصلېږي نو په داسې کولو کښې څه حرج نشته چې بل چا په ذریعه سوال کولو سره علم حاصل کړې شی. (۵)

حاصل دا چې امام بخاری په ماقبل کښې د حیا فی العلم مسئله بیان کړې وه، اوس امام بخاری رحمه الله بنودل غواړي چې که څوک ډیر با حیا وي او پخپله د ټپوس کولو همت نه لري نو دې

(۱) الابواب والتراجم (۶۰)۔

(۲) اوگوري لامع الدراری (ج ۲ ص ۳۹۱ و ۳۹۲)۔

(۳) لامع الدراری مع الكنز المتواری (ج ۲ ص ۳۹۱ و ۳۹۲)۔

(۴) الابواب والتراجم (ص ۶۰) تحت، باب الحياء في العلم۔

(۵) شرح تراجم ابواب البخاری (ص ۱۶)۔

نه دي غافله اوجاهل پاتې نشي بلکه دچا بې تلکفه په ذریعه باندې دې مسئله معلومه کړې شي، دې دپاره چې سرې د علمی او عملی غلطې نه بچ پاتې شي - والله علم.

[۱۳۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُنْذِرِ الثَّوْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ عَنْ عَلِيٍّ ١ قَالَ كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً فَأَمَرْتُ الْمُقَدَّادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَسَأَلَهُ فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»

رجال الحديث

① مسدد دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الگندی البصري رحمته الله دې، دده مختصر حالات په کتاب الايمان، باب من الايمان ان يحب لآخيه ما يحب لنفسه، سرد^۲، اودغه شان تفصيلا په کتاب العلم کښې، باب من خص بالعلم قوما دون قوم کراهية ان لا يفهموا، سرد تيرشوي دي -

② عبدالله بن داود: دا ابو عبد الرحمن عبدالله بن داود بن عامر بن الربيع الهمداني ثم الشعبي المعروف بالخریبي دي - اصلا دکوفي دي، دبصره په محله، خريبه، کښې نې سکونت اختيار کړې وو، دې وجې نه د، خريبي، به نسبت سره ډير معروف دي - (۱)

دې د اسراييل بن يونس، اسماعيل بن ابي خالد، ثورين يزد، الحسن بن صالح، سفيان ثوري، امام اعمش، شريك بن عبدالله نخعي، قاضي عافيه، امام اوزاعي، عبدالملك بن جريج، فضيل بن غزوان، فطر بن خليفة، مسعر بن کدام او هشام بن عروه رحمته الله، وغيره حضراتونه روايت حديث کوي -

ددوی نه روايت کونکو کښې بشر بن الحارث الحافي، زيد بن اخزم الطائي، سفيان بن عيينه، الحسن بن صالح بن حي (وهو من شيوخه)، عباس بن عبد العظيم العنبري، علي بن المديني، عمرو بن علي الصيرفي، عمرو بن محمد الناقد، محمد بن بشار بن دار، محمد بن الفضل عارم السدوسي، محمد بن يحيى الذهلي، مسدد بن مسرهد او نصر بن علي الجهضمي رحمته الله وغيره

١) قوله: «عن علي»: الحديث، أخرجه البخاري في صحيحه (ج ۱ ص ۳۰) في كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين: من القبل والدبر، رقم: (۱۷۸)، و (ج ۱ ص ۴۱) في كتاب الغسل (الوضوء) باب غسل المذي والوضوء منه، رقم (۲۶۹) - ومسلم في صحيحه، في كتاب الحيض، باب المذي، رقم (۶۹۵-۶۹۷)، والنسائي في سننه، في كتاب الطهارة، باب ما ينقض الوضوء وما لا ينقض الوضوء من المذي، رقم (۱۵۲-۱۵۴)، و (۱۵۷) وباب الغسل من المني، رقم (۱۹۳، ۱۹۴) وكتاب الغسل والتيمم، باب الوضوء من المذي، رقم (۴۳۶-۴۴۱)، و ابو داود في سننه، في كتاب الطهارة، باب في المذي، رقم (۲۰۶-۲۰۹) - والترمذي في جامعه في كتاب الطهارة، باب ما جاء في المني والمذي، رقم (۱۱۴) - وابن ماجه في سننه، في كتاب الطهارة باب الوضوء من المذي، رقم (۵۰۴) - واحمد في مسنده (ج ۱ ص ۸۷) رقم (۶۶۲) و (۸۶۸) - (۸۷۰) و (۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۳) و (۹۷۷) و (۱۰۲۸) و (۱۰۲۹) و (۱۲۳۸) -

٢) كشف الباري (ج ۲ ص ۲) -

٣) اوگوري تهذيب الكمال (ج ۱۴ ص ۴۵۸ و ۴۵۹) -

لوی لوی محدثین دی۔^(۱)

امام یحییٰ بن معین رحمہ اللہ فرمائی،، ثقہ، صدوق، مامون،،^(۲)

امام سعد رحمہ اللہ فرمائی،، کان ثقہ داسکا،،^(۳)

امام دارمی رحمہ اللہ فرمائی چې ماد یحییٰ بن معین رحمہ اللہ نه د عبدالله بن داود خریبی په باره کښې تپوس او کرو نوهغوی او فرمائیل،، ثقہ مامون،، مایا تپوس او کرو چې ابو عاصم النبیل څنگه دې؟ نو او فرمائیل ئی،، ثقہ.. ما ترې نه دا دریافت کړل چې په دې دواړو کښې کوم یو ستاسو په نیز ډیر خوښ دې؟ نو او فرمائیل ئې،، ثقتان،،^(۴)

لیکن امام دارمی رحمہ اللہ فرمائی،، الخریبی اعلیٰ،،^(۵)

امام ابوزرعه او امام نسائی رحمہما اللہ فرمائی،، ثقہ،،^(۶)

امام دارقطنی رحمہ اللہ فرمائی،، ثقہ زاهد،،^(۷)

ابن قانع رحمہ اللہ فرمائی،، کان ثقہ،،^(۸)

ابن حبان رحمہ اللہ دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې۔^(۹)

حافظ ابن حجر رحمہما اللہ فرمائی،، ثقہ عابد،،^(۱۰)

حافظ ذهبی رحمہما اللہ فرمائی،، ثقہ، حجة، صالح،،^(۱۱)

ابن عیینہ رحمہما اللہ فرمائی،، ذاک احد الاحدین،،^(۱۲) یعنی هغه په یواځو کښې یواځې دې۔

یوخل ئې او فرمائیل،، ذاک شیخنا القدیم،،^(۱۳)

^(۱) د شیوخو او تلامذه د تفصیل دپاره او گوری تهذیب الکمال (ج ۱۴ ص ۴۵۹-۴۶۱)۔

^(۲) تهذیب الکمال (ج ۱۴ ص ۴۶۱)۔

^(۳) طبقات ابن سعد (ج ۷ ص ۲۹۵)۔

^(۴) تاریخ عثمان بن سعد الدارمی (ص ۱۸۲)، رقم (۶۵۳-۶۵۵)۔

^(۵) حواله بالا۔

^(۶) تهذیب الکمال (ج ۱۴ ص ۴۶۲) والجرح والتعديل (ج ۵ ص ۵۶)، رقم (۷۵۵۵)۔

^(۷) تهذیب الکمال (ج ۱۴ ص ۴۶۲) وقال ايضا،، من الرفعاء الثقات،، انظر سنن الدار قطنی (ج ۱ ص ۱۷۲)،

کتاب الطهارة، باب احادیث القهقهة فی الصلاة وعللها، رقم (۴۷)۔

^(۸) تهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۲۰۰)۔

^(۹) کتاب الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۶۰)۔

^(۱۰) تقریب التهذیب (ص ۳۰۱)، رقم (۳۲۹۸)۔

^(۱۱) الکاشف (ج ۱ ص ۵۴۹)، رقم (۲۷۰۶)۔

^(۱۲) تهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۲۰۰)۔

^(۱۳) حواله بالا۔

ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی،، کان یبیل الی الراي، وكان صدوقاً،۔^(۱)
 امام وکیع رحمہ اللہ فرمائی،، النظر الی وجه عبد الله بن داود عبادۃ،۔^(۲)
 عبد اللہ بن داود خربیی رحمہ اللہ دامام ابو حنیفہ رحمہ اللہ پہ شاگردانو کنبی دے، ہغہ دامام اعظم
 دیر مداح وو، چنانچہ دھغوی قول دے،، ما یقع فی ابی حنیفۃ الاحاسد او جاهل،۔^(۳)
 یوخل دھغوی پہ وړاندې چا دامام ابو حنیفہ رحمہ اللہ رح، تذکرہ کولو سرہ او وئیل چي امام ابو حنیفہ
 ددیرو مسائلونہ رجوع کړې ده، مقصد ئې دا وو چي رجوع کول دنا پختگي علامہ ده۔ لیکن
 خربیی رحمہ اللہ فوراً جواب ورکړو،، انما یرجع الفقیہ اذا تسمع علیه،۔^(۴)
 یعنی،، فقیہ ہغہ وخت رجوع کوی کله چي دھغہ پہ علم کنبی وسعت راخی،،۔
 عبد اللہ بن داود خربیی رحمہ اللہ دامام ابو حنیفہ رحمہ اللہ پہ خدماتو، خصوصاً د سنن وفقہ د حفاظت
 خدمت پہ بنیاد باندې به ئې وائیل،، یجب علی اهل الاسلام ان یدعوا لله لابی حنیفۃ فی صلاتهم،۔^(۵)
 یعنی،، په اهل اسلام باندې واجب دی چي په خپلو مونځونو کنبی دامام ابو حنیفہ دپارہ دالله
 تعالیٰ نہ دعا غواړی،،۔
 عبد اللہ بن داود خربیی رحمہ اللہ دیرپہ مشکله حدیثونہ اورول۔^(۶)
 قاضی یحییٰ بن اکثم رحمہ اللہ لره ئې یوخل په لیدلو سرہ او وئیل چي تہ ما کله اولیدلې نو ما عزم
 اوکړو چي تاته به حدیث نہ اوروم۔^(۷)
 یوخل ابو العیناء هغوی لره دحدیث اوریدلو دپارہ راغللو، نو هغوی ترې نہ تپوس اوکړو چي
 څنگه راغلې ئې؟ نو هغہ جواب ورکړو چي دحدیث اوریدولو دپارہ راغلې یم، نو وې فرمائیل
 چي لار شہ اوړومبې قرآن زدہ کړہ بیا راشہ، ابو العیناء او فرمائیل چي ما قرآن زدہ کړې دې
 فوراً ئې ترې نہ امتحان واخستلو، نو هغہ فوراً جواب ورکړو، نوبیا ئې او فرمائیل چي لار شہ
 او فرائض زدہ کړہ نو هغہ اوئیل چي هغہ مې زدہ کړی دی، د فرائض امتحان ئې هم واخستلو،
 دې نہ پس ئې ورته اوئیل چي اوس،، عربیت،، زدہ کړہ جواب ئې ورکړو چي دقرآن کریم او د
 فرائض نہ وړاندې مې د،، عربیت،، علم حاصل کړې دې، فوراً ئې سوال وړ واچولو، ابو العیناء
 ددې جواب ہم ښہ کافی شافی ورکړو۔ په آخر کنبی او فرمائیل،، لوحدثت احدا الحدیثک،، کہ
 چرې ما چاته حدیث اورولونو تاته به مې ضرور اورولې وې۔^(۸)

^(۱) الجرح والتعديل (ج ۵ ص ۵۵)، رقم (۷۵۵۵)۔

^(۲) تذكرة الحفاظ (ج ۱ ص ۳۳۸)۔

^(۳) سير اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۴۰۲)۔

^(۴) تذكرة الحفاظ (ج ۱ ص ۳۳۸)۔

^(۵) الاكمال لابن ماکولا (ج ۳ ص ۲۸۵ و ۲۸۶)۔

^(۶) تذكرة الحفاظ (ج ۱ ص ۳۳۸)، رقم (۳۲۰)۔

^(۷) حواله بالا۔

^(۸) حواله بالا۔

عبدالله بن داود خریبی رحمته الله ۱۲۶ هجری کنبی پیداشوی و واپه ۲۱۳ هجری کنبی وفات شوی دې - (۱)

دامام مسلم رحمته الله نه سواباقی اصحاب اصول خمسه هم دهغوی دحدیثوتخریج کړې دې - (۲)
رحمه الله تعالى رحمة واسعة

(۳) الاعمش: دا ابو محمد سلیمان بن مهران الاسدی الکوفی المعروف بالاعمش رحمته الله دې -

ددوی حالات په کتاب الایمان، «باب ظلم دون ظلم»، لاندې تیر شوی دې - (۳)

(۴) منذر الثوری: دا ابو یعلی منذر بن یعلی الثوری الکوفی رحمته الله دې - (۴)

دې د محمد بن الحنفیه، الحسن بن محمد بن الحنفیه، الربیع بن خثیم، سعید بن جبیر، عاصم بن ضمره رحمته الله نه روایت کوی -

اودده نه سفیان ثوری، امام اعمش، فطر بن خلیفه، الحجاج بن ارطاة، جامع بن ابی راشد او محمد بن سوقه رحمته الله وغیره روایت کوی - (۵)

ابن سعد رحمته الله فرمائی چې، «ثقة، قليل الحديث»، - (۶)

امام یحیی بن معین، عجلو او ابن خراش رحمته الله فرمائی، «ثقة»، - (۷)

حافظ ذهبی رحمته الله فرمائی، «وثقة»، (۸) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی، «ثقة»، - (۹)

ابن حبان رحمته الله دې په کتاب الثقات کنبی ذکر کړې دې - (۱۰)

محمد بن الحنفیه رحمته الله سره دومره پاتې شوی وو چې دهغوی صاحبزاده وائی، «لقد غلبنا هذا النبطی علی ایینا»، (۱۱) یعنی دا نبطی زموږ په والد باندې زموږ نه غالب راغللو -

اصحاب اصول سته دده روایت اخستی دی - (۱۲) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

(۱) تهذيب الكمال (ج ۱۴ ص ۴۶۷) -

(۲) حواله بالا -

(۳) كشف الباری (ج ۲ ص ۲۵۱) -

(۴) تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۵۱۵) -

(۵) د شیوخو او تلامذه تفصیل دپاره او گوری تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۵۱۶) -

(۶) الطبقات لابن سعد (ج ۶ ص ۳۱۰) -

(۷) الجرح والتعديل (ج ۸ ص ۲۷۶)، رقم (۱۴۴۰۰) -

(۸) الکاشف (ج ۲ ص ۲۹۶)، رقم (۵۶۳۵) -

(۹) تقریب التهذيب (ص ۵۳۶)، رقم (۶۸۹۴) -

(۱۰) الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۴۸۰) -

(۱۱) تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۵۱۶ و ۵۱۷) -

(۱۲) تهذيب الكمال (ج ۲۸ ص ۵۱۷) -

⑤ محمد بن الحنفیه : دې د حضرت علی بن ابی طالب کرم الله وجهه صاحبزاده محمد بن علی بن ابی طالب رحمه الله دې، ابوالقاسم دده کښت دې، ابو عبد الله هم ورته وئيلي کيږي، ابن الحنفیه، نوم سره معروف دې - (۱)

حنفیه په اصل کې ددوی د مور نسبت دې، چه دهغې تعلق د بنو حنیفه سره وو، دهغې اصل نوم خوله بنت جعفر بن قیس دې، په جنگ یمامه کې قید شوي راوستلې شوې وه. (۲)

دې دخپل والد حضرت علی (علیه السلام) نه علاوې د حضرت عثمان (علیه السلام)، حضرت عبد الله بن عباس (علیه السلام)، حضرت عمار بن یاسر (علیه السلام)، د حضرت معاویه (علیه السلام) او د حضرت ابوهریره (علیه السلام) نه روایت کوي.

او دده نه روایت کونکو کښې دده خوي ابراهيم بن محمد بن الحنفیه او حسن بن محمد بن الحنفیه، عبد الله بن محمد بن الحنفیه، عمر بن محمد بن الحنفیه، عون بن محمد بن الحنفیه نه علاوې سالم بن ابی الجعد، عبد الله بن محمد بن عقیل، عبد الاعلی بن عامر ثعلبی، عطاء بن ابی رباح، عمرو بن دینار، ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب، اودده ووزاره محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب، محمد بن قیس بن مخرمه، محمد بن نشر الهمدانی، منذر بن یعلی الثوری او منهال بن عمرو (علیه السلام) وغیره حضرات دی - (۳)

دده نوم او کښت حضرت علی (علیه السلام) د حضور نبی کریم (صلی الله علیه و آله) په اجازت اخستوسره محمد او ابوالقاسم ایخودې وو، چنانچه د حضرت علی (علیه السلام) نه روایت دې،، قلت: یا رسول الله، ان ولدلی مولود بعدک اسمیه یاسک واکنیه بکنیتک؟ قال: نعم،، - (۴)

یعنی،، یا رسول الله! که ستاسونه پس خما کوم نوې پیدا کیدونکې وی نو ستاسوپه نوم ورته نوم کیگدم اوستاسو په کښت ورته کښت کیگدم؟ نونبی (صلی الله علیه و آله) ورته او فرمائیل چې هاو، اجازت دې،، -

امام عجلې (علیه السلام) فرمائی، تابعی ثقة، کان رجلاً صالحاً، - (۵)

ابراهيم بن عبد الله بن الجنید (علیه السلام) فرمائی:

لأنعلم احدا اسند عن علی عن النبی صلی الله علیه وسلم اکثر ولا اصح مما اسند محمد بن الحنفیه،، - (۶)

یعنی،، محمد بن الحنفیه کوم چې د حضرت علی (علیه السلام) په واسطه سره د حضور اکرم (صلی الله علیه و آله) روایات بیانوي مونږ دده نه اوچت په کثرت او صحت کښې څوک نه دې موندلې -

یوکس محمد بن الحنفیه ته او وئیل،، ما بال ابيک کان یرمی بک فی مرام لا یرمی فیها الحسن

(۱) تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۱۴۷ او ۱۴۸) -

(۲) پورتنی حواله -

(۳) د شیوخ او تلامذه تفصیل دپاره او گوري تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۱۴۸ او ۱۴۹) -

(۴) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب فی الرخصة فی الجمع بینهما، رقم (۴۹۶۷)، وجامع الترمذی، ابواب الادب، باب ما جاء فی کراهية الجمع بین اسم النبی صلی الله علیه وسلم وکنيته، رقم (۲۸۴۳) -

(۵) تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۱۴۹) -

(۶) حواله بالا -

والحسن؟، یعنی ،، څه خبره ده چې ستا والدتالره په داسې داسې مشکل مهماتو کښې لیرې چرته چې حسن او حسین نه لیرې ؟، ،

نوپه دې باندې هغه جواب ورکړو :، لانها کانا غدیه وکنت یده، فکان یتوقی یدده عن غدیه،، (۱) یعنی ،، ځکه چې هغوی دواړه دهغه دپاره درخسار حیثیت لری اوڅه دلاس حیثیت لرم او دا فطری خبره ده چې دخپل رخسارو بچکول په لاسونوسره کیږی،،

ابن سعد رحمه الله فرمائی ،، کان کثیر العلم، ورعا،، (۲)

ابن حبان دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او لیکلی دی ،، کان من افاضل اهل بیته،، (۳) دې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په دور خلافت کښې پیدا شوې دې، دیوبل قول مطابق د حضرت عمر رضی الله عنه په عهد خلافت کښې پیدا شوې دې، په بچپن کښې ئې د حضرت عمر رضی الله عنه زیارت هم کړې دې۔

په تاریخ وفات کښې ئې ۷۳ هجری ، ۸۱ هجری ، ۸۲ هجری ، ۹۲ هجری، او ۹۳ هجری، مختلف اقوال ملاوړې۔ (۴) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

⑥ حضرت علی رضی الله عنه : د حضرت علی بن ابی طالب کرم الله تعالی وجهه حالات په کتاب العلم ،، باب اثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم،، سره تیر شوی دی۔

قوله: قَالَ كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً: حضرت علی رضی الله عنه فرمائی چې مانه به په کثرت سره مذی خارج کیدله۔

،، مذی،، هغه اوبه دی کومې چې دخپلې ښځې سره دملاعبت اود مینې په وخت خارج کیږی (۵) دثلاثی مجرد نه دا مذی یمنی منیا اود ثلاثی مزید نه دباب افعال اود باب تفعیل نه استعمالیږی، په معنی د،، خرج منه المذی۔ مذاء: بروزن شداد، کثیر المذی سړی ته وائیږی کیږی۔ (۶)

بیا لفظ ،، مذی،، دمیم په فتحه، د ذال په سکون اود یاء مخففه سره لوستلې کیږی، بعضی حضراتو،، مذی،، په وزن د،، غنی،، یعنی دمیم په فتحه، او د ذال په کسره او په یاء مشدده سره ضبط شوي دي، ددې رومبې ضبط افصح او اعلی دي۔ (۷)

(۱) تهذيب الكمال (ج ۲۶ ص ۱۵۲)۔

(۲) الطبقات لابن سعد (ج ۵ ص ۱۱۶)۔

(۳) کتاب الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۳۴۷)۔

(۴) تهذيب التهذيب (ج ۹ ص ۳۵۴)۔

(۵) النهاية لابن الاثير (ج ۹ ص ۳۵۴)۔

(۶) ناج العروس (ج ۰ ص ۳۳۹) مادة ،، مذی،،۔

(۷) ناج العروس (ج ۱۰ ص ۳۳۹) مادة ،، مذی،،۔

قوله: فَأَمَرْتُ الْمُقَدَّادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ: بِسَ مَا مُقَدَّادُ بْنُ الْأَسْوَدِ تَهَ حَكْمَ وَرَكْرُوحِي حَضُورَ أَكْرَمَ ﷺ نَهَ دَدِي حَكْمَ دِرِيافَتِ كِرِي، نُوهُغُوي دِرِيافَتِ كِرُو۔
 مخکنې په کتاب الغسل کښې روایت روان دي، په هغې کښې دي .. فامرت رجلا، (۱) په هغې کښې درجل مبهم نه هم دا حضرت مقداد بن الاسود ﷺ مراد دي۔ (۲)
 دحضور اکرم ﷺ نه دمدي په باره کښې سوال کولو والا څوک وو؟ بيا دلته سائل حضرت مقداد ﷺ دي۔

دسنن نسائي په يو روایت کښې سائل نبي حضرت عمار ﷺ گرزولې شوې دي۔ (۳)
 او دابن حبان (۴)، طحاوي (۵)، اوداسماعيلی (۶)، په روایتونو کښې دي چې په خپله حضرت علي ﷺ سوال کړې دي۔

ابن حبان ﷺ دا درې واړه روایاتونه داسې جمع کړي دي چې حضرت علي ﷺ پوښې په خپله سوال کړې دي بياني حضرت عمار ته دتپوس کولو وينا کړې ده، اوبيا نبي حضرت مقداد ته حکم کړې دي اوبيا نې په خپله تپوس کړې دي۔ (۷)

حافظ ﷺ فرمائي چې دا دتطبيق مناسب دي، بياهم چونکه په بعضې طرقو کښې دحضرت علي ﷺ استحياء مذکور ده، ددې وجې نه په خپله دحضرت علي ﷺ تپوس کول به په مجاز باندې حمل کيږي او وئيلې کيږي به چې چونکه آمر حضرت علي ﷺ وو، ددې وجې بعضې راويانو حضرت علي ﷺ دسوال کولونسبت کړې دي۔ په دې جواب باندې نووي او اسماعيلي رحمهماالله جزم کړې دي۔ (۸)

حضرت علي ﷺ حضرت مقداد او حضرت عمار ﷺ کښې هريوته حکم ورکړې وو ددې تائيد ددې روایت نه کيږي کوم چې امام عبدالرزاق صنعاني ﷺ په خپل مصنف، کښې نقل کړي دي:

«عائش بن ائس اخو سعد بن ليث قال: تذاكر علي بن ابي طالب وعمار بن ياسر والمقداد بن الاسود: المذي، فقال علي: اني رجل مذاء، فاسالوا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك، فاني استحي ان اساله

(۱) صحيح البخاري (ج ۱ ص ۴۱)، كتاب الغسل، باب غسل المذي والوضوء منه۔

(۲) فتح الباري (ج ۱ ص ۳۷۹)، كتاب الغسل، باب غسل المذي والوضوء منه۔

(۳) سنن النسائي، كتاب الطهارة، باب ما ينقض الوضوء وما لا ينقض الوضوء من المذي، رقم (۱۵۴ و ۱۵۵)۔

(۴) الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۳ ص ۱۶۳)، ذكر ايجاب الوضوء على المذي والاعتسال على المني، رقم (۱۱۰۱)۔

(۵) شرح معاني الآثار، كتاب الطهارة، باب الرجل يخرج من ذكره المذي، كيف يفعل؟ رقم (۷-۱۰)۔

(۶) فتح الباري (ج ۱ ص ۳۸۰)، كتاب الغسل، باب غسل المذي والوضوء منه۔

(۷) الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج ۳ ص ۱۶۳ و ۱۶۴)۔

(۸) فتح الباري (ج ۱ ص ۳۸۰)، كتاب الغسل، باب غسل المذي والوضوء منه۔

عن ذلك لمكان اهنته منى، لولا مكان اهنته لسالته، فقال عائش: فقال احد الرجلين عمار او المقداد... (۱)
يعنى .. حضرت على، حضرت عمار او حضرت مقداد رضي الله عنه مذی... د حکم په باره کښې
مذکراه کوله. حضرت على او فرماښل چې زه کثير المذی سرې یم، حضور اکرم صلی الله علیه و آله نه ددې
په باره کښې تپوس او کړې چونکه دهغوی صلی الله علیه و آله لور ماسره ده، ځکه زه د نبی صلی الله علیه و آله نه په تپوس
کولو کښې حیا محسوسه کومه که د نبی صلی الله علیه و آله لور ماسره نه وه نو ما به ضرور تپوس کړې وو.
عائش بن انس وائی چې بیا عمار یا مقداد کښې یو کس د حضرت نبی صلی الله علیه و آله نه د مسئلې په
باره کښې تپوس او کړو... (۲)

ابن بشکوال رحمته الله د حضرت مقداد رضي الله عنه سائل کیدل ولره صحیح گرزولی دی - (۲)
په دې صورت کښې به د حضرت عمار رضي الله عنه طرف ته د سوال کولو نسبت به هم مجازی وی
او وئیلې به شی چې چونکه هغوی د سوال کولو قصد کړې وو ځکه دهغوی طرف ته نسبت کړې
شوې دې، البته سوال هم مقداد کړې وو - (۳) والله اعلم.

دا هم ممکن ده چې کله د سوال نبی کریم صلی الله علیه و آله نه حضرت مقداد او کړونو حضرت على هم
همت او کړو او د مسئلې د نزاکت په پیش نظر مزید تسلی او اطمینان دپاره هغوی سوال او کړو -

قوله: فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»: نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمائیلو، دمذې دوجې نه اودس دې
یعنی په خروج دمذې باندې اودس واجب دې، ددې دوجې نه غسل نه دې واجب -

په خروج دمذې صورت کښې به جمیع ذکر وینځلې کیږي یا به موضع اصابت وینځل کافي
وی؟ د علماء په دې خبره باندې اجماع ده چې په خروج دمذې فقط موجب داودس دی - (۴)
البته اختلاف په دې خبره کښې دې چې په خروج دمذې دوجې نه صرف موضع اصابت وینځل
پکار دی او که ذکر سره انشیین هم وینځل پکار دی؟

امام زهري رحمته الله فرمائی چې په خروج دمذې صورت کښې به جمیع ذکر وینځل واجب دی،
صرف موضع اصابت وینځل کافي نه دی - (۵)

دامام مالک او دامام احمد رحمهما الله هم یو یو روایت هم دادې - (۶)

دامام مالک او دامام احمد رحمهما الله یو بل روایت دادې چې ذکر سره سره د انشیینو وینځل
هم واجب دی، هم دا دامام اوزاعی رحمته الله رای هم ده - (۷)

دامام ابوحنیفه، دامام شافعی او د جمهورو علماءو مذهب دادې چې په خروج دمذې صورت

(۱) المصنف لعبد الرزاق - ج ۱ ص ۱۵۵، رقم (۵۹۷) - نیز دې سراو گورئ سنن النسائی، کتاب الغسل
والتیم من المجتبی، الوضوء من المذی، رقم (۴۳۶) -

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۸۰)، کتاب الغسل، باب غسل المذی والوضوء منه -
(۳) حواله بالا -

(۴) اوجز المسالک (ج ۱ ص ۴۷۳)، کتاب الطهارة، باب الوضوء من المذی -

(۵) عمدة القاری (ج ۳ ص ۲۱۹) کتاب الوضوء، باب غسل المذی والوضوء منه -

(۶) المغنی لابن قدامة (ج ۱ ص ۱۱۲) باب ما ينقض الطهارة - والاستذکار (ج ۱ ص ۲۸۴) باب الوضوء من المذی

(۷) نیل الاوطار (ج ۱ ص ۲۷) باب ما جاء في المذی -

کنبی به صرف هم موضع اصابت وینخلی کبری، ذکر او انشیین هر یولره به دعدم اصابت په صورت کنبی به دوینخلو ضرورت نه وی - (۱)

ذکر او انشیین د غسل د قائلینو استدلال د حضرت رافع بن خدیج رضی الله عنه روایت نه دی.

«ان علیا امر عمارا ان یسال رسول الله صلی الله علیه وسلم عن المذی، فقال: یغسل مذاکیرة یتوضا،» (۲)
.. یعنی حضرت علی رضی الله عنه حضرت عمار رضی الله عنه ته حکم ورکړو چې درسول الله صلی الله علیه وسلم نه د مذی په باره کنبی تپوس او کړه، نو هغوی او فرمائیل چې ذکر او ددې گیر چاپیره مقامات دې اوینخلی شی او اودس دې او کړې شی..

دغه شان د ابو داود په یو روایت کنبی دی .. لیغسل ذکره واشیه، - (۳)

د حضرت عبدالله بن سعد انصاری رضی الله عنه په روایت کنبی دی .. فتغسل من ذلک فرجک واشیک (۴) یعنی ته به د مذی د وجې نه خپل شرمگاه او انشیین وینځی ..

په شرح معانی الآثار کنبی د حضرت عمر رضی الله عنه د اثر نه هم دا حضرات استدلال کوی .. اذا وجدته الباء فاعسل فرجک واشیک - (۵) یعنی .. کله چې مذی او مومی نو ته خپل شرمگاه او انشیین اوینځه، -

د جمهورو دلائل: ① په سنن نسائی کنبی د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دی:

«تذاکر علی والمقداد وعمار فقال النبی صلی الله علیه وسلم : ذالک المذی، اذا وجدته احدکم فلیغسل ذلک منه، ولیتوضا وضوءة للصلاة» - (۶)

یعنی .. حضور اکرم صلی الله علیه وسلم او فرمائیل دامذی ده: کله چې په تاسو کنبی څوک مذی بیامومی نو دا دې اوینځی او د مانځه دپاره چې څنگه اودس کیری دغه شان اودس دې او کړی، -

② په سنن نسائی کنبی اویه مصنف عبدالرزاق کنبی د حضرت ابن عباس رضی الله عنه لفظ روایت دې، په کوم کنبی چې حضور اکرم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی:

«ذالک المذی، اذا وجد احدکم فلیغسل ذلک منه، ولیتوضا وضوءة للصلاة، او کوضوءه للصلاة،» - (۷)

① عمدة القاری (ج ۳ ص ۲۱۹)، نیز د تفصیل دپاره اوگوری احکام الاحکام شرح عمدة الاحکام (ج ۱ ص ۶۳) کتاب الطهارة باب فی المذی وغیره _ وشرح النووی علی صحیح مسلم (ج ۱ ص ۱۴۳) کتاب الطهارة، باب المذی _

② سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب ما ینقض الوضوء وما لا ینقض الوضوء من المذی، رقم (۱۵۵) _ وانظر السنن لابی داود، کتاب الطهارة، باب فی المذی، رقم (۲۰۷-۲۰) _

③ السنن لابی داود، کتاب الطهارة، باب فی المذی، رقم (۲۰۸) _

④ السنن لابی داود، کتاب الطهارة، باب فی المذی، رقم (۲۱۱) _

⑤ شرح معانی الآثار، کتاب الطهارة، باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل، رقم (۱۴) _

⑥ سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب الوضوء من المذی، رقم (۴۳۶) _

⑦ سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب الوضوء من المذی، رقم (۴۳۶) _ والمصنف لعبدالرزاق الصنعانی (ج ۱ ص ۱۵۵)، رقم (۵۹۷) _

.. یعنی دامذی ده، په تاسو کښې چاته دې سره مخکښې والې اوشی نو، دې لره دې، اوینځی اودمونځ دپاره چې څنگه اودس کوی دغه شان دې مکمل اودس اوکړی ..

ددې حدیث داوړیدو نه پس ابن جریر دحضور ﷺ دارشاد .. فیغسل ذلک منه، په باره کښې دعطاء ﷺ نه تپوس اوکړونو امام عطاء ﷺ جواب اوکړو.. حیث المذی منه فقط، (۱) مطلب داچې په کوم ځانې کښې مذی لگیدلې وی صرف هم هغه ځانې وینځل پکار دی یا جمیع ذکر لره؟ نو عطاء ورتنه جواب ورکړو چې چرتنه مذی لگیدلې وی صرف هغه ځای لره دې اوینځی -

(۲) - په شرح معانی الآثار کښې د حضرت علی رضی الله عنه نه مروی دی :

« کنت رجلا مذاء، وکانت عندی بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فارسلت الی رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: توضحا و اغسله، » (۲)

یعنی .. زه په کثرت مذی په عارضه کښې مبتلا اووم، چونکه ماسره در رسول الله ﷺ صاحبزادی وه دې وجې ما بل څوک دمستلې دریافت کولودپاره حضور نبی اکرم ﷺ ته اولیرولو، نوهغوی اوفرمائیل چې بس! اودس اوکړه او .. هغې لره، اوینځه ..

(۳) په مصنف عبدالرزاق کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه فتوی ده .. من المذی الغسل، ومن المذی والودی: الوضوء، یغسل حشفته ویتوضا، (۳)

حافظ ابن عبدالرحمن ﷺ فرمائی: « واما معنی غسل الذکر من المذی، فانه یزید غسل مخرجه و مامس الاذی منه، وهذا الاصح عندی فی النظر، » (۴)

یعنی .. غسل الذکر من المذی، نه مرادمخرج دمذی لره اوکوم کوم ځې کښې چې مذی لگیدلې وی هغې لره وینځل دی، هم دا زما په نیزعقلی اعتبار سره اصح دی -

دجمهورو دطرف نه مخالفینوته جواب: ترکوم ځې پورې چې دهغې روایاتو تعلق دې په کوم کښې چې، ذکر، سره د، انشین، لره دویځلو ذکر دې نوجمهور په نیزدا یاخو په استحباب باندې محمول دی - (۵)

یاداحکم علاجاً دې، څنگه چې امام طحاوی ﷺ تصریح کړې ده چې داوبو دچهر کاؤ دې وجې نه تقلص کیرې اودخروج مذی انقطاع کیرې - (۶)

یوجواب دا هم ورکړې شوې دې چې په عام طور باندې خلکو دا گنرل چې دمذی معامله د «بول»، نه اخف ده، نودومره احتیاط به ئې نه کولوخومره چې پکار دې، دې وجې نه

(۱) اوگوری الاستذکار (ج ۱ ص ۲۸۲)، باب الوضوء من المذی، والتمهید لابن عبدالبر (ج ۲۱ ص ۲۰۵) -

(۲) شرح معانی الآثار، کتاب الطهارة، باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل؟ رقم (۵) -

(۳) مصنف عبدالرزاق (ج ۱ ص ۱۵۹) کتاب الطهارة، باب المذی، رقم (۶۱۰) -

(۴) التمهید لابن عبد البر (ج ۲۱ ص ۲۹۸) -

(۵) المغنی لابن قدامة (ج ۱ ص ۱۱۲) باب ما ینقض الطهارة -

(۶) شرح معانی الآثار کتاب الطهارة، باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل؟

حضور اکرم ﷺ په دې کښې د شدت حکم ورکړو چې ذکر، سره، انشین، لږه هم اوینځی^(۱) ابن رسلان رضی الله عنه فرماني چې جمهورو اصل موجب لږه کتلی دی، ځکه چې اصل موجب خو، خروج خارج، دې نولهذا ددې حکم به بل محل طرف ته متجاوز کیږي نه بلکه صرف مخرج سره به متعلق وی - (۱)

ددې خبرې تائید د جمهورو د ورکړې شوی دلائلونه کیږي په کوم کښې چې د... افسله، (۲) الفاظ دی، د کوم ضمیر چې د... مزی، طرف ته واپس گړزی -

د خروج مزی په صورت کښې داوبو استعمال ضروری دې که استجمار بالا حجار کافی دی؟ په دې مسئله کښې اختلاف دې چې په خروج دمزی صورت کښې ددې د تطیهر دپاره داوبو استعمال ضروری دی که یا دا حجار استعمال کافی دې -
دا حنا فو په نیز دا حجار استعمال لولوباندې اکتفا کول جائز دی - (۳)

د شوافع په نیز دواړه اقوال دی - امام نووی رحمته الله علیه په شرح د صحیح مسلم کښې دا قول راجح گرزولې دې چې داوبو استعمال ضروری دی - (۴)

اوپه، المجموع، کښې دویم قول یعنی اکتفا بالا حجار لږه قول اصح گرزولې دې - (۵)
د حنابلې په نیز یو روایت د اکتفا بالا حجار دې (۶) یو روایت په، نضح، باندې دا کتفادې (۷) او یو روایت دادې چې غسل ضروری دې - (۸)

د مالکیه په نیز هم دواړه اقوال دی، البته ابن عبدالبر رحمته الله علیه دا قول راجح گرزولې دې چې، غسل، ضروری دې - (۹) والله اعلم وعلمه اتم واحکم -

۵۲ = باب ذکر العلم والفتیافی المسجد

د باب سابق سره مناسبت: په دې باب کښې اوپه سابق باب کښې مناسبت داسې دې چې په باب سابق کښې د حضرت مقداد رضی الله عنه د... مزی، د حکم په باره کښې سوال مذکور دې، اوپه

(۱) مرقاة المفاتیح (ج ۱ ص ۳۳۵) باب ما یوجب الوضوء -

(۲) اوجز المسالك (ج ۱ ص ۴۷۵) -

(۳) اوجز المسالك (ج ۱ ص ۴۷۵) -

(۴) اوجز المسالك (ج ۱ ص ۴۷۳ و ۴۷۴) -

(۵) شرح النووی علی صحیح مسلم (ج ۱ ص ۱۴۳) کتاب الحيض، باب المزی -

(۶) المجموع شرح المذهب (ج ۲ ص ۱۴۴) باب الاستطابة -

(۷) اوجز المسالك (ج ۱ ص ۴۷۴)، وفتح الباری لابن رجب (ج ۱ ص ۳۰۵)، کتاب الغسل، باب غسل المزی والوضوء منه -

(۸) المجموع (ج ۲ ص ۵۱۰)، باب ازالة النجاسة، وفتح الباری لابن رجب (ج ۱ ص ۳۰۶) -

(۹) المجموع (ج ۲ ص ۱۴۴) باب الاستطابة -

(۱۰) اوگوری الاستذکار (ج ۱ ص ۲۸۴) کتاب الطهارة، باب الوضوء من المزی -

دی باب کنبی ۱۰۰ اهلل للحدی، سوال مذکور دی، په دواړو کنبی دامردینی متعلق استفسار دی - (۱)

د ترجمه الباب مقصد: حافظ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دهغه خلقو تر دید کول غواړی کوم چې وائی چې په جمات کنبی مباحثه کولو په صورت کنبی به رفع صوت لازمېږي، په دې سلسله کنبی دا حضرت توقف کوی، امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په جواز باندې متنبه کولو سره دهغوی تر دید کوی - (۲)

حضرت شیخ الہند رحمۃ اللہ فرمائی: «افتاء وتعلیم وقضاء فی المسجد کنبی تنگی اود کراحت گمان دي، د بعضې اکابرو اقوال هم د تنگی طرف ته مشیردی (۳)، د مؤلف رحمۃ اللہ علیہ په نیز په دې امور و کنبی توسع مستحسن ده، ځکه ئې دلته هم او په ابوابو د قضاء کنبی هم توسع کړې ده - والله اعلم،» - (۴)

حاصل دا چې بعضې سلفو به وئیل چې جماتونه د مونځونو او ذکر اذکار د پاره وضع کړې شوی دی تعلیم او تبلیغ د جمات د وضع نه خلاف دی، نیز په جمات کنبی چې کله ماشومان سبق وائی نو شور او شغړې کیږي، مباحثه کیږي، آوازونه اوچت کیږي، نو جمات لره د داسې شور شغړې نه پاکول پکار دی -

چنانچه اشهب رحمۃ اللہ علیہ نقل کوی: «سئل مالک عن رفع الصوت فی المسجد فی العلم وغیره، قال لا ځیر فی ذلک فی العلم ولا فی غیره، لقد اردت الناس قدیمًا یعیبون ذلک علی من یرکون فی مجلسه، ومن کان یرکون فی ذلک مسجدًا کان یعتذر منه، وانا اکره ذلک، ولا یری فیہ عیبا،» - (۵)

یعنی «امام مالک رحمۃ اللہ علیہ نه کله چې تپوس او کړې شو چې په جمات کنبی د علم وغیره مذاکره سره آواز اوچتول څنگه دی؟ نو وې فرمائیل چې که علم وی یا نور څه په دې که هیڅ خیر نشته دي، ما په قدیمه زمانه کنبی خلق لیدل چې په کوم مجلس کنبی به داسې کیدل نو هغوی به نه خوښول او که چرته به داسې په جمات کنبی به کیدل نو هغوی به اعتذار کولو، زه په خپله دانه خوښومه او په دې کنبی څه خیر نه وینم،» -

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دغه حضراتو تر دید کوی او فرمائی چې علم خو پخپله یو مخصوص ذکر دی -

(۱) عمدة القاری (ج ۲ ص ۲۱۷) -

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۳۰) -

(۳) چنانچه په صحیح بخاری شریف کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المساجد، رقم (۴۷۹) کنبی دی «عن السائب بن یزید قال: كنت قائما فی المسجد، فحصبني رجل، فنظرت، فاذا عمر بن الخطاب، فقال: اذهب فانتی بهذین، فجثته بهما، قال: من انتما، اومن این انتما؟ قال: من اهل الطائف، قال: لو كنتما من اهل البلد لا وجعتكما، ترفعان اصواتكما فی مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم،» -

(۴) الابواب والتراجم (ص ۶۰) -

(۵) جامع بیان العلم وفضله (ج ۱ ص ۵۵۴)، باب جامع فی آداب العالم والمتعلم، فصل فی رفع الصوت فی المسجد وغير ذلک من آداب العلم، رقم (۹۲۴) -

امام ابوحنیفه یو خلی په جمات کښې خپل اصحابو سره په درس تدریس کښې مصروفه وو چې دسفیان بن عیینه رضی اللہ عنہ تیریدل هلته اوشو، نووې ونیل .. یا ابا حنیفه، هذا فی المسجد! والصوت لاینهض ان یرفع فیه، یعنی ای ابوحنیفه! په جمات کښې دا څنگه آوازونه دی؟ دلته خو آواز اوچتول نه دی پکار!! امام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ او فرمائیل ... دعهم، فانهم لا یفقهون الا بهذا، _ (۱) یعنی دوی لره په خپل حال پریگده، داخلق هم داسې علم اوفقه حاصله وی، دوی لره هم داسې په علم کښې مناسبت پیدا کیږی - ځکه چې کله دیوبل په مقابله کښې په جوش کښې وی نوهریوکس به خپل قوت فکریه پوره طریقې سره استعماله وی او قاعده دا ده کله چې داسې خبره شروع شی نوپه دې کښې جسمانی طاقت شامل شی اوپه مزه مزه خبره کولوپه څې آوازونه اوچت شی -

[۱۳۳] حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعٌ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ^(۲)، أَنَّ رَجُلًا قَامَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهْلَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يُهْلُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَيُهْلُ أَهْلُ الشَّامِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهْلُ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ». وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَبَزْغَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «وَيُهْلُ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهُ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -.

(۱) جامع بيان العلم وفضله (ج ۱ ص ۵۵۵)، باب جامع في آداب العالم والمتعلم، فصل في رفع الصوت في المسجد وغير ذلك من آداب العلم، رقم (۹۲۵) -

(۲) قوله ر: عن عبدالله بن عمر: الحديث، أخرجه البخاري ايضافى صحيحه (ج ۱ ص ۲۰۶)، كتاب الحج، باب فرض مواقيت الحج والعمرة، رقم (۱۵۲۲)، وباب ميقات اهل المدينة، ولا يهلوا قبل ذى الحليفة، رقم (۱۵۲۵)، (ج ۱ ص ۷)، كتاب الحج، باب مهل اهل نجد، رقم (۱۵۲۷ و ۱۵۲۸)، (ج ۲ ص ۱۰۹۱) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب ما ذكر النبي صلى الله عليه وسلم وحض على اتفاق اهل العلم، رقم (۷۳۴۴) - ومسلم في صحيحه، في كتاب الحج، باب مواقيت الحج، رقم (۲۸۰۵ - ۲۸۰۷)، و (۲۸۰۹) والنسائي في سننه، في كتاب مناسك الحج والمواقيت، باب ميقات اهل المدينة، رقم (۲۶۵۲) - وباب ميقات اهل الشام، رقم (۲۶۵۳)، وباب ميقات اهل نجد، رقم (۲۶۵۶) - وابوداود في سننه، في كتاب المناسك، باب في المواقيت، رقم (۱۷۳۷) - والترمذي في جامعه، في ابواب الحج، باب ماجاء في مواقيت الاحرام لاهل الافاق، رقم (۸۳۱) - وابن ماجه في سننه، في ابواب المناسك، باب مواقيت اهل الافاق، رقم (۲۹۱۴)، والدارمي في سننه، في كتاب المناسك، باب المواقيت في الحج، رقم (۱۷۹۰ و ۱۷۹۱) - واحمد في مسنده (ج ۲ ص ۳)، رقم (۴۴۵۵)، و (ج ۲ ص ۴۸)، رقم (۵۰۷۰)، و (ج ۲ ص ۴۸)، رقم (۵۰۸۷)، و (ج ۲ ص ۵۵)، رقم (۵۱۷۲)، و (ج ۲ ص ۶۵)، رقم (۵۳۲۳)، و (ج ۲ ص ۸۲)، رقم (۵۵۴۲) -

رجال الحديث

① قتیبہ بن سعید : دا ابور جاء قتیبہ بن سعید بن جمیل بن طریف ثقفی رحمہ اللہ دی ۔ ددہ حالات پہ کتاب الایمان، باب افشاء السلام من الاسلام، سرہ تیرشوی دی ۔ (۱)

② اللیث بن سعد : دا امام لیث بن سعد مصری رحمہ اللہ دی ۔ ددہ حالات پہ کتاب .. بدم الوسی، د دریم حدیث سرہ تیرشوی دی ۔ (۲)

③ نافع مولى عبدالله بن عمر : دا دم دینی منوری مشهور عالم اومفتی نافع مولى عبدالله بن عمر القرشی العدوی العمری رحمہ اللہ دی ۔ (۳)

دیو قول مطابق ددہ اصل تعلق .. المغرب،، سرہ، دویم قول دادی چہ دی اصلا د نیشاپور وو، د دریم قول مطابق دی دکابل پہ قیدیانو کنبی وو، خلورم قول دادی چہ ددہ تعلق د طالقان سرہ وو (۴)

بہر حال پہ یو غزوہ کنبی دی قیدی راغللی وو او حضرت عبدالله بن عمر رحمہ اللہ دی واخستلو۔ (۵)
ددہ دیلار دنوم پہ بارہ کنبی ہم ډیر اقوال دی، بعضو،، هرمز،، اوبعضو،، کاؤس،، بنودلی دی۔ (۶)

دی حضرت عبدالله بن عمر رحمہ اللہ راوی دی، ددوی نه علاوه د حضرت عائشہ، حضرت ابوہریرہ، د حضرت رافع بن خدیج، حضرت ابوسعید خدری، حضرت ام سلمہ، حضرت ابولبابہ رحمہ اللہ نه روایت حدیث کوی دغه شان د حضرت بن عمر زوجہ صفیہ بنت ابی عبید اود حضرت ابن عمر د صاحبزادگانو سالم، عبدالله او عبیدالله نه ہم روایت کوی۔

اوددہ نه روایت کونکو کنبی امام زہری، ایوب سختیانی، عبدالله بن عمر، عبیدالله بن عبدالله بن عمر، زید بن واقد، حمید الطویل، ابن جریج، امام مالک، صالح بن کیسان، ابن عون، یحیی بن سعید، موسی بن عقبہ، اسماعیل، بن امیہ، ایوب بن موسی، یونس بن

(۱) کشف الباری (ج ۲ ص ۱۸۹)۔

(۲) کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۴)۔

(۳) اوگوری تہذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۲۹۸)۔

(۴) تہذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۲۹۸)۔

(۵) قال النووي فی تہذیب الاسماء واللغات (ج ۲ ص ۱۲۳)، رقم (۱۸۷) :،، سبی وهو صغير، فاشترى ابن عمر،، وقال ابن ابی حاتم فی الجرح والتعديل (ج ۸ ص ۵۱۷)، رقم (۱۵۷۷-۲۰۷۰) :،، اصابه ابن عمر فی بعض غزواته،، والله اعلم

(۶) اوگوری تہذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۲۹۸) :،، تہذیب الاسماء واللغات (ج ۲ ص ۱۲۳) نقلا عن الحاكم فی تاریخ نیشاپور _ تنبیہ : قال العینی فی عمدة القاری :،، نافع بن سرجس، بفتح السين المهملة وسكون الراء وكسر الجیم وفي آخر سین اخرى وهذا سبق قلم نشا عن سبق نظر، حيث اراد ترجمة نافع مولى عبدالله بن عمر عن كتاب الجرح والتعديل لابن ابی حاتم فوق وقع نظره الى ترجمة نافع بن سرجس، الذي ترجم له بعده مباشرة، فكتب الاسم وضبطه، ثم نقل بعد ترجمة نافع مولى عبدالله بن عمر _ والله اعلم _

یزید. جویریہ بن اسماء لیث بن سعد، محمد بن عجلان، ابن ابی ذہب، ضحاک بن عثمان، سلیمان بن موسیٰ، برد بن سنان، ابن ابی رواد، عبدالرحمن بن السراج، عبید اللہ بن الاخنس، محمد بن اسحاق، اسامہ بن زید، عمر بن محمد، صخر بن جویریہ، ہمام بن یحییٰ، ہشام بن سعد، لیث بن ابی سلیم، حجاج بن ارطاة، اشعث بن سوار، اسحاق بن ابی فروة، ابو معشر نجیح، عبداللہ بن نافع او عثمان البری رضی اللہ عنہ وغیرہ بہ شمیرہ حضرات دی۔ (۱)

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی،، کان ثقة کثیر الحديث،، (۲)

امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی،، اصح الاسانید: مالک عن نافع عن ابن عمر،، (۳)

امام مالک رحمہ اللہ فرمائی چہ کلہ زہ نافع لہ دحضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ نہ روایت کول اورم نوبیا ماتہ پہ دی خبری باندی ہیخ پرواہ نہ وی چہ داما دبل چانہ اوریدی نہ دی۔ (۴)

عجلی رحمہ اللہ فرمائی،، مدنی تابعی، ثقة،، (۵)

ابن خراش وائی،، ثقة نبیل،، (۶) امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی،، ثقة،، (۷)

ابن عیینہ رحمہ اللہ فرمائی،، ای حدیث او ثق من حدیث نافع؟،، (۸)

احمد بن صالح مصری رحمہ اللہ فرمائی،، کان نافع حافظا ثبتا، لہ شان، و هو اکبر من عکرمۃ عند اهل المدينة،، (۹)

خلیلی رحمہ اللہ فرمائی،، نافع من ائمة التابعین بالمدينة، امام فی العلم، متفق علیہ، صحیح الروایۃ، منهم من يقدمہ علی سالم، ومنهم من یقارنہ بہ، ولا یعرف لہ خطائی جمیع ما رواہ،، (۱۰)

یعنی،، نافع دم دینی دائمہ تابعینو کنبی دی، پہ علم کنبی متفق علیہ امام دی، صحیح روایت کونگی دی بعضی حضرات دی دسالم نہ ہم وړاندی کوی اوبعضی نی دہغہ ہمسر گرزوی؛ ددۂ پہ تولور وایاتونو کنبی خہ غلطی اونہ موندلی شوه،،

امام نووی رحمہ اللہ فرمائی،، اجمعوا علی توثیقہ،، (۱۱)

- ۱) شیو خواوتلامذہ تفصیل دپارہ اوگوری تہذیب الکمال (ج ۲۹۸-۳۰۳)، وسیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۹۵-۹۷)
- ۲) تہذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۳۰۳)۔
- ۳) حوالہ بالا۔
- ۴) حوالہ بالا۔
- ۵) تہذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۲۰۴)۔
- ۶) حوالہ بالا۔
- ۷) حوالہ بالا۔
- ۸) کتاب الجرح والتعديل لابن ابی حاتم (ج ۸ ص ۵۱۷)، رقم (۱۵۳۷۷-۲۰۷۰)۔
- ۹) تہذیب التہذیب (ج ۱۰ ص ۴۱۴)، وتعلیقات تہذیب الکمال (ج ۲۹ ص ۳۰۶)۔
- ۱۰) تہذیب التہذیب (ج ۱۰ ص ۱۵۴، ۱۵۴)۔
- ۱۱) تہذیب الاسماء واللغات (ج ۲ ص ۱۲۴)، رقم (۱۸۷)۔

حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی: الامام، الموفق، الثبت، عالم المدينة، (۱)۔

دغه شان هغه فرمائی: «وقول میمون بن مهران: کب وذهب عقله، قول شاذ، بل اتفقت الامة على انه حجة مطلقا»، (۲)۔

یعنی: میمون بن مهران رحمہ اللہ چي کوم فرمانیلی دی چي نافع د بدھاتوب (کمزروتیه) نه پس د عقل او پوهه نه بي خبره شوي وو، دابلکل شاذ قول دي، ټول امت په دي خبره باندې متفق دي چي نافع مطلقاً حجت دي،۔

ابن حبان رحمہ اللہ دي په کتاب الثقات کښي ذکر کړي دي۔ (۳)
د نافع مولي عبدالله بن عمر رحمہ اللہ وفات د اصح قول مطابق ۱۱۷ هجري کښي شوې دي۔ (۴)
رحمه الله تعالى رحمة واسعة

③ حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حالات په کتاب الايمان،،، باب الايمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الاسلام على خمس،،، لاندې تير شوي دي۔ (۵)
قوله: أَنَّ رَجُلًا قَامَ فِي الْمَسْجِدِ: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چي يوسړي په جمات کښي اورديدلو۔

هم دا مقصود بالترجمة دي چي يوسړي په جمات کښي اورديدلو او هغه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم نه سوال اوکړو۔ داسړي څوک وو چا هم دده نوم نه دي ذکر کړي۔ (۶)
د،، مسجد،، نه مراد مسجد نبوي دي (۷)، حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائي چي ددي نه معلومېږي چي دمواقيت حج په باره په حديث کښي مذکور سوال د مدينې منورې نه د سفر کولونه مخکښي وو۔ (۸)

قوله: فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيِّبِ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهْلَ: عرض ئي اوکړو يا رسول الله! تاسو مونږ ته د کوم ځاي نه د تلبيه لوستلو او د احرام تر لوجکم را کوي؟
قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «يَهْلُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي

(۱) سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۹۵)۔

(۲) سير اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۱۰۱)۔

(۳) کتاب الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۴۶۷)۔

(۴) سير اعلام (ج ۵ ص ۱۰۱)۔

(۵) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۳۷)۔

(۶) قال الحافظ،،، لم اقف على اسم هذا الرجل،،، (فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۰)، وقال ايضا: ،،، لم يسم هذا الرجل،،، (هدى الساری ص ۳۹۰)۔

(۷) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۳۰)۔

(۸) حواله بالا

الْحَلِيفَةُ، وَيُهْلُ أَهْلُ الشَّامِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهْلُ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ : رسول الله ﷺ او فرمانیل اهل مدینه به دذوالحلیفه نه تبلیه لولی او احرام به تری، او اهل شام به د جحفه نه احرام تری او اهل نجد به دقرن نه احرام تری -

ذوالحلیفه : دتصغیر سره، یعنی دحاء په ضمه سره، او دلام په فتحه سره دې، دې نه پس یاء مشنآة من تحت ساکنه دې، دې نه پس فاء مفتوح ده، او په آخره کنبې تاء مدوره ده - (۱)
ذوالحلیفه دمدينې منورې په جنوب کنبې شپږ یا اووه میلا یعنی ۹ کلومیټر لري ديوخي نوم دې، نن سبا ورته ،،بئر علی،، یا ،،آبار علی،، وایلي کيږي - (۲)

الجحفه : جحفه : بالضم، ثم السكون، والقاع -

اهل شام او اهل مصر که په مدینه منوره نه تیريږي نو دوی دپاره میقات جحفه دې او که په مدینه منوره تیريږي نو داهل مدینه دپاره میقات ذوالحلیفه دې - (۳)
دا جحفه دمدينې منورې نه د شپږ مراحلو په فاصله باندې مقام ،،رابغ،، نه جنوب مشرق طرف ته تقریبا خلیریش کلومیټر باندې واقع دې - (۴)

ددې اصل نوم ،،مهیعه،، (بفتح الیم وسكون الهاء وفتح الیاء المثناة من تحت، بعدها عين مهملة مفتوحة، وبعدها تاء مدورة) وو، یو قوم دغلته راغللو او آباد شو، سیلاب راغللو هغوی ئې ټول غرق کړل دې وجې نه دهغوی نوم ،،جحفه،، کیخودلې شو - (۵)

قرن : قرن (بفتح القاف وسكون الراء المهملة، وبعدها نون) -

دا د اهل نجد میقات دې، دې ته قرن المنازل هم ویلي کيږي، دمکه مکرمه نه اتيه کلومیټره لرې دې - (۶) په دې کنبې ،،راء،، باندې فتحه لوستل غلط دی (۷)، ،،قرن،، بفتح الراء،، یاخو دیمن یوه قبیله ده، دحضرت اوسې قرنی عليه السلام تعلق ددې قبیلې سره وو - (۸)

قوله: . وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَبَزْغُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «وَيُهْلُ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ» . وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهُ هَذِهِ مِنْ

(۱) انظر معجم البلدان (ج ۲ ص ۲۹۵) -

(۲) معجم البلدان (ج ۲ ص ۲۹۵). واطلس الحديث النبوي (ص ۱۵۰) -

(۳) معجم البلدان (ج ۲ ص ۱۱۱) -

(۴) معجم البلدان (ج ۲ ص ۱۱۱) واطلس الحديث النبوي (ص ۱۵۰) -

(۵) معجم البلدان (ج ۲ ص ۱۱۱)، وعمدة القاري (ج ۲ ص ۲۱۸)، والفتح الرباني (ج ۱ ص ۱۰۵)، كتاب الحج والعمرة، ابواب الاحرام ومواقيته، وصفته، واحكامه، باب مواقيت الاحرام المكانية -

(۶) معجم البلدان (ج ۴ ص ۳۳۱) واطلس الحديث النبوي (ص ۱۵۰) -

(۷) فتح الباري (ج ۱ ص ۲۳۰) -

(۸) اوگوزي المجموع شرح المذهب (ج ۷ ص ۱۷۰)، كتاب الحج، باب المواقيت -

رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی چي خلق وائی چي رسول الله ﷺ اوفرمائیل چي اهل یمن دي ديلملم نه احرام تري - حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائیل به چي زه دحضور اکرم ﷺ په دي خبره باندې نه اووم پوهه شوې -
يلملم: دي ته العلم هم ونيلې کيږي، دا دمکه مکرمه نه جنوب طرف ته په سل کلوميتر فاصله باندې واقع دي - (۱)

د مواقیت احرام تحديد: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په دي حديث کښې په جزم سره ددریو مواقیتو ذکر کړي دي، ذات عرق، ذکرني بلکل نه دي کړي، يلملم کوم چي داهل یمن میقات دي دهغي تذکره په لفظ، زعم، سره ده، حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په خپل دي روایت که خوفرمائی چي حضور ﷺ د، يلملم، کومه تذکره کړي ده په هغي زه پوهه نه شومه، اوپه بل روایت کښې دي چي هغه دحضور ﷺ نه په دي باره کښې اوریدلی هم نه دي، البته دنورو نه ئي اوریدلی دي -

چنانچه دموطا په روایت کښې دي، قال عبدالله: وبلغني ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ويهل اهل اليمن من يلملم، - (۲)

صحيح مسلم اوپه سنن نسائي کښې يو روایت دي، وذكركل - ولم اسمع - انه قال: ويهل اهل اليمن من يلملم، - (۳)

ددې ټولو روایاتونونه معلومېږي چي حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دحضور ﷺ نه ددرې مواقیتوپه باره کښې براه راست محقق طور باندې اوریدلی وو، او ديلملم په باره کښې دهغوی رضي الله عنهما نه نه واوریدلی یاخو دیو بل صحابي نه ئي اوریدلی وو، چونکه مرسل صحابي عن الصحابي هم صحيح او حجت دي، دي وجې نه وئیلی کيږي چي په دي حديث کښې هغه دخلورو مواقیتو ذکر کوي -

دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما روایت په صحيح بخاری کښې موجود دي:

.. ان النبي صلى الله عليه وسلم وقت لاهل المدينة ذالحليفة، واهل الشام الجحفة، واهل نجد قرن المنازل،

ولاهل اليمن يلملم، هم لهن ولهن اقل عليهن من غيرهن، ممن اراد الحج والعمرة، (۴)

يعني، حضور ﷺ داهل مدينه دپاره ذوالحليفه، داهل شام دپاره جحفة، داهل نجد دپاره قرن المنازل او داهل یمن دپاره يلملم میقات مقرر کړو، دادي دغه علاقو دباشندگانو دپاره هم میقاتونه دي اودهغه خلقو دپاره هم کوم چي دحج او عمره دپاره په علاقو باندې راځي،

(۱) معجم البلدان (ج ۵ ص ۴۱)، واطلس الحديث النبوي (ص ۳۷۹) -

(۲) موطا امام مالک بشرح اوجز المسالك، كتاب الحج، باب مواقیت الاهلال، رقم (۷۱۴-۲۲) -

(۳) صحيح مسلم، كتاب الحج، باب مواقیت الحج، رقم (۲۸۰۹) - وسنن النسائي، كتاب المناسك، باب میقات اهل نجد، رقم (۲۶۵۶) -

(۴) صحيح البخاری (ج ۱ ص ۲۰۶)، كتاب الحج، باب مهل اهل مكة للحج والعمرة، رقم (۱۵۲۴) -

اگرچه ددغه علائقو اوسیدونکی نه وی،،.

داهل عراق میقات: حافظ ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی چې دذوالحلیفه، جحفه، قرن المنازل او د یلملم په میقات کیدو باندې خو دټولو اتفاق دې.

البته داهل عراق دمیقات په باره کښې داهل علمو اختلاف دې چې ددوی میقات کوم دې؟ او داچا مقرر کړې دې؟ آیا حضور اکرم صلی الله علیه و آله په خپله باندې مقرر کړې ووکه حضرت عمر رضی الله عنه مقرر کړې وو.

امام ابوحنیفه، سفیان ثوری، امام مالک او ددوی ټول اصحاب وائی چې د عراق او دغه طرف ته د مشرق میقات،، ذات عرق،، دې.

او امام شافعی او (د یو قول مطابق) سفیان ثوری رحمهما الله فرمائی چې که چرې اهل عراق به دمقام،، عقیق،، نه احرام اوتړی نو دابه ډیره بهتره او اولی وی. (۱)

په دې کښې بعضې حضرات وائی چې داهل عراق دمیقات،، ذات عرق،، تعیین خو حضرت عمر رضی الله عنه کړې دې، ځکه چې عراق دهغوی په زمانه کښې فتح شوې وو، دحضور صلی الله علیه و آله په زمانه کښې دمسلمانانو په لاس کښې نه وو.

چنانچه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه نه کله چې داهل عراق دمیقات په باره کښې تپوس اوکړې شونو وفرې مائیل،، لا عراقیو مئذ،، (۲) چې،، په هغه زمانه کښې عراق دمسلمانانوسره نووو،،.

لیکن نور حضرات وائی چې،، ذات عرق،، تعیین په خپله حضور صلی الله علیه و آله فرمائیلې دې، چنانچه دحضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دی:.

،، ان رسول الله صلی الله علیه وسلم وقت لاهل العراق ذات عرق،، (۳)

یعنی،، حضور اکرم صلی الله علیه و آله داهل عراق دپاره ذات عرق میقات مقرر فرمائیلې دې،،. دغه شان حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه هم مروی دی:

وقت رسول الله صلی الله علیه وسلم لاهل المدينة ذا الحلیفه، ولاهل الطائف قرن، وهی نجد، ولاهل الشام

الجحفه، ولاهل اليمن یلملم، ولاهل العراق ذات عرق،، (۴)

یعنی،، رسول الله صلی الله علیه و آله داهل مدینه دپاره ذوالحلیفه، داهل طائف دپاره قرن کوم چې دنجد علاقه ده، داهل شام دپاره جحفه او داهل یمن دپاره یلملم لره میقات مقرر فرمائیلې دې،،.

(۱) الاستذکار لابن عبدالبر (ج ۳ ص ۳۳۴). کتاب الحج، باب مواقیت الاهلال، والمجموع (ج ۷ ص ۱۷۱ و ۱۷۲) _

(۲) مسند احمد (ج ۲ ص ۱۴۰)، رقم (۶۲۵۷)، ومصنف ابن ابی شیبه (ج ۸ ص ۳۶۴) کتاب المناسک و باب فی مواقیت الحج، رقم (۱۴۲۶۳) _

(۳) سنن ابی داود، کتاب المناسک، باب فی المواقیت، رقم (۱۷۳۹) _

(۴) اخرجه ابن عبدالبر بسنده فی التمهید، انظر فتح المالك بتیوب التمهید لابن عبدالبر (ج ۵ ص ۳۱۱)، کتاب الحج، باب مواقیت الاهلال _

ترکوم ځي پورې چې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دروايت تعلق دې په کوم کښې چې .. لا عراق یومئذ، فرمائيلی وو، د کوم نه چې دا په پوهه کښې راتلل چې د .. ذات عرق .. تحديد او توقیت د حضور نبی کریم صلی الله علیه و آله د طرف نه نه ووشوې، نو ددې په باره کښې ونيلې کیدشي چې حضرت ابن عمر رضي الله عنهما چونکه د حضور صلی الله علیه و آله نه نه دی اوریدلی، او دغه وخته پورې عراق هم نه وفتح شوې ځکه هغوی قیاس اوکړو اوونې فرمائیل .. لا عراق یومئذ، گنی ونيلې کیدي شوچې په دغه زمانه کښې خو .. دشام، .. علاقه هم نه وه فتح شوې، ددې باوجود هغوی د،، شام،، اود مصر،، اوسیدونکو دپاره د،، جحفه،، توقیت اوفرمائیلو۔
دغه شان په یو حدیث کښې ارشاد دې:

«منعت العراق درهها وقفیزها ومنعت الشام مدیها و دینارها، ومنعت مصر اردیها و دینارها»، (۱)
یعنی،، اهل عراق خپل درهم اوقفیزا یسار کړل او اهل شام خپل مدی اودینار ایسار کړل او مصر خپل اردب او دینار ایسار کړل،، (اردب، مدی اوقفیزد مختلف پیمانو نومونه دي)۔
ظاهره ده چې په هغه زمانه کښې شام او عراق نه و وفتح شو، ابن عبدالبر رحمته الله فرمائی چې دلته «منعت»، د «،، ستینم»، په معنی کښې دې (۲) گویا حضور اکرم صلی الله علیه و آله قبل از فتح دا پیشین گویانې فرمائیلې دي چې آننده به بیا روستو عراق او شام داسلامی حکومت په نگرانې به کیږي۔
ددې وضاحت دا دي چې د حضور اکرم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې عراق او شام نه و وفتح شوی، خو نبی کریم صلی الله علیه و آله په دې حدیث کښې اوفرمائیل چې عراق او شام او مصر به جزیه ورکول ختم کړي، ددې مطلب شارحینو دا بیان کړې دي چې دا ممالک به مفتوح شي او دهغې خاي خلق به اسلام راوړي، ځکه دهلته نه به دجزیه راتلل بندشي۔ دویم مطلب دا بیان شوې دي چې داممالک به داسلامی حکومت په نگرانې کښې راشي، البته په آخر زمانه کښې به د عجمو اود کفارو غلبه به شي، د عراق او شام نه چې کومه جزیه راتلله هغه به نه راځي۔ (۳) بهر صورت په دې حدیث کښې حضور اکرم صلی الله علیه و آله د طرف نه دا پیشین گوی اموندلې شوې چې عراق او مصر او شام به داسلامی حکومت په زیر نگرانې کښې راشي۔
دغه شان به نبی کریم صلی الله علیه و آله د عراق او شام دپاره قبل از فتح مواقیت هم مقرر فرمائیلې، ځکه چې دغه علاقې د اهل اسلام په لاس کښې عنقریب راتلونکې وې۔

(۱) صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب الا تقوم الساعة حتی یحسر الفرات عن جبل من ذهب، رقم (۷۲۷۷)۔
وسنن ابی داود، کتاب الخراج والقی، والامارة، باب فی ایقاف ارض اسواد وارض العنوة، رقم (۳۰۳۵)۔
ومسند احمد (ج ۲ ص ۲۶۲)، مسند ابی هريرة رضی الله عنه، رقم (۷۵۵۵)۔

(۲) فتح المالك (ج ۵ ص ۳۱۰ و ۳۱۱)، کتاب الحج، باب مواقیت الاهلال۔

(۳) اوگوری شرح النووی علی صحیح مسلم (ج ۲ ص ۳۹۱)، کتاب الفتن۔

دکوم خای پورې چې دامام شافعی رحمته الله علیه د... عقیق، نه احرام ترل افضل گرزولو تعلق دې. نود دې وجې نه یو خو هغه حدیث دې کوم چې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دې.. وقت رسول الله صلی الله علیه وسلم لاهل المشرق العقیق،^(۱) یعنی.. حضور اکرم صلی الله علیه وسلم داهل مشرق دپاره.. عقیق.. میقات مقرر کړې دې..

نیکن ددې مطلب دا نه دې چې.. ذات عرق،.. میقات نه دې. بلکه دامام شافعی سره سره دتوبو اهل علمو په نیز.. ذات عرق،.. میقات دې. البته.. عقیق،.. چونکه دې نه لگ لرې دې لهذا احتیاط هم په دې کښې دې چې.. د عقیق.. نه احرام اترلې شی -^(۲) اوجمهور دا مذکوره حدیث ضعیف گرزوی^(۳) اودهغه احادیثونه استدلال کوی په کوم کښې چې.. ذات عرق،.. تصریح راغلي ده -

د موافقت په باره کښې به تفصیلات انشاء الله په کتاب الحج کښې راشی -

والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه اتم واحکم.

۵۳- باب: مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرِ مِمَّا سَأَلَهُ

دباب سابق سره مناسبت : په دواړو بابونو کښې مناسبت بالکل واضح دې چې په هریاب کښې سوال کول او جواب ورکول مذکور دی -^(۴)

دترجمة الباب مقصد : ابن منیر رحمته الله علیه فرمائی چې دترجمة الباب مقصد په دې خبره باندې تنبیه کول چې جواب دسائل د سوال مطابق کیدل ضروری نه دی -^(۵)

(۱) سنن ابی داود، کتاب المناسک، باب فی المواقیت، رقم (۱۷۴۰) -

(۲) المجموع (ج ۷ ص ۱۷۲) کتاب الحج، باب المواقیت - وفتح المالك (ج ۵ ص ۳۱۱) -

(۳) قال الزیلعی فی نصب الراية (ج ۳ ص ۱۴)، (۳۹۶۴ و ۳۹۶۵): ، قال ابن القطان فی کتابه : هذا حدیث اخاف ان یكون منقطعاً. فان محمد بن علی بن عبدالله بن عباس انما عهد یروی عن ابيه عن جده ابن عباس، كما جاء ذلك فی صحیح مسلم. فی صلاته علیه السلام من اللیل - وقال مسلم فی کتاب التمییز: لا تعلم له سماعاً من جده. ولا انه لقیه. ولم یذكر البخاری ولا ابن ابی حاتم انه یروی عن جده. وذكر انه یروی عن ابيه.. انتهى

وقال الثوری فی المجموع (ج ۷ ص ۱۶۹):

، رواه ابوداود والترمذی. وقال : حدیث حسن. وليس كما قال. فانه من رواية یزید بن ابی زیاد، وهو ضعيف باتفاق المحدثین..

وقال الحافظ فی التلخیص الحبی (ج ۳ ص ۸۴۶). کتاب الحج، باب المواقیت، رقم (۹۷۱) : ، قلت فی نقل الاتفاق نظر. ويعرف ذلك من ترجمة - وله غلة اخرى وقال مسلم فی الکنی : لا یعلم له سماع من جده یعنی محمد بن علی..

(۴) عمدة القاری (ج ۲ ص ۲۲۰) -

(۵) المتولری (ص ۶۵) -

دامام بخاری رحمہ اللہ مقصد دا دے کہ چرے څوک سائل سوال اوکری نو په جواب کنبې مزید اضافه اوکړې شی نو دا جائز دی، بلکه په بعضې وختونو کنبې انسب اوبه بعضې وختونو کنبې ضروری وی - (۱)

مثلاً په یوه مسئله کنبې تفصیلات دی او دد تفصیلاتو ذکر کولونه بغیردا ویره وی چې مستفتی به په غلطې کنبې پریوخی نو دې لږه بیانول مناسب دی -
او که چرې دا خطر وی چې مستفتی به غلط مطلب اخستو سره به خپل مقصد حل کوی نو دمسلې شقونولږه واضحه کول پکار دی، چې هغه دا اونه وانی چې ما ددې لفظ نه دا مطلب گنرلې وو -

یو اشکال اودهغې جواب : دلته یواشکال دا کیږی چې ډیرو اصولیینو دا قاعده بیان کړې ده چې جواب دسوال مطابق پکار دې - دلته په ظاهره دامام بخاری رحمہ اللہ ترجمه ددې قاعدې معارضه ده -

ددې جواب دادې چې د اصولیینو دکلام دا مطلب نه دې چې په دې باندې اضافه اونه کړې شی، بلکه مطلب دا دې چې په جواب کنبې دسوال ټولې خبرې راشی، یو څیز دې پاتې نشی (۲) امام بخاری رحمہ اللہ دکتاب العلم په اخیره کنبې دا ترجمه منعقد کولو سره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چې ما دعلم دترغیب او تحریض اوددې مسائلو سره متعلق ضرورت اوحاجت نه زیات تراجم منعقد کړی دی - (۳) والله اعلم

[۱۳۴] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (۴) عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَعَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -

(۱) الكنز المتواری فی معادن لامع الدراری (ج ۲ ص ۳۹۴) -
(۲) حواله بالا -

(۳) اوگوری فتح الباری (ج ۱ ص ۲۳۱)، والکنز المتواری (ج ۲ ص ۳۹۵) -

(۴) قوله : عن ابن عمر رضي الله عنهما،: الحديث، أخرجه البخاري أضافي كتاب الصلاة، باب الصلاة، باب الثياب، رقم (۱۵۴۲)، وجزاء الصيد، باب ما ينهى من الطيب للمحرمة، رقم (۱۸۳۸)، وباب لبس الخفين للمحرم إذا لم يجد النعلين، رقم (۱۸۴۲)، وفي كتاب اللباس، باب لبس القميص، رقم (۵۷۹۴)، وباب البرانس، رقم (۵۸۰۳)، وباب السراويل، رقم (۵۸۰۵)، وباب العمام، رقم (۵۸۰۶)، وباب الثوب المزعفر، رقم (۵۸۴۷)، وباب النعال السبتية، رقم (۵۸۵۲) - ومسلم في صحيحه، في كتاب الحج، باب ما يباح للمحرم بحج أو عمرة لبسه وما لا يباح رقم (۲۷۹۱ - ۲۷۹۳) - والنسائي في سننه، في كتاب المناسك، باب النهي عن الثياب المصبوغة بالورس والزعفران في الاحرام، رقم (۲۶۶۷ و ۲۶۶۸)، وباب النهي عن لبس القميص في الاحرام، رقم (۲۶۷۴)، وباب النهي عن لبس السراويل في الاحرام، رقم (۲۶۷۱)، وباب النهي عن ان تنتقب المرأة الاحرام، رقم (۲۶۷۴)، وباب النهي عن لبس البرانس في الاحرام، رقم (۲۶۷۵ و ۲۶۷۶)، وباب النهي عن لبس العمامة في الاحرام، رقم (۲۶۷۷ و ۲۶۷۸)، وباب النهي عن لبس الخفين في الاحرام، رقم (۲۶۷۹)، وباب قطعهما أسفل من الكعبين، رقم (۲۶۸۱)، وباب النهي عن ان ... [بقية حاشيه به راروانه صفحه..]

أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرَمُ فَقَالَ « لَا يَلْبَسُ الْقَبِيصَ وَلَا الْعِمَامَةَ وَلَا السَّرَاوِيلَ وَلَا الْبُرُوسَ وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرَسُ أَوْ الزَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ الثَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ ».

[۳۵۹، ۱۴۶۸، ۱۷۴۱، ۱۷۴۵، ۵۴۵۸، ۵۴۶۶، ۵۴۶۸، ۵۴۶۹، ۵۵۰۹، ۵۵۱۴]

رجال الحديث

① آدم : دا آدم بن ابی ایاس خراسانی مروزی رحمته الله دی، ددوی حالات په کتاب الایمان، .. باب

المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده»، لاندې تیر شوی دی - (۱)

② ابن ابی ذئب : دا محمد بن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابی ذئب القرشي

العامري المدني رحمته الله دی، ددوی حالات په دې جلد کتاب العلم، .. باب حفظ العلم، .. سره

تیر شوی دی -

③ نافع : دا نافع مولى عبد الله بن عمر (ح) دی، ددوی حالات تیر شوی حدیث سره تیر شوی دی.

④ الزهري : دا امام محمد بن مسلم بن عبيد الله المعروف بابن شهاب الزهري رحمته الله دده

حالات، بدء الوحي، .. دریم حدیث په ضمن کښې تیر شوی دی - (۲)

⑤ سالم : دا سالم بن عبد الله بن عمر بن الخطاب رحمته الله دی، دده حالات په کتاب الایمان، ..

باب : الحياء من الایمان، .. لاندې تیر شوی دی - (۳)

⑥ حضرت عبد الله بن عمر رحمته الله : د حضرت عبد الله بن عمر رحمته الله حالات په کتاب الایمان، .. باب

الایمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم : بئى الاسلام على خمس، .. د لاندې تیر شوی دی - (۴)

د حدیث د سند وضاحت : دلته د صحیح بخاری دوه نسخې دی : په یو کښې دی، .. حدثنا آدم،

قال حدثنا ابی ذئب، عن نافع عن عمر، عن النبي صلى الله عليه وسلم، وابن ابی ذئب، .. عن الزهري عن سالم عن

ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم، ..

دلته، .. وابن ابی ذئب، .. کوم چې دوباره راغلي دي ددې عطف په روستو، .. حدثنا ابن ابی ذئب، ..

باندې دي او مطلب دا دي چې آدم بن ابی ایاس دا حدیث هم د ابن ابی ذئب نه په دوو سندونو

بقیه حاشیه د تیر مخ [تلبس المحرمة القفازین، رقم (۲۶۸۲)] _ وابوداود فی سننه فی کتاب المناسک، باب

ما یلبس المحرم، رقم (۱۸۲۳ _ ۱۸۲۸) والترمذی فی جامعه، فی کتاب الحج، باب ماجاء فیما لایجوز للمحرم

لبسه، رقم (۸۳۳) _ وابن ماجه فی سننه فی کتاب المناسک، باب ما یلبس المحرم من الثیاب، رقم

(۲۹۲۹ و ۲۹۳۰)، وباب السراویل والخفین للمحرم رقم (۲۹۳۲)

(۱) کشف الباری (ج ۱ ص ۲۷۸) _

(۲) کشف الباری (ج ۱ ص ۳۲۶) _

(۳) کشف الباری (ج ۲ ص ۱۲۸، ۱۲۹) _

(۴) کشف الباری (ج ۱ ص ۲۳۷) _

سره اوریدلې دې -
دویمه نسخه هغه ده کومه چې په متن کښې مذکور ده، یعنی .. حدثنا آدم، قال : حدثنا ابن ابی
ذئب، عن نافع، عن ابن عمر، عن النبی صلی الله علیه وسلم، وعن الزهري، عن سالم، عن ابن عمر، عن النبی
صلی الله علیه وسلم -

په دې کښې .. عن الزهري، عطف په .. عن نافع، باندې دې، گویا د ابن ابی ذئب د نوم نې دوباره
اعاده نه ده کړې - (۱)

حاصل دا چې دا حدیث د ابن ابی ذئب شیخ شیخ البخاری په عن دوو سندونو سره روایت
کوي، یو .. عن نافع عن ابن عمر، او دویم سند دې .. عن الزهري عن سالم ابن عمر، دویم سند درېویمې
سند په مقابله کښې یو درجه نازل دې، اگرچه د دواړو سندونو په جلیل القدر کیدو کښې څه
شک نشته -

قوله: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ: يُو كَس دَهغوى نه تپوس او کړو -

دا سرې څوک وو؟ حافظ رحمته الله علیه فرماني، .. لم اقف على اسمه، - (۲) زده دده دنوم نه واقفه نه شومه -

قوله: مَا يَلْبَسُ الْمُحْرَمُ فَقَالَ «لَا يَلْبَسُ الْقَمِيصَ وَلَا الْعِمَامَةَ وَلَا السَّرَاوِيلَ وَلَا

الْبُرُسَ وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرُسُ أَوْ الزَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ

الْحَقَائِنَ وَلْيَقْطَعْ بِهَا حَتَّى يَكُونَ تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ» : کوم سرې چې احرام او ترې هغه به څه

اغوندي؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد او فرمانيلو: محرم به نه قميص اغوندي نه پتيکې، نه
پانجامه، نه هغه جامې کوم سره چې توبې گندلې شوي وي، نه هغه کپړه په کومه کښې چې
ورس يا زعفران وي، بيا که چرې پښو کولو دپاره خپلې نه ملاوېږي نو موزې دې د گيتونه
لاندې کتې کړي او په پښوډي کړي -

د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم فصيح او بليغ جواب: سائل دلته د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم نه د ملبوساتو په باره
تپوس کړې وو چې هغه کوم لباس دې چې محرم نې اچولې شي؟ ليکن رسول الله صلی الله علیه وسلم غير
ملبوسات د دواؤ وچونه ذکر کړو -

يو خوددې وجې نه چې دکوم څيز داچولو اجازت وي نو دهغې په اچولو کښې څه حرج نشته دې
او دکوم داچولو چې اجازت نشته دې دهغې په اچولو کښې ضروري، نونبي کریم صلی الله علیه وسلم دا
اوبښودل چې د جلب منفعت نه دفع ضرر مقدم دې، لهذا غير ملبوسات يعنی هغه لباس کوم
چې نه دی اغوستل پکار. دهغې په باره سوال کول پکار دي -

(۱) اوگوري فتح الباری (ج ۱ ص ۲۳۱) -

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۳۱) -

دویمه وجه داده چې د ملبوساتو خوږه وڅه حدنشته دې، او غیر ملبوسات محدود دی، یعنی د کوم څیز چې اجازت دې دهغې خوږو څه حدنشته دې اود کوم څیز چې اجازت نشته دې هغه محدود دی، لهذا حضور اکرم ﷺ محدود بیان کړه - او کله چې دا معلومه شوه چې فلانکې فلانکې څیز استعمالول ناجائز دی نو معلومه شوه چې باقی ټول څیزونه استعمالول جائز دی، یعنی مذکورات ناجائز او غیر مذکورات جائز -

دروایت دترجمة الباب سره مطابقت : دلته دروایت دترجمة الباب سره مطابقت هم راوتلو، چې سائل خوصرف دجائز ملبوساتو متعلق سوال کړې وواو حضور اکرم ﷺ ملبوسات او غیر ملبوسات دواړه ئې بیان کړل، غیر ملبوسات یعنی د کوم دا اغستو اچولو، اجازت نشته دی دمنطوق حدیث نه بیان کړه او ملبوسات یعنی د کوم د اچولو چې اجازت دې دمفهوم حدیث نه بیان او فرمائیل - (۱)

دترجمة الباب سره د مطابقت یو تقریر بل هم شوې دې چې سائل خود حالت اختیار مسئله تپوس کړې وواو حضور اکرم ﷺ ورته د حالت اضطرار مسئله هم بیان کړه اودا ئې اونیل چې یوکس ته نعلین ملاؤ نشوې نو هغه دې موزې کټ کړی او وادې چوی - (۲)
د حدیث باب نه مستنبط قاعده : په حدیث باب کښې حضور اکرم ﷺ چې د کومو څیزونو نه منع کړې ده هغه درې څیزونه دی :

① یوهغه څیزونه کوم چې د سر پټولو دپاره دی، لکه عمامه (پټکې)، اوددې په حکم کښې ټوپې هم ده، ددې استعمال جائز نه دې -

② دویمه هغه انواع دلباس کوم چې د بدن متعلق ګنډلې شوی وی، لکه سراویل (پرتوګ)، قمیص، برنس وغیره اوددې په حکم کښې به هغه ټول لباس راشی کوم چې د بدن د وضع او هیئت مطابق ګنډلې شوي وی، که هغې ته دهرچاپه ژبه کښې هرڅه وانی -

③ دریمه نوعه دا چې که محرم نعلین اغستې شی، دخفین اجازت نشته دې، ځکه چې خفین ساتر کعب وی، دې نه معلومه شوه چې کوم یو څیز هم ساتر کعب وی دهغې داستعمال اجازت به نه وی، لهذا که چرې بوتان خپلې ساتر کعب وی نو دهغې اجازت به هم نه وی - (۳)
السراویل : دا عجمی لفظ دې، معرب کیدلو سره استعمال شوې دې، دا اگرچه د جمع په وزن باندې دې، خو دواحد دپاره استعمالیږي - (۴)

البرنس : بضم الهماء والنون واسکان الرائ -

(۱) اوګوری عمدة القاری (ج ۲ ص ۲۲۲) -

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۳۱) -

(۳) عمدة القاری (ج ۲ ص ۲۲۲) -

(۴) اوګوری تهذیب الاسماء واللغات (ج ۳ ص ۱۴۸)، وعمدة القاری (ج ۲ ص ۲۲۱) -

برنس داسي کپري ته واني دکومي سر چي دي سره يوځاي وي، که هغه چغه وي، که هغه برساتي وي يا زره وغيره .. (۱) دهغه شان يو خاص قسم توپي ته هم .. برنس .. واني، په صدر اسلام کښي به عبادو خلقو اچولي - (۲)

الورس : دزير رنگ يوگيا (واښه) دي، په يمن کښي پيدا کيږي، دکپرو رنگ کولو کښي تري کار اخستي شي - (۳) دحديث باب سره متعلقه نور فقهي احکام به په تفصيل سره انشاء الله په کتاب الحج کښي راشي -

براعت اختتام : حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايلي دي چي امام بخاري رحمته الله د.. کتاب العلم .. په آخيره کښي دحديث ذکر کړي دي چي په کښي .. وليقطعها حق يکونا تحت الکعبين،، داقطع داختتام کتاب باندې اوپه نهايت باندې دال دي - (۴)

حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زکريا صاحب رحمته الله فرماني چي امام بخاري رحمته الله دهر، کتاب،، په آخيره کښي دانسان دزندگي په اختتام يعني دمرگ طرف ته اشاره کوي. دلته هم دمحرّم دلباس ذکر دي کوم چي دمړي دکفن مشابه دي - (۵) والله سبحانه وتعالى اعلم.

.....

هذا آخر ما اردنا ايرادا في شرح كتاب العلم من الجامع الصحيح لامام البخاري رحمه الله تعالى

وبه تم المجلد الرابع من كتاب ،، كشف الباري عماني صحيح البخاري،،

ويليه _ باذن الله تعالى _ المجلد الخامس،، واوله : كتاب الوضوء ..

والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام الاكتمان

الاكتمان على افضل الكائنات، وعلى آله واصحابه ومن تبعهم

باحسان، مادامت الارضون والسموات _

(۱) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۳ ص ۲۶) _

(۲) عمدة القاري (ج ۲ ص ۲۲۱) _

(۳) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۴ ص ۱۴۸)، وعمدة القاري (ج ۲ ص ۲۲۲) _

(۴) فتح الباري (ج ۱۳ ص ۵۴۳) آخر الكتاب _

(۵) الكنز المتواري (ج ۲ ص ۳۹۶) _

﴿مصادر ومراجع﴾

- ١- الابواب والتراجم لصحيح البخارى - حضرت شيخ الهند مولانا محمود حسن صاحب ديوبندى، رحمة الله عليه، المتوفى ١٣٣٩ هـ ادارة تأليفات اشرفيه ملتان -
- ٢- الابواب والتراجم لصحيح البخارى - حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب كاندهلوى، رحمة الله تعالى، متوفى ١٣٠٢ هـ مطابق ١٩٨٢ م - ايچ ايم سعيد كمپنى، كراتى -
- ٣- الآثار (كتاب الآثار) - امام ابو حنيفه نعمان بن ثابت، رحمة الله عليه، متوفى ١٥٠ هـ روايت: امام محمد بن الحسن الشيبانى، رحمة الله عليه، متوفى ١٨٣ هـ، مكتبة امداديه ملتان -
- ٤- الآثار المرفوعة (سبع رسائل) امام ابو الحسنات عبد العلى بن عبد الحليم اللكنوى، رحمة الله عليه، متوفى ١٣٠٢ هـ ايچ ايم سعيد كمپنى كراتى -
- ٥- الاجوبة المرضية فيما سئل (السخاوى) عنه من الاحاديث النبوية - حافظ شمس الدين محمد بن عبد الرحمن السخاوى، رحمة الله عليه، المتوفى ٩٠٢ هـ - تحقيق: دكتور محمد اسحاق محمد ابراهيم - دارالراية، الرياض وجدة طبع اول ١٣١٨ هـ -
- ٦- الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان - امام ابو حاتم محمد بن حبان البسقى، رحمة الله تعالى، المتوفى ٢٥٣ - مؤسسة الرسالة، بيروت -
- ٧- احكام الاحكام، شرح عمدة الاحكام امام تقى الدين ابو الفتح الشهير بابن دقيق العيد، رحمة الله عليه، متوفى ٥٠٢ هـ، دارالكتب العلمية بيروت، طبع ثانى ١٣٣٦ هـ / ٢٠٠٥ م -
- ٨- احكام القرآن، امام ابو بكر احمد بن على الرازى الجصاص، رحمة الله تعالى، متوفى ٣٤٠ هـ، دار الكتاب العربى بيروت -
- ٩- احكام القرآن - حضرت مولانا ظفر احمد صاحب عثمانى، رحمة الله تعالى، المتوفى ١٣٩٢ هـ، ادارة القرآن كراتى -
- ١٠- اختصار علوم الحديث - ابو الفداء عماد الدين اسباغيل بن شهاب الدين عمر المعروف بابن كثير، رحمة الله تعالى، المتوفى ٤٤٣ هـ دار التراث القاهرة، ١٣٩٩ هـ / ١٩٤٩ م -
- ١١- الاذكار مع الفتوحات الربانية - امام ابو زكريا محيى الدين يحيى بن شرف النووى، رحمة الله تعالى، المتوفى ٦٤٦ هـ المكتبة الاسلامية -
- ١٢- ارشاد السارى شرح صحيح البخارى، ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلانى، رحمة الله تعالى، متوفى ٩٢٣ هـ، المطبعة الكبرى الاميرية، مصر، طبع سادس ١٣٠٢ هـ -
- ١٣- ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء - حضرت شاه ولي الله محدث دهلوى، رحمة الله تعالى، المتوفى ١١٤٦ هـ سهيل اكيڏمى لاهور -
- ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء مترجم - حضرت شاه ولي الله محدث دهلوى، رحمة الله تعالى، المتوفى ١١٤٦ هـ قد يضى كتب خانه كراتى -
- ١٤- الاستيعاب في اسماء الاصحاب (بها مش الاصابة)، ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمة الله تعالى، متوفى ٤٣٣ هـ، دار الفكر بيروت -

- ١٥- اسد الغابة في معرفة الصحابة، عز الدين ابو الحسين علي بن محمد الجزري المعروف بابن الاثير، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٣٠هـ، دار الكتب العلمية بيروت.
- ١٦- اشعة اللمعات - شيخ عبد الحق محدث دهلوي، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٠٥٢هـ - مكتبة نوريه رضويه سكره پاكستان.
- ١٧- الاصابة في تمييز الصحابة - شهاب الدين ابو الفضل احمد بن علي العسقلاني المعروف بابن حجر، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢هـ - دار الفكر بيروت.
- ١٨- اصول كافي - محمد بن يعقوب الكليني، متوفى ٣٢٩هـ - دار الكتب الاسلامية، تهران، طبع ثالث ١٣٨٨هـ.
- ١٩- اطلس الحديث النبوي من الكتب الصحاح الستة، دكتور شوقي ابو خليل، دار الفكر دمشق، طبع رابع ١٣٢٩هـ، ٢٢٠٥م -
- ٢٠- الاعتبار في النسخ والمنسوخ في الحديث، الحافظ ابو بكر محمد بن موسى الحازمي الهمداني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٨٣هـ، تحقيق: احمد طنطاوي - دار ابن حزم - الطبعة الاولى ١٣٢٢هـ - ٢٠٠١م -
- ٢١- الاعتصام، امام ابو اسحاق ابراهيم بن موسى بن محمد اللخني الشاطبي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٠٠هـ، دار الفكر، بيروت.
- ٢٢- اعلام الحديث، امام ابو سليمان حمد بن محمد الخطابي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٨٨هـ، مركز احياء التراث الاسلامي، جامعة ام القرى، مكة المكرمة.
- ٢٣- اعلام السنن، علامه ظفر احمد عثمانى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٩٢هـ، ادارة القرآن كراچی -
- ٢٤- اكمال تهذيب الكمال، علامه علام الدين مغلطاي بن قليج بن عبد الله البكجری الحنفی، رحمه الله، المتوفى ٤٦٣هـ، الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، طبع اول ١٣٢٢هـ / ٢٠٠١م -
- ٢٥- الاكمال في رفع الارتباب عن المؤلف والمؤلف في الاسماء والكفى واللقاب، الامير الحافظ ابو نصر علي بن هبة الله المعروف بابن مأكولا، رحمه الله، المتوفى ٢٤٥هـ، محمد امين دمج، بيروت.
- ٢٦- الفية الحديث - حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١هـ، تصحيح وتشریح: شيخ احمد محمد شاكر رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٤٤هـ المكتبة العلمية -
- ٢٧- الالمام - قاضي عياض بن موسى اليحصبي رحمه الله تعالى، متوفى ٥٢٢هـ تحقيق وتعليق: احمد فريد المزيدي، دار الكتب العلمية -، بيروت، طبع اول ١٣٢٥هـ - ٢٠٠٢م -
- ٢٨- الاموال (كتاب الاموال) امام ابو عبد القاسم بن سلام رحمه الله تعالى، متوفى ٢٢٢هـ، دار الكتب العلمية بيروت، طبع اول ١٣٠٦هـ -
- ٢٩- الام (كتاب الام) امام محمد بن ادريس الشافعي رحمه الله تعالى، متوفى ٢٠٢هـ، دار المعرفة، بيروت ١٣٣٣هـ - ١٩٤٢م -
- ٣٠- الانساب، ابو سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور السمعاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٣٣هـ، دار الجنان، بيروت، طبع اول ١٣٠٨هـ / ١٩٨٨م -
- ٣١- اوجز المسالك الى مؤطا مالك، شيخ الحديث حضرت مولانا زكريا كاندهلوي رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٠٢هـ، مطابق ١٩٨٢م، ادارة قاليقات اهرليه ملتان - و بتحقيق الدكتور ثقي الدين الندوي حفظه الله تعالى، دار القلم، دمشق، طبع اول ١٣٢٢هـ، ٢٠٠٢م -

- ٢٢ - بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، ملك العلماء علام الدين ابو بكر بن مسعود الكاساني، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٥٤هـ، الحج ايم سعيد كمبلي كراچي -
- ٢٣ - بداية المجتهد و نهاية المقتصد - علامه قاضي ابو الوليد محمد بن احمد بن رشد قرطبي، متوفى ٥٩٥هـ، شركة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي مصر طبع خامس ١٢٥١هـ مطابق ١٩٨١م -
- ٢٤ - البداية و النهاية - حافظ عماد الدين ابو الفداء اسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير رحمه الله تعالى، متوفى ٧٤٣هـ - مكتبة المعارف بيروت، طبع ثاني ١٩٤٤م -
- ٢٥ - البضاعة المزجاة لمن يطالع المشكاة (مطبوعه مع المرقاة) - مولانا عبد الحليم چشتي حفظه الله تعالى - مكتبة امداديه ملتان -
- ٢٦ - بيان القرآن - حكيم الامت حضرت مولانا اشرف علي صاحب تهاڻوي رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٣٣هـ - شيخ غلام علي اينڊ سنز لاهور -
- ٢٧ - تاج العروس من جواهر القاموس، ابو الفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدي، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٥٥هـ، دار مكتبة الحياة، بيروت -
- ٢٨ - تاريخ ابن الاثير (الكامل في التاريخ) ابو الحسن عز الدين علي بن محمد بن الاثير الجزري رحمه الله تعالى، متوفى ٦٣٠هـ، دار الكتاب العربي، بيروت -
- ٢٩ - تاريخ الامم و الملوك (تاريخ الطبري)، امام محمد بن جرير الطبري، رحمه الله، المتوفى ٢١٠هـ، مؤسسة الاعلى للمطبوعات، بيروت، طبع رابع ١٢٥٢هـ - ١٩٨٢م -
- ٣٠ - تاريخ ابن خلدون (كتاب العبر، وديوان المبتدا و الخبر، في ايام العرب والعجم و البربر، و من عاصرهم من ذوي السلطان الاكبر) علامه عبد الرحمن بن محمد بن خلدون الحضرمي المغربي رحمه الله تعالى، متوفى ٨٠٨هـ، مؤسسة الاعلى للمطبوعات، بيروت -
- ٣١ - تاريخ الاسلام - حافظ شمس الدين ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبي رحمه الله تعالى، متوفى ٧٢٨هـ، تحقيق: عمر عبد السلام تدمري، دار الكتاب العربي، بيروت، طبع اول ١٢١٥هـ - ١٩٩٥م -
- ٣٢ - تاريخ بغداد او مدينة السلام - حافظ احمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٣هـ - دار الكتاب العربي بيروت -
- ٣٣ - تاريخ الخلفاء - حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١هـ، مؤسسة الكتب الثقافية، بيروت، طبع ثالث ١٢١٩هـ - ١٩٩٨م -
- ٣٤ - تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي رحمه الله تعالى، متوفى ٢٨٥هـ، عن ابى زكريا يحيى بن معين، المتوفى ٢٣٣هـ، دار المأمون للتراث، ١٢٥٠هـ -
- ٣٥ - التاريخ الكبير - امام محمد بن اسماعيل البخاري رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٦هـ - دار الكتب العلمية بيروت
- ٣٦ - تحرير تقرير التهذيب، دكتور بشار عواد معروف و الشيخ شعيب الارنؤوط، مؤسسة الرسالة، طبع اول ١٣١٤هـ - ١٩٩٤م -
- ٣٧ - تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف، ابو الحجاج جمال الدين يوسف بن عبد الرحمن المزي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٢هـ، المكتب الاسلامي بيروت، طبع دوم ١٢٥٢هـ مطابق ١٩٨٢م -

- ٢٨ - تحفة الباري بشرح صحيح البخاري، شيخ الاسلام ابي يحيى زكريا بن محمد الانصاري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٢٦هـ، دار الكتب العلمية، دار ابن حزم بيروت، طبع اول ١٣٢٥هـ - ٢٠٠٢م -
- ٢٩ - تذكرة الحفاظ، حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١هـ، دائرة المعارف العثمانية، الهند -
- ٥٠ - التذييل على كتاب تهذيب التهذيب - محمد بن طلعت، مكتبه اضيواء السلف، الرياض، طبع اول ١٣٢٥هـ - ٢٠٠٢م -
- ٥١ - ترجمان السنة - حضرت مولانا بدر عالم ميرٹھی، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٨٥هـ، دار الاشاعت، كراتشي -
- ٥٢ - تعريف اهل التقديس بمراتب البوصوفين بالتدليس - حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر العسقلاني رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢هـ، تحقيق: عاصم عبد الله القريوتي الزرقاء، الاردن -
- ٥٣ - تعليقات تقريب التهذيب - شيخ محمد عوامة حفظه الله تعالى، دار الرشد حلب ١٤٠٦هـ -
- ٥٤ - تعليقات جامع بيان العلم وفضله - ابو الاشبال الزهيري، دار ابن الجوزي، طبع ربيع ١٤١٩هـ -
- ٥٥ - تعليقات تهذيب الكمال - دكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالى - مؤسسة الرسالة، طبع اول ١٣١٣هـ -
- ٥٦ - تعليقات الرفع والتكميل - شيخ عبد الفتاح ابو غدة رحمه الله تعالى، متوفى ١٣١٤هـ، مكتب المطبوعات الاسلامية، حلب، طبع سوم ١٣٠٤هـ - ١٩٨٤م -
- ٥٧ - تعليقات علوم الحديث - دكتور نور الدين عتر حفظه الله تعالى، دار الفكر بيروت، ١٣٠٦هـ - ١٩٨٦م -
- ٥٨ - تعليقات الكاشف للذهبي، شيخ محمد عوامة / شيخ احمد محمد نمر الخطيب حفظهما الله، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، طبع اول ١٣١٣هـ - ١٩٩٢م -
- ٥٩ - تعليقات لامع الدراري، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوي، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٠٢هـ / ١٩٨٢م، كشمير بكنڈپو چنويٹ بازار فيصل آباد -
- ٦٠ - تعليقات معجم الصحابة - جماعة من العلماء والمحققين، مكتبه نزار مصطفى الباز، مكة المكرمة - الرياض
- ٦١ - تغليق التعليق، حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢هـ، المكتب الاسلامي، ودار عمار -
- ٦٢ - تفسير الطبري (جامع البيان عن تأويل آي القرآن)، امام ابو جعفر محمد بن جرير الطبري، رحمه الله تعالى، متوفى ٢١٠هـ، مركز البحوث والدراسات العربية والاسلامية بدار هجر - القاهرة ١٣٢٢هـ - ٢٠٠١م -
- ٦٣ - تفسير القرآن العظيم، حافظ ابو الفداء عماد الدين اسماعيل بن عمر بن كثير الدمشقي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٤٢هـ، دار احياء الكتب العربية -
- ٦٤ - تفسير القرطبي (الجامع لاحكام القرآن)، امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاري القرطبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٤١هـ، دار الفكر، بيروت -
- ٦٥ - التفسير الكبير، (تفسير الرازي او مفاتيح الغيب)، الامام ابو عبد الله فخر الدين محمد بن عمر الرازي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٠٦هـ، مكتب الاعلام الاسلامي، ايران -
- ٦٦ - التفسير المظهر - قاضي محمد ثناء الله الفاني فقي، رحمه الله تعالى، ١٣٢٥هـ، حافظ كتب خانه كوئٹہ -
- ٦٧ - تقريب التهذيب، حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر العسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢هـ، دار الرشيد حلب ١٣٠٦هـ -

- ٦٨- التقريب و التيسير لمعرفة سنن البشير النذير (مع تدريب الراوى) امام ابو زكريا معى الدين يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٤٦هـ، المكتبة العلمية، المدينة المنورة.
- ٦٩- تقرير بخارى شريف - حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندهلوى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٣هـ، مكتبة الشيخ كراچى.
- ٧٠- التقييد والايضاح لما اطلق و اخلق من كتاب ابن الصلاح، حافظ ابو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين العراقى، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٠٦هـ، مكتبة سلفيه مدينه منوره - طبع اول ١٣٨٩هـ.
- التقييد والايضاح لما اطلق و اخلق من كتاب ابن الصلاح، حافظ عراقى، رحمه الله تعالى، تحقيق : دكتور اسامه بن عبد الله خياط، دار البشائر الاسلامية، طبع اول ١٣٢٥هـ - ٢٠٠٢م -
- ٧١- تكملة فتح الملهم، حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مدظلهم، مكتبة دار العلوم كراچى -
- تكملة فتح الملهم، حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مدظلهم، دار احياء التراث العربى، بيروت، طبع اول ١٣٢٦هـ - ٢٠٠٦م -
- ٧٢- التلخيص الحبير فى تخريج احاديث الراعى الكبير، حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله، متوفى ٨٥٢هـ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور، و دار الكتب العلمية، بيروت ١٣١٩هـ -
- ٧٣- تلخيص المستدرک (المطبوع بذييل المستدرک)، حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمانى الذهبى رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٨هـ، دار الفكر بيروت -
- ٧٤- التمهيد لما فى الموطأ من المعانى و الاسانيد، حافظ ابو عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد ابن عبد البر المالکى، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٣هـ، المكتبة التجارية، مكة المكرمة -
- ٧٥- تنوير الحلك فى امكان رؤية النبى و الملك (ضمن : الحاوى للفتاوى للسيوطى) حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١هـ، مكتبة نوريه رضويه فيصل آباد -
- تنوير الحوالک شرح موطأ امام مالک، حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١هـ، دار الكتب العلمية بيروت -
- ٧٦- توضيح الافکار لمعانى تنقيح الانظار، امام محمد بن اسماعيل المعروف بالامير الصنعانى رحمه الله تعالى، متوفى ١١٨٢هـ، دار الكتب العلمية، طبع اول ١٣١٤هـ ١٩٩٤م -
- ٧٧- تهذيب الاسماء و اللغات، امام معى الدين ابو زكريا يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٤٦هـ، ادارة الطباعة المنيرية -
- ٧٨- تهذيب التهذيب، حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢هـ، دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد الدکن ١٣٢٥هـ -
- ٧٩- تهذيب سنن ابى داود، حافظ شمس الدين ابو عبد الله محمد بن ابى بكر المعروف بابن القيم، رحمه الله، المتوفى ٧٥١هـ، مطبعة انصار السنة المحمدية، ١٣٦٤هـ - ١٩٢٨م -
- ٨٠- تهذيب الكمال، حافظ جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن المزى، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٤٢هـ، مؤسسة الرسالة، طبع اول، ١٣١٣هـ -
- ٨١- تيسير القارى - مولانا نور الحق بن شيخ عبد الحق محدث دهلوى رحمه الله تعالى، متوفى ١٠٤٢هـ، مطبع علوى، لکهنؤ -

- ٨٢- الثقات (كتاب الثقات)، حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بسقي، رحمه الله، متوفى ٢٥٢ هـ، دائرة المعارف العشائية، حيدرآباد، ١٣٩٣ هـ.
- ٨٣- جامع الاصول من حديث الرسول، علامه مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد بن الاثير الجزري، رحمه الله، تعالى متوفى ٦٠٦ هـ، دار الفكر، بيروت.
- جامع البيان عن تاويل آي القرآن (ديكهنه تفسير الطبري)
- ٨٤- جامع بيان العلم وفضله، حافظ ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٣ هـ، دار ابن الجوزي، طبع ربيع ١٢١٩ هـ - ١٩٩٨ م.
- ٨٥- جامع الترمذي، (سنن الترمذي)، امام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٤٩ هـ، ايج ايم سعيد كهنه / دار احياء التراث العربي / دار السلام.
- الجامع لاحكام القرآن (ديكهنه تفسير القرطبي)
- ٨٦- الجامع لاخلاق الراوي و آداب السامع - حافظ ابو بكر احمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٣٣ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، طبع اول ١٢١٤ هـ - ١٩٩٦ م.
- ٨٧- الجرح والتعديل، امام ابو محمد عبد الرحمن بن ابي حاتم محمد ادريس الرازي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٢٤ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، طبع اول ١٣٢٢ هـ - ٢٠٠٢ م.
- ٨٨- جمع الوسائل في شرح الشبائل، امام نور الدين علي بن سلطان القاري، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٠١٢ هـ، ادارة تأليفات اشرفيه ملتان.
- ٨٩- الجوهر النقي (بديل السنن الكبرى للبيهقي) - علامه علاء الدين علي بن عثمان المارديني، الشهير بابن التركماني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٣٥ هـ - نشر السنة ملتان.
- ٩٠- حاشية سبط ابن العجي على الكاشف - امام برهان الدين ابو الوفاء ابراهيم بن محمد سبط ابن العجي الحلبي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٣١ هـ - شركة دار القبله، مؤسسة علوم القرآن، طبع اول ١٢٣٣ هـ - ١٩٩٢ م.
- ٩١- حاشية السندي على البخاري، امام ابو الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي، رحمه الله تعالى، متوفى ١١٣٨ هـ، قديمي كتب خانه.
- ٩٢- الحاوي الكبير، امام ابو الحسن علي بن محمد حبيب الماوردي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٠ هـ، دار الفكر، ١٣١٢ هـ - ١٩٩٢ م.
- ٩٣- الحاوي للفتاوى - حافظ جلال الدين عبد الرحمن بن ابي بكر السيوطي، رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ هـ، مكتبه نوريه رضويه فيصل آباد.
- ٩٤- حلية الاولياء - حافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله بن احمد الاصبهاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٣٣٠ هـ، دار الفكر بيروت.
- ٩٥- خلاصة تذهيب تهذيب الكمال (خلاصة الخزرجي) علامه صفى الدين الخزرجي، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٢٣ هـ، مكتب المطبوعات الاسلامية، بحلب.
- ٩٦- الدراية في تخريج احاديث الهداية، حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر العسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢ هـ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور.

- ٩٤- الدر المختار، علامه علاء الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي، رحمه الله تعالى، متوفى ١٠٨٨ هـ، مكتبه رشيديه كوئته -
- ٩٨- الدر المنثور في التفسير بالماثور - حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي، رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ هـ مؤسسة الرسالة -
- ٩٩- ذخائر الوارث في الدلالة على مواضع الحديث - علامه عبد الغني بن اسماعيل بن عبد الغني النابلسي، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٣٣ هـ - دار المعرفة بيروت - دار الكتب العلمية بيروت -
- ١٠٠- رد المحتار على الدر المختار، علامه محمد امين بن عمر بن عبد العزيز عابدين شامي، رحمه الله، متوفى ١٢٥٢ هـ، مكتبه رشيديه، كوئته -
- ١٠١- رحباء بينهم، حضرت مولانا محمد نافع صاحب، مدظلهم، تخليقات، لاهور -
- ١٠٢- الرسالة المستطرفة لبيان مشهور كتب السنة المشرفة - علامه محمد بن جعفر الكتاني، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٢٥ هـ، مير محمد كتب خانه كراچي -
- ١٠٣- رسالة شرح تراجم ابواب البخاري، (مطبوعه مع صحيح بخاري)، حضرت مولانا شاه ولي الله دهلوي، رحمه الله، متوفى ١١٤٦ هـ، قديمي كتب خانه كراچي -
- ١٠٣- الرفع والتكميل في الجرح والتعديل، علامه ابو الحسنات عبد العلي بن عبد الحلیم لکهنوی، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٣ هـ، مكتب المطبوعات الاسلاميه حلب طبع سوم ١٢٠٤ هـ -
- ١٠٥- الروح (كتاب الروح) حافظ شمس الدين ابو عبد الله محمد بن ابي بكر المعروف بابن القيم، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٨١ هـ، مكتبه نصير، مصر -
- ١٠٦- الروح في القرآن (تأليفات عثمانی) حضرت شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانی، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٦٩ هـ اداره اسلاميات لاهور -
- ١٠٤- روح المعاني في تفسير القرآن العظيم و السبع المثاني، ابو الفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسي بغدادی، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٤٠ هـ، مكتبه امدادييه، ملتان -
- ١٠٨- الروض الانف - امام ابو القاسم عبد الرحمن بن عبد الله السهيلي، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٨١ هـ مكتبه فاروقيه ملتان - ١٢٩٤ هـ -
- ١٠٩- زاد المعاد من هدى خير العباد، حافظ شمس الدين ابو عبد الله بن ابي بكر المعروف بابن القيم، رحمه الله، متوفى ٥٨١ هـ، مؤسسة الرسالة -
- ١١٠- زهر الربى على المجتبی (مع سنن النسائي) حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي، رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ هـ، قديمي كتب خانه كراچي -
- ١١١- السعایة في كشف ما في شرح الوقایة، علامه ابو الحسنات عبد العلي بن عبد الحلیم اللکتنوی، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٣ هـ، سهيل اكيذمي لاهور -
- ١١٢- سنن ابن ماجه، امام ابو عبد الله محمد بن يزيد ماجه، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٤٣ هـ، قديمي كتب خانه / دار الكتاب المصري قاهره / دار السلام -
- ١١٣- سنن ابي داود، امام ابو داود سليمان بن الاشعث السجستاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٤٥ هـ، الحج ايم سعيد كهنی / دار احیاء السنة النبویة / دار السلام -

- ١١٢- سنن الدار قطنى، حافظ ابو الحسن على بن عمر الدارقطنى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٨٥ هـ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور -
- ١١٥- سنن الدارمى، امام ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٨٥ هـ، قديس كتب خانه كراچى -
- ١١٦- السنن الصغرى للنسائى، امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٠٢ هـ، قديس كتب خانه كراچى / دار السلام رياض -
- ١١٧- السنن الكبرى للنسائى، امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٠٢ هـ، نشر السنة، ملتان -
- ١١٨- السنن الكبرى للبيهقى، امام حافظ ابو بكر احمد بن الحسين بن على البيهقى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٨ هـ، نشر السنة، ملتان -
- ١١٩- سير اعلام النبلاء، حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٢٨ هـ، مؤسسة الرسالة -
- ١٢٠- السيرة الحلبية (انسان العيون في سيرة الامين والأمين)، علامه على بن برهان الدين الحلبي، رحمه الله، المتوفى ١٠٢٢ هـ، المكتبة الاسلامية، بيروت -
- ١٢١- السيرة النبوية، الامام ابو محمد عبد الملك بن هشام البعافى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢١٢ هـ، مكتبه فاروقيه ملتان -
- ١٢٢- سيرت المصطفى - حضرت علامه محمد ادريس كاندهلوى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٩٢ هـ، مكتبه عثمانيه لاهور -
- شرح تراجم ابواب البخارى - (ديكهنى رساله شرح تراجم ابواب البخارى) -
- ١٢٣- شرح شرح نخبة الفكر، علامه نور الدين على بن سلطان القارى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٠١٢ هـ تحقيق: محمد نزار تميم و هيثم نزار تميم، دار الارقم -
- ١٢٤- شرح شيخ الاسلام فارسى (مطبوعه مع تيسير القارى)
- ١٢٥- شرح صحيح البخارى (لابن بطل) امام ابو الحسن على بن خلف بن عبد الملك المعروف بابن بطل، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٢٩ هـ، مكتبة الرشد، الرياض ١٣٢٠ هـ - ٢٠٠٠ م -
- ١٢٦- شرح العقائد النسفية - علامه سعد الدين مسعود بن عمر التفتازانى، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٩١ هـ - مكتبه حبيبىه كوئته -
- ١٢٧- شرح الكرماني (الكواكب الدراري) علامه شمس الدين محمد بن يوسف بن على الكرماني، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٨٦ هـ، دار احياء التراث العربى -
- ١٢٨- شرح مشكل الآثار، امام ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٢١ هـ، مؤسسة الرسالة ١٢١٥ هـ - ١٩٩٥ م -
- ١٢٩- شرح معاني الآثار امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوى الحنفى رحمه الله، المتوفى ٣٢١ هـ، مير محمد آرام باغ كراچى -

شرح معاني الآثار مع نشر الازهار-

٣٠ - شرح المذهب (المجموع)، امام ابو زكريا مع الدين يحيى بن شرف النووي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٤٦ هـ، شركة من علماء الازهر، دار الفكر بيروت-

٣١ - شرح المواهب اللدنية، علامه محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني المصري المالكي، رحمه الله تعالى، متوفى ١١٢٢ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، طبع اول ١٢١٤ هـ - ١٩٩٦ م -

٣٢ - شرح النووي على صحيح مسلم، امام ابو زكريا مع الدين يحيى بن شرف النووي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٤٦ هـ، قديس كتب خانه كراچی -

٣٣ - شروط الائمة الخمسة للحازمي، حافظ ابو بكر محمد بن موسى بن عثمان الحازمي، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٨٢ هـ تعليقات علامه زاهد الكوثري، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٤١ هـ و تعليقات شيخ عبد الفتاح ابو غدة، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣١٤ هـ -

(ضمن: ثلاث رسائل في علوم الحديث) مكتب المطبوعات الاسلامية بحلب-

١٣٢ - الشبائل المحمدية مع جمع الوسائل، امام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٤٩ هـ، ادارة تأليفات اشرفيه ملتان -

صحيح ابن حبان - (ديكته الاحسن بترتيب صحيح ابن حبان)

٣٥ - الصحيح للبخاري، امام ابو عبدالله محمد بن اسمعيل البخاري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٥٢ هـ، قديس كتب خانه، كراچی / دار السلام، رياض، و بتحقيق محمد نزار تميم و هيثم نزار تميم، دار الارقم بن ابي الارقم -

١٣٦ - الصحيح لمسلم، امام مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٦١ هـ، قديس كتب خانه، كراچی / دار السلام -

١٣٧ - الضعفاء الكبير (كتاب الضعفاء الكبير)، امام ابو جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلي البكي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٢٢ هـ، دار الكتب العربية، بيروت -

١٣٨ - الضوء اللامع في اعيان القرن التاسع، امام ابو عبد الله محمد بن عبد الرحمن السخاوي، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٠٢ هـ، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت -

١٣٩ - الطبقات الكبرى، امام ابو محمد بن سعد، رحمه الله، المتوفى ٢٣٠ هـ، دار صادر بيروت -

طبقات المدلسين (ديكته تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس)

١٤٠ - ظفر الاماني، امام ابو الحسنات عبد الله بن عبد الحليم اللكنوي، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٠٢ هـ، مكتب المطبوعات الاسلامية بحلب، طبع ثالث ١٢٢١ هـ -

١٤١ - عارضة الاحوذى، امام ابو بكر محمد بن عبد الله، المعروف بابن العربي، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٨٣ هـ، المطبعة المصرية بالازهر -

١٤٢ - عقود الجواهر المنيفة في ادلة مذهب الامام ابي حنيفة مما وافق فيه الائمة الستة او احدثهم، علامه سيد محمد بن محمد الحسيني، المعروف بالمرتضى الزبيدي، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٥ هـ، ايچ ايم سعيد كمپني كراچی -

١٣٣ - علوم الحديث (مقدمه ابن الصلاح) امام حافظ تقى الدين ابو عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح. رحمه الله تعالى. متوفى ٦٣٣ هـ تحقيق نور الدين عتر حفظه الله تعالى. دار الفكر. تصوير ١٣٥٦ هـ - ١٩٨٦ م -

١٣٤ - عمدة القارى. امام بدر الدين ابو محمد محمود بن احمد العيني. رحمه الله تعالى. متوفى ٨٥٥ هـ. ادارة الطباعة المنيرية -

١٣٥ - فتح البارى. حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى. رحمه الله تعالى. متوفى ٨٥٢ هـ. دار الفكر بيروت -

١٣٦ - فتح القدير. امام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام. رحمه الله تعالى. متوفى ٨٦١ هـ. مكتبة رشيديه. كوئته -

١٣٧ - فتح المالك بتبويب التمهيد لابن عبد البر على مؤطا مالك. حافظ ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكى. رحمه الله تعالى. متوفى ٨٣٣ هـ مرتب: دكتور مصطفى صيدة. دار الكتب العلمية. بيروت. طبع اول ١٣١٨ هـ - ١٩٩٨ م -

١٣٨ - فتح المغيث. شرح الفية الحديث امام ابو عبد الله محمد بن عبد الرحمن السخاوى. رحمه الله تعالى. متوفى ٩٠٢ هـ دار الامام الطبرى. الطبعة الثانية ١٣١٢ هـ - ١٩٩٢ م -

١٣٩ - فتح المغيث. امام حافظ ابو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين العراقى. رحمه الله تعالى. متوفى ٨٠٦ هـ دار الجيل بيروت -

١٤٠ - فتح الملهم. شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانى. رحمه الله تعالى. متوفى ١٣٢٩ هـ. مكتبة الحجاز حيدرلى كراچى - مكتبة دارالعلوم كراچى - دار احياء التراث العربى. بيروت -

١٤١ - الفتوحات الربانية شرح الاذكار النواوية. شيخ محمد بن علان الصديقى. رحمه الله تعالى. متوفى ١٠٥٤ هـ المكتبة الاسلامية -

١٤٢ - فقه اهل العراق و حديثهم (مقدمة نصب الراية) علامه محمد زاهد الكوثرى. رحمه الله تعالى. متوفى ١٢٤١ هـ مكتب المطبوعات الاسلامية بحلب -

١٤٣ - فقه اللغة و سر العربية - امام ابو منصور عبد الملك بن محمد بن اسماعيل الشعالى. المتوفى ٢٢٩ هـ قديس كتب خانه كراچى -

١٤٤ - فيض البارى. امام العصر علامه محمد النور شاه كشميرى. رحمه الله تعالى. متوفى ١٢٥٢ هـ. ربانى بکڈپو دهلى -

١٤٥ - القاموس المحيط. امام مجد الدين محمد بن يعقوب الفيروز آبادى. رحمه الله تعالى. متوفى ٨١٤ هـ دار الفكر بيروت ١٢١٥ هـ - ١٩٩٥ م -

١٤٦ - القاموس الوحيد. مولانا وحيد الزمان بن مسيح الزمان قاسى كيرانوى. رحمه الله تعالى. متوفى ١٢١٥ هـ. / ١٩٩٥ م. ادارة اسلاميات لاهور - كراچى -

١٤٧ - الكاشف للذهبي. شمس الدين ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبي. رحمه الله تعالى. متوفى ٤٢٨ هـ. شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن. طبع اول ١٢٣٣ هـ - ١٩٩٢ م -

- ١٥٨- الكاشف عن حقائق السنن، (شرح الطيبي) امام شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٤٣هـ، ادارة القرآن كراچی۔
الكامل في التاريخ (ديكهنے تاريخ ابن الاثير)
- ١٥٩- الكامل في ضعفاء الرجال، امام حافظ ابو احمد عبد الله بن عدى الجرجاني رحمه الله تعالى، متوفى ٣٢٥هـ، دار الفكر، بيروت۔
كتاب الآثار (ديكهنے: الآثار)
كتاب الام (ديكهنے: الام)
كتاب الاموال، (ديكهنے: الاموال)
كتاب الروح (ديكهنے: الروح)
- ١٦٠- كتابت حديث عهد رسالت و عهد صحابه ميں، حضرت مولانا مفتي محمد رفيع عثمانی صاحب دامت برکاتہم ادارة المعارف كراچی۔
- ١٦١- الكاشف عن حقائق غوامض التلذيل و عيون الاقاويل في وجوه التأويل، الامام جابر الله محمود بن عمر الزمخشري، المتوفى ٥٣٨هـ، دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان۔
- ١٦٢- كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة، امام نور الدين علي بن ابي بكر الهيثمي، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٠٤هـ، مؤسسة الرسالة، طبع اول ١٣٠٥هـ۔
- ١٦٣- كشف الاسرار على اصول البزدوي، علامه عبد العزيز بن احمد بن محمد البخاري، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٠هـ، الصدق پبلشرز كراچی۔
- ١٦٤- كشف الاسرار على شرح المنار، امام ابو البركات عبد الله احمد بن محمود المعروف بحافظ الدين النسفي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤١٠هـ، الصدق پبلشرز كراچی۔
- ١٦٥- كشف الباري، شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب مدظلہم، مكتبة فاروقيه، كراچی۔
- ١٦٦- كشف الخفاء و مزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على السنة الناس، شيخ اسماعيل بن محمد العجلوني، رحمه الله تعالى، متوفى ١١٣٣هـ، دار احياء التراث العربي، بيروت۔
- ١٦٧- كشف الظنون عن اسامي الكتب و الفنون، ملا كاتب چلبي مصطفى بن عبد الله المعروف بحاجي خليفة، متوفى ١٠٧٤هـ، مكتبة المثنى بغداد، آفست فوٹو استنبول۔
- ١٦٨- الكفاية في علم الرواية، امام حافظ ابو بكر احمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٣هـ، دار الكتب العلمية بيروت ١٣٠٩هـ - ١٩٨٨م۔
- ١٦٩- كفاية المحتفظ، امام ابو اسحاق ابراهيم بن اسماعيل بن عبد الله، المعروف بابن الاجداني الطرابلسي، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٠٠هـ تقريباً۔
- ١٧٠- كنز العمال في سنن الاقوال و الافعال، علامه علاء الدين علي متقي بن حسام الدين الهندي البرهان، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٤٥هـ، مكتبة التراث الاسلامي، حلب۔
- ١٧١- الكنى والاسماء (كتاب الكنى والاسماء) امام حافظ ابو بشر محمد بن احمد بن حماد الدولابي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢١٠هـ، المكتبة الاثرية، تصوير حيدر آباد الدكن۔

- ١٤٢- الكواكب الدراري، حضرت مولانا رشيد احمد گنگوہی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ١٣٣٣ھ، ادارة القرآن کراچی
الكواكب الدراري (ديکھئے، شرح الکرماني)
- ١٤٣- لامع الدراري، حضرت مولانا مفتي رشيد احمد گنگوہی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ١٣٣٣ھ، مکتبہ امدادیہ مکہ مکرمہ۔ کشمیر بکڈپو، چنیوٹ بازار، فیصل آباد۔
- ١٤٤- لسان المیزان، امام حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٨٥٢ھ، تحقیق: شیخ عبد الفتاح ابو غده، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ١٣١٤ھ، دار البشائر الاسلامیہ، طبع اول، ١٣٣٣ھ-٢٠٠٢م۔
- ١٤٥- لقط الدرر حاشیة نزہة النظر، شیخ عبد اللہ بن حسین خاطر السمین العدوی (من علماء القرن الرابع عشر) مصطفى البابی مصر ١٣٥٦ھ۔
- ١٤٦- المؤطا، امام مالک بن انس، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ١٤٩ھ، دار احیاء التراث العربی۔
- المؤطا لمحمد، امام محمد بن الحسن الشیبانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ١٨٣ھ نور محمد اصح المطابہ کراچی
- ١٤٧- المتواری علی تراجم ابواب البخاری، علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٦٨٣ھ، مظہری کتب خانہ کراچی۔
- ١٤٨- مجمع الزوائد، امام نور الدین علی بن ابی بکری الہیثمی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٨٠٤ھ، دار الفکر، بیروت
- المجموع (ديکھئے: شرح المہذب)
- ١٤٩- المحدث الفاصل بین الراوی و الراعی، قاضی الحسن بن عبد الرحمن الرامهر مزی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٣٦٠ھ دار الفکر بیروت طبع ثالث ١٣٠٢ھ- ١٩٨٣م۔
- ١٥٠- المحلی، علامہ ابو محمد علی بن احمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٢٥٦ھ، المکتب التجاری بیروت / دارالکتب العلمیہ بیروت۔
- ١٥١- مختار الصحاح - امام محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٣٢٦ھ کے بعد۔ دار المعارف مصر۔
- ١٥٢- المراسیل (مع سنن ابی داؤد) امام ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٢٥٨ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
- ١٥٣- مرقاة المفاتیح (شرح مشکوة المصابیح)، علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ١٠١٣ھ، امدادیہ ملتان و دارالکتب العلمیہ بیروت۔
- ١٥٤- مسائل السلوک (مطبوعہ مع بیان القرآن) حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی تھانوی قدس اللہ روحہ، متوفی ١٣٦٢ھ، شیخ غلام علی اینڈ سنز کراچی۔
- ١٥٥- المستدرک علی الصحیحین، حافظ ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٤٠٥ھ، دار الفکر، بیروت۔
- ١٥٦- مسند ابی داؤد الطیالسی، حافظ سلیمان بن داؤد بن الجارود المعروف بابی داؤد الطیالسی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ٢٠٢ھ، دار المعرفة بیروت۔

- ۱۸۷۔ مسند احمد، امام احمد بن حنبل، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۴۱ھ، المکتب الاسلامی، دار صادر، بیروت
 بیت الافکار الدولیہ الرياض ۱۳۱۹ھ - ۱۹۹۸م۔
- ۱۸۸۔ مسند الحمیدی، امام ابو بکر عبد اللہ بن الزبیر الحمیدی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۱۹ھ، المکتبۃ
 السلفیۃ، مدینۃ منورہ۔
- ۱۸۹۔ مشکاة المصابیح، شیخ ابو عبد اللہ ولی الدین الخطیب محمد بن عبد اللہ، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۷۷ھ
 کے بعد، قدیس کتب خانہ کراچی۔
- ۱۹۰۔ مصباح اللغات، مولانا ابو الفضل عبد الحفیظ البلیاوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۳۹۱ھ، مکتبہ برہان، دہلی
- ۱۹۱۔ المصنف لابن ابی شیبہ، حافظ عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبہ المعروف بابی بکر بن ابی شیبہ، رحمہ
 اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۳۵ھ، الدار السلفیۃ بمبئی الہند، طبع دوم ۱۳۹۹ھ - ۱۹۷۹م - و بتحقیق الشیخ محمد
 عوامۃ، حفظہ اللہ، المجلس العلی - دار قرطبہ، بیروت، طبع اول، ۱۳۲۷ھ ۲۰۰۶م۔
- ۱۹۲۔ المصنف - امام عبد الرزاق بن ہمام الصنعانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۱۱ھ، مجلس علی، کراچی۔
- ۱۹۳۔ المطالب العالیۃ، بزوائد المسانید الثمانیۃ، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ
 اللہ تعالیٰ، المتوفی ۸۵۲ھ، دار الباز، مکہ المکرمۃ۔
- ۱۹۴۔ معارف القرآن - مفتی اعظم پاکستان حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب، رحمہ اللہ تعالیٰ،
 متوفی ۱۳۹۶ھ - ۱۹۷۶ھ، ادارۃ المعارف کراچی۔
- ۱۹۵۔ معجم البلدان، علامہ ابو عبد اللہ یاقوت حموی رومی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۳۲۶ھ، دار احیاء التراث
 العربی، بیروت۔
- ۱۹۶۔ معجم الصحابة، امام حافظ ابو الحسین عبد الباقی بن قانع البغدادی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۲۵۱ھ،
 مکتبہ نزار مصطفی الباز، مکہ المکرمۃ، الرياض، الطبعة الاولى، ۱۳۱۸ھ۔
- ۱۹۷۔ المعجم المفصل
 ۱۹۸۔ معجم مقیایس اللغة، امام احمد بن فارس بن زکریا القزوینی الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۹۵ھ،
 دارالفکر، بیروت۔
- ۱۹۹۔ المعجم الوسیط، دکتور ابراہیم الس، دکتور عبد الحلیم منتصر، عطیۃ الصوالحی، محمد خلف اللہ
 احمد، مجمع اللغة العربیۃ، دمشق۔
- ۲۰۰۔ معرفة الصحابة، الامام الحافظ ابو نعیم احمد بن عبد اللہ الاصبہانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۳۳۰ھ،
 دار الکتب العلمیۃ، بیروت، لبنان، الطبعة الاولى، ۱۳۲۲ھ - ۲۰۰۲م۔
- ۲۰۱۔ المغنی، امام موفق الدین ابو محمد عبد اللہ بن احمد بن قدامة، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۵۳۰ھ، دار
 الفکر، بیروت۔
- ۲۰۲۔ المغنی فی ضبط اسماء الرجال، علامہ محمد طاهر الفتفی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۹۸۶ھ، دار نشر الکتب
 الاسلامیۃ لاہور۔
- ۲۰۳۔ مقدمة لامع الدراری - حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب کاندھلوی، رحمہ اللہ تعالیٰ،
 متوفی ۱۳۰۲ھ - ۱۹۸۲م مکتبہ امدادیہ مکہ مکرمہ - کشمیر بکڈھو چنیوٹ بازار فیصل آباد۔

مقدمه نصب الراية (ديكهنه فقه اهل العراق وحديثهم)

٢٠٤- المواهب اللدنية بالمنح المحمدية (مع شرحه للزرقاني)، حافظ شهاب الدين احمد بن محمد العسقلاني المصري الشافعي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٣٣هـ دار الكتب العلمية بيروت ١٣١٤هـ - ١٩٩٦م -

٢٠٥- الموضوعات، امام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٩٤هـ، قرآن محل، اردو بازار كراچی -

٢٠٦- ميزان الاعتدال في نقد الرجال، حافظ شمس الدين محمد احمد بن عثمان الذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٢٨هـ، دار احیاء الكتب العربيه، مصر، ١٣٨٢هـ -

٢٠٧- الذبراس شرح شرح العقائد - علامه عبد العزيز بن احمد الفرهاري، رحمه الله تعالى، متوفى ١٣٢٩هـ - كے بعد - مكتبه حبيبیه کوئٹہ -

٢٠٨- نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر، حافظ ابو الفضل احمد بن علي بن حجر العسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢هـ، الرحيم اكيڈمی -

٢٠٩- نصب الراية، حافظ جمال الدين عبد الله بن يوسف الزيلعي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٦٣هـ، تحقيق شيخ محمد عوامه حفظه الله، مؤسسة الريان، بيروت / دار القبلة للثقافة الاسلامية، جدة، الطبعة الاولى، ١٣١٨هـ - ١٩٩٤م -

٢١٠- النكت على مقدمة ابن الصلاح، حافظ ابو الفضل احمد بن علي بن حجر العسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢هـ، دار الراية الرياض، طبع ثاني ١٣٠٨هـ - ١٩٩٨م -

٢١١- النهاية في غريب الحديث و الاثر، علامه مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد ابن الاثير الجزري، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٠٦هـ، دار احیاء التراث العربي بيروت، دار المعرفة بيروت، طبع اول ١٣٢٢هـ - ٢٠٠١م -

٢١٢- وفيات الاعيان، قاضي شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلكان، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٨١هـ، دار صادر، بيروت -

٢١٣- الهداية، امام برهان الدين ابو الحسن علي بن ابي بكر المرغيناني، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٩٣هـ ادارة القرآن كراچی، المصباح -

٢١٤- هذي الساري (مقدمة فتح الباري)، حافظ ابو الفضل احمد بن علي بن حجر العسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٩٣هـ، دار الفكر بيروت -

٢١٥- هبع الهوامع، علامه جلال الدين عبد الرحمن بن ابي بكر السيوطي رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١هـ، منشورات الرضى، قم، ايران -